

Medgyesy S. Norbert

„*Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...*”

Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a *Hymnarium*ban

Bevezetés

Az erdélyi művelődés-, részben dráma- és kimondottan a liturgia- és kegyességtörténet egyedülálló és eddig kevésbé kutatott forrása Kájoni János (1629–1687) egyik kéziratos remekműve, a *Latin-magyar versgyűjtemény*, más néven *Hymnarium*.¹ Az erdélyi ferences egyházzenész, orgonista és – mint látni fogjuk – műfordító tehetséggel is megáldott tudós polihisztor 1040 oldalból álló kéziratát 1659 és 1677 között vetette papírra Csíksomlyón. Kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, hórásénekek, Mária-antifónák, latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népénekek, a *Comico-Tragædia*² első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, továbbá a *Tintinnabulum*,³ valamint bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók.⁴ A kézirat oldalai két columnára vannak osztva: a

Medgyesy S. Norbert (1977) – művelődéstörténész, habil. egyetemi docens, tanszékvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történelemelméleti, Módszertani és Didaktikai Tanszék, Piliscsaba; az MTA BTK Régi Magyar Dráma Kutatócsoport tagja, medgyesy.snorbert@gmail.com

¹ Kájoni János: *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó 1659–1677. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250. (Továbbiakban: Kájoni-*Hymnarium*, és az idézett szöveg oldalszámát adjuk meg. A gyűjtemény énekei számozatlanok.) Papp Géza (1915–2013) zenetörténész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzátvetőleges tartalomjegyzéket: *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/B. Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. S. a. r. Stoll Béla, a jegyzeteket írta Holl Béla. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, Bp. 1992. 120–135. Tartalma és könyvvezeti leírása: Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Balassi Kiadó–Polisz Kiadó, Kvár – Bp. 1999. 100. Nr. I. 7; Stoll Béla: *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Balassi Kiadó, Bp. 2002. Nr. 102.

² Kájoni-*Hymnarium*, 75–100. Legújabb elemzés e drámáról: Kaposi Krisztina: „*Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...!*”: A Névtelen *Comico-Tragoedia* második scéájának folklorizálódása. Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2. szerk. Csörsz Rumen István. reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének recenzíós portálja, Bp. 2014. 11–33. A világhálón: http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf

³ Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőjét e *Hymnarium* segítségével bizonyította Réger Ádám: *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*. Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII(2014). 77–98.

⁴ A *Hymnarium* forrásait részletesen sorolja Jénáki Ferenc: *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*. Kolozsvár, 1914. 72; ismertetik: Rupp Kornél: *Adalékok Kájoni János életéhez*. Magyar Könyvszemle IV(1896). 65–67; Seprődi János: *A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai I–III*. Irodalomtörténeti Közlemények XIX(1909). 144. (A teljes tanulmány: 129–146, 282–301, 385–424.) Domokos Pál Péter: „...*édes Hazámnak akartam szolgálni...*” *Kájoni János: Canticone Catholicum*. Petrás Ince János: *Tudósítások*. Szent István Társulat, Bp. 1979. 110–116. Eredetkérdésével foglalkozik Medgyesy S. Norbert: *Ciszterci hivatkozású himnuszok Kájoni János Latin-magyar versgyűjteményében*. = *A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*. Szerk. Guitman Barnabás. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 5). 89–111.

bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb columnában – a legtöbb esetben – magyar nyelvű fordítás található. Legtöbb textusról feltételezhető, hogy Kájoni János fordítása. Dallamutalásokat Kájoni igen ritkán írt a költemények elé.

Eucharisztia-énekek Kájoni fordításában

A *Hymnarium*ban a 145–166. oldal között található az Eucharisziáról szóló himnuszok, szekvenciák és késő középkori kegyes költemények. E témakörben Kájoni összesen 16 latin énekszöveget másolt be gyűjteményébe, és ezek közül 8 költemény fordítását készítette el, és mindezek mellett megörökítette a latin minta nélküli (saját?) verses fohászt *Iduez legy, aldot szep Mana* kezdősorral.⁵ Tanulmányunkban azokat az Eucharisziához kötődő fordításokat tesszük elsőként közzé, amelyek csak a *Hymnarium*ban olvashatók, és minden valószínűség szerint Kájoni műfordítói tevékenységét dokumentálják.

Kájoni *Hymnariuma* az Eucharisztia tiszteletéhez kötődő három legalapvetőbb himnusz fordítását is elének tárja. A katolikus tanítás szerint Jézus Krisztus teste és vére valóságosan jelen van a kenyér (mai fogalmaink szerint az ostya) és a bor színe alatt az Oltáriszentségben. A kenyér és a bor a szentmise közben, az ún. kánon résznel, az átváltoztatás szavainál (ez az én testem..., ez az én vérem...) lényegül át titokzatos módon Krisztus testévé és vérévé. Az Oltáriszentséget görög szóval Eucharisziának nevezzük, melynek jelentése: hálaadás. Jézus az Oltáriszentséget az utolsó vacsorán alapította, amikor kenyér és bor formájában saját testét és véréát adta eledelül legközelebbi tanítványainak, az apostoloknak (Mt 26,17–29; Jn 13,21–27). Ez az esemény a kinszenvedés napja előtt, nagycsütörtökön este történt Jeruzsálemben.

A kereszténység a nagyheti gyász miatt nem ünnepelhetett méltóképpen az Eucharisziát, ezért – és más történeti okokból – a latin rítusú nyugati egyház vezetője, IV. Orbán pápa 1264-ben külön ünnepet rendelt el az Eucharisztia imádására a Szentháromság vasárnapját követő csütörtökön, voltaképpen a húsvét utáni 60. napon. Ez az ünnep lett úrnapja, amely mindmáig a liturgikus év egyik legfényesebb napja. Az ünnep liturgikus szövegeit a domonkos rendi hit-tudós, Aquinói Szent Tamás (1225–1274) komponálta.⁶

Ezek közé a rimes-strófikus liturgikus énekek közé elsősorban sorolhatjuk a *Pange lingua gloriosi corporis mysterium...* kezdetű himnuszt, amelyet Kájoni *Zenghjed nyelvem diczoseges*

⁵ A Kájoni-*Hymnarium* Eucharisztia-énekei (incipitek): 1. *Pange lingua gloriosi – Zenghjed nyelvem diczoseges* (p. 145–146); 2. *Corporis Mysterium pange gloriosi* (pag. 146–148); 3. *Dulce melos pange lingua / profer Christi facta digna* (pag. 148–149); 4. *Salve saluberrima salus infirmorum – Iduöz legy, egeszseges Betegek edenye* (pag. 149–152, kiadását lásd alább!); 5. *Adoro te deuote, latens Deitas* (pag. 152.); 6. *Adoro deuote occulta te Deitas* (pag. 153); 7. *Aue verum corpus natum – Iduöz legy, test, ki szarmazal* (pag. 153., alább kiadva); 8. *Aue caro Christi chara – Iduoz legy, Christus szent teste* (pag. 153–154, lásd az alábbiakban); 9. *Aue viuens hostia – Iduöz, elő ostya* (pag. 154–158); 10. *Lauda Sion Saluatorem – Dicsird Sion megh váltodat* (pag. 158–159); 11. *Sacris solemnibus sint gaudia* (pag. 160.); 12. *Iduez legy aldot, szep Manna* (pag. 160. alább kiadva); 13. *Verbum supremum prodies* (pag. 160–161); 14. *Jesu pie Domine* (pag. 161–162); 15. *Aue panis Angelorum, salue Jesu doctor morum* (pag. 162–163); 16. *Christus lex indeficiens* (pag. 163.); 17. *Eia, Jesu recolende, dator panis gratiae* (pag. 164–166.).

⁶ Radó Polikárp: *Az egyházi év*. Szent István Társulat, Bp. 1957. 149–150.; Radó Polycarpus: *Enchiridion Liturgicum. Complectens Theologiae Sacramentalis et Dogmata et Leges. I–II*. Herder Kiadó, Roma–Freiburg–Barcelona, 1965². 511–639, 1281–1289; *Éneklő Egyház – Római Katolikus Népektár liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Szent István Társulat, Bp. 1985. 710–717. Az ünnep művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozásairól Bálint Sándor: *Ünnepi Kalendárium I. (Karácsony, húsvét, pünkösd)*. Mandala Kiadó, Szeged 1998. 453–475.

Úr testenek szentseget... kezdősorral fordít magyarra.⁷ E fenséges költeményt elsőként nem Kájoni ültette át anyanyelvünkre. Holl Béla kutatásai szerint először a jezsuita Pápai János *kézirata* tartalmazza e himnuszt 1608-ból. Kájoni fordításának szövege erősen eltér Pápaiétól, a csiki ferences bizonyosan nem ismerte a jezsuita rendtag kéziratos átültetését. Ez érthető, hiszen Pápai csak annyiban kötődött Erdélyhez, hogy 1604 és 1606 között a gyulafehérvári jezsuita kollégium szuperiori tisztségét töltötte be.⁸ Sokkal inkább hatott Kájoni munkásságára a szintén jezsuita Hajnal Mátyás (1578–1644) *Az Jesus Szivet Szerető Sziveknek Aytatosságára Szives Kepekkel Ki Formaltatott... könyvechke* című kiadványa (Bécs, 1629, 185–187.), amely a Kájoni-textussal majdnem minden sorában szövegszerinti egyezést mutat: Hajnal *Zengjed nyelvem, dichöséges / Ur Testének Szentségét...* kezdősorral énekelte a szármaló költeményt.⁹ Hajnal imakönyve Székelyföldön, Kájoni életében már ismert volt, hiszen Kézdiszentlélek és Lemhény iskolamesterének, Czerey Jánosnak kéziratosa énekeskönyve (1634–1651, 10b–11a) is élénk tárja Aquinói versét. A Hajnal-kiadvány a *Hymnarium* szövegváltozatához áll közelebb, a Kájoni János által szerkesztetett *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719) nyomtatott énekeskönyv *Mongy éneket zengő nyelvem / Szentséges Ur testenek...* kezdetű változata egy csiszoltabb, közösségben énekelhetőbb verziót mutat.¹⁰ Az úrnapi mise szekvenciája a *Lauda Sion Salvatorem...* kezdetű, gazdag tartalmú Szent Tamás-költeményt *Dicsird, Sion, megh valtodat, / vezeredet, pasztorodat / Ekes eneklesekkel...* kezdettel örökíti meg a Kájoni-*Hymnarium*.¹¹ Pápai János (1608, 86a–88a) eltérő szöveggel¹² vetette papírra említett kéziratában. Hajnal Mátyás idézett imakönyvének fordítása¹³ majdnem megegyezik Kájoni manuskriptumával és – kisebb eltérésekkel – a *Cantionale Catholicum* szövegvariánsával.¹⁴ Az *Adoro te devote, latens Deitas...* (*Imadlak en teged, elrejtet Istensegh...*) kezdetű Szent Tamás-himnusz és az *Adoro te devote occulta Deitas...* (*Imadlak tegedet lathatatlan Istensegh...*) kezdetű himnikus költemény fordítása ugyancsak a *Hymnarium* része, amelynek filológiai összefüggéseit Réger Ádám tanulmánya mutatta ki.¹⁵

Az *Ave caro Christi chara...* kezdetű, 15. századi, egész Európában kedvelt, Josquin des Prés (1450–1521) által is megzenésített, viktoriánus lüktetésű szekvenciát¹⁶ a Marosvásárhelyen

⁷ Kájoni-*Hymnarium*, 145–146.

⁸ Pápai János kézírata, 1608, 88b–89a. Incipit: *Feyczki, nieluem, diczöseget / Vr testenek szentseget...*; Pápai János életéről bővebben: *Régi Magyar Költők Tára* (továbbiakban: RMKT) XVII. század 7. *Katolikus egyházi énekek 1608–1651*. S. a. r. Holl Béla. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. 401–402; szövegkiadás: 11–12. Nr. 2; elemzés: 404.

⁹ Hajnal Mátyás imakönyve 1642-ben Pozsonyban látott napvilágot, abban a kiadásban a 224–226. oldalon olvasható e himnusz. Kiadta RMKT XVII. század 7. i. m. 105–106. Nr. 74; filológiai összefüggések: 535–536.

¹⁰ A 6 strófás himnusz az első kiadásban a 278., a 2. kiadásban a 214. oldalon olvasható. Kiadta Domokos Pál Péter: i. m. 552. Nr. 322.

¹¹ Kájoni-*Hymnarium*, 158–159.

¹² Incipit: *Diczerd, Sion, megh ualtdodat, / Hadnagiodat, pasztorodat...*, közzé tette: RMKT XVII. század 7. i. m. Szövegkiadás: 9–11. Nr. 1; elemzése: 402–404.

¹³ Incipit: *Dlchérd Syon Meg-váltodat, / Vezeredet, Pásztorodat...*, kiadta RMKT XVII. század 7. i. m. 103–105. Nr. 73; elemzése: 532–533. A *Czerey János-énekeskönyv* (1634–1651, 9a–10a) ugyancsak élénk tárja a Hajnal-fordítás szövegét.

¹⁴ Incipit: *Dlcsird, Sion, Meg-váltodat...*, az első kiadásban (Csíksomlyó, 1676) a 279., a második editióban (Csíksomlyó, 1719) a 216. oldalon olvasható. Kiadta Domokos Pál Péter: i. m. 554–555. Nr. 324.

¹⁵ Lásd a Kájoni-*Hymnarium* 152–153. oldalán. A *Hymnarium* vonatkozó Mária-antifónáival együtt kiadta és elemzi Réger Ádám: *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában. = Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Szerk. Ajkay Alinka–Bajáki Rita. Mondat Kft, Vác 2013. 353–365.

¹⁶ *Analecta Hymnica Medii Aevi 54. Thesauri Hymnologici Prosarium. Die Sequenzen des Thesaurus Hymnologicus H. A. Daniels und anderer Sequenzenausgaben. – Liturgische Prosen des Übergangsstiles und der zweiten Epoche insbesondere die dem Adam von Sanct Viktor zugeschriebenen aus Handschriften und Frühdrucken*. Neu herausgegeben von Clemens Blume SJ und H. M. Bannister. O. R. Reisland, Leipzig 1915. 261; Ulysse Chevalier:

született és élete nagy részében Erdélyben működő jezsuita Vásárhelyi Gergely (1562–1623) fordította le először magyarra, és jelentette meg nyomtatásban *Catechismus. Canisius Petertől irattatott keresztyeni tudományok rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599) című munkájában,¹⁷ amelyből *Keresztyeni tudományok rövid summája Canisius Petertől irattatott es jezsuiták szerzetibe Vasarheli Gergeli által megh magyaraztatot* címmel az 1617. évi bécsi kiadást őrzi a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára.¹⁸ Arra nincs bizonyítékunk, hogy Kájoni ismerte-e Vásárhelyi átültetéseit, de az biztos, hogy a csíki ferences polihisztor fordítása, szóhasználata, verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Kájoni János munkájának konkrét forrása, mintaképe – egyelőre – ismeretlen, a *Hymnariumban* az „Ex Hortulo Animae”¹⁹ cím és egyben forrásutalás olvasható. Kájoni megtartja az eredeti latin szöveg 8–8–7-es szótagszámát. Az első versszak záró sora így hangzik: *Tecum frui gloria*, amelynek szó szerinti fordításban *Veled élni dicsőségben* lenne, de ezt Kájoni a mennyei otthonra való utalásként *Veled bírnunk hazánkat* szóképpel ülteti át anyanyelvére. Kájoni az alábbiak szerint vetette papírra *Hymnarium*ában e költeményt, amely nyomtatott énekeskönyveinkben sehol sem kapott helyet:

1. Ave, caro Christi cara,
Immolata crucis ara,
Pro redemptis hostia.
Morte tua nos amara,
Fac redemptor luce clara,
Tecum frui gloria.

1. Iduoz legy, Christus szent teste,
Kereszt oltárán szenedue
Valtottakért aldozat.
Minket halalod keserve,
Tegien diczoseged fenie
Veled bírnunk hazánkat.

2. Aue, verbum incarnatum,
In altari consecratum,

2. Iduöz legy, testesült ighe,
Szent oltaron szenteltetue,

Repertorium Hymnologicum. Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu'à nos jours per le chanoine Ulysse Chevalier I. Imprimerie Polleunis et Ceuterick, Louvain 1892. Nr. 1710; Holl Béla: *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae: initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versusum alleluaticorum cantionumque.* S. a. r., Körmeny Kinga, először Madas Edit. Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 2012. (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, subsidia 1). 2012. Nr. 70. Holl Béla kancióként említi e költeményt, de a 14. századi *Missale itinerantium secundum usum ecclesiae Strigoniensis* lapjain (122) utólagos bejegyzésként szerepel. Kovács Andrea teljes körű, középkori magyarországi kritikai szekvenciakiadása nem említi: Kovács Andrea: *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei. Szekvenciák – kritikai dallamkiadás.* Argumentum Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Bp. 2017 (Musica Sacra Hungarica 1); Kovács Andrea: *Szekvenciák a középkori Magyarországon. Repertoár, tradíciók, dallamok.* Argumentum Kiadó – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Bp. 2017. (Musica Sacra Hungarica 2).

¹⁷ *Catechismus. Canisius Petertől irattatott keresztyeni tudományok rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599, RMNy 860.) *Keresztyeni tudományok rövid summája* címmel a mű későbbi kiadásai: Bécs, 1604, RMK I, 387; Bécs, 1615, RMK I, 453a; Bécs, 1617, RMK I, 472. Az 1615-ös kiadástól kezdve a verses imádságszövegek és a himnuszok egy része is magyarul jelenik meg. Bővebben: RMKT XVII. század 7. i. m. 418–420. Nr. 13.

¹⁸ Nyomtatott Formica Mathetol, Beczbe, 1617. RMNy 1128; RMK I. 472. A kötet leltári száma jelenleg Csíkszeredában, a Csíki Székely Múzeum régikönyvtárában: 4984. Muckenhaupt Erzsébet: *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a, I. (1498–1710). Katalógus.* Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda 2009. 93. Nr. 54.

¹⁹ Alapkiadása: *Hortulus animae cum alijs quam plurimis orationibus pristinae impressioni superadditis: vt tabula min huius calce annexa intuenti patentissimum erit.* Lugdunum, 1518; továbbá: *Hortulus animae cum horis beate virginis secundum co[n]suetudine[m] Romane ecclesie et alijs quam plurimis orationibus.* Nuremberg, 1519. A csíksomlyói ferences könyvtár katalógusa nem ismeri ezt a tételt: Muckenhaupt Erzsébet: *i. m.* 1999; Muckenhaupt Erzsébet: *i. m.* 2009.

Solamen peccatorum.
Panis vivus Angelorum,
Salus et spes infirmorum,
Medicina reorum.²¹

Bünösök vigassaga.
Angialok élő²⁰ kenyere,
Betegeknek remensege,
Vetkesek oruossaga.

3. Salve, corpus Jesu Christi,
Qui de coelo descendisti,
Pro hominum²² agmine.
Et populum redemisti,
Dum in cruce pependisti,
Sacro fuso sanguine.

3. Iduoz legy, Ur Jesus taghia,
Meny orszagbol ki le szálla
Az emberi seregert.
Ki minket, népét, megh valta,
Mikor keresztfn kent valla,
Ki öntuen ő szent vérét.²³

4. O, Jesu, fons pietatis,
Et abyssus bonitatis,
Peccatorum venia.
Perfecta laus Angelorum,
Atque gloria sanctorum,
Summa sanans gratia.

4. Jesus, kegiessegh kut feje,
Minden iosaghnak nagy méllye,
Bünöknek bocsanatja.
Angialoknak diczirete,
Es szenteknek dicsosege,
Kegielem szelenczeje.²⁴

Az *Ave verum corpus natum...* kezdetű, a 13. századtól méltán népszerű Oltáriszentség-ének első magyar nyelvű fordítása, sőt 15-13-13-13-13-13-14 szótagszámú sorokkal verses átdolgozása *VDvez legy Christus Züz Marianak draga magzattia...* kezdősorral Vásárhelyi Gergely már említett *Keresztieni tvdomanynak reouid summaia* (Bécs, 1615, 418.) kötetében, továbbá az eredeti latin szöveg 4×15-ös szótagszámát megtartva az *Utítárs* (Pozsony, 1643, 44–46.) imakönyvben olvasható.²⁵

Kájoni János fordítása így hangzik:

Aue verum corpus natum
Ex Maria virgine,
Vere passum immolatum
In cruce pro homine.
Cujus latus perforatum
Aqua fluxit sanguine,
Esto nobis praegustatum
Mortis in examine.

Iduöz legy, test, ki szarmazal
Szüz Maria mehetül,
Kent szenueduen aldoztatal
Emberert az keresztzul.
Piros verrel harmatozal
Szent oldalad sebebül,
Legy minekünk, hogj az halal
Szorongat, segitsegül.²⁶

²⁰ elő [értelem szerint javítva]

²¹ Kájoni János ismeretlen okból a *reor* szót alkalmazza a *peccator-oris*, azaz *vetkes* kifejezés helyett. A magyar fordításban a *vetkesek* szó olvasható.

²² A kézirat *hominum* szóalakot használ a *pro* praepositio miatt helyes ablativus (hominibus) helyett.

²³ verét [értelem szerint javítva]

²⁴ Kájoni-*Hymnarium*, 153–154.

²⁵ A kanció háttérrelése: *Analecta Hymnica* LIV: i. m. 257–258; Ulysse Chevalier: i. m. Nr. 2175. Vásárhelyi textusát kiadta RMKT XVII. század 7. i. m. 28. Nr. 14; elemzés: 428–429. Az *Utítárs* szövegét lásd RMKT XVII. század 7. i. m. 290. Nr. 170, 170/I, elemzés: 360.

²⁶ Kájoni-*Hymnarium*, 153.

„De eadem ex libro Parasceves Thymiamatis” cím alatt, *Salve saluberrima salus infirmorum...* kezdősorral szerepel az alábbi 28 versszakos, késő középkori költemény. Franz Joseph Mone kutatásai szerint az ének első előfordulása abban a kéziratgyűttesben szerepel, amelyet a IV. Károly német-római császár uralkodásával (1355–1378) egy időben, Alsó-Ausztriában élt karthauzi szerzetes, Konrat von Gaming állított össze.²⁷ Jane Stevenson a nürnbergi Charitas Pirckheimer (1467–1532) klarissza apátnő munkásságához köti e költeményt.²⁸ Magyarország és Erdély területéről egyedül Kájoni János alábbi fordítása ismert, más kéziratoss vagy nyomtatott forrásban nem található ez az ének. Teológia és költészet kapcsolatát fejezi ki, hogy Kájoni a 13. versszakban a *triclinium* szót nem *ebédlő* vagy *ebédlői pamlag* szavakkal, hanem liturgikus lelkisége szerint, az égi menyegzőre utalva, a *lakodalom* kifejezéssel fordítja. Ugyancsak Kájoni lelkületének leleménye a 17. versszak két záróórának átültetése: *Cor meum circumplectere / Velis hospes meus*, azaz: *Megh ölelni akarjad / szüemet, szep Jesus*. Kájoni fordításában így hangzik a litániás jelzőkben gazdag, a bűnbánattartás fontosságát kiemelő, késő középkori költemény:

1. Salve saluberrima,
Salus infirmorum,
Salve, lux pulcherrima,
In tenebris coecorum.	1. Idvöz legy, egesseges,
Betegek erdeme.
Iduoz legy, oh, szepseges,
Setet szemnek fenje.
2. Salve desiderium
Patrum antiquorum,
Salve, te amantium
Amator amatorum.	2. Iduöz legy, keuansaga <az regi> ²⁹
Az regi atjakknak,
Idvöz legy, fel giult langja
Teged ohajtoknak.
3. Salve candidissime,
Panis Angelorum,
Salve sapor optime,
In corde beatorum.	3. Iduöz légy, fejerseges,
Angialok kenjere,
Iduöz legy, edesseges,
Bodog szunek ³⁰ ize.
4. Manna, mel et simila,
Gustus suauitatis,
Saturitas suauissima,
Fame fatigatis.	4. Manna, méz és szép semlye,
Giöniörüsegh kosztja,
Jo izü elegsége,
Kinek lantol ina. ³¹

²⁷ Ulysse Chevalier: *i. m.* Nr. 18162; Franz Joseph Mone: *Lateinische Hymnen des Mittelalters – Hymni Latini Medii Aevi*. Freiburg in Breisgau 1853. 296–297. Nr. 233. Az ének címe Oratio praeparatoria ad sacram communionem. Avilághálón: <https://books.google.hu/books?id=gICuPe-6NTEC&pg=PA296&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHWt8AcUQ6AEITjAF#v=onepage&q=salve%20saluber+rima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

²⁸ Jane Stevenson: *Women Latin Poets. Language, Gender, and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century*. University Press, Oxford, 2005. 529. Világhálón: <https://books.google.hu/books?id=iiMbQDFUfPoC&pg=PA529&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHWt8AcUQ6AEI MTAB#v=onepage&q=salve%20saluberrima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

²⁹ az regi: a kéziratban át van húzva.

³⁰ Értsd: Boldog szívnek.

³¹ A lantol (pl. Inai lantolnak, keze reszketett) kifejezés történeti háttérét lásd *Magyar Nyelvtörténeti Szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. II.* Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Kiadja Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Bp. 1891. 522.

5. Tu es, quem humiliter
Desiderat cor meum,
Fateor veraciter
Te hominem et Deum.	5. Te, kit aláztatosson
Kiuan az en szivem,
Vallak igassagosson:
Vagy ember-Istenem.
6. In mea conscientia
Quaecunq̄ue sunt obscura,
Tua de praesentia
Propellat fides pura.	6. Valamely en lelkemben
Homalios köd volna,
Az te jelenletedben
Azt igaz hit mossá.
7. Mecum nil permaneat,
Quo miser sum offensus,
Totus in me ardeat
Amoris tui sensus.	7. Bennem ne maradhasson,
kitul vagiok bantva,
De egészen langoljon
Szerelmednek sorsa.
8. Mentem meam dulciter
Diunitus accende,
Te invisibiliter
Praesentem hic ostende.	8. Elmemet edesdeden
Szent lelkeddel gyujcz megh,
Es lathatatlan keppen
Magad it mutasd meg.
9. Cordis mei nebulam
Per tuos nunc fulgores,
Omnem fuga maculam
Et sana languores.	9. Én szívemnek felhőit
Most világod által
Kérlek, üsd el mocskait,
Giogics megh io moddal.
10. Veni, veni, optime,
Veni, Jesu chare,
Et in sinu meae animae
Gratanter hospitare.	10. Iöuel, iouel, szerelmes,
En edes Jesusom,
Vendegsegre legj heljes,
Lelkemet megh nyitom.
11. Caritas, quae aureo
Sic te transfixit telo,
Ut nos ab aethereo
Visitares coelo.	11. Melj szeretet aranjas
Nyilakkal által vert,
Hogy te minket latogas,
Menyböl le szallot kert.
12. Vulneret te hodie
Ut ad me venire,
Digneris, o, Rex gloriae,
Nullius memor irae.	12. Sebesitsen teged ma
Ugy, hogj mi hozank iöij,
Oh, diczosegh kirallja,
Rank haragot ne löij.

<p>13. Tibi fac hospitium
Per gratiam dulcoris,
Sedem et triclinium
In corde peccatoris.</p> <p>14. O, Deus amantissime,
Mihi conjungaris,
Peccatricis anima,
Nequaquam irascaris.</p> <p>15. O, benigne Domine,
Hoc unum precor a te,
Fac pro tuo nomine
In ea caritate.</p> <p>16. Qua in carnem fragilem
Dignatus es venire,
Ad me despicabilem
Digneris intro-ire.</p> <p>17. Totus mihi jungere,
Tu verus Helisaeus,
Cor meum circumplectere
Velis hospes meus.</p> <p>18. Quis sim ne consideres
peccator sum reus,
Cur tu homo fieres,
Memento, pie Deus.</p> <p>19. Caritate nimia,
Qua crucem ascendisti,
Cui amabilia
Membra conjunxisti.</p> <p>20. Amoris tui brachia
super me extende,
Et abundanti gratia
Quod praesens sis ostende.</p> | <p>13. Készíts magadnak szállást
Edes malaszt által,
Szeket es lakodalmat
Bűnös szü koronát (?).</p> <p>14. Oh, szerelmes Ur Isten,
Hozzam koteles legy,
Szegenj bunos lelkemen
Boszszu allast ne tegy.</p> <p>15. Oh, velem iol töt Uram,
Csak ezt kerem túled,
Szent neuedert ted rajtam
Azon szereteted.</p> <p>16. Mellyel ez bűnös testben
Meltotzatál ööni,
Büntül senyvet szivünkben
Inditson szollanj.</p> <p>17. Magadat hozzam adiad,
Igaz Elisaeus,
Megh ölelni akarjad
szüemet, szep Jesus.</p> <p>18. Ki legyek, ne hand vessed,³²
Mert vagiok rut vetkes,
Hogy ember kellet lenned,
Legy arra figyelmes.</p> <p>19. Hogy szereteted miat,
Mely vit az keresztre,
Szerelmes tagajadat
Kihez kötéd függve.</p> <p>20. Szerelmed karját ioual
En ream ki nyujczad,
Böuölködo malasztal
Hogy jelen vagi, mutasd.</p> |
|--|---|

³² Értsd: hányd-vesd

<p>21. Propera ingredere
veni festinanter,
Peccatori jungere
Rogo te amanter.</p> <p>22. En vere totum habes,
Quem audie sitiui,
Teneo, possideo,
Quem valde concupiui.</p> <p>23. Tibi, quid retribuam
Pro tam claris domi,
Qui mentem meam vacuam
Tam charis imples bonis.</p> <p>24. Jesu, nostra refectio,
Panis potus fidelium,
Mel, melos, jubilatío
Cordis, oris et aurium.</p> <p>25. Quae te vicit clementia,
Ut nos in hac inferia,
Carne cibares propria,
Nos jungas ad coelestia.</p> <p>26. Tu redemptor in pretium,
Tu es nostrum convivium,
Medullarum [...]]
Tu es nostrum gaudium.</p> <p>27. Tu nobis das tam dulcia,
Praegustare praeludia,
Te Deo in patria
Beata nobis gaudia.</p> <p>28. Trio Deo et simplici
Laus, honor, virtus, gloria,
Qui vero pane refici,
Nos curat in hac miseria.</p> | <p>21. Sies, sies, ne kessel,
Jöuel hamarsaggal,
Terj bönöshöz io keduel,
Kerlek buzgosaggal.</p> <p>22. Im, bizonj nalam vagion
Mind az, mit szomjuztam,
Tartom, birom, it vagion,
Kit igen keuantam.</p> <p>23. De, mit adhassak neked,
Ki látz ily malasztal,
Üres szüemet tölted
Ily szerelmes iokkal.</p> <p>24. Jesus, te hiueidnek
Nyugalma, kenyere,
Szünek,³³ szajnak es fülnek
Edes, vigh öröme.</p> <p>25. Teged mi kegiessegh giöze
Minket hogj es njaualjaban,
Magad testét³⁴ etelünkre
Adnad, vinnel menyorszagban.</p> <p>26. Te megh valtonk, te nagj árunk,
Te vagy mi nagj vendegsegünk,
Velöddel hizlaltatunk,
Te vagj mi örömünk.</p> <p>27. Te adcz nekunk olyan edes
Játékokat kosztolnunk,
Te veled, Istennel ekes
Hazankban vigadnunk.</p> <p>28. Az harom es egy Istennek
Dicsiret es nagi diczosegh,
Kenyereuel mennjeknek
ki itt tart minket, oh, husegh.³⁵</p> |
|---|---|

³³ szünek – értsd: szívnek

³⁴ testet [értelem szerint javítva]

³⁵ Kájoni-*Hymnarium*, 149–152.

Sem előzménye, sem latin nyelvű párhuzama nem ismert annak az alábbi, hatstrófás Oltáriszentség-éneknek, amely – a többi íráshoz viszonyítva – erősebb tintával van írva a *Hymnariumban*:

Iduez legy, Szep Manna,
 Iduessegnek meg adoja,
 Kit jelen hiszünk
 Ez aldozatban,
 Ki altal jutunk
 A menyországban,
 Te sok szentidnek szep tarsasagaban.

O, en draga, Szep Jesusom,
 Edes meg valto Christusom,
 Ertem aldozo szep valtsagom,
 Adgyad erzenem
 Es meg szemlelnem
 Szentseges tested,
 Engedgyed vennem,
 Es a' míg elek, öröke diczirnem.

O, dragalatos, szep ostya,
 Lelkünknek edes valtsaga
 Es szivünknek nagy uidamsaga,
 Taplald testünket,
 Bünös lelkünket,
 Neveld hitünket,
 Szeretetünket,
 Tauoztas töllünk minden vetkeinket.

Jesus, ezerszer kivanlak,
 Siralmim közöt kialtlak,
 Mikor leszen, hogy meg lassalak,
 O, mikor mondod,
 Moston, im, hilak,
 Szarnyaim alat
 En meg nyugotlak,
 Es siralmidban szepen uigasztallak.

O, kedves vendeg, nallam szály,
 Bünömtől ne iszonyodgyal,
 Jöj be hozzam, szegeny juhodhoz,

Ki elveszett³⁶ volt,
 Tevelyedet volt,
 Bunei miat
 Lam, ugyan meg holt.
 Szentséged vered, latom, hogy rea folyt.³⁷

Vond hozad, kerlek, szivemet,
 Vezerelyled lepteimet,
 Hadd³⁸ lassa lelkem szemelyedet,
 Hogy nagy örömmel,
 Szivel, lelekkel
 Lehessen menyben
 Te szenteiddel:
 Szent Angyaloknak rendes seregivel. Amen.³⁹

A ferences rend és teológiai iskola jeles képviselője volt az angol Johannes Peckham (1230?–1292. december 8.), a doctor ingeniosus, akinek egyik legismertebb költeménye az *Ave vivens hostia*... kezdetű himnikus Eucharisztia-elmélkedés.⁴⁰ A Kájoni-*Hymnarium* a ferences iskola másik fő oszlopa, Szent Bonaventúra (1221–1274) szerzőségét említve „De eadem Sanctae Bonaventurae. Ex libro parasceves” címmel, *Aue, viuens hostia, veritas et vita... – Iduöz, elő ostya, Igassagh es elet*... kezdősorral tárja elénk ezt a 20 versszakos éneket,⁴¹ amely egy másik Kájoni-műben, a *Csikcsobotfalvi kéziratban* (1675, 154–157)⁴² is olvasható. A két Kájoni-kézirat szövegváltozata egyetlen helyen tér el egymástól: a 11. versszak 3. sorában. Ugyanis a *Csikcsobotfalvi kézirat* „Azonnal á mely kostal akarsz hogy *taplalmi*”⁴³ sort és kifejezést alkalmazza, a Kájoni-*Hymnarium* pedig „Azonnal az mely kostal akarz *edelgetni*”⁴⁴ archaikus szóalakat adja. Nem ismerjük annak okát, hogy a nyomtatott *Cantionale Catholicum* lapjain miért csak a latin verzió szerepel,⁴⁵ és Kájoni miért nem tette közkinccsé saját fordításában rendje hagyományának egyik ékkövét.

³⁶ ki el veszet [értelem szerint javítva]

³⁷ folyt [értelem szerint javítva]

³⁸ Had [értelem szerint javítva]

³⁹ Kájoni-*Hymnarium*, 160., jobb columna.

⁴⁰ Ulysse Chevalier: *i. m.* Nr. 2278, 35867; *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 31. *Pia dictamina. Reimgebete und Leselieder des Mittelalters*. Hrsg. von Guido Maria Dreves–Clemens Blume–Henry Mariott Bannister. Leipzig 1898. 111. és *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 50. *Hymnographi Latini. Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*. Hrsg. von Guido Maria Dreves–Clemens Blume–Henry Mariott Bannister. Leipzig 1907. 597; Szövérfy, Josef: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung: Ein Handbuch. II. Die lateinischen Hymnen vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ausgang des Mittelalters*. Erich Schmidt Verlag, Berlin 1965. 266–269.

⁴¹ Kájoni-*Hymnarium*, 154–158.

⁴² E kéziratról, másolójáról, szerkezetéről bővebben Domokos Pál Péter: *A Csikcsobotfalvi kézirat*. Irodalomtörténeti Közlemények XXXIX(1929). 209–214; *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15 A/B. Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. S. a. r. Stoll Béla. A jegyzeteket írta Holl Béla. Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, Bp. 1992. B kötet: 114–120.

⁴³ A teljes éneket a *Csikcsobotfalvi kézirat* alapján „Hymnus S. Bonaventurae” címmel közzétette RMKT XVII. század 15/A, *i. m.* 426–428. Nr. 351. Az idézett sor a 427. oldalon található.

⁴⁴ Kájoni-*Hymnarium*, 156.

⁴⁵ „Hymnus Sancti Boaventurae”, Nota: Mittitur ad Virginem etc. Az első kiadásban (Csíksomlyó, 1676) a 337., a másodikban (Csíksomlyó, 1719) a 276. oldalon olvasható. Közzétették: Domokos Pál Péter: *i. m.* 635–637. Nr. 390;

Összefoglalás

Tanulmányunkban Kájoni János *Hymnarium* (1659–1677) című kéziratos gyűjteményéből azokat az Eucharisztia-énekeket tettük közzé, amelyek csak ebben a forrásban olvashatók, és biztosan Kájoni tevékenységét őrzik. Az Oltáriszentségről Kájoni összesen 16 latin himnusz-, szekvencia- és kegyes énekszöveget másolt be gyűjteményébe, és ezek közül 8 költemény fordítását készítette el, továbbá megörökítette a latin minta nélküli (saját?), hatstrófás verses fohászt *Iduez legy, aldot szep Mana* kezdősorral. A *Pange lingua*-hymnusz és a *Lauda Sion*-szekvencia esetében Hajnal Mátyás *Az Jesus Szívet Szerető Szíveknek Aytatosságara Szíves Kepekkel Ki Formaltatott... könyvechke* című kiadványa (Bécs, 1629) mintaként szolgál(hatott) Kájoninak. Az ezeket a tételeket is tartalmazó jezsuita *Pápai János kéziratának* (1608) hatása kizárt. A 15. századi, *Ave caro Christi chara...* kezdetű szekvenciát a jezsuita Vásárhelyi Gergely *Keresztieni tudományak reovid summaia Canisius Petertol iratatot es jezsvitak szerzetibe Vasarheli Gergeli altal megh magyaraztatot* (Bécs, 1617) munkája tartalmazza, de Kájoni valószínűleg nem használta, mert az ő fordítása, szóhasználata, verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Az *Ave verum coprus natum* átültetése Vásárhelyi kiadványától és az *Utítárs* (Pozsony, 1643) textusától szintén független alkotás. Charitas Pirckheimer 16. század eleji, *Salve saluberrima salus infirmorum...* kezdetű költeménye magyarul egyedül Kájoni *Hymnarium*ából ismert. A Johannes Peckham (13. század) tollából származó, Európa-szerte népszerű *Aue, vivens hostia, veritas et vita... – Iduöz, elő ostya, Igassagh es elet...* himnikus elmélkedést ugyancsak a csíki ferences polihisztor ültette át elsőként anyanyelvére; *Hymnariuma* mellett egy másik műve, a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675) is elénk tárja a 20 versszakos szöveget.

Az itt kiadott énekek Csíksomlyón fellelhető forrásait kutatva – műfaji különbözőségek miatt – az 1500 táján pergamenre írt ferences *Psalterium*⁴⁶ szövege kizárható. A *Csíksomlyói Cantionale* (1500 k.) csupán az úrnapi *Lauda Sion Salvatorem...* szekvenciánál jelenthetett szövegforrást.⁴⁷ A párizsi egyetem flandriai származású tanára, Jodocus Clichtoveus (1472?–1543) *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia... exponens* (1516)⁴⁸

RMKT XVII. század 15/B, i. m. 352–354. Nr. 351. Dallamát kiadta és a népzenei összefüggésekre hivatkozik Kővári Réka: *A Deák–Szentés kézirat. The Deák–Szentés Manuscript*. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2013. 126. Nr. 15.

⁴⁶ Radó Polycarpus: *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Bp. 1945 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XX). 59. Nr. 725; Radó Polycarpus OSB: *Libri liturgici manuscritti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Ed. rev. et auct. Ladislaus Mezey. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 261–262. Nr. 61.

⁴⁷ Kovács Andrea: *A Csíksomlyói Cantionale. = Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Szerk. Medgyesy S. Norbert–Ötvös István–Óze Sándor. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Bp. 2013 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 8/1). 562. (A teljes tanulmány: 547–574.)

⁴⁸ Jodochus Clichtoveus: *Elucidatorium Ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens: & quatuor libros complectens. Primus: hymnos de tempore & sanctis per totum anni spacium, adiecta explanatione declarat. Secundus, nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas & responsoria: vna cum benedictionibus candelarum, caerei paschalis & fontium: familiariter explanat. Tertius: ea, quae ad Missae pertinent officium, praesertim praefationes & sacrum Canonem breviter explicat. Quartus prosas quae in sancti altaris Sacrificio ante euangelium*

című műve a kora újkor legjelentősebb himnuszgyűjteménye volt, amely tárgyalt énekeink közül csupán a *Pange lingua gloriosi...*⁴⁹ himnuszt tartalmazza.

A már korábban feldolgozott adventi liturgikus költemények⁵⁰ után az Eucharisztia-énekek is arra engednek következtetni, hogy az 1659 és 1677 között papírra vetett *Hymnarium* volt az előzménye, fordítási és szöveg tisztázási próbapéldánya az 1675-ben papírra vetett *Csikcsobotfalvi kéziratnak* és – számos más esetben is – az egy esztendővel később Csíksomlyón kinyomtatott, Kájoni által több szövegében megváltoztatott, tovább csiszolt *Cantionale Catholicum*nak. A fordítások frazeológiájából, teológiai és lelkiségtörténeti szempontból megalapozott szóképeiből bizonyítható, hogy a legtöbb strófában nem szó szerinti átültetésről van szó, hanem – már munkapéldány-állapotban is – Kájoni ma is élvezhető és jól érthető, szép műfordításairól. A ferences egyházzenész épp a katolikus megújulás idején, annak megfelelő tartalmat és garanciát adva, nagymértékben előmozdította az anyanyelvű liturgikus és paraliturgikus éneklés hagyományát.

“Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...!” Eucharistic Songs in the *Hymnarium* Translated by Johannes Caioni

Keywords: medieval Eucharistic songs, Franciscans from Transylvania, Johannes Caioni, Hymnarium

In this study I propose the first publication of four medieval Eucharistic songs from the Transylvanian Franciscan Johannes Caioni's *Hymnarium* (1659–1677), which are only known from this manuscript collection, and which, in all likelihood, are Caioni's own literary translations. The *Hymnarium* contains the lyrics of altogether 16 Latin hymns, sequences and pious songs. From these, Caioni prepared the translation of 8 poems and also recorded (his own?) Latin prayer in verse beginning with the words *Iduez legy, aldot szep Mana*. The sequence *Ave caro Christi chara...* was recorded by the Jesuit Gergely Vásárhelyi in *Keresztieni tudományak reovid summaia* (Vienna, 1617). However, Caioni did not use it, as his translation, wording and verse completely deviate from Vásárhelyi's. The transposition of *Ave verum corpus natum* is a work in its own right, independent of Vásárhelyi's publication and the text of *Utítárs* (Bratisava, 1643). The song *Salve saluberrima salus infirmorum...* is only known in Hungarian from Caioni's *Hymnarium*. All the above leads us to conclude that the *Hymnarium* was the antecedent and prototype of the *Manuscript of Csikcsobotfalva* (1675) and of the printed *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676). From the phraseology and theologically supported metaphors of the translations, it can be proven that they are not merely word for word translations but rather the worthy efforts of Caioni to make beautiful, understandable literary translations that are still enjoyable today. (Translated by: Krisztina Sofró)

dicuntur: tam de tempore quam de Sanctis facili annotatione dilucidat. Henrici Stephani, Parisiis, 1516. OSZK Apponyi Cat. 113. Munkánk során a szintén párizsi 1521-es kiadást alkalmaztuk: https://books.google.hu/books?id=LxIzAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Megtekintés: 2018. március 14.)

⁴⁹ Jodocus Clichtoveus: *i. m.* 46b.; Kájoni-*Hymnarium*, 145–146.

⁵⁰ Medgyesy S. Norbert: *Adventi himnusz-, szekvencia- és trópusfordítások, kanciók Kájoni Hymnariumában.* = *Régi magyar népelemek és imádságok.* Szerk. Bogár Judit. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Bp. 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 11). 197–222. Világhálón: http://btk.ppke.hu/uploads/articles/839164/file/Regi_magyar_nepenek_es_imadsagok.pdf (Megtekintés: 2018. március 14.)

Fejős Zoltán

Mailand Oszkár a párizsi népismertető múzeumokról Példa a transznacionális múzeumtörténetre

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1886. november 3-án tartott választmányi gyűlésén „Mailand Oszkár reáliskolai tanár, ki múlt nyáron Párisban ethnographiai tanulmányokat végzett, a párisi ethnographiai muzeumokról tartott előadást”.¹ A hírt a Társulat múzeumának öre, a dévai főreáliskola igazgatója tette közzé. Téglás Gábor (1848–1916) nemcsak tanártársa, közeli barátja volt Mailand Oszkárnak (1858–1924), hanem minden bizonnyal hatással volt fiatalabb pályatársa szellemi fejlődésére, többek között annak tudatosításában, hogy a múlt pusztulóban lévő emlékeinek megismerésében a múzeumok kiemelkedő szerepet játszanak.

Az 1885-ös országos kiállítás inspiratív szerepet játszott mindkettőjük pályájának alakulásában. Bár Téglás Gábor fiatal tanárként kezdetben elsősorban Hunyad megye természeti viszonyai iránt érdeklődött, figyelme kiterjedt a régiségek minden fellelhető nyomára, s egyre inkább a régészeti kutatás felé fordult. Már mint elismert régész és a Társulat főként régészeti anyagból álló múzeumának gondozója kapta az országos kiállítás rendezőbizottságától a felkérést, hogy Réthy Lajos tanfelügyelővel állítsák össze az „erdélyrészi románság házi ipartudományát” illusztráló anyagot Hunyad megye területéről. A dévai és a megyei földbirtokosok, értelmiségiek, lelkészek, jegyzők segítségével megkezdték a gyűjtést, majd felhívással fordultak a megye közönségéhez, hogy járuljanak hozzá a bemutatóhoz. Az elsőként, a vajdahunyadi Szedlarik Istvánné által összegyűjtött textiliákból rögtönzött helyi kiállítást is rendeztek az egyik dévai divatüzletben. „Ez által is figyelmet igyekszünk ébreszteni – írta Téglás Gábor – az idáig alig észrevett, de minden szakértő által ősrégi cultura adalékaiul minősített ornamentica iránt.”² Az országos kiállításra készülve az a hosszabb távú cél lebegett előttük, hogy a gyűjtési kedv serkentésével a Társulat formálódó néprajzi osztálya számára is tudnak majd gyűjteni.

A kolozsvári egyetemen német és magyar szakos tanári képesítést nyert Mailand Oszkár 1884-ben lett a dévai főreáliskola tanára. Alighogy odakerült, a Társulat 1884. május 7-i választmányi ülésén „bemutatja a megye területén teendő etnológiai tanulmányok programját”. Egy hónap múlva a társulati közgyűlésen pedig felhívást fogalmaztak meg, hogy a geográfiai szakosztály tagjai a régi helységnevek földérítése mellett „a Mailand Oszkár által ajánlott

Fejős Zoltán (1954) – etnográfus, a Néprajzi Múzeum volt főigazgatója (1997–2012), Budapest, fejos.zoltan@chello.hu

¹ T[églás] G[ábor]: *Különfélék*. Archaeológiai Értesítő VI(1886). 435–436. Lásd még: Századok XXI(1887). 666; Fővárosi Lapok 1886. november 7.

² Téglás Gábor: *Megyéink háziipara az országos kiállításon*. Hunyad IX(1885). 3. sz. január 17. Téglás Gáborról irodalommal lásd Bajusz István szócikkét az online Romániai magyar lexikonban, <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=86>.

etnológiai tanulmányok terén is buzgólkodjanak”.³ Az országos kiállítás előkészítésében aktív gyűjtőként még nemigen vett rész – legalábbis nincs ennek írásos nyoma –, viszont megtekintette a kiállítást a helyszínen, a pesti Városligetben. A látottakról beszámolt a megyei hetilap, a *Hunyad* hasábjain.⁴ A hímzések, a szobák tárgyszerű ismertetése mellett a kiállítástechnikára is kitért. Szóvá tette például, hogy nem áttekinthető a „várhelyi és szászvárosi népviseletet és népeletet jellemző” Hunyad megyei román szobának a berendezése. Nem tartotta szerencsésnek az egyes alakok beállítását, mert azok egymással takarásba kerültek, így az öltözetek emiatt nem jól láthatók. „Furcsa szerep jutott – mint írta – a bőr tarisznyának is, mely sajátságosan van beillesztve az oláh ifju szíjába, a helyet, hogy nyakában legyen akasztva.” Megállapította, hogy „szakavatott kezek” jobb berendezést készítettek volna a jól válogatott beküldött anyagból, ha a „szemnek is tetszhetőbbé” tették volna. A háziipari csarnokban szerzett benyomásai alapján egy általánosabb problémát is megpendített. A roppant díszes torockói, kalotaszegi és szerb szobák kapcsán felvetette, hogy úgy tűnik, ezek esetében a gyűjtők kiválogattak mindent, ami díszes, fényes az adott vidéken, és azt küldték fel a kiállításra. Mailand máig érvényes módon tette fel a kérdést: „a mi díszes, fényes, jellemző is? Valjon az illető nép árnyoldalait nem kell e ismernünk, hogy való képet nyerjünk e nép kulturális viszonyainak? Csillogással fedjük e el az[t], mi esetleg kevésbé csillogó, de jellemzőbb?” A minden széppel túltömött kalotaszegi és torockói szoba láttán „nagyon boldognak kell képzelnünk e vidékek népeit”. S pompában ezeket a szerb szoba még felül is múlja – „ez talán – folytatja – leggazdagabb, legboldogabb népe lehet hazánknak, mert azt látjuk e szobában, hogy a szerb nő aranyövvel, aranypruszlival, aranyszövet fejkötővel ül a ... a szövőszéknél.” Ennek fényében a Hunyad megyei szobát, mely ugyan egyszerű, „a nép jellemének leginkább” megfelelőnek tartotta. Más szavakkal: a kiállításnak ezt a részét tekintette az adott vidék viszonyait illetően a leghitelesebbnek.

Mailand Oszkár számára az „egy óra a háziipar-csarnokban” része volt a tudatos önképzésnek. Téglás Gábor írta róla utóbb a Pallas nagylexikon szócikkében, hogy Mailand etnográfus, aki „ifju korától kezdve etnológiai és népszichológiai tanulmányokkal foglalkozik”.⁵ Ennek jegyében utazott 1885 nyarán Párizsba, ahol az etnológiai – néprajzi – ismereteit kívánta bővíteni. Múzeumokat látogatott, s valószínűleg tanulmányozta az odahaza elérhetetlen szakirodalmat, talán személyesen is találkozott egyetemi emberekkel, szakférfiakkal. Mailand Oszkár életművét Faragó József alapos tanulmánya emelte ki a feledés homályából. Megrajzolta tudományos portréját, feltárta többirányú néprajzi érdeklődését, elsősorban is a terjedelmes anyagot eredményező folklórgyűjtéseit, s kimutatta, hogy ő tekinthető a magyar–román összehasonlító folklorisztika egyik legjelentősebb képviselőjének. Faragó hivatkozott Mailand párizsi tanulmányútjára, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat éves jelentése nyomán megemlítette az etnográfiai múzeumokról írt tanulmányát is, de ennek „sorsáról – tette hozzá – mit sem tudunk”, leszámítva azt a hírt, hogy a Társulatban ismertette a párizsi etnológiai múzeumokat és bevezetesként az etnológia történelmi fejlődését.⁶ A tanulmány azonban nem vészelt el, megjelent a Petelei István szerkesztette *Kolozsvár* című – a megszűnt *Kolozsvári*

³ Idézi Faragó József: *Mailand Oszkár és a román folklór*. Ethn. XCII(1981). 2–3. 487–498, idézet: 488.

⁴ Mailand Oszkár: *Egy óra a háziipar-csarnokban*. Hunyad IX(1885). 26. sz. június 27. Vö. *A háziipar-csarnok. A Hunyadmegyei román szoba*. Vasárnapi Ujság XXXII(1885). 28. sz. 447., 449. (kép) – a szoba „egy óralja-boldogfalvi lakást ábrázol, míg az öltözetek Hunyadmegye különböző vidékeiről vannak összeszedve”.

⁵ Mailand Oszkár. = *A Pallas nagy lexikona*, 12. kötet. Bp. 1896. 202–203.

⁶ Faragó József: *i. m.* 489.

Közöny nyomába lépő – napilap három számában 1887 nyarán, tehát két évvel a párizsi utazás után. Lehetséges, hogy az előadáshoz képest rövidebb változatban látott napvilágot, de a hírlapi közlés alkalmas arra, hogy szerzőjének felfogását az etnográfiai – néprajzi – múzeumról megismerjük. Az etnológia iránt elkötelezett, a tudományszak alakulását illetően tájékozott Mailand ismertetése nem csupán személyes pályája miatt érdemli meg a figyelmet, hanem általánosabb értelemben is. Beszámolója illeszkedik a magyar néprajz múzeumi alakulástörténetének és professzionalizációjának tágabb, menetébe, mégpedig oly módon, hogy megmutatja ennek a folyamatnak néhány időben korai, más forrásokkal alig megismerhető vonását. Kiváló példa arra is, hogy érzékeltessük a múzeumfejlődés nemzetközi, transznacionális összefüggéseit.⁷

Mailand Oszkár tehát 1885 nyarán utazott hat hétre Párizsba. Az országos kiállításról beszámoló cikkének dátumából arra következtethetünk, hogy a háziipari csarnok megtekintését útközben ejtette meg. Talán ezért is volt mindössze egyórányi ideje arra – útjának az átszállás szabta rövid megszakításával –, hogy ide kilátogasson. Mailand előtt nem sokan érdeklődtek szakértő szemmel az európai, külföldi néprajzi múzeumok iránt. Kisebb újsághíreket leszámítva, lényegében csak Tóth Lőrincz 1840-es hágai, Petendi Géza 1868-as müncheni, Ágai Rudolf 1872-es koppenhágai és Thallóczy Lajos 1882-es moszkvai néprajzi múzeumi beszámolójára lehet hivatkozni, mint amelyek először foglalkoztak – legalább is írásban – ezzel az új típusú múzeummal.⁸ Még úgy is lehet fogalmazni, hogy Mailand volt az első, aki kifejezetten az etnográfiai múzeumok mibenlétét kívánta tanulmányozni, s nem csupán viszonylag részletesebb leírást közölt egy-egy ilyen intézményről, mint nem szakmabeli elődjei. Említhető még, hogy az etnográfiairól mint kiállítási témáról és meghatározott reprezentációs eljárásokról a nagy viláckiállítások kapcsán is esett olykor szó. Főként az 1867-es és 1889-es párizsit felkereső néhány utazó, kiállításlátogató írt ilyen értelemben, összességében a néprajzi tematika azonban elenyésző. (A bécsi tárlat ebből a szempontból némileg kivételes.) Nemcsak súlya marginális, hanem az ilyen beszámolók lényege is teljesen más. Ezek a világtárlat mint esemény és műfaj ismertetésének vagy lényege kifejtésének tekinthetők, s nem egy ezen belül érvényesülő sajátos megközelítés, illetve tartalom körülírásának. Ennek ellenére ez az összefüggés sem elhanyagolható, ha a kor etnográfiai – népművelési, néprajzi – múzeuma fogalmának tágabb kontextusát vizsgáljuk, de ezúttal ennek részletezése nem lehet feladatunk.

Mailand cikke három részre tagolódik. Elsősorban az etnológia alakulásáról értekeznek, majd ismerteti az általa megtekintett múzeumokat – „ethnológiai sétára” hívja az olvasót –, végül következtetéseket von le a hazai helyzetre vonatkozóan. A szöveg jobb megértése, értékelése érdekében mindhárom kapcsán érdemes néhány összefüggést kiemelni – túl a szöveghez fűzött magyarázó jegyzeteken.

Az etnológia történelmi fejlődését vázoló pár bekezdés meglehetősen elnagyolt. Itt merül fel leginkább a gyanú, hogy ez a rész inkább csak kivonata az eredeti, talán részletesebb tanulmánynak. A szerző nem árulja el, hogy vázlatát milyen művek alapján fogalmazta meg. Nem

⁷ Fejős Zoltán: *A magyar néprajz múzeumi professzionalizációja. Híradások, beszámolók külföldi néprajzi múzeumokról és gyűjteményekről 1918 előtt*. Néprajzi Értesítő XCIX(2017). (Sajtó alatt.); Andrea Meyer – Bénédicte Savoy: *Towards a Transnational History of Museums. An Introduction. = The Museum is Open: Towards a Transnational History of Museums 1750–1940*. Ed. Andrea Meyer – Bénédicte Savoy. Berlin–Boston 2013. 1–16.

⁸ Tóthé *Uti tárczájában* (Pest 1844), a többi országos napilapban jelent meg, Petendié a *Fővárosi Lapokban*, Ágaié a *Magyarország és a Nagyvilág* hasábjain, Thallóczyé az *Ellenőrben*. Míg az előbbi részletes múzeumismertető, az utóbbi inkább csak egy útirajzot színesítő kitérő. Vö. Fejős Zoltán: *i. m.*

tudjuk, hogy ismeretei milyen forrásokból származnak. Más szóval: nem világos, hogy mihez fért hozzá a korban forgalomban lévő, elérhető fontosabb művek közül, s ebből mi lehetett az, ami Kolozsvárott, Déván a rendelkezésére állt. Mit „tanult” a helyszínben, Párizsban? Némi támpontot ad, hogy hivatkozik nevekre, ám épp ennek kapcsán kell szóvá tenni Mailand egy komoly félreértését. Tévedése ugyanakkor árulkodó is, némi fényt vet tájékozódásának egy lehetséges körülményére. „Thierry-t kell megemlítenünk – írja a fejleményeket részletezve –, ki az ethnographia és antropologia közti határt élesebben megjelölve, az első ethnologiai társulat megalakításához az eszméket adta.” Amadée Thierry (1797–1873) francia történészre gondolt (s nem a szintén történész bátyjára, Augustinra), akit azonban olyan erényekkel ruházott fel, amik őt legfeljebb csak közvetve illetik. Amadée Thierry *nem szerzője*, hanem *címzettje* volt annak a levélnek, amely az etnológia alakulástörténetében valóban mérföldkönek számít. A levelet a jamaicai születésű, William Frederic Edwards (1776–1842) írta Thierrynek 1829-ben, s ez lett szinte alapító okirata az említett etnologiai társulatnak. Pár bekezdéssel lejjebb Mailand rá is hivatkozik, mégpedig a társulat alapításakor mondott beszédére, amelyet szinte biztos, hogy Párizsban ismerhetett meg, mert a társulati folyóirat – *Mémoires de la Société ethnologique* – nem jutott el Magyarországra. Thierryt foglalkoztatták a fajok és a történelem kérdései. Edwards az ő gallok történetéről írt munkája (*Histoire des Gaulois*, 1828) kapcsán fogalmazta meg levelét, amellyel saját addigi eklektikus természettudományos érdeklődését feladva, a fajok közötti különbségek magyarázatához a nyelvi, lélektani, történeti körülmények eszméit rendelte hozzá. A párizsi etnologiai társaság szellemi megalapozása Amadée Thierry mindennemű támogatása mellett s ellenére egyértelműen William Edwardsé. Mailand szavaiival: ő választotta el az embertan (antropológia) és a nyelvi, kulturális különbségek tanát egymástól.⁹ Az úttörés és az új eszmékkel való szimpatizálása ellenére Thierry a társulat működésében egy akkor elnyert új hivatali megbízatása miatt nem is vett aktívan részt, ami részben hozzá is járult ahhoz, hogy – túl Edwards korai halálán – a társulat nem bizonyult hosszabb távon életképesnek. Gyors megszűnését Mailand nem említi meg, pedig erről – s az Edwards-féle könyvként megjelent levélről – elvileg már ekkor magyarul is olvashatott Paul Topinard nagyszabású antropológiai kézikönyvében, amelyet a Magyar Természettudományi Társulat adott ki.¹⁰ Topinard ugyan rivális irányzatot képviselt, a kor szellemi és szervezeti mozgásainak főbb irányai azonban kihelyezhetők munkájából.

Vajon mivel magyarázható Mailand félreértése? Részben nyilván arról van szó, hogy az Edwards és a Thierry által képviselt álláspont különbségét nem érzékelte. Részben, s talán ez tekinthető a közvetlen oknak, Thierry jól ismert tekintélynek számított Magyarországon.

⁹ A részleteket lásd Claude Blanckaert: *A Jamaican Emigré as “The Father of Ethnology in France”*. *William Edwards and the Doctrine of Race*. = *Bones, Bodies and Behavior: Essays in Behavioral Anthropology*. Ed. George W. Stocking, Jr. Madison 1990. (*History of Anthropology*, 5.) 18–55; Claude Blanckaert: *Un fil d’Ariane dans le labyrinthe des origines... Langues, races et classification ethnologique au XIXe siècle*. *Revue d’Histoire des sciences humaines*, n° 17. (2007/2). 137–171.

¹⁰ Topinard Pál: *Az anthropologia kézi könyve*. Bp. 1881. Edwards művére utalás: 14. A Société ethnologique 1848-as megszűntét Paul Broca említi a kötethez írt előszavában: VII. old. Ebben Broca az antropológiát mint integráló új tudományt határozza meg: „Az ethnologia mindeztideig kevésbé keresett specialitás maradt; az antropológia ellenben a legkülönfélébb tudósokat hívta fel dolgozó társul; magához vonta az orvosokat, a természetvizsgálókat, az antropológusokat, a linguistákat [...] mindnyájan művelőivé akarván lenni az új tudománynak.” (VII–VIII.) Vö. Jean-Claude Wartelle: *La Société d’Anthropologie de Paris de 1859 à 1920*. *Revue d’Histoire des Sciences Humaines* n° 10. (2004/1), 125–171.

A Nyugatrómai Birodalom végnapjairól írt hatkötetes munkájából kettő már megjelent magyarul az akadémia kiadásában, amikor Mailand cikkét közzétette, s kettő ezt követően látott napvilágot. Emellett még egy műve volt olvasható magyarul a római birodalomról. Hatásukban azonban ezek eltörpülnek az Attiláról szóló „eleven tollal megírt korrajz”-ával szemben, amely „a hunn-magyar népek azonosságát hirdeti”. A magyar fülnek oly vonzó munkát Szabó Károly fordította le magyarra, aki levelezésben is állt a szerzővel. A fordítást bőséges jegyzetekkel kísérte, és kiegészítette egy a hun–magyar mondakörnek szentelt fejezettel. A nagy hatású mű – Arany János is kedvenc olvasmányai közé sorolta – több kiadást megért, máig a hun–magyar romantika híveinek bibliája. Szerzőjét a Magyar Tudományos Akadémia már 1858-ban tagjai közé választotta.¹¹ A fordító, a nagykőrösi református gimnázium tanára, Szabó Károly (1824–1890) ugyanekkor lett levelező tag, majd miután az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárnokává választotta, 1860-tól Kolozsvárra került. 1873-tól kinevezték az egyetem magyar történeti tanszékére.¹² Mailand bizonyára hallgatta előadásait, így akár első kézből szerezhetett információt Amadée Thierry történeti felfogásáról. Talán párizsi utazásához is kért támogató ajánlást professzorától. A közvetlen közeg és a francia történétíró szinte páratlan magyarországi tekintélye értékelhette föl Mailand számára Thierry munkásságát az etnológia szempontjából is. Nem vitás, hogy a késő Római Birodalom népeiről s különösen azok történeti folytonosságának kérdéséről érkező Thierry a kor népismereti tudáshorizontját tágította. William Edwards volt azonban az, aki ezt a reflektálatlan historiai népfogalmat a „fiziológiai jegyeket” tanulmányozó embertan és a történetiség differenciálásával új alapokra helyezte. Megjegyzendő, hogy Edwards a Thierrynek írt levelében hosszú passzusokon át foglalkozik a hunokkal, a hun–magyar folytonosság kérdésével is.¹³ Ha Mailand olvasta volna a levelet, aligha mulasztotta volna el, hogy erre hivatkozzon. Emiatt is tűnik úgy, hogy az edwardsi felfogást, illetve a szerző tudományos szervezési szerepvállalását inkább csak közvetve ismerte, amit elhomályosított Amadée Thierry alakja.

Mailand múzeumi sétáinak ismertetése leíró jellegű. A látottakhoz kevés megjegyzést vagy kommentárt fűz. Viszonylag röviden szól az egyes múzeumokról, noha néhány utalása felfedi, hogy mit gondol a látottakról. Mindjárt a tárca indítása beszédes: a párizsi látogatók közül „kevesnek jut eszébe azon gyűjteményekkel foglalkozni, melyekben századok múkincei, az öt világ rész népismeit tárgyai vannak összegyűjtve”. Ez a múzeumtípus nem vonz tömegeket. Talán azért, mert ekkor még újdonságnak számít, de másról is szó van. A viszonylagos érdektelenséget nem is csodálja, a hideg, csendes múzeumi termekben való barangoláshoz, jegyzeteléshez nagy „önmegtagadás” kell, szemben az „ezerféle élvezetet”

¹¹ Idézet: *Thierry. = A Pallas nagy lexikona*. Bp. 1897. 152. – a magyarul megjelent művek adataival. Thierry Amadé: *Attila. Történeti kor- és jellemrajz*. Jegyzetekkel fordította és felvilágosította Szabó Károly. Pest 1855. A bővített kiadás standard, többször megjelent fordítása: Thierry Amadé: *Attila fia és utódai történelme a magyarok Európába telepedéséig*. I–II. rész. A 3-ik javított és bővített kiadás szerint fordította Szabó Károly. Pest 1865. A mű hatásához lásd legújabbban Lajtai L. László: *Nemzeti tárgyi történetírás és történelmi regény kapcsolata Magyarországon a 19. század közepéig harmadik kötetében*. Irodalomtörténeti Közlemények 121(2017). 201–216. – Thierryről: 202–203.

¹² Szilágyi Sándor: *Szabó Károly emlékezete. = A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. VIII. köt. 10. sz. Bp. 1896. 417–434. Az Attila-művek fordításához vö. 422–423. Thierryvel „Almásy Balogh Pál útján jött összeköttetésbe” (uo. 422.), aki 1856-ban látogatta meg a francia történészt, lásd Fialovszky Béla: *Almásy Balogh Pál dr. élet- és jellemrajza*. Bp. 1933. 42.

¹³ W. F. Edwards: *Des caractères physiologiques des races humaines considérés dans leurs rapports avec l'histoire. Lettre à M. Amadée Thierry, auteur de l'Histoire des Gaulois*. Paris 1841. 70–82. A levél megtalálható a Société d'ethnologie folyóiratának első számában is, lásd alább a 34. jegyzetet.

kínáló Párizs örök zajával. Ő azonban a lemondást választja. „Reggeli 10 órától esti 5-ig barangoltam egyik teremből a másikba, fáradtsággal tudva meg azt, a mit tudni akartam.” Nem hagy kétséget afelől, hogy a múzeumlátogatást mintegy hősi tettként fogja fel, bár vigasztalta is magát, mondván: „a párizsi élet este kezdődik”, s ekkor kárpótolhatja magát az ember a napi fáradalmakért. Szakmai ambíció ide, őszinte tanulási vágy oda, az indítás retorikai fogása exponálja a befogadás nehézségét, ellentmondásosságát. Más megfogalmazással élve: a modernizmusban fogant múzeumfogyasztási gyakorlat nyilvánvaló – bár inkább elhallgatni szokott – belső feszültségét, amely a norma és a gyakorlat között feszül. Azt a korántsem csak a múzeumlátogatás fizikai és pszichikai igénybevételéből vagy a telítődésből fakadó állapotot, aminek csak egy aspektusát fejezi ki a már egy évszázada használt műszó, a múzeumi *fáradtság*.¹⁴

A 19. század második felének uralkodó, mindent fejlődési sorokban látó felfogását követve Mailand az etnográfiai gyűjteményeket s a múzeumokat is egy egyenes vonalú tengelyre „fűzte fel”. Úgy véli, az egyes gyűjtemények fejlődése a primitívtől a kifejlett, tehát szakszerű kollekciók és múzeumok kialakulása felé tart. Általános értelemben ebben nem tévedett, ám a Cluny Múzeum és a párizsi várostörténeti Carnavalet irányultságát feltehetően csak Mailand tekintette „népismeinek”. Pontosabban: ennek legalacsonyabb fokán álló ritkasággyűjteményeknek. A két múzeum ilyen minősítése vagy az általa alkalmazott ritkaságfogalom azonban pontatlan. Mailand egyszerűen rosszul értette a „raritáten-cabinet” lényegét. Saját szavaival ellent is mondott önmagának. Ez a két múzeum – írta helyesen – „a mult századbeli francia életnek” nyújtotta „hű képét”, tehát több volt, mint ritkaságok, furcsaságok halmaza. Hozzátehetjük, hogy a gyűjtemény és a kiállítás folyamatos alakításával törekedtek is arra, hogy a kornak megfelelő szakszerű ismereteket nyújtsanak. Jól bizonyítja ezt, hogy a Mailand által is említett cipők (vö. *I. kép*) vagy a fajanszok, szőnyegek sorozatát tudatosan illesztették be a középkori műalkotások közé. Mailand az „élet” alatt a mindennapi életet, az életvitelt értette. Vagyis ezáltal a két múzeum művelődéstörténeti jellegét emelte ki, amit a „népisme” lényegének tartott.

Itt feltétlenül ki kell emelni, hogy Mailand útja előtt még külföldön sem jelent meg olyan szaktanulmány vagy ismertető, amely sorra vette volna az európai népismertető-etnográfiai múzeumokat. Amit ő *ilyenként* kiválasztott, az egyben értelmezés is volt. Csak egy évvel az ő cikke után jelet meg a koppenhágai etnológus, Kristian Bahnson áttekintése a kontinens nyugati felének etnográfiai múzeumairól. Ebben előbb a Párizsban, Koppenhágában, Leidenben és Berlinben történt kezdeményezések alapján körülhatárolja a múzeumoknak ezt a típusát, majd országoként ismerteti az egyes intézmények alakulástörténetét.¹⁵ Ez a szemle lett a fő kiindulópontja mindazoknak, akik az 1880–90-es évek fordulóján az etnográfiai múzeumokról gondolkodtak, s az Európán kívüli gyűjteményük múzeummá alakításával foglalkoztak. Mailand

¹⁴ Vö. Benjamin Ives Gilman: *Museum Fatigue*. The Scientific Monthly II(1916). 1. 62–74; Gareth Dave: *What is Museum Fatigue? Visitor Studies Today* 8(2005). 3. 17–21. – és egy mai praktikus segédlet: *Enough with the 'Wow!' already! How to avoid museum fatigue*. = Lonely Planet Blog, 3 February 2011.

¹⁵ Az ismertető dánul jelent meg, majd a következő évben németül és angolul. Magyarországon a német volt használatos. Kristian Bahnson: *Ueber ethnographische Museen*. Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien XVIII(1888). 109–127; uő: *Ethnographical Museums*. The Archaeological Review II(1888). 1–18. A cikk folytatásaként kontinensenként tagolva is áttekinti az egyes múzeumok anyagát. Uo. 73–91, 145–163, 217–236, 289–311. A cikkben Bécs szerepel, Budapest nem.

kezében azonban még nem volt, nem lehetett ilyen vezérfonal, bár a praktikus célú útikönyvek, bédekkerek valamennyire ebben is segítettek a tájékozódást.

Az etnológia fejlődésének „egy másik fokát” Mailand a Louvre-ban és az „Hotel des Invalides ethnographiai csarnokában” vélte megtalálni. Az előbbiben „az ázsiai ethnologiai muzeumot” látta, ezt ismertette. Szövege nem egyértelmű az Invalidusok házában lévő etnográfiai gyűjteményt illetően. Megfogalmazását úgy is lehet érteni, mintha itt két ilyen múzeum lett volna, holott erről nincs szó. A háborús emlékeket őrző „tüzérségi” múzeumot (Musée d’artillerie) lehetett itt megtekinteni, aminek egyik részét képezte a több teremből álló „összehasonlító ethnographiai csarnok”. Itt – mint írta – „105 életnagyságu viaszában van szemléltetve az európai népek viseletének fejlődése az őskortól a legújabb korig”. Annnyiban finomítani kell leírását, hogy voltaképpen itt két kiállítási részből volt szó. Három kifejezetten etnográfiai nevezett terem 1878-ban nyílt meg. Hetven felöltöztetett, fegyvereivel „felszerelt” bábu reprezentálta Óceánia, Amerika, Ázsia és Afrika fő „típusait”, amelyek embertani jegyeit a természettudományi múzeum gyűjteménye alapján mintázták meg. Ezt az összehasonlítóknak tekintett etnográfiai sorozatot időben megelőzte egy 1873-ban berendezett, harminchat katona figuráját felvonultató terem. Itt a Nagy Károly és XIV. Lajos ideje közötti évszázadok katonáit, azok öltözetét és fegyvereit szemléltették.¹⁶ Mindegyik figura hangsúlyosan önállóan állt, fehér fal előtt vagy kisebb csoportban a terem közepén. Ez az elrendezés összehasonlító tipológiai sort képezett, ellentétben az enteriőr jellegű bemutatóval, amire Mailand a Trocadéro múzeumból említett példát – a berendezett eszkimókunyhót –, noha a két reprezentációs műfaj különbségét nem tudatosította. Összességében tehát az Invalidusoknál látott négy terem elrendezése az evolúciós történelmi elvet követte, s a katonák-harcosok „tipikus” faji alakjai révén megtestesítette – vulgarizálta – az emberi „tökélesedésének” szociáldarwinista képét. A teremsor egyben földrajzi tagolódást is követett. Az Európán kívüli államokat (Japán, Kína, Korea) és különféle geográfiai területeket képviselő katonák bábuival mintegy térbe fordította a fajok közötti hierarchia elvét. Mailand ennek kapcsán a viselet fejlődését említette, s kiemelte, hogy az „alakok mind csodálatos hűséggel vannak szerkesztve”. A típusok rendjét, hierarchiáját a kornak megfelelően az említésre sem érdemes evidenciaként kezelte.

A hadtörténelmi múzeumban látottak etnográfiai jellege Mailand számára nem merült ki ennyiben. Mint fogalmazott, a múzeumban „népismeit tárgyakkal megrakott” szobák követék egymást. Mind az anyag jellegét, mind a múzeumi gyűjtemény értékével kapcsolatos felfogást jól jellemzi az a megjegyzése, amivel Mailand a múzeumi egyik „kincset” kommentálta. A kínai császár itt látható arannyal áttört zöld selyem díszruhájára így hivatkozott: „Ez öltözetet 1860-ban zsákmányolták a francziák, nyerve ily módon egy oly ethnographiai kincset, mellyel más nemzet nem dicsekedhetik.” A nézőt elragadtató zsákmányra a „franciák” – az angol–francia csapatok – a kínai császár nyári palotájának feldúlásakor és kifosztásakor tettek szert. Mi sem bizonyítja jobban a birodalmi, kolonialista világnézet rávetülését

¹⁶ Mindkét sorozat Le Clerc ezredes irányításával készült. Az etnográfiai típusokhoz külön katalógus készült még a megnyitás előtt. Részletesen ismerteti Gilles Aubagnac: *En 1878, les „sauvages” entrent au musée de l’Armée. = Zoos humains. De la Vénus hottentote aux reality shows*. Dir. Nicolas Bancel – Pascal Blanchard – Gilles Boëtsch – Eric Deroo – Sandrine Lemaire. Paris 2002. 349–354; *L’archéologie et le musée de l’Armée* épisode 6: la galerie du Costume de Guerre. = <http://actualites.musee-armee.fr/vie-du-musee/larcheologie-et-le-musee-de-larmee-episode-1-merveilles-inconnues-les-collections-archeologiques-du-musee-de-larmee/>.

az Európán kívüli kultúrákra, mint egy ilyen, az etnográfia tudományos értékrendszerében kifejeződő ösztönös megnyilvánulás. És még ott is motoszkál a vágyakozás: bárcsak nekünk is lennének ilyen kincseink. Ez az attitűd nem egyedül Mailandé, nem az ő „morális vétke”, csak ösztönösen hangot ad a korszellemnek.

Legtöbbet az 1878-ban alapított, a Trocadéro-palotában elhelyezett „ethnographiai múzeumban” időzött (vö. 3. és 4. kép). Erről lehetnek előzetes ismeretei Finály Henrik kolozsvári régészprofesszor jóvoltából, aki az 1878-as világtárlatra emelt épületet és a régészeti-etnográfiai kiállítás archeológiai részét ismertette az *Erdélyi Múzeum* olvasóinak. Pár mondaton kívül az etnográfiai „kiállítmányokról” nem írt, így volt mit Mailandnak felfedeznie.¹⁷ A Trocadéro, bár több korábbi gyűjteményt egyesített, nem foglalta magába az összes Párizsban található etnográfiai anyagot.¹⁸ Ez Mailand ismertetéséből is világosan kitűnik, függetlenül attól, hogy ő a népismeji múzeumok kezdeti válfajának tekintette a francia s európai művelődéstörténeti anyaggal rendelkező gyűjteményeket is. A Louvre és az Invalidusok házának etnográfiai részlegeit az érintett múzeumok is ebbe a „műfajba” sorolták. Ennek megfelelően a Joanne-féle útikönyv is mindkettőt így nevezi a párizsi múzeumok ismertetésekor.¹⁹ A Louvre 1863-as beosztása szerint tizenhat múzeumra oszlott. Mailand az ázsiai anyagról számolt be, nem hivatkozik az egykor szintén itt elhelyezett tengerészeti múzeumra (Musée de la marine), amit 1850-ben nyitottak meg. Ez földrajzi rendben és anyagok szerint csoportosította a néprajzi tárgyakat. Valószínű, hogy Mailand ezt is látta, csak külön nem nevezte meg. Az útikönyv is együtt említi a kettőt. A Louvre-nak ezt a két néprajzi gyűjteményét a Trocadéro csak sokkal később vette át, nem megalakulásakor, hanem 1906-ban. *Musée Ethnographique* alatt 1878 előtt jobbra a Louvre tengerészeti múzeumát értették (vö. 2. kép). Idővel elkülöníttek itt még egy Amerika vagy Mexikó Múzeumot is a térségből származó tárgyakkal.²⁰ Mailand látogatása idején volt még kisebb etnográfiai gyűjteménye a nemzeti könyvtárnak, az Iparpalotában lévő ún. gyarmati múzeumnak, továbbá léteztek antropológiai gyűjtemények, amelyek azonban egyértelműen az embertant szolgálták az emberi csontvázakkal, koponyákkal.²¹

A Trocadéroban földrajzi rendben helyezték el az anyagot: Amerika, Egyiptom, Afrika, Óceánia és utána az eszkimók, lappok és szamojédek terméi következtek. Mailand felsorolta az itt látott fontosabb tárgyakat, mintegy katalógusát adta a tárgyfajtáknak. Álarok, himzések, fegyverek, fétisek, idolk, öltözetek, kolibrítollak, teljesen berendezett eszkimókunyhó, és így tovább. Mintha a látványosabb vagy a „rútabbnál-rútabb” tárgyak keltették volna fel elsősorban az

¹⁷ Finály Henrik: *Az archaeologia az 1878-ki párisi közkiállításán. IV.* Erdélyi Múzeum V(1878). 10. 248–257.

¹⁸ Ernest-Theodore Hamy: *Les origines du Musée d'Ethnographie* [1889]. Préface de Nélia Dias. (Cahier de Gradhiva, 7.) Paris 1988; Elizabeth A. Williams: *Art and Artifact at the Trocadero. Ars Americana and the Primitive Revolution. = Objects and Others. Essays on Museum and Material Culture.* Ed. George W. Stocking, Jr. Madison 1985. 146–166; Nélia Diaz: *Le Musée d'ethnographie du Trocadéro (1878–1901). Anthropologie et muséologie en France.* Paris 1991; Élise Dubuc: *Le futur antérieur du Musée de l'Homme.* Gradhiva 24(1998). 71–92.

¹⁹ Adolph Joanne: *Paris illustré. Nouveau guide de l'étranger et de parisien.* Paris 1867 (Collection des Guide-Joanne) 674 (Louvre, tengerészeti és etnográfiai „múzeum”); P. Joanne: *Paris-diamant.* Nouvelle édition. Paris 1883. (Collection de Guides-Joanne). 232 (Louvre), 251 (Musée d'artillerie), 252 (Trocadero).

²⁰ A Louvre etnográfiai anyagainak bonyolult történetét részletesen ismerteti Geneviève Bresc-Bautier: *Les musées du Louvre au XIXe siècle: les collections archéologiques et ethnologiques dans le conservatoire de l'art classique. = Les musées et les cultures du monde.* Dir. Adrien Goetz – Frédéric Heille. Paris, 1999 (Les Cahiers de l'École nationale du patrimoine, 5.). 53–70.

²¹ Nélia Diaz: *i. m.* 106–107; Élise Dubuc: *i. m.* 74.

érdeklődését. Mai szóval: olyan többnyire kontextus nélküli egzotikumok, amelyek az Európán kívüli utazók, s a kolonializmus révén kerültek a kontinensre. A legegyszerűbb eszközök, szerzőszámok, alig tűnnek fel neki – ha voltak egyáltalán. Kőkésekre s kőbaltákra az Amerika teremben hivatkozik mint a kőkorszaki eszköz kultúrát idéző primitív, de finoman megmunkált tárgyakra. Különösebb reflexiót nem fűzött a látottakhoz. Nem úgy, mint az elindulása előtt megtekintett hazai háziiparcsarnok ismertetésekor, amikor nem pusztá felsorolással élt, hanem értékelt is a látottakat s magát a látványt. Párizsi beszámolója szerint megkülönböztetett figyelemben részesítette viszont a Trocadéro múzeum záró, utolsó termét. A múzeum egy bretagne-i szoba bemutatásával fejeződött be, amely – mint a cikkíró fogalmazott – „megérdemelné a minta népismeji gyűjtemény nevet”, mert itt „a provincia népének minden legkisebb népismeileg jellemző adata össze van gyűjtve”. Nem ír róla, de a bretagne-i enteriőr még nem volt része a múzeumnak, amikor megnyílt. Ez későbbi fejlemény, 1884-ben nyitották meg. Bizonyos értelemben koncepcionális váltást is képviselt. A francia termet a múzeum konzervátora, az eredetileg újságíró és geológus Armand Landrin (1844–1912) hozta létre, aki nem kívánt különbséget tenni az etnográfiai anyagok „vad népek” közötti és hazai gyűjtése között. Úgy vélte, ezeket ugyanaz az általános alapelv határozza meg.²² A francia termet, amit a legteljesebb gyűjteményből összeállított, nyolc alakos bretagne-i szobabelső alapozott meg, fokozatosan más vidékeket – Provence, Auvergne, Burgundia stb. – bemutató enteriőrökkel, egyedi alakokkal, francia és európai néprajzi tárgyakkal bővítették ki. Amit Mailand látott, és aminek nagy jelentőséget tulajdonított, egy kisebb, mindössze 140 négyzetméteres kiállítóterem anyagára szorítkozott.

Míg a Cluny múzeumot a szerző „raritáten-cabinet”-nek tekintette, a Trocadérót már néprajzi szakmúzeumnak,²³ amely azáltal is szakszerűbb, hogy a „népisme” mindkét irányában gyarapítja anyagát. Vagyis az Európán kívülről éppúgy, mint Franciaország egész területéről s valamennyire Európából is. Mailand számára ez lényeges felismerésnek számított. Miként fogalmazott, a franciák hamar belátták, „hogy az ethnológiának, más földrészek népein kívül, az európai népek ismérére is ki kell terjeszkednie. A francia muzeumok úgy lettek hű tükröi nemzeti életük 2–3 századának, kegyelettel őriztek meg és gyűjtöttek mindent a mi nemzeti ethnológiájokra vonatkozó, s így e tekintetben páratlan muzeumokkal birnak”. Még cikkének az etnológia alakulásával foglalkozó bevezető részében írta – meglehetősen felületesen és nem személyes látogatás alapján –, hogy a berlini múzeum főleg afrikai tárgyakat gyűjt, „az angol muzeumok zavart tömkelegben felölelnek mindent”.

A népisme „kitágított” fogalmának gondolatmenete vezeti el az „ethnológiai sétáját” ismertető szerzőt fő mondanivalójához. Emiatt nem is foglalkozik azzal, hogy a Trocadéro általa exponált kettősségét jobban szembesítse a múzeum egészének fő orientációjával, ami az Európán kívüli kontinensek népeire irányult. Írása végén Mailand felteszi a kérdést: „hazánk mit tett e téren”? Minthogy nincsenek „telepitéseink”, azaz gyarmataink, „csak véletlenül

²² Nélia Diaz: *i. m.* 187–190; Élise Dubuc: *i. m.* 79. Daniel DeGroff: *Ethnographic Display and Political Narrative: The Salle de France of the Musée d'ethnographie du Trocadéro. = Folklore and Nationalism in Europe During the Long Nineteenth Century.* Ed. Timothy Baycroft, David Hopkin. Leiden–Boston 2012. 113–135., Landrinról különösen: 120–123. Fabrice Grognet: *Quand l'ethnographie défie l'anthropologie. Le tournant manqué du Musée d'ethnographie du Trocadéro.* = Red. Christine Laurière: *1913, la recomposition de la science de l'Homme,* (Les Carnets de Bérose, 7) Paris 2015. 64–88. Vö. alább az 54. jegyzettel.

²³ A Trocadéro Néprajzi Múzeumot Mailand után látta és részletesen ismertette az erdélyi Merza Gyula 1897-ben. Szakemberek leginkább az 1900-as világiállítás alkalmával keresték fel, így Hampel József, Herman Ottó, Jankó János, Semayer Vilibáld, Sebestyén Gyula és Szalay Imre. Vö. Fejős Zoltán: *i. m.*

kerültek hozzánk [...] a vad népek népismejére vonatkozó tárgyak”. Van ebben némi kiemmeltségű érzés: nem tartozunk a fejlődés fő sodrához, nincsenek gyarmati területeink, ahonnan a vad népek megismerésén – és *civilizálásán* – keresztül az emberiség előrejutását egyengedhetnénk. Ebből a helyzetből adódik azonban, hogy nálunk a fő feladat „hazánk különféle népeire szorító népismei múzeum alakítása”. Ennek égető szükségére a külföldön látottak is figyelmeztetnek. Az eddigi kezdemények kezdetlegesek, ami van, az is kihasználatlan. A Székely Nemzeti Múzeumban az anyag rendezetlen állapotban hányódik, az országos kiállítás látványos népismei szobái pedig nem kerültek múzeumba. Mailand azzal zárja írását, hogy felveti: „talán éppen Kolozsvár tudományos köreinek hivatása” lehetne előmozdítani a múzeumszervezés feladatát.

Összegezve Mailand benyomásait, megállapíthatjuk, hogy egyéni felfogásban érzékelt az etnográfia múzeumi intézményesülésének főbb hangsúlyait. Elsősorban is a szakmúzeum kialakulását hangsúlyozta, amit a Trocadéro Etnográfiai Múzeum képviselt, másodsorban azt a törekvést emelte ki, hogy a párizsi múzeumokban a francia és európai művelődéstörténeti anyagokat is bevonják az „öt földrész” evolucionista képének megszerkesztésébe. Mailand ezt úgy értékelte, hogy a különböző gyűjtemények az etnológia különböző fejlettségű szintjeit képviselik. Felfogása szerint a népisme az általános művelődéstörténet része, annak sajátos ága, amelynek az a specialitása, hogy elsősorban a nem európai területekre – a „primitív népekre” – szakosodott. Franciaországban azonban – mint vélekedett – saját „nemzeti életük 2–3 századának” egészére is kiterjedt. A Párizsban látottakat úgy értelmezte, hogy az etnográfia mindkét kontextusban érvényes megközelítést kínál. Kétségtelen, hogy a holland, az angol vagy a német múzeumokban ezt nem így értették. Berlinben például a német és európai anyagi kultúra koncepcionális értelemben soha nem került be az emberiség univerzális archívumának megvalósítását célzó királyi etnográfiai (itteni néven *Völkerkunde*) múzeumba.²⁴ Mailand azonban arról nem szólt – valószínűleg nem is látta egyértelműen –, hogy az etnográfiai múzeum mint intézménytípus Párizsban is alapvetően a modern világ expanziója, a kolonializmus következtében visszaszoruló, de „még meglévő” Európán kívüli „vad” – tehát az európaiakhoz képest elmaradottnak képzelt – népekkel foglalkozik. Talán észlelte a tudományszak alakulásának ilyen fő sodrát, ellenben a hazai szempontból levonható tanulságok miatt növelte meg a francia gyakorlatot kellene követni, vagyis az ország minden népére kiterjedő népisme művelését kellene követni. Ennek egyik fő kívánalma, hogy a múlt és a jelen emlékeit a jövőnek megőrző népismei múzeumok alakuljanak.

*

Az alábbiakban teljes terjedelmében közreadjuk Mailand Oszkár párizsi tárcáját. A szöveget a számos sajtóhiba, elírás ellenére minden változtatás nélkül közöljük, megtartva az eredeti helyesírást is. Tévedéseit a magyarázó jegyzetek korrigálják, amelyek egyben kiegészítő

²⁴ A kezdeti kísérletekhez lásd H. Glenn Penny: *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*. Chapel Hill – London 2003. 40–41. Az orvos, antropológus Rudolf Virchow által 1889-ben alapított, egyesületi fenntartású német néprajzi múzeumot (*Museum für deutsche Volkstrachten und Erzeugnisse des Hausgewerbes zu Berlin*) 1906-ban átmenetileg a Völkerkunde őstörténeti osztályához csatolták.

információkat nyújtanak. A kommentárok azonban csak a legfontosabb adatokra szorítkoznak. Nem terjednek ki – néhány kivételtől eltekintve – a Mailand múzeumi sétája során látott tárgyak beazonosítására, már csak azért sem, mert ehhez a szövegbeli utalások nem adnak elegendő támpontot. A szöveg illusztrációk nélkül jelent meg, az itt közölt képekkel az általa látottak jellegét s a múzeumi atmoszférát igyekszünk megidézni. Ezek lapokban megjelent metszetek, valamint képeslapok, amelyek a nagyközönség és a látogatók tájékoztatását szolgálták. Olyan képet nyújtottak, ami a korabeli múzeumlátogató vizuális látását is meghatározta, illetve ami képi élményként rögzülhetett benne.

*

A KOLOZSVÁR TÁRCZÁJA.

Séta Páris népismeji muzeumaiban.

Írta: MAILAND OSZKÁR

I.

Azok közül, kiknek a sors annyira kedvez, hogy Párizsban tölthessenek egy pár hetet, azt hiszem, kevésnek jut eszébe azon gyűjteményekkel foglalkozni, melyekben századok műkin-csei, az öt világ rész népismeji tárgyai vannak összegyűjtve. Nem csodálom! Mert bizony nagy önmegtágadás kell ahhoz, hogy hideg, csendes termeken barangoljunk végig, jegyezve, figyelve, midőn hivatólag hallszik fel hozzánk a nagy Páris örök zaja, mikor ezer meg ezerféle élvezet kínálkozik reggeltől estig.

Párisi tartozkodásom egyik fő czélja az ethnographia muzeumok tanulmányozása volt. Reggeli 10 órától esti 5-ig barangoltam egyik teremből a másikba, fáradsággal tudva meg azt, a mit tudni akartam s a mit csak itt lehet megtudni, de talán nem is kellett oly nagy önmegtágadás ehhez. Hisz a párisi élet este kezdődik s a kinek ideges rugékonyságát tönkre nem teszi a hosszas, élénk figyelés, az kárpótólhatja magát napi fáradsalmiért.

Kísérjen el kedves olvasóm ez ethnologiai sétámon, tegyen meg velem egy körutat, a melyet mindennap megtesz egy-egy spanyol vagy angol társaság, körültekintve a muzeumokban, többé-kevésbé mély benyomásokat vive haza. De mielőtt sétánkhoz fognánk, mint minden utazó, ki haszonnal akarja idejét felhasználni, hadd tegyünk egy kis előtanulmányt, hogy a felsorolandó ethnographiai gyűjtemények czéljait megérthessük, hogy ezek fejlettségét megítélhessük és ismerjük azon előzményeket, melyek e gyűjteményeket feltételezve, azokat a mai kor kívánalmainak megfelelő színvonalra emelték.

Az ethnologia kezdetben nem állott egyébből, mint a vad népek hitéről, szokásairól, öltözeteiről hozott csodás hírek összeségéből. Homályos tudata volt e létező sajátos kulturával bíró népeknek, minden összehasonlító alap nélkül. A csodáktól nem jött senki magához s miután az első kíváncsiság ki volt elégítve, a tulcsigázott étvágy exotikus ingerek után vágyott a mind furcsábbnál furcsább abnormalitásokért lelkesült. Antropophag szokásokról, sajátos ünnepélyekről, vad, borzalmas vallások

cultusokról, tollas tötovirozott testekről szóló hírek képezték az akkori ethnológiát. Ez volt az átmeneti korszak, mint az alchimia vagy diemiához. Ez vezetett tudományos kutatásokhoz.

Nem szólva azon eredményekről, melyeket Cook és francia versenytársai a déli tenger partjain értek, áthaladva Bauks²⁵ és Forster expedíciói²⁶ által elért eredményeken, Thierry-t²⁷ kell megemlítenünk, ki az ethnographia és antropologia közti határt élesebben megjelölve, az első ethnologiai társulat megalakításához az eszméket adta, s 1819-ben megalakult a „Brittisch Association for the adrencement of science”,²⁸ mely azon kérdés felett kezdett gondolkodni, miként lehetne a tanulmány céljából kiküldött utasok működésébe rendszert hozni.

Ehez járult Siebold²⁹ és Fomorád³⁰ együttes működése, kik már átlátták, hogy nemcsak gyűjteni kell, hanem minden parányi késedelem kiszámíthatlan veszteség a tudományra nézve. S írja Siebold Fomoradnak: „Egy általános történelem megírásánál a jövő nem nélkülözheti majd a vad népekről szóló híreket s anyagát e népek sötét tradícióiból is fogja meríteni.”³¹

Ezek új szempontokat is állítottak fel. Kimondták, hogy Európára nézve Ázsia népeinek tanulmányozása a legfontosabb; Amerika ősnépei pedig szintén nem hagyandók figyelmen kívül. De a tanulmányozás e két irányban különböző módszerrel kell történnék.

De még előbb felütötték fejüket a philosophiára támaszkodó eszmék. Beszéltek egy lélektani antropológiáról, egy emberiség természetrajzáról, philosophiai geographiáról stb.; s Neumann Herberth³² követője, azt kérdi: „Vajjon az ember nem méltó-e arra, hogy róla egy tudomány neveztessek el.”

²⁵ Sajtóhiba: Banks. Sir Joseph Banks (1743–1820) angol természettudós, botanikus. 1766-ban Új-Fundlanra, Labradorba vezetett expedíciót, majd természettudósként részt vett James Cook első föld körüli útján (1768–1771). Utazási naplója online hozzáférhető: https://en.wikisource.org/wiki/The_Endeavour_Journal_of_Sir_Joseph_Banks.

²⁶ Johan Georg Forster (1754–1794) német utazó, természetbúvár, utazási író, apjával (Johan Reinold Forster, 1729–1798) részt vett James Cook második világgörüli útján (1772 és 1755 között). Apja és saját feljegyzései alapján 1777-ben jelentette meg beszámolóját, amely az utazási és etnológiai irodalom alpművének tekinthető. Számos további útleírás, tudományos, irodalmi és politikai munka fűződik a nevéhez. Tájéleírásai Alexander Humboltra is nagy hatással voltak. Lásd https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Forster.

²⁷ A Thierry testvérpár munkásságához lásd *A Pallas nagy lexikona*, 16. kötet. Bp. 1897. 152; Thierry. = *Encyclopedia Britannica*, Vol. 26. 848. (http://encyclopedia.jrank.org/THE_TOO/THIERRY.html). Vö. továbbá a tanulmány bevezetőjének vonatkozó részét.

²⁸ A British Association for the Advancement of Science 1831-ben alakult Yorkban a tudományművelés előmozdítása érdekében. A Royal Society elitista, konzervatív irányultságát kívánta ellensúlyozni. Lásd A. d. Orange: *The Origins of the British Association for the Advancement of Science*. The British Journal for the History of Science 6(1972). 2. 152–176.

²⁹ Philipp Franz Balthasar von Siebold (1796–1866) német fizikus, botanikus, utazó. Első Japánban töltött időszaka (1823–1829) során gyűjtött hatalmas gyűjteményéből Japán Múzeumot nyitott Leidenben, ami alapjául szolgált a leideni nemzeti etnográfiai múzeumnak (1856). Második japán utazása (1859–1865) eredményeként újabb gyűjteményt hozott Európába, amelyet a bajor állam vásárolt meg, megalapozva ezzel a müncheni etnográfiai múzeumot.

³⁰ Sajtóhiba, helyesen Jomard. Edme-François Jomard (1777–1862) francia térképész, geográfus, utazó, a francia akadémia (*Institut*) tagja, a francia földrajzi társaság (Société de Géographie) alapítója (1821). A nemzeti könyvtár geográfiai gyűjteményének őreként több javaslatot készített a könyvtáron belül egy etnográfiai múzeum létesítésére. Tervezetei alapján fogalmazta meg az első rendszeres, átfogó néprajzi múzeum koncepcióját, amely kitért az etnográfia részletes – tíz kategória szerinti – klasszifikációjára. Elaborátumát lásd Ernest-Theodore Hamy: *i. m.* LVIII. dokumentum (249–265). Hatását Bahnsón is kiemeli, *i. m.* Ueber, 110.

³¹ Von Siebold Jomardnak írt, az etnográfiai múzeumok létesítésének fontosságát kifejtő levele 1843-ban jelent meg Párizsban. Közli Ernest-Theodore Hamy: *i. m.* LVII. dokumentum (229–248). Jomard az előző jegyzetben hivatkozott írása e levélre adott, 1845-ben megjelent válasza volt.

³² Egyértelműen két személyről van szó, de kilétüket nem sikerült kideríteni. Lehetséges, hogy az első Karl Georg Neumann (1774–1850) német orvos, pszichológus, akinek 1815–1818-ban jelent meg *Von der Natur des Menschen* című kétkötetes munkája. Itt köszönöm meg Keményfi Róbert segítségét, amit a két név lehetséges azonosításához nyújtott a német geográfiai kézikönyvek és források áttekintésével.

1839-ben megalakult Párisban a „Société d’Ethnologie”, melyhez az előbb alakult „Société des observateurs des l’homme” csatlakozott.³³

S ha az ethnologia tudományos kutatásai főképp azon vitákra szorultak, miként kelljen az ethnologia, antropologia, psychologia és ethnographia közti határokat megállapítani; Edward, a „Société Ethnologique de Paris” elnöke, megnyitó beszédében kitérte azon célokat, azon utat, mely felé és melyen az ethnológiának haladnia kell; midőn e fontos szavakat hangoztatja: „Az emberi fajokat megkülönböztető főelemek ezek: a testi szervezet, az intellectualis jellem, az erkölcs, a nyelv és a történelmi hagyomány. E főelemek nem tanulmányoztattak eddig oly módon, hogy az ethnologia alapját képezhetnék. E hiány pótlására, s a különféle emberfajok lényegének beható tanulmányozására alakult a „Société Ethnologique de Paris”.³⁴

Ez az első nagy eredmény, melynél az öntudatos gyűjtés eszméje is hangsúlyozva van. Mindent gyűjteni kell, ez lett a jelszó. Mert az ethnologia feladata nem csak a vad állapotban élő emberek tanulmányozása, hanem a culturnépek multjának lélek- és embertani szempontból való ismerete. És így a messze széles országúttá tágult, melyen buzgó kutatók találkoztak, keresve mindenütt azt, a mibe a mult néplelke nyilatkozik. – Herbert nézeteit Cookéval párosították s azon meggyőződésre jutottak, hogy az évezredek óta az egész földkerekségen, különböző népek való nyilatkozása az emberi szellemnek a legmagasabb cél s az utolsó eszme, melyet a tudománynak kutatni kell.

De az életrevalóság éppen a philosophiának e tudományba való belekeverése következtében hiányzott e tudományból, s Németországban csak akkor kezdett e téren egészséges mozgalom nyilatkozni, mikor Wirchow³⁵ a koppenhágai congressusból visszatérve, Insbruckban egy antropologiai sectiót alapít. Kevéssel ezután létesült a berlini ethnographiai társulat és a „Zeitschrift für Ethnologie und Urgeschichte”³⁶.

Az afrikai és amerikai népek ismeretével tágult az ethnologiai tudomány köre. A missionariusok, az angol és a francia társaságok által kiküldött kutatók gyűjteményeket hoztak létre, melyek később egyesítve, muzeumokká alakultak.

A berlini muzeum³⁷ főképp afrikai népismetárgyakban gazdagodott, az angol muzeumok zavart tömkelegben felöllelnek mindent, a francia szellemesen hamar belátta, hogy az ethnológiának, más földrészek népein kívül, az európai népek isméréjére is ki kell terjeszkednie.

³³ A Société d’ethnologie de Paris William Edwards 1842-es halála után megszűnt. Az egy nemzedékkel korábbi, a francia antropológia bölcsőjének tekintett Société des observateurs des l’homme (1799–1804) tagjai nem csatlakoztak az etnológusokhoz. Fellépésüket – elvileg – a Paul Broca által 1859-ben alapított Société d’anthropologie vitte tovább. Vö. Claude Blanckaert: *i. m.* 1990. 41–44; Jean Poirier: *Histoire de l’ethnologie*. Paris, 1974. 19–32.

³⁴ Ez az egyesület statútumának első mondata, az egyesület célja: *Statuts de la société*. Mémoires de la Société ethnologique. Tome premier, première partie (1841). iii–v. Ugyanezt hivatkozva – pontosabb fordításban – Topinard Pál: *i. m.* 10. Ugyanitt Topinard idézi Paul Broca 1866-ban írt meghatározását az antropológiáról. Vö. Jean-Claude Wattle: *i. m.*

³⁵ Rudolf Virchow (1821–1902) német orvos, liberális politikus, aki 1865-től kezdett érdeklődni az antropológia iránt. 1873-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Alapos életrajz, forrásokkal, irodalommal: https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Virchow.

³⁶ Vö. Stine Wiell: *The Congress of Anthropology and Archaeology in Copenhagen 1869 – behind the stage*. *Antiquity* 73(1999). 136–142. Virchow, Adolph Bastian és Robert Hartmann ugyanezen év novemberében megalakította a berlini antropológiai, etnológiai és őstörténeti társaságot (Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte). A *Zeitschrift für Ethnologie* első száma 1866-ban látott napvilágot. Megjelenése azóta folyamatos.

³⁷ Königlichem Museum für Völkerkunde, előzmények alapján 1876-ban alapította meg Adolf Bastian (1826–1905). H. Glenn Penny: *i. m.* 18–39.

A francia muzeumok úgy lettek hű tükrei nemzeti életük 2–3 századának, kegyelettel őriztek meg és gyűjtöttek mindent a mi nemzeti ethnológiájokra vonatkozik, s így e tekintetben páratlan muzeumokkal bírnak.

II.

De lássuk röviden e gyűjteményeket.

Áthaladva a Pont St. Michelen elérjük a Boulevard St. Germaint a párizsi ari[s]tokratia jelenlegi székhelyét. Ettől nem messze van a „Musée Clugny”.³⁸

Az épület, melyben e muzeum elhelyezve van már megérdemli figyelmünket. Egy szép régi goth stlben épült ódonszerű épület ez. Ez épület Constantinus hlorus (292–306) palotájának helyén épült³⁹ s egy része az itt levő római fürdők nyomaait tisztán megtartotta. Tény, hogy Juliánt katonái itt kiáltották ki császárrá,⁴⁰ és hogy később a frank királyok is itt laktak.

A museum 12 szobából áll s több mint 10,000 tárgy van benne elhelyezve.

E gyűjtemény hü képét nyújtja a mult századbéli francia életnek, az ipar és művészet terén. Fa, kő, elefántcsont faragványok, bronz, üvegtárgyak, emaillok, üvegfestmények ezer s ezer változatban tárulnak a néző szemé elé.

Az első szobában régészeti tárgyak vannak elhelyezve, így a perigordi barlangban⁴¹ talált szilánkok, bos urus és ursus peleus⁴² meglehetősen épen megmaradt csontjai. Gazdag bronz gyűjteménye mellett ott van a hildesheimi ezüst lelet⁴³ galvanoplasticus utánzata. A következő termekben XV. és XVI. századbéli fametsző munkák vannak kiállítva, melyek közt feltűnő szép egy gothstylu faoltár s egy diszes szekrény mindannyi remekei e századok művészetének.

Három szoba teljesen rakva van ily fametszvényekkel, köztük flandriai, holland és német munkákat is találunk. A következő két szobában flandriai szőnyegek, templomi ékszerek, német és holland kőedények mellett egy igen érdekes, 4 szekrényben felállított cipőgyűjtemény van, melyben majdnem minden nemzet lábbelije képviselve van⁴⁴ (*I. kép*).

³⁸ Musée de Cluny, megnyílt 1853-ban mint az antikvitás, a középkor és a reneszánsz állami múzeuma.

³⁹ Valójában két épületről, az egykori római fürdők maradványairól (ahol római kori muzeum található) és a Cluny-palotáról van szó. Constantius Chlorus császárt (uralkodott 305–306) melléknevének jelentése sápadt (*chlorus*, görög).

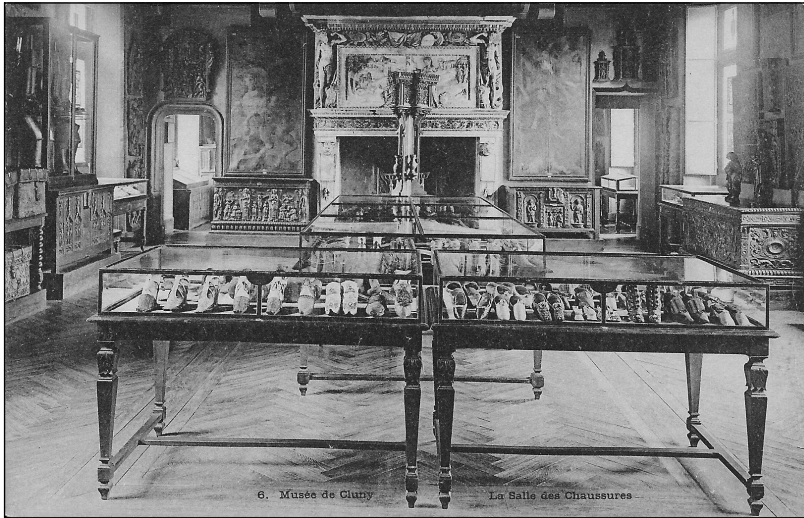
⁴⁰ A szöveg nem egyértelmű, a későbbi Flavius Iulianus császárt („Hitehagyott Julianosz”) a főként kelta származású katonái 360-ban augustussá kiáltották ki Lutetiában (a mai Párizsban), mert nem akartak a császár, II. Constantius utasítására keletre vonulni, Iulianus, aki félvér unokája volt Constantius Chlorusnak, több éven át lakott a nagypajja által emelt római fürdő palotájában. Lásd Adolph Joanne: *i. m.* 690.

⁴¹ Louis Lartet (1840–1899) francia geológus és paleontológus 1868-ban a francia Pireneusok Périgord nevű vidékén, a Vézère-völgyében találta meg az első crő-magnoni emberi maradványokat. A közelben található többek között a később felfedezett Lascaux-i barlang is.

⁴² Valószínűleg bölény- (vagy tulok-) és medvecsontokról van szó.

⁴³ A Római Birodalom egykori határain kívül előkerült legjelentősebb római ezüstlelet, amelyet Hannover közelében, Hildesheimben találtak meg 1868-ban. A berlini állami múzeum ókori gyűjteményében (*Altes Museum*) őrzik. Bő információ: https://de.wikipedia.org/wiki/Hildesheimer_Silberfund.

⁴⁴ A termet 1883-ban nyitották, több mint 300 lábbeli bemutatásával a kelta és antik időkötől a modern korig, főúri, pápai saruktól grönlandi főkabór csizmaig. *La salle des chaussures au musée de Cluny*. Le Voleur illustré 1889. 408–410 (képpel); Courrier de l'art 1889. février 1. p. 51.

1. kép. Cluny Múzeum. Cipők terme. Képeslap, 1890–1900 körül. (A szerző gyűjteménye.)

A 7-ik és 8-ik szoba sok becseset tartalmaz, így egy sacketáblát bábokkal hegyi-jegőczből XIV. Lajos birtokából; itt van elhelyezve a rennesi arany-kincs.⁴⁵ Érdekes s bámulatos elefánt-csont-faragványok mellett a 9-ik szoba az emailirozás művészetének van szentelve. Itt van felállítva Molière állkapczája⁴⁶ és a „Toledói hét korona”⁴⁷ „Sonica” névirással.

A többi szoba forradalmi emlékeket, különböző provinciák jellemző népismeri tárgyát tartalmazza.

A mint látjuk ez tulajdonkép raritáten-cabinet s az ethnologia fejletlen korát jellemzi.

Ilyen a Musée Carnavalet⁴⁸ is, melyben érdekes azon szoba, melyben bronzból Franciaország nagy férfiai kis kerek öntvényeken vannak megörökítve.

A „Louvre” ethnologiai gyűjteményei (2. kép) egy másik fokát jelölik e tudomány fejlődésének, itt lévén az ázsiai ethnologiai muzeum elhelyezve.⁴⁹

Az ugynevezett Lesseps-szobának közepét a Suez csatorna és környékének egy 10 méter hosszú és 6 méter széles plasticus alakítása foglalja el, melyen a csatorna átvágásának kezdő és befejező munkálatai vannak feltüntetve oly jellemző pontossággal, hogy még a kis bábokkal feltüntetett munkások is jellemzően vannak felöltöztetve. Körül a szekrényekben arabiai

⁴⁵ Dionysos és Héraklés ivőversenyét ábrázoló római csésze, amit 1774-ben találtak Rennes-ban. A múzeum adatbázisában nem található.

⁴⁶ Eredetiségét folyamatosan kétségbe vonták, lásd pl. Caliban [Emil Bergerat] indulatos kifakadását: *La Mâchoire de Molière*. Le Figaro 1887. No. 15. janvier 15. p. 1. A kétes hitelű relikviát utóbb átadták a Comédie Française-nek, amely a Richelieu-termében őrzi. Clémentine Portier-Kaltenbach: *Histoires d'os et autres illustres abattis*. Paris, 2007.

⁴⁷ A 4–7. századból származó, ünnepi felajánlásra készített vizigót kincslet, amely Toledo mellől, Guarrazarból került elő 1858-ban: <http://www.musee-moyenage.fr/collection/oeuvre/couronne-votive-guarrazar.html>.

⁴⁸ Párizs várostörténeti múzeuma, megnyitották 1880-ban.

⁴⁹ Egy 1883-as útikalauz szerint a Musée de la Marine et d'Ethnographie-hez tartozott a Musée Chinois három terme, P. Joanne: *i. m.* 252–253.

2. kép. Louvre, Etnográfiai Múzeum. Fametszet, Paris illustré. Paris 1867 (Guides-Joanne). 655. nyomán

és egyiptomi népek szokásait jellemző eszközök, öltözetek, fegyverek, cultustárgyak vannak felállítva, s hű képet adják e vidékek ethnographiai viszonyainak.

A chinai szoba közepét egy régi három árboczos, hegyes csőrű, s mérges mythicus állatokkal diszitett hajó foglalja el, mellette egy chinai tutajlakás, melyen tulnépesedett vidékeken a chinaiak állandóan lakni szoktak.

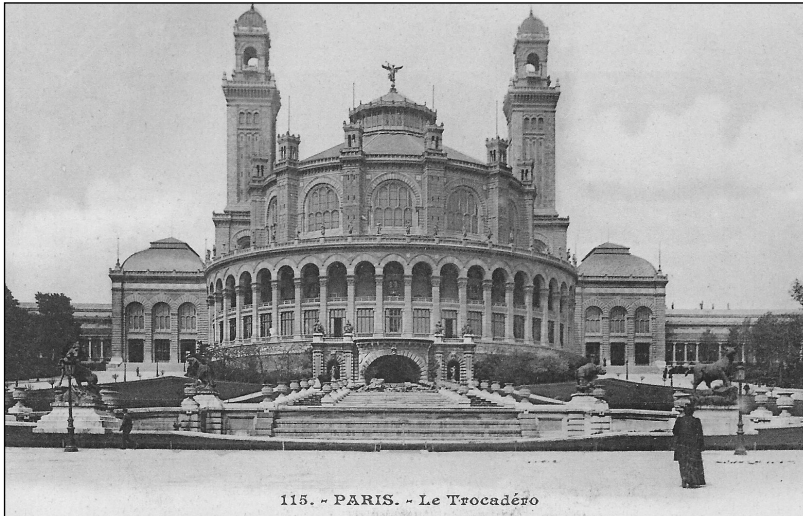
A Haiman és Taidan szigetek⁵⁰ népei is képviselve vannak csolnakokkal, házi eszközökkel, fegyverekkel. Érdekes egy chinai menyegzőnek és temetésnek gypszalakocskák által alkotott képe, mely utóbbin szép rendben, nyolczasával haladnak a kísérek. Ugyanigy van feltüntetve a chinai császárnak utazása, egy tonkingi halvásár stb. A szegletekben chinai fegyveresek viaszalakjai teljes fegyverzetben. A selyemtenyésztés és porcellánművészet remekeit is bámulhatjuk szövegekben, eszközökben. Érdekes egy kis (3 méter hosszú) japáni, teljesen felszerelt elefántsonthajó, s sajtáságos mesés állatokat feltüntető sack-figura-gyűjtemény. Meglepő szépek a gyöngyházzal kirakott japáni asztalkák, a gyöngyház domborműképek bámulatos művészettel összeállítva.

Általánosabb a „Trocaderó” muzeum.⁵¹ Azon a helyen, mely még 1866-ban pusztá volt, melyre I. Napoleon fia a római király számára palotát tervezett, 1867-ben terrassirozták, s népünnepeket tartottak rajta, 1878-ban, mivel a kiállítási terület kicsinynek bizonyult, a helyet is bevonták s építették rajta mauri stylben a Cadix vára egy erődítéséről elnevezett Trocaderó palotát (3. kép). E palota több termében van elhelyezve az ethnographiai muzeum (4. kép) mellett még a modern és antik (de leginkább középkori) sculpturák muzeuma.⁵²

⁵⁰ Feltehetőleg a Hayman-szigetről (Queensland, Ausztrália) és Tajvanról van szó.

⁵¹ A Trocaderó Néprajzi Múzeum (Musée d'ethnographie du Trocadéro) 1879-ben nyílt meg. Kialakulásáról, működéséről lásd a 18. jegyzetet.

⁵² Első rövid hazai ismertetése: *Összehasonlító szobrászati kiállítást nyitottak meg Párisban*. Fővárosi Lapok 1882. július 1. (145. sz.) p. 235. – eredeti műveken kívül nagy számban gipszmásolatokból állt.

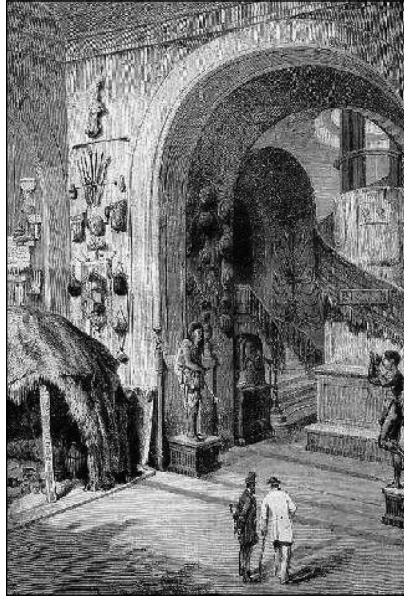
3. kép. Trocadéro-palota. Képeslap, 1890 körül. (A szerző gyűjteménye.)

Az ethnographiai muzeum 9 termének elsőjében Oceania és Afrika különféle népeinek ruházatai, fegyverei, áldozathoz tartozó tárgyai, idolkai vannak elhelyezve. E teremben szerzhetünk fogalmat magunknak, helyes utánezatokon a belső-afrikai nomádok lakásairól s életviszonyairól.

A II. terem az amerikai tárgyaknak van szentelve. Itt van elhelyezve két nagy nap oltár, melyen egy a napot és népét ábrázoló domborkép tájékoztat a napkultusz egy érdekes nyilatkozatáról. Nagy rut szobrok mexikói isteneket ábrázolnak. Rutabbnál-rutabb nagyszájú, ijesztő idomtalan alakok ezek, részint kőből, de a kisebbek agyag- és terra-cottából. Ezek mellett ott láthatók üveg alatt a perui ülő mumiák, épen megtartott szövet és faháncs burkolatban.

Az egyiptomi mumiák, melyeknek egy pár igen szépen megtartott példánya a Louvreban látható, nem tesznek oly ijesztő benyomást, mint ezek az ülő csenevész vázak. Egy szegletben egy perui sarkophag látható, tele idollokkal, csigákkal, körítve a halott fegyvereitől. Érdekes az amerikai vadnépek fegyvergyűjteménye egyszerű és többszörös lándzsák, hajító dárdák, buzogány-alaku csákányok stb. melyek bizonyítják, hogy még Amerika elfoglalásakor a földrész népei a kőkorszak bizonyos fokán állottak, s így ha helyesen akarunk megkülönböztetni, úgy egy európai és amerikai kőkorszakról kell beszélnünk, mely utóbbi mélyen benyulik ez évezredbe. Érdekesek a csinos kőkések, obsidián tükrök, kővésők, kőfejszék százféle változatban.

A harmadik terem szintén afrikai gyűjtemény, melyben viaszbabokon több afrikai benszülött ethnologiai egyénisége van feltűnő pontossággal feltüntetve. Magunkra vonják figyelmünket a nők fejékei toll és csiga diszítésekkel melyek bármely európai nőnek is jól állának. Egy szekrényt a hadi álarczok foglalnak el, rutabbnál-rutabb változatban. Ez álarczok arra szolgálnak, hogy bizonyos ismeretes rossz szellemeket ábrázolva az ellenséget ijedtséggel töltsék el.

4. kép. Trocadéro Etnográfiai Múzeum. Fametszet, Le Magasin pittoresque 1882. No. 49. 385. nyomán

*

Érdekes egy elefántagyar pipa (Párja a Brittsch-muzeumban),⁵³ melyet európai pipásaink is irigyelhetnek, mert öblébe befér legalább egy félkiló dohány. Szépek a karpereczek különféle változatban, gyöngy, csigahéj, opál, csont, fa vagy színes tollból készítve a legizlésebb összeállításban. Ugyaníly szépek a nők térddiszei, térdelő keretei. De feltűnő egy tollakkal diszitett, nagy, szalmából font, kalap egy leány fején, mely nagyságra nézve alig enged valamit az európai divatnak s ősanja lehetett nőikalap divatunknak.

Fetischek, idolk számát meghatározni nem lehet, de technikájukban bizonyos fejlődést észlelhetünk. A képzelt, agyag v. terracotta szörnyalakok, újabb fejlődési phasisokban, kezdenek az ismert állatokhoz inkább hasonlítani, mi ez idolk, istenségekről való leszokást kétségkívül elősegíté. A nyakékek himzéseiben, a kötvények kivarrásában feltűnők a szegletes idomok, így: kereszt, kettős kereszt, dült s egyenszögű négyszögek, csillagok stb. melyek ugylátszik jellemzői a kultúra alantás fokán álló népek diszítéseinek. De jellemét képezik erdélyi oláhaink himzéseinek is.

Kevessé hasonlítanak ezekhez a perui himzések, s diszitmények, melyeket a IV V és VI-ik terem üvegszekrényeiben tanulmányozhatunk. E diszitményekben az idomok kerekdedek, a gömb és görbe, de nem szaggatott vonal, különféle változataiból állanak. A himzések finom tüllre vagy farostszövetre vannak alkalmazva, mely utóbbi szövet, de még inkább a rajta levő végtelen fáradságos himzés méltán megérdemli bámulatunkat.

⁵³ British Museum. A múzeum adatbázisában a pipát nem lehetett azonosítani, miként a francia „utódintézmény”, a Musée du quai Branly gyűjteményében sem.

5. kép. Trocadéro Etnográfiai Múzeum, Bretagne-i szoba.

Fametszet, La Nature: la revue des sciences 1889. No. 853. 295. nyomán

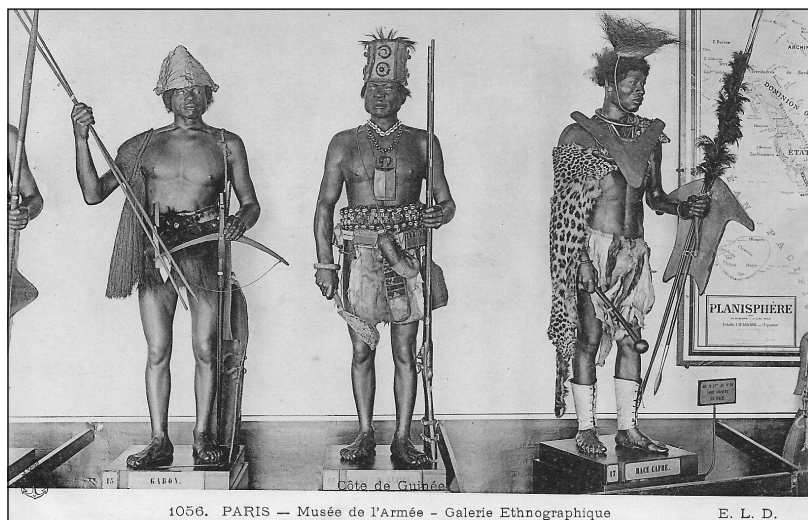
Művészi kivitelűek a kolibrítoll és fényes bogárszárnyakból alkotott diszitmények, de különösen az ily alkotású képek, melyeknek szín pompája minden képzeletet meghalad. A színes tollakkal való diszítés különben is ugylátszik nagy szerepet játszott Amerika autochton népeinél. A férfi, kivált ha főnök, egy hátán lenyúló sarkigérő toltarajt viselt, vagy fejét sűrű tollbokréta diszíté. A nő térd és karpereczet viselt szintén tollakból. De nem ritka a tollnak felső ajak és orrba való dugása sem, mint ezt az itt felállított életnagyságu viaszbábokon észlelhettük.

A VII és VIII-ik terem az eszkimók lappok és szamojédek népismei tárgyainak van szentelve a csolnakok, medvebőr öltözetek, halászeszközök s fegyverek gyűjteménye. Érdekes egy természetes nagyságu eszkimó kunyhó udvarral. A kunyhó teljesen be van rendezve s udvarán az ott élő házi állatok is képviselve vannak.

A IX-ik terem megérdemelné a minta népismei gyűjtemény nevet. Ez ugyanis a bretagnei szoba, melyben a provincia népének minden legkisebb népismeileg jellemző adata össze van gyűjtve. A terem egyrészét egy bretagnei parasztszoba foglalja el teljes berendezéssel s a parasztok ruházatainak viaszbábokon való feltüntetésével (5. kép). E provincia iparára, szokásaira, történelmére fényt vető eszközök, adatok száma bámulatos ügyes gyűjtésről a rendezéséről tanuskodik.⁵⁴

De hagyjuk el a népek lelke nyilatkozatainak e bámulatos otthonát s átmenve a Pont d'Almán tekintsük meg a Hotel des Invalides ethnographiai csarnokát. Ezt megelőzi a Musée

⁵⁴ Megnyitáskor közel kétezer francia tárgyat tartalmazott, lásd Fernand Landrin: *Anciens costumes populaires français au Palais du Trocadéro*. La Nature: Revues des sciences XVII(1889). 2ème semestre, No. 853. 295–298. (4 képpel); A bábuk arcát élő személyekről vett gipszlevonatok alapján vagy természet utáni mintázással készítették, lásd Armand Landrin: *Les Musées d'ethnographie*. La Revue des traditions populaires III(1888). 5. 241–246; Marie-France Noël: *Du Musée d'ethnographie du Trocadéro au Musée national des Arts et traditions populaires*. Muséologie et ethnologie 1987. 140–151; A francia és európai részt az érdeklődés mecsappanása és a pénzhiány miatt Landrin 1906-ban kénytelen volt bezárni, lásd Fabrice Grognet: *i. m.* 64–70.

6. kép. Etnográfiai kiállítás, a Hadsereg Múzeuma, afrikai típusok.
Képeslap, 1906 körül. (A szerző gyűjteménye.)

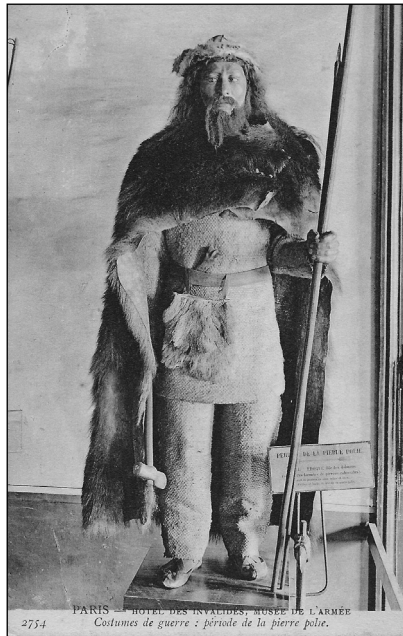
d'artillerien,⁵⁵ mely a francia hadászat történelmére vonatkozó bámulatos gazdag anyagot tartalmaz, lévénnek itt összegyűjtve több század fegyvernemei, vértetei XVI. Lajosig; a francia fegyverek mellett azon népek is melyekkel ők érintkezésbe jöttek. Tudva pedig hogy csak I. Napoleonnak mily kiterjedt háborúi voltak, azt hiszem e tekintetben gazdagabb gyűjtemény nem létezik; így vannak itt elhelyezve Medici Katalin jaszpis és rubinnal kirakott kis kézijjai, I. Napoleon karabinerje, kardjai s az által a zsákmányolt vagy ajándékba kapott egyiptomi és ethiop fegyverek, melyek milliók értékét képviselik. E nagy termeket követi egy pár szoba népismei tárgyakkal megrakva. Mindjárt az I ső teremben, a chinai császárnak egy diszöltözete ragadja meg figyelmünket. Ez öltözetet 1860-ban zsákmányolták a francziák,⁵⁶ nyerve ily módon egy oly ethnographiai kincset, mellyel más nemzet nem dicsekedhetik. Ez öltözet aranyal áttört zöld selyem szövetből áll, sárga selyem szövet diszítéssel, melyek szalagjain drága gyöngyök diszlenek. A következő 4 terem képezi az összehasonlító ethnográfiai csarnokot, hol 105 életnagyságu viaszbábón van szemléltetve az európai népek viseletének fejlődése az őskortól a legujabb korig (6. kép).⁵⁷

Mindjárt az első alak, a kőkorszaki embert ábrázolja állatbőrrel kevésbé fedett testével, fába foglalt kőfejszével s kőlándzsával kezében, nyakán kőgyöngyök, övében kőeszközökkel.

⁵⁵ A Tüzérségi Múzeumot (Musée d'Artillerie) a forradalom alatt létesítették, 1871-ben került a XIV. Lajos által építtetett háborús sebesülteket és veteránokat ellátó kórházba, az Invalidusok házába (Hotel des Invalides). 1905-ben egy magángyűjtemény hozzácsatolásával bővítették ki, és ezzel megalakult a Musée de l'Armée, a Hadsereg Múzeuma.

⁵⁶ Hszen Feng (1831–1861) császár öltözetét a második ópiumháború végén, a császári nyári palota feldúlásakor zsákmányolták. A „kinai expedíció során” szerzett tárgyakat 1861-ben kiállították a Palais Tuileries-ben, majd a legértékesebb anyag 1863-ban Eugénia császárné rendeletére alapított fontainebleau-i Kínai Múzeumba (Musée Chinois) került. Lásd <https://www.napoleon.org/histoire-des-2-empires/chronologies/lexpedition-de-chine-de-1860-et-ses-origines/>; https://en.wikipedia.org/wiki/Old_Summer_Palace.

⁵⁷ Katalógusa: *Galérie ethnographique. Musée de l'Artillerie*. Paris 1877; 1885². Vö. Gilles Aubagnac: *i. m.*

7. kép. Etnográfiai kiállítás, a Hadsereg Múzeuma, harci öltözet, csiszolt kőkorszak, Képeslap, 1906 körül. (A szerző gyűjteménye.)

Haladást mutat a mellette álló, korábbi kőkorszaki ember, ruházat és eszközökben (7. kép). Ezt követik a vas- és bronzkorszak embereit utánzó alakok. Ezek után a Nagy Károly harcosaitól kezdve minden ruházat, melyet valaha francia harcos viselt a legujabb korig, vegyesen mór és germán harcosok ruházatait jellemző alakokkal. A második teremben ott látjuk a görög harcost, a római katonát, a macedóniai küzdőt, a középkori német lovagot, stb., szóval, a historia egy szép pántheona ez, mely többet beszél, mint egy-egy egész kötet. Az összehasonlító ethnologus és historicus bő anyagot találhat tanulmányozásra. Ez alakok mind csodálatos hűséggel vannak szerkesztve, mert még az illető népfaj jellemző physognomiái habitusa is vissza van adva.

III.

Bámulva azon sikereket, melyeket a külföld a népismereti adatok gyűjtése körül elért, önkénytelenül felmerül a kérdés, hogy hazánk mit tett e téren, s mit követ el annak megszerzésére, a mit a jövő méltán követelhet? Igaz, telepítéseink nincsenek s a vad népek népismeretére vonatkozó tárgyak, csak véletlenül kerültek hozzánk, így a „Nemzeti muzeum” egy kis előszobájába s a Bruckenthal muzeumba.⁵⁸

⁵⁸ A „vad népek” gyűjteménye, ami 1872–1895 között a Brukenenthal-palotában (s nem a múzeumban) volt látható, az Erdélyi Természettudományi Egyesület tulajdonát képezte, s elsősorban Binder Ferenc (1824–1875) közép-afrikai, szudáni tárgyakkal álló ajándékát jelentette, lásd Magyar Minerva II(1902). 328–329. A gyűjtő munkásságát tudományos értelemben még nem dolgozták fel, vö. Binder Pál: *Emlékezés egy hazai Afrika-kutatóra*. Korunk XXI (1962). 7–8. 964–970.

De nincsenek-e nálunk népek, melyek sajátos életmódjukkal, jellemző szokásaikkal, ősi jellemvonásokat rejtő egyediségükkel, iparukkal megérdemlik a tanulmányozást s épen oly hasznos tárgyát képezhetnék a tudománynak, mint akármely vad nép? És foglalkoznak-e e népek (nemzetiségek) népismeai adatainak gyűjtésével? Vannak-e rendszeres gyűjteményeink? Igaz, ott van a székely nemzeti muzeum, melyben sok a székely iparosra vonatkozó adat, de oly rendetlen állapotban összedobva s bizonyos fejlődési stadiumot is nélkülözve, hogy evel aligha szerzünk dicsőséget a külföldi tanulmányozó előtt; és ott volt (fájdalom csak volt) az országos kiállítás tartama alatt az a sok szép népismeai szoba, melyek megtartva s muzeumba elhelyezve, egyikét képezte volna Európa legszebb népismeai gyűjteményének.

Tény az, hogy egy, csak hazánk különféle népeire szorítókozó népismeai muzeum alakítása égető szükségévé vált, s Erdély nemzetiségeire szorítókozva, e feladat talán épen Kolozsvár tudományos köreinek hivatása. Vagy nem vehetné be ezt programjába a kultúregylet? Mely, midőn így a mult és jelen kultura emlékeit tartaná fenn, a jövő kulturáját munkálná elő.

Megjelent: Kolozsvár I-ső évfolyam, 1887. 130. szám, péntek, június 3.; 131. szám, szombat, június 4.; 133. szám, kedd, június 7.

Oszkár Mailand on the Ethnographic Museums of Paris. An Example of Transnational Museum History

Keywords: transnational museum history, French ethnographic museums, exotic collections, ethnographic collections of European peoples

Oszkár Mailand (1858-1924), the Transylvanian Hungarian folklore collector, spent six weeks studying ethnographic museums in Paris in 1885. He visited the Cluny Museum, the Carnavalet historical museum, and then the Louvre and the comparative ethnographical rooms of the Hotel des Invalides (Musée d'artillerie). He spent most of his time in the independent Trocadéro Ethnographic Museum opened in 1879. This paper publishes Oszkár Mailand's museum history essay published in 1887, accompanied by explanatory notes and an introductory essay.

Nagy Zsolt

Nyárády Erazmus Gyula külföldre került hagyatéka

„A természettudományok művelői csaknem fél évezrede készítenek préselve szárított növénygyűjteményeket. A herbáriumok alkalmazása sokáig a növényfajok alaktani tulajdonságainak, valamint elterjedésének dokumentálására korlátozódott. Nemrégiben még általánosan elterjedt kötelező iskolai feladat volt, mára azonban egyre kevésbé jellemző a növénygyűjtemény készítésének megkövetelése. Ez már csak azért is sajnálatos, mivel napjainkra bebizonyosodott, hogy ezek a gyűjtemények felbecsülhetetlen tudományos értéket képviselnek és felhasználási lehetőségeik messze túlmutatnak a klasszikus botanika határain.”¹

„... a herbáriumokat a növénytanon kívül egy sor más tudományterület is eredményesen használja.”²

Még egyszer Nyárádyról...

Nyárády Erazmus Gyula 1881. április 7-én született a Maros megyei Nyárádtő (Ungheni) községben, s bár gyerekkorát szegénység és tragédiák határozták meg, mégis az erdélyi, illetve romániai botanikatudomány legjelentősebb alakjává, európai híru növényismerőjévé emelkedett. Életéről és munkásságáról az utóbbi évtizedekben két nagyobb monográfia³ is napvilágot látott. Tanulmányom első felében e kötetekre, illetve Nyárády publikációira alapozva életét és munkásságát mutatom be vázlatosan, majd kitérek a közel 90 000 lapot számláló herbáriumi gyűjteményének kutatástörténetére. Mivel a természettudós külföldre került lapjairól eddig nem rendelkezünk semmiféle ismerettel, a tanulmány ezt a hiányt kívánja valamelyest pótolni: írásom második felében egyrészt olyan Nyárády-lapokra hívom fel a figyelmet, melyek jelenleg a világ legnagyobb botanikus kertjeinek, természettudományi múzeumainak és egyetemeinek

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertész-művelő, szerkesztő, Sapientia EMTE, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, nagyecszo@yaho.com

¹ Nagy Timea–Takács Attila–Molnár V. Attila: *A herbáriumok története és használata 1. A szárított kertetől a modern gyűjteményekig*. Élet és Tudomány LXII(2017). 22. szám. 687.

² Takács Attila–Nagy Timea–Molnár V. Attila: *A herbáriumok története és használata 2. Mire jók a növénygyűjtemények?* Élet és Tudomány LXII(2017). 24. szám. 752.

³ Váczy Kálmán–Bartha Sándor: *Nyárády Erazmus Gyula, a természettudós*. Kvár 1988; *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete*. Szerk. Bartók Katalin. Kvár 2016.

leltárában tűnnek fel, másrészt kitérek a preparált taxonok gyűjtési körülményeire, az ebből levonható tanulságokra, bemutatom a lapok külföldre kerülésének okát, adatokkal szolgálok Nyárády szakmai kapcsolathálójának megismeréséhez, s mindemellett azt is jelzem, hogy a korábban 90 000 lapra becsült hagyaték a továbbiakban nemcsak a külföldre került anyagmenyiséggel bővíthető, hanem a helyi gyűjtemények is rejtenek még újabb, eddig nem ismert Nyárády-lapokat.

Nyárády, a tudós

Nyárády Erazmus Gyula középiskolai tanulmányait Marosvásárhelyen, illetve a kolozsvári tanítóképző intézetben folytatta, majd a budapesti tanárképző intézet természetrajz–földrajz szakára iratkozott be. Ekkor kezdett érdeklődni a Tátra-hegység, illetve a dalmát tengerpart növényzete iránt, és ekkor közölte első növénytani cikkeit a Paedagogiumi Lapokban.⁴

1904-ben, főiskolai tanulmányainak befejeztével a Tátra lábánál fekvő Késmárk (Kežmarok, ma Szlovákia) középiskolájába kérte kihelyezését természetrajztanárnak, s az itt végzett botanikai tanulmányaival alapozta meg botanikusi hírnevét. „Minden szabad idejét a környék növényzetével való ismerkedésnek szentelte, de az erdélyi tájak sajátos növényzetének tanulmányozását sem adta fel.”⁵ A késmárki hét év alatt Gáspárdy Aladárral együttműködve részt vett a *Természetrajz a polgári leányiskolák I. osztálya számára* című Szterényi-féle tankönyv új (1908-as) tanterv szerinti átdolgozásában,⁶ 38 oldalas önálló kiadványt tett közzé a Magas-Tátrában fekvő Menguszfalvi-völgy, Omladék-völgy, valamint a Vadorzó-hágó magyar oldalának botanikai értékeiről,⁷ kutatási eredményeit pedig folyamatosan közölte *A Kor*,⁸ a Növénytani Közlemények,⁹ a Természettudományi Közlöny,¹⁰ a Botanikai Közlemények¹¹ és a Magyar Botanikai Lapok¹²

⁴ Nyárády Erazmus Gyula: *A galiciai Dunajec folyó völgyéről*. Paedagogiumi Lapok (a továbbiakban P.L.) III(1903). 10; Uő: *A növények szövetségéről*. P.L. III(1903). 71; Uő: *A növények földrajzi elterjedéséről a környezet-hez való alkalmazkodással kapcsolatos kiválasztódás következtében*. P.L. III(1903). 86; Uő: *A budapesti Gellérthegy Sternbergia colchiciflora ritka növényéről*. P.L. IV(1904). 25; Uő: *A Magastátra flórájáról*. P.L. IV(1904). 74–77.

⁵ Bartha Sándor: *Nyárády Erazmus Gyula élete*. = *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete*. Szerk. Bartók Katalin. Kvár 2016. 15.

⁶ Szterényi Hugó: *Természetrajz a polgári leányiskolák I. osztálya számára*. Az 1908. évi új tanterv szerint átdolgozta Gáspárdy Aladár és Nyárády E. Gyula. Bp. 1910.

⁷ Nyárády Erazmus Gyula: *Magas Tátrában fekvő Manguszfalvi völgy, Omladék-völgy, valamint a Vadorzóhágó magyar oldalának botanikai ismertetése. Descriptio florum e convallium in Tatrae Magnae montibus Menguszfalvensis, Omladék-völgyensis (Ruinensis) atque in lateribus Hungaricis clivi Vadorzóensis*. Késmárk 1909.

⁸ Uő: *Az alpin növények életéről*. A Kor [évf.n.](1908). 29. szám. 233–241.

⁹ Kümmerle J. Béla–Nyárády Erazmus Gyula: *Adatok a magyar-horvát tengerpart, Dalmácia és Isztria flórájához. Additamenta ad floram litoralis Hungarico-Croaticae, Dalmaticae et Istriacae*. Növénytani Közlemények (a továbbiakban N.K.) VII(1908). 2. szám. 54–66.

¹⁰ Uők: *Adatok a magyar-horvát tengerpart, Dalmácia és Isztria flórájához*. Természettudományi Közlöny (a továbbiakban T.T.K.) XL(1908). 461. szám. 61.

¹¹ Nyárády Erazmus Gyula: *A Bory-mocsarak flórája. Die Vegetation der Bory-Sümpfe (Nordungarn)*. Botanikai Közlemények (a továbbiakban B.K.) IX(1910). 168; Uő: *A Bory-mocsarak flórájáról (előtanulmány)*. *Die Flora der Bory-Sümpfe (Vorläufige Studie)*. B.K. X(1911). 1–13.

¹² Nyárády Erazmus Gyula: *Néhány Cyperacea Késmárk környékéről*. Magyar Botanikai Lapok (a továbbiakban M.B.L.) VI(1907). 5–7. szám. 173–174; Uő: *Jövevények Késmárk flórájában. Ankömmlinge in der Flora von Késmárk*. M.B.L. VI(1907). 5–7. szám. 181–182; Uő: *Botanikai excursio a Jégvölgyi csúcsra (2630 m. a Magas-Tátrában) május havában. Eine botanische Excursion auf die Eisthaler-Spitze 2630 m (Hohe Tatra)*. M.B.L. VII(1908). 9–12. sz.

hasábjain. Utóbbi folyóirat alapító tagja és szerkesztője az a Degen Árpád botanikus volt, akivel Nyárády még fiatal késmárki tanárként, botanizálás közben ismerkedett meg. „Degen megkedvelte a fiatal és ambiciózus Nyárády Erazmus Gyulát. Ettől kezdve segítette a ritkább növények azonosításában, megosztva vele botanikai tapasztalatait. Több mint egy évtizeden át ő volt Nyárády tudományos mentora, állandó bátorítója, ritka növényeinek pontos meghatározója, illetve a már meghatározott anyagának ellenőrzője. Ugyancsak ő győzte meg a fiatal tanárt, hogy kutatásait a virágos növényekre korlátozza, hiszen csupán ennek az óriási növénycsoportnak a beható megismerése is egész embert kíván, és lefoglalja egész életét.”¹³

1911-ben Nyárády áthelyezését kérte Marosvásárhelyre középiskolai tanárnak. A vásárhelyi évek alatt mindössze három botanikai tárgyú cikke jelent meg (mindhárom a Magyar Botanikai Lapokban¹⁴), illetve néhány művelődéstörténeti tárgyú írása a helyi *Maros-vásárhely* című újságban.¹⁵ Ekkor publikálta viszont a 129 oldalt kitevő első növényhatározóját,¹⁶ és ekkor dolgozott első növénytan tankönyvén is.¹⁷ A vásárhelyi évek ugyanakkor a családalapítás, gyereknevelés jegyében teltek. Fiatalon nősült, házasságából két fiú és három lány született: a legidősebb gyermek, Gyula (1910–1965) textilmérnökként végzett, fiatalon elhunyt; Piroska (1912–1944) zenekonzervatóriumot végzett, Kolozsvár 1944-es bombázásakor lelte halálát; Klára (1913–2002) fogtechnikus volt;¹⁸ a legkisebb lány, Anikó (1916–2002) pedig varrónőként dolgozott. Nyárády Erazmus Gyula ötödik gyermeke, Antal (1920–1982) lépett csupán botanikus pályára, édesapja nyomdokain haladva elvégezte a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem matematika és természettudomány szakát.

1922-ben Alexandru Borza professzor, a kolozsvári egyetem növényrendszertani katedrájának és a Növénytani Múzeumnak a vezetője meghívta Nyárády Erazmust, hogy foglalja el a botanikai múzeum megüresedett múzeumőri állását. Eleget téve Borza kérésének, Nyárády a lehetőséget arra használta fel, hogy bejárta és tanulmányozta Románia valamennyi jellegzetes növényzeti táját (nyaranta állami költségen ugyanis az ország bármely részén botanizálhatott). Ennek köszönhetően hamarosan olyan tereptapasztalatra tett szert, hogy nemcsak

290–294; Uő: *Új növények a Magas-Tátra és közvetlen környékének flórájában s adatok, ezek részletesebb ismeretéhez. Neue Pflanzen aus dem Florengebiete der Hohen Tatra und ihrer nächsten Umgebung, sowie Beiträge zur ausführlichen Kenntniss ihrer Pflanzenwelt.* M.B.L. VIII(1909). 1–4. szám. 68–81; Uő: *Néhány új adat a Pieninek flórájához. Einige neue Angaben zur Flora der Pieninen.* M.B.L. IX(1910). 10–12. szám. 377–378; Uő: *A Carex chordorrhiza Ehrh. felfedezése Magyarországon Késmárk környékén, a Magas-Tátra alatt. Entdeckung der Carex chordorrhiza Ehrh. in Ungarn, unter der Hohen Tatra in der Umgebung von Késmárk.* M.B.L. X(1911). 1–3. szám. 73–76; Uő: *Kirándulás a Fogarasi Havasokba. Ausflug in das Fogarascher Hochgebirge.* M.B.L. X(1911). 1–3. szám. 77–83; Uő: *A Szepesbélai Mészhasasok néhány ritka növényéről. Über einige seltene Pflanzten des Szepesbelaer Kalkgebirge.* M.B.L. X(1911). 8–10. szám. 319–322; Uő: *Ujdonságok Erdély flórájából.* M.B.L. X(1911). 8–10. szám. 323–324.

¹³ Váczy Kálmán: *Tudományos munkássága. = Nyárády Erazmus Gyula emlékezete.* Szerk. Bartók Katalin. Kvár 2016. 39.

¹⁴ Nyárády Erazmus Gyula: *Néhány ritka Cyperacea Szepes megyéből. Einige selten Cyperaceen aus Zips.* M.B.L. XI(1912). 1–4. szám. 48–63; Uő: *Az Allium strictum Schrad. hazánk flórájában. Die Entdeckung der Allium strictum Schrad. in Ungarn.* M.B.L. XI(1912). 1–4. szám. 67; Uő: *Adatok a Szepesbélai Havasok flórájának ismeretéhez. Beiträge zur Kenntnis der Flora der Szepesbelaer Kalkalpen.* M.B.L. XII(1913). 1–5. szám. 111–124.

¹⁵ Uő: *Botanikuskert Marosvásárhely közművelődésének szolgálatában.* Maros-vásárhely II(1912). 6. szám. 11–14; Uő: *Néhány szó a kulturház könyvtáráról.* Maros-vásárhely II(1912). 11. szám. 5–6.

¹⁶ Uő: *Maros-Vásárhely és környékén élő tavaszi és nyáreleji növények meghatározó könyve.* Marosvásárhely (a továbbiakban Mvhely) 1914.

¹⁷ Uő: *Növénytan biológiai alapon. A Romániai magyar tanymelvű középfokú iskolák alsóbb osztályai számára.* Cluj 1922.

¹⁸ Férje dr. Ujvárosi Miklós botanikus lett.

a hazai botanikusok, hanem Európa és más földrészek szakemberei is hozzá küldték azonosításra a kétes taxonokat. A kolozsvári állás nyitotta meg előtte az ajtót, hogy eredményeit a város botanikus kertjének hivatalos közlönyében, a Buletin Informativ al Grădinii Botanice și al Muzeului Botanic de la Universitatea Clujban román nyelven is közölhesse. 1923 és 1948 között mintegy negyvennégy önálló vagy társszerzőkkel (Alexandru Borza, Alexandru Beldie, Karl Hermann Zahn stb.) írott tudományos munkáját hozta a lap.¹⁹ Továbbra is írt a Magyar Botanikai Lapokba,²⁰ a Természettudományi Közlönybe,²¹ a Botanikai Közleményekben,²² illetve különböző cikkeket közölt még számos más hazai és külföldi szakmai folyóiratban (Arhivele Olteniei,²³ Verhandlungen und Mitteilungen der Siebenbürgische Vereins Naturwissenschaft,²⁴ Feddes Repertorium Species Nova Regnum Vegetabile,²⁵ Scripta Botanica Musei Transilvanici,²⁶ Buletinul Societății de Științe din Cluj,²⁷ Notizblatt des Königl.²⁸ Acta pro Fauna et Flora Universalis Seria 2. Botanica,²⁹ Acta Geobotanica Hungarica,³⁰ Földrajzi

¹⁹ Ezek felsorolására a terjedelmi korlátok miatt itt nem vállalkozom. Tájékozódásként lásd és vö. Okos-Rigó Ilona: *Nyárády Erazmus Gyula munkái. = Nyárády Erazmus Gyula emlékezete.* Szerk. Bartók Katalin. Kvár 2016. 215–221.

²⁰ Nyárády Erazmus Gyula: *Triplotetum novum genus e familia Cruciferarum.* M.B.L. XXIV(1925). 1–12. szám. 97–106; Uő: *Neue und seltene Achilleen in den Ost-Karpaten.* M.B.L. XXVI(1928). 1–12. szám. 86–91.

²¹ Uő: *A Radnai-havasok tavasza és az ott lakó emberek hegyekre utaltsága.* T.T.K. LXXIII(1941). 1122. szám. 361–369; Uő: *A sóhegyek és az erdő Szovátaföldön.* T.T.K. LXXVI(1944). 234. szám. 75–80.

²² Uő: *Új adatok Kolozsvár flórájának bővített ismeretéhez I. Neue Beiträge zur Kenntnis der Flora von Kolozsvár.* B.K. XXXVIII(1941). 3–4. szám. 131–142; Uő: *Új adatok a Tordahasadék flórájához és néhány megjegyzés a vegetációjához.* B.K. XXXVIII(1941). 3–4. szám. 177–179; Uő: *Adatok a hazai Centaureák „Jacea” és „Phrygia” csoportjainak bővebb ismeretéhez, különös tekintettel Kolozsvár környékének flórájához. Additamenta ad cognitionem Centaurearum Hungariae.* B.K. XL(1943). 1–2. szám. 16–45; Uő: *Atmenetiek-e, vagy hibrid eredetiek bizonyos Centaurea-alalakok? Sind die Centaurea-Formen Übergänge oder Bastarde?* B.K. XL(1943). 3–4. szám. 279–285.

²³ Uő: *Considerațiuni asupra vegetației munților Pietra Cloșanilor și Oslea din Oltenia.* Arhivele Olteniei [a továbbiakban: Arh.Olt.]. VII(1928). 111–128; Uő: *Considerațiuni asupra vegetației munților Pietra Cloșanilor și Oslea din Oltenia.* Arh.Olt. VIII(1929). 41–42. szám. 110–128; Uő: *Darea de seamă despre excursiunea botanică făcută în județul Dolj în anul 1929, și despre înființarea Herbarului Muzeului Regional din Craiova.* Arh.Olt. X(1931). 54–58. szám. 1–16.

²⁴ Uő: *Ein neuer Ankömmling in der Flora der Karpathen.* Verhandlungen und Mitteilungen der Siebenbürgische Vereins Naturwissenschaft [a továbbiakban: S.V.N.Sb.] [évf.n.](1928). 78. szám. 141–143; Uő: *Über zwei neue und seltene Gräser Rumäniens.* [évf.n.](1928). 78. szám. 144–153; Uő: *Die Gruppe der Saussurea alpina und lapatifolia in den Karpathen.* S.V.N.Sb. [évf.n.](1939). 89–90. szám. 231–241.

²⁵ Uő: *Neue Beiträge zur Kenntnis der balkanischen Alyssum-Arten.* Feddes Repertorium Species Nova Regnum Vegetabile [évf.n.](1929). 27. szám. 292–293.

²⁶ Uő: *Két összetéveszhető Cardamine fajról.* Scripta Botanica Musei Transilvanici [a továbbiakban: S.B.M.Tr.] I(1942). 1–4. szám. 14–16; Uő: *A pipacs kolozsvári alakjai.* S.B.M.Tr. I(1942). 1–4. szám. 22–29; Uő: *Hieraciumok Erdély, különösen a Hargita vidékének flórájából I.* S.B.M.Tr. I(1942). 8–10. szám. 132–143; Uő: *Újdonságok Kolozsvár flórájából.* S.B.M.Tr. I(1942). 5–7. szám. 77–82; Uő: *Az őszi kikirics tavaszi virágzása.* S.B.M.Tr. I(1942). 5–7. szám. 100–103; Uő: *Régi adatok reviziója és nevezetes új növények feltűnése Kolozsvár flórájában.* S.B.M.Tr. I(1942). 5–7. szám. 111–112; Uő: *Kiegészítő adatok Mákó környékének növényzetéhez.* S.B.M.Tr. I(1942). 8–10. szám. 121; Uő: *Megjegyzések a Viola tricolor-csoport kritikus alakjaihoz.* S.B.M.Tr. II(1943). 1–3. szám. 31–40; Uő: *Hieraciumok Erdély, különösen a Hargita vidékének flórájából II.* S.B.M.Tr. II(1943). 4–7. szám. 77–85.

²⁷ Uő: *Über die westmediterrane Alyssum-Arten aus der Sektion Odontarrhena.* Buletinul Societății de Științe din Cluj VI(1932). 446–460.

²⁸ Uő: *Die Klarstellung zweier zweifelhafter Alyssum-Arten.* Notizblatt des Königl XI(1932). 107. szám. 631–635.

²⁹ Uő: *Două Hieracii noi în flora României.* Acta pro Fauna et Flora Universalis Seria 2. Botanica [évf.n.](1940). 3. szám. 8–11.

³⁰ Uő: *A Reteyzát néhány északi völgyének növényzetéről.* Acta Geobotanica Hungarica IV(1941). 1. szám. 74–83.

Közlemények,³¹ Borbásia,³² Acta Botanica,³³ Múzeumi Füzetek,³⁴ Borbásia Nova³⁵), valamint ismeretterjesztő és tudománypopularizáló írásokat különböző hazai lapokban (Csiki Lapok,³⁶ Ifjú Erdély,³⁷ Pásztortűz,³⁸ Székely Közélet,³⁹ Székelység,⁴⁰ Magyar Nép,⁴¹ Erdély,⁴² Keleti Újság⁴³), illetve tanulmánykötetekben.⁴⁴ Az 1928-ban Kolozsváron megrendezett romániai természetbarátok első kongresszusa, az 1931-ben sorra került VI. Nemzetközi Növényföldrajzi Kongresszus és az 1963-ban szintén Kolozsváron tartott *Flora Europaea* növényföldrajzi nemzetközi kongresszus alkalmával Nyárády kalauzolta az európai botanikatudomány kimagasló személyiségeiből (Thomas Tutin, Vernon Heywood, David Webb, Bogumil Pavlowszky, Kari Rechinger, Ernest Mayer stb.) álló részt vevő csapatokat a Tordai-hasadéknál, a tordai sós fürdőknél és a kolozsvári Szénafüveknél tett tanulmányi kirándulások alkalmával, melyek kiváló alkalmat jelentettek számára kapcsolathálójának bővítésére s a hazai tudományosság tekintélyének növelésére is. A Váczy Kálmán által „kiteljesedés éveit”-nek nevezett 26 éves időszakban (1922–1948) tehát Nyárády egyrészt óriási gyakorlatra tett szert a növények határozásában, másrészt számos fontos tanulmányt és monográfiát közölt Románia különböző, florisztikai szempontból értékes/érdekes tájáról (a Csalhó – 1924,⁴⁵ a Piatra és

³¹ Uő: *A kolozsvári Szénafüvek suvadásos területeiről*. Földrajzi Közlemények LXIX(1941). 1. szám. 40–52.

³² Uő: *Kolozsvár környékének ibolyái. Viola sectionis „nominum” e flora Kolozsvariensis*. Borbásia III(1941). 4–7. szám. 90–97; Uő: *Centaurea-k termesztési kísérlete 1947-ben a kolozsvári egyetemi Botanikuskertben*. Borbásia VIII(1948). 1–8. szám. 12–21.

³³ Uő: *Új növények a Délkeleti-Kárpátok és a Feketetenger vidékének flórájához. Plantae novae ad floram regionum Carpatorum meridionali-orientalium et Ponti Euxini*. Acta Botanica I(1942). 1–6. szám. 31–45.

³⁴ Uő: *A csomafalvi Délhegy és növényzeti viszonyai*. Múzeumi Füzetek I(1943). 1–2. oldal. 36–52.

³⁵ Uő: *Megjegyzések kritikus Centaureaunkhoz, tekintettel Wagner János cikkére*. Borbásia Nova [évf.n.](1943). 19. szám. 1–10.

³⁶ Uő: *A Hargita hegység botanikai feltárására indított mozgalom 1929. évi eredményei*. Csiki Lapok [évf.n.](1929). 41. szám. 14.

³⁷ Uő: *A Hargita hegység húsevő növényeiről*. Ifjú Erdély [a továbbiakban: I.E.] [évf.n.](1929). 10. szám. 231–233; Uő: *A Hargita hegység húsevő növényeiről II*. I.E. [évf.n.](1929). 11. szám. 253–255.

³⁸ Uő: *Régi idők néma tanúi a Hargitában*. Pásztortűz IX(1929). 227–231.

³⁹ Uő: *A Hargita növényzeti feltárására indított mozgalom 1929. évi eredményei I*. Székely Közélet [a továbbiakban Sz.K.] XIII(1930). 2. szám. 14; Uő: *A Hargita növényzeti feltárására indított mozgalom 1929. évi eredményei II*. Sz.K. XIII(1930). 3. szám. 2.

⁴⁰ Uő: *Suvadásos hegyoldalaink tavairól*. Székelység I(1931). 1. szám. 18–22; Uő: *A székelyföldi erdőben 3 évvel ezelőtti (1928–1929) nehéz tél pusztításai*. Székelység II(1932). 3–4. szám. 1.

⁴¹ Uő: *Mitől függ az ember, az állatok és a növények élete?* Magyar Nép [évf.n.](1939). 19. szám. 23–26.

⁴² Uő: *Friss geogén változások tóképződéssel Kolozsvár környékén*. Erdély XL(1943). 5. szám. 71–73.

⁴³ Uő: *Pulsatilla virágok a Harmadvölgyben*. Keleti Újság XXVI(1943). 20.

⁴⁴ Uő: *A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában*. = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 557–615; Uő: *A Székelyföld hanerogram növényeinek irodalma*. = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 754–764; Uő: *Schița Florei din Cheia Turzii*. = *Întâiul Congres Național al Naturaliștilor din România, Cluj, 18–21 Aprilie 1928*. Red. Alexandru Borza–Emil Pop. Cluj 1930. 55–57; Uő: *Munții Râtezat ca centru genetic de specii și hibridii de Hieracium*. = *Întâiul Congres Național al Naturaliștilor din România, Cluj, 18–21 Aprilie 1928*. Red. Alexandru Borza–Emil Pop. Cluj 1930. 345–349; Uő: *Az örökös változandóságról, geobotanikai megvilágításban*. = *Ünnepi könyvkiadvány a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság 50 éves jubileuma alkalmából*. [Szerk.n.] Mvhely 1930. 139–150; Uő: *Die Vegetation des andesitischen Muresdurchbruchtales zwischen Toplița und Deda*. = *Guide de la sixième excursion phytogéographique en Roumanie*. Red. Alexandru Borza. Cluj 1931. 185–195; Uő: *Enumerarea plantelor vasculare din Cheia Turzii*. = *Comisia Monumentelor Naturii din România. Memorii I*. [Fără red.] Buc. 1939.

⁴⁵ Uő: *Contribuțiuni la cunoașterea vegetației și florei muntelui Ceahlău*. Buletin Informativ al Grădinii Botanice și al Muzeului Botanic de la Universitatea Cluj [a továbbiakban: Bul.G.B.Cluj] IV(1924). 2–3. szám. 79–88.

Oslea – 1928, 1929,⁴⁶ a Hargita – 1929, 1930, 1942, 1943,⁴⁷ a Retyezát – 1930, 1941,⁴⁸ a Tordahasadék – 1930, 1933, 1937, 1938, 1939, 1941,⁴⁹ a Maros mente – 1931,⁵⁰ Kolozsvár és környékének – 1933, 1940, 1941, 1942, 1943,⁵¹ a Gyilkos-tó és a Békás-szoros – 1937,⁵² a Délkeleti-Kárpátok és a Fekete-tenger vidékének – 1942,⁵³ a gyergyócsomafalvi Délhegy – 1943,⁵⁴ Szovátafürdő és környéke – 1944⁵⁵ flórájáról). Ekkor írta meg első etnobotanikai szempontokat is érvényesítő dolgozatát *A Radnai-havasok tavasza és az ott lakó emberek hegyekre utaltsága* címmel,⁵⁶ illetve a máig

⁴⁶ Uő: *Considerațiuni asupra vegetației munților Piatra Cloșanilor și Oslea din Oltenia*. Arh.Olt. VII(1928). 111–128; Uő: *Considerațiuni asupra vegetației munților Piatra Cloșanilor și Oslea din Oltenia*. Arh.Olt. VIII(1929). 41–42. szám. 110–128.

⁴⁷ Uő: *A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában*. = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 557–615; Uő: *A Hargita hegység botanikai feltárására indított mozgalom 1929. évi eredményei*. Csiki Lapok [évf.n.] (1929). 41. szám. 14; Uő: *A Hargita hegység hűsevő növényeiről*. I.E. [évf.n.](1929). 10. szám. 231–233; Uő: *A Hargita hegység hűsevő növényeiről II*. I.E. [évf.n.] (1929). 11. szám. 253–255; Uő: *Régi idők néma tanúi a Hargitában*. Páztortúz. IX(1929). 227–231; Uő: *A Hargita növényzeti feltárására indított mozgalom 1929. évi eredményei I*. Sz.K. XIII(1930). 2. szám. 14; Uő: *A Hargita növényzeti feltárására indított mozgalom 1929. évi eredményei II*. Sz.K. XIII(1930). 3. szám. 2; Uő: *Hieraciumok Erdély, különösen a Hargita vidékének flórájából I*. S.B.M.Tr. I(1942). 8–10. szám. 132–143; Uő: *Hieraciumok Erdély, különösen a Hargita vidékének flórájából II*. S.B.M.Tr. II(1943). 4–7. szám. 77–85.

⁴⁸ Uő: *Munții Rătezat ca centru genetic de specii și hibridii de Hieracium*. = *Întâiul Congres Național al Naturaliștilor din România, Cluj, 18–21 Aprilie 1928*. Red. Alexandru Borza–Emil Pop. Cluj 1930. 345–349; Uő: *A Retyezát néhány északi völgyének növényzetéről*. Acta Geobotanica Hungarica IV(1941). 1. szám. 74–83.

⁴⁹ Uő: *Schița Florei din Cheia Turzii*. = *Întâiul Congres Național al Naturaliștilor din România, Cluj, 18–21 Aprilie 1928*. Red. Alexandru Borza–Emil Pop. Cluj 1930. 55–57; Uő: *Noutăți din Cheia Turzii*. Bul.G.B.Cluj. XIII(1933). 1–4. szám. 57–59; Bartha Sándor–Nyárády Erazmus Gyula: *A Tordahasadék. Monografikus ismertetés*. Cluj 1937; Bartha Al.–Nyárády Erazmus Gyula: *Cheia Turzii. Lucrare monografică*. Cluj 1937; Nyárády Erazmus Gyula: *A Tordahasadék nevezetesebb látnivalóinak rövid ismertetése*. Cluj 1938; Uő: *A tordahasadéki edényes növények felsorolásának összefoglalása*. Cluj 1938; Uő: *Különlenyomat a Tordahasadék kis kiadásának szövegéhez fűzött megjegyzésekből*. Cluj 1938; Bartha Sándor–Nyárády Erazmus Gyula: *Cheia Turzii. Descrierea citorva părți pitorești*. Cluj 1938; Nyárády Erazmus Gyula: *Enumerarea plantelor vasculare din Cheia Turzii*. = *Comisia Monumentelor Naturii din România. Memorii I*. [Fără red.] Buc. 1939. [fără pag.]; Uő: *Új adatok a Tordahasadék flórájához és néhány megjegyzés a vegetációjához*. B.K. XXXVIII(1941). 3–4. szám. 177–179.

⁵⁰ Uő: *Die Vegetation des andesitischen Mureșdurchbruchtales zwischen Toplița und Deda*. = *Guide de la sixième excursion phytogéographique en Roumanie*. Red. Alexandru Borza. Cluj 1931. 185–195.

⁵¹ Uő: *Peloria la Kikxia spuria L. Dunn. din ținutul Clujului*. Bul.G.B.Cluj XIII(1933). 1–4. szám. 54–56; Uő: *Noutăți la flora Clujului*. Bul.G.B.Cluj XIII(1933). 1–4. szám. 56–57; B. Soó Rezső–Nyárády Erazmus Gyula: *Kolozsvár és környékének flórája I–IX*. Kvár 1940; Nyárády Erazmus Gyula: *A kolozsvári Szénafüvek svadáros területeiről*. Földrajzi Közlemények LXIX(1941). 1. szám. 40–52; Uő: *Kolozsvár környékének mocsárvilága*. Kvár 1941; Uő: *Új adatok Kolozsvár flórájának bővített ismeretéhez I*. *Neue Beiträge zur Kenntnis der Flora von Kolozsvár*. B.K. XXXVIII(1941). 3–4. szám. 131–142; Uő: *Kolozsvár környékének ibolyái*. *Violae sectionis „nominium” e flora Kolozsvariensis*. Borbásia. III(1941). 4–7. szám. 90–97; Uő: *A pipacs kolozsvári alakjai*. S.B.M.Tr. I(1942). 1–4. szám. 22–29; Uő: *Újdonságok Kolozsvár flórájából*. S.B.M.Tr. I(1942). 5–7. szám. 77–82; Uő: *Régi adatok revíziója és nevezetes új növények feltűnése Kolozsvár flórájában*. S.B.M.Tr. I(1942). 5–7. szám. 111–112; Uő: *Friss geogén változások tóképződéssel Kolozsvár környékén*. Erdély XL(1943). 5. szám. 71–73; Uő: *Pulsatilla virágok a Harmadvölgyben*. Keleti Újság XXVI(1943). 20; Uő: *Adatok a hazai Centaureák „Jacea” és „Phrygia” csoportjainak bővebb ismeretéhez, különös tekintettel Kolozsvár környékének flórájához*. *Additamenta ad cognitionem Centaurearum Hungariae*. B.K. XI(1943). 1–2. szám. 16–45.

⁵² Uő: *A Gyilkostó (Lacul Roșu) és Békásszoros (Pasul Bicz) környékének növényzete*. = *Gyilkostó – Lacul Roșu klimatikus gyógyhely monográfiája és kalauza*. Szerk. Csiby Andor. Brassó 1937. 59–72.

⁵³ Uő: *Új növények a Délkeleti-Kárpátok és a Feketetenger vidékének flórájához*. *Plantae novae ad floram regionum Carpathorum meridionali-orientalium et Ponti Euxini*. Acta Botanica I(1942). 1–6. szám. 31–45.

⁵⁴ Uő: *A csomafalvi Délhegy és növényzeti viszonyai*. Múzeumi Füzetek I(1943). 1–2. oldal. 36–52.

⁵⁵ Uő: *A sóhegyek és az erdő Szovátafürdőn*. T.T.K. LXXVI(1944). 234. szám. 75–80.

⁵⁶ Uő: *A Radnai-havasok tavasza és az ott lakó emberek hegyekre utaltsága*. T.T.K. LXXIII(1941). 1122. szám. 361–369.

kiadatlan monográfiáját Szovátafűrdőről.⁵⁷ Itt jegyzem meg, hogy Nyárády a dolgozataiba sokszor beépített népi növényismereti adatokat, írásaiban igyekezett kimutatni egyes növények gyógyászati hasznát, felhasználási lehetőségeit stb., s jelentősen emelik e dolgozatok tudományos értékét a topográfiai felvételezései, térképvázlatai, fényképei és növényrajzai is.

Nyárády tulajdonképpen a *Ranunculus* (boglárka), *Viola* (viola/ibolya), *Hieracium* (hölgy-mál), *Alyssum* (ternye) és *Centaurea* (imola) növényfajok képviselőinek tanulmányozásával és rendszerezésével tett szert nemzetközi ismertségre és elismertségre; elsőként jelezte Romániában a *Palimbia* genus előfordulását. A *Triplopetalum pinifolium* Nyár. leírásával ugyanakkor új növényfajta (a *Triplopetalumot*) is felfedezett, később pedig leírta újabb genusát, melynek a *Pietrosia* nevet adta. A legújabb növényrendszertani kutatások ma e két fajta nem ismerik el, előbbit az *Alyssumok*,⁵⁸ utóbbit az *Andryalalok*⁵⁹ közé sorolják.

Nyárádyt hatvanegy éves korában ugyan nyugdíjazták, de tudományos tevékenységét ugyanolyan lendülettel folytatta 1966. június 11-én bekövetkezett haláláig. Az 1948. június 9-én megalakult Román Népköztársaság újjászervezett Akadémiája rendes tagjai sorába fogadta (székfoglaló beszédét *Raportul de azi al pădurilor și al sării de la Băile Sărata Sovata, precum și trecutul lor istoric* címmel 1950. június 2-án tartotta),⁶⁰ és fontos tudományos feladatok elvégzésére kérte fel. Az elnök, Traian Săvulescu javaslatára az akadémia tudományos tervébe foglalták Románia edényes növényeinek feldolgozását, s a munkacsoport élére Nyárády Erazmus Gyulát választották, aki felelt a kollektíva és a rajzoló munkájáért. Nyárády a végül tizenhárom kötetben, 1952–1976 között megjelentetett *Flora RPR/RSR*⁶¹ című botanikai monográfiának nemcsak az összeállításában vállalt szerepet, hanem jelentős részének (társ) szerzője is volt.⁶² „Azokat a növénycsoportokat, amelyeknek feldolgozására senkisémmel vállalkoztam, mert a legnehezebbek voltak, és túl sok vitás problémát támasztottak, maga Nyárády vette át, és pedig a keresztesvirágúkat (*Cruciferae*) – amiért később Állami Díjjal tüntették ki –, majd pedig a fészkesvirágúkat (*Compositae*) nagyobbik és nehezebbik részét. Beleértve a nagyon is komplikált *Hieracium* genus, amely egymagában egy egész kötetet (a X.-et) tett ki, így e kötetnek egyedüli szerzője Nyárády lett. Ugyancsak ő dolgozta fel a problémás szederféléket (*Rubus*), amihez több mint öt évig tartó, az ország egész területére kiterjedő terepkutatásokat kellett végeznie. Egyébként a *Hieracium* és *Rubus* nemzetségeket rengeteg fajuk és nagy változékonyságuk miatt »a botanikusok keresztjének« (*crux botanicorum*) is nevezték. [...] A tizenhárom Flora-kötet összesen 9620 nyomtatott oldalt tesz ki, amiből 1997 oldalnak egyedüli

⁵⁷ Uő: *Szovátafűrdő és környékének monográfiája (Monografia băilor Sovata și împrejurimilor sale)* [262 oldalas kézirat, 1944–1964]. Szintén kéziratban van a *Növénytanú jegyzetek Szovátafűrdő és környékéről. Szovátafűrdő és környékének helyrajzi és növénytanú leírása 1943. VI.–1944. V.* címmel ellátott terepfűzete.

⁵⁸ Vö. <http://www.catalogueofflife.org/col/search/all/key/Triplopetalum/fossil/0/match/1>, utolsó meglekintés ideje: 2018. február 22.

⁵⁹ Vö. <http://www.catalogueofflife.org/col/search/all/key/Pietrosia/fossil/0/match/1>, utolsó meglekintés ideje: 2018. február 22.

⁶⁰ Nyárády Erazmus Gyula: *Raportul de azi al pădurilor și al sării de la Băile Sărata Sovata, precum și trecutul lor istoric. Comunicare prezentată la 2. Iunie 1950. = Lucrările Sesiunii Generale Științifice ale Academiei RPR.* Buc. 1950. 572–582.

⁶¹ Red. pr. Traian Săvulescu: *Flora Republicii Populare/Socialiste Române.* I–XIII. Buc. 1952–1976.

⁶² Vö. Red. pr. Traian Săvulescu: *i.m.* I. 16–31, 51–59, 488, 616–631; III. 102–501, 553–625; IV. 276–580, 595–596; V. 338–346, 354–402, 408–448, 452–455; VI. 621–633; VII. 63–68, 77–100, 237–254, 257, 373, 593–640; VIII. 32–33, 235–273, 279–294, 397–430, 524–589; IX. 27–52, 154–408, 785–951; X. 16–713; XI. 439–527, 617–619 [halála után jelent meg]; XII. 113–130 [halála után jelent meg].

feldolgozója Nyárády volt, 1004 oldalnak pedig társszerzője, tehát e fontos és hatalmas alkotásnak majdnem egyharmada kizárólag az ő szellemi termékének számít” – jegyezte meg Váczy Kálmán Nyárády munkásságának értékelésekor 1988-ban.⁶³ A szintézis szerkesztése ugyan sok szabadidejét felemésztette Nyárádynak, mégis egyéni kutatásait is továbbfolytatta. A román *Flora* munkálatairól beszámolókat, saját kutatási eredményeiről pedig áttekintéseket jelentetett meg az *Analele Academiei RPR–A: Secția de Științe Geologice, Geografice, Biologice*,⁶⁴ a *Studii și Cercetări Științifice*,⁶⁵ a *Natura*,⁶⁶ a *Buletinul Științific al Academiei R.P.R. Seria Geologie, Geografie, Biologie, Științe tehnice și agricole*,⁶⁷ az *Ocotirea Naturii*,⁶⁸ a *Revue de Biologie*,⁶⁹ a *Studii și Cercetări de Biologie*,⁷⁰ a *Korunk*,⁷¹ a *Comunicările Academiei R.P.R.*,⁷² a *Studii și Cercetări de Biologie – Seria Biologie Vegetală*,⁷³ a *Știință și Tehnică*,⁷⁴ a *Webbia*,⁷⁵ a *Lucrările Științifice ale Grădinii Botanice din București*⁷⁶ és a *Revue Roumaine de*

⁶³ Váczy Kálmán: *i.m.* 49.

⁶⁴ Nyárády Erazmus Gyula: *Synopsis specierum, variationum et formarum sectionis odontarrhena generis Alyssum*. *Analele Academiei RPR – A: Secția de Științe Geologice, Geografice, Biologice* [a továbbiakban: A.Ac.RPR] I(1949). 3. szám. 67–194; Uő: *Lucrările Colectivului Flora R.P.R. al Academiei și utilizarea experienței sovietice în domeniul floristicii*. A.Ac.RPR I(1951). 2. szám. 81–86; Uő: *Realizări și sarcini botanice în raza de activitate a Filialei Cluj a Academiei R.P.R.* A.Ac.RPR IV(1954). 2. szám. 85–89.

⁶⁵ Uő: *Colectivul Flora RPR. Studii și Cercetări Științifice* (a továbbiakban St.C.Șt.) I(1950). 1. rész. 280–281; Uő: *Recenzia lucrării A Gombóc, Diaria itinerum Pauli Kitaiibellii, Budapest, 1945*. St.C.Șt. II(1951). 1–2. szám. 381.

⁶⁶ Uő: *Flora U.R.S.S. și Flora R.P.R., două opere științifice monumentale patronate de academiile țărilor lor I*. *Natura* II(1950). 2. szám. 38–45; Uő: *Flora U.R.S.S. și Flora R.P.R., două opere științifice monumentale patronate de academiile țărilor lor II*. *Natura* II(1950). 3. szám. 16–18.

⁶⁷ Uő: *Contribuțiunile la cunoașterea mai detaliată a florei din Transilvania*. *Buletinul Științific al Academiei R.P.R. Seria Geologie, Geografie, Biologie, Științe tehnice și agricole* (a továbbiakban Bul.Ac.RPR) II(1950). 2. szám. 79–90; Uő: *Diagnoze de plante din R.P.R. publicate numai în limba maghiară în opera „Kolozsvár és környéke flórája” sau în alte lucrări*. Bul.Ac.RPR III(1951). 1. szám. 27–39; Uő: *Palimbia, un gen nou pentru flora R.P.R., greșit identificat în trecut*. Bul.Ac.RPR VI(1954). 2. szám. 657–660; Uő: *Vegetația muntelui Cozia și câteva plante noi pentru flora Olteniei, Moldovei și Transilvaniei*. Bul.Ac.RPR VII(1955). 2. szám. 209–246.

⁶⁸ Uő: *Cheia Turzii, monument al naturii*. *Ocotirea Naturii* I(1955). 25–33.

⁶⁹ Uő: *Die Vegetation de Berges Cozia nebst einigen für die Flora Olteniens, der Moldau und Siebenbürgens neuen Pflanzen*. *Revue de Biologie* (a továbbiakban: Rev.B.) I(1956). 2. szám. 15–51; Uő: *Zum Artikel „Bemerkungen zur Flora R.P.R.” von acad. Soó Rezső, in Acta Botanica Hungarica IV (1958) Bp.* Rev.B. IV(1959). 2. szám. 183–192; Uő: *Abteilung Hololeia der Gattung Hieracium*. Rev.B. V(1960). 1–2. szám. 59–65; Uő: *Bereicherung der Wissenschaft mit einer für die Flora der RVR endemischen neuen Gattung und drei neuen endemischen Arten*. Rev.B. VIII(1963). 3. szám. 247–260.

⁷⁰ Uő: *Noi Carduusuri din flora Carpaților Meridionali și poziția lor față de ceilalți membri ai grupeii C. defloratus*. *Studii și Cercetări de Biologie* (a továbbiakban S.C.B.) VIII(1957). 1–2. szám. 179–195; Uő: *Fitocozonele de Caricetum humilis din Transilvania și Moldova*. S.C.B. XIII(1961). 2. szám. 185–189.

⁷¹ Uő: *Flóránk kutatásának gyakorlati és tudományos értéke*. *Korunk* XVII(1958). 6. szám. 167–172.

⁷² Uő: *Secția Hololeia a genului Hieracium din R.P.R.* *Comunicările Academiei R.P.R.* II(1960). 225–231.

⁷³ Uő: *Pe marginea articolului acad. Rezső Soó, intitulat: Bemerkungen zur Flora R.P.R., publicat în Acta Botanica Hungarica, 1958*. *Studii și Cercetări de Biologie. Seria Biologie Vegetală* (a továbbiakban S.C.B.B.V.) XII(1960). 1. szám. 135–143; Uő: *Despre stadiul actual al cercetărilor referitoare la flora Carpaților din R.P.R.* S.C.B.B.V. XIII(1961). 3. szám. 417–419.

⁷⁴ Uő: *Din trecutul vegetației pe teritoriul patriei noastre*. *Științe și Tehnică* [évf.n.](1961). 1. szám. 20–21.

⁷⁵ Alexandru Borza–Nyárády Erazmus Gyula: *Bibliographie botanique Roumaine des plantes rieures Taxonomique, Floristique et Géo-Botanique de 1945–1960*. *Webbia* XVIII(1963). 420–444.

⁷⁶ Nyárády Erazmus Gyula: *Câteva din principalele probleme ale variabilității speciilor hibridogene de Centaurea*. *Lucrările Științifice ale Grădinii Botanice din București* I(1963). 247–255.

Biologie–Botanique⁷⁷ hasábjain, valamint egyéb kiadványokban is.⁷⁸ 1958-ban önálló kötete is megjelent a Retyezát flórájáról és vegetációjáról,⁷⁹ s részt vállalt az Európa flóráját feldolgozó első kötet *Alyssum* fejezetének megírásában,⁸⁰ de ő volt az előadója a további kötetekben szereplő romániai florisztikai elterjedési adatoknak is.

Nyárády Erazmus Gyula florisztikai érdemeit, szerteágazó tudományos tevékenysége miatt az európai botanikai irodalom is nagyra értékeli, és az egyetemes botanika egyik kimagasló egyéniségeként tartja számon. Munkásságát ma is elismerik, és az általa jelzett irányokban tovább kutatnak.

Nyárády herbáriumai lapjai Romániában és Magyarországon

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi és Agrártudományi Szakosztályának szervezésében 2011. április 11-én Kolozsváron emlékülést rendeztek Nyárády Erazmus Gyula születésének 130., illetve halálának 45. évfordulója alkalmából. Ezen emlékülésen vetődött fel a gondolat, hogy a közvetlen munkatársai, Váczy Kálmán és Bartha Sándor által korábban összeállított *Nyárády Erazmus Gyula, a természettudós* című kötetet⁸¹ újra közlétegyék, biztosítva ezzel többek között, hogy – a folytonosság jegyében – a fiatalok, a következő generációk is tudomást szerezzenek tudósunkról. Bartók Katalin egyetemi előadójánál irányítása alatt a kiadványtervezés során végül úgy döntöttek, hogy a már meglévő 1988-as kötetet kiegészítik az emlékülésen elhangzott előadások anyagával, valamint az újabb kutatási eredményekkel és a hozzátartozók, tudós-, illetve munkatársak visszaemlékezéseivel. Az ilyen módon megszületett *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete* című monográfia 2016-ban látott napvilágot (az erről szóló kiegészítő recenzióm lásd jelen lapszámban *Kunyhóból is jöhet nagy ember – monográfia Nyárády Erazmus Gyuláról* címmel). A kötet egyik nagy értékét abban látom, hogy módszeresen feldolgozásra került benne Nyárády herbáriumának hazai és magyarországi gyűjteményekben őrzött anyaga, mely a Bartók Katalin által közölt tanulmány (*Nyárády herbáriumának és hagyatékának sorsa*)⁸² tanulságai szerint nem a Váczy Kálmán által 1988-ban 50 000 lapra becsült hagyaték „csupán”, hanem volumene 90 000 lap körüli tehető. A szerzőnek tanulmányában a következő hazai és anyaországi herbáriumok Nyárády-anyagát sikerült feltárni:

⁷⁷ Nyárády Antal–Nyárády Erazmus Gyula: *Studie über Arten der Sektion Ovinæ Fr. der Gattung Festuca in der RVR I.* Revue Roumaine de Biologie–Botanique (a továbbiakban Rev.R.B.Bot.) IX(1964). 2. szám. 99–137; Uő: *Studie über Arten der Sektion Ovinæ Fr. der Gattung Festuca in der RVR II.* Rev.R.B.Bot. IX(1964). 3. szám. 151–172; Uő: *Der Formenkreis von Poa granitica Br.–Bl. in den Karpaten.* Rev.R.B.Bot. X(1965). 5. szám. 351–356; Uő: *Die subalpinen Holzgewächse des Fogarascher Gebirges und die Mosaikflora des Bilea-Kessels (mit eine Kartenskizze).* Rev.R.B.Bot. XII(1967). 5. szám. 335–343 [halála után jelent meg].

⁷⁸ Uő: *Despre flora și vegetația nisipăriilor litoralului nostru dintre Capul Midia și Costinești.* = *Omăgiu lui Traian Săvulescu cu prilejul împlinirii a 70 de ani.* Red. Traian Săvulescu. Buc. 1959. 537–561; Uő: *Situația actuală a cercetărilor din R.P.R. asupra subgenului Eubatus.* = *Probleme Actuale de biologie și științe agricole, dedicat lui Gh. Ionescu-Sisești.* Buc. 1960. 143–152.

⁷⁹ Uő: *Flora și vegetația Munților Retezat.* Buc. 1958.

⁸⁰ Peter William Ball–Theodore Robert Dudley–Nyárády Erazmus Gyula: *Alyssum L.* = *Flora Europaea.* I. [Without ed.] Cambridge 1964. 297–304.

⁸¹ Váczy Kálmán–Bartha Sándor: *i.m.*

⁸² Szerk. Bartók Katalin: *i.m.* 78–94.

1. A Nagyszebeni Természettörténeti Múzeumban 236 mappában őrzik a legnagyobb Nyárády-anyagot, mely 52 686 lapot számlál, s amelyhez hozzáadódik még Nyárády Antal herbárium is.

2. A kolozsvári botanikus kert megközelítőleg 16 000 Nyárády-lapot tudhat magáénak.

3. A kolozsvári agronómiai intézetben 9370 Nyárády és fia által gyűjtött növényt találunk.

4. A Bukaresti Biológiai Intézetben megközelítőleg 5000 lapot találunk Nyárádytól.

5. A Iași-i Alexandru Ioan Cuza Egyetem biológiai kari herbárium is feldolgozás alatt áll. Nyárády gyűjtéséből 1729 fajról van itt tudásunk.

6. A craiovai Olténiai Múzeum 760 lapból álló, Nyárády Erazmus Gyula nevével ellátott gyűjteményt kezel.

7. A marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem leltára 387 Nyárády-lapot tüntet fel, melynek egy része kollektív gyűjtésből származik.

8. A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum 358 lapot őriz.

9. A marosvásárhelyi megyei múzeum 279 lapot tudhat magáénak. Emellett itt van az a 4500 lapból álló Nagy Ödön-kollekció is, melyet Nyárády Soó Rezsővel ellenőrzött.

10. A craiovai egyetem botanikai tanszékén 262 lap található, melynek egy része kollektív gyűjtés és meghatározás.

11. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 157 Nyárády-lapot tudhat magáénak.

12. Halmágyi Samu családi hagyatékában 28 lapot (80 taxon) találunk.

13. A bukaresti botanikus kert herbáriumában 89-es számmal jelölték a Nyárády Erazmus Gyula- és Nyárády Antal-állományt, de az itt őrzött lapok számáról nincs információnk.

14. A szovátai múzeum anyaga feltehetően elpusztult, így az egykor ott őrzött Nyárády-lapok mennyiségéről nincsenek adataink.

15. Az abrudbányai középiskolában szintén voltak Nyárády által gyűjtött szárított növények, de ezeknek sajnos nyoma veszett.

16. Magyarországon a budapesti Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményében található a legnagyobb Nyárády-kollekció, megközelítőleg 1000 lappal.

17. A Szegei Móra Ferenc Múzeum 154 lapot őriz.

18. A Debreceni Egyetem herbáriumában szintén 154 Nyárády-lapról van tudásunk, a gyűjteményt Bartók Katalin és Takács Attila 2018. februárjában dolgozta fel.⁸³ Ugyanitt őrzik Nyárády 11 kapszulányi mohakollekcióját.

19. Végül a Pécsi Tudományegyetem herbáriumából 3 Nyárády-lapot jeleztek, de az intézmény gyűjteményeinek csupán 10%-a van eddig feldolgozva.

Itt jegyzem meg, hogy Bartók Katalin kutatómunkája – bár jelentős mértékben hozzájárult Nyárády herbáriumi hagyatékának feltáráshoz és megismeréséhez – korántsem tekinthető teljesnek; Nyárády hazai és anyaországi hagyatékának kutatását tovább kell folytatni. Ez részben abból adódik, hogy egyes romániai és magyarországi közgyűjtemények máig sem tudtak pontos adatokkal szolgálni a tulajdonukban lévő herbáriumi lapok mennyiségére, jellegére stb. vonatkozóan (lásd a fent említett bukaresti botanikus kert herbáriumát vagy a Csiki Székely Múzeum természetrajzi gyűjteményét!), részben abból adódóan, hogy a kisebb

⁸³ Bartók Katalin–Takács Attila: *Nyárády Erazmus Gyula gyűjteménye a Debreceni Egyetem Herbáriumában. Nyárády Erazmus Gyula's herbarium in the plant collection of the University of Debrecen. = Program és összefoglalók. XII. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében nemzetközi konferencia.* Szerk. Molnár V. Attila–Szonkoly Judit–Takács Attila. Debrecen 2018. 53. A gyűjteményről szóló bővített tanulmány megjelenés alatt áll.

vidéki közgyűjtemények, illetve magángyűjtemények a diktatúra éve alatt elkallódtak (reményeink szerint előkerülhetnek még), részben pedig abból, hogy a romániai és magyarországi intézményeknek csupán egy részét sikerült megkeresni. Érdemes volna például áttekinteni Kolozsvár tanintézményeinek természetrajzi gyűjteményeit is,⁸⁴ hiszen tudomásunk van arról, hogy az Unitárius Kollégium kiemelten értékes és gazdag növénytani kollekciójában, az iskola ún. Biológia Múzeumában szintén található Nyárády Erazmus Gyula által gyűjtött szárított növényanyag. Tudjuk továbbá, hogy Nyárády növénycserét folytatott szombathelyi és győri intézményekkel, magángyűjtőkkel is.

A tudós fentiekben felvázolt szakmai pályafutását kezdetektől végigkísérte növénygyűjtő szenvedéje. Késmárki éve alatt pályakezdőként fogott komolyabb herbáriumi gyűjtéshez, amiről Váczy Kálmán meg is jegyezte, hogy „a magányos gyűjtőútjairól hazatérő ifjút gyakran megmosolyoghatták a járókelők, amint újságpapírba csomagolt növényekkel a hóna alatt [...] elhaladt mellettük”⁸⁵ 1922-től – a kolozsvári múzeumóri állás elfoglalásától – a herbáriumi preparátumok készítését aztán még módszeresebben, még nagyobb erőbedobással végezhette Nyárády, hiszen szenvedéye immár munkaköri kötelezettségévé, feladatává is vált. „A vegetációs időszakban – tavasztól őszig – [...] leginkább terepmunkát végzett, majd a téli hónapokban a begyűjtött növények tanulmányozásával, meghatározásával foglalkozhatott”,⁸⁶ a *primumok*⁸⁷ készítése mellett a *duplumok*ról⁸⁸ is folyamatosan gondoskodott.

A kolozsvári botanikus kert igazgatója 1921-től kezdődően kiadatta a *Flora Romaniae Exsiccata*⁸⁹ centuriáit, azaz Románia szárított növényeinek gyűjteményét, amelynek minden centuriája (kötege) 100 herbáriumi lapból állt, és 70 példányban készült. Ezekkel „előnyös csereügyleteket bonyolítottak le a kontinens különböző részein működő 70 növénytani intézettel, illetve botanikus kerttel.”⁹⁰ Nyárády Erazmus Gyula kezdetektől részt vett e munkában, a harmadik és az azt követő centuriák begyűjtésének, összeállításának és szétküldésének oroszánrészt már maga vállalta, így számos herbáriumi lapja külföldre kerülhetett, s amint kutatásaimból kiderült, nemcsak Európa, hanem Amerika, Ázsia és Ausztrália különböző intézményeibe is szétszóródott.

A herbáriumi lapok külföldre kerülésének oka abban a tényben is keresendő, hogy Nyárády nemcsak a romániai szakemberekkel tartott fenn kapcsolatot, hanem számos európai botanikussal is, s később az Akadémia megbízásából külföldi küldetéseket is teljesített, ugyanakkor több külföldi botanikai társaságnak is tagja volt. Sajnos tudományos levelezése, melyből külföldi kapcsolathálója könnyedén rekonstruálható volna, részben az 1944. évi háborús események során, részben pedig halála után megsemmisült (1983-ban özvegye felszámolta

⁸⁴ Bartók Katalin a Brassai Sámuel Elméleti Liceum és a Báthory István Elméleti Liceum gyűjteményeiben is kereste Nyárády herbáriumi lapjait. Sajnos ez a kutatás az anyag rendezetlensége miatt nem hozott eredményt. (Bartók Katalin írásbeli közlése, 2018. március 7.)

⁸⁵ Váczy Kálmán: *i.m.* 39.

⁸⁶ Uo. 43.

⁸⁷ Első példány.

⁸⁸ A herbáriumi lap másodpéldánya, amely rendszertanilag, illetve a gyűjtés helyszíne, ideje és a gyűjtő személye tekintetében megegyezik az első példánnyal.

⁸⁹ Sok példányban kiadott, duplumokból álló, általában tematikus gyűjtemény, melyet különböző intézményekhez juttatna el.

⁹⁰ Uo. 43.

kolozsvári lakását, és külföldön élő lányához költözött).⁹¹ Csupán egy kis füzetecske maradt fenn, mely tartalmazza az 1904 és 1950 közötti levelezéseinek kivonatát.

Itt jegyzem meg, hogy a legutóbb megjelent (2016-os) Nyárády-monográfia nem foglalkozik a tudós külföldre került herbáriumi hagyatékával, mely bár számát tekintve nem, de értékét tekintve mindenképpen jelentős. A hazai és anyaországi herbáriumok anyagát feltáró Bartók Katalin módszerét követve⁹² arra a kérdésre kerestem választ, hogy mely külföldi gyűjtemények őriznek Nyárády Erazmus Gyula által preparált és azonosított taxonokat. Mivel Földünkön ma hozzávetőleg 3000 herbáriumot tartanak nyilván,⁹³ nem állt módomban minden létező közgyűjteményről információkat kérni. Eredményeim inkább csak azt jelzik, hogy az immár 90 000 lapra becsült hazai és magyarországi Nyárády-anyag a továbbiakban a külföldre került lapokkal is bővítendő/bővíthető.

Nyárády külföldre került hagyatéka

Herbáriumi lapok osztrák közgyűjteményekben

A bécsi Naturhistorisches Museum Wien herbárium (Herbarium) kezeli eddigi ismereteink szerint a legnagyobb külföldre került Nyárády-kollekciót. Az itt található lapok száma meghaladja a százat (104), melynek háromnegyede (76 lap) Nyárády Erazmus Gyula egyéni gyűjtéseiből, egynegyede (28) pedig kollektív (Alexandru Borzával, Emil Poppal, Podlechel, Gürtlerrel, Woloszczakkal és másokkal közösen végzett) gyűjtésből származik. A lapok 1905 és 1930 között készültek, tehát felölelik Nyárády pályafutásának a késmárki és marosvásárhelyi időszakát, valamint a Kolozsváron töltött évtizedek első felét. A növények nagy része Szlovákiából származik, de számos magyarországi és romániai lap is van a gyűjteményben, továbbá 3 bolgár és 1 lengyel területről. A taxonok 6 növénycsalád képviselői: *Poaceae*, *Brassicaceae* (7 *Alyssum* fajjal), *Asteraceae* (*Hieracium* és *Centaurea* fajokkal), *Potamogetonaceae*, *Lamiaceae* és *Salicaceae*. Utóbbi mintegy 69 *Salix* (fűz) fajt tartalmaz, melyet Nyárády a késmárki éveit alatt Eustach Woloszczakkal, az ekkor már hetvenes éveiben járó botanikussal együtt gyűjtött. Az ukrán származású, Bécsben alkotó tudós revidálta Nyárády összes *Salix* preparátumát, és 1917-ben egy fajt is elnevezett Nyárádyról (*Salix nyárádyi* Woloszcz.), mely azt bizonyítja, hogy a pályakezdő fiatal már korán kivívta a korszak legelismertebb botanikusainak elismerését.

Szintén Bécsben található további 11 Nyárádyhoz kötődő herbáriumi lap, melyet az Universitát Wien herbáriumában (Herbarium – Faculty Center Botany) őriznek. A lapok 1913 és 1926 között készültek, 7 egyéni és 4 Emil Poppal közösen végzett gyűjtés eredménye, Románia (7), Bulgária (3) és Magyarország (1) területéről. A taxonok három növénycsalád képviselői: *Brassicaceae* (9 *Alyssum*mal), *Saxifragaceae* és *Salicaceae* (1–1 fajjal).

⁹¹ Bartók Katalinnak a *Flora* köteteivel kapcsolatos, elsősorban romániai kutatókkal folytatott levelezést sikerült megmentenie. Ez jelenleg az EME levéltárában található. (Bartók Katalin írásbeli közlése, 2018. március 7.).

⁹² Felvette a kapcsolatot az egyes intézmények, herbáriumok gyűjteménykezelőivel, kurátoraival és információkat kért arra vonatkozóan, hogy található-e Nyárády-lap a tulajdonukban, majd a kapott adatokat összesítette, és az eredményeket kiértékelte. Itt mondok köszönetet azon külföldi intézmények vezetőinek, gyűjteménykezelőinek, kurátorainak, akik a külföldre került herbáriumi lapok azonosításában segítségemre voltak. Köszönet továbbá a herbáriumok digitalizálási programját vezető kutatóknak. Végül köszönöm Bartók Katalin egyetemi előadotának a kutatómunkámban nyújtott szakmai támogatását, bátorítását.

⁹³ Nagy Timea–Takács Attila–Molnár V. Attila: *i.m.* 688.

A grazi Karl-Franzens-Universität Graz gyűjteményében (Herbarium) ugyancsak található 2 Nyárády Erazmus Gyula névvel ellátott herbáriumi lap. Az egyik 1907-es datálású szlovákiai, míg a másik 1918-as romániai egyéni gyűjtésből származik (egy *Ligularia* és egy *Ranunculus* faj).

A pittsburghi Carnegie Museum of Natural History herbáriuma (USA)

A Pennsylvania állambeli, pittsburghi Carnegie Museum of Natural History növénygyűjteménye (Herbarium) eddigi ismereteink szerint az egyik legnagyobb Európán kívülre került Nyárády-kollekció tulajdonosa. Az itt fellelhető 89 herbáriumi lap Nyárády Erazmus kolozsvári korszakának gondosan válogatott „kivonata”: 1923–1947 között Romániában végzett egyéni gyűjtéseiből származó, mintegy 25 növénycsaládba (*Poaceae*, *Asteraceae*, *Caryophyllaceae*, *Fabaceae*, *Brassicaceae*, *Ericaceae*, *Amoryllidaceae*, *Ranunculaceae*, *Apiaceae*, *Orobanchaceae*, *Cyperaceae*, *Cystopteridaceae*, *Amaranthaceae*, *Fagaceae*, *Ceratophyllaceae*, *Papaveraceae*, *Cistaceae*, *Boraginaceae*, *Asparagaceae*, *Linaceae*, *Plantaginaceae*, *Lamiaceae*, *Apiaceae*, *Primulaceae*, *Rosaceae*) sorolható különböző taxont (81 fajt) tartalmaz. Ugyancsak e gyűjteményben található Nyárády Antal nevű fiának egy herbáriumi lapja. A Harvard University (Cambridge, Massachusettsben) Herbaria and Libraries Collection leltárában további 4 „Nyárády” lap szerepel. Ezekről egyelőre nem tudni, hogy Nyárády Erazmus vagy fia, Antal gyűjtése-e.

Nyárády-lapok az Ausztrál Államszövetség gyűjteményeiben

Nyárády Erazmus Gyula amerikai kapcsolatairól egyelőre keveset tudunk, s még kevesebb információnk van az ausztrál kapcsolathálójáról. Ennek kutatása ma már szinte kizárólag csak a herbáriumi lapok alapján lehetséges. Az Ausztrál Államszövetségben, három állam (Victoria, Új-Dél-Wales és Tasmania) botanikai közgyűjteményében is találhatóak Nyárády-lapok.

A melbourne-i Royal Botanic Gardens Melbourne gyűjteménye (National Herbarium) 23 darab, 1911–1947 közötti 16 egyéni és 7 kollektív (Emil Pop, Ghisa, Alexandru Borza, Bujorean, Stefureac) gyűjtésből származó kartont kezel. A Bulgária (16), Románia (6) és Moldova (1) területéről származó növények 10 növénycsalád tagjai, *Berberisek*, *Celtisek*, *Ceratodonok*, *Ficusok* és egyéb fajok.

A sydney-i The Royal Botanic Garden Sydney herbáriuma (National Herbarium of New South Wales) Nyárády 1911-ben végzett romániai (16) és magyarországi (1) terepmunkáiból származó 17 herbáriumi lapot tudhat magáénak (a taxonok több mint fele *Centaurea*).

A Tasmanian Museum and Art Gallery gyűjteménye (Tasmanian Herbarium) Hobartban 1 Nyárády-lappal büszkélkedhet. A cédulára vezetett adatok szerint egy *Genista* faj 1925-ben, Romániában gyűjtött példányáról van szó, mely feltehetőleg nem közvetlenül Nyárádytól került a gyűjtemény tulajdonába, hanem az ausztrál intézményközi cserekapcsolatok révén.

Nyárády hagyatéka az Egyesült Királyságban

Az angliai Royal Botanic Gardens Kew (Királyi Botanikus Kertek) herbáriuma (Herbarium), Londonban 25 Nyárády-lapot őriz. Valamennyi romániai gyűjtés az 1920–1931 közötti időszakból – 20 egyéni és 5 kollektív (Bujoreannal, Emil Poppal és Alexandru Borzával). A taxonok 7 növénycsaládot képviselnek, ezek közül az *Asteraceae* családból 3 *Centaurea*, a *Brassicaceae*

családból 6 *Alyssum* és a *Poaceae* családból 5 *Poa* faj is található a kollekciónban. Szintén Londonban, a Natural History Museum gyűjteményének (Herbarium) leltárában szerepel továbbá 40 „Nyárády” névvel ellátott lap, melyekről pontos információink egyelőre nincsenek.

Szóciában, Edinburghban a Royal Botanic Garden Edinburgh herbáriuma (Herbarium) Nyárády által gyűjtött és elsőként leírt *Alyssum* fajok (11) herbáriumi példányait őrzi. További 6 lap az *Alnus*, *Corylus*, *Cardamine*, *Campanula*, *Saxifraga* és *Tournefortia* növénynemzetségek 1–1, 1923 és 1926 között Magyarországon, illetve Romániában begyűjtött példányát tartalmazza. Az összesen 17 lapból álló kollekción 14 darabja egyéni, 3 darabja pedig kollektív (Bujorean, Alexandru Borza) gyűjtés eredménye.

A meise-i botanikus kert herbáriuma (Belgium)

A meise-i The Herbarium of Botanic Garden Meise Nyárády-kollekciója – a maga 18 lapjával, 16 taxonjával – az egyik legfontosabb külföldre került töredék, ugyanis (2 karton kivételével) egy jelentős gombapreparátum-gyűjteményről beszélhetünk. Nyárády mikológusként és növénykörtanosként kevésbé (szinte egyáltalán) nem volt ismert ez idáig a tudományos körökben. A Belgiumba került hagyaték tanúja annak, hogy a nyárádtói származású tudóst a kolozsvári évei alatt – akadémiai taggá választása előtt, 1923–1947 között – igencsak érdekelték a növénykörtani szempontból is fontos gombanemzetségek (*Puccinia* stb.), s ilyen irányú kutatásokat Románia és Moldova területén is végzett.

Cseh és ukrán egyetemeken őrzött Nyárády-lapok

Nyárády és intézete kapcsolatokat ápolt különböző közép- és kelet-európai egyetemekkel. Ennek bizonyítékait két cseh és két ukrán egyetem herbáriumában is megtaláljuk. A Masaryk University gyűjteményében (Herbarium – Department of Botany and Zoology), Brno városában 11 Nyárády-lap található az 1912–1939 közötti időszakból, Magyarország és Románia területéről. 6 egyéni és 5 kollektív (Buia, Alexandru Borza és Péterfi) gyűjtésből származik: *Bifora*, *Caulis*, *Chaerophyllum*, *Prangos* (2), *Hieracium* (3), *Leucanthemum*, *Riccia* és *Stipa* fajok. A prágai Charles University in Prague herbáriumában (Herbarium – Department of Botany) további 2 taxon gazdagítja a cseh állam Nyárády-kollekcióját: egy Gheorghe Bujoreannal 1923-ban közösen gyűjtött és azonosított *Taraxacum* és egy Alexandru Borzaval 1933-ban gyűjtött és azonosított *Doronicum* faj.

Az ukrán Csernyivci (Csernovic) városában található Yu. Fedecovich Chernivtsi State University herbáriuma (Herbarium – Botany Department) a leltárában 8 tételt tüntet fel Nyárády Erazmus Gyula név alatt. Valamennyi 1926 és 1930 között végzett egyéni gyűjtésből származik Románia (7), illetve Bulgária (1) területéről: 5 *Alyssum* és 3 *Hieracium* faj. A szintén ukrán Ivan Franko National University of Lviv (Lemberg) növénygyűjteménye (Herbarium) 4, 1923 és 1925 között készült lapot birtokol (egyéni gyűjtések Románia területéről, az *Asteraceae* és a *Poaceae* családokból).

Kisebb kollekciónk (Örményország, Németország)

Kutatásom során számos olyan gyűjteményre bukkantam, ahonnan egyelőre csak néhány Nyárády Erazmus nevéhez kötődő lap került elő. Egyesek ezek közül azt jelzik számunkra, hogy Nyárády szakmai kapcsolatai Ázsia országainak irányába is kiterjedtek voltak. Az

Örményország fővárosában, Jerevánban található Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Armenia herbáriumában (Herbarium) például egyetlen *Picris* (*Asteraceae*) található Nyárádynam egy 1925-ös egyéni, romániai gyűjtőútjából.

Szintén kis számban találhatóak Nyárády-lapok a németországi közgyűjteményekben. A Botanischer Garten und Botanisches Museum Berlin herbárium (Herbarium Berlinense) mindössze 6 lapot tudhat magáénak (az 1924–1932-es periódusból, romániai és bulgáriai területekről, egyéni gyűjtésből), annak ellenére, hogy tudjuk, Nyárády állandó kapcsolatban állt a berlini botanikus kert és múzeum munkatársaival (F. Markgraf, L. Diels, R. Pilger), sőt a Notzblatt des Königl című intézményi folyóiratukban 1932-ben még cikket is közölt a kétes *Alyssum* fajokról.⁹⁴ Ugyancsak ebben az intézményben található 3 Nyárády Antal nevéhez kötődő herbáriumi lap is.

A közép-németországi jénai egyetem (Friedrich-Schiller-Universität Jena) herbárium (Herbarium Haussknecht) 3 lapot birtokol, melyek Nyárády nevéhez köthetőek. A három lap 1926–1928 közötti egyéni és kollektív (Emil Poppal) gyűjtés Romániából.

Végül érdemes megemlíteni a gaterslebeni Leibniz Institute of Plant Genetics and Crop Plant Research (IPC) herbáriumát (Herbarium), ahol Nyárády Erazmus Gyula két *Allium* faja (1949, Románia, egyéni gyűjtésből) mellett megtalálható fiának, Nyárády Antalnak egy jelentősebb, 15 lapból álló *Allium* gyűjteménye is.

Összegzés

Nyárády külföldre került herbáriumi lapjai tudománytörténeti jelentőségűek. A természettudós szerteágazó botanikai munkásságának és az itthon maradt – 90 000 lapból álló – herbáriumának ugyanis az „eszenciáját”, „rezüméjét” találjuk meg az európai, amerikai, ázsiai és ausztráliai közgyűjteményekben. Nyárády gondoskodott arról, hogy az általa fontosnak vélt (sok esetben az általa felfedezett és elsőként leírt) növényfajok szárított formában eljussanak botanikus kertekbe, természettudományi múzeumokba és egyetemek herbáriumába.

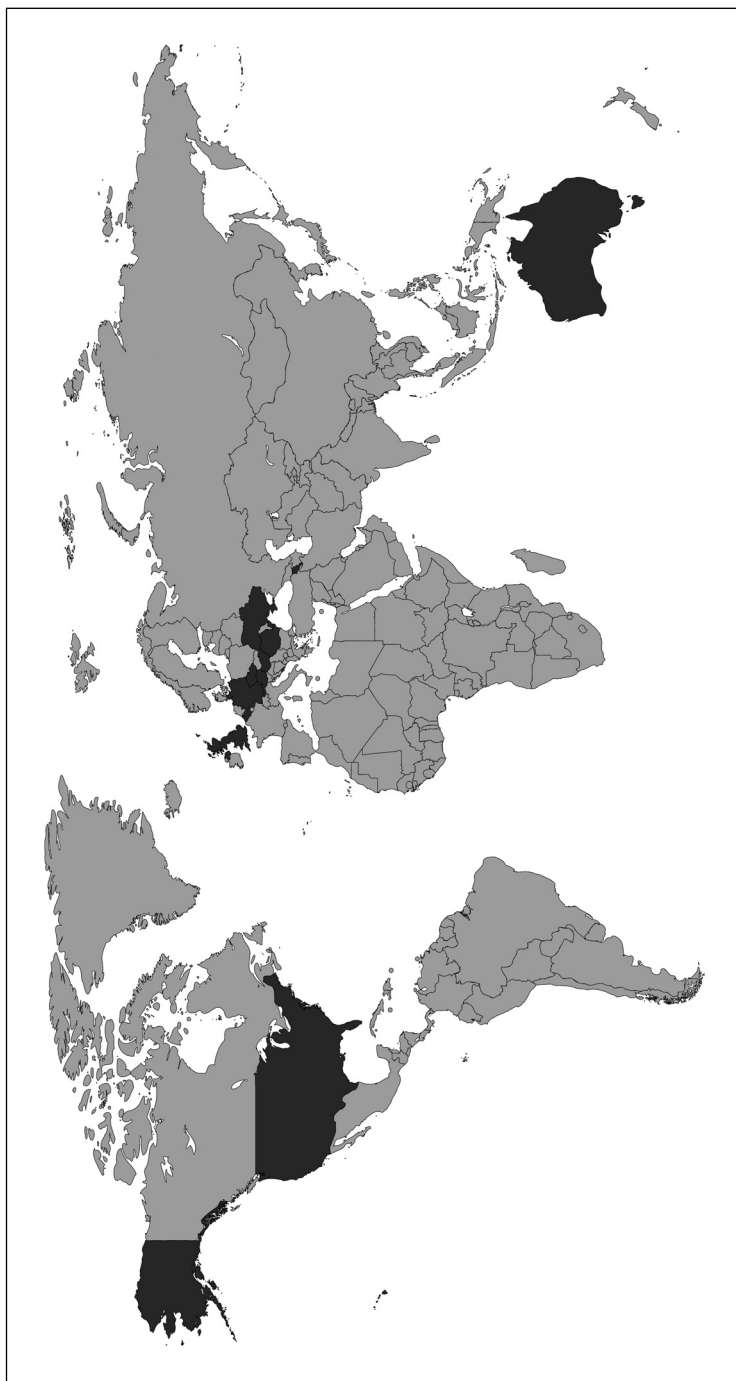
Az itt feltárt 18 külföldi herbáriumi gyűjtemény összesen közel félezer Nyárády-lapot (218 taxont) birtokol a nagyvilág különböző pontjain, 9 országban (*I. térkép*). A kutatásokat érdemes tovább folytatni, hiszen tudásunk van Nyárádynam belgrádi, athéni, leningrádi, szófiai, genfi, bázeli, zürichi, torinoi, cagliari-i, brémai, weimari, zágrábi, amszterdami, krakkói, uppsalai és más kapcsolatairól is.⁹⁵

Ami a herbáriumi lapok küllemét illeti, érdemes megjegyezni, hogy Nyárády lapjai általában „szabályos nagyságúak voltak, keménypapírból, egy-egy lapra egyetlen faj volt ragasztva, esetleg alegységeivel együtt. A lap jobb alsó szélére kis cédula volt ragasztva a növény tudományos nevével, lelőhelyével, kitettségével, rövid ökológiai jellemzésével, a begyűjtés idejével, a begyűjtő és meghatározó nevével.”⁹⁶ Külföldre került lapjainak döntő többsége szintén teljes értékű példány, a tudós ugyanis a szépen szárított növényeknek minden határozóbélyeget hordozó részét felhelyezte a kartonokra, a taxont pedig tudományos (latin)

⁹⁴ Nyárády Erazmus Gyula: *Die Klarstellung zweier zweifelhafter Alyssum-Arten*. Notizblatt des Königl. XI(1932). 107. szám. 631–635.

⁹⁵ Váczy Kálmán: *i.m.* 144–145.

⁹⁶ Uo. 76.

1. térkép. Országok, melyeknek közgyűjteményeiben eddigi ismereteink szerint Nyárády-lapok találhatóak (Nagy Zsolt, 2017)

nevével, gyűjtőhelyével, gyűjtési időpontjával (év, hónap, nap) együtt postázta. Az egyes lapokon található későbbi *revíziós* cédulák⁹⁷ csak az elmúlt fél évszázadban történt rendszertani, nevezéktani változásokat tükrözik, Nyárády ugyanis általában helyesen határozta meg az általa gyűjtött növényeket. E pontos gyűjtési adatok hozzárendelésének, egyéb tudnivalók (botanikai leírások, etnobotanikai ismeretek stb.) hozzácsatolásának köszönhetően herbáriumi lapjai nagy jelentőséggel bírnak nemcsak a növényföldrajzi, „rendszertani” és -nevezéktani kutatásokban, hanem más tudományterületek, így a már többször is említett etnobotanika, etnogeobotanika, etnofarmakobotanika, illetve művelődéstörténet terén is. Nélkülözhetetlen információkkal szolgálnak egyes növények népi neveire és felhasználásukra vonatkozóan, adatokkal (dátumok, helyszínek) kutatók tevékenységének, élettörténetének, kutatóútaknak, az intézmények közötti kapcsolatoknak, illetve a közgyűjtemények kialakulásának rekonstruálásához is.

E herbáriumkutatások, -feltárások időszerűségét talán értelmetlen volna kétségbe vonni, tudva, hogy a Google Tudós keresőprogram által a „herbárium” szóra eső találatok száma az utóbbi évtizedben elérte a 60 000-et,⁹⁸ valamint, hogy az idén februárban megrendezésre került *XII. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében* című nemzetközi konferenciának (vitaest, előadások stb.) központi témájául is a természettudományi gyűjteményeket, herbáriumokat választották.⁹⁹

Gyula Nyárády Erasmus's Legacy Found Abroad

Keywords: Gyula Nyárády Erasmus, herbarium, files which got abroad

The herbarium of Gyula Nyárády Erasmus has been assessed to contain around 90 000 sheets. During the past thirty years, the legacy of the famed botanist still found in public institutions and private collections across Romania and Hungary has been studied and processed by Kálmán Váczy, Sándor Bartha and especially Katalin Bartók. However, nothing is known about the sheets that had ended up outside Hungary or Romania. This study proposes to fill this gap to some extent: firstly, it draws attention to sheets from Nyárády's herbarium found in the inventory of the world's biggest botanical gardens, museums and universities of natural science; secondly, it goes into details about the circumstances of collecting the prepared taxa, and the conclusions that can be drawn from this; it presents the reasons why some sheets got abroad; and it adds more data to reconstruct Nyárády's social network. It also indicates that the heritage, now known to consist of around 90.000 sheets, can be completed with the sheets found abroad, as well as with previously unknown sheets now in the possession of local collections.

⁹⁷ Valódi *revízióról* akkor beszélhetünk, ha egy herbáriumi példány más taxonnak bizonyul, mint ami annak eredeti céduláján fel van tüntetve.

⁹⁸ Takács Attila–Nagy Tímea–Molnár V. Attila: *i.m.* 752.

⁹⁹ Szerk. Molnár V. Attila–Sonkoly Judit–Takács Attila: *Program és összefoglalók. XII. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében nemzetközi konferencia.* Debrecen 2018.

Magyar Zoltán

A mitikus előidők teremtményei (Óriásokról szóló mondák a magyar folklórban)

Az óriás alakja egyike a nemzetközi folklór archetipikus képzeteinek. Szinte minden nép hiedelemvilágában, hagyománykészletében, népköltészetében megtalálható a mitikus előidőkben (vagy a közelmúltban) élt hatalmas emberekről, illetve emberszerű lényekről szóló hagyomány. Az emberi képzelet szerint olyan mitikus lények ők, akik valaha valóban léteztek, és emberfeletti méretük és erejük kapcsán váltak a mítoszok, majd utóbb a mesék és mondák szereplőivé.

Az ókori mítoszokban szereplő óriások többnyire félisteni jegyekkel rendelkeznek. Egyes eredetmagyarázó hagyományok szerint ők tartják az eget (a hettita Upellusi és a görög Atlasz egyaránt ilyen), a titánok pedig valójában a Zeusz előtti istenek. A görög mitológiában szereplő gigászok és küklopszok, a Földanya gyermekeiként említett százkezü óriások ugyancsak e körbe sorolható teremtmények. Az óriásokról szóló mitikus hagyományok közé tartozik Góg és Magóg, Nimród, Behemót, Gargantua, Góliát alakja éppúgy, mint az a Heraklész/Herkules, akit a dél-erdélyi, bánági, szörénységi mondaszövegekben Jorgovánként (és sárkányölő hősként) emlegetnek. A germán mitológiában szereplő *jötünök* hasonlóképpen olyan, a földön először létezett teremtett lények, akiket – mint az istenek és az emberek ellenségeit – a történelmi előidőkben legyőztek az istenek.¹ Birodalmuk az emberi világon kívül, a hegyeken és tengereken túli zord sziklarengetegben van, s noha vadak és erőszakosak, inkább hiszékenyek, mint gonoszak. Az ő leszármazottjuk a rászedett ördög típusú mesék ostoba, emberevő ogréja, mely mesei alak napjaink populáris kultúrájában merőben új és sajátos értelmezést nyert (lásd *Shrek*).²

A keresztény kultúrában meggyökerező óriásképzet egyszerre tartalmaz realiztikus vonásokat és mitikus elemeket. A *Biblia* egyes népi történetvariánsaiban a filiszteusok palotáját leromboló Sámson és a Dávid által legyőzött Góliát is óriásként szerepel, az apokrif iratok és a középkori ikonográfia Szent Kristófja pedig egyöntetűen óriásként van ábrázolva, egy olyan hatalmas termetű révészként, aki akképpen mentesül a bűnei alól, hogy segít az arra járó Jézus Krisztuson (vállára véve szállítja át a folyó túlsó partjára).³ Általános középkori képzet szerint az a keresztény ember, aki megpillantja Szent Kristóf képét, azon a napon nem hal meg, és a szent minden egyéb bajtól (járványtól, balesettől) is megoltalmazza – ezért ábrázolták a templomok külső falán, hatalmas méretekben, hogy már messziről megpillantva is lehessen hozzá

Magyar Zoltán (1967) – folklórkutató, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest/Nagymaros, magyar.zoltan@btk.mta.hu

¹ Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*. Bp. 1993. 52.

² E nagy sikert aratott amerikai rajzfilmet vö. Csukás István *Süsi, a sárkány* című meséjével, illetve annak mozgóképes adaptációjával.

³ Vö. Kálmány Lajos: *Szeged népe* II. Arad–Szeged 1882. 148; Uő: *Szeged népe* III. Szeged, 1891. 173.

könyörögni.⁴ S noha az óriási termetű Szent Kristóf freskója a történelmi Magyarország, sőt Moldva középkori templomainak a falán rendre feltűnik,⁵ az ikonográfiai gyakorlat a tárgyalt képzetkörre csekély hatást gyakorolt.

Kálmány Lajos, aki Szeged vidéki példák alapján elsőként mutatta be a magyar eredetmagyarázó tradíciókat és eredetmondákat, az óriások korát a néphagyomány szerinti értelmezés alapján a történelmi előidőkhöz sorolta. Egy kéziratos munkájában ezt írta: „Hagyományaink három kort különböztetnek meg, u. m. az óriások és a tündérek korát (mely az aranykorral véget ért); az emberek korát és végre a törpék korát, mely az emberek kivestével kezdődik. [...] Az első korba sorozzuk Ádámot s utódjait a vízözönig, az óriásokat és a tündéreket a kipusztulásukig, a vízözönig. Meg kell közbevetőleg jegyeznünk, hogy az emberek is kipusztultak, Ádám maradékai, melyből a legutolsó Noé gyermekei voltak, akik még tisztán emberektől származtak, de már az ő gyermekeik anyjai állatból leánnnyá változott lények voltak, mi lehet elátkozás következménye is, és akkor gonoszságukért elátkozott tündérek vagy Ádám unokái voltak, mint meséinkben számtalan változatban előfordul. Ádámtól Noé gyermekeiglen nem közönséges emberek, az embereknél hatalmasabbak.”⁶

Kálmány megfigyeléseit egyéb folklórgyűjtések is megerősítik. A magyar nyelvterület különböző részeiről származó hagyományok szerint az óriások az özönvíz előtt élt és az Isten által küldött kataklizmában elpusztult emberek voltak. Egy invariáns székelyföldi adat szerint azok a bukott angyalok, akiket Isten ledobott a mennyországból, míg egy kárpátaljai ruszin hagyomány szerint nem pusztultak ki, mindössze Isten a bűneik miatt megrövidítette a termetüket és földi életük idejét, s a mai emberek voltaképpen az ő elsatnyult leszármazottaik.

Az óriás, az óriások alakja az antikvitást követően jellemző módon a folklór két epikus műfajában, a mesében és a mondában fordul elő. Noha számos nemzetközileg elterjedt mesetípusban mellékszereplő,⁷ mindössze egy-két jellegzetes típusban meghatározó a szerepe (pl. ATU 1137), s a vonatkozó történetek típuscsoporttá is mindössze a rászedett, ostoba ogréről (óriásról/ördögről) szóló hagyománykörben (ATU 1030–1154) állnak össze. Ebből is adódik, hogy az óriásokról szóló narratív tradíciók első számú műfaja a monda, jellemző módon a történeti monda, hiszen az őstörténeti mondák, ahová a nemzetközi folklorisztika e hagyománykört besorolta, a történeti mondák egyik tematikus főcsoportja. Ennek ellenére a mondagyűjtemények többsége a természetfeletti lényekről szóló hiedelemmondák közé besorolva közli az óriásokról szóló történeteket, valószínűleg a fenti okokból kifolyólag meglehetősen elnagyoltan még a közelmúltban publikált reprezentatív magyar hiedelemmonda-antológia is,⁸ aminek az oka a hajdani létezésükbe vetett közkeletű hit. Igaz, olyan hiedelemről (és hiedelemleányról) van

⁴ Szövérfy József: *Szent Kristóf*. Bp. 1943. 126, 163.

⁵ Radocsay Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Bp. 1954. 110, 130, 139, 148, 159, 171, 184, 191, 198, 201, 204, 208, 210, 218, 225, 227, 228, 230, 231, 237, 238.; Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium* II. Bp. 1977. 92; Tánzos Vilmos: *Moldvabánya magyar emlékei a történetírásban és a folklórban*. = *Folklór és történelem*. Szerk. Szemerkenyi Ágnes. Bp. 2007a. 361–362.

⁶ Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma 2811/3. Kálmány Lajos kézirátát a mai helyesírás szabályai szerint adjuk közre.

⁷ Stith Thompson: *Motif-Index of Folk-Literature. A Classifications of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends* VI. Copenhagen–Bilomington 1958. 328–330; Hans-Jörg Uther: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* III. Helsinki 2004. (Folklore Fellows Communications 286.) 192.

⁸ Pócs Éva (szerk.): *Hiedelemszövegek*. Bp. 2012 (A magyar folklór szövegvilága 1). 31–36.

szó, amelynek jelenlétével, tettei következményeivel a 19–20. század embere, azaz az újkori és recens folklórgyűjtések adatközlője már nem szembesülhetett, legfeljebb a földből, folyó vizéből előkerülő földi maradványaik vagy térfelszíni elemként számon tartott sírjaik vizuális látványa által. A tündérektől eltérően az sem bizonyos, hogy a mondák óriásai – melyeknek kevés közös vonásuk van a népmesék óriásaival – valaha is az élő hiedelmekkel felruházott hiedelemlények közé tartoztak a magyar folklórbán. Ugyanakkor azonban még a recens folklórgyűjtések is találtak hatalmas termetű, kísértetszerű lényeket (a Versényi György által a századfordulón megörökített kalotaszegi *mohondáca* ilyen),⁹ és az erdélyi hiedelemvilág jellegzetes kincsörző szellemalakjának, a *fehér embernek* is a rendkívüli méret az egyik fő jellemzője.

Az óriásokról szóló mondahagyomány az európai folklorisztika alaposan feltárt szakterületei közé tartozik – legalábbis ami a német, a skandináv, a balti hagyománykört illeti. Így például a vonatkozó német mondaanyag tudományos klasszifikációjával két jeles kutató is foglalkozott az 1930-as években.¹⁰ A mondabeli óriás alakja a 20. század második felében publikált hiedelemmonda-katalógusokban is feldolgozásra került,¹¹ és a hagyománykör összefoglaló áttekintésére is történtek nyugat-európai kísérletek.¹² Míg a balti népek folklórában az óriás-hagyománykör elemei egyes legendás hősök és a vidéken élt hajdani pogányok történeti emlékezetével keverednek,¹³ a német néphagyományban az óriás alakja rendkívül gyakran az ördögről szóló hiedelemkörrel (lásd óriás ördög) olvadt össze.¹⁴

A téma magyar kutatástörténete a 19. század közepéig vezethető vissza. Ipolyi Arnold Jacob Grimm példája nyomán¹⁵ – a *Magyar Mythologia* lapjain – a hagyománykör általa ismert adatait a pogány kori hitvilág maradványaként aposztrofálta.¹⁶ „Akik jók is, rosszak is” fejezetcím alatt lényegében az ő elméletét és adatait ismételte meg Kandra Kabos,¹⁷ továbbá – zömében Orbán Balázs székelyföldi gyűjtései nyomán – Kozma Ferenc is.¹⁸ A 19. századi kutatások tényleges elméleti hozadékát azonban nem e fent említett művek, hanem a korabeli erdélyi folklórgyűjtések jelentették, legfőképpen Orbán Balázs székelyföldi és Friedrich

⁹ Versényi György: *Erdélyi népmondák*. Ethnographia XII(1901). 319.; Magyar Zoltán: *Kalotaszegi népmondák*. Bp. 2004 (Magyar Népköltészet Tára V). 379.

¹⁰ John R. Broderius: *The Giant in Germanic Tradition*. Chicago 1932; Valerie Höttges: *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelsagen*. Helsinki 1937. (Folklore Fellows Communications 122.)

¹¹ Reidar Thoralf Christiansen: *The Migratory Legends. A Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants*. Helsinki 1958. (Folklore Fellows Communications 175.); Lauri Simonsuuri: *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. Helsinki 1961. (Folklore Fellows Communications 182.) 126–140; Marjatta Jauhiainen: *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates*. Revised and enlarged edition of Lauri Simonsuuri's Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. Helsinki 1998. (Folklore Fellows Communications 267.) 275–304.

¹² Lotte Motz: *Giants in Folklore and Mythology. A New Approach*. Folklore 93(1982). 70–84; Uő: *The Families of Giants*. Arkiv för nordisk filologi 102(1987). 217–235; Lutz Röhrich: *Riese, Riesin*. = *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 3. Kurt Ranke hrsg. Berlin–New York 2004. 668–682.

¹³ Eduard Laugaste–Erna Normann: *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I. Muistendid Kalevipojast*. Tallin 1959; Eduard Laugaste–Ellen Liiv–Erna Normann: *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid II. Muistendid suurest Tõllust ja teistest*. Tallin 1959; Eduard Laugaste–Ellen Liiv: *Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid III. Muistendid Vanapaganast*. Tallin 1970.

¹⁴ Valerie Höttges: i. m. 197–288.

¹⁵ Jacob Grimm: *Deutsche Mythologie* I–III. Gütersloh 1835.

¹⁶ Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest 1854. 115–128.

¹⁷ Kandra Kabos: *Magyar mythologia*. Eger 1897. 163–172.

¹⁸ Kozma Ferenc: *Mythologiai elemek a székely népköltészetben és népéletben*. Bp. 1882. 5–15.

Müller királyföldi gyűjtései, melyek között tucatszám szerepelnek a recens szájhagyományból származó mondák és mondaszözsék.¹⁹

A 20. századi magyar folklorisztika a már jelzett külhoni érdeklődés és a Magyarországra is eljutó kutatási eredmények ellenére sem foglalkozott érdemben az óriásokról szóló hagyományokkal. Immár a század végéről egy erdélyi falu vonatkozó narratív hagyományainak áttekintése, továbbá egy Hont megyei történeti forrásokat feldolgozó tanulmány említhető üdítő kivételként.²⁰ Továbbá ismét csak a recens folklórgyűjtések, melyek a magyar nyelvterület keleti tájain a 20. század harmadik harmadában, sőt még a 21. század első évtizedében is számottevő módon és mennyiségben gyarapították a hagyománykör szövegekpusztát,²¹ lehetőséget teremtve a tudományos szintézis elkészítésére.

Az óriásokról szóló mondák szövegekpusztát áttekintve valószínűsíthető az, hogy e hagyománykör már a 18–19. században sem volt egyformán ismert és egységesen elterjedt a magyar nyelvterület különböző vidékein. Míg a Dunántúlról (Balaton-felvidék) és a Felföldről szórva nyosan, az Alföldről szinte csak az „óriáscsontok” kapcsán ismertek vonatkozó adatok. Erdély peremterületein és kivált a Király-hágótól keletre ellenben még a 20. század végén is nagy számban és változatos formában voltak regisztrálhatók – bizonyos szintű koherenciát is felmutatva – a hagyománykör elemei, túlnyomórészt lokalizált formában. E hagyományok ismerete a magyar népi kultúra legarchaikusabb nagytáján, Moldvában is elterjedtnek mondható.²² Már egyes 19. századi szerzők is felfigyeltek arra, hogy az óriásokkal kapcsolatos „legtöbb néphagyomány Erdélyben s jelesen a székelységben tartotta fenn magát”.²³ A jelzett Székelyföldön kívül a történeti Erdély számos egyéb tájegységén is elterjedt volt az a vélekedés, hogy a vidék legkorábbi lakói a helyenként „nagy emberek”-nek is nevezett²⁴ óriások voltak. Hajdani lakóhelyüket prehisztórikus és középkori régészeti maradványok, középkori várromok is mintegy alátámasztják a néphagyomány szerint. Hogy e tájon valaha valóban léteztek, az az ott lakók számára már csak ezért is evidencia volt, mert esetenként tárgyi „bizonyítékok” is igazolták. Mint azt egy 16. századi francia utazó is feljegyezte: Nagyenyeden a templomvárban „óriá-

¹⁹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból* I–VI. Pest–Bp. 1868–1873; Friedrich Müller: *Siebenbürgische Sagen*. Wien–Hermannstadt 1885.

²⁰ Zsigmond Győző: *Az óriás alakja a szovátiak hiedelemvilágában* (Kézirat 1980; Kriza János Néprajzi Társaság Adattára 205–98); Hála József: *Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok*. Bp. 1995. (Életmód és tradíció 7.)

²¹ Bosnyák Sándor: *A bukoviái magyarok hitvilága* I. (Világkép, mitikus alakok, jeles napok, álmofejtés). Bp. 1977. (Folklór Archívum 6.) 134–136; Uő: *A moldvai magyarok hitvilága*. Bp. 1980. (Folklór Archívum 12.) 100–101; Kabay Géza: *Borsa-völgye* I. Korunk (1982). 627–636; Uő: *Borsa völgye*. Korunk (1990) 897–905; Magyar Zoltán: *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Bp. 2003. (Magyar Népköltészet Tára III.) 599–602; Uő: *Kalotaszegi népmondák*. 378–379; Uő: *Népmondák a Kis-Küküllő völgyében*. Marosvásárhely 2005. 196–201; Uő: *A Szilágyság mondahagyománya*. Bp. 2007. (Magyar Népköltészet Tára VII.) 365–367; Uő: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. Bp. 2008. (Magyar Népköltészet Tára VIII.) 340–348; Uő: *Hunyad megyei népmondák*. Marosvásárhely 2009. 152–153; Uő: *Erdélyi népmondák* I–II. Marosvásárhely 2011a.; Uő: *Erdővidéki népmondák*. Barót 2011b. 208–211; Uő: *Népmondák a két Homoród mentén*. Barót 2011c. 185–186; Uő: *Mezőségi népmondák*. Bp. 2012. (Magyar Népköltészet Tára XIII.) 448–457; Uő: *Erdőháti népmondák*. Marosvásárhely 2014. 180–183.

²² Bosnyák Sándor: *i. m.* 100–101; Táneczos Vilmos: *Folklórszimbólumok*. Kvár 2006. 105–106; Peti Lehel: *Az elromlott világ. Egy mítosz archetipológiája, avagy a moldvai csángók időszemléletéről*. = *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. Szerk. Táneczos Vilmos. Kvár 2004. 47.

²³ Kandra Kabos: *i. m.* 166.

²⁴ Dömötör Tekla: *Szájhagyomány és írásbeliség a középkori Magyarországon*. = *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 155.

sok csontjai és sárkányfejek láthatók, melyeket valamely erdélyi hegységből hoztak, hol, mint mondák, igen sok található”.²⁵ Hasonló történeti adatok a királyi Magyarország területéről, sőt még a középkori Budáról is ismertek. Bár Erdélyen belül az óriás-hagyománykör széleskörűen elterjedt, néhány kistájon az átlagosnál is nagyobb a súlya a helyi mondarepertoáron belül. Ilyen többek között Torockó és az Erdélyi-hegyalja, a Kis-Küküllő völgye, az erdélyi Erdőhát és a Mezőség északi része, Kőhalom vidéke, a Barcaság, valamint a Meszes hegységgel határos szilágysági részek. A Székelyföldön belül pedig kivált az Erdővidék és Háromszéknek a havasokkal határos északkeleti vidéke.

A magyar (erdélyi) mondahagyomány szerint az óriások olyan kultúrhéroszok, akik egy hajdani civilizáció épített örökségének tekintett – és többnyire általuk létrehozott – helyeken laktak. Már csak hatalmas méretük miatt is ezek a helyek a vidék magaslati helyei,²⁶ ahol többnyire a várakban éltek. E várak és mondáik egy borsodi és Szatmár megyei adat kivételével mind Erdélyben találhatók, és az esetek többségében organikus, azaz a környékbeli szájhagyományban meggyökerezett tradíciót képviselnek. Erdély területén összesen 76 olyan várról és hajdani várhelyről, erődített helyről maradt fenn az a hagyomány, hogy ott a történelmi előidőkben óriások tanyáztak. Ilyen többek között a bálványosváraival és a háromszéki (torjai) Bálványosvár, a dévai vár, Görgény vára, a Vöröstoronyi-szorosban álló Latorvár, a torockói Székelykő vára és a torockószentgyörgyi vár, a Nagy-Szamos menti Csicsóvár, a magyarmacsikási Várhegyen állt vár, a magyarói Mentővár és Zászpád vára, továbbá a Székelyföldön a csernátóni Ikavár, az udvarhelyszéki Kustaly vára, a csíkrákosi Pogányvár, a sóvárad Csombod vára – és sok más, romjaiban is látható vagy csupán vélelmezett (kincskeresők, illetve régészek által megbolygatott) várhely. Valamelyest eltér ettől az az erdélyi örmény hagyomány, amely vélhetőleg még a Kaukázusból ered, miszerint a „fekete és fehér óriások is a havasokon laknak; a feketéknek a hegyek belsejében vannak palotáik, üldözik az embereket és állatokat, a fehér óriások pedig a havasok legmagasabb csúcsain laknak pompás palotákban, és jót tesznek emberrel és állattal”.²⁷ Barlangban lakó óriásokról Erdélyben magyar és román adatok is beszámolnak, és léteznek szórványos említések általuk lakott falvakról, általuk látogatott hajdani templomról, általuk használt kolostorról is. Viszonylag elterjedt az a hagyomány, amely a lakóhelyük közelében, váruk és kolostoruk udvarán, a várhely aljában lévő mély kútról (az „Óriások kútjáról”) számol be, ahonnan valaha az ivóvizüket merítették, illetve ahová az értékeiket rejtették el.

Azáltal, hogy a hiedelemháttér kikopott mögüle, az óriásokról szóló mondakört szinte kizárólag fabulatok és történelmi diték alkotják (a memorat jellegű folklórszövegek egyedül az óriások csontjaival és sírhelyével kapcsolatosan bírnak relevanciával). A néhány hosszabb epikus kifejtésű folklórszövegben gyakori elem a monda mitikus szereplőinek a jellemzése, szinte mindig kihangsúlyozva hatalmas, a ma élő emberekhez képest esetenként gigantikus termetüket: magasabbak, mint a fenyőfa; olyan magasak, hogy a fejük az eget, a csillagokat verdesi; ha átlépnek a falu fölött, beárnyékolják a községet stb. Ószövetségi reminiscenciákkal bír az a gyimesi csángóktól származó hagyomány, miszerint az óriások hosszú életkorral rendelkeztek, és akár több száz évig is éltek. Jellegetes és egyes történeti hősökkel is kapcsolatos

²⁵ Közli Szamota István: *Régi utazások Magyarországon*. Bp. 1891. 174.

²⁶ Hegylakó óriásokat a vogul néphit is ismer: Munkácsi Bernát: *Tündér- és ördögféle mythikai lények a vogul néphitben*. Ethnographia XX(1909). 139.

²⁷ Heinrich von Wlislöcki: *Märchen und Sagen der Bukowiner und Siebenbürger Armenier*. Hamburg 1891. 4; Herrmann Antal: *A hegyek kultusza Erdély népeinél V. A hegy az örmények néphitében*. Erdély (1893). 392.

hagyomány, hogy az óriásoknak sztentori hangjuk volt: ha szóltak, az olyan volt, mintha a menny dörögne, s még a föld is beleremegett.

A mondahagyományba nyilvánvalóan a mesék világából érkezett az egyszemű óriásokról szóló képzet (lásd Polyphemos). Egy Orbán Balázs által megörökített háromszéki monda szerint a Csernáton melletti Ikavárban egy félelmetes hírű, szárnyas óriás lakott valaha. Ugyancsak háromszéki és a már említett erdélyi örmény adatok szerint valaha „szerecsen” (fekete) óriások is léteztek, egy román hatásra valló erdőháti hagyomány szerint pedig görög óriások laktak egykor azon a vidéken. További mondák az óriások szokatlan étkezési szokásait örökítik meg: egy kemence kenyeret, egy ökröt ettek meg együltő helyükben. Erdélyben viszonylag elterjedt a kövő óriásokról szóló képzet, egy-egy alföldi és dunántúli adatközlő pedig emberevő óriásokat említett.

Az óriásokról szóló mondakör sarkalatos részét képezik azok a narratívumok, melyek a rendkívüli természetből adódó hétköznapi cselekedeteik közben ábrázolják őket. A legerjedtebb ilyen a hatalmas lépteikről szóló hagyomány: olyan nagyok, hogy egyik hegyről a másikra lépnek, hogy mindössze néhány lépéssel jutnak el egy távoli városba/vidékre. Ezzel függ össze az a Rapsonné mondájában (mondakörében) is előforduló székelyföldi és moldvai hagyomány, miszerint a távoli városban lévő misére is mindössze néhány lépéssel érkeznek meg: az első harangszókor kezdenek harangozni, a második hallatán magukra öltik az ünnepi ruhájukat, és a harmadik harangszóra meg is érkeznek az istentisztelet helyszínére. Kivált Észak-Erdélyben elterjedt az ebédhez készülődő óriás mondája, amelynek külhoni párhuzama – jelenlegi ismereteink szerint – nincsen: az óriás néhány lépéssel egy távoli helyre megy kölcsönkérni/vásárolni szitát, hogy megszitálhassa a puliszkalisztet. Csak annyi időt vesz igénybe az egész, hogy mire visszaérkezik, éppen felforr az induláskor a tűzre tett főzőedényben a víz. S ha megszomjazik az óriás, mindössze lehajol, hogy a hegy lábánál lévő folyó/patak vizéből igyon. Más hagyományok tisztálkodás közben mutatják az óriást: lábait a folyó két partjára vetve hajol le mosakodni, s ha csak a lábát kívánja megmosni, a folyó/tó partja fölött magasodó hegyre ülve hajol le, és mossa meg lábát az ott csörgedező vízben vagy a tó vizében. Különösen Erdély középső részein (a Kis-Küküllő völgyében és Alsófehér megyében) honos mondatípus ez, amely a Maros és Küküllő által határolt vidék minden magyarlakta településén ismert, és még a 21. század elején is nagy népszerűségnek örvendett:²⁸ mint egymotívumos mondafabulatot szívesen mesélték a felnőttek és a gyerekek. Sőt az óriás lábmosásáról szóló hagyomány számos lokális változatot is „kitermelt”: van úgy, hogy az óriás a hegyen ülve mossa a lábát, az alsókarácsonfalviak és a magyarpéterfalviak szerint a Küküllőben, a Szárazvám-völgyi változat szerint az ottani patakban, illetve a Feneketlen-tóban, mint az egy magyarlapádi mondaszövegben szerepel, a legszemléletesebb és vizuálisan is rendkívül hatásos mondavariáns szerint pedig a Maros és a Küküllő találkozásánál magasodó Kornuj nevű hegy tetején ülve mossa egyik lábát az egyik, a másikat pedig a másik folyó vizében. A Kornujhoz hasonlóan több más – vidékszerte nevezetes – hegy is az óriás trónusául szolgál a folklórszövegek szerint: ilyen a Felföldön a drégelyi várhegy, Erdélyben a magyarmacskási Várhegy és a Felső-Maros menti Istenszéke, továbbá a Székelyföldön a csiki Egyeskö.

²⁸ Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő völgyében*. 197–198; Uő: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyománya*. 342–343.

A tárgyalt mondahagyomány népes csoportját alkotják azok a mondaszövegek, melyekben az óriások teremtő, alkotó, építő szerepkörben jelennek meg. E hagyományok sok tekintetben megegyeznek a görög és germán mitológiával, különösen az északi germán népek mondáival.²⁹ A Tisza eredetéről szóló apokrif eredetmagyarázó történet erdélyi variánsa a Küküllő eredetéről szóló monda, amelyben egy óriás fogja be a szamarát az eke elé, és szántja ki vele a folyómedret.³⁰ Jellegzetes dunántúli monda a Balaton keletkezéséről szóló folklórhagyomány azon változata, amelyben szintén óriások szerepelnek: a Bakony vidékét benépesítő óriások gyermekei játékból hegyeket építenek, és ahonnet a földet összekaparják, az a gödör telik meg utóbb vízzel. Egy székelyföldi monda szerint a Gyilkos-tó eredete is az óriásokkal kapcsolatos. Más – kisebb – tavakról azt tartják, hogy egy óriás fakasztotta azokat: a kiskunhalasi Patkótóról, hogy az az óriás lovának földbe bemélyülő patkója nyomán tört fel, míg a csíkmenásági Óriás-tetón lévő tó az ott leült óriás hátsófelének helyén keletkezett mélyedésben gyűlt össze.

Nagyszámú német, köztük erdélyi szász analógiával is bír³¹ az óriások által összehordott hegy mondája. Egy verespataki magyar bányász által elmondott bányavidéki (Erdélyi-érchegység) népmonda a Detonáta keletkezését magyarázza ekképpen (két óriásleány játékból építette). A Balaton északi partján magasodó hegyek eredetéről már említést tettünk. A nagyenyedi Kosárdomb ugyancsak óriásleányok által vitt két kosár földből keletkezett. Aranyosszéken a kövendi Óriás dombja az ottani monda szerint az óriásleány által kiöntött szemétből jött létre. A legtöbb ilyen hagyomány arról szól, hogy az adott település határában magasodó domb az óriás cipőjére/bakancsára ragadt és ott letisztított sárból, a lábbelijéből kirázott vagy a kötényéből kiszórt homokból keletkezett.³² Irodalmi hatásra vall, talán a közeli sárospataki kollégium valamely diákjának vagy professzorának egyéni leleménye az a tokaj-hegyaljai monda, miszerint a boszorkánymulatságok helyszínéül is szolgáló tokaji Kopasz-hegy úgy keletkezett, hogy az óriások és az istenek harcában az egyik óriás hátáról leszakított püpot az istenek odadobták a Tisza szélére. Más hagyományok az óriás által elejtett és azóta is a község határában látható hatalmas szikláról,³³ az óriások által összehordott kőrakásról, óriások által kiásott völgyről tesznek említést, és több tájegység kapcsán is felgyűjtésre került az a monda, miszerint egy a település határában lévő hatalmas földhorpadás, illetve egy egész hegyi medence az óriás lépése, a földbe mélyülő lába nyomából keletkezett. Egy több tartalmi változatban is elterjedt erdélyi őstörténeti monda szerint pedig az óriások királya az, aki lecsapoltatja a Kárpátok átvágásával a Barcaságot addig borító vizeket, s jön létre ezáltal az ottani kiterjedt sík terület.

Gyakori szereplője az óriás a különféle alapítási mondáknak is.³⁴ A német és skandináv népmondákban e hagyományok jelentős mértékben keveredtek az ördög hiedelemkörével, s mint arra Valerie Höttges nyomán Lutz Röhrich is utalt, ezek az „építész-mondák” eredetileg

²⁹ Relković Davorka: *A Balaton keletkezésének mondái*. Ethnographia XXVII (1916). 287; Valerie Höttges: *i. m.* 23–103; Lutz Röhrich: *Az ördög alakja a népköltészetben*. Ethnographia LXXVII(1966). 219–221; Leander Petzoldt: *Deutsche Volkssagen*. München 1970. 270–278.; Lotte Motz: *i. m.*

³⁰ Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő völgyében*. 54.

³¹ Friedrich Müller: *i. m.* 9–10.

³² Vö. Jacob Grimm: *i. m.* I. 502–504; Relković Davorka: *i. m.* 287.

³³ Vö. Lauri Simonsuuri: *i. m.* 1961. 130–131.; Lutz Röhrich: *i. m.* 1966. 220; Robin Gwyndalf: *Folk Legends in Welsh Oral Tradition. Principles of Research, Continuity and Function*. Béaloides 60–61. Folk Legends and Fiction. Papers Presented at the Nordic-Celtic Legend Symposium (1992–1993). 216.

³⁴ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelmvilága*. Bp. 1981. 97.

a megcsalt óriásról szóló mondák voltak.³⁵ A vonatkozó templomépítési és hídépítési hagyományoknak a magyar folklórban már kivétel nélkül az ördög (a rászedett ördög) a szereplője. A legtöbb olyan alapítási monda, amely az óriásokkal hozható összefüggésbe, természetesen a váraikkal kapcsolatos. A már említett 78 valaha óriások által lakott vár közös jellemzője, hogy azok eredetét is hozzájuk fűzi a néphagyomány. Ők építették a háromszéki Bálványos várát is lágy kőből azokban a mitikus előidőkben, „amikor a kő még lágy volt”, s az erődítmény csak a falazás elkészülte után keményedett meg. Torockói és szilágysági hagyományok a nagy távolságból kézből kézbe adogatott építőanyag motívumát is velük hozzák kapcsolatba, a torockószentgyörgyi várat egyetlen éjszaka alatt hordva át ilyen módon a jelenlegi helyére.³⁶ Szórványos adatok szerint egyes templomalapítási hagyományokat is hozzájuk fűznek, a szepességi német (cipszer) tradíció szerint még a lőcsei Szent Jakab-templomot is ők építették.³⁷ Erdélyben több helyen is említik, hogy a település határában lévő faragott kövekből kirakott régi utat (római utat) hajdanán szintén az óriások készítették. Alsófehér megyében, Gyulafehérvár vidékén gátak építését is az ő alakjukhoz kapcsolták. Az Ompoly völgyében látható romokat a környékbeli monda szerint azért építették, hogy eltorlaszolja vele a folyó vizét, s annak összegyűlt árját zúdítsák bosszúból a velük ellenkező völgylakókra.³⁸ Tervük azonban megghiúsult, ugyanis a víz elmossa a gátat, amelynek sziklacsonkjai máig is ott láthatók a folyó szélén.³⁹ Hasonló – természetes – sziklaalakzat Felsőgárd közelében is látható, amelynek azonban a környékbeliek az Ompoly-völgyi mondától eltérően nem büntető, hanem védelmi célt tulajdonítottak.⁴⁰ A Barcaság keleti peremén és Háromszéken építmény látható nyomai hiányában is fennmaradt egy további hagyomány arról, hogy az óriások a két egymáshoz közeli várhegy között a völgyet átívelő hidat építettek. Az egyik ilyen monda szerint a Bálványosvárban lakó óriás aranyhídja el is készült, ám a keresztvári óriások elbizakodott szándékát Isten megghiúsította. Az árokmondák egy viszonylag szűk, ám Kárpát-medence-szerte elterjedt csoportja szerint egyes hosszanti, mesterséges árkok is az ő műveik.

Közvetett értelemben az óriások hagyatékának tekinthetők mindazon sziklába mélyedt nyomok is, melyeket nekik tulajdonít a népi képzelet. E motívum kutatástörténeti előzményének tekinthetők Hóke Lajosnak az 1860-as években publikált hirlapi cikkei, melyekben a szerző Hont vármegye általa *óriás lépéseknek* nevezett természeti ritkaságairól tudósított. Hóke összesen nyolc, a megye területén található, emberi lábnyomhoz hasonló, kősziklákon látható mélyedésről számolt be,⁴¹ s több évszázados ismeretüket jelzi, hogy már az egy 1247-es határjárás rögzítő oklevélben is földrajzi név formájában (*Óriásnyom*) szerepel.⁴² A honti magyar és német előfordulásokon kívül egy hajdan élt óriásnak tulajdonított lábnyom a környékbeli szájhagyomány szerint a tornai karsztfennsíkon lévő Mélyláb/Góliátláb és az ugyancsak tornai

³⁵ Lutz Röhrich: *i. m.* 220.

³⁶ Bosnyák Sándor: *1100 történeti monda*. Bp. 2001. (Folklór Archívum 20.) 30.

³⁷ Ipolyi Arnold: *i. m.* 577.

³⁸ Vö. Lutz Röhrich: *i. m.* 220.

³⁹ Ez a monda az erdélyi Hegyalján a tündér-hiedelemkör részeként is ismeretes: Magyar Zoltán: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyományai*. 337; Uő: *Erdélyi népmondák* I. 412.

⁴⁰ Radnóti Dezső: *Erdélyi Kalauz*. Kvár 1901. 197.

⁴¹ Hóke cikkeinek néprajzi szempontú áttekintése: Hála József: *i. m.* 270–271.

⁴² Magyar Zoltán: *Torna megyei népmondák*. Bp. 2001. (Magyar Népköltészet Tára I.) 661.

(perkupai) Vízözön gödör, továbbá – többek között – a besztercei Heintrapp és désfalvi Tatárláb a Kis-Küküllő völgyében.⁴³

A földben, sziklában megmaradó óriásnyom motívuma a magyar néphagyományban számos egyéb formában is ismert. A pihenő órás ülepének, kinyújtott lábszárának a nyomáról felföldi, Kis-Küküllő völgyi és székelyföldi adatok egyaránt megemlékeznek. Az inni hajló óriás után maradt nyom hagyományát azonban csak Erdélyben említették, igaz, ott hét különböző helyszín kapcsán is. Másutt az óriás öklének, tenyerének, botjának a nyomát is látni vélték, és több helyen a – szintén óriási termetű – lovának hatalmas patkónyomát tartják számon egy a település határában lévő sziklában. Mindezen hagyományokra, illetve az óriások valamikori ottlétére számos helyszínen beszélő földrajzi nevek (Óriáskő, Óriásmező, Óriáspad, Reischenschule stb.) is figyelmeztetnek.

Az óriásokról szóló hagyománykör legelterjedtebb (és nemzetközileg is egyik legnépszerűbb) típusa az óriáslány játékszeréről szóló mondafabulat. Mint széleskörűen ismert, klasszikus jellegű narratívátípust a nemzetközi népmese-katalógus is számon tartja, még az Uther-féle legújabb kiadásában is szerepel (ATU 701. *The Giant's Toy*).⁴⁴ E katalógus a típus finn, lív, litván, lapp, svéd, norvég, angol, holland, fríz, flamand, német, svájci, osztrák, magyar, szlovén, lengyel, ukrán, továbbá palesztin, egyiptomi és marokkói előfordulásait jelzi,⁴⁵ de ezenkívül a román néphagyomány is ismeri,⁴⁶ sőt még a csuvasok népköltészetében is nyomára leltek.⁴⁷ Összességében tehát egy alapvetően európai, a brit szigetektől az Urálig, illetve a mediterrán térségben ismert narratív hagyományról van szó. E monda – az elzászi Niedeck vára kapcsán – bekerült a Grimm testvérek mondagyűjteményébe is,⁴⁸ s a 19. század első feléből verses feldolgozásai is születtek (Langbein: *Das Spielzug*, 1818; Chamisso: *Das Riesenspielzug*, 1831).⁴⁹ A típus folklorisztikai szempontú bemutatása és elemzése is elsősorban német kutatókhoz köthető.⁵⁰

A magyar közvélemény számára Gyulai Pálnak az *Órjas-leányka* című költeménye (1851) – amely a 19–20. századi tankönyvekben is helyett kapott – tette széles körben is olvasottá az Erdélyben addig csak a szájhagyományban létező történetet. Folklorizmusról és folklorizációról tehát e monda kapcsán lényegében máig is egyformán és olykor egyidejűleg beszélhetünk.

⁴³ Az óriás lábnymok angliai előfordulásairól szóló kiadvány: J. O. Halliwell: *Rambles in Western Cornwall by the Footsteps of the Giants*. London 1861. A motívum antik előfordulásairól és nemzetközi párhuzamairól további adatok: Pesty Frigyes: *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Bp. 1888. 12–15; Castiglione László: *Szent lábnymok Indiában és a görög-római világban*. Antik Tanulmányok (1969). 153–166.

⁴⁴ Hans-Jörg Uther: *i. m.* I. 376. E típust a *Motif-Indexben* Stith Thopson is feltünteti: Mot. F531.5.3.

⁴⁵ Has-Jörg Uther: *uo.*

⁴⁶ Adolf Schullerus: *Verzeichnis der rumanischen Märchen und Märchenvarianten*. Nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes. Helsinki 1928. (Folklore Fellows Communications 78.) 94; Bodó Márta: „Vadvirágok” vándorlása. Megyei Tükör (1973). december 9. 4.

⁴⁷ Mészáros Gyula: *A csuvas ősvallás emlékei*. Bp. 1909. 52.

⁴⁸ Jacob Grimm–Wilhelm Grimm: *Német mondák*. (Fordította és az utószót írta: Adamik Lajos–Márton László.), Pozsony 2009. 31–32. Az eredetileg 1816-ban megjelent kötet 17. számú története. Erdélyi szász előfordulása: Friedrich Müller: *i. m.* 8.

⁴⁹ György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Bp. 1934. 176. Chamisso költeményét közli Bodó Márta: *i. m.* 4.

⁵⁰ Valerie Höttges: *Die Sage vom Riesenspielzug*. Jena 1931; Uő: *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelssagen*. 172–184; Fiedrich Ranke: *Volkssage*. Leipzig 1934; Siegfried Neumann: *Riesenspielzug*. = *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 11. Hrsg. Wilhelm Brednich. Berlin–New York 2004. 682–685.

Gyulai verse is filológiai kimutathatóan egy népmonda-szöveg nyomán, sőt kifejezetten egy Torockószentgyörgyön hallott mondaváltozat alapján (bár az említett német mintától aligha függetlenül) keletkezett. E mondat (az óriásleányka felszedi a kötényébe a szántó-vető embereket, és elviszi megmutatni apjának a mezőn talált „bogarakat”) Torockószentgyörgyön és a szomszédos Torockón még manapság is mesélik, sőt a környékbeli magyar falvakban – esetenként helyi monda formájában – is ismert,⁵¹ az eszkatológikus jellegű befejezés azonban e tájegységben csupán egyetlen folklórszövegben fordul elő.

E monda, amely Gyulai Pál verse nyomán Ipolyi Arnold, majd Kandra Kabos mitológiai művében is említésre került,⁵² szerepel Szendrey Zsigmond katalógus tervezetében is *Az óriások köténye* típuscímmel tíz szövegváltozat alapján.⁵³ A magyar történeti mondák katalógusa közel száz évvel később már mintegy százzal több (115) variánsát tartja számon, túlnyomó többségükben továbbra is erdélyi (és moldvai) feljegyzésű folklórszövegeket.⁵⁴ E típus a magyar tündérmesék katalógusában is szerepel (MNK 701. *Az óriások játékszere*), azonban mindössze egyetlen borsodnádasi szöveggel, s mint a kötet összeállítója jelzi is, azt mondának tekintik, és a magyar népmesék regiszterébe csak a nemzetközi gyakorlatra tekintettel vette fel.⁵⁵

A tárgyalt típus szövegváltozatainak 65%-ában szerepel az az eszkatológikus jellegű epizód, miszerint az óriásleány apja arra szólítja fel a gyermekét, hogy vigye vissza az ökreivel együtt a kötényébe szedett szántóvető embert oda, ahol találta őket, mert ők is Isten teremtményei, és az óriások kipusztulásával az ilyen apró emberek fogják majd benépesíteni/uralni a földet. Az óriások letűnésének prófécijája⁵⁶ az európai analógiák többségében is szerepel.

A hagyománykör egy további markáns csoportja az embereket büntető és egymással/másokkal viszálykodó óriásokról szól. Az erdélyi Ompoly völgyében bosszúból völgyzáró gátat építő óriásokról már volt szó. E hagyomány Gyulafehérvár vidékén kívül Kalotaszeg északi peremén is ismeretes. Dunántúli mondák a sárkányölő típusú hagyományok helyi variánsaiként vízörző óriásokról beszélnek (az óriások be akarják tömni a hévízi forrást, hogy az ne szolgálja az emberek javát; egy gonosz óriás örködik a forrás mellett, és megöli a vízért menő embereket). Az aranyí varral kapcsolatos középkori eredetű Hunyad megyei monda egyik variánsa szintén az óriásokkal függ össze: mivel a Maros vizén úsztató tutajosok kigúnyolják a várat birtokló óriás lányát, a várúr bosszúból elfogatja a tutajosokat, és patkót veret a lábukra.⁵⁷

A már Wlislocki Henrik erdélyi gyűjtései kapcsán is említett örmény hagyományokban szereplő fekete óriások kifejezetten üldözik az állatokat és az embereket, sőt egy 19. századi észak-erdélyi hagyomány szerint foglyul is ejtik őket. A francia és angolszász folklórban általános emberevő óriás (*ogre*) alakja a magyar néphagyományból nem ismert, az erdélyi

⁵¹ Magyar Zoltán: *Népmondák Erdély szívében. Alsó-Fehér megye mondahagyományai*. 345–346.

⁵² Ipolyi Arnold: *i. m.* 121–122; Kandra Kabos: *i. m.* 171.

⁵³ Szendrey Zsigmond: *Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia XXXIII(1922). 60.

⁵⁴ Valerie Höttges a német óriásmondák katalógusában 62 variánsot sorol fel (Valerie Höttges: *Typenverzeichnis der deutschen Riesen- und riesischen Teufelssagen*. 172–184.), megjegyezve, hogy a német nyelvterületen is ez a típus a legelterjedtebb.

⁵⁵ Dömötör Ákos: *Magyar népmesekatalógus 2. A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Bp. 1988. 392–393.

⁵⁶ A téma legteljesebb vonatkozó hazai irodalma: Magyar Zoltán: *Mondák a végső időkről. A magyar folklór eszkatológikus hagyományai*. = *Ethno-Lore XXX*. Szerk. Berta Péter–Ispán Ágota Lídia–Magyar Zoltán–Szerkényi Ágnes. Bp. 2013. 138–196.

⁵⁷ Vö. a megpatkold boszorkány hiedelemmonda típusával: Bihari Anna: *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends*. Bp. 1980. (Előmunkálatok a Magyarországi Néprajzhoz 6.) 78–79.

vándorcigányok meséiben azonban Wlislöcki Henrik 19. század végi gyűjtései szerint ez a motívum is szerepel (egy *Maschurdalo* néven emlegetett ostoba és hiszékeny pusztai vagy erdei óriás, amely állatokra és emberekre leselkedik, hogy felfalja őket).⁵⁸ Akárcsak e történetben – amelyben az emberek becsapják az ellenségüket, és kifosztják őt a kincseiből –, a rászedett ördög típusú mesék is az ember győzelmével, felülkerekedésével érnek véget. Ezek magyar variánsaiban azonban csak a legtrikább esetben óriás a negatív szereplő. Kivétel a Polyphemosz típus (ATU 1137. *The Blinded Ogre*), amely már a Gaal György-féle 19. század eleji kéziratossá, majd Erdélyi János, illetve Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc által kiadott mesegyűjteményben is szerepel,⁵⁹ s a magyar folklórból további 17 szövegváltozata ismert,⁶⁰ köztük az a vajdasági variáns, amely történeti mondai kontextusban tatárt szerepeltet a foglya által megvakított egy-szemű óriás helyében.⁶¹

Már az egyes tündérmesékben szereplő Fanyúvó, Vasgyúró és Kómorzsoló (lásd ATU 301B, ATU 513A) is ellentmondásos mesealakok, jóllehet csak néhány szövegvariáns hangsúlyozza ki rendkívüli erejük mellett átlagosnál nagyobb természetüket. François Rabelais *Gargantua és Pantagruel* című művének óriásai pedig már a reneszánsz (hedonista) világszemlélet groteszk képviselői.⁶² Ambivalens mondai figura a kincsörző óriás is, hiszen mindent elkövet annak érdekében, hogy elriassza a kincses barlanghoz közelítő vagy oda behatólók embereket. Egymással viszálykodó, valamint maguknak nőket (tündérlányokat) raboló óriásokról szórványosan ugyancsak ismertek mondák, s talán ez utóbb említett hagyománnyal függ össze az a háromszéki mondatmotívum is, miszerint az óriások fejedelmének, az utolsó óriásnak tündérlánya volt.

Az óriások királya az erdélyi tündér-hagyománykörhöz hasonlóan (lásd Tündér Ilona) számos mondában szerepel – esetenként nevesítve (Bábolna király, Póka király). Számos történeti mondában egyes történeti hősök (Szent László király, Toldi Miklós, Rátoni István, Mária Terézia királynő) nem csupán hatalmas természetűek, hanem kimondottan óriásként szerepelnek. A folklór logikája szerint mi sem természetesebb, mint hogy az óriásnak a lova is óriási méretű kell hogy legyen, és egyes eredetmagyarázó hagyományok a szél eredetét is e félig-meddig mitikus lényekkel hozzák összefüggésbe. Az erdélyi és moldvai néphagyományban a falu feletti hegyen remeteként élő/örökösön imádkozó/a falu békéje fölött örökdő/rózsafüzérrel a nyakában naponta Csíksomlyóra zarándokló szent óriásról is említés történik, más hagyományok szerint rengeteg kincset kapnak tőlük a szerencsések, illetve ők azok, akik megtanítják a várak közelében élő embereket a kőfaragó-mesterségre.

⁵⁸ Heinrich von Wlislöcki: *Volksdichtung der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner*. Originaltexten übersetzt. Wien 1890. 216–219.

⁵⁹ Erdélyi János: *Magyar népmesék* III. Pest 1855. 148–155; Gaal György magyar népmesegyűjteménye III. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Pest 1860. 191–200.

⁶⁰ Süvegh Veronika: *Magyar népmesekatalógus 5. A magyar rászedett ördög-mesék típusai (AaTh 1030–1199)*. Bp. 1982. 253–266.

⁶¹ A típus nemzetközi irodalmához: Röhrich, Lutz: *Die Mittelalterlichen Redaktionen des Polyphem-Märchens (AT 1137) und ihre Verhältnis zur außerhomerischen Tradition*. Fabula5 (1962) 48–71; Conrad, JoAnn: *Polyphemus and Tepegöz Revisited. A Comparison of the Tales of the Blinding of the One-eyed Ogre in Western and Turkish Tales*. Fabula40 (1999) 278–279; Uő: *Polyphem. = Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung 10. Wilhelm Brednich hrsg., Berlin–New York 2002. 1174–1184; Hans-Jörg Uther: *i. m.* II. 45–46.; Rudolf Simek: *Monster in Mittelalter. Die phantastische Welt der Wundervölker und Fabelwesen*. Köln–Weimar–Wirm 2015. 268.

⁶² Vő. a nagyevő óriás archetipusával: Tánccs Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórbán*. Bp. 2007b. 54–55.

Az óriások megjövendölt alkonyát és pusztulását is mondaszövegek sora örökíti meg. A Kálmány Lajos által gyűjtött Szeged vidéki monda szerint a tündérek és az óriások együtt tartanak szabados összejöveleteket és élnek erkölcstelen életet, amiért büntetésül Isten elpusztítja őket. Az isteni büntetés az óriások esetében többnyire kővé válás jelent – amit tanúsít a közvélkedés szerint sziklává dermedt alakjuk számos vidéken, kivált Erdélyben és a Felvidéken. Az óriások végnapjaiban az emberek és az óriások közötti konfliktus is már többnyire az emberek győzelmével ér véget. Egy a spanyolországi Galiciában elterjedt monda szerint Herkules három napon keresztül harcolt ott egy óriással, mígnem diadalt aratott fölötte. Az aldunai Herkulesfürdő kapcsán egy 19. századi cigány népmonda hasonló esetet említ, kihangsúlyozva, hogy az ott legyőzött óriások fakasztották haláltusájuk közben a herkulesfürdői melegforrásokat. Erdélyben több helyütt a Szent László által legyőzött, az erdélyi Erdőháton a távoli vidékről jött görögök által megölt óriásokról maradtak fenn történetek. Nagybánya vidékének nevezetes betyárja, Pintye egy szatmári román népmonda szerint a Huszt várában lakomára összegyűlő óriásokat pusztította el, egyetlen ágyúlövessel rájuk omlasztva a falakat. A Görgény várát védő óriások vezérét ugyancsak ágyúlövessel, az újhold első sugaránál öntött mágiikus lövedékkel lehetett csak a Görgény völgyi szájhagyomány szerint halálra sebezni.

Erdélyben és a Balaton-felvidéken elterjedt az a hagyomány, amely a szokatlan alakú (fekvő emberhez hasonlatos formájú) hegyekhez, dombokhoz az óriások sírjának a képzetét társítja. Ilyen többek között a dunántúli Ság-hegy, a Somló, a Szent György-hegy és a Badacsony, valamint a brassói Cenk, az Alsófehér megyei Kecskető és a torockói Székelykő. E hagyománynak olyan helyi redakciói is kifejlődtek, melyek szerint a község határában látható halmok, dombok fedik a hajdan létezett óriások maradványait. Helyenként egy-egy szokatlanul hosszú, különös formájú sír is hasonló képzetekre ragadtatta a helybeli embereket. Mint például a mezőségi Magyarpalatkán és Magyarsovátón a temető évszázados sírkövei,⁶³ nem utolsósorban pedig mindazok a földből előkerülő, nagyméretű csontok, ősmaradványi leletek, melyeknek laikus magyarázata a folklórismeretek birtokában hihető volt: azok csakis az óriásoké lehettek.

A földből, folyó (Duna, Tisza, Olt, Szucsáva) medréből előkerülő hatalmas méretű csontokat, koponyákat, fogakat a történeti feljegyzések tanúsága szerint a magyarországi Kárpát-medencei jelenléte óta az e tájon élt óriások (vagy sárkányok) földi maradványainak tulajdonították.⁶⁴ Az arab Abu Hamid Al-Garnáti 12. század közepéről származó útleírásában már egy ilyen hagyomány került rögzítésre.⁶⁵ Szamota István a 16–17. századból további hasonló magyarországi úti beszámolót is közzétett (Jacques Bongars francia követ feljegyzései, 1585; Edward Brown angol utazó útleírása, 1673).⁶⁶ Az 1660-as években a török Evlia Cselebi Nagyváradról és a Tisza mellékéről⁶⁷ s a szepességi Lőcse kapcsán az ugyanezen században kiadott *Magyar Simplicissimus* szerzője (1683) is beszámolt általa látott óriáscsontokról.⁶⁸ E leletek ismertségét

⁶³ Magyar Zoltán: *Mezőségi népmondák*. 455, 456.

⁶⁴ Hála József: *Különös kövek, csodás csontok. Kilenc dolgozat a népi geológia köréből*. Rudabánya 2016. 171–206.

⁶⁵ Abu-Hamid Al-Garnáti: *Abu-Hámid al Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. (Közzétette O. G. Bolsakov–A. L. Mongajt. Az útleírást arab nyelvből fordította Iványi Tamás. Az előszót, a bevezető tanulmányt, a történelmi kommentárt és a jegyzeteket fordította Bakcsi György.) Bp. 1985. 62–63.

⁶⁶ Szamota István: *i. m.* 166, 174, 394.

⁶⁷ Evlia Cselebi: *Evliyá Celebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Yazmasinin Transkripsiyonu – Dizini*. 5. Kitap. Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–İbrahim Sezgin. Istanbul 2001. 5. 219–220; 6. 21, 26.

⁶⁸ Túróczi-Trostler György (szerk.): *Magyar Simplicissimus*. Bp. 1956. 113.

(és a mondaképződésre gyakorolt hatását) nagyban növelte, hogy számos esetben a hatalmas csontokat az adott település valamely illusztris helyére függesztették ki. Így függött sokáig a középkor és kora újkor századaiban óriásnak tulajdonított lábszár, combcsont, oldalborda a várak és városok kapujánál (Buda, Sempte, Selmecbánya), a városháza kapuja felett (Pozsony, Pásztó, Nagyszében),⁶⁹ a lőcsei Szent Jakab-templomban, a nagyenyedi templomvárban, a pétervásári kastélyban, valamint a temesvári és fehértemplomi várkastély lovagtermében – a történelem előtti idők furcsaságaira és a földi élet mulandóságára figyelmeztetve az ott megforduló embereket.⁷⁰

The Creatures of Mythical Prehistoric Times. Legends about Giants in Hungarian Folklore

Keywords: historical legends, folk belief legends, Hungarian folklore, giants in folklore

Ancient historical legends that reflect on prehistoric times make one of the special thematic groups of the historical legends in many aspects. Their importance is indicated also by the fact that the authors of 20th-century international legend catalogue drafts included these traditions into separate chapters. This is a special group of texts within Hungarian folklore, bordering on historical legends and folk belief legends, which includes primarily the traditions on giants and fairies showing these mythical beings as the former inhabitants of the earth (and the country in question). This study surveys the Hungarian folk tradition on giants: all those legends that have become fabulates today, which detail these beings' features, actions and the circumstances of their extinction, mainly based on topographical and archaeological elements. In Hungarian folklore, especially in Transylvania, the tradition about giants is particularly expanded. In the 19–20th century most historical castles, ruins, or prehistoric fortresses were said to have been built and inhabited by these mythical creatures for a long time.

⁶⁹ Az antwerpeni városháza kapcsán tesznek említést óriáscontról a Grimm testvérek is egyik kéziratban maradt mondaszövegükben (Jacob Grimm–Wilhelm Grimm: *i. m.* 540.).

⁷⁰ A nyilvános helyen kifüggesztett „pogány” csontok bajelhárító szerepével sokban rokonítható a középkori téraplasztika szörnyeket, obszcén jeleneteket ábrázoló ikonográfiai gyakorlata. Vö. László Gyula: *Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. Kvár 1947; Kozák Károly: *Bajelhárító jelképek, kőfaragványok középkori templomainkban (XI–XIV. század)*. Arrabona 17(1975). 109–142. Itt szükséges jelezni, hogy a megjelenés előtt álló *A magyar történeti mondák katalógusában* az óriásokról szóló mondák az MZ IX. B 11–50. típuszámok alatt kerültek rendszerezésre.

Papp Kinga

A miklósvári templomfoglalás narratívái

Tanulmányom a miklósvári templom elfoglalásáról és a helyi református közösség megtérítéséről szóló, 18. századi narratívákat gyűjti össze. Az összegyűjtött források azt igazolják, hogy a miklósvári reformátusok ügye különböző beadványokban, tanúkihallgatásokban, levelekben és egyháztörténeti munkák által többször a figyelem középpontjába került a 18. század folyamán. A templomfoglalással kapcsolatos iratok nemcsak az eseményt dokumentálják, hanem azt is illusztrálják, hogy miként lett az esemény a közösségi emlékezet része, majd változott át emlékezhelyé, amikor az emlékek személyes jellege eltűnt.¹ Ugyanakkor az is megállapítható, hogy az emlékek minduntalan való újraélesztése hozzájárul az adott közösség identitásának formálódásához, újradefiniálásához.²

Az erdélyi egyházak együttélését már a 16. század óta próbálták országgyűlési határozatokkal szabályozni,³ bár kezdetben ezek csak a protestáns felekezetekre vonatkoztak,⁴ mivel a rendek az 1557-es kolozsvári országgyűlésen elrendelték a katolikus egyházi intézmények feloszlását.⁵ A katolikusok helyzete az 1581-es kolozsvári országgyűlés után változott, ekkortól alkalmazták a *pars maior* elvet,⁶ amely szerint a katolikusok akkor tarthatnak papot, ha egy közösség nagyobb részét ők alkotják.⁷ Azonban Erdély törvényeiben a katolikus felekezet recepta reliigióként megnevezve csupán 1595-től jelent meg.⁸ Az egyházi tulajdonokra vonatkozó törvény legközelebb az 1615-ös kolozsvári országgyűlésen változott, mely kimondta, hogy az egyházi javak (*bona ecclesiastica*) elosztásában a többségben levő felekezetnek jutott a település régi temploma, azonban kötelezték őket, hogy a kisebbségben lévőkkel közösen építsenek azoknak egy kisebb

Papp Kinga (1983) – irodalomtörténész, PhD, tudományos kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, papp.kinga@eme.ro

A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma REB-17-KUTATÁS-0015-ös pályázata támogatásával készült.

¹ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Bp. 2010. 18.

² Vö. Nora: *i.m.* 22.

³ Balázs Mihály: *Tolerant country – misunderstood laws. Interpreting sixteenth-century Transylvanian legislation concerning religion*. Hungarian Historical Review II(2013). 1. 85–108.

⁴ Vö. Balázs Mihály: „A hit... hallásból lészön.” *Vallásszabadság és bevett vallások (receptae religiones) Erdélyben a 16. Században*. = Uő.: *Felekezetiesség és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*. Bp. 2006. 11–36.

⁵ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1876. 20–21 (a továbbiakban EOE). Vö. Kruppa Tamás: *Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XIV(2002). 1–4. 43–44.

⁶ EOE III., Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877. 157.

⁷ Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyéék*. Kvár 1947. 31 (Erdélyi Tudományos Füzetek 201); Sipos Gábor: *Katolikus-református vita a Szilágyságban*. = Uő.: *Reformata Transylvania*. Kvár 2012. 44.

⁸ EOE III. 472. Vö. Balázs: „A hit... ” 32–34.

templomot, ami nem minden esetben valósult meg.⁹ Az 1630-as gyulafehérvári országgyűlés dekretumai is megerősítik a felekezetek jogait,¹⁰ melyeket 1791-ig az Approbaták biztosítottak.

Azonban a Diploma Leopoldinum elfogadása után a 18. századi Erdélyben átrajzolódtak a felekezeti erőviszonyok, és a protestáns és katolikus felekezetek tagjai közti ellentétek, az úgynevezett „csendes ellenreformáció korában” néhány esetben igencsak elmérgesedtek. Míg a korábbi évszázadokban, néhány kivétellel,¹¹ leginkább a reformátusok és unitáriusok közötti templomvitáknak maradt nyoma,¹² a 18. századra számos templom, iskola, egyházi épület és birtok önkényes elfoglalásáról, visszafoglalásáról maradt fenn adat. Ezenkívül a 18. század elejétől feléledő katolikus missziók még több erdélyi templom, kolostor visszaszerzéséhez járultak hozzá.¹³ Mindezt elősegítette a katolikus nemesek folyamatosan növekvő befolyása, a Katolikus Státus megerősödése és a Habsburg udvar támogatása is.¹⁴ A katolikusoknak nyújtott kedvezmények és támogatás III. Károly ideje alatt is tovább folytatódik, majd utódja, Mária Terézia is számos rendelkezéssel nyirbálta meg a protestáns felekezetek jogait.¹⁵ II. József 1781-es türelmi rendelete enyhített ezeken a rendelkezéseken.

Miklósvár lakói és a Kálnokiak

A székelyföldi települések lakói között a 16. század közepétől kezdtek el a reformáció tanai terjedni.¹⁶ Miklósvár¹⁷ lakói is valószínűleg a 16. század második felében tértek át a református hitre,¹⁸ és kezdték el a reformátusok a helyi katolikus templomot használni, míg a katolikusok valószínűleg a Kálnoki birtokon levő kápolnát használták.¹⁹ Azonban a székelyek lakta országrész

⁹ EOE VII. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1881. 286–287.

¹⁰ EOE IX. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1883. 98.

¹¹ Sipos: *i.m.* 43–65.

¹² Koncz József: *Egyháztörténelmi adatok LXXXV–LXXXVII. Adatok az udvarhelyszéki orthodox és unitárius atyafiak XVII. század esztendőbeli történelméhez.* Keresztény Magvető XIX(1884). 3. 163–166; Uő: *Egyháztörténelmi adatok LXXXIII–LXXXVIII. A héjasfalvi orthodox és unitárius atyafiaknak tuskodása a XVII. században.* Keresztény Magvető XIX(1884). 1. 27–32; Uő.: *Egyháztörténelmi adatok LXXI–LXXIII. A muzsnai orthodox és unitárius atyafiak tuskodása a XVII. században.* Keresztény Magvető XIX(1884). 2. 94–97; Uő: *Egyháztörténelmi adatok LXXXV–LXXXVII. Adatok az udvarhelyszéki orthodox és unitárius atyafiak XVII. század esztendőbeli történelméhez.* Keresztény Magvető XIX(1884). 3. 165–166. Református–unitárius templomvitákról legutóbb Molnár Dávid írt igen alapos tanulmányt: Molnár Dávid: *Református–unitárius templomviták (1615–1648).* Keresztény Magvető CXX(2014). 1. 3–21.

¹³ Kovács Kálmán Árpád: *A katolicizmus terjesztése az erdélyi protestánsok között az 1760–70-es években.* *Egyháztörténelmi Szemle* IX(2008). 4. 3–10. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/kovacskaalmanapad.htm>

¹⁴ Vő. Tóth Levente: *Egyházi viszonyok a 18. században.* = *Székelyföld története.* II. Szerk. Egyed Ákos–Hermann Gusztáv Mihály–Oborni Teréz. Székelyudvarhely 2016. 423–429.

¹⁵ Tóth: *i.m.* 429–435.

¹⁶ Balogh Judit: *Reformáció a Székelyföldön.* *Egyháztörténelmi Szemle* XVIII(2017). 3. 30–41.

¹⁷ Miklósvár a mai Kovászna megyében, Erdővidéken található település, amely valamikor a kilenc faluból álló Miklósvárszékhez tartozott Bölön, Nagyajta, Közéajta, Szárzajta, Sepsibacon, Bodos, Barót és Köpec falvakkal együtt. Vő. Egyed Ákos: *Erdővidék sajátos önzagatási településrendszerének kialakulása és működése a székelyek megtelepedésétől 1876–1878-ig.* = *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történetéből.* Szerk. Sófályi András–Visy Zsolt. Énlaka–Székelyudvarhely 2012. 43–74; Oborni Teréz: *A székely önkormányzat intézetei és tisztségviselői. Háromszék és Miklósvárszék – tásszék vagy fűszék.* = *Székelyföld története.* II. 197–201.

¹⁸ Karácsony Béla: *Adatok az erdővidéki ev. ref. egyházmegye történetéhez.* Erdélyi Protestáns Lap II(1899). 27. 216–218; 28. 224–225; 29. 235–236.

¹⁹ A Kálnoki család a levéltári adatok szerint már a 16. század közepétől jelentős birtokrésszel rendelkezett a településen.

vallási heterogenitása mindvégig megmaradt, a reformátusok mellett az 1560-as évektől az unitárius tanok is terjedtek, ugyanakkor a katolikus felekezet is tartotta magát, és egyes vidékeken, mint Csík-, Gyergyó- és Kászsónszéken, folyamatosan fennmaradt a katolikus többség.²⁰

A miklósváriak felekezeti aránya a 18. század elején változott meg, külső beavatkozás hatására, és azóta is egy túlnyomóan katolikus többségű faluként tartják számon a főként református többségű Erdővidéken. Az 1850-es évektől fellelhető népszámlálási adatok is erről tanúskodnak.²¹ A település lakóinak rekatolizálása Kálnoki Ádám nevéhez fűződik.

Kálnoki Ádám 1683-ban született Köröspatakon. Apja Kálnoki Sámuel, akit a Diploma Leopoldinum elfogadása után, 1694-ben választottak a rendek Erdély bécsi katolikus kancellárhelyettesének. Anyja Lázár Erzsébet, Lázár István katolikus székely főkirálybíró lánya. Az ifjú Kálnoki 1696-tól a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult, majd 1697–1701 között a Bécsi Egyetem hallgatója volt. 1699-ben Bécsben őt választották ki oktatói arra, hogy a natio hungaricát képviselve – a jezsuiták által a 17. században felélesztett ünnepségen, melyet a magyarok patrónusa, Szent László napján ülték meg – ünnepi orációt mondjon (olyan elődök nyomába lépve, mint Zrínyi Miklós). Beszédének szövege nyomtatásban is megjelent Bécsben 1699-ben (RMK III 4119).²²

Apja 1706-ban bekövetkezett halála után visszatért a család erdélyi birtokaira. Fennmaradt négy levele 1717. és 1718-ból, melyeket a domonkosok római rendfőnökének, Antonius Clochenak küldött, ezekben a domonkos rend Erdélybe való visszatelepítésével próbálkozott, valamint Rózsafüzér Társulatot kívánt indítani Miklósváron és búcsúkat szervezni a környékbeli kápolnáknak, levelében külön kiemelte a miklósvári templom kapcsán, hogy nemrég szerezte meg a kálvinistáktól. A Társulat megalapítására vonatkozó kéréseit végül Mártonffy György püspök nem engedélyezte, és a domonkosok visszatelepítése is kudarcba fulladt.²³ További, a katolikus egyház megerősítésére szolgáló tevékenységében megakadályozta korai, 1719-es halála.

Bár az erdővidéki egyházmegye régi levéltára a Sepsiszentgyörgyről 1944-ben elmenekített anyaggal együtt elpusztult,²⁴ az Erdélyi Református Egyházkerület levéltárában, valamint a Román Nemzeti Levéltár Sepsiszentgyörgyi Igazgatóságán Miklósvárszék fennmaradt levéltártöredékében több nyoma és története van a Kálnoki levelében is említett templomfoglalásnak.

A tanúskodó dokumentumok

Kálnoki hittérítő tevékenységének első levéltári nyoma 1715-ből származik. Egy 1715-ben, a Református Státus megbízatásából, két kancellista által végzett és a kancelláriának, a Katolikus Státusnak, valamint az uralkodónak is elküldött tanúváltási jegyzőkönyvből kiderül, hogy az

²⁰ Balogh: *i. m.* 40–41.

²¹ Lásd *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011*. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatsorai: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=felekezeti&id=12> (utolsó megtekintés: 2018.04.16.)

²² Papp Kinga: *Szent László-napi beszédek a bécsi egyetemen és Kálnoki Ádám Bellator Pacificusa*. = „... sok punctumocskáknak öszveköttöt lánca avagy kötele”. *A Res Litterariae Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai*. Szerk. Papp Kinga. Kvár 2016. 175–185.

²³ Siptár Dániel: *A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején*. Levéltári Közlemények LXXXIII(2012). 1–2. 69–129; Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak*. Kvár 2015. (Erdélyi Tudományos Füzetek 284.) 154–155.

²⁴ Sas Péter: *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elmenekített anyagának pusztulása 1945-ben*. Kvár 2006. (Erdélyi Tudományos Füzetek 258.)

erőszakos templomfoglalásnak milyen előzményei voltak.²⁵ A két titkár 48 tanút hallgatott ki két nap alatt, kérdéseik arra vonatkoztak, hogy 1714-ben ki próbálta a miklósvári református templom harangját elvinni, a református jobbágyok által learatott és a papnak kifizetendő bért hová vitték, hol csépezték ki, és kinek a parancsára, kinek a jobbágyai lettek katolikusok és szabad akarattukból vagy kényszerítve tették azt, a katolikussá vált jobbágyok kijárhattak-e szabadon a mezőre, valamint hogy a katolikussá lett miklósváriak a korábbi vizsgálódások alatt hazudtak-e arról, hogy nem voltak kényszerítve az áttérésre. A megkérdezettek arról vallottak, hogy 1714-ben Kálnoki Ádám parancsára el akarták vinni a református templom nagyobbik harangját, de Hermányi Péter esperes, Szentgyörgyi István, a helyi református pap és a segítségül hívott köpecsi, valamint nagyajtai unitárius papok megakadályozták, az éppen arra járó (Köpecre utazó) és közbeavatkozó Cserei Mihállyal együtt. A földbirtokos templomra küldött emberei azt állították, hogy annak nagyapja, a naplóíró Kálnoki István hozta a harangot. A tanúk arról is beszámoltak, hogy Kálnoki Ádám már 1714-ben megtiltotta a jobbágyainak, hogy a helyi református papnak fizessék be a papi bért, és a bér fejében összegyűjtött gabonát elszállíttatta, kicsépeztette, és az ilyefalvi pátereknek, valamint az udvarhelyi katolikus iskolának osztotta ki.

Az 1715-ben kihallgatott személyek között jelen voltak Kálnoki jobbágyai is, akik azt vallották, hogy az úr tisztartói többet közülük nem engedtek szántani-vetni, azzal a kifogással, hogy ügyis Csíkba küldik őket. Egyesek azt vallották, hogy csak akkor maradhattak meg szülőhelyükön és saját földrészüikön, ha áttértek katolikus hitre, mások arra gondoltak, hogy Csíkban nincsenek reformátusok, tehát ott is kénytelenek lesznek áttérni, ezért önként vállalták a felekezeti váltást, de olyanok is voltak, akiket több hétig a Kálnokiak köröspataki birtokán tartottak fogva, amíg vállalták, hogy katolizálnak. A kikérdezettek között volt a helyi református pap és Siklódi Péter tanító is, akik hasonlókat nyilatkoztak. A helyi katolikus kántor a jobbágyok felekezeti váltásáról azt nyilatkozta, hogy azok kérték az ő segítségét, felajánlva, hogy önként katolikusok lesznek, csak ne kelljen Csíksomlyóra költözniük.

Ugyanitt olvasható a vallomásokban is említett Hermányi Péter erdővidéki református esperesnek az ország státusaihoz küldött levele, amelyben Kálnoki Ádám cselekedeteit panasolja be a rendeknek, melyekhez „hasonlót eddig az országban nem hallottak és nem is practicáltattot senki által”. Hermányi is arról számol be, hogy Kálnoki 1714-ben „miklósvári jobbágyait arestumba vetette és arra kényszerítette, hogy a református prédikátornak ne adják meg a bérít, sőt a református prédikátorok bérbeli fizetésit congeráltatta és a maga ususára convertálta”. Továbbá 1715-ben „a jobbágyai közül sokat mesterséges szín és praetextus alatt adigálta, ki kit közzülek azzal detenteálván, hogy a magok laktok földekről transponáltatnak Csíkba, de amíg ezen szomorú ezenet in effectum ment, addig is a mezőnek culturájáról és annak hasznának elvételetől nem csak eltiltatának, hanem certo certius annak hasznával élniek szabados nem lészen. Az említett jobbágyoknak pedig, szíveket ez a szomorú hír igen meghatván, és mások is collateraliter arra adhortálván, hogy ezek a tisztességgel említett Romano Catholica Professiot amplectálták, laktok földeiktől el nem küldetnek. Sőt immár meg tiltott határoknak ususával élniek szabados lenne.” Levelében kéri a rendeket, hogy szolgáltsanak igazságot, mert Kálnoki tettei mélyen sértik a négy bevett vallás békés együttélését és szabad gyakorlását.

²⁵ Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára (a továbbiakban FőkonzLvt.), 1715/12.

Ugyanehhez a jegyzőkönyvhöz csatolva található Kálnoki Ádámnak a Katolikus Státushoz küldött, 1715-ös levele is, amelyben, a korábban említett és az országgyűlésen is felolvasott, Hermányi-féle levél kapcsán az őt ért igazságtalan vádakra panaszkodik: „oly keserves megbántódásom máig is hallgatásban maradván, a fen specificált Reformatus atyafiak már is olyan lábat vettek alájok, hogy félő, netalám ennek utánna más atyánkfíán is hasonló dolgot kövessenek el, aminek okáért: Instálok nagyságotoknak kegyelmeteknek alázatosan, méltóztassék igaz Religiójához való kötelességektől viseltetvén énnekem olly nagy megbántódásomban pártomot fogni olly modalitást tanálni, hogy megsértődött becsüetemnek keresésében consoláltathassam.”²⁶

A templomfoglalásnak már ezekben a kortárs dokumentumokban is kétféle változata jelenik meg, a sértett felek attól függően változnak, hogy kinek a narratíváját olvassuk. Azonban a miklósvári katolikus templom anyakönyvében levő alábbi bejegyzés is igazolja, hogy a templom átvétele 1715. május 23-án megtörtént: „Receptum est hoc templom D. Nicolai a Calvinistis per Adm. R. Dominum Stephanum Jegenyei, Ecclesiae Rom. C. Barothiensis Plebanum, ducentem processionem in templum praefatum eo plane tempore quo suum cultum peragerent calvinistae, in cujus receptionis negotio plurimum zelabat Illustrissimus Dominus D. Comes Adamus Kálnoki de Köröspatak. Anno Domini 1715. Die 23 Maji.”²⁷ Ugyanezt erősíti meg a miklósvári katolikus egyházközség 1716-os vizitációs jegyzőkönyve is.²⁸

Egy másik forrása a templomfoglalásnak Kálnoki 1716-os levele, melyet testvérének Borbálának, Apor Péter feleségének írt. A levélből az derül ki, hogy Cserei Mihály nemcsak a harang elvitelét akadályozta: „Sógor úrnak ajánlom kegyelmes szolgálatomat, meg mondhattya kegyelmed, hogy a mint ő kegyelme parancsolt volt Miklósvárára a régi papi eszköz vissza adatása iránt, abban a Cserei Mihály uram tanásából semi nem tölt. Az Istenért valahogy ő kegyelme azt az embert ne tegye királybírónak, mert bizony lelke ad számot érette.”²⁹ Apor Péternek a templomfoglalásban betöltött szerepéről nem sokat tudni, azonban neve egy későbbi jegyzőkönyvben felvett vallomásokban még előfordul.

Egy 1720-ra datált beadvány is fennmaradt, melyben az erdővidéki református tractus kurrátorai kéri a Református Főkonzisztóriumot, hogy Kálnoki üldöztetésétől szabadítsa meg a miklósvári ekléziát. A beadvány ismét összegzi Kálnoki hatalmaskodásait, a jobbágyok megfélemlítését, a református pap jóvedelmének igazságtalan elkobzását és próbálkozásait a templomharang elvitelére. Ehhez csatolva ismét olvashatók az 1715-ös vallomások. Úgy gondolom, hogy talán ez a beadvány is korábban keletkezhetett, egyrészt mert Kálnoki 1719-ben pestisben meghalt, másrészt a beadványban még arról írnak, hogy Kálnokinak valószínűleg az a terve, hogy megfojtsa a helyi református egyházat, és elfoglalja a templomot és parókiát, ami már 1715-ben megtörtént: „Mindezek azért így lévén, micsoda szomorú példára mutassanak és abba micsoda célja légyen azon Méltóságos gróf úrnak, hogy tudniillik az ecclesiat suffocálja,

²⁶ FőkonzLvt. 1715/12.

²⁷ Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy, 105. fond – Miklósvári anyakönyv, (Colecția Registre Parohiale de Stare Civilă) 1716–1799, 172°. (a továbbiakban RNL - Sepsiszentgyörgy)

²⁸ „Templum Sancti Nicolai Episcopi ab hereticis in anno 1715 receptum, in tecto ruinatum, cinctura et turris ruinatae, turris praecipue in scandulis, habet campanas nro. 3, 1 majorem et minorem, quarum major erat consecrata, minores autem duas consecravat Illustrissimus et Reverendissimus D. D. Georgius Mártonfi Episcopus Transylvaniae.” Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Canonicae visitationes, 6. doboz, 13. köt, 22 idézi Fehér János: *Dobó. Egykori település a Kormos mentén*. Barót 2014. 161.

²⁹ RNL – Sepsiszentgyörgy, 49. fond – Kálnoki család, 5/3.

templomot és parókiát el foglaljon, azt előre bölcsen el láthatja az Méltóságos Supremum Consistorium, mely dolgot is kötelességünknek tartottuk alázatosan nagyságotoknak kegyelmeleknek idejekorán megjelentenünk, hogy orvosolni is lehessen, még annyival inkább idején és felette korán.”³⁰

Az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában egy későbbi, 1769-es kihallgatási jegyzőkönyv is fennmaradt, amit egy kivonat előz meg az erdővidéki református traktus 1701-es urbáriumából. Az 1769-es jegyzőkönyv az elfoglalás körülményeit vizsgálja, ezenkívül az elkobzott javakról (szántóföldek, erdők, kegytárgyak), a helyi felekezeti arányokról és egyházi szolgálatról (keresztelő, esketés, temetés), valamint a Gyenge Ferencet és Gyenge Sámuelt ért sérelmekről kérdezték a tanúkat. A kihallgatásokat a köpeci és az erdőfülei református papok végezték a miklósvárszéki tábla egyik katolikus ülnökével, és felküldték a Református Konzisztóriumnak.³¹ A meghallgatott 16 miklósvári és 20 köpeci tanú vallomásából az derül ki, hogy a templomot erőszakkal vették el az ingatlanjaival, harangjaival és egyházi edényeivel együtt, amelyek a katolikus paphoz kerültek. A templom elfoglalása után egy ideig még jártak református papok a településre, de a katolikus pap a tanúk szerint többször megfenyegette és meg is verte a bejáró református papot, ennek következtében református pap már nem mert a településre menni. A jegyzőkönyvben egy barátosi idős ember is megerősítette azt, hogy neki Fodor páter mesélte, hogy az egykori tiszteletest, Sebes Gergelyt megverte. Erre az erőszakos esetre egyébként más levéltári adatok is utalnak.³²

A megkérdezettek egyhangúan arról vallanak, hogy Miklósváron a reformátusok minden egyházi szertartását (keresztelő, esketés, temetés) a katolikus pap végzi, és neki is fizetik a képét. Szinte valamennyi kihallgatott megerősítette azt, hogy egy Gyenge Sámuel nevű szabad miklósvári ökrét a baróti plébános elhajtatta, mert Gyenge a reformátusokhoz vitte megkeresztelni a gyermekét. Egy másik miklósvári szabados, Gyenge Ferenc bebörtönzését is megerősítették, akit azért büntettek, mert nem akart a katolikus plébános jószágán dolgozni. Arról is vallottak, hogy a templom elvételekor kevesebb pápista volt a településen, de az akkori urak, nemcsak hogy erőltették a saját jobbágyaikat az áttérésre, hanem más birtokaikról (Csíkból és Árapatakról) katolikusokat telepítettek oda, „így szaporodtak meg a pápisták”. Sokan vallottak arról, hogy az akkori urak veréssel, bebörtönzéssel kényszerítették jobbágyaikat az áttérésre. Néhány tanú azt is megemlítette, hogy egy ideig a helyi reformátusok Köpecre jártak keresztelni, és temetéseket is végzett az ottani pap, de a plébános később megtiltotta. Van olyan tanú, aki pontosan emlékezett arra, hogy a templomfoglalás „a nagy pestis előtt ötödik esztendőben” történt, és hogy „azelőtt a pápisták fatemplomba jártak”.

Az 1715-ös és 1769-es kihallgatásokkor megkérdezett tanúk szinte mind átélték a tárgyalt eseményeket, arról beszéltek, amiben részt vettek, vagy résztvevőktől hallottak, a felidézett események még többnyire a személyesen megélt emlékezet részei. Azonban ezek a narratívák, az egyéni visszaemlékezések mellett, a közösségi emlékezet képződményeivé váltak, ugyanis az egyéni emlékek is kommunikációs folyamatok által maradnak fenn, „az ember kizárólag

³⁰ FőkonzLvt. 1715/12.

³¹ FőkonzLvt. 1769/111.

³² A Református Konzisztórium levéltárának leltára megemlíti egy 1721/1-es jelzetű, mára már sajnos hiányzó iratot, amely alapján a Református Státus megkereste a katolikus püspököt az alábbi ügyekben: a sárdi pap jövedelmének elvétele, a gyulafehérvári templom építésének megakadályozása, valamint a miklósvári református papnak a baróti plébános általi megverése.

arra emlékszik, amit kommunikációban közvetít, és amit a kollektív emlékezet vonatkoztatási keretei közé elhelyezni képes”.³³ A kollektív emlékezetben ezek az egyéni emlékek összekapcsolódnak, kölcsönösen alátámasztják, kiegészítik egymást.³⁴

Ezek a visszaemlékezések folyamatosan változnak, „ki vannak téve az emlékezés és felejtés dialektikájának”,³⁵ azonban események többszöri felidézése hozzájárul ahhoz, hogy emlékezzenek rájuk,³⁶ mindezt az ismétlődő kihallgatások is erősítik. A templomfoglalás mint esemény a közösségi emlékezet része, bárki felhasználhatja és átalakíthatja a történeteket, de mégis összeláncolja a közösséget. A vallomásokból is azt látjuk, hogy egymásra épülnek, egymást egészítik ki. Nagyon fontos szerepet kapnak ezekben az emlékekben a megragadható, konkrét dolgok, tárgyak (harang, egyházi javak, búza), egy-egy szimbolikus kép (mint például a véletlenül felbukkanó Cserei Mihály, aki segít megakadályozni az eseményeket, vagy a templom cintermébe összegyűlő papok), gesztusok (fenyegetés).³⁷

Miklósvárszék Sepsiszentgyörgyön őrzött levéltártöredékében fennmaradt egy csomó, amely az alábbi címet viseli: „Pörök Párja. Kőröspataki Méltóságos Gróf Kálnoky Józsefné asszonynak a Miklósvári Széki Ecclesia ellen folytatott perében az alperes ecclesia által beadott s párra ítélt levelek”.³⁸ A csomó tartalma hat fő részre van osztva, és keletkezése azzal magyarázható, hogy 1795-ben Miklósváron a reformátusok templomot akartak építeni, azonban Kálnoki József (Kálnoki Ádám egyik fia) özvegye a magáénak tartotta a templomépítésre kiválasztott területet. Ugyanitt található egy vagyonösszeírás, amely az erdővidéki református traktus 1617-es és 1701-es protocollumaiból származik, és a miklósvári református egyház egykori vagyonát mutatja be. Emellett van egy 1795-ös tanúvallatási jegyzőkönyv, amelynek kérdései a felépítendő református templom helyének tulajdonosaira vonatkoznak.

A negyedik rész szintén egy jegyzőkönyv másolata, amely 1784-ben keletkezett, és a kísérő szövegekből az derül ki, hogy az uralkodónak szánták. A miklósvárszéki tábla képviselőinek kérdéseire 36 személy válaszolt. Az ekkor megkérdezettek Miklósváron, Köpecen, Szárazajtán és Baróton lakó idős emberek, főként férfiak, de van közöttük négy nő is. A tanúvallatást valószínűleg 1795-ben másolták le, mert a végén található bejegyzésből kiderül, hogy abban az évben megpróbálták a tanukat újból felkeresni, hogy megerősítsék vallomásukat, de nagy részük már nem élt.

Legtöbben a megkérdezettek közül még nem éltek a templom átvételekor, de szüleiktől, rokonaiktól, szomszédjaiktól vagy az uraktól, akikhez szolgálni szegődtek, hallottak a miklósvári eseményekről, melyek a helyi kollektív emlékezet részévé váltak. A tanúskodóknak összesen hét kérdést tettek fel arra vonatkozóan, hogy kinek a tulajdonában volt a templom és a hozzá tartozó javak közel 70 évvel korábban; milyen vallásúak voltak akkor a miklósvári magyarok; hogyan történt a templom elfoglalása; igaz-e, hogy az elfoglalás után többször próbált református pap költözni vagy bejárni Miklósvárra, de a katolikus pap mindahányszor elkergette, és

³³ Jan Assman: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Bp. 2004. 37.

³⁴ Vö. Uo. 38.

³⁵ Nora: *i.m.* 14.

³⁶ Nora: *i.m.* 19.

³⁷ Vö. uo. 15.

³⁸ RNL - Sepsiszentgyörgy, 31. fond, Miklósvárszék levéltára 629/1795 (a továbbiakban Miklósvárszék lvt.).

nem engedte a reformátusoknak, hogy a képét a maguk papjának adják; a református egyháztól elvett erdőt kik és mi módon használják; kinek fizetik a miklősváriak a képét.

A kérdések egyrészt az előző jegyzőkönyvekből visszaköszönő témák, azonban hét évtized távlatából a templomfoglalás körülményeinek egész konkrét adatait is tartalmazzák: „2do Hát azt hogy ámbár az említett idő tájban Miklősvárán, a méltóságos gróf Kálnaki házon és egy Csikből oda származott jobbágy házon kívül, mind az ott való magyarok reformátusok voltak és papjok Szent Györgyi Márk István, s mesterjek actualis egyházi functióban a fenn meg nevezett jóknak birodalmában találtattak: mind azon által méltóságos gróf Köröspataki Kálnaki Ádám úr maga református férfi renden levő jobbágyait erdőre, s a Közép ajtai malmán való munkára bizonyos napon el oszlatván, azonnal udvari catholicus papját és számos udvari cselédjeit minden felső parancsolat és engedelem nélkül a parochiára és templomra küldötte és minden hozzá tartozandóival azokat el foglaltatta, a református praedicator a parochiából ki menni s Közép Ajtára maga jószágaiban költözni kényszerítette?”³⁹

A megkérdezettek közül hárman azt vallották, hogy a templom mindig a katolikusoké volt, egy személy nem válaszolt. A visszaemlékezésekből kiderült, hogy Szentgyörgyi Márk István mellett egy Siklódi nevű mester volt, akinek később ketten is szolgálai voltak a tanúskodók közül, ők tőle hallották a történetet. A nyilatkozatok nagy részében közös tényező, hogy a Bécsből hazatérő Kálnoki Ádám foglaltatta el a templomot, és saját jobbágyait kényszerítette, hogy térjenek át a katolikus hitre, azzal fenyegetve őket, hogy aki nem akar, azt elküldi Csíkba. Az egyik tanúskodó nő még egy Damokos János nevű bebörtönzött és megvert jobbágyról is tud, aki ellenszegült az erőszakos katolizációnak. A megkérdezettek közül a miklősváriak megerősítették azt, hogy a Kálnoki familiához tartozó jobbágyokon kívül abban az időben alig néhány katolikus porta volt a településen, és ők voltak azok, akik arról is be tudtak számolni, hogy milyen birtokok tartoztak a templomhoz. Többen megerősítették azt is, hogy a köpeci papnak megtiltották, hogy Miklősvárra járjon, sőt az egyik női tanú még azt is tudni vélte, hogy a miklősvári katolikus pap megverte a köpeci református papot. Arról pedig, hogy a reformátusok is a katolikusokhoz fizették a képét, elég sokan tudtak, azonban az nem volt már teljesen világos, hogy ezt kényszerből tették-e vagy önszántukból. Többen tudni vélték, hogy a szabad reformátusok közül Nagy Jakab István megyebíró nem akarta a képét a katolikus papnak fizetni, ezért Apor Péter (az akkori háromszéki fő királybíró) elhajtatta egy ökrét.

Néhány vallomásban visszatérő motívum a templom kereszttel való szimbolikus elfoglalása.⁴⁰ Jakab Anna, miklősvári születésű 77 éves tanú vallomásában ez így jelenik meg: „Én születésemre nézve miklősvári leány voltam, világosan emlékezem arra az időre, melybe a kérdésben fel tett Miklősvári régi templomot hozzá tartozó fa harang lábujával, két harangokkal, papi és mesteri lakó helyekkel együtt elfoglalták az akkori pópista atyafiak. A kapu előtt néztem, mikor a kereszttel felmenének a templomhoz, bémenvén a czinterembe a kereszttel, úgy foglalták vala el akkor az irt templomot.”⁴¹ Egy másik tanú vallomásában ez olvasható: „Nékem az apám beszéllette, aki is miklősvári lakós volt akkor, mikor a pópisták a kálvinistáktól el

³⁹ Miklősvárszék lvt. 629/1795. 29.

⁴⁰ A kereszttel történő szimbolikus helyfoglalást Hegyi Ádám is említette a 2017. október 28-én a kolozsvári *Váltások és (disz)kontinuitások, hagyományok és újítások a reformáció 500 éves történetében* nemzetközi konferencián elhangzott, *Molok bálvány a templomban. A református öntudat és a reformáció emlékének összekapcsolódása a 18. században a Körös-Maros Közi Szent Társaságban* című előadásában, a vadászi templomfoglalás kapcsán.

⁴¹ Miklősvárszék lvt. 629/1795, 33.

foglalták a régi templomot, a mezőn szántóba lévén, onnan nézték, hogy a kereszttel a templomot kerülték s akkor vették el.”⁴²

A református egyház néhány konkrét tárgyi emléke is megjelenik a vallomásokban, mint a templom mellett levő fából készült harangláb vagy a tanítói és papi lakások.

A tanúk közül három személy jelen volt a korábbi, 1769-es kihallgatáson. Benedek Sándor olaszteleki pap vallomásában felidézte a korábbi vizsgálatot, annak tagjait és eredményét: „Én ennek előtte mint egy 15 vagy 16 esztendőekkel a mint reá emlékezem, Fülei praedicátor Borbát János urammal a mi elől járóinktól exmittáltatván, a Miklósvári reformátusok dolgában hogy arról inquisitiót perágálnánk, mellénk adván a catholicus atyafiak részéről Antal István uramat, [...] mely inquisitoriából bizonyosan tudom, hogy a mostani Miklósvári catholicus atyafiak temploma papi és mesteri házakkal, úr vacsorájához és kereszteléshez való készülétekkel, ecclaesia pénzivel, száz forintokkal, ugyan szántó földekkel és kaszáló rétekkel, nem különbben erdőkel a reformátusoké volt, és az akkori Miklósvári possessor Kálnaki ur via facti a református parochusokat exturbálván el foglalta, és catholicus egyházi szolgák rendeltettek a reformátusok helyekbe, arra is bizonyosan emlékezem ezen relatoriából, hogy az akkori possessor Kálnaki úr maga református jobbágyait nem csak erőltette, hanem verte s tömlöcöztette, hogy catholicáljanak, amint akkor kifelelték volt. Hogy pedig annak utána a református ministerek kívántak volna ottan a református atyafiaknak szolgálatot tenni, azon relatoriából azt is világosan tudom, de az ottan lévő catholicus egyházi szolga ellent állott s véghez nem vihették szolgálattyaikat. A kepe fizetésére pedig a catholicus egyházi szolga erőltetvén a reformátusokat a kepe oda adták kételenségből, de e mellett a köpeci református ministernek a miklósvári reformátusok fát s egyebet is kepe gyanánt szolgálatajáért adtanak, melyet az akkori relatorián kívül magam is bizonyosan tudok.”⁴³ A fent említett Borbáth János megerősítette a Benedek által mondottakat, azonban a katolikus atyafiakat a kihallgatáson képviselő Antal István vallomásából az derül ki, hogy nem emlékszik az 1769-es kihallgatásra: „Én azt az egész utrumot végig elolvastam, de emellett a két tiszteletes praedicátor uraimék fassiojából szóról szóra meg értvén, hogy én lettem volna az harmadik regius ő kegyelmekkel, de mint hogy régi a dolog, igaz hitem után vallom azt, hogy se regiusságra, se az együtt véghez vitt inquisitióira nem emlékezem. Egy szóval mintha soha a féle nem lett volna, úgy nem tudom.”⁴⁴

A vallomásokat és a feltett kérdéseket végigolvasva megállapítható, hogy nemcsak a templom elfoglalásának körülményeire vonatkozó adatokkal szolgálnak, hanem egyaránt illusztrálják az emlékezet munkáját, a szóbeli hagyományozódás fontosságát, valamint azt, hogy a történet egyes motívumai hogyan változnak, egészülnek ki az évek során. Ezt bizonyítja például Apor Péter személyének megjelenése is a vallomásokban. Azok a vallomások, amelyek a közvetlenül érintettek (miklósvári pap, tanító) leszármazottaitól, szolgáitól származnak, sokkal részletesebbek, és magukon hordozzák annak a jelét, hogy mennyire fontos az, hogy az egyéni emlékeket közösségivé tegyék, megőrizték. Azonban a tanúk között nemcsak közvetlenül érintettek vannak, hanem olyanok is, akik a közösség egyszerű tagjaiként váltak az események részeseivé, az emlékezetközösség tagjaivá. A vallomások alapján úgy vélem, hogy az akkori

⁴² Uo. 33v.

⁴³ Uo. 37–38.

⁴⁴ Uo. 41.

miklósvári templom elfoglalása, a miklósváriak és a környező települések lakói számára is emlékezhely lett, melynek már kevés személyes vonatkozása volt.⁴⁵

A vallomásokból kialakult történet azt is illusztrálja, hogy a végeredményt mennyire befolyásolja az, hogy ki végezte a tanúk kihallgatását, kinek a megbízatásából készült a kihallgatás, és a feltett kérdések mennyire irányították a megkérdezettek emlékezetét. Ez a „történet” a sértett fél szempontjából megélt múltértelmezés.

Azonban a miklósvári események nem voltak egyedülállóak, a református egyháznak hasonló problémája volt például Marosszentgyörgyön is, ahol Petki Dávid hatalmaskodott a helyi református közösség fölött.⁴⁶

Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltárából kiderül, hogy másokat is foglalkoztatott a miklósvári reformátusok sorsa. A levéltár 19. századi mutatója szerint 1716-ban Cserei Mihály bepanaszolta a Főkonzisztóriumnak a miklósvári reformátusok katolikusok általi nyomorgatását, beadványa sajnos elveszett.

1751-ben az emlékiró vargyasi Daniel István írt a Főkonzisztóriumnak a miklósváriak helyzetéről, a templomfoglalásról, valamint arról, hogy az ő kérésére kirendelt, a faluba bejáró papot a helyi plébános nem fenyegette, de a baróti archidiakónus kifakadt ellene, miszerint akadályozza a királyné vallását. Az irat nem maradt fenn, csak annak összefoglalása és a Főkonzisztórium válasza, hogy járjanak be továbbra is református papok, amíg erőszakra nem kerül sor.⁴⁷

Daniel 1762-ben a miklósvári reformátusokat számlálta össze a Főkonzisztórium kérésére, mert a katolikus püspök szerint csak 3 református háznép van a településen, ekkor 48 lelket talált, és azt is megjegyezte, hogy ezeket a páter kereszteli, temeti és házassítja, és Isten ígéje és isteni szolgálat nélkül vannak.⁴⁸ Az 1764-ben nyomtatásban megjelent önéletírásába beiktatja az erdélyi reformátusok sérelmeit tartalmazó, Mária Teréziához szóló felterjesztését is, melyben a miklósvári templom elvételét is megemlíti, az emlékiratot és a családi levéltár iratait összegyűjtő és sajtó alá rendező V. Daniel Gábor szerint művét ezért kobozták el, és büntették meg a szerzőt és a kiadót is.⁴⁹

A miklósvári reformátusok helyzetéről és a templomfoglalásról Benkő József is beszámolt az 1770-ben írt *Filius Posthumusban*, mely lényegében az erdővidéki református egyházmege bemutatása és története: „Azt sem lehet itt eltitkolni, hogy ezen Erdővidéki tractusban pápista vallásra erőszakosan hajtattott eklézsia is vagyon tudni illik Miklósvára, melyről ezeket értsd meg: E mostan folyó 18-ik seculumnak elején Bécsbe menvén és sok egyéb helyeken is megfordulván Köröspataki Kálnoki Ádám úr Timon Sámuellel (ki is igen híres és írásairól emlékezetes jezsuita vala) megismerkedvén olyan indulattal jöve vissza hazájába, hogy Miklósváron (mivel annak nagyobb részét bírta) a reformata vallást meg ne szenvedje. Ehez képest a miklósváriakat, kik minnyájan reformata religiön valának, mind ígérettel, mind fenyegetésekkel (sőt tömlöcözés által is sokakat) arra ösztönözte, hogy hajlanának a római eklézsianak hitére, de ezzel a móddal elébre nem mehetett, noha Miklósvára nagy része az úr jobbágyiból állott. De azután 1717-dik esztendőben a miklósvári jobbágyoknak egy része Közép

⁴⁵ Vö. Nora: *i. m.* 18–19.

⁴⁶ FőkonzLvt. 1762/5/448/618.

⁴⁷ FőkonzLvt., *Protocollum expeditionis 1751/6.*

⁴⁸ FőkonzLvt. 1762/26/463/533.

⁴⁹ *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza.* Szerk. V. Daniel Gábor. Bp. 1896. 338–339.

Ajtára gát igazítani, a más része pedig a miklósvári erdő alatt félen egy szántó földbe szántani rendeltetvén, az úr mellett levő romano catholicus pap a református pap (ki is Szent Györgyi Márk István vala) házára ment, a templom kulcsát elvette s a papot a parochiális házból kiköltöztetvén, a parochiát elfoglalta s attól fogva lassanként fogydogáltak a reformátusok, szaporodtak a catholicusok, övék lévén a templom.”⁵⁰

Úgy tűnik, Benkő sem hagyta annyiban az ügyet, első életrajzírója, Benkő Ferenc 1820-as biográfiájában, majd az ő nyomán Mikó Imre is arról számol be, hogy II. József erdélyi látogatása során Benkő József tolmácsolta a miklósváriak panaszát a császárnak: „Midőn b.e. Felséges József Császár 1773-ba Erdélybe jött, az Erdővidéki Ref. Tractus Benkő Józsefet rendelte ki, azon panasznak feladására, hogy Miklósvári Ekklésia Templomát és Parochiális Házát 1717-be G. Kálnoki Ádám Úr elfoglalta vót – mely követséget magára vállalván, midőn a Felséges Monárcha eleibe botsáttatott, az őtet nem tsak meghallgatta, hanem hozzája nagyon közel menvén, a papi öltözete mejjén lévő gombjait fogogatván véle nagy leereszkedéssel beszélt, és a panaszra ezt válaszolta szóval: multae adhuc tales querelae sunt ad me delatae, habebo curam.”⁵¹

II. József erdélyi látogatásáról tudjuk, hogy hivatalos audienciát is adott, melynek keretében bárki elé állhatott panaszával, kérésével. Kérvényeket adtak be egyéni vagy közösségi sérelmeik orvoslására. A kérvényeket főként az illetékes hatóságok, Erdély esetében a polgári hatóságot érintő ügyeket a Gubernium vizsgálta meg.⁵² A császárt érdekelték a birodalom felekezeti és etnikai problémái, útinaplóban feljegyezte egy-egy település felekezeti összetételét, templomaik helyzetét, megismerkedett a különböző felekezetek vezetőivel.⁵³

Benkő más műveiben nem találunk utalást arra, hogy a miklósváriak érdekében személyesen találkozott volna II. Józseffel, azonban egy 1775 szeptemberében kelt és a Református Konzisztoriumnak címzett levelében beszámol arról, hogy az uralkodó elé terjesztették a miklósvári reformátusok ügyét: „Terjesztettük mi is ezeknek a’ Szegény lelkeknek állapotokat a’ Mlgs Fő Consistorium eleibe, sőt a’ Császári Felség eleibe is, azon árva Ekklésiának Instantiájával egyetemben; de még eddig semmi vizsgálatást nem nyerhetvén, unszoltatunk szüntelen, hogy Excelentiatoknál és Nagyságtoknál zörgessünk alázatosan.”⁵⁴

Benkő, Daniel és a történet elején emlegetett Cserei Mihály is a kálvínista emlékezetformáló elit része, akik azáltal, hogy írásaikban megemlítik a miklósváriak megfosztatásának történetét, közüggyé is teszik azt, ugyanakkor a helyi közösséget is befolyásolják. Benkő *Filius Posthumus*-szából korábban idézett rész arra világít rá, hogy az 1784-es jegyzőkönyvben a templomfoglalásra vonatkozó kérdések adatai valószínűleg Benkőtől származnak. Ezáltal az is megfigyelhető, hogy a korabeli „magaskultúra” miként befolyásolhatta a helyi közösségi emlékezetet.

A fennmaradt adatokból kiderül, hogy a 18. század folyamán az erdővidéki református egyházmegye, a Református Főkonzisztorium és más, a miklósváriak sorsát szívükön viselő

⁵⁰ Benkő József: *Filius Posthumus vagyis atyja halála után született gyermek*. S. a. r. Csáki Árpád – Demeter László. Kvár 2004. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14.) 43–44.

⁵¹ Benkő Ferenc: *Közép-ajtai és árkosi nemes Benkő József biographiája*. Kvár 1822. 12.

⁵² Kulcsár Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773*. Bp. 2004. 275–279.

⁵³ Kulcsár: *i.m.* 279–287.

⁵⁴ *Benkő József levelezése*. S. a. r. Szabó György–Tarnai Andor. Bp. 1988. 25.

személyek többször nyújtottak be folyamodványt a Guberniumhoz, a Katolikus Státushoz, az udvari kancelláriához, III. Károlyhoz, Mária Teréziához és II. Józsefhez is, de az ügy csak nem oldódott meg. Végül új templom építésére került sor az 1790-es években, melynek kapcsán, mint láthattuk, újabb konfliktusok törtek ki a Kálnokiakkal.

Benkő nyomán a szakirodalom is átvette a templomfoglalás adatait, de bővebben nem foglalkoztak vele,⁵⁵ mindazonáltal érdemes lenne katolikus szemszögből is megvizsgálni az eseményt, forrásokat keresni, ugyanis Száraz Orsolya 2016-ban a kolozsvári *A változás kulturái és kihívásai a 16–18. századi Erdélyben* c. nemzetközi konferencián elhangzott előadásában arról számolt be, hogy a 18. század közepén az erdélyi penitenciális missziók tagjai a miklósvári katolikusokról megállapították, hogy csak látszatra voltak katolikusok.⁵⁶

The Narratives on the Seizing of the Calvinist Church in Miklósvár/Micloșoara

Keywords: Miklósvár/Micloșoara, Protestants, collective memory, confession change

The paper collects the narratives on the seizing of the Calvinist church in Miklósvár/Micloșoara and the forced confession change of the local community in the 18th century. The sources gathered show that the situation of the Calvinist of Miklósvár repeatedly gained public attention during the 18th century, through various written requests, letters, public hearings and ecclesiastical history works. These sources not only document the facts but also show how this event became part of the community's collective memory and was later transformed, after its de-personalization, into a place of memory.

⁵⁵ Kolumbán Vilmos József: *Az 1756-ban Nagybaconban tartott generális zsinat*. Erdővidéki Lapok I(2000). 11; Karácsony: *i.m.* 224.

⁵⁶ Száraz Orsolya: *Kihívások és megoldások. A jezsuiták 18. századi erdélyi penitenciális misszióiról*. *Erdélyi Múzeum* LXXX(2018)/1. 123–136.

Bajkó Árpád-István

Halottbúcsúztatás Györgyfalván a 20. század közepén – Test(kép)-reprezentációk Jaskó István Pitti kézírataiban

„... e verset én írtam öt elemivel.”
(Jaskó István)

Jaskó István Pitti a Kolozs megyei – Kalotaszeg és Mezőség határmezsgyéjén fekvő – Györgyfalván született 1929-ben. Rokkant édesapja 48 éves korában bekövetkező halálával négy fiú és két leány maradt árván. István a család elsőszülött gyermeke volt. Kiváló táncelőadó egyéniségként tartja számon a táncfolklorisztika, emellett községének megbecsült verselője is volt. Később a közműveltséget és a szabómesterséget is kitanulta. Szülőfalujában öt elemi osztályt végzett: „*Nem volt lehetőség tovább tanulgatni, / Pallagba maradt meg nálam is valami.*” (*Szervusztok, magyarok!* c. verse). 1970-ben Budapesten, egy metróállomáson megismerkedett Martin György néprajzkutatóval.¹ 1972-ben készült a legelső filmfelvétel táncáról, utána számos néptáncgyűjtésnél közreműködött szervezőként és táncosként. Az egyetlen györgyfalvi hangos táncfilm az ő helyi előkészítő munkája nyomán készült 1983-ban.² A *Népművészet Mestere* címet 1998-ban kapta meg, 2002-ben a *Magyar Művészetért* díjjal is kitüntették. A 1950–70-es években főként esküvők és temetések alkalmával személyre szóló versekkel köszöntötte vagy búcsúztatta a györgyfalviakat, de a környékbeli településekről (Ajtony, Bodrog, Kolozskara, Kolozspata, Kolozsvár, Szopor) is igénybe vették versírói tehetségét. Tíz évig presbitere volt a helyi református egyházközségnek.

Élete során közel 300 halotti búcsúztatót írt, de szövegeinek jelentős részét átadta a megrendelőknek, hozzátartozóknak. A családi kézírattárban megőrzött írásait digitális archiválás céljából adta kölcsön 2009 februárjában. Valamennyi szöveg külön füzetlapon olvasható, a kéziratok nem képeznek egységes korpuszt. Az általam vizsgált és beszkenelt A5-ös méretű lapok terjedelme 228 oldal, amelyek között 42 halotti búcsúztató, különféle alkalmakra írott versek, köszöntők (pl. harangszentelés, falutalálkozó, anyák napi köszöntők, lelkészköszöntő, konfirmálás), egyetemes imahétre készült terjedelmes imák olvashatók. A többnyire

Bajkó Árpád-István (1982) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, bajkoarpad@gmail.com

¹ Felesége, Jaskó Ibolya elbeszélése szerint 1983-ban elutaztak Magyarországra, hogy részt vehessenek az őket gyakran felkereső, pártfogoló Martin György temetésén, és az úton Jaskó István kigondolta a halottbúcsúztatót, majd a helyszínrre érve lejegyezte.

² „*És filmezték, hogy táncoltunk. Hozott ide idős párokat, középkorú párokat, fiatal legényeket és gyerekeket, hogy minden félebből, ki hogy táncolt, filmre vették. És hogy mit kaptunk ezért? Miért adtam el filmet idegen országnak? Ceauşescu alatt, 1983-ban volt ez. Négy évig jártuk a szekuritátét.*” (Jaskó Istvánné 2009)

grafitceruzával lejegyzett szövegei utólagos bejegyzéseket, javításokat is tartalmaznak. Néhány búcsúztató szövege csak töredékben maradt fenn. Címet nem adott, szövegeit nem datálta, egyetlen esetben jelenik meg az évszám. Jaskó István kéziratait gondosan elraktározva tárolta a családi irattárban. A kéziratok számítógépes begépelését követően a teljes anyagot kinyomtatam, befűztem, majd az eredeti kéziratokkal együtt átadtam a szerzőnek.

Dr. Orbán János lelképásztor idejében, aki 1951-től 1975-ig szolgált Györgyfalván, a református egyházközség közgyűlése 1951. december 2-án elfogadta a presbitérium határozatát, amelynek értelmében a név szerinti búcsúztatók elhangzása 1952. január 1-jétől nem engedélyezett.³ Az erről szóló jegyzőkönyvi feljegyzés az egyházi törvényekre és a szentírási megalapozottság hiányára hivatkozott: „Lp. felolvassa a presbitérium 35/1951. sz. határozatát: Lp. előterjesztésére, mely szerint a fennálló egyházi törvények nem engedik, a Szentírásból igazolni nem lehet a temetések alkalmával búcsúztatók tartását, a presbitérium úgy határoz, hogy a névszerinti búcsúztatók 1952. jan. 1-től kezdve elmaradnak. 1952-től kezdődőleg a búcsúztatókban semmiféle nevet szerepeltetni nem lehet.”

A dr. Orbán Jánost követő lelkész, Antal József huszonnégy évig, 1975-től 1999-ig volt Györgyfalva református papja, és 2005-ben jelentette meg a település „népének több évszázados történelmét”⁴ a lokális monográfia műfajában, viszont a kötetben nem tett említést az elismert táncosként, népszerű adatközlőként és verselőként számon tartott Jaskó István tevékenységéről, búcsúztatóinak közösségi hatásáról. Mindössze két fényképet közölt a Jaskó István udvarán berendezett néprajzi tárgygyűjteményről (régí szerszámok, használati tárgyak, agyagedények, órágyűjtemény, régi imakönyvek stb.).⁵ Antal József monografikus szándékkal közreadott kötetében a temetési szokások bemutatásánál a műfaj sajátos történeti értelmezését adja: „A 19. században a racionalizmus hatására megerőtlenedett a református egyházunkban az igehirdetés, így a temetési igehirdetés is. Hogy a temetés mégis érdekes és megható legyen, divatba jött és mind nagyobb jelentőségre tett szert a búcsúztató. A 20. század első felében a megújult egyház 1929-ben megalkotott és a harmincas években bevezetett egyházi rendtartása már nem helyesli azt. A későbbi egyházi törvények és rendelkezések egyre határozottabban tiltják főleg a halott nevében elmondandó és névre szóló búcsúztatót. Elég későre és nehezen, de nálunk is sikerült a hetvenes évek elején elhagyni. A búcsúztató elmaradása nem jelenti azt, hogy egy bizonyos halott esetében a korábbi munkatársai nevében nem méltathatja valaki.”⁶ A fenti idézetből a temetési prédikációval kontrasztba állított „érdekes és megható” búcsúztató sajátos funkciója mellett arra figyelhetünk fel, hogy a lelkész a hetvenes évek elejét jelöli meg a műfaj *elhagyatásának* időpontjaként. Az előzőekben bemutatott egyházi levéltári források alapján az olvasó arra következtethet, hogy Györgyfalván az 1952-es presbitériumi határozatot

³ Az egyházközség levéltári adatai szerint 1952-ben hivatalosan betiltották a név szerinti búcsúztatást. Az 1980-as években, a györgyfalviak által preferált szövegtípus hiányára lehetett hivatkozni a halotti tor kérdésének eldöntésében: „A gyülekezet túlnyomó többsége azt szeretné, ha nem lenne tor, de ezt nem meri senki elkezdni. Magánbeszélgetések során mindenki így nyilatkozott. A nyolcvanas években beszéltünk róla a templomban. Az asszonyok egyöntetűen, de a férfiak is amellet voltak, hogy el kell hagyni. Egyetlen hozzászóló döntötte el a kérdést: »Nincs már búcsúztató, tor se legyen? Ha meghalok, nem érdelem meg, hogy tort rendezzenek a temetésemen?« Mivel csakis teljes egyetértéssel lehetett volna elhagyni a tort, így maradt a régi szokás.” Antal József: *Györgyfalva. György pásztor népe*. Györgyfalva 2005. 176.

⁴ Uo. 7.

⁵ Uo. 254.

⁶ Uo. 176–177.

követően nem került sor név szerinti búcsúztatásra (ez az időpont nagyjából egybeesik a Jaskó István legelső búcsúztatóinak megszületésével), valamint arra is, hogy a hetvenes évek elejétől sikerült teljesen felszámolni a versben történő (nem név szerinti) búcsúzás helyi gyakorlatát.

A Jaskó István kéziratai között található egyetlen datált szöveg szerencsés módon egy versben megírt halottbúcsúztató, amelyet Fazakas Gábor györgyfalvi tanár, hajdani iskolaigazgató halálára írt 1991. november 10-én, és amelyben az elhunyt név szerint búcsúzik Zsolti nevű egyetlen fiától. A Jaskó Istvánnal készített interjúból azt tudhatjuk meg, hogy 1975-től már csak kivételes esetben, külön felkérésre írhatott búcsúztatókat.

Jaskó István legelső búcsúztatóját a katonaságból való hazaérkezése után egy fiatal barátja tragikus halálára írta 1950 táján, utána egyre gyakrabban kérték fel búcsúztatók vagy egyéb alkalmi versek megírására: „*Annyira megtetszett a jó népnek ez a búcsúztató, hogy mindenki idejött.*” Olyan esetről is beszámolt, hogy az elhunyt hozzátartozói utánamentek egy távolabbi településre is, ahol kőművesként dolgozott, és a búcsúztató elkészítésére kérték: „*S aztán írtam az életsorsát, az életrajzot, hogy ki hogy halt meg, vagy kivel hogy bántak el, hogy tudta meghálálni visszamenőleg.*”

Az elhunytakkal kapcsolatos valós, hétköznapi tapasztalatait körültekintően szelektálta a biografikus részek megszerkesztésekor. Versírói tevékenységét megfelelő diplomáciai érzékkel végezte, nem élt vissza közösségi szerepével: „*Valaki idős bácsi, meghalt egy idős ember, és olyan rossz, csúnya volt a magaviselete, hogy nem tudtam volna szép dolgokat írni róla. De nem lehetett hazudni sem, és akkor ezt meg kellett fontolni vagy gondolni, hogy ne hogy megbántsa az ember a hozzátartozóját. [...] Hanem aztán mindenkit a mennybe címeztem, hogy elrendeződik az.*”

Többnyire az éjszaka csendjében írta a búcsúztatókat, amelyeket az 1950–60-as évek folyamán a templomban, a temetési prédikáció után maga a lelkész olvasott fel a gyászoló gyülekezet előtt. Jaskó István két-három olyan esetről számolt be, amikor saját írását ő maga olvasta fel a temetőben. Elmondása szerint Orbán János református lelkész néha elismerő szavakkal illetve versírói tehetségét: „*S akkor a pap, akkoriban én is presbiter voltam. Mentünk a temetésre, s énekeltem a pap mellett, énekeltünk.* »Pista, gratulálok, szépen megpirkálta. Ügyes volt.«” Györgyfalván az Orbán János lelkészi szolgálata idején számított tolerált műfajnak a halottbúcsúztató. Egy bizonyos idő elteltével a közösség a búcsúztató elhangzását tartotta a temetés kiemelt mozzanatának a szertartás és a prédikáció helyett: „*Abból történt, hogy menjünk, hallgassuk meg a búcsúztatót. Nem a prédikációt, menjünk, hallgassuk meg a búcsúztatót. Hát hallgatták a búcsúztatót, de eldöntötték a papok, hogy nem volt szabad többet.*”

Altalában húsz-huszonöt lejnyi fizetséget kapott verselői munkájáért, de említett olyan megrendelőt is, aki hálából száz lejt fizetett az erőszakos halállal elhunyt fiatal gyermeke búcsúztatásáért. Utólag a közösség néhány tagja nehezményezte, hogy a megrendelésre készült szövegekért honoráriumot fogadott el.

Az interjúrészletek alapján körvonalazódik Jaskó István íráshoz fűződő egyéni motivációja, a búcsúztatással, az oralitásnak köszönhető nyilvánossággal kapcsolatos attitűdje, amely röviden így foglalható össze: fiatalon felismerte képességeit, verselői tehetségét („*éreztem magamban, hogy meg tudom csinálni*”, „*a táalentumot nem tudják kivenni a koponyámból. És adatott a jó Istentől adottság.*”), fokozatosan ráérezett arra, hogy íráskészsége révén hatással lehet mások viselkedésére, irányíthatja a családi és közösségi veszteség megélését, a gyász kifejezését („*s láttam, hogy mennyiket megrikkattam. Sokan gratuláltak.*”), büszkeség töltötte el, tudása miatt

köztiszteletnek örvendett, ugyanakkor tudatában volt annak, hogy az írás bizonyos hatalmi pozíciót is jelent, amellyel akár vissza is lehet élni: „*Addig volt protekció, addig volt tiszteltetés, addig volt belátás a faluban. Mindenki tudta, hogy nehogy majd reászoruljunk, vagy nehogy a kezébe kerüljünk. [...] Olyan kedvesen viselkedtek, hogy nehogy beleírjam.*”

2009 februárjában, a gyűjtés időpontjából visszatekintve úgy érzi, hogy a megtapasztalt kellemetlenségek, a rokonok sértődöttsége, neheztelése, egy gyilkossági eset megverseléséért kapott külső fenyegetések miatt nem is ragaszkodott volna tovább a halotti búcsúztatók megírásához.

A búcsúztatás visszaszorulását követő évtizedekben is fontos szerepe volt életében az írásnak. A magyarországi vagy távolabbi néptáncfesztiválok alkalmával a táncbemutatók keretében rövid verseinek, köszöntőinek előadására is sort kerített a színpadon, ünnepi alkalmakra írott köszöntőire számot tartott a györgyfalvi közösség. 2009-ben felkérést kapott magyarországi ismerőseitől, hogy írásban örökítse meg élete történetét.⁷ Felesége, Jaskó Ibolya szerint „*küldtek Magyarországról füzetet és pasztás tollat is, kettőt, hogy írjon, írja le az életrajzát. De nincs ideje, az a kedv se, az az emlékezés se.*” (Jaskó Ibolya, 2009)

A továbbiakban a Jaskó István halottbúcsúztatóiból kibontakozó egészség- és betegségképet, a meghalás folyamatának textuális megjelenítését, a szövegekben gyakorta előforduló, betegséget és balesetet elszenvedő testet választom az elemzés kiindulópontjának. Már a szövegek legelső olvasásakor, majd később az átírásuk során is szembetűnő volt számomra egy-egy szövegrész intenzitása, a búcsúztatók erőteljes képi világa és hangulata, a tragikum, a kegyetlen halál reprezentációja. Korábban megismert erdélyi szövegtörzsek olvasásakor nem talákoztam hasonló hangulatú búcsúztatókkal, amelyeknek nyelvi megformáltsága és képi gazdagsága első olvasásra egyfajta tartalmi összhangot sugallt volna. Egyszóval olyan szövegekről van szó, amelyek a rituális kontextusból kikerülve vonzzák az olvasó tekintetét, és számot tartottak a hallgatóság figyelmére is.

A tartalomelemzés módszerének alkalmazásával a rendelkezésre álló szövegforrások ismétlődő szemantikai jegyeit emelem ki, és betegségstípusok, valamint halálokok szerint kategorizálom azokat. Ezzel párhuzamosan figyelembe veszem a halotti biográfia megszerkesztésének folyamatát, a megrendelésre készült szöveg létrejöttének és elhangzásának kontextusait, a versíró specialista attitűdjét és tevékenységének utólagos értékelését.

A **szív** elsődleges (anatómiai), valamint másodlagos jelentéseiben is gyakran előfordul a szövegekben, és a gyászolók fájdalmának, szomorúságának centrumát is képezheti:

„*Hirtelen megállott szíve üde dobogása, / hamar vége szakadt az ő élete pályája.*” (Jaskó István felett, 18 éves); „*Lezárta szíve dobogását, ezáltal megszűntek a szenvedések, meg a nehéz sóhajok.*” (Jaskó Istvánné Sajgó Bori, 82 éves); „*18 éves fájdalom szívedet mardosta.*” (Czakó Györgyné Varga Kata, 69 éves); „*A szíve sem úgy dobogott, mint mások, / szeme ragyogása furcsán viselkedett. / Megütötte fejét, a szájából vér folyt, / doktorok siettek, hogy őtet megmentsek, / de a nagybetegnek ajkán maradt a szó.*” (Szabó Márton felett, 39 éves)

Az elhunyt személyt reprezentáló **arc** többnyire a menyasszonyként vagy vőlegényként elbúcsúztatott fiatal halott esetében jelenik meg, metonimikus (szinechdoké) alakzatként:

⁷ „*A 79 éves Jaskó István Pittinek, 80. születésnapjára, hogy Isten nevében kezdje el írni élete történetét, szeretettel: Arday Ildikó és Szomjas Gyuri.*”

„Szemfedél volt terítve gyermekem arcára, / csókomat kínáltam összetört szájára” (Sajgó István, 18 éves), „Mért fordítod el mitőlünk ilyen hamar orcád?” (Lőrincz József, 62 éves)

A testet beborító **bőr** égési sérülései: „Áldozatja lettem a benzinnek s a gáznak. / Tűz borított engem lángba, ti mind jól tudjátok. / Forró tűznek lángja látogatott engem, / ki halálíg sorvasztotta a fiatal testem.” (töredék) Ennek egy variánsa a szövegklisék használatának példája: „Keserű fájdalom látogatott engem, / ki halálíg sorvasztotta a fiatal testem.” (Jó zenészünk végbúcsúja)

Gyakori a **betegség** és a **kórház**, azaz a hivatalos orvoslás terének (vaságy, udvar, szalon, boncterem), az orvosi beavatkozások eredménytelenségének megjelenítése is: „Elvették a doktorok, ölemből kivették, / összefaragdosva nekünk hazaküldték.” (Sajgó István felett, 18 éves); „Nagy ellenségei még ott is ütötték, / piros vére csorgott a fekete földre, / mivelhogy a teste mind össze volt törve. / Doktorhoz vitték, hogy azok ápolják, / nagyon fájó testét hogy azok gyógyítsák. / De nem tudták menteni a nehéz beteget.” (Szabó Miklós felett, 33 éves); „Hordágyon feküdt a gyermek már fenn a kórházban, / Darabokra vágták, testét összefűzték, / összetörten, összevarrva nekünk hazaküldték.” (Jaskó István felett, 18 éves); „Mikor megláttalak úgy össze-roncsolva, / fenn a nagy klinikán, téged felboncolva.” (töredék, ismeretlen felett)

Betegség és család: a test gondozásának, ápolásának a búcsúztatókban való megjelenítése egy konkrét személyhez kötődik, akiről a név nélküli búcsúztatás esetében is nyilvánvaló, hogy házastárs, családtag vagy közeli rokon. Gyakori motívum a segítségre, gondozására szoruló, magatehetetlen testtől való félelem: „Ellenségeim agyonverték szép fiatal testemet, / nem sokat kellett kötözned sebemet, / nem sokat kellett emelgesd testemet.” (Szabó Miklós felett, 33 éves); „Sok jajszóból állott a te földi éted napja, / sokat kellett forgassalak a betegágyadba.” (Czakó Györgyné Varga Kata felett, 69 éves); „A hosszú, 7 esztendő ágához kötött betegünk kínos fájdalomainak végét szakította, levette testének fájdalmait, megelégette a szenvedés napjait.” (Vajas Jánosné Vajas Zsuzsi felett, 74 éves); „Beteggya előtt sokszor megállottam, / beteg hitvesemet gyógyszerrel kínáltam.” (Szabó József felett, 73 éves); „Beteg testemet gondoztad, ide-oda tetél.” (ismeretlen nő, 37 éves); „Sokszor elment a kórházba, hidegben vagy sárban, / sokszor felkereste párját a betegágyában.” (Józsa János felett, 30 éves); „Sokat jöttél-mentél értem, kórházba hordóztál, / itthon betegágyban engem igen jól ápoltál. / Sokat kellett életemben takargass engemet, / sokat kellett, hivatásom, emelgesd engemet.” (Jaskó Jánosné Kun Juliska felett, 53 éves)

Nem konkretizált testi betegségek is bekerülhetnek az egyéni biográfiába: „Nagy betegség látogatott, gyermekem, tégedet, / hosszú kinszenvedés után bezárta életedet.” (Kun Józsefné Tóth Bori felett, 29 éves); „Elvesztettem jobb lábamat és a jobbik szememet, / most már a bal kezem vitte el életemet. [...] / Most már odamegyek, hol nem lesz fájásom.” (Jaskó Márton felett, 48 éves); „Isten sajnált, s magához szólított, / fájó sebeimre Ő hintett balzsamot.” (Szabó Miklós felett, 33 éves); „11-szer operált testemet tegyéték a porba. [...] / 32 éves fájdalom testemet mardosta.” (Jaskó Márton felett, 48 éves)

A testet győtrő **láz** előfordulása is gyakori: „Lázás ajakára csókomat hintettem, / simogatam arcát, melléje leültem.” (Szabó Márton, 39 éves); „Lázás homlokára tettem a kezemet” (ismeretlen, 40 éves); „Nem simogatsz meg többé lázas arcvonásom” (Jaskó Jánosné Kun Juliska felett, 53 éves)

Meglepő, hogy a betegség, a látványos, huzamosabb szenvedés hiánya miatt felfoghatatlannak tűnik a halál ténye, az **egészséges** ember is áldozatul eshet: „Betegen sem láttak feküdni ágyadba.” (1991, cím nélkül)

A testet a felismerhetetlenségig átalakító, **tragikus halálokok** közül példaként megemlíthető a bányaomlás: „*Bányának mély szája vette el éltedet, / súlyos nehéz kövek ölte meg tégedet.*” (Szabó Márton felett, 38 éves); „*Az a sok föld őket erősen megnyomta. / Összeroncsolta testüket, törte csontjaikat.*” (Szabó Márton és Szabó Sándor); a tűzhalál: „*Áldozata lettem a bányának, s a gáznak, / tűz borított engem lángba, ti mind jól tudjátok, (...) / Tűzben a testemből zsír kezdett olvadni, / akkor kezdtek fájni sebeim testemnek, / de a nagy fájját csak húsz óráig bírtam.*” (töredék, ismeretlen); a vonatbaleset: „*Mi történt, mi lelte? A vonat elvágta [...] / Kettévágta, porba terítette. Összedarabolva hazahozták.*” (Bodor György felett, 47 éves)

Amint a következő példák tanúsítják, a szövegek elbeszélőjének intenciója szerint a testnek a földben való elhelyezése nem passzív állapotot jelent, hanem az **elfáradt, beteg test pihenését** szolgálja: „*teste pihen*”, „*csendes szállás a temető*”, „*megpihenni zaklatott testedet*”, „*nyugodt legyen portestednek minden kicsi része*”, „*nyugodt legyen holttestednek minden haja-szála*”, „*sír mélyén hosszú pihenésre*”. Vagy egy gyakran ismétlődő, bevezető szövegformula utal a pihenésre: „*Hosszú kinszenvedése után a mindenkit meggyógyító doktor magához szólította, s örökre levette testének fájdalmait. E földi életet itt hagyta, mi a portestet földbe tesszük, a lelke pedig mennybe szállott, hol várja a jutalmat, Isten ítélő napját.*” (Szabó János, 55 éves); „*Itt várta a holttestedet egy üres sír szája, / ide tettük megpihenni zaklatott testedet.*” (Korpos Györgyné Antal Anna felett, 58 éves); „*Portested a föld kebelén találja meg nyugvát, / nyugtassa meg a jó Isten elhunyt tested porát. / Elhelyeztük holttestedet a föld kebelébe, síri álmod, Kati lányom aludjad békébe.*” (Halász Katalin felett, 36 éves)

A verbális elhangzás révén közszemlére vitt fizikai, testi szenvedés, a sírba helyezett holttest a betegség reprezentációjának objektumaként elengedhetetlen komponense a biográfia megalkotásának. A forrásszövegek tanúsága szerint a halott biográfiájának megkonstruálása során arányaiban is jelentős teret kapott a halált okozó betegségek és szenvedések, a váratlan halál bekövetkezéséhez vezető tragédiák reprezentációja.⁸ Néhány példa a búcsúztatókból: „*összetört test*”, „*nagyon fájó testit*”, „*agyonverték szép fiatal testemet*”, „*darabokra vágták, testét összefűzték*”, „*beteg test*”, „*11-szer operált test*”, „*32 éves fájdalom testemet mardosta*”, „*kiszenvedett test*”, „*összeroncsolt test*”, „*tűz lángjától sorvasztott fiatal test*”. Egyfelől a betegség ok-okozati kontextusában a halál kiszámítható bekövetkezésére lehet számítani, másfelől pedig a tragikus, hirtelen, erőszakos halál képe jelenik meg elemi erővel a szövegekben. A betegség és a tragikus esemény részletezése ez által a biográfia meghatározó szövegszervező komponensévé válik a kapcsolatrendszer tükröző genealógiai szálak mellett.

A vizsgált szöveganyag létrehozásakor a gazdaságosság elve nem érvényesült, Jaskó István az élettörténeti interjúban is kihangsúlyozta, hogy valamennyi elhunyt számára igyekezett egyéni szöveget készíteni. Ismétlődő részekkel, korábban megírt verssorok vagy versszakok beillesztésével ritkábban találkozunk, csak a versformát bevezető és lezáró prózai részek szövegkliséi állandósultak. Ritkának mondható a betegségmotívumok ismétlődése, ahol a panelszerű szövegszerkesztés logikája alapján a hasonló esetekben korábban megfogalmazott általánosabb motívumok beilleszthetők egy újabb búcsúztató szövegébe. Gyakori kezdőformula, amely prózában bevezeti a 18-40 versszakból álló búcsúztatókat: „*Szomorú szívvel, de Isten akaratában megnyugodva jól tudjuk, hogy már csak néhai Vajas Mártonné, született Dózsa Gyöngyi még 20 éves sem*

⁸ A motorbalesetben 39 évesen elhunyt Szabó Márton 80 sorból álló búcsúztatója 65 sorban beszél el a tragikus eseményt.

volt, örökre itt hagyta e mulandó világot. Új világnak szépségét öltötte magára.” Az általános befejezés valamennyi búcsúztatóban előfordul: „Búcsúját veszi a gyülekezet lelkipásztora, kántora, kurátora, presbiterei, harangozói, sírásói és az egész gyásztszertességtévő gyülekezet.” Gyakran egyes szám első személyben is elköszön a halott, de a szövegek többségében a családtagok búcsúznak a halottól versben, a legvégén a rokonok és távoli ismerősök csak prózában.

A betegség, a szenvedés képeinek⁹ felsorakoztatása, dramatikus ábrázolása megnyitotta a hátskeltés érzelmi horizontját, és irányt szabott a veszteség, a gyász egyéni és közösségi megélésének. Jaskó István búcsúztatóiban nem a református egyház által előírt vigasztalásra, a gyászolók megnyugtatóására, hanem a temetésről szóló hivatalos diskurzus szempontjából nehezményezett megrikatásra, a sebek felszaggatására és az érzelmek felkeltésére tevődött a hangsúly. „Volt olyan búcsúztató, hogy úgy megrikattam a népet, hogy hiába volt 6-700 ember, mert a templomban mindenki sírt. Még a pap is sírt. Mindenki sírt. Volt, aki nem tudott felkelni a földről, úgy elájult, összerogyott. Megrikattam a jó népet, sokat, sokakat, úgyhogy. Volt olyan, mikor, ha kit sajnáltam, én is sírtam. Amíg irtam.” (Jaskó István 2009). A tragikus, váratlan halál megjelenítése, a részletes betegségtörténetek biografikus használata a közkedvelt szövegtípus révén ezt a közösségi érzelmi reakciót váltotta ki, intenzív élményt generált különösen fiatal halottak búcsúztatása esetén. Nyilvános elhangzása részben emiatt is jelenthetett rivális jellegű beszédeseményt a temetési prédikációval szemben. Az alkalmi költészet helyi specialistája által működtetett búcsúztatót övező érdeklődés, a szöveg privilegizált státusa vezethetett oda, hogy egy lelkészcsereét követően az 1970-es évek végétől teljesen kiszorult a temetés teréből.

A végtisztség megadásáról tanúskodó szövegek ezt követően a néprajzkutatók érdeklődésére tarthattak számot, szerzőjük féltve őrzött kéziratos hagyatékának részeként.¹⁰ Az erőteljes képi reprezentáció révén, a haláleset bekövetkeztekor megszületett narratív szöveganyagban láthatóvá válnak tragikus események és azok családi, közösségi feldolgozása.

Farewell from the Dead in Györgyfalva/Gheorgheni in the Middle of the 20th Century. The Representation of the Human Body in the Manuscripts of Jaskó István Pitti

Keywords: funeral folk poetry, folklore specialists, the representation of the human body

The textual world created by the funeral poetry specialist from Györgyfalva/Gheorghieni (Cluj County) can be understood as the result of the collective memory. This analysis focuses on representations of health and illness, of the process of dying in the funeral poems preserved in the Jaskó family archive. These texts often describe the different physical states of the human body, as it is affected by illnesses or accidents. Based on textual resources (42 funeral poems and interviews) the article emphasizes recurring motifs and identifies the types and causes of death which are usually present in the edited biography of the deceased person. The textual analysis is completed with information related to the creative process and the context of the utterance of the poems, with special focus on the writing praxis of the specialist.

⁹ „A sírfelirat, a gyászjelentő, a halottbúcsúztató olyan genealógiai műfajok, amelyek óhatatlanul tartalmazzák a betegség-motívumot. A genealógiai történetek betegség-motívumai letűnt idők, más társadalmi környezetek, individuális életstratégiák specifikumait, a betegséggel, a túlélésért folytatott küzdelmet jelenítik meg.” Keszeg Vilmos–Czégényi Dóra: *Korok, kórok, kontextusok. = A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók.* (Emberek és kontextusok 4.). Sajtó alá rendezte Czégényi Dóra–Keszeg Vilmos, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2010. 433.

¹⁰ Köszönettel tartozom Tötszegi Teklának, az Erdélyi Néprajzi Múzeum néprajzkutatójának, aki 2009-ben felhívta figyelmemet az akkor nyolcvan esztendő Jaskó István halottbúcsúztatóira.

Demjén Balázs Ádám

Az Erdélyi Római Katolikus Státus gimnáziumai, különös tekintettel a marosvásárhelyi tagintézményre (1860–1862)

Az Erdélyi Római Katolikus Státus fogalma, kialakulása és előzetes története (1610–1860)

A kutatás tárgyát képező, napjainkban is jogfolytonosan működő szervezet az Erdélyi Fejedelemség 16–17. századi területét lefedő erdélyi római katolikus püspökség híveinek egyházi és világi személyekből álló önkormányzataként alakult meg.¹

1556-tól a gyulafehérvári episzkopátus gazdátlanul állt, az 1610-es beszercei országgyűlés határozata pedig kimondta, hogy „a pápáspapoknak püspökük ne legyen”. Az intézkedés ellen a katolicizmus mellett elkötelezett nemesi családok (Apor, Jósika, Kornis, Kovacsóczy, Lázár, Mikes és Szentkereszty) egységesen, *státusként* tiltakoztak. Az 1615-ös országgyűlésen Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) engedélyezte, hogy vikáriust, azaz püspöki helytartót állítsanak az egyházmegye élére.²

II. Rákóczi György fejedelem (1648–1657) 1653-ban kiadott törvénykönyve, az *Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum* rögzítette, hogy a katolikusok bevett vallásfelekezeti önállóan intézhetik ügyeiket. 1713-ban pedig a törökellenes felszabadító háborúkat és a Rákóczi-szabadságharcot követően, Mártonffy György (1663–1721) személyében ismét püspököt választottak Erdély élére. A Státus számára az új korszak beköszöntét alapítványi birtokszerzések és iskolaalapítások jelezték. 1767-ben azonban a rendeleti úton kormányzó Mária Terézia királynő (1740–1780) az erdélyi királyi kormányzók keretén belül egy „katolikus bizottságot” (*Catholica Commissio*) állított fel, ezzel a Státus jogi mozgástere teljesen beszűkült.³

Mivel e helyzet a 19. század derekáig változatlan maradt, az 1860–1862 közötti időszak többszörösen provizórikusnak bizonyult a Státus és világi környezete számára. Egyfelől tisztázatlan maradt Magyarország és az immár Brassó központú Erdélyi Nagyhercegség viszonyának kérdése. Az unió ügye az Anton von Schmerling (1805–1893) államminisztersége alatt kidolgozott októberi diploma (1860) és februári pátens (1861) révén vett új lendületet. Másrészt pedig továbbra is fennállt

Demjén Balázs Ádám (1994) – történelem szakos egyetemi hallgató, MA képzés, Közép-Európa specializáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, demjenbalazs1994@gmail.com

¹ Marton József–Jakabffy Tamás: *Az erdélyi katolicizmus évszázadai*. Gloria Kiadó- és Nyomdavállalat. Kvár 1999. 49.

² Sas Péter: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus*. Egyháztörténeti Szemle III(2002). 70–72.

³ Uo. 73–74.

a Catholica Commissio és a Státus jogkörei közötti párhuzamosság. Végül mindkét problémára az 1867-es kiegyezés, illetve magyar királlyá koronázását követően a két országrészt egyesítő, majd a Mária Terézia-féle bizottságot is felszámoló Ferenc József (1830–1916) nyújtott megoldást.

Az „Entwurf” általánosságban és a Státus-középiszkolákban

Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák számára két egyetemi tanár, Franz Serafin Exner (1802–1853) prágai filozófia- és Herrmann Bonitz (1814–1888) bécsi görög–latin nyelvész-professzor által kidolgozott, Leo von Thun-Hohenstein gróf (1811–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter által előterjesztett szabályzatot és tantervet (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* – azaz: Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetére vonatkozó szabályzat), melyet többek között Erdélyben is bevezettek, Ferenc József császár 1849. szeptember 15-én hagyta jóvá. A jogszabály hivatalosan is létrehozta a nyolcosztályos gimnáziumot a 10-18 esztendősi fiúk számára – a már korábban is hasonlóképpen működő erdélyi római katolikus középiszkolák egységes Státus általi irányítása ezzel párhuzamosan valósult meg. Az itteni tanulmányok során a klasszikus műveltség, azaz a latin és görög nyelvi-irodalmi tudás megszerzését helyezték előtérbe. Ezt egészítette ki egy élő idegen nyelv (azaz a német – Gyulafehérvár esetében emellé 1857-től a román is társult, időszakunkban még opcionális, 1886-tól pedig immár kötelező jelleggel) tanulása, illetve a humán- és reáltárgyak (matematika, természettudományok) együttese.

A gimnázium a törvény értelmében két, szervezetenként önálló tagozatból, az *al-* (I–IV. osztály) és a *főgimnáziumból* (V–VIII. osztály) áll. Esetünkben előbbi kategóriába sorolható Marosvásárhely és Brassó, utóbbiba pedig Kolozsvár, Székelyudvarhely, Károly(Gyula)fehérvár és Csíksomlyó Státus-középiszkolája. Továbbá 2 „magán latin tanintézet” működéséhez is hozzájárult a Státus, Erzsébetvárosban és Szilágysomlyón. E jelleg annyit tesz, hogy az adott intézmény nem bírt nyilvánossági joggal, tehát a törvény nem biztosította az intézmény számára az államilag érvényes bizonyítványok kiadását, illetve a szintén az Entwurf által bevezetett érettségi vizsgák megtartását.

Meghatározták továbbá, hogy a gimnáziumi oktatás nyelve az intézmény székhelyén többségben élő lakosság anyanyelve. Ezzel szemben 1855-ben Leo Thun már a német tannyelv kiterjesztését szorgalmazta. Kolozsváron e módosítás a sokféleség – az intézményt római katolikus és református magyarok mellett görög katolikus és ortodox románok is látogatták –, míg Székelyudvarhelyen a magyar nyelv egységessége miatt bukott meg. Csíksomlyón már Mária Terézia is sikertelenül kísérletezett a germanizációval, ráadásul itt a homogén magyar közeg mellett még a latin hagyománnyal is szembe kellett (volna) szállni. Akárcsak (különösen a minoriták 1859-es megérkezésétől fogva) Szilágysomlyón, ahol a Kolozsvárhoz hasonló sokszínűség (magyar római és román görög katolikusok – ráadásul 1863-tól a magyar reformátusok immár saját intézményüket látogathatták) miatt is szabotálták a rendelet végrehajtását. Erzsébetvárosban a magyarrá lett örmények asszimilációja és a középiszkola latin tanintézet jellege is hátráltatta a német tannyelv érvényesülését, Marosvásárhelyen pedig a város és az intézmény döntően magyar (akár római katolikus, akár református tanulókról van szó – az abszolút többségben lévő utóbbiak kollégiumában a Státus vezetői különösen törekedtek előbbieik elkülönítésére) jellege miatt nem valósult meg.

A két kivételt, ahol ha nem is maradéktalanul, de egyes tantárgyak esetében érvényesült az oktatás német jellege, Károly(Gyula)fehérvár (bár itt sem kizárólagos jelleggel, ráadásul a román nyelv már említett megjelenése is tompította a törvényben előírt hegemoniát) és Brassó jelentette. Utóbbi esetében ugyanakkor az is beszédes tény, hogy noha itt főképp a szász hagyomány révén erősebb jelenlét részint indokolta volna a germanizációt (az intézmény levelezése itt volt a leginkább német nyelvű – bár az akkurátus latinsággal író, román gyökerekkel és öntudattal rendelkező igazgató, Marosán Jakab szintén árnyalja a képet), 1861 után mégis ismét a magyar lett az oktatás nyelve.

Az Entwurf továbbá úgy rendelkezett, hogy középiskolában csak megfelelő tanári képesítéssel rendelkező szaktanárok taníthatnak – a hozzáértés mindennemű elvitatása nélkül, ennek megléte az egyházi rendhez tartozó, különösen egyes betanító (pl. az éneket oktató kántor) tanárok esetében (kiváltképpen, akik kettőnél több tantárgyat oktattak egyszerre) legalábbis megkérdőjelezhető.

A minőségi követelményeknél azonban szembetűnőbbek és lényegesebbek voltak az esetleges mennyiségi hiányosságok – ezeket a törvény betartásának ellenőrzésekor is hamarabb észrevették és szigorúbban kezelték. A szaktanári rendszer bevezetésével egy időben a nyolcosztályos gimnáziumokat 12, a négyosztályos intézményeket pedig 6 rendes tanár alkalmazására kötelezték. Birodalmi szinten emiatt több jelentős tradícióval bíró iskolának is be kellett zárnia kapuit, miután a minisztérium 4 év türelmi idő után megvonta tőlük a nyilvánossági jogot. Esetünkben e súlyos büntetési forma helyett inkább az algimnáziummá való lefokozást választották 1856-ban Marosvásárhelyen és Brassóban, ráadásul a törvényben előírt 4 helyett 7 év türelmi időt követően. (A kiegyezést követően – részben a fejlesztéseknek köszönhetően, részben méltányosságai okokból – mindkét intézmény visszanyerte főgimnáziumi rangját.)⁴

A Státus-középiskolák 1860–1862 között – különös tekintettel a marosvásárhelyi tagintézményre

„Osztályosozati főtáblák”, „szépírási- és rajzmutatványok”

Az 1861–1862-es tanév adminisztrációja az Erdélyi Római Katolikus Státus által fenntartott nyolc középiskolában – Kolozsváron, Székelyudvarhelyen, Károly(Gyula)fehérváron, Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Brassóban, Erzsébetvárosban és Szilágysomlyón – az előző iskolaév részletes értékelésével kezdődött szeptember 19-én.⁵ Haynald Lajos (1816–1891) erdélyi (gyulafehérvári) püspök (1852–1863) „a római katolikus tanodák főigazgatójaként” továbbította a gimnáziumok hozzá intézett beszámolójának tartalmát az oktatásért felelős erdélyi királyi főkormányzásoknak. A hatóságok maguk nyilvánítottak véleményt a számukra iskolánként kötelező jelleggel elküldendő, az adott gimnázium által legszebbeknek nyilvánított

⁴ A Státus-intézmények kapcsán elővezetett párhuzamokról a következő alfejezetben, az egyes középiskolák bemutatásánál szólunk tételen. Az Organisationsentwurfról lásd Pukánszky Béla–Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1994. 370–372.

⁵ Erdélyi Római Katolikus Státus Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban ERKS KGY). 3/1861/5257/t. 105. 1.

mintapéldányokról, „szépírási és rajzmutatványokról”. Összegzésükben elégedetten nyugtázták a tanulók – kevesek kivételével – kielégítő iskolai előmenetelét, melynél még inkább figyelemre méltónak ítélték az ifjúság példás erkölcsi magaviseletét. A diákok jó magaviseletének megőrzése mellett a hatóság a tantestületek fő feladatául jelölte ki, hogy „a’ vallásos meggyőződések, és érzelmek öregbitése... valóságos belső erkölcsi bennsel bíró életté fejlődjék ki”.⁶

A minden intézményre érvényes iránymutatást az egyes gimnáziumok elmúlt tanévi eredményének értékelése követte. Elsőként a kolozsvári intézmény esetében jóváhagyták a 8, úgynevezett „osztályosozati főtáblát”, amely a normatív támogatás szentesítését is jelezte. (Elsősorban ezen kimutatásból következtethetünk a középiskola 4, illetve 8 évfolyamos mivoltára.) Az egyosztálynyi diákok után alanyi joron járó kompenzáció mellett a szépírási és rajzpéldányok alapján az intézmény további juttatásban is részesülhetett. Kolozsvár esetében ez 2 egységnyi tett ki, miután a központi határozat indoklása szerint „a’ szépírási mutatványai szorgalmat tanusítanak ugyan, de azok között feltűnő példány nem fordul elő; ellenben a’ rajz mutatványok között jó reményre jogosítanak az Aranka Károlyé, Váradai Jánosé és Gezey Lajosé, figyelmet érdemlők a Farkas Lajosé, Rieger Jánosé, Dán Gáboré, nem megvetendők a’ Szontagh Gusztáv és Csányi Ferenczé.” Az igazgató által mihamarabb pótlendő – és közvetlenül „legfelsőbb helyre” felküldendő – kimutatások között a főkormányzók a tanulók vallás és nemzetiség szerinti lajstromát jelölte meg.⁷

Másodikként a székelyudvarhelyi gimnázium számára is megítélték a 8 osztályosozati főtáblát, a szépírási és rajzpéldányok – valamint az ugyancsak elmulasztott vallási és nemzetiségi kimutatások – esetében azonban teljes körű, haladéktalan hiánypótlásra szólította fel az igazgatót a főkormányzók, külön kiemelve ezek minden tanév végén esedékes elküldését.⁸

Harmadikként a szintén a „szépírási- és rajzmutatványok” beküldésével késlekedő károlyfehérvári gimnázium ugyancsak kizárólag a 8 egységnyi normatív támogatásban részesült.

Ezt követően azonban a csíksomlyói középiskola az elküldött mintapéldányok jóvoltából 8+2 osztályosozati főtáblát könyvelhetett költségvetésében, ugyanis a hatóság Ferenczi Alajost és Csibi Tamást „szépíráásban kitűnőnek”, Jakabos Istvánt és Seipel Vendelint „dicsérettel megemlítendőnek” minősítette, míg a rajzokat illetően Kádár Ignácot „kitűnő”, Csibi Tamást, Gencsi Sándort és Balázs Józsefet pedig „figyelmet érdemlő” jelzővel illette.⁹

A marosvásárhelyi algimnázium kiindulásképpen 4 osztályosozati főtáblában részesült, amelyet azonban a szépírási és rajzpéldányoknak köszönhetően eminens gimnáziumként további három követett. Előbbiek esetében Tavasz Miklós és Mészáros János „kitűnőbb”, Czapári János, Balló Antal és Orbai Lajos „biztos kézművességre mutató” minősítést kapott, míg utóbbiak kapcsán Csiszér Péter a „kitűnő”, Czapári János és Harrach Albert a „jó reménységre alkalmas nyújtó”, Tavasz Miklós, Orbai Lajos és Bodovi József pedig a „figyelmet érdemlő” jelzőt érdemelte ki. Az intézmény vezetője a tanulókkal kapcsolatban konkrét felekezeti iránymutatásban is részesült: a református kollégiumban elszállásolt katolikus ifjak hitoktatásával kapcsolatban eddigi ügybuzgalmának fenntartása mellett annak kihirdetésével bízták meg, hogy „azok kik a’ vallás tanbol 2:ik osztályzatot kapnak, azon veszélynek teszik ki magukat,

⁶ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 2–4.

⁷ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 4–5.

⁸ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 5.

⁹ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 5–6.

miszerint közhivatalra nem fognak igényt tarthatni”. (Ebben a korban 4 osztályzati fokozat létezett, melyek közül az 1-es érdemjegy számított a legjobbnak.¹⁰)

A brassói al gimnázium azonos számú normatív egységjuttatást nyugtázhatott a szépírási és rajzpéldányok után járó 2 főtábla mellé: a betűvetésben „dicséretet érdemelt” Marosán Aurél,¹¹ Pocsa János, Both János, Kholen Rudolf, Ludolszki János, Bisze Gusztáv, Kádár Gergely és Dávid Ferdinánd; míg a grafikai ismeretek terén a főkörmányszék megállapította, hogy „általában kitűnik a ’ rajzmester ügyessége, és a ’ tanoncok szorgalma, a ’ tanoncok közt kitűnő Kádár Gergely, jelesek Ludolszki János, Kholen Rudolf, Bisze Gusztáv, Opris Péter, Marosán Aurél”. A gimnáziumok néminemű autonómiájáról tanúskodik az a kitétel, mely az igazgató hatáskörébe utalja az ösztöndíjasok megjelölését.¹²

A további két középfokú, Státus által működtetett intézményben a rajzoktatás nem szerepelt a tantárgyak között. Az „Erzsébetvárosi Rafaelféle magán latin tanintézet” a megfelelő számú „osztályzati főtábla” mellett 1 egységnyi szépírási juttatást könyvelhetett el, azzal az indoklással kiegészítve, hogy „a ’ szépírási példányai szorgalmat tanúsítanak ugyan, de azok között feltűnő nem tanáltatt”. A „Szilágyosomlyai latin magán tanintézet” esetében bukkanhatunk a legsúlyosabb adminisztrációs hiányosságra, mely a normatív támogatás felfüggesztésével járt: a főkörmányszéki határozat értelmében „az osztályozati tábla egy darabban visszaadatik... ezen tanintézet igazgatója figyelmeztetendő, miszerint azután a ’ szépírási példányait vagy adja bé, vagy azok kimaradásának okát fejtsse fel”. Az igazgatót ezenfelül a vallási-nemzetiségi kimutatás kivonatos elküldésére is utasították.¹³

Elmaradások az 1860–1861-es tanévben

A főkörmányszék általános hiányosságként róta fel az ösztöndíjban részesülő „növeldei alapítványos” vagy „kézi stipendista” diákok tanulmányi átlagának látványos romlását a juttatás kézhezvételét követően, „mintha némelly alapítványos tanoncokra néztt az ösztöndíj nem a ’ tanulás ösztöne, hanem a ’ hanyagság tájja lenne”. Az elsősorban a székelyudvarhelyi (itt a juttatást korábbi osztályelsőként vagy -másodikként kiérdemlők közül Egyed Ferenc 18 tanulótársa között a 9., Bokros István pedig a 10. helyre csúszott vissza a következő tanév végére, míg Török István a 23 fős osztályban a 20., Tusor Gyárfás ugyanakkor egyenesen a 23., azaz utolsó pozíciót foglalta el egy évvel később!) és a károlyfehérvári (Müller Gusztáv 19/18., Lakatos József 21/17., Béra János 20/14., Petz János 28/21., míg Krausz János 28/22. helyen állt egy esztendő múltán saját osztálya lajstromában) gimnáziumot érintő probléma kapcsán a hatóság a dotációs rendszer reformjára kérte fel Haynald püspököt. Mivel a hivatalos megállapítás szerint a valamikori éltanulók közül többen „osztályukban az igen közepesek, vagy épen az utolsók közt állanak, midőn sok szegény, igen kitűnő előmenetellel tanuló ifjak ösztöndíj nélkül szükölködnek”, ezért az igazgatókat arra utasították, hogy az „első osztályú” besorolású tanoncoktól eredményük romlása esetén (ha csak mindez nem betegség vagy egyéb

¹⁰ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 6–7.

¹¹ Az igazgató, Iacob Mureşianu fia (az ő testvére Andrei, a mai román himnusz szerzője), aki a német-magyar nyelvű gyakorlattal szembemelve akkuratusan latinul írta hivatalos leveleit, melyekben fia rendre „Romulus” néven szerepel. Lásd: ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 7–8.

¹² ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 7–8.

¹³ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 8–10.

méltányolható ok miatt következett be) tagadják meg az ösztöndíj további folyósítását, hogy a keretösszezből attól fogva más kitűnő előmenetelű tanulók részesülhessenek.¹⁴ Végezetül a csiksomlyói tagintézmény hiányzó adatainak beszolgáltatási felszólítását elnapolta a hatóság, mivel Horváth Károly igazgatónak még a „Reliefskartenekre” (domborzati térkép) sem akadt 20 átcsoportosítható forintja, ezért az éves költségvetést át kellett írni...¹⁵

Egységes adatszolgáltatás híján tehát a hatóság dönteni kényszerült, hogy folyamatosan hiánypótlásra szólít fel, esetleg a szorgosan adminisztráló középiskolákat pluszjuttatásokban részesíti, avagy csupán szűrőpróbaszerűen, esetleg intézményspecifikusan érdeklődik egyes paraméterek felől.

A marosvásárhelyi gimnázium 1860–1861-es zárórtekezleti számadása és ösztöndíjai

Egyértelműen a második út választására sugallt a lehetőségeit az eddig látottak alapján messze legjobban kihasználó marosvásárhelyi gimnázium magatartása, melynek 1860–1861-es tanévi számadása június 30-án kelt. A pénzügyi kimutatás mottójaként megjelenő „*Retribuat Dominus benefactori, propter nomen suum vitam aeternam!*”-idézetet követően a június 28-i értekezet ösztöndíj-határozatainak gazdasági vonatkozásai szerepelnek.

Elsőként a legerkölcösebb diákok jutalmazásáról döntött a tantestület, miután Weszprémi Pál néhai nagyprépost, „az érdemeiben halhatatlan fundator” magaviseleti ösztöndíját utódja, Ráduly János is kiosztotta. A IV. osztályban a korábban „figyelmet érdemlő” rajztudásúnak titulált Bodovi József 3 tallér (6,30 forint osztrák értékben), a harmadikosoknál Lehány László (esetében külön megemlíti görög katolikus vallását) szintén 3 tallér (6,30 Ft. o.é.) jutalmat kapott, míg a II. osztályban a „jó reménységre alkalmat nyújtó” grafikai ismeretekkel rendelkező Harrach Albert 2 tallér (4,20 Ft. o.é.), az elsőévesek között Kovács Kálmán és Pardi Károly egyaránt 2-2 talléros ösztöndíjban részesült (összesen 8,40 Ft. o.é.). Az elszámolásban ezek summázataként szerepel a helyesen feltüntetett 12 talléros (25, 20 Ft. o.é.) végösszeg.

A második napirendi pontot a legkiválóbb tanulmányi eredményeket elismerő jutalmak kiosztása képezte. A legfelsőbb évfolyamban Abos Sándor a Schirhuber jegyezte, kétkötetes *Természettant* vehette át 3,95 forint értékben; Hodor Demeter a *Régiségtan* és a *Római történelem* című könyveket kapta meg (2,05 Ft.), míg László Antal előző tanévi teljesítményét 1 forinttal honorálta a testület. A III. osztályban Czitmántori Albertnek Tatay *Magyar szónoklati remek* című tankönyvét ajándékozták (3 Ft.), Harmath Gergely a *Magyarok története* egy példányában részesült (1 Ft.); míg Miske Gyula és Orbai Lajos 1-1 forintot kapott kézhez. (Érdekes módon utóbbi az egyetlen a tanulmányi jutalmazottak közül, összességében pedig a csupán három olyan honorált egyike, akinek szépírási-, sőt rajzmintája elismerésben részesült.) A másodikosoknál Ujlaki Sándor Szepessy *Hellén nyelvtanát* (1,36 Ft.), Száva András a 0,9 forintos *Magyarok története* (Harmath Gergely azonos című könyvével ellentétben valószínűleg régebbi vagy megrongálódott kiadás) mellé 2 forintos (túl)kompenzációt, Gáll Kálmán pedig Szvorényi 0,74 forintos árú *Olvasókönyvét* kapta. Végezetül az elsőöknél Prohászka János további tanulmányaihoz a Deák-féle *Latin nyelvtan* megvételével járultak hozzá (1,70 Ft.),

¹⁴ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 11–12.

¹⁵ ERKS KGY 3/1861/7372/t. 150.

míg Bakó Albert és Vargha Ferenc egyaránt 0,70-0,70 forintos jutalomban részesült. A költségvetés összegzésként – ismét helyesen – 20 forintos kiadást állapít meg – hozzátéve, hogy az ezen felüli 0,10 forintos maradék anyagi forrást a tantestület (Andrássy József igazgató mellett Ávéd István áldozópap, Füstös Károly, Pásztor György, Biró Ferenc és Fülöp Alajos) pótolta közadakozásból.

Mindkét típusú ösztöndíj esetében megfigyelhető, hogy a jutalom értéke az évfolyammal arányosan növekszik, a keretösszeg ugyanakkor meglehetősen szűkre szabott. Mindenképpen kiténik azonban a tankönyvi honorációra való törekvés, ezáltal a testület közvetlenül hozzájárult az arra érdemesek további tanulmányainak finanszírozásához.¹⁶

A marosvásárhelyi gimnázium 1861–1862-es tanterve

A marosvásárhelyi négyosztályos gimnázium az adminisztráció egyéb területein is élen járt, fennmaradt például az 1861–1862-es iskolaévre készített részletes tanterv is. A hittant az alsó két évfolyamnak az imént említett áldozópap, Ávéd István, míg a két felsőbb osztálynak Andrássy József (maga is klerikus, korábban a brassói tagintézményben oktatott) igazgató tanította. Mindegyik korosztály heti két alkalommal ismerkedhetett meg a katolikus hitvallás alapjaival: az elsősök az egi nagy kátét, a másodévesek *A Ker. Kath. anyaszentegyház szer-tartásai és szokásai* című könyvet (Veszprém, 1851), a III. osztályban Fábíán Ambrus *Ó- és Újszövetségi bibliai történetek* névre hallgató munkáját; míg a végzősök *A religio történetének rövid vázlatát* (Eger, 1851) tanulmányozták. A tanterv szerint az elmélet és szerkezeti felépítés után következnek csupán a konkrét szentírási toposzokkal és hitaktusokkal foglalkozó témakörök.

A latinoktatás az egyik leginkább strukturált tárgyként jelenik meg: az I–II. évfolyamok 8, a harmadikosok (félévtől függően) 6-7, míg a végzősök 6 alkalommal foglalkoztak a nyelvvel hetente. A kezdőket Pásztor György tanította a betűvetéstől kezdve a szótagok, szófajok, nemek nyelvtani sajátosságain át a ragozás szabályaiig, de tanmenetükben már írás, olvasás, fordítás, sőt elemzés is szerepelt. Az oktató segítségére Deák Sándor *Gyakorlati latin nyelvtan elemei* (Pest, 1856) című műve szolgált (ezt az elsőévesek könyvjutalmaként a korábbiakban is láthattuk). A következő évfolyam is használt vette e műnek: a másodikosok az ige szófaji tulajdonságai mellett elsősorban a korábban tanultakat ismételték Ávéd István irányítása alatt. A III. osztály a szókötés rejtelmekkel már történelmi olvasmányokkal is találkozhatott – előbbivel Szepessy Imre *Latin mondattana* (Pest, 1853), míg utóbbival Emmanuel Hoffmann *Historiae antiquae usque ad Caesaris Augusti scitum* című könyve (Bécs, 1854) segítségével ismerkedhettek meg a diákok, továbbra is Ávéd István tanóráin. A végzősöket Fülöp Alajos a mondattan témakörében immár Vass József *Latin hangmértana* segítségével is oktatta, zárás-képpen pedig auctori szövegekkel (Julius Caesar: *De bello gallico* I–II. és Ovidius *Tristiajának* kivonata) találkozhattak a tanulók.

A görög nyelv elsajátítására kisebb hangsúlyt fektettek ugyan, de a III–IV. osztályosok tantervében így is jelentős szerep hárult e tantárgyra, elsősorban a grammatikát illetően. Előbbiek heti 5-ször, elsősorban a fordítást és az elemzést elsajátítandó, utóbbiak pedig 4 alkalommal, a fordítás mellett az ige szófajával kapcsolatos ismereteiket elmélyítendő tanulmányozták a

¹⁶ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 14–17.

latinkönyvet is jegyző Szepešy Imre *Elemi hellén nyelvtanát* (Buda, 1855), a másik szakját tekintve latintanár Fülöp Alajos segítségével. A tankönyv megbecsültségét jól jelzi, hogy a II. évfolyamosoknál jutalomként került kiosztásra, a következő évi beszerzést elősegítendő.

A magyar nyelv terén szintén friss tankönyvekből tehettek szert differenciált ismeretekre a diákok. Noha mindegyik osztály csupán heti 2 alkalommal (az I-II.-osok Füstös Károly, míg a felső két évfolyam az e tárgyat is tanító Fülöp Alajos vezetése alatt) tanulta, Ihász Gábor *Kézikönyve* (Eger, 1854) és Szvorényi József *Olvasókönyve* (mely a másodikok között jutalomként is feltűnt) minden témakörben végigkísérte az első három évfolyam tanulmányait – utóbbiak Varga János: *Magyar mondattan* című (Pest, 1856) munkája segítségével egészítették ki addigi ismereteiket. A kezdőknek betű- és szótant, helyesírást, a névszók és az igeragozás természetét oktatták; másodévfolyamon a rendhagyó igeragozás, határozók valamint az indulat- és kötőszók kerültek terítékre; a harmadikosok az elvlasztás, elemzés, olvasás és szavalás mikéntjét sajátíthatták el; a végzősök pedig a mondattani és a helyesírási tudásbővítés mellett a gyakorlati életben alkalmazható ismeretekre is szert tehettek a levelek és nyugták formájának megismerésével.

A németet a Státus gimnáziumaiban a hallgatók idegen nyelvként tanulták, meglehetősen alacsony óraszámban (az első két évfolyam esetében ez heti 3, az idősebbeket tekintve pedig csupán 2 tanórát jelentett – mindannyian Füstös Károly tanítványaiként szerezték meg és bővítették ismereteiket). Az elsősök az olvasási és írási alapismeretek mellett az elemzésbe, valamint a névszók és igék nyelvtanába is belekóstolhattak Lonkay *Gyakorlati német nyelvtanának* (Bécs, 1855) segítségével. A másodikok a beszédet és a fordítást gyakorolhatták Theophil Thepler *Német grammatika* (Pest, 1855) című tankönyvének elsajátítása által. A magyar szerző által írt magyar nyelvű könyvektől a német szerző által magyar nyelven írt könyveken át jutottak el fokozatosan a diákok a kizárólagosan német nyelvű olvasókönyvek használatáig, melyek többségét az 1850-es években Bécsben adták ki. A harmad- és negyedévfolyamosok a szórendi ismeretek fejlesztését már ezek segítségével gyakorolták.

A „történelem és földrajz” tanegység nevét meghazudtolóan az oktatókat tekintve meglehetősen differenciáltan jelent meg a tantervben: az elsősöket Füstös Károly, a másod- és harmadévfolyamosokat Pásztor György, míg a végzősöket Andrássy József igazgató tanította heti 4 alkalommal. A könyveket illetően a régebbi német módszertan és az új, magyar nyelvű szakirodalom elegyét figyelhetjük meg. Bellinger *A földrajz alapjai* című művét Fényes Elek fordításában olvashatták az I. osztályos diákok; míg az eggyel felettük járók Kuttner Sándor munkája révén *Magyarország és a Kapcsolt Részek földrajzát* (fordította Környei; Pest, 1858) ismerhették meg. A harmadikosok számára – immár a geográfiaéiról a história vizeire evezve – Horváth Mihály: *Magyarország Mohácsig* címre hallgató összefoglalása jelentette az elsőszámú igazodási pontot, a végzősök pedig Horváth Mihály életművének második kötetét (*Magyarország és Erdély Mohácstól napjainkig*) tanulmányozták, illetve Czech József *Kis történelmének* segítségével egészítették ki ismereteiket.

A „mennységtan” elnevezésű tárgy egyszersmind a matematikának felelt meg, melynek keretében a minden évfolyam esetében heti három órában alkalmazott csupán két könyv (Lutter Ferdinánd: *A tiszta mennységtan elemei*, Pest, 1860 illetve Koller Károly: *Mértan*, Pest, 1852), és a mindössze egyetlen tanár (Bíró Ferenc) ellenére széles körű, jól felépített gyakorlati geometriai és algebrai tudásra tehettek szert a diákok. A kezdők az alpműveletekkel és a tizedes törtekkel; a másodikok arányok, mértékek, súlyok, pénzek, szögek, kerületek

tulajdonságaival, a harmadévesek a hatványozás és a gyökfejtés módszertanával, míg a végzősök az elsőfokú egyenlet tulajdonságain túl a szögek és lapok sík-, valamint a hasáb, a kúp és a henger téreometriájával ismerkedhettek meg.

A „természetrájk és -tan” voltaképpen a biológia, a kémia és a fizika meglehetősen gyakorlatias elegyét képző tantárgynak számított. A marosvásárhelyi testületben a leginkább polihisztornak tekinthető, a természetrájk és -tan mellett történelem- és földrájzot is oktató Pásztor György az I–II. osztályt Hanák János *Természetrájka* segítségével (Pest, 1854) tanította. Bíró Ferenc harmad- és negyedéves diákjai számára pedig ezen tankönyv mellett szintén Hanák *Ásványtana*, illetve Küringer *Csillagtana* jelentett igazodási pontot. Az elsőévesek számára az emlősök, rovarok és férgek, a másodikosoknak madarak, hullók, halak és növények, a harmadéveseknek a „test-, vegy-, és hévtan”, míg a végzősöknek az erőegyensúly, a „szilárd, csöpphíg és léghíg” halmazállapotok, valamint a „villanyosság és delejesség” tanulmányozása, illetve a csillagtan képezte az elsajátítandó anyagot.

Végezetül a tervezet a „rendkívüli tantárgyak” kategóriájába sorolja a minden évfolyam számára heti két órában tanítandó szépírást, rájzot és éneket. Előbbi kettő esetében e másodrangúként való kezelés (a „magyar–német folyóírást” gyakorlásának elrendelésén túl sem beszerzendő könyvlistát, sem tantervet nem csatoltak a leíráshoz) már csak azért is érdekes, mert mint láthattuk, Marosvásárhely így is élen járt a minőségi „mutatványok” főkörmányszékhez küldésében, amelyek valamennyien Füstös Károly szakmai munkáját dicsérték. Az énekköltés a vendégtanárként oktató Erős Gyula kántorra hárult, akire a hangjegyek és a hangközők megismertetése mellett templomi énekek és könnyebb darabok betanítását rótták feladatul.¹⁷

Összegzés

A dokumentumok vizsgálata során láthattuk a Státus oktatási krédóját (miszerint lényeges a tárgyi tudás, de még fontosabb az erkölcsös tanulók kinevelése), illetve az általa támasztott adminisztrációs követelményeket. Ezek közül a leglényegesebbek az osztálysorozati táblák, a „szépírási és rájzmutatványok”, illetve a vallási és nemzetiségi kimutatások voltak. Utóbbiak hiányát Kolozsváron, Székelyudvarhelyen és Szilágysomlyón emelték ki, jóllehet e tárgykörben igazából csak Marosvásárhelyen találunk adatokat, illetve Brassó esetében lehet néhány indirekt következtetést levonni. Ezenfelül lényeges, hogy Csíksomlyón minden, különösen a szépírási- és rájzmutatványok tekintetében mutatott és a Haynald Lajos püspök által pluszjutatással méltányolt igyekezet ellenére az általános számadás késlekedett a még így is nehéz anyagi körülmények miatt. A beszámolók szerint általános problémát jelentett az ösztöndíjas diákok tanulmányi eredményének látványos visszaesése, ami miatt az addigi teljesítmény szinten tartásához kötötték a korábban megítélt támogatás folyósítását.

A marosvásárhelyi algimnázium esetében a középiskolák mindennapi gyakorlati ügyeibe nyerhettünk betekintést. Az intézményben különösen a tanév végi ösztöndíjazással való tétel elszámolást, illetve a tanterv kivételesen részletes példáját emelhetjük ki. Előbbi azért is jelentős dokumentum, mivel a legtöbb helyen az anyagiakról sincsenek pontos kimutatásaink.

¹⁷ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 18–25.

Összességében elmondható, hogy a tantestület algimnázium fenntartásához is csak minimálisan elegendő (6 fős) létszáma magyarázza az intézmény Organisationsentwurf általi, 1849-es lefokozását, noha falai között láthatóan alapos munka zajlott.

A kutatás során kulcsszerepet játszott az Erdélyi Római Katolikus Státus Alapítvány Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának anyaga. Az intézmény e tekintetben szembetűnő kizárólagossága két fő okra vezethető vissza. Egyfelől a Státus fő iskolaügyi levelezőpartnerének, az erdélyi főkormányzónak a vonatkozó iratanyaga nem lelhető fel egységesített formában. Másrészt a történelmi erdélyi püspökség székhelyén, Gyulafehérváron a Státus helyi gyűjtőlevéltára az elemi-, nem pedig a középiskolák ügyeit tartalmazó dokumentumokat őrzi. (Ezzel összhangban Haynald Lajos püspök is rendre kolozsvári keltezéssel látta el általunk vizsgált gimnáziumi tárgyú leveleit.)

Az erdélyi római katolikus autonómia történetével számos, a tanulmány elején lábjegyzetben ismertetett mű foglalkozik, ezek közül néhány az iskolai ügyekre is részletesen kitér. E nyolc, a Státus által az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után részben átvett, részben egységesített, a kiegyezést követően is működő középiskola korabeli történetét azonban tanulmányunk veszi szemügyre először átfogóan. A gimnáziumok ügye döntő szerepet játszott abban, hogy az alulról szerveződő, vizsgált időszakunk elején épp 250 esztendőes Státus kerek egy évszázados küzdelmet követően végül is felülkerekedett a császár(nő)i hatalom által létrehozott Catholica Commission – ezen belül is mérföldkő az általunk vizsgált, 1860-as októberi diploma és az 1861-es februári pátens fémjelezte provizórikus időszak.

A kutatást logikusan az 1862–1867 között keletkezett dokumentumok vizsgálatával folytathatjuk annak érdekében, hogy egységes képet kapjunk az erdélyi római katolikus középiskoláknak az 1849-es tanügyi rendeletet (Entwurf) követő, a Státus és intézményeinek dualizmus kori virágkorát megelőző időszakban végbement átalakulási (majd nemegyszer, elsősorban ha a tannyelv ügyét tekintjük, visszarendeződési) stádiumairól.

The History of the Secondary Schools of the Transylvanian Roman Catholic Status, with Special Focus on Marosvásárhely/Tg. Mureş (1860-1862)

Keywords: the Transylvanian Roman Catholic Status, the history of the secondary schools in the 19th century

In the 19th century, the Roman Catholic Status – an autonomous organization founded by nobles in 1610 in protest against the anti-Catholic provisions of the diet of Beszterce/Bistrița – was primarily concerned with the development of its institutional network of schools. This paper intends to present the 19th-century history of the eight secondary schools which were taken over by the Status after the 1848–1849 war of independence and the promulgation of the *Organisationsentwurf* educational law in 1849.

The Marosvásárhely/Tg. Mureş institution requires a special attention because of its confessional (Roman Catholic, Reformed and Greek Catholic) and ethnic (Hungarian, German and Romanian) diversity, the size of the city where it was located (over 10000 inhabitants) and the rich source material available. The data include the systematic accounts of the scholarships at the end of the school year, and an exceptionally detailed description of the curriculum (containing the subjects: Latin, Ancient Greek, Hungarian, German, history and geography, mathematics, science, as well as the “extras” like calligraphy, drawing and music; and offering information of the schedule of teachers, the syllabi and the official school books published in the 1850s).

Furu Árpád

Adalékok az észak-partiumi népi lakóházak kutatásához

Észak-Partium a népi építészet táji tagolódása szempontjából különleges, összetett terület. Etnikai és társadalmi tagoltsága, történetének éles fordulatai elővetítik azokat a folyamatokat, amelyek a népi építészet alakulását, tagolódását befolyásolták. Minden tekintetben adottak itt az átmeneti övezetekre jellemző feltételek, melyek a néprajzi és népi építészeti jelenségek összetettségét, a formák változatosságát szokták eredményezni. Földrajzi szempontból meghatározó a síkság, a Szamos és a Tisza árterületeinek a dombvidékkel, majd a forrásvidék hegyeivel való találkozása. A magasabb hegyláncok között kiszélesedő medencék vagy szűken kanyargó völgyek bújnak meg. A változatos földrajzi környezet differenciált módon biztosította az építkezéshez szükséges faanyagot, ahogy a mezőgazdasági termelés is eltérő módon kapcsolódott az egyes faluközösségek megélhetéséhez. Míg a sík területet elsősorban a nagybirtok és az ehhez kapcsolható jobbágytársadalom jellemezte, a hegyvidéken szabad, vagy lazább társadalmi kötelékek által befolyásolt csoportok éltek. A terület etnikai szempontból is sokszínű. A hegyvidék román és a síkság magyar lakossága mellett jelentősen befolyásolta a vidék építészetét a betelepített sváb falvak életmódja. A többi nemzetiség, a 18. századtól gyarapodó zsidó népcsoport vagy a szórványos szlovák lakosság építészete nem különült el.

Kutatásainkat elsősorban a mai Románia északi-nyugati részén, Szatmár, Máramaros és részben Szilágy megye területén, 1999–2015 között végeztük, az alábbi írás erről adott első híradás, mely sem terjedelménél, sem módszertani felépítésénél fogva sem tekinthető átfogó szintézisnek. Tudatában vagyunk annak, hogy a térségben kialakult néprajzi kistájegységek nem az államhatárok szerint tagolódtak, de ezúttal nem célunk a nagy összefüggések feltárása, hanem néhány megfigyelés rövid ismertetése, mely kiindulópontot jelenthet további kistájegységi kutatások elmélyítéséhez, a terület pontos kistáji tagolódásának majdani meghatározásához.

A kutatási terület délkeleti határát a Meszes- és Lápos-hegység tengelyében határoztuk meg. A Meszestől nyugatra fekvő dombvidéki, szilágysági terület északi részét, a Bükkalját a Bükk vonulata választja el a lankás dombokkal szabdaltszerű Krasznaköztől, ettől délre találjuk a sík domborzati formákkal leírható Érmelléket, északra a szintén csak kisebb dombok, és kiterjedt völgyi árterületekkel, teraszokkal rendelkező Szamosháti területét. A Szamosháti keletre dombokkal, hegyekkel körülvett völgyben található az Avas, ettől keletre a Rozsály és Gutin vonulatán túl a Tisza és az Iza völgyeiben a hegyvidéki medencék földrajzi jellegével bíró Máramaros. Nagybánya közvetlen környezete a Bányavidék, melyet délről és délkeletről Kővár vidéke és Lápos vidéke határol. Mindhárom terület inkább dombos, a Keleti-Kárpátok előhegyeinek dombhátaiból, és hozzájuk tartozó patak völgyekből áll. Ezúttal a Szamosháti,

Krasznaköz, az Avas, Bányavidék területének lakóházépítészetét tekintjük át, de összehasonlító jelleggel levonunk következtetéseket a szomszédos vidékekre vonatkozóan is.

A lakóház

A lakóház alaprajzi fejlődésének megértését sokban elősegíti a történeti előzmények rövid áttekintése. A középkori magyar lakóház kutatásának gazdag irodalmában elfogadott közös nevező, hogy a honfoglalás korában és az azt követő évszázadokban a falvak lakói félig földbe mélyített egyhelyiséges lakóházakban éltek. A számos régészeti eredmény térségünkre vonatkozó pontos és néprajzi értékelést is adó összefoglalását Balassa M. Ivánnak köszönhetjük.¹ Szintén gazdag példaanyagot tár eléink Fodor István és Wolf Mária tanulmánya is.² A régészeti adatokból levonható következtetések egy olyan 3,5-4,5 m körüli, mintegy méternyire földben mélyített lakóhásról tanúskodnak, mely fölé ágasokra támasztott, rudak által tartott szalma-, ágtető készült. A gödör egyik sarkában kemence állt. A teljes térségben azonos jellegű építmények közti minőségi eltéréseket nem annyira ezek mérete, hanem a fűtésre használt kemence helyzete, anyaga, illetve a házhoz elengedhetetlenül kapcsolódó bejárat adja. A kemencék agyagból vagy ritkábban kőből készültek, leggyakrabban félgömb formájúak voltak, de a kőkemencék között nagy számban tártak fel négyzetes alaprajzúakat is. Előfordul az a gyakorlati megoldás is, amikor a kemencét egyenesen a talajból vájják ki, ilyenkor akár kilóghat a ház gödre által meghatározott kerületből, de olyan példákat is ismerünk, amikor a ház gödörtéglalapjának belső sarkából nem ásták ki az agyagos talajt, hanem itt vájták ki a kemencének szükséges üreget.

Balassa M. Iván felhívja a figyelmet arra, hogy a Kárpát-medence északi sávjában eltérő a kemence és ház bejáratának viszonya.³ Míg a Kárpát-medence kiterjedtebb déli területein a veremházak hosszú oldali bejáratokkal készültek, és a kemence a verem valamelyik hátsó sarkában kapott helyet, északon gyakori a rövid oldali bejárat, úgy, hogy a tüzelő a bejáratához közeli sarokban áll. Ez a megoldás természetesen sokban elősegítette a füst ajtónyíláson való kiáramlását. A veremházak kemence-bejárat viszonyából adódó különbségek természetesen a Kárpát-medencén kívüli területeken is észlelhetők.⁴ A kérdés részletes megvilágítására jelen tanulmány tematikai kerete nem nyújt lehetőséget, viszont fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Kárpát-medence északi sávjában tapasztalt lakóházfejlődés a többi területen tapasztaltaktól való eltérése feltehetően e középkori fejlődésbeli sajátosságból vezethető le.

Bár régészeti módszerekkel nagyon nehezen kimutatható, és természetesen írásos források sem állnak rendelkezésre, a kutatók nagy része egyetért abban, hogy nem zárhatjuk ki azt, hogy a földbe mélyített veremházak mellett épülhettek a föld szintjére helyezett építmények is. Ezek

¹ Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai. A magyar lakóház középkori fejlődésének vázlatja.* Tevan Andor Ny. Sz. SZ. I. Kiadó, Békéscsaba 1985; Balassa M. Iván: *A Kárpát-medence északkeleti térsége lakóházfejlődéséről. = Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében.* Szerk. Cseri Miklós–Balassa M. Iván–Viga Gyula. SZNM. Miskolc-Szentendre. 1989. 63–84.

² Wolf Mária: *Régészeti adatok Észak-Magyarország középkori népi építészetéhez. = Népi építészet a Kárpát-medence északkeleti térségében.* Szerk. Cseri Miklós–Balassa M. Iván–Viga Gyula. SZNM. Miskolc-Szentendre. 1989. 47–61.

³ Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai... i.m.* 68–76.

⁴ Pavel Alexandrovich Rappoport: *Drevnyerusszkoje zsiliscse (VI-XIII vv. n.e.). = Drevnyje zsiliscse narodov vosztočnoj Evropii.* Szerk. M.G. Rabinovics Moszkva 1975. 126. 136.

főleg erdős, dombos, hegyes övezetekben boronaszervezettel épülhettek. A 13–14. században feltehetően már egyre nagyobb számban álltak föld feletti lakóépületek is. A régióra érvényes helyzet és a kevés régészeti adat arra enged következtetni, hogy a 14. század során az egyhelyiséges lakóházak fokozatosan egy bejárat előtti, második helyiséggel bővültek.⁵ Bakó Ferenc felvetette az így kialakuló második helyiség fokozatos bezáródását, hasonló fejlődési elméletet feltételezve, mint amit dr. Kós a székelyföldi ereszes ház vonatkozásában dolgozott ki.⁶ Ezzel kapcsolatosan azt gondoljuk, hogy a fent leírt természetes folyamat feltehetően Erdély teljes területén, a ház alaprajzi fejlődésének különbözőségeitől függetlenül és a faluközösségek periferiáján élő szegény családok esetén még a 20. század második felében is kimutatható.

Erdély és Magyarország északi területein a különálló alaprajzi fejlődés feltevését erősíti az a tény is, hogy a sütökemence a bővülést követően is a lakószobában maradt, csupán a füsttelentést oldották meg oly módon, hogy a kemence szája elé valamilyen anyagból hasáb vagy csonka gúla alakú füstfogó épül, majd innen a füst egy ferdén elhelyezett füstcsövön keresztül a pitvarba távozott.⁷ Ezen a területen a füstös pitvarok keskenyebbek. A területi változatok abban különböznek, hogy volt vagy nem a pitvarban szabad tűzhely, illetve hogy a pitvar fölött milyen szikrafogó szerkezet épült. Az észak- és közép-erdélyi, valamint az észak- és kelet-erdélyi házterület közötti átmeneti sáv nyugatról kelet felé, a Sebes-Körös, Almás, Szamos, Nagy-Szamos vonalán halad, majd dél felé a Maros kanyarulatáig nyúlik le.⁸

A lakóház ilyen módon bekövetkező fejlődésére jó példa a Beszterce környéki szászság területe. A gyorsabban polgárosodó és gazdaságilag fejlettebb szászság ezen a területen is élen járt az építészeti újításokban. A Beszterce környékén élő szászok házfejlődése eltért a dél-erdélyi helyzettől. Itt a másodlagosan megjelenő helyiség az egykori lakószoba bejárata elé épült, ebbe vezették át a lakószoba füstjét, de kemencét benne nem építettek. A szobában használt hasáb alakú sütökemence szája elé már a 18. században díszes, csempékből kirakott, nagyméretű, magas füstfogó épül, mely formájából ítélve sokban emlékeztet a polgári lakásokban elhelyezett kályhákra. A 19. század során a füstfogó nyílásait egyre gyakrabban zárták le, és jutottak el az immár teljesen füstmentes, városias kályhás szobákhoz. (Megjegyezzük, hogy ez az a vidék, ahol a jólét és reprezentáció jeleként a kemencetést széles, szoba felé néző oldalát is díszes kályhacsempékkel borították.) Capesius feljegyzéseiből tudjuk, hogy az itteni házak helyiségeinek megnevezésére a *Haus-Laube* vagy *Stube-Laube* szópárokat használták, tehát itt a lakószoba házként való megnevezését a díszes cserепesek megjelenésével párhuzamosan cserélik szobára, a második helyiséget folyamatosan az előépítmény, előtér, nyári-kisház vagy tornác megjelölésére is használt Laubenak nevezik.⁹

Mint látjuk, a második helyiség kialakulásához több tényező együttesen vezetett. A legfontosabb kétségtelenül a fő lakóhelyiség, azaz a kemencés lakószoba füsttelenné tétele. Ennek feltétele egyrészt a lakószoba és a padlás terének födémrel történő elválasztása, majd a lakószoba

⁵ Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai... i.m.* 107.

⁶ Bakó Ferenc: *A parasztház alaprajzi fejlődése Északmagyarországon. = Az Egri Múzeum Évkönyve XIII.* Eger, 1975. 209. A2, C2; Dr. Kós Károly: *Erdély népi építészete.* Kelenföld Kiadó, Bp. 1989. 206–214.

⁷ E megoldás jellemzi az Észak-Magyarország és Szlovákia területét lefedő nagytáj keleti részét, melytől nyugatra a füstös függőlegesen tőri át a födémrel. (Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai... i.m.* 107–118.)

⁸ Furu Arpád: *Táji tagolódás Erdély népi építészetiében.* Exit Kiadó–Teleki László Alapítvány. Kvár 2017. 84–88.

⁹ Johann Reinhard Bünker: *Das siebenbürgisch-sächsisches Bauernhaus.* Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 29. 1899. 197–216; Roswith Capesius: *Das siebenbürgisch-sächsisches Bauernhaus, Wohnkultur.* Kriterion Verlag, Buk. 1977. 39.

kemencéjéből származó füst elvezetése, ami az általunk vizsgált területen, legalábbis a fejlődés 18. századtól létező épületeken is bizonyítható szakaszában a bejárat elé épített, fedett, de födém nélküli pitvaron keresztül valósult meg. Ez az alaprajzi megoldás a teljes térségben használatba volt még a 19. század első felében is, igaz, javarészt a korábbi században emelt épületeknél. Az ilyen archaikus fűstházak jól ismertek a 19. századi kalotaszegi¹⁰ épületeknél is, de jelenlétükről tudunk a Szamos völgyében,¹¹ Lápos és Kővár vidékén, Szatmárban és Máramarosban is.

Jó példája ennek az épülettípusnak a Nagyilondához közeli Hosszúréven fennmaradt igen archaikus, a 19. század derekán épülhetett pitvaros ház. A kétosztatú ház bejárata a keskeny pitvarba nyílik. Innen léphetünk be a lakószobába, melyben vízszines füstelvezetésű füstfogós, ún. kabolás kemence áll, vízszintes kürtőjén keresztül füstje a pitvar válaszfalán keresztül távozik a padlástérbe. A pitvarnak födéme nincs, a tetőt a tűzveszélytől egy csonka gúla alakú cserény védi. A szoba alatt pince van, a ház udvari homlokzata mentén pedig a pince falán kialakított keskeny tapasztott padka húzódik.

A pitvarban található cserény vagy vakkémény az egyik olyan építészeti megoldás, melynek területenkénti alkalmazása lehetővé teszi ennek térképre vetítését. Megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált terület északi, hegyvidéki sávjában, azaz javarészt Máramarosban a pitvar fölé nem készül füstfogó.¹²

A lakóház fejlődésének következő szakaszában a pitvar másik oldalához egy harmadik helyiséget csatlakoztattak. Ez elsődlegesen tároló funkcióval rendelkezett, de természetesen több generáció egymás mellett élése esetén nem zárhatjuk ki, hogy lakhattak is benne. A harmadik helyiség megjelenése elsősorban a ház lakóinak vagyoni helyzetével és társadalmi rangjával volt összefüggésben. A folyamat már a 15–16. században kezdetét veszi, a 17–18. században már az épületek jelentős része háromhelyiségű.¹³ Ugyanakkor a terület keleti sávjában még a 19. században is épültek kéthelyiségű lakóházak is.

Szükséges megemlíteni, hogy a harmadik helyiség a 18. századi összeírások tanúsága szerint akár istálló is lehetett,¹⁴ igaz erre vonatkozó adatokkal egyelőre csak a terület keleti hegyvidéki sávjában,¹⁵ illetve a jelenlegi országhatár magyarországi részén, ennek is a hevesi, borsodi területein találkozhatunk. Az istálló lakóház kiterjedt európai kapcsolatrendszerrel rendelkezik. Erdélyben Beszterce környékén, elsősorban a terület keleti hegyvidéki területein tűnik fel, de megtaláljuk a Kárpátok északra eső lengyel területein, Morvaországban, Csehországban és a Szudéta vidéken, előfordulását általában a beköltözött német telepeseikkel hozzák összefüggésbe.¹⁶ Megállapítható, hogy ez a fejlődési irány a Kárpát-medencében nem tűnt életképesnek, a harmadik helyiség a kamra funkcióból váltott fűtött lakótér funkcióvá, az állatok számára pedig a fejlett, többszörösen osztott, és takarmánytárolást is biztosítani tudó csűrök jelentették a megoldást.

A 19. század során a harmadik helyiség megléte a tehetősebb családi lakóházak esetén általánossá vált. A pitvarba tüzelő került, ezzel fokozatosan átalakult konyhává, átvéve a korábbi

¹⁰ Bátky Zsigmond: *Néhány adat Bánffyhyunadnak és környékének népies építkezéséhez*. Néprajzi Értesítő VIII. 1907. 50–70; Furu Árpád: *Kalotaszeg népi építészet*. Exit Kiadó, Kvár. 2012. 24–26.

¹¹ Furu Árpád: *Táji tagolódás... i.m.* 84–86.

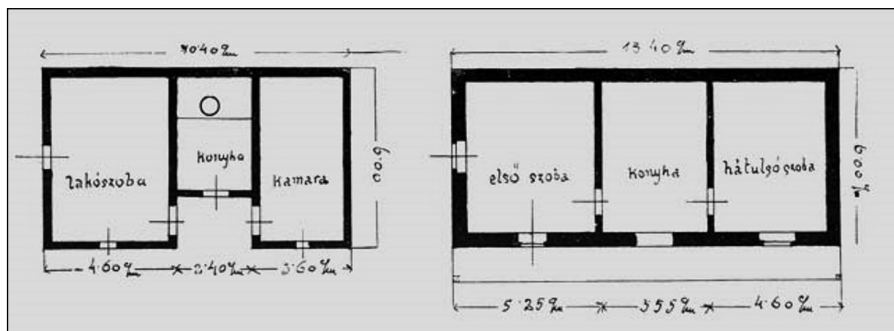
¹² Romulus Vuia: *Satul românesc din Transilvania și Banat* (1945). = Uő: *Studii de Etnografie și Folclor*. I–II. Editura Minerva, Buc. I. 155–360; II. 13–127. 1975–1980. 5. térkép.

¹³ Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai... i.m.* 108.

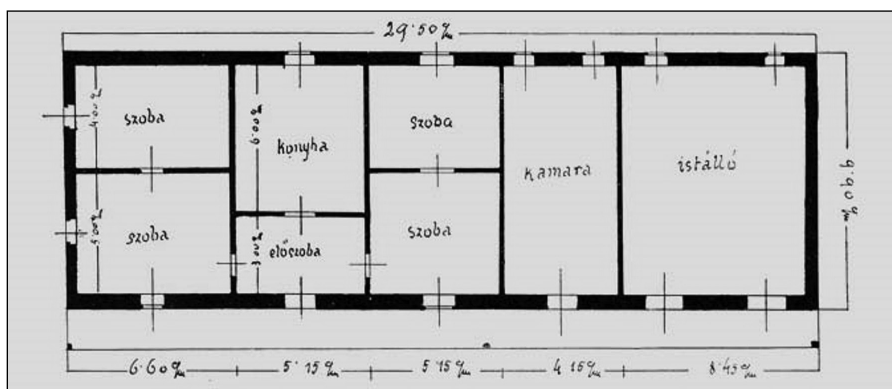
¹⁴ Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai... i.m.* 109.

¹⁵ Romulus Vuia: *i.m.* 5. térkép

¹⁶ Balassa M. Iván: *A parasztház évszázadai... i.m.* 109.

1a. kép. Szatmár vármegyei magyar házak (Borovszki 1908. 256–278.)

1b. kép. Szatmár vármegyei sváb ház (Borovszki 1908. 256–278.)

lakószoba lakó-feldolgozó szerepét. A felszabaduló helyiség a reprezentáció jegyében tisztasobaként kerül használatba. A kamra is kaphat lakófunkciót, nemritkán ez a helyiség veszi át az eredeti lakószoba szerepét. A falvak urbanizációját jelzi, hogy esetenként eleve az épületet az utcával párhuzamosan helyezik el, így mindkét helyiség utcai ablakokkal rendelkezhet.¹⁷ Ez utóbbi folyamatok az egységes Kárpát-medencei integráció jegyében valósulnak meg, ezzel fokozatosan megszűnnek a lakóház funkcionális különbségei az egyes kistájjegységek között (1a. és 2. kép).

További kérdéseket vet fel a XVIII. században kialakult sváb telepesfalvakban álló lakóházak alaprajzi kialakítása. A Károlyi-birtokokra a család kezdeményezésére nagy számban érkeztek sváb telepesek, ezek képezve a szatmári svábok legnagyobb tömbjét. 1712–1838 között a család 31 községben 2072 családot telepített le.¹⁸ Javarészt létező falvakba telepítették őket, ritkábban új falurészeket vagy akár falvakat hoztak létre számukra. Josef Bittheuser, a Károlyi

¹⁷ Dr. Kós Károly: *i.m.* 9–15.

¹⁸ Vönház István: *A Szatmár-megyei német telepítés*. Pécs 1931. 186., idézi Bara Júlia: *Joseph Bittheuser (1755–1828), a Károlyi család uradalmi építészének tevékenysége Szatmár megyében.* = *Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben*. Szerk. Orbán János. MMM–EME. Marosvásárhely-Kvár. 2016. 57.

2. kép. 19. század elején épült lakóház Kisbáonyban (áttelepítve a nagybányai szabadtéri múzeumba) (Furu Árpád 2016.)

család építésze több évtizedes szolgálata során templomok, magtárak, fogadók és a nagybirtokot szolgáló egyéb lakó- és gazdasági épületek mellett a sváb telepések számára is készített, illetve felhasznált tipizált lakóépület-terveket. Bara Júlia tanulmányában feljegyezi, hogy 1779-ben Károlyi Antal egy birtokbejárást követően utasította tisztjeit, hogy a sváb településeken a lakóházakat a kiadott terv szerint emeljék, és sürgette a szín-falusi telepes házak „modellájának” elküldését. Feltételezhető, hogy a tervezési munka Bittheuserre hárult. Ezt bizonyítja Károlyi Antal jószágigazgatójának, Somogyi Ferencnek egyik 1783-ban írott levele, amelyben értesítette megrendelőjét, hogy Bittheuser elkészítette bizonyos „paraszt házaknak planumat”,¹⁹ és ezeket feltételezhetően mezőfényi, nyírlugosi, barlafalvi és tóketerebesi jobbágyházak építésénél alkalmazták.²⁰ Bara Júlia kutatásai során eddig nem kerültek elő Bittheuserhez köthető, jobbágyházakhoz készült típustervek, viszont a Károlyi család tervtárában látható két ún. mintatervsorozat, – melyeket Franz Sebastian Rosenstingl (1702–1785) bécsi építész készített Károlyi Antal megrendeléséből – különböző uradalmi, köztük néhány parasztportára vonatkozik.²¹ A terveken különböző méretű és gazdasági erejű családok számára készültek javaslatok, melyekről ma már elég nehéz eldönteni, hogy egyáltalán felépültek-e.

A ma látható fejlettebb sváb házak kialakításában ugyan egy-két alaprajzi vonás felismerhető, viszont úgy az udvar kialakítására, a lakóház homlokzati kialakítására, a használt kapufajtákra vonatkozó széles körben elterjedt megoldások kevésbé valószínűsítik, hogy a terveken látható épületek nagy számban elkészültek volna. A terveken szereplő házak közül a kisebbek is párhuzamosak az utca tengelyével, ami ellentmond a terepen látható általános helyzetnek. A nagyobb L alakú házak utcai homlokzatának közepére bejárati ajtót tervezett, ezek sem jellemzőek

¹⁹ Bara Júlia: *i.m.* 2016. 57–62.

²⁰ Somogyi Ferenc Károlyi Antalhoz, Nagykároly, 1783. június 6. „A Lugosy [Nyírlugos] Toth [értsd: tót] új gazdáknak az házakat effective csináltatom ad formam domuum fényiensium úgy, hogy ebben az esztendőben még legalább hat ház felállhasson.” MNL OL, P 398, No. 65638; MNL OL, P 398, No. 65682., idézi Bara Júlia: *i.m.* 57.

²¹ Bara Júlia: *i.m.* 57–60.

a vidékre. Az csűr és egyéb melléképületek elhelyezése sem köszön vissza egyetlen faluból sem. Feltételezhetően, a kutatható Rosenstingl-tervek alkalmazása helyett Bittheuser a saját maga által kidolgozott, a vidék építészetéhez, telekhasználatához jobban alkalmazkodó terveit használták a fentebb felsorolt falvak mellett más településeken végzett építkezéseknél is.

A Szatmár megyei sváb házak néprajzi és építészeti szempontból is pontos leírását Móricz Zsigmond tárja elénk²² (*Ib. kép*). Tanulmánya Borovszki *Magyarország vármegyéi és városai* című munkájában jelent meg néhány illusztrációval kísérve. Ellentétben a magyar házakkal, melyeknél lineáris alaprajzi helyzetben három vagy több helyiség volt egy sorban, a jelentősen szélesebb, akár 8-10 × 25-30 m alapterületű házakban, az utca felé két szoba, ezt követően egy széles konyha és egy keskenyebb előszoba, majd újból egymás mellett két lakószoba épült, ezt követte egy tágas kamra, majd az istálló helyisége. Megjegyezzük, hogy a ház mindkét oldalán nyithattak ablakot.²³ Ilyen elrendezésű házak épültek többek között Krasznabélteken és Erdődön is.²⁴

A lakóházak felépítésének a 19. század második felétől általában része valamilyen tornác is. A terület keleti, hegyvidéki sávjában viszonylag későn jelennek meg az oldaltornácok. Hasonló következtetést vonhatunk le a jelenlegi Szatmár megye északnyugati, határközeli falvainak házairól is. A Szamos, Kraszna és az Ér völgyeiben található gazdagabb települések falvaiban a 19. század végétől egyre gyakoribb a ház utcai és udvari oldalát szegélyező homloktornác, mely a bejárat előtt kiugró portikusszal is kiegészülhet.

Anyaghasználat, szerkezet

A falszerkezeteket a Partiumban is a környezet által biztosított anyagok határozták meg. A magasabban fekvő erdős területek közelségében faszerkezetű falakat raktak, az alacsonyabb, fenyőben szegény, de cserfaerdőkkel rendelkező falvakban favázás, sövényfalú házakat építettek. Az erdőkben meg szegényebb vidékeken a földfalú, rakott, vert vagy vályogtechnikával készülő falazatok terjedtek el.²⁵

Az Erdélyt övező, magasan fekvő hegyvidék bőven megtermelte az épületekhez szükséges faanyagot. Minden olyan hegyvidéki területen, ahol a helyi lakosságnak módjában állt az erdőt kitermelni, a házak anyaga a *borona*, azaz a hosszú, egyenes, könnyen megmunkálható fenyőgerenda. Ebből építkeztek a Lápos mentén és Kővár vidékén, az Avasban, Belsőszolnok vármegye egyes részein²⁶ (*4. kép*). Az Avasban tölgyből is bárdoltak boronagerendákat. A te-

²² Móricz Zsigmond: *Szatmár vármegye népe*. = *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Szerk. Borovszki Samu. Bp. 1908. 256–278.

²³ „Az Ér-mellék sváb házainak ős jellemvonása, hogy az összes melléképületeket a lakóházzal egy fedél alá építik, a minek az a főhaszna, hogy a gazda az egész házat bejárhatja s nem kell sárba lépnie az eresz alól, a végigfutó, de el nem rácsozott, vagy csak a lakás előtt bedeszkázott tornácra. Ez az építésmód a magyarságnál is egyre jobban hódít. A ház beosztása is lényegesen különbözik a sváboknál és a magyaroknál. Mezőpetri, Szaniszló stb. sváb községekben két szoba van az utcára, a pitvar előszobára és konyhára oszlik s hátul ismét két szoba van. Tehát nagyobb házakat építenek?” (Móricz Zsigmond: *i.m.* 263.).

²⁴ Saját kutatás 2005–2015.

²⁵ Barabás Jenő–Gilyén Nándor: *Magyar népi építészet*. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1987. 58–123; Stoica Georgeta: *Arhitectura interiorului locuinței țărănești*. Muzeul din Rîmnicu Vîlcea. Rîmnicu–Vîlcea 1974.

²⁶ Magyar Néprajzi Atlasz (MNA). Szerk. Barabás Jenő. 1987. 221, 224; Romulus Vuia: *i.m.* 6. térkép.

rület északkeleti részén, Máramarosban és a Bányavidék-közeli hegyekben gyakran igen nagy keresztmetszetű fából 10-12 × 25-50 cm méretű hatalmas pallókat hasítottak. Módosabb portákon a gerendákat bárdolták, faragták, a végüket igényesebben formálták. Szegényesebb, kisebb házak, szállások kalyibák esetén beérték a kis keresztmetszetű rönk faanyaggal, melyet csupán háncsoltak.

A 19. század második felétől kezdődően a Keleti-Kárpátokat szegélyező dombvidéken a boronafalat fokozatosan háttérbe szorította a rövidebb, gyengébb minőségű, másodlagos felhasználású faanyagból is összeállítható zsilipes szerkezet. Előfordulnak a boronás és sövényházas területeken egyaránt. A boronás vidékeken az olcsóbb házak anyaga, a sövényfalú építkezést alkalmazó tájakon pedig a gazdagabb rétegek igényesebb házai készültek ilyen módszerrel. Megjegyezzük, hogy a zsilipes szerkezetek mégis a fában szegényebb, korábban sövénykitöltésű favázás házakkal jellemezhető területeken terjedtek el igazán, vidékünkön megtaláljuk Lápos és Kővár vidékén, a Szamos északi, jobb partját övező dombok között, Sikárló, Iloba, Sebespatak dombvidéki településrészein és az Avasban.²⁷ Zsilipes vázszerkezetet regisztráltunk többek között Rozsapallagon, Apán, Avasújvároson (6. kép), Ilobán, Túrterebesben.²⁸

Nagyon gyakran egyszerre alkalmazták a rendelkezésre álló faanyag függvényében a borona és zsilipes technikát. Tudunk olyan házakról, ahol az épület sarkait keresztvéges csapolással fogták össze, de a hosszú oldalon sásfákat iktattak be. Kővár vidékén gyakran épültek olyan épületek, amelyeken a vázszerkezetet váltja a borona. Olyan lakóházat is regisztráltak, melynek boronaszervezete hornyolt faanyagból készült, azaz egy zsilipes ház anyagát másodlagosan építették be az épületbe.

Nagybozintán, a Lápos és Zazar torkolatánál a vázszerkezetes ház középső pitvarának oldalfalait boronafalás megoldással, azaz keresztvéges csapolással kapcsolták zsilipkitöltésű vázszerkezetéhez²⁹ (2. kép). Hasonló megoldást találtunk Ilobán is.³⁰

Vázszerkezetes vegyes falakon azokat a falazatokat értjük, ahol a házak tulajdonképpen tartószerkezete egy oszlopokból, gerendákból, merevítést szolgáló ferde kötésekből áll. Az oszlopokat, amelyeket korai forrásokban gyakran *ágasoknak* neveznek, a középkori építkezéseknél gyakran ásták földbe, ezek a cölöpvázás szerkezetek vagy nyitott keretű vázszerkezetek. A fejlettebb megoldás az, hogy az oszlopokat általában keményfából készült talpgerendába eresztik. Ezeket nevezzük talpas vázas szerkezeteknek vagy zárt keretű vázszerkezeteknek.³¹ A fa tartóelemek közötti rész kitöltésére több megoldást ismerünk. Leggyakrabban a favázat függőleges vagy vízszintes karók vagy bárdolt faelemekre helyezett sövényvel töltik ki, majd ezt kétoldaltól agyaggal betapasztják.

Észak-Partiumban széles körben használtak vegyes falazatokat, tulajdonképpen a terület legnagyobb részén lankásabb dombokon és a síkvidéken a 19–20. század fordulójáig a vegyes falazatok voltak a legelterjedtebbek. A regisztrált épületek a talpas vázas épületek csoportjába tartoznak. Általában keményfa talpakra sasokat állítottak be, a sarkoknál ezeket ferde dúcokkal merevítették.

²⁷ MNA 224.

²⁸ Saját kutatás 2010–2015.

²⁹ A Nagybányai Szabadtéri Néprajzi Múzeumba áthelyezett ház.

³⁰ Saját kutatás 2013.

³¹ Barabás Jenő – Gilyén Nándor: *i.m.* 63–69; Harkai Imre: *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben.* LaVik 1992TM Kiadó, Bp.1992. 74–75; Grigore Ionescu: *Arhitectura populară românească.* Ed. Tehnică, Buc. 1957. 130.

3. kép. Vályogfal és fűrészelt deszkamellvéd részlete Apában (Furu Árpád 2008.)

4. kép. Kosztafalvi (Lápos mente) boronaház, 18. század vége (áttelepítve a nagybányai szabadtéri múzeumba) (Furu Árpád 2016.)

Kisbáonyban a vázszerkezet tölgyből készült. A ház rövid oldalán három sást és két ferde merevítést iktattak be, a középső sas támasztja a mestergerendát, ugyanakkor az ablak függőleges sasfajaként is szolgál. A sasokat vízszintes koszorúgerendával fogták össze.³² Hasonló szerkezetű ház állt 2003-ban Csedregen is.³³

³² Nagybányai Szabadtéri Néprajzi Múzeumba áthelyezett ház.

³³ Szabó Sámuel kutatása 2003.

5. kép. Lakóház Kapnikbányán, Bányavidék
(Furu Árpád 2010.)

Szamosborhídon a sövénykitöltésű vázszerkezet szintén tölgyből készült. Itt is a ház rövid oldalán három sást iktattak be, a középső sas támasztja a mestergerendát. A pitvar két válaszfala kiskeresztmetszetű, háncsolt, kör keresztmetszetű gerendákból készült, melyeknek végeit keresztvégesen csapolták be a pitvar zsilipes kitöltésű falába.³⁴ Barlafaluban (318. sz.) a vázszerkezetet lécek közé döngölt agyaggal tömítették.³⁵

Földfalakkal, azaz faszervezet nélkül, vert és rakott technikával épülő falazatokkal a Szatmárisíkságon és ennek peremvidékén találkozunk.³⁶ Dr. Kós Károly szerint ezek a technikák az Erdélyi Mezőségen 19. század második felében jelentek meg,³⁷ a térségünkben a 20. század első felében a rakott vagy vert falazatok helyett ekkor már a vályogfalak tűnnek fel, kezdetben vázszerkezetes házak töltőelemekeként, majd független falszerkezetként is.

A vályog a földfalak legfejlettebb technológiáját a jelenti (3. kép). Szalmával, pelyvával kevert sarat, agyagot kocka alakú formákba préselnek. A formát kézzel vagy ronggyal bevizezik, majd a vályogot kifordítják, *vetik*, majd élére állítva, egymásra rakva napon tovább szárítják. Színérvárlján és Apán, ahogy más településeken is, a helyi roma nagycsaládok foglalkoztak vályogvetéssel. A férfiak kitermelték az agyagot, kapával összekeverték a megrendelő által biztosított pelyvával. Ha nem volt pelyva, szalmát hasogattak, de arra is volt példa, hogy az agyagba faforgácsot is keverték. A vályog vetését a család nőtagjai végezték. Nem minden faluban éltek vályogvető roma közösségek, Ilobára és Sebespatakra például szintén Színérvárljáról vittek a vályogot.³⁸

Ezt követően úgy falaznak a vályoggal, mint a kiegészített téglával. A vályogból 40-80 cm vastag falakat raktak, minél magasabbra tervezték a falat, annál vastagabban falaztak.

³⁴ Nagybányai Szabadtéri Néprajzi Múzeumba áthelyezett ház.

³⁵ Saját kutatás 2015.

³⁶ MNA 222.

³⁷ Dr. Kós Károly: *i.m.* 87.

³⁸ Oláh Gábor (sz. 1952), színérvárljai lakos szíves közlése.

6. kép. Lakóház Avasújvárosban, Avas
(Furu Árpád 2012.)

7. kép. Lakóház Apában
(Furu Árpád 2008.)

A téglához hasonlóan kötésbe rakták. Habarcs helyett kötőanyagként híg sarat alkalmaztak. Használták vázszerkezetű házak falainak kitöltésére is.

Az általunk tanulmányozott területen, a hegyvidék kivételével szinte mindenhol elterjedt a vályog használata. A Meszes nyugati oldalától, a Kraszna völgyében, az Érmelléken, a Szatmári-síkságon, sőt még a Bányavidék dombos övezetében és az Avasban is széles körben alkalmazták a 20. század elejétől a vályogot. A vályog változóan különböző méretben készült,

akár egyazon faluban is vetettek kisebb vagy nagyobb vályogtégglákat. Színérváralján és környékén $14 \times 14 \times 28$ cm volt a szabványszerűen használt nagyméretű vályog.

A Szilágyságban használták a legkisebb, a $30 \times 15 \times 8$ cm-es vályogtégglát. A vályoggal vegyesen téglát is falaztak. A házak lábázatát módosabb gazdák igyekeztek 60-80 cm magasságig téglából felrakni, majd erre falazták a vályogot.

Vályogfalazatot használtak kitöltésként többek között Színérváralján, Ilobán, Apán, Sebespatakán, Józsefházán, Misztótfaluban.³⁹ Vázszerkezet nélküli vályogfalakat regisztráltak Ilobán, Színérváralján, a határ melletti Csedregen.

A sváb falvakban tehetősebb gazdák teljes magasságú falakat is építettek téglából (Krasznabéltek, Szakas, Erdőd) (8. kép). Többek között Sárközújlakon igényesebb polgári lakóháznál vegyesen alkalmazták a téglát és a vályogot, a falakat a lábázat fölött, mintegy méternyi magasságban téglából rakták, ezt követően a vályogot a téglával vegyesen falazták, két sor nagyobb méretű vályogtégla közé került két-két sor égetett téglá.⁴⁰

A 19. század derekáiig Erdély népi építészetében általánosan elterjedt volt a szalmatető. A Partiumban használatuk még a 20. század elején is viszonylag széles körű volt. A 16–17. században ezzel a technikával még a fában gazdagabb vidékeken is udvarházakat, illetve egyéb uradalmi épületeket, és ennél nagyobb számban melléképületeket, pajtákát, ólakat, színeket, csűröket fedtek. A *taposott* vagy *vert* szalmatető általában csúcsosabb, magasabb volt. Az eres mentén, vízszintesen néhány vastagabb lécet, deszkát vagy dorongot helyeztek el hosszában, majd erre villával kezdték rakni a mintegy fél méter vastagságú szalmát. A tetőrakó mester az ereszen állt, és lábaival taposta a segédje által villával feladott anyagot. Így haladtak felfele. A 19–20. század fordulójára ez a fedéstípus Kővár és Lápos vidékén, az Avasban egyaránt fennmaradt,⁴¹ inkább a dombos, hegyes vidéket jellemezte.

A második szalmafedési mód a *zsúpolás*. A zsúptető rakásához a rozsszalmát kévékbe kötötték a lécekhez. A tetőket a szél ellen a nyereg mentén, a tető élén átvett, egymáshoz kötött karókkal védték. Ismert volt a nyereg zsindelemmel vagy cseréppel történő felrakása is. A Szamos völgyében ilyen tetőfedést dokumentáltak Barlafaluban, Szamosborhídon, Színérváralján, Avasújvárosban, a megye északnyugati térségében Csedregen, Kisbáonyban, Misztótfaluban. Ezen a vidéken szokás volt a zsúppolt szalmatető lépcsőzetes kialakítása is, ilyen kialakítás ismert Nagybozintáról, Misztótfaluról, Szamosborhídról.⁴²

A Szamos, Kraszna és Ér árterületén, nádasokban gazdag területeken, tetőfedésre nádat is használtak. A nádfedél mezősegi készítését dr. Kós Károly dokumentálta. A szétbontott nádkévékből kisebb *kévéket* kötöttek, majd ezeket a fedélen kívül álló mester tövükkel lefelé, legalul egy sorba egymás mellé tette, úgy, hogy minden kévét *rekettyegúzzsal* a léchez kötött. A nagy fedőtűvel a padlástér felé dugta a gúzzst, ahol segítsége átvette, megszorította, majd a tűvel visszatűzte. A legelső sor nád alját a csepegőnél, teljes vastagságban egyenesre egyengették, a fentebbi sorok alját, mielőtt a zsúpokot végleg a léchez kötötték, a lapos deszka nádverővel felverték, azért, hogy a tető ne maradjon lépcsőzetes, hanem külső síkja sima legyen. A tetőgerincen kiálló nádvégeket keresztben lekötötték. A két bütün a legfelső sor nádat kétszeresen tették,

³⁹ Saját kutatás 2013–2015.

⁴⁰ Saját kutatás 2010.

⁴¹ MNA 233.

⁴² Saját kutatás 2015.

8. kép. Oromfalas lakóház Krasznabélteken
(Furu Árpád 2012.)

9. kép. Díszített oromfal Apában, 298 sz.
(Furu Árpád 2008.)

és a kiálló zsúpok végeit a csúcsonnál átkötve *házcúp*ot képeztek, amely megakadályozta a fedél beázását. A *csúpokra* szokás volt a jobb védelem érdekében fazekakat húzni.⁴³

Nagybozintán a kontyolt nádtetőt, a szalmatetőknél ismert módszer szerint lépcsőzetesen rakták. Lépcsőzetes nádtetőt használtak a szamosborhídi porta épületeinek fedésénél is.⁴⁴

⁴³ Dr Kós. Károly: *i.m.* 94.

⁴⁴ Nagybányai Szabadtéri Néprajzi Múzeum 2015.

Ismert volt a nádtető Apában és Józsefházán is. Színérváralján a nád és szalmatetőt egyaránt használták. Sokszor egyazon épületen belül is voltak náddal vagy szalmával fedett részek, az eredeti szalmatetőt nemritkán náddal javították, aszerint, hogy éppen milyen tudású mester vagy milyen anyag volt inkább elérhető.⁴⁵ Nádtetőt dokumentáltunk Erdődön, Madarason, Szakaszon és Krasznabélteken, igaz, itt javarészt csupán gazdasági épületeken, csűrökön maradt fenn ez a fedési mód.

Zsindelyt mint igényesebb, drágább anyagot házaik fedésére elsősorban a hegyvidéki övezetekben, azaz Máramarosban és a Nagybánya közeli bányavidéken a tehetősebb gazdák használták. A máramarosi zsindely keskenyebb, és hornyolás nélkül egymásra csúsztatva szegezték az épületekre. Gyakori, hogy az egymás melletti zsindelyek átfedése nagyobb, így a tetőfedés rajzolata nagyon sűrű. Ritkábban az egyes sorok átfedésének irányát váltakozva rakták, ezzel díszítve a tetőt.

A 20. század első felétől fokozatosan a teljes térségben elterjedt az ipari technológiával előállított cserép, hódfarkú és hornyolt cseréppel egyaránt fedtek.

Díszítések, homlokzatok

A Partium északnyugati térségében a leghangsúlyosabban és legváltozatosabban a fafelületeket és fa szerkezeti elemeket díszítették. Külön kell szólnunk a tornácokról, melyeknek oszlopait, valamint az oszlop-gerenda kapcsolatot egyaránt igényesen képezték ki, valamint a fa oromfalakról, melyek szintén változatos díszítési motívumok felületei. Főleg hegyvidéken faragták az ajtó- és ritkábban az ablakkereteket, és a teljes térségben gondos megmunkálásnak örvendtek a nagy felületű jelentős csűrkapuk.

Legkevésbé a Szamos völgyének tornácai díszítettek. Az oszlopok általában bárdolt fagerendákból készülnek. Leggyakrabban csak az oszlop középső hosszabb szakaszán élszedés jelenik meg (Madaras, Iloba, Színérváralja, Barlafalu, az Avasban Bixád, Kőszegremete, Komorzán, hogy csak néhány példát említsünk) (6. kép). Igényesebb házaknál az oszlopok nyeregfák közbeiktatásával csatlakoznak a hosszanti zárógerendához (Remetemező, Kőszegremete, Madaras). A 20. század első évtizedeiben divatossá vált az apácarácsos árnyékoló akár íves kialakítású felszerelése (Túrterebe, Iloba, Sárközújlak, Barlafalu és máshol). Az Avas térségében szintén egyszerű bárdolt oszlopokat találunk.

A hegyvidéki térségben, Kővár vidékén, a Szamos mente Nagybányához, és a Kővár vidékhez legközelebb eső területein, valamint Máramarosban a tornácoszlopok hangsúlyos dinamikus faragását figyelhetjük meg (11. kép). A kiinduláshoz nagyobb keresztmetszetű gerendákat használtak, a keresztmetszet változásai jelentősek, erőteljes párkányzatok, gallérok jelentek meg. Legáltalánosabb a hosszabb sudaras kialakítás. Erőteljesebb hatású a bábos korlátokat idéző lefaragás. Ennek példáival elvéve az Avasban, Avasújvárosban és Vámfalun is találkozunk. Tulipánszerű lefaragás készült egy nagybozintai ház tornácoszlopain. Hasonló faragások egész sorával találkozhatunk Máramarosban is.

A pontosabb megmunkálású oszlopokon szinte tökéletesen szimmetrikus keresztmetszet-változásokat sikerült létrehozni. A 20. század elején készült darabok már esztergával készültek.

⁴⁵ Oláh Gábor (sz. 1952), színérváraljai lakos szíves közlése.

10. kép. Díszített oromfal Apában, 308. sz.
(Furu Árpád 2015.)

11. kép. Faragott tornácoszlopok Pusztahidegkúton
(Furu Árpád 2015.)

A lefaragott bábos rész alatt és felett általában egy vastag pálcátag kap fejezet és lábazat szerepet. Egyes esetekben a pálcátagszerű kötegeket megismétlik. Készültek homokóraszerű, közéjükön keskenyebb minták is. A bábszerűen középpontjuk felé csökkenő díszítések legkeskenyebb részén általában pálcátagozatot faragtak, ahogy pálcátaggal zárták le alsó és felső részén a mintát (Kövár vidéke). Ritkábban pálcátag nélküli, a fapillér szélességével megegyező magasságú lefaragásból álló kettőzött minták is készültek, ezeket akár pálcátag nélkül is illeszthették (Avasújváros).

Kővár vidékén, Máramarosban és ritkábban az Avasban és a Szamos mentén a tornácok záródását hajlítottan faragott, merőleges félhengertagozatokkal díszített könyökfákkal ívesen alakították ki. Az íves záródás általában faragott tornácoszlopos házaknál készült.

A tornácok faelemeinek díszítése mellett vidékünkön kiemelt fontosságnak örvendett az oromfalak díszítése. A kontyolt tetőket először a sváb falvakban váltotta a háromszögű, majd csonka kontyolt oromfal. A háromszögű oromfal általában téglából, vályogból készült – ez esetben valamilyen romantikus stílusú vakolatdíszítést kapott (Krasznabélték, Madaras, Szakaszi) (8. kép). Ritkábban álló hézagokkal felszegezett deszkázattal zárták, ezen szellőzőlyukakat nyitottak (Madaras). Szintén a sváb falvak hatására terjedt el a csonka kontyolású, vízvető nélküli, kezdetben náddal, szalmával, majd a 20. századtól cseréppel fedett tető. Ezeknek lapos, egyenlő szárú trapéz oromfalai voltak. Az oromfalat függőleges vagy mintázatosan elhelyezett deszkázattal zárták, melyeken több szellőzőnyílást nyitottak. Az oromfal széleit fűrészelt sormintás deszkákkal keretítették, az alsó vízszintes sormintát nem ritkán rászereelt, szintén fűrészelt mintás deszkadísszel bővítették. A szellőző nyílásokat általában párban azonos formára vágták, egy-egy oromfalon akár három-négy mintapár is készülhetett (7. kép).

Apában nagy számban, változatos díszítéssel maradtak fenn a leírt típushoz tartozó díszített oromfalu házak. A 431. számú ház 1937-ben épült. Oromfalán középen rácsos nyílás, alatta növényi jellegű fűrészelt dísz. Az évszám nagy kivágott számjegyekkel jelenik meg, a számjegyek között négyágú rozetták vannak, a széleken bevágott holdsarló látszik. A tetőnek nagy a kontyolása, a vályog falú ház háromhelyiséges, kék színre festett, mellvéd nélküli tornáccal keretezett.

A 308. számú ház szintén nagy csonka kontyolású, díszített oromfalas (10. kép). 1946-ban épült, a trapéz formájú oromfal két szélén, a derékszögű háromszög formájú résznél, ferde deszkázással zárták. A belső téglalap alakú mezőben a deszkázás függőleges. Az oromfalon három kis nyílás van vékony apácaráccsal lezárva, alatta fűrészelt dísz. Az oromfal deszkázatába befűrészelve, jobbról és balról egy-egy holdsarló, egy-egy nyolcágú rozetta, egy-egy tulipán vágva és egy egy karcolva látható. A házat nyeregű tornác szegélyezi, az udvar soros, a ház mögött kamra, gabonás, szin és csűr található.

A 298. számú ház 1920-ban épült, oromfala nagy csonka kontyolású (9. kép). Deszkázatába 4-4 díszelt vágtak, ezek szív, nyolcágú rozetta, cserépből kiemelkedő virág, négy-irányú centráli tulipáncsokor formájúak. Középen barokkosan záródó, apácaráccsal zárt kis nyílás látható, melyet félkörös, lyukasított szegélydísszel keretiztek. A házat fűrészelt deszkából kialakított kosárirves záródású, áttört fűrészelt mellvédes homloktornác szegélyezi.

A barlafalui 71. számú nagy csonka kontyolású ház oromfalát középső részén függőlegesen, szélein 45 fokban ferdén deszkázták (14. kép). Az oromfal középső nagyobb nyílását, mely alatt az 1947-es évszám olvasható, egy-egy kisebb téglalap alakú szellőzőlyuk szegélyezi, fölöttük egy-egy fűrészelt rozetta látható. Az oromfal alsó részét keresztből és függőleges lencseformákból váltakozva kialakított fűrészelt sorminta szegélyezi, erre szereltek fel középen egy virágos fűrészelt elemet. Díszítőjellegűek az oromfal hézagait záró lécek is, melyeknek alsó részét megszakítva szegezték föl. Alsó részük lábazatot sejtetve szélesebb, a közökre pedig tulipán formájú díszet szegeztek. Az oszlopos homloktornác záródását kettőzött szegmensíves kialakítású apácaráccból szerkesztett árnyékolóval díszítették.

Az ilobai 356. számú ház trapéz alakú deszka oromfalát középső részén függőleges, szélein 45 fokban helyezett ferde deszkázat zárja. Hézagait lécekkel zárták, melyeknek alsó

12. kép. Oromfali dísz Ilobán, 356 sz.
(Furu Árpád 2010.)

13. kép. Oromfali dísz Ilobán
(Furu Árpád 2010.)

végződését esztergált lábazati elemmel díszítették. Az oromfal közepén függőleges téglalap alakú ajtó található, alatta nagyon díszes, központi cserépből kinövő indákat és egymás felé forduló madarakat mintázó díszítőelem található (12. kép). Szintén igényes a sűrűn fűrészelt egymásba metsző körívekből kialakított alsó szegélyező sorminta. A központi nyílás két oldalán két kisebb, apácaráccsal zárt, téglalap alakú szellőzőablak található. A ház a 20. század negyvenes éveire datálható, hasonló kialakítású oromfalak találhatók még a faluban. Változó a központi fűrészelt minta (13. kép). A hézagokat záró oszlopok lábazatának külön felszegezett

14. kép. Oromfalas, homloktornácos ház Barlafaluban
(Furu Árpád 2015.)

elemből való kialakítására mindenhol nagy gondot fordítottak, annak ellenére, hogy ez az igényes részlet csak közelről látszik.

Sárközön az oromfalak egyszerűbbek, de nagy változatosságot mutatnak a kettőzött geometrikus kialakítású szellőzőnyílások: csillag, cserépből kiemelkedő növény, kehely forma egyaránt feltűnik, de találunk esztergált sakkfigurákra emlékeztető felismerhetetlenségig bonyolított mintákat is.

Az Avasban a csonka kontyolású deszkázott oromfalas házak később, a 20. század ötvenes-hatvanas éveiben jelentek meg. Bojánházán az oromfal díszítését a hézagok megfűrészelése adja, váltakozva stilizált fenyőt és bábos korlátmintát alakítottak ki. Az oromfal alsó szegélyezése fűrészelt geometrikus sormintával készült, közepén olvasható az 1960-as évszám, az S SI és BE iniciálék. A datáló tábla felé két fából fűrészelt, kibontott szárnyú galamb fordul.

Kővár vidékén a kontyolt tetős házak kiugró tornáca fölött hoztak létre háromszögű oromfalat. A gazdagabb portákon a 20. század elején erre a háromszögű deszkázott részre élre állított fűrészelt deszkaelemekből alakítottak ki sugaras mintát.

Itt említjük meg, hogy hangsúlyosan díszítő hatású a nagyméretű csűrkapuk felületképzése. A csonka kontyos, deszkázott oromfalakkal jellemezhető teljes területen általános a nagy függőleges deszkából ácsolt csűrkapuk merevítése megmunkált deszkaelemekkel. Ezeket a funkcionális kötések általában andráskötés vagy sugaras minta formájára szegezik fel a kapu lapjára. A messziről is jól látható, ismétlődő geometrikus minták sokban hozzájárulnak a települések igényes építészeti képének alakításához.

Észak-Partium népi építészetének összetett alakulásában fontos szerepet kapott a lakóházak funkcionális, szerkezeti és díszítésbeli változatossága. A teljes vidéken a kemencés lakószobás házövezet alaprajzi rendszere jelenti az alapot. Már a 18. századtól jelentős hatást jelentett a sváb közösségek építészete, melyet, tegyük hozzá, mesterségesen, uradalmi elképzelések

szerint, típustervekkel, modellákkal befolyásoltak. Sváb hatást feltételezünk a 20. század első évtizedeiben kialakuló és elterjedő csonka kontyolt, tornácos lakóházak elterjedésében is. A sváb falvak igényesebb építészete felhajtóerőként húzta magával a Nyugati-síkvidék és a Szamos mente, részben pedig az Avas építészét, de hatást gyakorolt Kővár vidéke és kisebb mértékben Lápos mente építészetére is. Bár jelen tanulmányban erre terjedelmi határok miatt nem térhettünk ki, fontos itt megjegyeznünk, hogy szintén sváb hatásra fejlődtek a terület fontosabb gazdasági épületei, a széles csarnokcsűrök, de a szőlőgazdálkodással kapcsolatos épületek, a pincék és prэшázak is.

A terület másik jelentős hatást átadó vidéke Máramaros. A fa megmunkálásával kapcsolatos építészeti fogások, a díszítések és a kapuk faragása jelentősen befolyásolta Kővár vidékének és részben Lápos mentének az építészét (4. kép), de érezteti hatását a Bányavidéken (5. kép) és kisebb mértékbe a Szamos mentén is. Bányavidék népi építészetének átalakulása egy szűk terület kis horderejű építészeti jelensége, mely a 19–20. század fordulójától fokozatosan hanyatlásnak indult, környezetére nem gyakorolt erőteljes hatást.

Minden területen a 20. század első évtizedeitől a teljes Kárpát-medencében lezajló építészeti integráció folyamatait érezzük megnyilvánulni. A kemencés lakószobás, vagy helyenként pítvaros alaprajzi rendszer helyét fokozatosan átveszi a konyhás, lakószobás, esetleg tisztaszobás funkcionális képlet, a házak homlok, és kiugró oldaltornáccal egészülnek ki. Fontos megjegyeznünk, hogy mint a történeti Erdély számos területén az építészeti integráció hatásai és a kistáji formák fejlődésének folyamata itt is szinte egy időben bontakoztak ki.

Details for the Research of Rural Architecture of North-Western Transylvania

Keywords: rural architecture, the architecture of the Swabian, North-west Transylvania

The functional, structural and ornamental variety of the rural dwelling houses in North-west Romania had a major role in the evolution of the architectural micro zones. The functional development of the residential buildings is based on the house with baking oven in the dwelling room. Starting from the 18th century the architecture of the German (Swabian) colonized villages influenced the rural architecture of the neighbouring communities. At the beginning of the 20th century, in the German villages houses with porticos and half pitch roofs were built. The barns were large and had ornamental gates. The other important zone is Maramureş, where the special techniques related to timber structures and carving were used also in Țara Chioarului and Țara Lăpuşului. A special micro zone is formed by the miner villages surrounding Nagybánya/Baia Mare.

Halász Péter

„Rózsi néni! Gyűtött-e?” Adatok a moldvai magyarok gyűjtögetéséhez

„A gyűjtögetés olyan tevékenység, amelynek során az ember összegyűjti, megszerzi a léte fenntartásához szükséges természeti javakat, anélkül, hogy azok pótlásról, további természetéről gondoskodna” – írja Kósa László a Néprajzi lexikon szócikkében.¹ A moldvai magyarok *gyűjtögető tevékenységéről* sajnos alig tudunk valamit, pedig ez a foglalatosság ma is élő gyakorlat. Ennek ellenére a néprajzi irodalomban Gunda Béla néhány elszórt adatán,² valamint Csűry Bálint,³ és Hegedűs Lajos⁴ nyelvészeti munkáiban található utalásokon kívül alig van egyéb ismeretünk. Rajtuk kívül Halászné Zelnik Katalin,⁵ valamint Benedek H. Erika⁶ foglalkozott a vadon termő növények táplálkozás és gyógyítás céljára történő gyűjtésével. Ide tartozik még egy, a sós források vizének hasznosítását tárgyaló tanulmány.⁷ Ezeket az eredményeket az 1994-ben évek elején egy kutatástörténeti tanulmányomban számba vettem,⁸ s bár azóta – tölem telhetően – magam is igyekeztem a moldvai csángó magyarok néprajzi kutatásában mutatkozó fehér foltokat valamelyest színesíteni, ez inkább csak a hagyományos növényismeret területén sikerült a teljességet megközelítő mértékben,⁹ ezen kívül csak kisebb-nagyobb tanulmányokban érintettem a természeti javak gyűjtögetését.¹⁰

Halász Péter (1939) – agrármérnök, néprajzkutató, ny. főtanácsos, Gyimesközéplak, tatrosmente@gmail.com

¹ Kósa László: *Gyűjtögetés*. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Főszerk. Ortutay Gyula, Akadémiai, Bp. 1979. 378–379.

² Gunda Béla: *A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez*. *Néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál*. = *Népi kultúra – Népi társadalom*. Szerk. Kósa László. Bp. 1990. 85.

³ Csűry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról*. Erdélyi Tudományos Füzetek 27. EME. Kvár 1930. 58.

⁴ Hegedűs Lajos: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. *Néprajzi szövegek moldvai telepésekről*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp. 1952. 147.

⁵ Halászné Zelnik Katalin: *Adatok a moldvai magyarok gyógynövényhasználatához*. = *Gyógyszerészet* 1981. 361; Uő: *Moldvai csángó növénynevek*. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 36. Szerk. Hajdú Mihály. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke – MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1987.

⁶ Benedek H. Erika: *Adalékok egy moldvai csángó falu [Csík] népi növényismeretéhez*. = *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Szerk. Pozsony Ferenc. KJNT Évkönyve 5. Kvár 1997. 150–168.

⁷ Nagy Balázs: *Sós források hasznosítása a moldvai Gorzafalvában*. = *Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról*. Szerk. Pozsony Ferenc. KJNT Évkönyve 5. Kvár 1997. 190.

⁸ Halász Péter: *Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában*. = *Néprajzi Látóhatár*. Szerk. Viga Gyula, 1994. 1–2. 2.

⁹ Halász Péter: *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. General Press, Bp. 2010.

¹⁰ Halász Péter: *Vadon termelt növények szerepe a moldvai csángók böjtös étkezésében*. = Uő: *Nem lehet nyugtunk*. *Esszék, gondolatok, útirajzok a moldvai magyarokról*. Magyar Napló. Bp. 2004. 194–200; Uő: *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. General Press, Bp. 2007; Uő: *A kutak építése és használata a moldvai magyaroknál*. = Uő: *„Cserefának füstje hozta ki könnyvemet...” Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról*. KJNT, Kvár 2015. 141–207.

A csángó vidékekkel foglalkozó két román nyelvű néprajzi kiadvány is meglehetősen mostohán bánik a gyűjtögetéssel. A Tatros környékét „feltáró” kötet megemlíti az áfonyát, a szamócát, az almát, a mogyorót és a gombát.¹¹ A Bákó környékét „bemutató” kötet szerint a térség lakói táplálékkiegészítés és betegségyógyítás céljából gyűjtögettek. A Szeret mentén vagy a hegyekben gombát, lekvár vagy szörpök készítéséhez való gyümölcsöket szedtek. Az asszonyok gyűjtöttek *poszárnycát* (orbáncfű), *egerfarkút* (cickafark) s *teavirágot* – vagyis *hársat* – a gyógyításhoz. Festésre a *bokor*- és a *gyalogbodzát*, a *páfrányt*, a *diót*, a *valalma* és az *égerfa kérgét* használták.¹² De a moldvai magyarok Kolozsvárott megjelent bibliográfiája sem tartalmaz gyűjtögetés témájú szakirodalmat,¹³ csupán „zsákmányoló gazdálkodással” foglalkozó publikációkat találunk, erről pedig tudjuk, hogy nem teljesen azonos a „gyűjtögetéssel”.

A moldvai magyarok gyűjtögetése néprajzi vizsgálatának említett hiányosságait ez a tanulmány sem pótolja. Korántsem a téma átfogó feldolgozásáról van tehát szó, csupán meglévő – meglehetősen hiányos – anyagaim közkincsé tételéről, hogy az összegyűjtött anyag ne menjen veszendőbe.

Milyen természetben található élettelen és élő anyagokat gyűjtögettek hagyományos tevékenységük során a moldvai csángó magyarok? Három csoportba oszthatjuk a témakört: gyűjtögettek *élettelen anyagokat*, mint föld, kő, olaj, édesvíz és sósvíz; aztán *növényeket* ételnek, gyógyításra, takarmánynak és egyéb célokra; továbbá *állatokat és állati termékeket*, mint rovar, rák, csiga, teknősbéka, madártojás, árvaganyé. Magam is ebben a felosztásban csoportosítottam szerény anyagomat. Írásom terjedelmi korlátai miatt a témában mások által közölt anyagokra csak a jegyzetekben utalok, hogy több hely maradjon a még publikálatlan szövegekre.

Élettelen anyagok

A csángó gazdasághoz és háztartáshoz elég sok *földre* volt szükség, nem termőföld, hanem *bányászott* föld értelemben. Ehhez bárhonnán, rendszerint a saját területükről hozták a házépítéshez szükséges feltöltéshez, *tőtésnek* valót; de már nem mindenhol, csak bizonyos ismert helyeken volt gyűjthető a *kirpic*snek nevezett téglá készítéséhez és a földes helyiségek tapasztására, *sikálására* szolgáló *agyag*. Még alaposabb körütekintést igényelt a cserépedények formázásához szükséges speciális, úgynevezett *fazakaló-föld*, a *jó sárga, fazaknak való agyag*,¹⁴ amit csákányszerű eszközzel (*kázma*), ásóval és lapáttal ástak ki, s szekérral hordtak haza. A kis határú vagy gyöngye minőségű talajjal rendelkező moldvai falvak számottevő részében a megélhetés érdekében valamilyen kiegészítő foglalkozás után kellett nézniük, s ezt a lehetőséget több – magyar és román – településen a fazekasságban találták meg, amire a hagyományos moldvai konyha edényszükséglete igényt is tartott. Az árutermelő fazekasok gabona-, főleg pedig kukoricaszükségletük nagy részét fazekakért cserélve szereztek be. A fazekassághoz való jó minőségű nyersanyagot majdnem minden faluban megtalálták, és gondosan számon tartották.

¹¹ Ichim, Dorinel: Zona etnografică Trotaș. Ed. Sport-Turism. Buc. 1983. 48.

¹² Ichim, Dorinel: Zona etnografică Bacău. Ed. Sport-Turism. Buc. 1987. 31.

¹³ *A moldvai csángók bibliográfiája*. Összeáll.: Illyés Sándor. Szerk.: Illyés Sándor, Pozsony Ferenc, Táncoz Vilmos. KJNT, Kvár. 2006.

¹⁴ Dr. Kós Károly: *Építkezés. Lakásbelső. Fazekasság*. = Dr. Kós Károly–Szentimrei Judit–Dr. Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1981. 153.

A cserépedények iránti széles körű kereslet idején számos kisebb-nagyobb fazekasközpont jött létre Moldvában, különösen a térség nyugati, változatosabb domborzatú tájain, ahol könnyebben tudtak a fazekasságra alkalmas földhöz, agyaghoz jutni. A legnagyobb és legtovább működő ilyen település az Ojtozi-szorosnál található Gorzafalva, ahol az ezredforduló után halt meg az utolsó, hagyományos fazekakat készítő mester.

Követ Moldvában házépítéshez keveset használtak, hiszen elsősorban fából építkeztek, arról pedig a vályogra, majd a téglára tértek. Kő gyakorlatilag csak a talpas házak szegleteihez kellett, a talpgerendák alátámasztására. Ezeket a köveket rendszerint a vizekben vagy a vizek mentén keresték és találták (*I. kép*). Akinek kellett, „*ment belé a patakba, szekerbe rakta, s vitte haza*”. Sok követ használtak fel a régi kutakhoz, mert azok bélése hagyományosan főként *patakkőből* készült. Mint Kelgyesten mondták, „*hamarább sánják vala bolovánból,¹⁵ rakják vala ki kereken*”. „*Megkereste a megfelelő követ, kám laposat, s rakta kereken, mint a fecske a fészékét*” – mondta a frumósza Becse József. Általában úgy rakták, hogy 2-3 sor kő maradt a vízben. Ahol volt *pataki kő*, ott azokból válogatták a jó *kútba valókat*, elsősorban a lapos követ keresték, mert azokat ügyesen egymáshoz lehetett illeszteni. Ahol nem lehetett patakkövet gyűjteni, ott valamelyik kőbányából hoztak *kútba való követ*. Diószénban például a Kőhegy bányájából szállították az úgynevezett *hegyi követ* kutak és pincék bélelése céljából, mert a *szereti kő* ott már igen apró. De ez a *hegyi kő* meglehetősen gyöngé, nem tart sokáig. A Románvásár fölött lévő Buteába a mintegy 70 km-re lévő Costești-ből is hozták a követ, itt elég mély kutakat kellett készíteni, mert a Szeret magasabb teraszán épült, s úgy számították, hogy 4-5 szekér kő kell egy kúthoz.

A vízparti *porondon* gyűjtöttek kaszafenéshez való követ is, úgy tartották, hogy az jobb, mint a bolti fenőkő. Az ilyen kő hosszúkás kellett legyen, az volt alkalmas a kaszafenésre. Úgy tudták, hogy „*a porlós a jó, mert az fűhenyesebb*¹⁶”. Ha nem is kerestek szándékosan, olykor találtak a vízpartokon *likaskövet*, amit aztán rontás elleni varázsláshoz használtak. Ezen fejték át az elsőborjas tehén tejét: „*Vet keresztet, keresztiesen megfeji azon a likas kövön át, s akkor a tejt nem tudják többet elvenni*” – hallottam Frumószában. Diószegen úgy tudják, hogy „*mikor a tehennek elromlik a tőgye, s szurkos tej jó ki, az attól van, hogy a tehén a csordán lefekszik, s megszopja a béka. Akkor a csecsiből jó ki a vér. Likas kövön kell átfejni*.” A Románvásár melletti Kelgyesten pedig úgy emlékeztek, hogy „*Véresz az ünnő teje? Vannak a nyomáson popondok*¹⁷, sz ha átalmenen az ünnő hasza alatt, véresz lesz a tej. De inkább a nevatujka¹⁸ járja, mert az dorse szerény¹⁹. Sze mongyák, ha a tej véresz, egy likasz kűn fejed át, szakkor megjő. Likasz kűt kapsz a Moldován isz.” Ugyancsak rontás ellen, vagy ha begyulladt a szoptató aszszony melle, a tej likas kövön át való fejesével gyógyították.

Gyűjtöttek régen *tűzgyújtásra* való *kovakövet* is. A tűzgyújtó követ az öregek *villámkönek* – *piatră de fulger* – nevezték, fehéres, kékes színű volt, és csak a mezőn találták. A Szeret partján is akadt tűzgyújtó kő, de *villámkövet* csak a mezőn lehetett találni.

Kőolajat és származékait a moldvai csángó magyarok főként a Tázló és a Tatros völgyében gyűjtöttek, ennek neve *pakura*, másként *dohot, degett*. Már a 18. század elején, de bizonyára

¹⁵ *bolován*: folyami kő, patakkő (bolovan ua. rom.).

¹⁶ homokosabb.

¹⁷ ürge.

¹⁸ menyét (nevăstuică rom. ua.).

¹⁹ nagyon serény.

1. kép. Tázlói patak kő szállítása házépítéshez (Pusztina, 1996)

korábban is használták a környéken lakók. Dimitrie Cantemir, a történészkedő fejedelem is megemlíti Moldva leírásában, hogy nem messze „Moinești falutól egy bizonyos forrásból vízzel elegy kátrány, azaz bitumen buggyan fel, melyet parasztjaink közönségesen kocsikenőcsnek használnak, s az ottvalósiak pácúranak nevezik”.²⁰ Más forrásokból is tudjuk, hogy ezt a *degett-kutakból* merített kulimászt az odavalósiak kocsikenőcsnek használták, mert a fatengelyes szekerek idejében nagy szükség volt az efféle kenőanyagra, hogy a faperselyes fakószekér tengelye a súrlódástól lángot ne vessen. Gegő Elek úgy ír erről az anyagról mint a madéfalvi vérfürdő után Moldvába menekült székelyek Moinești településének egyik fő indítékáról, mivel a „kisded mezőváros dohotjáról nevezetes”.²¹ Jó fél évszázad múlva Ballagi Aladár ad hírt arról, hogy „az ide települt székelyek [...] a föld kövérségét kitapogatják, degett-kutat, vagyis gödröt ásnak, csigákra alkalmazott vedrekkel felhúzzák és árkokba öntik. Ott a víz kiszivárog belőle, s marad a degett.”²² A degettnek mint a „föld zsírjának” viszonylag szabad használata ma is létezik, amennyiben a bólogatós olajkutaknál dolgozók, valamint az ahhoz – ha nem is törvényesen – hozzáférők hasznosítani tudják a kőolaj primitív kitermelésének ezt a melléktermékét.

A különböző *kutak vizének* minősége között felhasználóik szerint jelentős különbség van. Diószénban úgy tartják, hogy van *malos víz*, ami olyan kékes, mint a *márna*, vagyis márga. Itt azt is mondják, hogy *minél mélyebb a kút, annál jobb a vize*. Másrészt a Szerethez közelebb eső kutakban *halas* a víz, mert olyan íze van. Kelgyesten az a vélemény, hogy az egyik kútban jobb, a másokban rosszabb a víz, például ahol a Nyomáson megyünk le a Moldovához, ott rossz a víz. A pusztinaiak szerint a temető alatt, a híd végénél van egy kút, annak olyan jó vize van, hogy onnan lefelé mindenki abból hordja a vizet. S az egy olyan kút, hogy *akarmennyit ne essen, annak forrása van, s a vize jó*. A falu közepén lévő kutak vizének az íze *olyan rozsdásforma*. Rotundán az a vélemény, hogy a kőből épült kútnak jobb a vize, mint a betongyűrűkkel béleltnek.

A sós víz. A Nagy-Tázló, különösen pedig a Sós-Tázló környékén, de máshol is több helyen feltörő sós források vizét a moldvai magyarok előszeretettel hordták haza a maguk és állataik számára. A Tázló településtől le Mojnesticig vannak a *sós kutak*. „*Onnan hordjuk, hogy*

²⁰ Dimitrie Cantemir: *Moldva leírása*. Kriterion, Buk. 1973. 53.

²¹ Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838. 30.

²² Ballagi Aladár: *A magyarság Moldvában*. = Földrajzi Közlemények XVI. 1888. 1. 9.

2. kép. Cementgyűrűs sós kút
(Baszest - Basești, 2004)

3. kép. Faköpűs sós kút
(Baszest - Basești, 2004)

megsózzuk a máját, a kenyeret. S akkor nem kell só. Állatoknak es jó, szeretik. A sósvízből csak egy cseppet, csak egy kalánt kell tenni, met erőst sós. Lehetett főzni is, ojan szép fehér só lett. Ahogy főztünk, mindig reatöltöttük az ételre” – beszélték Frumószában. A Pusztinához közel eső Baszesten rendes ásott kutakban jött fel a sós víz, onnan hordják a pusztinaiak is a *káposztasózáshoz*.²³ Hasonló sós kutak vannak, a Lujzikalagor melletti Szaratán vagy a délebbre eső Klézsén. Az Ojtozi-szorosnál lévő Gorzafalván a sós vizet valamikor fenyőfakártyában²⁴ hozták haza, amit hasított mogyoróvessző abronccsal szorítottak össze. „A sós vizet naponta használják főzéshez, ételek ízesítéséhez, élelmiszerek tartósítására, gyógyászati célokra. Egy 3 literes üstben főzött máléhoz²⁵ 1 dl sós vizet öntenek, egy 5 literes fazékban fővő leveshez ¼ dl sós víz szükséges. Használják még a hígított sós vizet a galuskához²⁶ szükséges szőlőlevél konzerválására és a *muratúra*²⁷ készítéséhez. A legtöbb sós víz a háztartásokban karácsony tájékán, disznóöléskor fogy” – írja Nagy Balázs. Ilyenkor a szomszéd falvakból, még Onyestről is jönnek sós vizért, és napközben annyira kimerítik a forrásokat, hogy a helybeliek sokszor csak éjszaka tudják megtölteni az edényeiket. „A húsfélék tartósításához is kiváló a sós víz. Füstölés előtt 1½–2 órát, a csontokat 2–3 órát, a szalonnát 1–2 napig tartják benne. Van, aki füstölés után is sós vízbe teszi a szalonnát, mert akkor nem avasodik meg.”²⁸ Gyógyításra is használják a gorzafalvi kutakban feltörő sós vizet. „Nyáron a Sóhegy alatti homokba gödröket vájtak és a reumás betegek az ott összegyűlt, a nap által felmelegített sós vízben üldögéltek. A hazavitt sós vízből is készítenek fürdőt, vagy meleg, sósvizes ronggyal borogatják a fájó végtagokat.”²⁹ (2. és 3. kép)

²³ káposztasavanyításhoz.

²⁴ kártya: köptülöhöz hasonló formájú vízholdó edény.

²⁵ puliszka.

²⁶ tótike.

²⁷ vegyes savanyúság (murătura ua., rom.).

²⁸ Nagy: i. m. 191. Gunda Béla: *A természetes növénytakaró és az ember*. Agria XXIV. 1988. 6.

²⁹ Nagy: i. m. 191.

Ételnek való növények

„A gyűjtögető gazdálkodás szerszámai egyszerűek” – írta Gunda Béla,³⁰ s valóban, ilyenkor a csángók is a legritkább esetben visznek magukkal szerszámot a *burjánszedés*hez, s ha mégis, akkor sem annak valót. Egy jugáni ember például egy rossz metszőollóval ásta ki tövestől a *burjánokat*, más csak kézzel vagy egy alkalmas *facskával* vájja ki. Hagyományosan tarisznyába, manapság szinte kivétel nélkül nejlonzacskóba szedik, vagy kézben, esetleg a karjukon hozzák haza. A vadon nőtt gyümölcsöket (som, vadkörte, kökény, áfonya és mások) is tarisznyába, vödörbe, nejlonzacskóba gyűjtik.

Emberöltövel ezelőtt a moldvai falvak családjainak legnagyobb része valamilyen mértékben foglalkozott a vadon nőtt növények gyűjtésével. Ez sok mindentől függ, befolyásolhatják földrajzi tényezők: ki hol lakik, faluszélen, erdőhöz, *lunkához*³¹ közel vagy távol. Természetes, hogy olyan falvakban, mint Trunk, Jugán vagy Szabófalva, ahol ma már gyakorlatilag nincs erdejük, egészen más a gyűjtögetés mértéke és jelentősége, mint az erdők közé bújt településeken, teszem azt Pusztinában vagy Külsőrekecsinben. De egy-egy falun belül is nagyok az eltérések.

A táplálékul használt növények gyűjtését elsősorban a vagyonság szabályozta, és pedig nem is föltétlenül a rászorultság tekintetében, hanem a falu értékítélete szerint. Egy magára adó, módosabb vagy legalábbis módosnak tartott család nem engedhette meg magának, hogy csalánt, vagy vadlabodát szedjen az út szélén, még ha egyébként szívesen meg is ette volna. Persze voltak kivételek: több *jógazda* embert ismertem, aki tavasszal salátaboglárkát és vadhagymát gyűjtött, egyszerűen azért mert – szerette az ízét. De azért elsősorban a szegénység szorítja a csángó családokat a mezei növények étkezési célú gyűjtögetésére. Zakariás Erzsébet³² – valószínűleg Csikban – egy sokgyermekes szegény család édesanyjától azt kérdezte, hogy mit ad enni a gyermekeinek, amire azt válaszolta, hogy „...reggel azt, ami estétől maradt, este azt, ami délről megmaradt, délre pedig főz *valami dudókat a kertből*...”

Nagybőjt időszakában különösképpen megnő az erdőn-mezőn gyűjtött növények szerepe a táplálkozásban. Pusztinában, akik ismerik a lelőhelyét, azok szedik a legkorábban megjelenő gombát, a *szenyőrgombát*.³³ Buteában hallottam, hogy bőjt idején kerestek vadhagymát, *kígyóhagymát* (*Allium scorodoprasum*), megtisztították, megmosták, összevagdalták s *borcsban*³⁴ megfőzték. Mikor megfőtt, kivették a borcsból, megsózták, s úgy ették. Olyan, mint a hal – mondták. Pusztinában tavasszal gyűjtik a vadfokhagymát, a *purfokhagymát*, s ott, a mezőn, megsózva, nyersen fogyasztják. Tavasszal az első vadon termő, ehető növény a *szenyőrsaláta* (*Ranunculus ficaria*), amelynek lelőhelyét Magyarfaluban a *Szenyőrsalátás* helynév tartja számon. Ezt a salátát felfőzött savóban készítik, és fokhagymaszárral fogyasztják. Csikban a *szenyörgy salátát* sóval megsúrolják, ecettel és kaporral ízesítik. Pusztinában, mikor elmegy

³⁰ Gunda: *i. m.* 1988. 6.

³¹ vizes hely, vízpart.

³² Zakariás Erzsébet: *A moldvai csángók táplálkozáskultúrájáról*. A KJNT Évkönyve 5. Szerk. Pozsony Ferenc. Kvár 1997. 171.

³³ szenyőrgomba: kucsmagomba (*Morchella*, *Ptychoverpa*).

³⁴ *borcs*: forrázott korpából készült savanyító.

a hó, már szedik az *erdei salátát*. A *bingóját*³⁵ leszedik, mert az keserű. Megfőzik vízben, tesznek rá egy kicsi *borcsot*. Később kinő a *csihán, csilján*³⁶, amit egészen fiatalon, régebben igen egyszerűen, rántatlanul készítettek el. „*Úgy ettük, mint a récék*” – mondta egy pusztinai asszony. Csikban úgy készítik, hogy olajban megpergelik a megvágott hagymát, a csalánt három rend vízben megmossák, s rádobják a hagymára. Újabban már búzalisztet, főtt *pityókát* is tesznek a megtört csalánra, s *faolajjal*³⁷ megrántják. Reszelt tormával ízesítik, böjtben azonban általában nem *pergelik*. A csángók is tudják, hogy a csalán „*tisztítcsa a vért, újítcsa a májat*”. Csügésen gyermekek eszik a *bakszaka*³⁸ tavaszi hajtását, amíg ki nem virágzik. Úgy ismerik, hogy vértisztító. Böjtös ételnek tartják a *cikória, papadija, tyúkvirág*³⁹ levelét. Tavasszal eszik, salátának. Összevágják, s nyersen fogyasztják. „*Melyik kövér, mint kend* – magyarázta nekem egy csángó asszony Klézsén –, *egyék tavasszal sokacskát. Ebéd helyett!*” Magyarfaluban úgy tartják, gyógyítja a vérszegénységet: „*Válcsa vérit, mint a csihán. A fehér vért hajcsa ki. Mikor a vére nagyon össze van vegyülve, ez hajcsa ki a vizet.*” Jellegetes böjti étel a vadon nőtt *komló* (*Humulus lupulus*) friss, tavaszi hajtása. A levelét leszedik, a hajtást sóval megsúrolják, s úgy eszik. Somoskán olajon is megpergelik. Nagyböjt idején sok szárított gyümölcsöt fogyasztanak, gyűjtöttet és természetet egyaránt: *meggyet, szilvát, somot, cseresznyét, vadalmát, gombát*. A vadkörtét sok helyen úgy konzerválták a következő esztendőre, hogy ősszel beletették a *hiuban*⁴⁰ lévő szénába, s ott megfagyott. *Tavasz felé, húshagyatba elévették a gyermekeknek. Olyan jó puha volt, még én es mekkívántam!* – mesélték.

A Kárpátok lábánál fekvő csángó magyar fálvakban az erdők közelsége miatt rendszerebb volt az erdei gyümölcsök gyűjtögetése. Szedték a vadalmát, a vadkörtét, a *seresnyét* főleg aszalás céljából, aztán a nagyobb irtásokon felnőtt szedret, málnát, főleg a havasi szénakaszálások alkalmával. De hozták az erdei gyümölcsök ujjnyi vékony vadhajtását is, amit rendszerint földestől vájtak ki, aztán otthon beoltották.

Más a helyzet a *gyógynövényekkel*. Ezek gyűjtésének mértéke a hajlamon és a szorgalmon kívül természetesen jórészt azon múlik, hogy ki mennyire ismeri a növények gyógyító erejét és mennyire van szüksége rájuk. Azt lehet mondani, hogy a közismertebbekből szinte mindenki gyűjt, főként ha belebotlik, ha ráakadt, ha *kap a darabjában*. Jó néhány rendszeresen és nem speciálisan használt gyógyító növény szinte minden családnál megtalálható volt a hagyományos paraszti rend idején. Hiszen minden családnak volt (vagy lett) újszülöttje, gyermekágyas, várandós, szoptató, változós, vagy öregkori nyavalyákban szenvedő tagja, s az ő kúrálásukra, kezelésére, *feresztésére* számos *burjánra* lehet szükség. Sokan voltak és vannak, akik bizonyos teákat a betegségek *megelőzésére* itták/isszák rendszeresen.⁴¹ Más a gyógynövények gyűjtésének gyakorlata, amikor valamilyen konkrét betegségben szenvedő van a családban. Ilyenkor, ha a családtagok köréből nem kerül speciális ismeretekkel rendelkező, a gyűjtögetéskor segédkező személy, akkor elmennek ahhoz, akiről tudják, hogy használ abból a növényből, amire szükségük van. Ez a maga természetes rendje szerint működő faluközösségekben nem volt

³⁵ bimbóját.

³⁶ csalán (*Urtica urens*).

³⁷ Az étolajat nevezik így, talán a bükkmakkból nyert olajra emlékezve.

³⁸ bakszakáll (*Tragopogon* spp.).

³⁹ pitypang (*Taraxacum officinale*).

⁴⁰ padlason.

⁴¹ A gyógynövények gyűjtéséről és használatáról bővebben lásd Halász: *i.m.* 2010.

gond, mindenki tudta (sokszor nemzedékek hagyományaként), vagy megtudhatta, hogy milyen betegségekre hol talál gyógyírt. Egészen ritka bajok esetében a környező falvakat is bekapcsolták a tájékozódásba. Megfigyelésem szerint bizonyos közismerten speciális hatású gyógynövényeket, amolyan „vétek otthagyni” gondolkozással még akkor is begyűjtöttek, ha ráakadtak, amire éppen akkor nem volt szükségük. Klézsén például „*A faluban nem gyűtött mindenki dudót*” – olvashatjuk Nyisztor Tinka dolgozatában, majd így folytatja: „*Melik kért mástól, melik szenvedett. Édesanyám úgy rá vót, hogy tavasszal elment Szent György előtt, s fogta gyűtni a burjánt. Sokan jártak hozzája, hogy Rózsai néni! Gyűtött-e? Van-e? Adott, de nem vett el parát soha senkitől. Napokat tőtt el tavasszal s nyárba es.*” Pusztinában pedig: „*Nyáron mindenki gyűjti, hogy legyen, de ha valaki anélkül marad, akkor kér a szomszédától, met mindenkinek van megszáraztva*”; „*Mindenki gyűjtött, aki akart. Aki nem gyűjtött, ha valamibe esett, akkor ment, s kért mástól. Adtak az asszonyok, mert sokat gyűjtenek, hogy legyen, de mind nem tudják elhasználni. Száraz Nicika erőst sok burjánt gyűjt, s mikor Erős Józsi megfutamodott a szívivel, akkor nála kapott olyan szűburjannak a hagymáját.*”⁴²

A moldvai magyarok hagyományos növényismeretének számbavétele során a gombákat tudatosan kihagytam, mert annyira hiányos a gombaismeretem, hogy nem vállalkozhattam felelősségteljes gyűjtésre.⁴³ Szerencsére akadt, aki elvégezze ezt a feladatot, mégpedig dr. Zsigmond Győző néprajzkutató, bukaresti egyetemi tanár, aki *Gomba és hagyomány* című könyvében 15 moldvai csángó település gombaismeretét közli.⁴⁴ A helyi megnevezéseket és a gomba latin nevét tartalmazó listában szereplő nagyszámú kérdőjelből azonban arra következtettem, hogy esetenként a professzor úr is szívesen *megbűzölte* volna a helyben *peprencsnek* vagy *feteke drélegombának*

⁴² Nyisztor Tinka: *Gyógynövénygyűjtés három moldvai faluban*. 1992. (Kézirat.)

⁴³ Gombát saját használatra gyűjteni sem magamban merem, legföljebb helyi „szakértő” felügyelete mellett. Két ilyen emlékezetes gombagyűjtő „expedícióra” emlékszem. Egyszer a Baranya megyei Mekényesen látogattam meg családotól a Lészpedről odatelepült, nagy tudású Simon Ferenc Józsefnét, a Népművészet Mesterét, kedves „adatközlőmet”. Valami ok miatt akkor váratlanul érkeztem családostul, ötdömaggal, de Ilona néniék nem jöttek zavarba. Erzsébet nevű unokája adott mindenkinek egy kosarat, és kivonultunk a közeli erdőbe gombászni. Ő is jött, így nem volt semmi hiba, eső is volt nemrégiben. Azt is tudta, merre induljunk, így jó óra alatt mindenkinek tele lett a kosara galambgombával (Russula cyanoxantha). Régen ettünk olyan jól! A másik nagyszabású gombászásra Pusztinában került sor az 1990-es évek vége felé. Ottjártamkor megtudtam, hogy – az akkor még nem doktor – Nyisztor Tinka néprajzkutató, továbbá a falu hírneves mesemondója, az azóta elhunyt László Kati néni néhány szomszédasszonyával gombászni indul. Hozzájuk kérézkedtem, és nem bántam meg. A gombákról ugyan keveset tanultam, mert bár ők tudták, én nem tudtam, hogy melyik gomba miféle, noha az *Ismeryük fel a gombákat!* című szakkönyvecske is velem volt. De bizony nem tudtam *megnyugtató módon* azonosítani egyetlen gombafajt sem a könyv alapján, mint ahogy csángó barátaim sem ismerték fel a képekről a gyűjtött gombákat. A könyvben szereplő szövegekről ne is beszéljünk! Ilyeneket találtam benne például: „3-15 cm átmérőjű; domború, pogácsaszerű, majd ellaposodik, közepe kissé bemélyedhet, széle sokáig begöngyölt, fehères, krémszínű, felülete sima vagy kissé pikkelyes.” Ezt még én is csak éppen hogy értettem, nemhogy a gombászó társaim. Nem is tudtam tőlük beszerezni semmiféle gombás ismeretanyagot. De ezen a pusztinai gombászexpedíción értettem meg, hogy miért. Csángó barátaim ugyanis nemcsak szemre gyűjtögették az erdő kalaposa termékeit, hanem szagra és izre is. *Meg-megbűzölték* a leszedett gombákat, sőt gyakran bele is haraptak. Szagával, ízével egészítették ki a szemükkel szerzett ismereteket. Vitás esetekben megbeszélést a többiikkel, s ha nem volt egyetértés, a gombát elvetették. Gyűjtögetés közben azt is megfigyelték, hogy megrágtá-e a gombát a *csíga* – ahogy ők mondják –, mert akkor ehetőnek gondolták. S ha mégis tévednének, ha valaki rosszul lenne az „ehetőnek” vélt gombától, kész a magyarázat: ezért lett *étős*, vagyis mérgező, mert *megmászta* a *vipera*. Ezeket a kiegészítő információkat természetesen egyetlen gombás szakkönyv nem tartalmazza, akármilyen teljes értékűek voltak is biológiai szempontból. Felkészültségem korlátozottságán kívül én ezért sem tudtam Moldvában összegyűjteni a népi gombászat ismeretanyagát.

⁴⁴ Zsigmond Győző: *Gomba és hagyomány. Etnomikológiai tanulmányok*. LKG-PONT Kiadó. Sepsiszentgyörgy – Bp. 2009. 141–144.

nevezett portékát, vagy akár bele is harapott volna, hogy biztosabb legyen a dolgában. Zsigmond Győző listájából azt szűrtem le, hogy az általa vizsgált tizenöt – részben vagy teljesen magyar népességű – moldvai településen összesen mintegy 70 fféle gombát ismernek, de nagyon különböző mértékben, amit persze nemcsak tudásuk eltérései okozhattak, hanem a gyűjtés körülményeiben, pontosabban a megkérdezettek gombaismeretében mutatkozó különbségek is. Ötféle gombát a települések több mint felében ismertek és használtak, ezek a következők: *mezei csiperke* (*Agaricus campester*), *májusi pereszke* (*Calocybe gambosa*), *gyűrűs tuskógomba* (*Armillariella mellea*), *ízletes vargánya* (*Boletus edulis*), valamint a különböző *pöfetegek* (*Lycoperdon* spp). További három olyan gombafajt talált – *sárga róka-gomba* (*Cantharellus cibarius*), *ízletes rizike* (*Lactarius deliciosus*), *fehérfejű keserűgomba* (*Lactarius piperatus*) –, amit a települések csaknem felében ismertek. Ez – véleményem szerint – nem jelenti azt, hogy a többi településen nem ismerik, hiszen a néprajzgyűjtő sohasem lehet teljesen biztos abban, hogy munkája során egy-egy település ismeretanyagáról kapott kép valóban reprezentálja a valós helyzetet. Zsigmond Győző könyvéből tehát csak annyit tudunk meg biztosan, hogy mely gombák a *valószínűleg* ismertebbek.

A Kárpát-medencén belül élő magyarság körében egy-egy településen átlagosan 10-15 gombafajt ismernek – írja a *Magyar néprajzi lexikon*⁴⁵ –, a Zsigmond Győző által vizsgált moldvai településeken ezzel szemben átlagosan 19, de mondhatjuk azt is, hogy *legalább* 19 ehető gombafajról tudnak. Talán nem véletlen, hogy a két „északi csángó” faluban, Szabófalván és Kelgyesten csak három, illetve öt gomba volt ismerős, hiszen ennek a két településnek gyakorlatilag alig van erdeje.

A gombák közül a *tapló* (*topló, tapluo, taplu, täpló*)⁴⁶ ismeretanyagának gyűjtéséhez nem kellett különösebb szakismeret. Amikor még gyufára való pénz is szűkösen volt, a moldvai magyar falvakban taplót gyűjtöttek az erdei fákról, a héját lefaragták, *hamus* (lúgos) *vízben* megfőzték, amikor megpuhult, vékonyra megverték, megszáritották, szálakra szétszedték, tűzkövel szikrát csiholtak rá, és azzal gyűjtötték meg a tüzet. A *fűzfán* (*rekita, rikita, rakotya* stb.) termő taplógombáról hallottam, hogy néhány napra elásták a *ganyéba*, s utána száritották a tűzgyűjtőshöz. Gunda Béla megemlíti, hogy a moldvai csángók tapló helyett *gyepár* néven a *homoki szalmagyopár* (*Helichrysum arenarium*) rostjait is használják *tűzejtéshez*.⁴⁷ De a megfőzött és megszáritott taplót a méhek füstölésére is használták.

Gyűjtötték Moldvában a természet termékeit a háziállatok számára is. Valamikor – mint mesélik – a *makkos* erdőkke hajtották ki a disznókat, de már legalább száz esztendeje gyakoribb az, hogy kézzel gyűjtik számukra a bükk és a tölgy termését. Általában egyenként szedik, csak a lustábbak seprik. Sokan emlékeznek rá, hogy fiatal korukban hogyan mászták a cserefákat, s rázták le a makkot. Egy ember egy nap alatt szed össze egy zsákkal. Van, aki szemesen etette, mások megőrölték. Pusztinában *egy tál* makkot adtak reggel és egyet este, „*s akkor adhattam az ételt hígabbra*”. Úgy tartják, hogy a maktól lágyabb lesz a disznó zsírja, a szalonnája pedig sárgás. Pusztinában, Frumószában ma is szedik, Forrófalvában a kollektív idején gyűjtötték, ha kevés kukorica termett. A makk szedése ma a szegénység, de egyben az életrevalóság jele is. Pusztinában emlegetik a szomszédos Kömpénybe való oláh asszonyt, aki szerint nem jó a makk, mert veres lesz a disznó húsa. *Igen, mert lusta volt makkot gyűjteni* – mondták róla.

⁴⁵ Gunda Béla: *Gombászás: gombagyűjtés = Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 291.

⁴⁶ Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I/2. EME, Kvár 2018.

⁴⁷ Gunda Béla: *tapló = Magyar néprajzi lexikon*. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 206.

4. kép. Sósvíz szállítása műanyag hordóban
(Pusztina, 2002)

5. kép. Uszadékfa gyűjtése a Tázló menén
(Frumósza, 2002)

Kevés széna esetén a juhok számára télire gyűjtött takarmányok: *akáclapi, bikklapi, cse-relapi, dióvirág, falapi, fenyőcsetenye*⁴⁸, *fűszéna, gyalogbodza, gyertyánlapi, hárs, karpén*⁴⁹, *lomb, szádoklapi*⁵⁰, *tölgylapi*. Nyárban levágják az ágakat, s aztán *letakariccsák* a lapit, elterítik, s *megszárazsák* ott az erdőn, aztán hozzák haza, és teszik olyan helyre, ahol nem ázik. Máskor *vágták az ágat lapistól, azt tették egyiket a másikra, ott száradott meg, s azt mondták: patur. Az ott ült fenn a fán, télbe még elmentek, szánon hazahozták, s atták a juhoknak.*

A *tűzifa* gyűjtése és az erdőből való falolás között mindig is nehéz volt határt vonni. Erdőirtások alkalmával az erdőpásztorok rendszerint megengedték, hogy az otthagytott ágakat a rászorulók összegyűjtsék. Hogy aztán mit gyűjtöttek, és mit vittek haza, az a *padurártól*⁵¹ függött. A tűzre általában a bükkfát, a lúgzáshoz való hamuhoz legtöbbször a nyárfa, a fenyő és a gyertyán ágait gyűjtötték. A folyóvizek mellé épült települések lakosságának jó tűzifa-beszerzési lehetőséget kínált a partra sodort uszadékfa (5. kép).

Állatok és állati termékek

Bár kevés konkrét adatunk van róla, a moldvai magyarok körében régebben meglehetősen elterjedt lehetett a piócával való gyógyítás. *Vérszívónak* nevezik ezt a gyűrűsférget, a legtöbb esetben maguk gyűjtötték vizes helyeken, de voltak ezzel foglalkozó specialisták is. „*Kinek tensziunája*⁵² *volt – mondták –, mentek a vízbe, s vettek ki vérszipót, tették rá az inakra*⁵³, *s szípták ki a rossz vért. Az öreg Kalimán felesége örökké tartott vízben, ejsze üvegbe. Ha fájt, dagadtak ki a nyaka inai, hozták haza, s ő rakta fel az inakra, szípták a rossz vért, s akkor nem fájt a feje.*”⁵⁴

⁴⁸ fenyőhajtás.

⁴⁹ iszalag (Clematis).

⁵⁰ hárslevél (Tilia spp).

⁵¹ padurar: erdőőr, erdőkerülő (pădurar, ua. rom.).

⁵² itt: magas vérnyomás.

⁵³ erekre.

⁵⁴ Csoma Gergely: *A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék Moldvából.* Fekete Sas, Bp. 2016. 414–415.

A *cserebogárral*, amikor tavasszal kijött, különösen a rajzás éveiben, a gyermekek *jáccódtak*. Leszakasztották a szárnyát, s *burrogatót* csináltak belőle: *cserregett*, s *hajtották*.

Ugyancsak a gyermekek csemegéje volt a *nádméz*. Régen, mert most már nincsenek nádas házak. De akkor a gyermekek kilesték, hová ment a *bandár*,⁵⁵ s aztán „*húzták le. Kapták meg a mézet, törték össze a nádat, s öntötték ki*” – hallottam Trunkban. Hasonlóképpen gyermekcsemegé a *hangyasav*, amihez úgy jutottak, hogy egy zöld ágat beszúrtak a hangyabolyba, majd kihúzták, *lehajtották* róla a hangyákat, aztán nyalogatták a botocskát. *Sebes*⁵⁶ volt – mondták –, mint a citrom.

Az erdei *méhkeresés* idején a visszaemlékezések szerint rendszerint véletlenül akadtak rájuk az erdőt járó emberek, s meglátták vagy meghallották a szorgoskodó méheket. Az erdei méhekről általában úgy tudják Moldvában, hogy értékesebb a mézük, mint a háziaké, aminek az lehet az oka, hogy az erdeiek változatosabb élőhelyekről gyűjthetnek, míg a falubeliek az inkább monokultúras szántóföldeken. A csángó emberekkel való beszélgetéseim során általában az derült ki, hogy ezeket az erdei „vad” méheket rendszerint nem keresték, hanem *rájuk találtak*. Persze a régi emberek sokkal többet járkáltak az erdőben, mint a maiak, s ha valamelyik rátalált az odúra, szólt annak, akiről tudta, hogy méhekkel foglalkozik. Mert úgy tartották, hogy *nem azé a méz, aki megtalálta, hanem aki hazaviszi*. A *likas fában* élő méhekért éjszaka mentek, a fát kivágták, s a méheket kiszedték belőle. Általában úgy gondolták, hogy ezek az erdei méhek azok, *amik a faluban nem tudtak megállni, s rajzásokor eresztéskor elmentek, keressenek maguknak helyet*. Gunda Béla szerint a csángó méh vadász kora tavasszal figyelte a napsütötte erdőszegélyeket, az erdei tisztások keleti és déli peremét, hogy nem talál-e a fák alatt az odúból kihordott törmelékét, szemetet, és ennek nyomán találta meg az odút. Esetenként 50-80 métert is követte a méheket.⁵⁷ Külsőrekecsinben így meséltek erről: „*Megvigyázkodtak a nagy fák között, ahol az odvik volt. Ha megtalálták, akkor a nyílás fölött kivágtá, majd odatett valamit, egy tarisznyát, vagy zsákot. Meggyújtott egy darab rongyot, s azzal füstölte, s akkor a méhek mind bémentek. Az anya is kiment, mikor megkapta, akkor ki is szedte. Most is vannak az erdőn, csak most nincsenek hová köccsenek bé, nincsenek azok a nagy erdők. Ezek nem vadméhek, hanem háziaktól valók, csak elvesztek, s ha megkapta valaki, hazahozta. Nagyapám is hozott haza tarisznyával egy rajt*” – magyarázta Kotyor Péter. Klézsén úgy beszéltek, hogy „*vásárnap, mikor több idő van, kimész oda, ahol vannak szádokfák, szálkenek*”⁵⁸. *Lefekszel a nappal szemben, de úgy, hogy a nap ne süssön a szemedbe. Megnézed az irányt, amelyikbe mennék. Akkor elmensz, s lefekszel tovább. Nézed onnan, merre mennék. Ha szerencséd van, rátalálsz. S amikor elérsz ahhoz a fához, amelyikben laknak, akkor biztos hallik. Messze nem mennék, négy kilométernél többet nem repülnek. Ha rátaláltál, akkor felmész a likhoz, megnézed, hol járnak bé s ki. Akkor fent vájsz egy likat, egy akkora likat, hogy ott ki tudjanak jönni. S fogod keményen füstölni őket. De azelőtt is megfüstölöd, mert nem tudsz vájkálni füst nélkül. S addig hajtom, ütöm az oldalát, míg a mátká⁵⁹ is kimenen. De állandóan füstölöm, mer ők annyit kivesznek a szájukba, hogy nem bírnak marni, amivel megtáplálják a gusáikat. Akkor kinyitom a lepényeket, bérakom külön, őket béteszem egy zsákba, békötöm a zsáknak a szádát.”*

A *halászat* legkezdetlegesebb formája, a kézzel való halfogás egyértelműen a gyűjtőgetés témakörébe sorolható, és számos formája ismeretes a moldvai magyarok körében. Bokros,

⁵⁵ bandár: méh (băndar, ua. rom.).

⁵⁶ savanyú.

⁵⁷ Gunda Béla: *Méhészkedés a magyarságnál*. Agria XXVIII. 1992. 318., 321.

⁵⁸ hárs, akác.

⁵⁹ anya, királynő (matcă, ua. rom.).

köves helyeken vagy a *padmalyból*⁶⁰ kézzel fogták ki a halat. Lészpeden úgy mondták, hogy a balin hasát, ha megsimogatták, megállt, a *filinél*, vagyis a kopoltyújánál megragadták, megszorították, s kidobták a partra. Ahol tudták, hogy vannak kövek, azt vették fel, s a halat vették ki alóla. „*Vaj ha voltak likak, nyultak bé, szették ki a padmajból.*”⁶¹ Jellemző, hogy a szerszám nélküli, pusztá kézzel való halászást utóbb már csak a sok tekintetben még a gyűjtögető életmódnál tartó cigány szegénység gyakorolta.⁶² Ez a „halgyűjtögetés” meglehetősen elterjedt volt, diószéni ismerősöm mondta: „*Az igazán szerelmes halfogás, mikor kézzel fogja az ember a halat.*” Ennek folklorizálódott történetét is hallottam: „*Volt három testvér: Vargyas Ádám, Mihály, András, most már csak Ádám él. Mikor fiatalok voltak, mentek hárman halászni. Volt a Szeretnek egy része, ahol legmélyebb volt, lehetett 6-7 méter mély. A három testvér egyszerre ment bele a Hurdubéjba – úgy montuk ennek a helynek –, ami olyan volt, mint egy kút. 10 méter széles volt. Én nem tudtam úszni, nem mentem oda, mer féltem. S azt monták, még a víz is szívott le, a fenekére. S egy ojan sírülés volt. De ők belementek, s fogtak halat a kezükvel s a szájukval es.*”

A rákot is eszik sokan – mondják, de kevés emberrel találkoztam Moldvába, aki valóban evett rákot. A szabófalvi 75 esztendős Vereb Jánosné mesélte 1996-ban, hogy leány korában a jugáni tavakból nagyanyjával fogták, leforrázták és fokhagymával ették. „*Moszt iz megenném...*” – tette hozzá.

A *csigáról* – vagy mint a Szeret mentén nevezik: *külbécs* – sokan mondják, hogy ehető, de általában hozzátesszik, hogy ő nem evett, de itt és itt *hallta*, hogy eszik. „*Nagyanyám mámája, az megette* – mondta a pusztinai László Katalin. – *Mikor esős idő volt, azt mondta: – Gyere, Katalin, gyűjcsünk egy kicsi csigát. Meggyűjtötte, hazavitte, forró, lobogó vízbe beléttette. Akkor a csigák mind kibúttak, kiszedte őket a házikból. Felitől hátrafelé mind leszaggatta, mert az gamatos*⁶³, *s felitől előrefele tiszta hús. Akkor azt megfőzte, megvágta jó apróra, s megrántotta. Azt mondták csiger. Eccer én is ettem.*” Csikban úgy mesélték: „*A trunkiak gyűjtik, s a klézseiek is, de ők nem. Egy szomszéd leánynak az édesanyja ette, elmentem vele, s nekem is adott, de mikor hazavittem, a testvérem elvette, s elhajigálta. Az büdös, mondta.*” Magyarfaluban úgy hallottam, hogy Diószénben eszik a *csigát*. „*Megforrózzák, s csinálnak csigert.*” Ott evett az elbeszélő úgy, hogy nem tudta, mit eszik. „*Csak elgondoltam, hogy hol vágatok ennyi bárányt, hogy ennyi csiger legyen. Magyarfaluban nem eszik, itt utálják.*” Szabófalván a *külbécset* forró vízzel leforrázták, s fokhagymával megették. Úgy tartották, hogy „*aminek nincs háza, azt nem lehet megenni. Nagyanyám jugáni volt, s mikor reggel volt vizesesség, akkor járt a külbécs után. A külbécseket hozta haza, főzte meg fél órát, 20 percet. A külbécs édesz, sze ettük fokhagymával.*” Trunkban is ették: „*Mikor esett, mentünk, s gyűttük, de amióta felbontogatták szántónak a bokrosokat, nincsen. Elhattuk egy félnap, hogy egy kicsit szarják ki magikat, aztán föltettük, s megfőztük házustul. De csak amíg egy kicsit megrotyogott, aztán gyűttük ki. Szakasztottuk el a ganyéját, asztán szokat törzsöltük, mert nyálasz. Három, négy, öt rendbe esz, asztán szóba*⁶⁴ *esz. Asztán ha kaptunk az jó lett lenne, purhajmát. Tettük oda, főztük meg, pergeltük meg, üttünk réá*

⁶⁰ padmaly: vízparti lyuk, mélyedés.

⁶¹ Fábrián Margit: *Adatok a moldvai Lészped község halászatához.* = *Dunamenti népek hagyományos műveltsége.* Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 1991. 181.

⁶² Kós Károly: *Csángó néprajzi vázlat* (1949). = *Tájak, falvak, hagyományok.* Kriterion, Buk. 1976. 134.

⁶³ szennyes.

⁶⁴ sóba.

tojást, sze ojanokat ettünk belőle!... Mikor hamaréb megdurrog⁶⁵, mongyuk: gáta⁶⁶, immá van külbécs!” A RMNyA is hivatkozik egy Bakk Pál nevezetű feljegyzésére, aki szerint Trunkon a külbécs fogyasztása megszokott volt az 1940-es évek végén.⁶⁷

A teknősbékát még ritkábban fogyasztották. Sokan hallották, hogy ehető, de alig beszéltem olyannal, aki valóban evett volna. Egy buteai ember falubelije, akinek apáca volt a testvére, mondta, hogy amikor hazament, készített: „A tüdeje olyan volt, mint a bárányé.” Diószénben hallottam, hogy „vették le a tekenyőjét, takarították meg, főzték meg. Bétették az egészet forró vízbe, akkor szúrta ki a nyakát, húzták ki, a tekenyőt hajították el, kibelették, a hurkáit hajítják el, s takarították meg, s összevágták a húsát.” Azok ették, akik hámlottak,⁶⁸ neki is azért készítették. „De én nem tudtam, mert ha tudtam lenne, nem ettem volna meg. De azt mondták, hogy pisleni⁶⁹ eszel. Az emberem megsütötte, s én megettem, s többet nem hámlottam. Asztán megmonták, mit ettem.”

A madártojást elvéve gyűjtötték Moldvában. Diószénben a képzőművész és énekes Petrás Mária nagyapja, Petrás János mesélte, hogy egyszer elment a Szeretre, s ott talált vadruca-tojásokat. „Hazahoztam, béültettem egy kotló alá, s az kikotolta. Két-három napig tartottam őket elzárva, s mikor összeszoktak a kotlóval, kiengedtem. A csipkés kertben volt a csihányos, s mikor kiengedtem őket, mind eltűntek a csihányosban. Nem is kaptuk meg őket. Mi vad, az mincsak vad!” A vadrécetójást elgyűtték, ha megtalálták. „Mert az tojik a tóba, háportyosba⁷⁰, s ha megkaptuk, megettük. Jó, mint akarmelyik tojás.” Énekesmadarak tojását a gyermekek gyűjtötték, de nem ették, hanem játszottak vele. Pusztinában hallottam, hogy beleszúrtak egy szalmaszálat, s hívták a másikat: „– Anti, gyere ide, nezd csak miféle szélmalmot tudok én csinálni.” Amikor a másik odament, kisebb volt, odaadta a kezébe, hogy fogd meg szépen, így ne. Mikor az megfogta a tenyerébe, s nézte, akkor ez összeütötte a tenyerét, és a tojás eltört. Úgy tartották, hogy rigótojás, seregetojás jó uruságnak.⁷¹ „Mondták, de én nem paciltam.⁷² Véték összetörni a fészket.”

Ahol kevés az erdő – mint például Kelgyesten, Jugánban – tüzelőnek való ünőbaligát⁷³ gyűjtöttek a nyomásról. „Aszalták⁷⁴ meg, sze sántak vele tüzet.” Az volt az aszaltbaliga. A szóbákban⁷⁵ tüzeltek vele, volt nagy bűdösszig.

*

A hagyományos paraszti élet eltűnésével és az igények sokszor mesterséges és irreális mértékű fokozódásával a gyűjtögetés különböző formáira is egyre ritkábban kerül sor. Ez a fajta beszerzési mód fokozatosan a szegényebb rétegek körébe szorult vissza, és társadalmilag is egyre lenézettebbé vált. Ma már a gyógynövények gyűjtése sem tekinthető olyan általánosnak,

⁶⁵ mikor először dörög az ég az esztendőben.

⁶⁶ kész.

⁶⁷ Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I/1. EME, Kvár. 2016.

⁶⁸ P-vitamin hiányára utaló betegség.

⁶⁹ csirkét.

⁷⁰ háporty: gyékény (Thypa spp.).

⁷¹ orvosságnak.

⁷² használtam.

⁷³ tehénlepényt.

⁷⁴ szárították.

⁷⁵ szóba: tűzhely, kályha (sobă, ua. rom.).

mint egy emberöltővel ezelőtt. A mezőn termesztett növények közbiztonságának devalválódása azt is eredményezte, hogy a közösség értékrendjében a gyűjtögető tevékenység a termesztett növények eltulajdonításának szintjére szorult vissza. Emiatt bizonyos „piacosabb” növényeket ma már nem is termesztenek a szántóföldeken, csak a kertekben, de még ott sincsenek teljes biztonságban.

“Aunt Rózi! Have You Been Gathering ...?” Additional Data to the Traditional Gathering Activity of the Moldavian Hungarians

Keywords: gathering, the transformation of traditional peasant life, Moldavian Hungarians (Csángós)

The traditional activity when people gather the products of nature necessary for basic living without replacing them is called gathering in ethnography. There are three groups of this activity practiced by Moldavian Hungarians. They could collect non-living materials, such as soil, stones, oil, fresh water and salt water, as well as living materials and living creatures: plants for food and healing, for feeding the animals or for other purposes, animals and animal products, such as insects, crabs, snails, turtles, bird eggs, and dry manure. As a result of the transformation of traditional peasant life, nowadays the different forms of gathering are becoming less frequent.

Farkas Judit

„Krisna-völgyből Új Vradzsa Dhám”

Hagyomány és újítás egy példája a gaudíja vaisnavizmusban

Bevezetés

A Hare Krisna-mozgalom egy középkori, indiai vallási reformmozgalomhoz köti magát, amely vallás erősen ritualizált és szövegközpontú. A nyugati Krisna-hívők nemcsak az indiai vallást követik, hanem az indiai életmód egy szakrálisnak tekintett változatát is igyekeznek átvenni, a gyakorlatban megvalósítani.

A Krisna-hívők hite szerint Krisna ötezer évvel ezelőtt megjelent a Földön, az indiai Vrindávanban (Uttar Pradesh állam, Delhitől 144 kilométerre, délre). Szülőhelye a lelki világ pontos mása, mi több, Krisna a lelki világ mellett – legalábbis bizonyos értelmezések szerint – párhuzamosan és állandóan jelen van a földi Vrindávanban is, élete ugyanúgy zajlik ott is, mint a lelki szférában. Éppen ezért Vrindávan és környéke ma is szentnek számít, és ezen a területen sok olyan helyet tartanak számon, amelyekhez valamilyen Krisna-történet kötődik. Ezeket a helyeket gyakran jelzi valamilyen látható objektum (templom, kisebb szentély, tó stb.), de sokat csak a hagyomány jegyez, nincsenek megjelölve. A magyarországi Krisna-völgy belső neve, az *Új Vradzsa Dhám* szintén Krisna születésének és élete első szakaszának tágabb színterére, az indiai Vrindávanra utal.¹ A megnevezés azonban nem egyszerűen csak összeköti a két helyszínt, hanem arra utal, hogy Krisna-völgy a Krisna-hit egyik legszentebb helyének, Vrindávanak és – ebből adódóan – a lelki Vrindávanak is egyfajta leképezése.

Tanulmányomban ezen a konkrét példán, Krisna-völgy szent helylé alakítási folyamatának, szent helyként való értelmezésének segítségével mutatom be szöveg, rituálé, hagyomány és újítás viszonyát.

Tradíció és újítás

Ahogy már elhangzott, a nyugati Krisna-hívők közössége egyfelől egy távoli kultúrához (India), másfelől egy távoli korhoz (középkor) köti magát. A mozgalom a hinduizmus egy 15. századi reformmozgalmához,² az ún. *gaudíja vaisnavizmushoz* kapcsolódik, méghozzá

Farkas Judit (1970) – PhD, egyetemi adjunktus, tanszékvezető-helyettes, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, farkas.judit@pte.hu

¹ *Vradzsa* jelentése: Vrindávan és környéke, a *dhám* jelentése: szent hely.

² A reform lényege – nagyon röviden – az volt, hogy az Istenhez való visszatérés mindenki számára elérhető abban az esetben, ha a Krisna-inkarnációnak tekintett Csaitanja (1485–1534) vallásreform-módszerét követi. Azaz: teljesen

a hinduizmus egyik alapeleme, a – témánk szempontjából igen fontos – tanítványi láncolat (*szampradája*) révén. E láncolat lényege röviden, hogy a vallási tanításokat a tanítók (*guru*) átadják az arra érdemes tanítványoknak, akikből szintén guru lesz, akik ugyancsak továbbadják a tanításokat a tanítványoknak, és így tovább. Ez a tanítványi vonal őrzi meg az eredeti(nek tekintett) és autentikus(nak tekintett) tanításokat, a teológiát és a gyakorlatot egyaránt. A Hare Krisna-mozgalom alapítója, A. C. Bhaktivédanta Prabhupád (eredeti nevén Abhay Charan De, 1896–1977) is egy ilyen tanítványi láncolat tagja volt, melyet a Krisna-inkarnációnak tekintett Csaitanja (1486–1534) alapított.³ Prabhupád a tanítások nyugati terjesztése érdekében 1965-ben az Egyesült Államokba költözött, és ott 1966-ban létrehozta a Krisna-tudat nemzetközi szervezetét (*International Society for Krishna Consciousness*, röviden ISKCON). A mozgalom néhány éven belül nemzetközivé vált, a krisnások világszerte templomokat és központokat nyitottak; Prabhupád pedig fokozatosan indiaizálta híveit, tehát megtanította számukra a vaisnava életmódot, és bevezette az azzal járó szigorú vallásgyakorlatot a mozgalomban. Az alapító halála után (1977) a vezetést a Prabhupád által felavatott nyugati lelki tanítómestereket (*guru*) tömörítő *Governing Body Commission* vette át. Az egyes országok közösségei autonóm egységként működnek, de a mozgalom általános irányelveit ez a vezető testület határozza meg. A Hare Krisna-mozgalom a hetvenes években jutott el Magyarországra, a magyar mozgalmat egy Svédországban élő magyar emigráns férfi kezdte szervezni. Az ő munkáját később egy másik, szintén magyar emigráns (Kanada) guru vette át, aki a vasfüggöny felhúzása után természetes módon kapott főszerepet a magyar mozgalom kialakításában.⁴ Ez, a magyar krisnás közösséget legdominánsabban formáló vezető lelkész, Krisna-hitű nevén Sivarám szvámi, már igen korán részt vett Prabhupád mozgalmában, tehát végigkísérte a vallás nyugati meghonosodásának módszereit és nehézségeit, és Magyarországra már kipróbált adaptációs eszköztárral érkezett.

A helyes vallásgyakorlatot és életmódot az élet minden apró részletére kiterjedő szabályrendszer határozza meg, amelyet a Krisna-hitű élet végső célja, az Istenhez való visszajutás eszközének tartanak. Ugyanakkor a krisnás közösség azzal is tisztában van, hogy ez a középkori indiai rendszer a térben és időben távoli (Indián kívüli, jelenkori) körülmények között és az egyes hívők adott élethelyzetében nyilvánvalóan nem követhető tökéletesen. Ennek az alapvető ellentmondásnak a feloldása, az adott körülményekhez való alkalmazkodás gyakorlata (és annak legitimálása) elengedhetetlen volt számukra. Mire a Krisna-hit

Istennek szentelt életet él, Istent odaadón szolgálja, és az addig titkosként kezelt Hare Krisna *mahámantrát* recitálja. Csaitanja víziója szerint eljön az idő, amikor az egész világ ezt a mantrát fogja énekelni – a Hare Krisna-mozgalom e vízió megvalósítójának tekinti magát.

³ A vaisnavizmushoz, a vaisnava tanítványi láncolatokhoz és Csaitanjához lásd többek között: S. C. Bhattacharya: *Vaishnavism in Eastern India*. Calcutta 1995; Francis X. Clooney- Tony K. Stewart: *Vaishnavism. = The Hindu World*. Ed. Sushil Mittal-Gene Thrusby. New York 2004. 162–185; R. N. Dandekar: *Vaishnavism. = The Encyclopedia of Religion*. editor in chief Mircea Eliade. Volume 4. New York 1987. 171.

J. N. Farquhar: *Modern Religious Movements in India*. Delhi 1998. S. Purusatraya: *The Four Vaisnava Sampradayas*. Vrindavana 1993.

A hinduizmus, a vaisnavizmus és az ISKCON viszonyához lásd Gavin Flood: *Hinduism, vaisnavism, and ISKCON: Authentic Traditions or Scholarly Constructions?* ISKCON Communication Journal 1995. Vol. 3, No. 2. 5–15.

⁴ A közösség 1988-ban adta be egyházalapítási kérelmét a magyar államnak, és 1989 óta működnek bejegyzett egyházként, *Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége* néven. A krisnás mozgalom történetéhez, alaptételeihez magyarul lásd Farkas Judit: „*Ardzsuna dilemmája.*” *Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hitű közösségben*. Bp. 2009; Kamarás István: *Krisnások Magyarországon*. Bp. 1998; Tóth-Soma László: *A Gaudiya-Vaisnava Vedanta Filozófia*. 1996; Uő: *Veda-rahasya. Bevezetés a hinduizmus vallásfilozófiájába*. Szeged 1997.

Magyarországon megjelent, az adaptációs technikák kidolgozása már lezajlott annak a kése-
delemnek köszönhetően, amellyel a vallási mozgalom – a szocialista periódus alatti elzárkó-
zás miatt – hazánkba érkezett.

A Krisna-hit nyugati expanziója során az adott körülményekhez való alkalmazkodás tehát
jelentős gyakorlati módosításokat követel meg a mozgalomtól, ami feszültséget hoz létre a tra-
dicionális teológiai hagyomány és annak jelenkori gyakorlata között. Ennek feloldásához legi-
timációra van szükség a vaisnava tradíción belül is. A vaisnava életmód adaptálása a befogadó
kultúrához és életkörülményekhez a változtatások belső legitimálását is megköveteli, hiszen e
nélkül a körülményekhez alkalmazkodó életmód nem szabálykövető, ekképpen nem tekinthető
– a vallás definíciója szerint – tiszta Krisna-tudatos életnek, elveszíti szakralitását, következé-
sképpen nem teljesíti eredeti célját, nem juttat vissza Istenhez. A cél tehát: hű maradni az ere-
detekhez, de adaptálódni és virágozni az alapvetően idegen környezetben. Az alkalmazkodás
elveit (fokozatosság elve; az adott helyhez, korhoz és körülményekhez való alkalmazkodás
elve), az alkalmazkodás irányítóit és a változtatások legitimációját korábbi munkámban már
részletesen bemutattam,⁵ most csak a legszükségesebbeket elevenítem fel.

Ennek a folyamatnak a guru a kulcsszereplője.⁶ A hindu felfogás szerint a guru – a tanítvá-
nyi láncolat részeként – egyfelől a tudás és a *tradíció változatlan átadója*, a kánon szigorú őrző-
je. A lelki tanítómester feladata a tradíció fizikai aspektusainak fenntartása, a rítusok, szokások,
szent helyek változatlan megőrzése, a kánon és az intézmények védelme. Ugyanakkor feladata
mindezeket élővé is tenni, ami a guruszerep másik lényeges aspektusához, a *tradíció megújí-
tójának* szerepéhez vezet. A hinduizmus világképe szerint az ideális a múltban van: az ideális
világ, az ideális tanítás, az ideális életvezetés stb., és a töretlen tanítványi láncolat koncepciója
ezt az ideális múltat hordozza évszázadokon át a guruk láncolatán keresztül. Ha azonban a
tanítás valóban el akarja érni célját, alkalmazkodnia kell a tér- és időbeli terjedés indukálta
kihívásokhoz; ahhoz, hogy meg tudja őrizni a kánont, a gurunak állandóan hozzáférhetővé és
érthetővé kell tennie azt a tanítványok számára. Ehhez bizonyos változtatásokra van szükség,
ami mégsem rendíti meg a guruk és a tanítványok azon hitét, hogy a tradíciót változatlanul
kapják és adják tovább, mivel magába a dogmába kódolt a változtatás lehetősége.⁷ A guru te-
hát olyan személy, aki karizmájával, ugyanakkor intézményi szerepével együttesen hitelesíti a

⁵ Farkas Judit: *i.m.*

⁶ Ez nemcsak a krisnás mozgalomra, hanem a hindu gurukra és nyugati mozgalmukra általában érvényes. Ehhez
lásd többek között Shandip Saha: *Hinduism, Gurus, and Globalization*. = Peter Beyer–Lori Beaman eds.: *Religion,
Globalization and Culture*. Leiden 2007. 487–502; Amanda Lucia: *Innovative Gurus: Tradition and Change in
Contemporary Hinduism*. International Journal of Hindu Studies. 2014. 18, 2: 221–263.

⁷ Mans Broo értelmezése számomra nagyban hozzájárult a mai hindu guruk szerepének megértéséhez. E szerint: a
guruszerep egyszerre személyes és intézményi szerep, amiben a lelki tanítómester egyszerre bír az egyéni karizmával
és az intézményes karizma, a kánon autoritásával. Az új doktrínák régiek interpretálásával kerülnek be a tradícióba a
guruk által. Ahhoz, hogy a kánon új interpretációja hitelesként elfogadottá váljon, három faktornak kell egyensúlyban
lennie: 1. a társadalmi és teológiai szükségletnek, 2. a kanonikus stabilitásnak és 3. az innovátor karizmájának. A kánon
és a karizma tehát szoros kapcsolatban van a gaudíja vaisnavizmusban: a karizma nélkül nincs jelentése a kánonnak,
mert a kánon egy karizmatikus személy víziójából ered (lásd Csaitanja), és az élő karizmatikus személy (guru) magya-
rázata nélkül a kánon nem nyílik meg az olvasó számára. A guru egyéni karizmája (*az innovátor karizmája*) az expan-
zió területein felmerülő alkalmazkodási problémák (*társadalmi és teológiai szükségletek*) gyors megoldását segíti, ami
a szigorú szabályok megszegéséhez vezethet, de a guru az adaptációt mindig a szent szövegek interpretációjának mé-
diúmán keresztül viszi véghez (*kanonikus stabilitás*), ezért a változtatások legitimitást nyernek. A nyugati Hare Krisna
mozgalom tehát egy ősi tradíció interpretálójának tekinti magát, és az értelmezéshez a módszert is magából a tradíció-
ból nyeri. Ehhez lásd Mans Broo: *As Good as God. The Guru in Gaudíya Vaisnavism*. Abo 2003; Farkas Judit: *i.m.*

változtatásokat.⁸ Ez a hitelesítési folyamat mutatkozik meg Krisna-völgy szent helyé alakításában és Új Vradzsa Dhámként való értelmezésében is.

Az eddigiekben röviden bemutatott adaptációs metódus és főként az adaptáció legitimációjának megismerése elengedhetetlen Krisna-völgy szent helykonceptiójának megértéséhez. A továbbiakban azt a folyamatot követjük végig, ahogyan a vezető lelkész beilleszti Krisna-völgyet a szent helyek sorába, és a hinduizmus eszköztárát felhasználva legitimálja Új Vradzsa Dhám pozícióját. De mindenekelőtt ismerkedjünk meg a helyszínnel, Krisna-völgygel.

Krisna-völgy – Új Vradzsa Dhám

A krisnás mozgalomnak – az alapító Prabhupád elképzeléseit követve – egyik fontos célja a vallási alapokon nyugvó, önellátó farmközösségek létrehozása.⁹ Magyarországon az 1990-es évek elején kezdtek el alkalmas területet keresni, 1993-ban vették meg az első földeket Somogyvámoson, az alapkövetételre 1994 februárjában került sor. A jelenleg 280 hektáros Krisna-völgyben lakóterület (lakóházak kerttel, utcákkal), mezőgazdasági területek és építmények (szántóföldek, legelőterületek, erdők, gyümölcsösök, kertészet, botanikus kert, méhészet, tehenészet, üvegházak, pince, tárolóhelyiségek), parkok, erdők és különböző intézmények (iskola, irodaépület, könyvtár, recepcióépület) találhatóak, a középpontban pedig a templomkomplexum áll (benn a templomszoba, kerengő, konyhák, turistabolt, baba-mama szoba, étterem, mosdók, irodák). Krisna-völgynek jelenleg körülbelül 130 lakosa van, de az utóbbi évek fejleménye, hogy egyre több (most körülbelül negyven) Krisna-hívő él Somogyvámoson is.

A magyar közösség vezetője, a fentebb már említett Sivarám szvámi a 2000-es években elkezdte – krisnás terminussal – „feltárni” Krisna-völgyben a szent helyeket, azaz azokat a helyeket, amelyekhez egy-egy Krisna-történet (émikus terminussal: *kedvtelés*) kapcsolódik.¹⁰ A feltárás első szakaszát a hívők csak részben követhették figyelemmel: a lelki vezető meditációk segítségével kereste meg a helyeket, és kezdte felvázolni Krisna-völgy és Vrindávan párhuzamát. Erről időnként előadást tartott, majd 2007-ben vezette az első közös zárándoklatot (*parikrá*m) néhány, a Krisna-völgyben „megtalált” szent helyre. Az előkészületekből, az előadásokból és a zárándoklatokon lassan kiderült, hogy Sivarám szvámi nagyszabású vállalkozásba kezdett: megrajzolta Krisna-völgy szakrális térképét, elhelyezte benne a vrindávani szent helyeket, majd elkezdte a valóságban is „megjelölni” őket: dombokkal, tavakkal, pavilonokkal vagy akár csak egy paddal, egy fával stb. Ahogyan Vrindávanban (a földiben és a lelkiben egyaránt) körülbelül hatszáz szent hely van, ugyanúgy Krisna-völgyben is, és az egyes helyek megjelölési módja is ugyanaz. Ez igaz arra is, hogy a sok szenthely közül csak

⁸ Farkas Judit: *i.m.* 281–298; Mans Broo: *i.m.*

⁹ Ehhez lásd Farkas Judit: „Krisna egyik kertje”. *Hit-orientált életmód és környezet-átalakítás Somogyvámoson. = Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében.* Ed. Andrásfalvy Bertalan, Bp. 2009. 331–346.

¹⁰ Az ún. Vradzsa-projektet korábbi munkáimban már bemutattam, ezért azt most csak röviden, a megértéshez szükséges részletességgel vázolom. Farkas Judit: „Végállomás, nem megy tovább.” *Krisna-völgy jelentései, értelmezési alternatívái. = Az elkerülhetetlen. Tanulmánykötet a 60 éves Vargyas Gábor tiszteletére.* Szerk. Landgraf Ildikó–Nagy Zoltán. Bp. 2012. 555–577; Uő: „Isten mellett ülni a padon.” *Tárgykultúra, lokalizáció és az autentikusság kérdései a somogyvámosi Krisna-völgy szenthely-konceptiójában. = Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon.* Szerk. Árendás Zsuzsa–Szeljak György. Bp. 2014 (Tabula könyvek 12). 195–228.

a legfontosabbak, a közismertebb Krisna-történetekhez kötődők kapnak „jelölést”, a többiek a kívülálló számára láthatatlanok maradnak. Sivarám szvámi évről évre fokozatosan mutatta meg a Krisna-hívőknek az újabb és újabb szent helyeket, mígnem 2012-ben megjelent a lelki tanítómester által évek óta írt könyv (*Nava-vraja-mahimá*), amely Krisna-völgy szakrális térképét, a szent helyeket és az egyes helyekhez kapcsolódó Krisna-történeteket tartalmazza, a hívők ebből ismerhetik meg teljes egészében lakhelyük szenthelyeit. A lelki tanítómester Krisna-völgyet egy lótuszvirághoz hasonlítja, melynek középpontja a templom, szirmai pedig Krisna-völgy területét strukturálják. A hasonlat nem véletlen: az indiai Vrindávanról is található olyan térképábrázolások, ahol lótuszként rajzolják meg Vrindávant és környékét.

A vázolt szenthelykonceptióval (Sivarám szvámitól eredő megnevezéssel: a Vradzsaprojekttel) tehát egy hely „átmásolása” történik meg, amivel kapcsolatban újfent felmerülnek az adaptációval és a legitimációval összefüggő kérdések. Elsőként nézzük meg az „átmásolt” helyeket, a szent hely (*dhám*) helyét a Krisna-hitben.

A szent hely (*dhám*) megjelenési formái

A Krisna-hit vilásképe szerint – némileg leegyszerűsítve – két fő világ létezik: a lelki világ és az anyagi világ.¹¹ Krisna lakhelye, a *dhám* öt különböző formában és mértékben jelenik meg ezekben a világokban:

1. Az első az ún. *eredeti forma*, amely forma az összes többi manifesztáció forrása. Ennek a dhámnak a neve: Goloka Vrindávan vagy röviden Goloka. Ez a lelki világban elhelyezkedő legfelső bolygó, gyakran lótuszvirággént ábrázolják, ahol Goloka Vrindávan a virág közepe, szirmai pedig a többi lelki bolygót formázzák. Goloka Vrindávan Krisna *eredeti lakhelye*, a krisnás vilásképp szerint Krisna a lelki világban, a lelki Vrindávanban él, és ott végzi folyamatosan úgynevezett *kedvteléseit*, azaz: zajlik az élete. (Kedvtelésnek számít minden egyes cselekedete és életének minden történése, az, hogy gyerekként vaját lop, hogy fiatalemberként éjjel az erdőben táncol a tehénpásztorlányokkal, vagy hogy megöl egy démont, de még a megszületése is. Ezekről az eposzokban és más, a krisnás kánonba tartozó irodalomban olvashatnak a hívők.)

2. Amikor Krisna megjelenik a Földön, az összes ún. lelki társa (családja, barátja, mitöbb: ellenségei), sőt spirituális lakhelye is vele jön, hegyeivel, erdeivel, vizeivel, állataival stb. – így jön létre a második forma. Itt a Földön Krisna lakhelyének neve: *Bhauma Vrindávan*. Ez a lakhely ugyanaz, mint a lelki világbeli *dhám*, csak kisebb, és amaz számunkra nem látható. Krisna itt ugyanazokat a kedvteléseket végezte, mint a lelki világban, azaz tettei, élete is „lejött” a földi Vrindávanba.¹² Amíg Krisna itt élt, bárki számára látható volt, ő is és a vele érkező lelki

¹¹ A vilásképp rövid összefoglalását lásd itt: Farkas Judit: „*Arzsuna dilemmája.*” *Reszocializáció és legitimáció egy magyar Krisna-hítű közösségben.* Bp. 2009. 71–73.

¹² Egy hívő így fogalmazta meg mindezt: „Amikor Krisna megjelenik itt az anyagi világban, akkor úgy, mint amikor egy király megjelenik: az udvartartását, a háztartását, a tárgyakat, mindent, ami vele kapcsolatos, azt hozza. Tehát az ember, amikor utazik valahova, a király utazik valahova, és viszi a családját, a személyes dolgait, a kedvenc dolgait, ami neki a kényelmét, a hangulatát szolgálja. Tehát a tárgyak, azok hozzájárulnak ezen kényelmi meg hangulati dolgokhoz, szóval hogy neki, ami a hangulatát szolgálja, akkor ő azt hozza magával. Amikor Krisna megjelent itt a Földön, akkor jelen voltak ezek a dolgok.” (C.H.d., 2013.)

Vrindávan is – ezt nevezik *prakata-dhám*nak, azaz *megnyilvánult* (látható) szent helynek. Erről a korról és lakhelyről szólnak a Krisna életét bemutató történetek, eposzok, az írott és a szóbeli hagyomány, a hívők ezeket elevenítik meg a különböző ünnepek alkalmával.

3. Amikor Krisna elment a Földről, vissza a lelki világba, Goloka Vrindávanra, Bhauma Vrindávan itt maradt ugyan, de az anyagi energia lefedte,¹³ ezáltal a spirituális világ potenciálja megnyilvánulatlaná lett (*aprakata-dhám*), azaz: számunkra már nem látható (pontosabban: a megtisztult lelki látással bírók számára látható marad, de az ilyen tiszta lélek nagyon ritka).¹⁴ Mire Csaitanja, a gaudíja vaisnava ág alapítója a 15. században megszületett, a hajdani szent helyeknek már nyoma is alig maradt, és ő volt az, aki vallásos extázisában felfedte ezeket a helyeket, majd megkérte tanítványait, hogy építsék fel őket újra.¹⁵

A dhámnak a fenti három fő és legismertebb manifesztációja mellett van még két formája, ami témánk szempontjából kifejezetten fontos:

4. A negyedik forma az a *dhám*, ami az ún. *tiszta bhakta* (magas spirituális szintet elért Krisna-hívő) szívében lakik,

5. Az ötödik forma pedig az a szent hely, ami egy ilyen tökéletes hívő hatására épül az anyagi világban. A vallás tétele szerint a tiszta bhakta örökké a szívében hordja Krisnát és Krisna transzcendentális lakhelyét, és mivel az a hely, ahol Krisna van, azonnal dhámmá változik, ebből adódóan a Krisnát szívében hordó hívő szíve maga is dhám. És mivel a hely, ahol Krisna megjelenik, szent helyé válik, amerre ez a hívő jár, tulajdonképpen „viszi magával” a szent helyé alakítás lehetőségét, és a szívében lévő Krisnával és szent hellyel a hívő képes lelkivé tenni, „spiritualizálni” még a legevilágiabb helyet is, azaz képes azt szent hellyé, dhámmá változtatni.¹⁶

Ez utóbbi két formához fontos kiegészítés, hogy a vaisnavák szerint Krisna ott jelenik meg, ahol megfelelően *imádják* (tisztelik, a vallást aktívan gyakorolják), és ahol így tesznek, ott biztosan megjelenik: hívei tökéletes szeretete olyan erősen vonzó hatással van rá, hogy valójában nem tud nem megjelenni, és ezt a legnagyobb örömmel teszi.

Bármelyik manifesztációról is legyen azonban szó, mindegyik dhám forrása, prototípusa a lelki világ-béli Goloka Vrindávan.¹⁷

A vezető lelkész a már említett nagy ívű munkájának bevezetőjében pontosan leírja, hogy miként formálódott ki benne Krisna-völgy Új Vrindávaná alakításának gondolata. Ez a munka számunkra kivételes forrás, nemcsak azért, mert megismerhetjük ezt a folyamatot, hanem azért is, mert végigkövethetjük azokat a legitimációs technikákat, melyekkel a guru bekapcsolja önmagát és alkotását a szent helyek és a vaisnavizmus hitelesnek tartott tradíciójába.

¹³ Kétféle fő energia létezik, az anyagi és a lelki energia.

¹⁴ „Vradzsa földjeinek van egy földi (*prakata*) és egy nem-földi (*aprakata*) formája.” Jíva Goswami, idézi Sivaráma Swami 2012: *Nava-vraja-mahimá*. Somogyvámos 2012. 98.

¹⁵ Ehhez lásd: Charlotte Vaudeville: *Braj: Lost and found*. Indo-Iranian journal 18 (1976), 3–4. 195–213.

¹⁶ A leggyakrabban emlegetett példa erre maga Prabhupád: hívei szerint Krisnával és lakhelyével a szívében Prabhupád minden helyet szentté tett, amerre járt, éppen csak a potenciálja különbözött ezeknek a helyeknek. Így például első nyugati prédikációinak helye a Tompkins Parkban vagy San Francisco hippinegyedében még ma is a hívők által tisztelt és látogatott helyek, sőt a reptéri várótermek, ahol várakozott, vagy a termek, ahol előadásokat tartott, mindannyian szentté váltak jelenlétének idejére. De az igazi szent helyek az általa alapított templomok és farmközösségek, az előbbieket csak megtisztította a jelenlétével. Sivaráma: *i.m.* 96.

¹⁷ Ezek összefoglalását lásd Sivaráma: *i.m.* 37–38, 88–100.

Krisna-völgyből Új Vradzsa Dhám

A Krisna-völgy alapját képező földterületek megvásárlása (1993) után az első lépés a templom alapkövének letétele volt (1994), majd felépült a templom (1996), a templom oltárára bekerültek a Krisnát és párját, Rádhát ábrázoló *múrtik* (istent ábrázoló szobrok), és kialakult a templomi szolgálat rendje. A vezető lelkész úgy fogalmaz, hogy miközben az isteni pár szolgálatát végezte (vagyis a múrtikkal foglalkozott), egyre inkább érezte, hogy egész lakhelyüket, azaz Krisna-völgyet is a spirituális világhoz hasonlatossá kellene tenni.¹⁸ Csak miután elmélyült Rádhá és Krisna személyes szolgálatában, csak ekkor merült fel benne Krisna-völgy mint dhám ötlete, a szent hely mint Krisna-völgy identitásának része gondolat.¹⁹ Egy helyütt így fogalmaz: „Tudom, hogy ha követjük Prabhupád példáját, akkor Új Vradzsa Dhám – ugyanúgy, ahogyan Visnupura vagy New Vrindávan – Vradzsa replikája lehet. Azok alapján, amiket olvastam, Új Vradzsa Dhám nem különbözik Vradzsától, abban az értelemben, hogy az aprakata-dhám már jelen volt Sríla Prabhupád utasításával, Rádhá és Krisna jelenlétével, a tiszta odaadó szolgálattal és különösen a Hare Krisna mantra éneklésével. Hogy még evidensebb legyen ez az igazság a hívők és a vendégek számára is, egyszerűen csak látható tereptárgyakkal kell láthatóvá tennünk mindezt.”²⁰ Azaz: a spirituális alapok már megvoltak, Krisna-völgy szakralitása – Krisna jelenléte és a megfelelő vallásos gyakorlat miatt – már megkérdőjelezhetlenné vált, innentől fogva csak az volt a feladat, hogy ezt aényt sokkal nyilvánvalóbbá, azaz láthatóvá kell tenni az emberek (hívők és nem hívők) számára.

A lelkész ezután – saját elbeszélése szerint – sok időt töltött az indiai Vrindávanban, meglátogatta a legfontosabb helyeket, térképeket készített róluk, és hosszasan tanulmányozta őket. Majd felvázolt egy lótuszvirágot Krisna-völgy térképére, ami kinagyítva 1 kilométeres átmérővel fedte le Krisna-völgy területét – ez a lótusz jelölte ki Új Vradzsa Dhám mint szent hely virtuális határait.²¹ Ezek után, a következő két hónapban kijelölt 600 szent helyet a térképen. A kijelölések során Prabhupád pragmatikus megközelítését alkalmazta, aki az általa alapított hasonló települések során az adott hely topográfiájához, a már meglévő természeti elemekhez és épített elemekhez alkalmazkodott. Krisna-völgyben például folyik egy vízfolyás – ez lett a Jamuna folyó, még ha nem is úgy folyik, mit az indiai Vrindávanban. A tehenészet épülete már állt, mikor Sivarám szvámi belekezdett a dhámmá alakításba, így ahhoz képest határozta meg Nanda Maharádzs (Krisna nevelőapja) lakhelyét, és lokalizálta a – szintén kiemelkedő szereppel bíró – Govardhan-hegyet. Mindeközben folyamatosan tanulmányozta a Krisna-kezdéseket leíró munkákat, és imádkozott Prabhupádhoz, aminek következtében „a szenthelyek egyre jobban megmutatták önmagukat és kezdték kifejteni isteni hatásukat, befolyásukat Új Vradzsa Dhám mandaláján keresztül”.²²

¹⁸ Sivaráma: *i. m.* 34.

¹⁹ Sivaráma: *i. m.* 55.

²⁰ Sivaráma: *i. m.* 54.

²¹ Azért nevezem virtuális határnak, mert a lótuszba olyan területek is bekerültek, amelyek akkor nem Krisna-völgy tulajdonát képezték. Így például a szirmok egy része belelóg Somogyvámos faluba. Ilyen például egy Somogyvámoson lakó Krisna-hívő kertjének a vége, amit azóta az egyháznak ajándékozott. De az egyik szirm kiterjed Somogyvámos temetőjének végére is, ami nyilvánvalóan nem kerülhet Krisna-völgy tulajdonába, de mivel az egyik szenthely éppen oda esik, az éves rendszeres zarándoklaton ott is megállnak egy időre. Ehhez lásd Farkas Judit: „Isten mellett ülni a padon.” *Tárgykultúra, lokalizáció és az autentikusság kérdései a somogyvámosi Krisna-völgy szenthely-konceptiójában.* = *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon.* Szerk. Árendás Zsuzsa–Szeljak György. Bp. 2014 (Tabula könyvek 12). 195–228.

²² Sivaráma: *i. m.* 61.

Ahogy a szövegből kiderül, Új Vradzsa Dhám nem pontos mása az indiai Vrindávnak (Bhauma Vrindávan), így a lelki Vrindávnak (Goloka Vrindávan) sem. A szerző maga teszi fel a kérdést, hogy akkor a kedvtelés-helyek kijelölése vajon önkényesnek vagy kinyilatkoztatásnak tekinthető.²³ Prabhupádra hivatkozva – aki ugyanígy járt el – válaszolja azt, hogy: egyik sem. „New Vrindávan [egy Prabhupád által alapított Egyesült Államok-béli krisnás közösség] spiritualizálása, beleértve Krisna kedvtelés-helyeit is, tiszta odaadás révén érhető el. Míg a kedvtelés-helyeket úgy jelölték ki, ahogyan az kényelmes volt a hívők számára, és ahogyan a hely topográfiaja diktálta.”²⁴ Új Vradzsa Dhám nem akar Vrindávan tökéletes másolata lenni, hiszen az indiai Vrindávan sem pontos mása a lelki világbeli Vrindávnak. „Úgy jelöltem ki Új Vradzsa dhámban a fizikai helyeket, mint Krisna kedvtelési helyeinek társát (*counterpart*), a hívők pedig szépítgetik, és segíti őket a Krisnán való meditálásban. Nem az a lényeg, hogy fizikailag pontos mása legyen, hanem a dhám hatása a fontos. A dhám bárhol megjelenhet és bármilyen fizikai formában megjelenhet.”²⁵ Új Vradzsa Dhám nem akar fizikai – Prabhupád szavával – replika lenni, hanem megidézni kívánja a megnyilvánulatlan Vrindávan jelenlétét és potenciálját azáltal, hogy Vrindávan igazi atmoszféráját teremti meg.²⁶

Előképek, hivatkozási alapok

A krisnás mozgalom szentíráskanonját elsősorban az alapító Prabhupád határozta meg, a nyugati hívők az ő fordításában ismerkedtek meg a legfontosabbnak tartott munkákkal. A mozgalomban alapelv, hogy a kezdők elsőként Prabhupád munkáival (fordításaival és interpretációival) ismerkedjenek meg, és csak azután mélyedjenek el további, a kánonba tartozó munkákkal.²⁷ Ez az attitűd nem egyedülálló, a hinduizmusban szigorú szabályai vannak a szent írások tanulmányozásának, egyáltalán, az azokhoz való hozzáférésnek/hozzáférhetőségnek. És itt nemcsak arról van szó, hogy bizonyos intellektuális tudás, előképzettség nélkül az egyén nem érthet meg egy adott szöveget, hanem arról is, hogy az a szöveg kizárólag „fejlett tanítvány” (*advanced devotee*) számára tárja fel magát, csak az képes megérteni (és csak annak szabad vele foglalkozni), aki avatást kapott az adott tradíció egy gurujától, és régóta és komolyan gyakorolja vallását.²⁸ A hindu teológiai szövegek maguk is tartalmazznak tiltásokat arra vonatkozóan, hogy nem mindenki olvashatja el őket, csak azok, akik megfelelnek bizonyos

²³ Sivaráma: *i. m.* 56.

²⁴ Sivaráma: *i. m.* 57.

²⁵ Sivaráma: *i. m.* 58.

²⁶ Sivaráma: *i. m.* 67. 7. jegyzet.

Bár az irányok, a távolságok és időnként a szent helyek sorrendje is különbözik a Krisna-völgyi és a vrindávani között, és a *Nava-vaja-mahimá* Krisna-völgy szent helyeit mutatja be, Sivarám svjámi szerint könyve ennek ellenére Vrindávanban is használható guidebookként. Sivaráma: *i. m.* 11.

²⁷ A vaisnava kánonhoz, a Krisna-hit szent írásaihoz lásd Farkas Judit: *”Arzsuna dilemmája.” Reszocializáció és legitímáció egy magyar Krisna-hitű közösségben.* Bp. 2009. 66–67.

²⁸ Ezt nevezi Wulff akadémiai és szoteriológiai kihívásnak. Wulff 1984, idézi Kiyokazu Okita: *Hindu Theology and the Question of Qualification: A Study of Gaudīya Vaisnavism.* International Journal of Hindu Studies. Vol. 18 (2014), Issue 2, 153–179. Okita a gaudīya vaisnavizmus kitűnő ismerője, aki ezt a cikkét egy történettel, saját tapasztalatával kezdi, miszerint egy alkalommal komoly ellenérzést váltott ki egy, a vaisnavizmust tanulmányozó hívőben, amikor az rájött, hogy bár Okita valóban jól ismeri és érti a vaisnava szent írásokat, de olyan szövegekkel is foglalkozik, amelyekhez nincs meg a szoteriológiai értelemben vett képesítése, „engedélye”.

feltételeknek. Annak eldöntése, hogy valaki megfelel-e vagy sem, kétféle módon történhet: 1. az illető eldönti saját maga, 2. vagy megkérdezi a tanítómesterét. Kiyokazu Okita szerint itt egy újabb dilemma lép fel, tudniillik, hogy a guru eléggé képzett-e ahhoz, hogy eldöntse a kérdést, a Krisna-hívők esetében azonban ez a kérdés nemigen merül fel, a hívők elfogadják a guru „hozzáértését” – erre később még visszatérünk. Mindenesetre úgy tűnik, a hinduizmusban nincs világos válasz, hogyan lehet eldönteni az illető kvalitását,²⁹ tehát ezekben a tradíciókban nincs központi autoritás, és minden tanítványi láncolat maga alakítja a saját gyakorlatát.

Visszatérve Krisna-völgyhöz: a szent írásokkal való megismerkedés szabályai szorosan kötődnek a hinduizmusra jellemző hagyományátadási módhoz, aminek egyik kulcseleme tehát a tanítványi láncolat. Krisna-völgy szent helyként való értelmezésében is kiemelkedő szerepet kap a szent írásokra és a tanítványi láncolat korábbi tagjaira való hivatkozás, mely hivatkozás egyben a legfontosabb legitimációs technika is. A tanítványi láncolat szabályai szerint jár el Sivarám szvámi is: *Nava-vraja-mahimá* című könyvében megjelöli Új Vradzsa Dhám modelljeit, előképeit, és hivatkozik a legfontosabb példaadó személyekre is. Utóbbiak közül a legfőbb természetesen a vezető lelkész saját tanítója, Prabhupád, akinek révén közvetlenül kapcsolódik a gaudíja vaisnava láncolatba. A legfőbb közvetlen szent hely minta pedig a szintén Prabhupádhoz kötődő, az általa létrehozott New Vrindávan az Egyesült Államokban. Emellett azonban ennél sokkal több további ponton is köti magát és projektjét a tradícióhoz, és a *Nava-vraja-mahimá* bevezető részei kitűnően megmutatják a legitimációs technikák működését.³⁰ A bevezető szöveg elején két olyan fő példát nevez meg, amelyek a szent helyeket dicsőítő szövegek (*dháma-máhátmya*) sorába illeszkednek: Rúpa Gosvámí *Srí Mathurá-máhátmya* és Bhaktivinoda Thákura *Srí Navadvípa-dháma-máhátmya* c. szövegét. Az első Vrindávanról és környékéről szól, a másik Navadvípról (Bengál, Kalkuttától 120 kilométerre), Csaitanja születési helyéről.³¹ Ez utóbbi a Csaitanjához való kapcsolódás miatt a krisnás mozgalom másik

²⁹ Okita: *i.m.* Az ortodox felfogás szerint további megkülönböztetések is léteznek, így például a nők, a gyermekek és az alacsonyabb társadalmi rétegek (*súdrák*) tagjai nem tanulmányozhatják a Védákat. Sőt, van, ahol a bráhmánák között is különbséget tesznek, és csak az a bráhmána hallgathatja a Védákat, aki tanulmányozza is, tehát egy bráhmána családban felnőtt gyermek, akinek a neveltetésének nem képezte részét a Védák rendszeres tanulmányozása, nem hallgathat csak úgy bele egy Védáról tartott előadásba.

³⁰ Vrindávan számos más vaisnava szempradája számára is fontos hely, így egyfajta küzdőhelyé vált. Whitney Sanford tanulmányában három Vradzsa-beli *múrti* narratíváin (szóbeliségben élőkön és írottakon egyaránt) mutatja meg azt a 16. századi folyamatot, ahogyan egymással versenyző csoportok igyekeztek elnyerni a rituális autoritást, a kontrollt Vradzsa és a múrtik szolgálata felett. E három rivalizáló csoport között megtaláljuk a helyi lakosokat és két kívülről érkező csoportot, a Vallabha szempradáját és a Csaitanja szempradáját (mindkettő az alapítóról kapta nevét: Vallabha 1479–1586, Caitanya 1486–1534). Mindegyik történet tartalmaz azonos, vita tárgyát képező elemeket: kinek vagy kiknek jelent meg először az adott múrti; milyen szolgálatot kívánt meg a múrti; és az alkalmasság kérdése. Whitney Sanford: *Negotiating for Sriníthaji, Dafji, and Jakhaiyfi: Narrative as arbiter of contested sites in Vraja*. *International Journal of Hindu Studies* 6(2002), 1. 19–45. Számunkra különösen fontos, hogy a jelenkori hívők is idézik ezeket a történeteket, és felhasználják őket, tehát a folyamat nem zárult le, hanem folytatódik a jelenkori Vrindávanban. Sőt e narratívákat olvasva betekintést nyerhetünk általánosságban is abba a folyamatba is, aminek segítségével egy-egy csoport magát mint domináns és hiteles csoportot megalapozza (Whitney Sanford: *i.m.* 41–42). Ezért is fontos Sivarám szvámi szövegeinek vizsgálata és értelmezése.

A tradícióhoz való kötés/kötődés narratívái a Krisna-völgyben vezetett zarándoklatokon, az ott tartott előadásokon is megjelennek. És természetesen az egész nyugati mozgalom, a magyar közösség hitelesítése, bekapcsolása a szempradájába hasonló legitimációs metódusok révén történik meg.

³¹ Csaitanja legitimációjához lásd Kiyokazu Okita: *Caitanya Vaisnavism on Trial: Continuity and Transformation in the Eighteenth Century*. = *Caitanya Vaisnava Philosophy. Tradition, Reason and Devotion*. Ed. Ravi M. Gupta. Ashgate 2014. 75–112.

kiemelkedő szent helye Indiában, Navadvíp szintén egyfajta mása Vrindávanak, és a Krisna-kedvtelések itt is megtalálhatók.³² Sivarám szvámi szerint mindkét fent említett munka egyfajta guidebook, ami egyben segíti a híveket isten dicsőségére és dicsőítésére koncentrálni. Mindkét szerző a gaudija vaisnavizmusnak ahhoz az ágához tartozik, amihez Prabhupád kapcsolta nyugati híveit. A magyar vezető lelkész saját munkáját mint szöveget a *Sri Navadvīpa-dhāma-máhātmyahoz* köti, mert annak stílusát követte: így például ő is a saját zárandoklata mentén mutatja be Krisna-völgy szenthelyeit, és azokat az ún. „megvalósításokat”, amelyek ezalatt érték. További forrásaiként a Védákat, az Upanisádokat, a Puránákat, a Szamhítákat, egyéb védikus történeteket és a nagy elődök (*ácsárják*) kommentárjait jelöli meg, ezeket olvasta, kutatta a könyv megírása során. Gyakran hivatkozik konkrét szövegekre vagy szerzőkre, másutt csak általánosságban utal rá, hogy „nagy elődök fogalmazását” is használja.³³ És fontos forrásának tekinti saját tapasztalatát: Új Vradzsa Dhámban végzett zárandoklatai során sokszor felidéződtek benne a Bhauma Vrindávanban végzett zárandoklatai, ezeket is leírja könyvében, illetve bemutatja az olvasóknak, hogy miként inspirálták a szent hely kialakításában saját vallásos, hitbuzgalmi aspirációi és törekvései.

A két legfőbb személy, akikre Sivarám szvámi a legtöbbször hivatkozik, Csaitanja és Prabhupád. A hozzájuk való kapcsolódás a legfőbb legitimációs eszköz, hiszen Csaitanja a tanítványi láncolat eredője és egyben – a gaudija vaisnavák hite szerint – Krisna maga, Prabhupád pedig Sivarám szvámi guruja volt, akinek révén közvetlenül kapcsolódik a számpradájába. Több helyen utal arra, hogy valójában e két főszereplő utasítását követi, lásd például: „Prabhupád vágya volt Vrindávan replikáit megvalósítani világszerte”,³⁴ illetve: „Csaitanja elrendelte a tanítványainak, hogy hozzák létre Vrindávan elveszett kedvtelés-helyeit mindenki spirituális hasznára. Az ő vágya volt, hogy Nyugaton is hozzanak létre zárandoklat-helyeket.”³⁵

A lelkész az előszóban pontosan megnevezi Új Vradzsa Dhám előképeit is, azokat a példákat, amelyeket a kialakítás során leginkább követett. A hivatkozások „szabálya” szerint elsőként ő is az indiai Vrindávanra hivatkozik: „Ahogyan a neve is jelzi, Új Vradzsa Dhám modellje az eredeti Vradzsa-dhám, Bhauma Vrindávan volt, Krisna örök lakhelye, amiként a Földön megjelent.”³⁶ A vaisnava történelemből Új Vradzsa Dhám prototípusaként jelöli meg Csaitanja két közvetlen tanítványának, Rupa Goswáminak és Szanátan Goswáminak az otthonát Rámakeliben, de itt említi Dzsaihurt (Radzsasztán) és Vana-visnupurát is (Bengál). Ezek közül is Vana-visnupurát (röviden Visnupurát) nevezi meg – Bhauma Vrindávan mellett – a második legfontosabb előképként.³⁷

A szereplők és a helyek itt is szorosan összefonódnak, és összetett hivatkozási láncot hoznak létre: az indiai Vrindávan szent helyeit, amelyek Krisna eltávozása után fokozatosan eltűntek,

³² „Vrindávan egyenlő Navadvípvel. Navadvíp Vrindávan megvalósulása.” Mahánidhi Swami: *Appreciating Navadvīpa Dhāma*. New Delhi 1996. 233–244.

³³ Például Sivaráma: *i.m.* 13.

³⁴ Sivaráma: *i.m.* 31. A szerző felidézi, hogy Prabhupád talált az egyik szent írásban utalást egy népre, a hunákra, akiket a magyarokkal azonosított. Sivaráma: *i.m.* 27.

³⁵ Sivaráma: *i.m.* 34.

³⁶ Sivaráma: *i.m.* 10.

³⁷ A Bhauma Vrindávanon kívüli dhámokra használatos a *gupta-Vrindávan*, azaz a *rejtett Vrindávan* terminus. Dzsaihurt például azért gupta-Vrindávan, mert a vérengző mogul uralkodó, Aurangzeb templomrombolása elől ide menekítettek sok vrindávani műrtit – ezek a műrtik teszik gupta-Vrindávaná. Visnupurát kifejezetten Vrindávan másaként alkotta meg alapítója, ezért tekintik gupta-Vrindávanak. Sivaráma: *i.m.* 39.

Csaitanja utasítására „ásták ki” a tanítványai, és megszépítették kertekkel, tavakkal, pavilonokkal, templomokkal stb. Majd jóval később, a tanítványi láncolat egyik tagja, Srinivász ácsárja (1517–?) is e minta alapján hozta létre Visnupurát.³⁸ Azaz a magyar vezető lelkész ismét és többszörösen is köti magát Csaitanjához, Új Vradzsa Dhámot pedig Vrindávanhoz. Visnupurába nemcsak zenét és irodalmat „vittek” Vradzsából, hanem az ott őshonos virágos- és gyümölcsfákat is, amelyeket Krisnával, lakhelyével és kedvteléseivel azonosítanak. Krisna-völgyben a szent helyek megalkotásánál a tárgyi elemek megalkotása mellett³⁹ szintén igyekeznek a növényzetet is hasonlóképpen kialakítani, azonban a növények „lemásolása” az eltérő klíma miatt nehézségekbe ütközik. Ezért itt a szent helyek növényzetének kialakítását egy kertészetben és botanikában egyaránt jártas hívő végzi, aki – a vezető lelkésszel egyeztetve – az indiai növényeknek helyettesítőt keresett. Így például az indiai banjanfa (*Ficus benghalensis*) helyettesítője a platánfa, tehát ahol a Krisna-történetben egy banjanfa szerepel, oda platánfát ültettek.

„Ahogyan Srinivász ácsárja Viraahavirá segítségével létrehozta Vradzsát Visnupurában, úgy Prabhupád a tanítványai segítségével világszerte sok helyen létrehozta Vrindávan.”⁴⁰ Prabhupád maga is több faluközösséget és szent helyet hozott létre, Sivarám szvámi ezek közül az Egyesült-államokbeli New Vrindávan tekintti Új Vradzsa Dhám közvetlen prototípusának. Sokszor meglátogatta a helyet, Prabhupád tanítványaként végigkövette annak tervezését és létrehozását, és Új Vradzsa Dhám kialakításánál tudatosan követte az elveket és metódusokat, amelyeket a gurujától látott. Utal arra, hogy ugyanúgy, mint Srinivász tette Visnupur kialakításánál, Prabhupád is újranvezte vrindávani megnevezésekkel a New Vrindávan területén található domborzati elemeket, dombokat, folyókat, tavakat stb., ezzel mintegy új jelentőséget, spirituális tartalmat adva a fizikai, anyagi elemeknek. Máshol is hangsúlyozza, hogy Prabhupád minden tétével az elődeit követte.⁴¹ És – ahogyan korábban már láttuk – Sivarám szvámi is így járt el Krisna-völgy szent helyeinek kijelölésekor, a módszert pedig Prabhupád pragmatizmusához hasonlítja, és azzal igazolja.⁴²

A vezető lelkész a tanítványi láncolat szabályai szerint jár el akkor is, amikor kizárólag az elődök erényeit és eredményeit hangsúlyozza, és az előképekre hivatkozik. Így például akkor, amikor arról beszél, hogy a fizikai elemek önmagukban nem hozzák létre a szent helyet, hanem kell egy olyan fejlett hívő, aki szívében hordja Krisnát, sosem nevezi meg önmagát – ez a tanítványai dolga, akik meg is teszik: terepmunkám során számtalan beszélgetésben és interjúban konkrétan megnevezték őt: „ők [a guruk] nyilvánítják meg, ők magyarazzák el, azt mondják, hogy itt van egy szent hely, itt ez és ez történt, és akkor csináljunk egy emléket neki, ami emlékeztet arra. Mondjuk, itt van Sivarám szvámi, aki egy ilyen személy, ő el van merülve ezekben a dolgokban, szóval, ha ő mondja, attól lesz hiteles.” (C. H. d., 2013).

³⁸ Srinivászt Csaitanja vallásos extázisa inkarnációjának tekintik.

³⁹ Lásd Farkas Judit: „Isten mellett ülni a padon.” *Tárgykultúra, lokalizáció és az autentikusság kérdései a somogyvámosi Krisna-völgy szenthely-konceptiójában.* = *Vándorló tárgyak. Bevándorlók tárgykultúrája Magyarországon.* Szerk. Árendás Zsuzsa–Szeljak György. Bp. 2014 (Tabula könyvek 12). 195–228.

⁴⁰ Sivaráma: *i.m.* 46.

⁴¹ Sivaráma: *i.m.* 106.

⁴² Az újranvezés igen fontos elem a territórium kijelölésében, egyfajta honfoglalásként értelmezhető, lásd Farkas Judit: „India magyarországi mosolya.” *Ellenvilágok és élménymodellek párbeszéde Krisna-völgy öko-falu turizmusában.* = *Színre vitt helyek. Tanulmányok.* Szerk. Fejős Zoltán. Bp. 2011 (Tabula könyvek 11). 62–81.

*

A szent hely koncepció kapcsán óhatatlanul felmerül az eredetiség és az autenticitás kérdése: ha Krisna-völgy egy másik hely másolata, akkor mi teszi hitelessé és autentikussá a reprodukciót? Bár tanulmányomban nem kívánok részletesen kitérni arra, hogy a Krisna-hívők miként fogadják el autentikusnak lelki tanítómesterük szent hely koncepcióját (erről részletesen beszámoltam egy korábbi tanulmányomban, lásd Farkas 2014), néhány kulcspontot azonban érdemes feleleveníteni.

Ami a mostani tanulmány kérdését, szöveg, rituálé, hagyomány és újítás viszonyát illeti, láthattuk, hogy az újítás – jelen esetben egy új szent hely létrehozása – nagyban támaszkodik a szakrális szövegekre és a tanítványi láncolat tagjai által képviselt tradícióra. Ez a kettő, szöveg és tanítványi láncolat hordozza a tradíciót, ugyanakkor éppen ezek jelentik a precedenst az újításhoz is. Sivarám svjámi olyan szövegekre, korábbi szereplőkre és helyszínekre hivatkozik, amik/akik maguk is hivatkoznak valami korábbira, ugyanakkor a pontosan kiválasztott személyekre és helyekre való hivatkozás legitimálja az általa létrehozott újítást.

A hinduizmus Ázsián kívüli terjedésének egyik kulcseleme a guru, a lelki tanítómester.⁴³ Az emigrációban élő hinduk számára a hiteles guru legitimálja egy-egy mozgalom hitelességét, a nyugati hívők számára pedig a guru karizmatikus ereje jelenti a vonzerőt és a hitelességet. A hinduk számára a vallás a guru folyamatos jelenlétében manifesztálódik és testesül meg,⁴⁴ a tanítványi láncolat koncepciója pedig magában foglalja az „autentikusság és az elidegeníthetlenség iránti aggodalom hiányát”,⁴⁵ pontosabban maga a tanítványi láncolat, az ahhoz való tartozás az autentikusság hitelesítője. A magyar Krisna-hívők esetében a guruk autentikusság-legitimáló szerepének elfogadásához az indiai hívőkhöz képest egy „pluszfeladattal” kell megbirkózniuk: a tanítványi láncolat koncepciójának elfogadásával. Ez alapvetően a megtéréssel megtörténik, de tapasztalatom szerint fordított folyamattal állunk szemben: a hívő elfogadja a gurut (érzékeli és hitelesnek tartja annak karizmatikus erejét, bölcsességét), majd megismerkedvén a tanítványi láncolat modelljével, azzal is legitimálnak tekinti guruja hitelességét.⁴⁶

Összességében tehát elmondható, hogy az autentikusságot a guru biztosítja és jelenti, a reprodukció tökéletlenségét pedig szintén ő legitimálja. Tökéletlenséget írtam, hiszen a körülményekből és a lehetőségekből adódóan nem lehet teljességgel reprodukálni az eredeti szent helyeket. Amit létrehozhatnak, azt azonban hitelesnek fogadják el. A nyugati Krisna-hit ebből adódóan nem a tökéletes reprodukcióra törekszik, hanem a lehetőség szerinti tökéletesre: az ún. *hely-idő-körülmény* elvét vallási normává konvertálja, azaz azt mondja, hogy az eredeti elveket – bizonyos kereteken belül – az adott helyzethez igazítva kell megvalósítani. Ennek a módosításnak a lehetősége és mértéke elsősorban a guruktól függ. A tudás átadóiként, Krisna szavainak hiteles közvetítőiként ők a legitimáció forrásai, akik a szent írásokkal alátámasztva valósítják meg az indiai vallásgyakorlat adaptálását Indián kívül. Léteznek bizonyos alapszabályok,⁴⁷ de ezeken túl az

⁴³ Ehhez lásd többek között Saha: *i.m.*

⁴⁴ Saha: *i.m.* 486.

⁴⁵ Kathinka Froystad: *The Return Path. Anthropology of a Western Yogi. = Transnational Transcendence. Essays on Religion and Globalization.* Ed. Thomas J. Csordas. Berkeley–Los Angeles–London 2007. 279–304, 298.

⁴⁶ Ez a kérdés a megtérés tárgykörébe (is) tartozik, ami azonban nem témája jelen írásnak.

⁴⁷ Ilyen a négy alapszabály: tartózkodniuk kell 1. a hús, a tojás, a gomba és a hagymafélék fogyasztásától, 2. a szerencsejátéktól, 3. a mámorító-, kábító-, izgatószeres (drog, alkohol, kávé, feketetea) fogyasztásától és 4. a tiltott nemi élettől, a szexuális kilengésektől.

expanziós terület szociokulturális és környezeti lehetőségeit figyelembe véve a guruk határozzák meg az újítás kereteit.

Igaz ez a szent helyekre is: Krisna-völgy szent helyeit illetően egyértelműen Sivarám szvámi az egyetlen legitimáló személy, aki azonban munkái során maga is komoly legitimációs munkát végez, ezzel biztosítva a saját és Krisna-völgy helyét a tanítványi láncolat és szent helyek hiteles sorában.⁴⁸

Zárszó

A hindu teológusok és filozófusok gyakran állítják saját tanításukról, hogy az nem más, mint az ősi, eredeti szövegek jelentésének újrafogalmazása, magyarázata, anélkül, hogy változtatnának a tanítómesterük magyarázatán. A valóság azonban nem ezt igazolja: ezek az indiai szerzők – ahogyan Jonathan Edelman fogalmaz – nem válnak papagájja, hanem igenis független gondolkodók, kreatív és konstruktív szerzők. A tanult guruk kitűnő kommentátorok, akik gyakran maguk is formálják a tanítványi láncolatot, amihez tartoznak.⁴⁹ Ugyanakkor még a leginnovatívabb guruk is támaszkodnak a tradícióra, ami autoritásukat és azonosításukat biztosítja, az adott tradícióba tartozásukat bizonyítja. Az innovációt és a reformokat gyakran tradícióként mutatják fel, és szakrális szövegekkel igazolják, amely szövegek a jelenre alkalmazható precedensként működnek.⁵⁰ Mindez mélyen gyökerezik a hindu guru-konceptióba, ahol a guru egyszerre a tradíció őrzője és a tradíció megújítója, aki innovációival is képes mélyen és hitelesen beágyazódni a hagyományba.

“From Krishna Valley to New Vraja-dhama”. An Example of Tradition and Innovation in Gaudiya Vaishnavism

Keywords: new religious movements, Krishna religion in Hungary, gaudiya vaishnavism, sacred places

The western Hare Krishna movement is an excellent example for a phenomenon originating in the past and surviving in the present: the movement relates itself to a Hindu reform-movement in the 15th century (gaudiya vaishnavism), that is, it connects to a remote culture (India) and also to a remote age (the Middle Ages). Overcoming discrepancies between past and present, and conserving and producing continuity are the main aims and tasks of the movement. Legitimizing techniques established in Hinduism help them to realize this aim. In my paper I present the workings and the actors of these legitimizing processes through a case study: the example of the formation and interpretation of Krishna Valley as a holy place.

Krishna devotees believe that some 5000 years ago Krishna appeared on Earth in Vrindavan (Uttar Pradesh, 144 km south of Delhi). His birthplace is an exact replica of the spiritual world, and some interpretations claim that he is

⁴⁸ Krisna-völgy egésze autentikusságának kérdése bizonyos szempontból nem Magyarországon, hanem a nemzetközi mozgalmon belül vetődik fel. Úgy vélem, hogy a szenthely-projekt többek között arra is szolgál, hogy ezt az autentikusságot létrehozza és megkérdőjelezhetlenné tegye. Ennek sikerességét azonban csak a mozgalom nemzetközi színterén végzett kutatás igazolhatná.

⁴⁹ Jonathan Edelman: *Innovation in Hindu Traditions*. International Journal of Hindu Studies 18(2014) 2. 113–118.

⁵⁰ Amanda Lucia: *Innovative Gurus: Tradition and Change in Contemporary Hinduism*. International Journal of Hindu Studies 18 (2014) 2: 221–263, 227.

constantly and simultaneously present in the earthly Vrindavan as well, his life being led the same way there as in the spiritual sphere. As a result, Vrindavan and its surroundings are regarded as holy to this day, and there are several spots in the area with which some Krishna story is associated. The emic name of the Hungarian Krishna Valley, *New Vrajadhama* also alludes to the broader setting of Krishna’s birth and the first phase of his life, Vrindavan. The name does not simply connect the two venues but also suggests that Krishna Valley is a projection of the holiest place of Krishnaism, Vrindavan and consequently of the spiritual Vrindavan as well.

In this paper I try to demonstrate the connection between past and present, tradition and innovation on the example of transforming Krishna Valley into a sacred place.

Szikszai Mária

Egy utcai tiltakozás szimbolikus kommunikációja a közösségi média felületein

A Facebook közössége 2013-ban lépte át az 1 milliárd felhasználót, és ez a szám 2017 végére már megduplázódott. A társadalomtudományok kutatói számára egy ekkora felhasználói réteget foglalkoztató, őket akár napi több órában lekötő platform megkerülhetetlen.

A 2000-es évek elején, amikor még nem volt ennyire nyilvánvaló, hogy merre tart az internet világa, egyes kutatók arról írtak, hogy az internet nem hoz létre valós közösségeket, és hogy az internetes tartalmak csak azért sokasodnak, mert a való világban ezek a tartalmak nem találják meg a helyüket, magyarul: a nem megfelelő minőségük miatt nem publikálják őket nyomtatott formában, és ezért kerülnek a világhálóra.¹ A web 1.0 kontextusában tehát még kérdés volt az, hogy bekövetkezik-e a társadalom netre költözése. Pár év múlva aztán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a netre költözés fordulata valóban zajlik, sőt az is, hogy a közösségi média megjelenése és térhódítása radikálisan átalakítja a társadalomtudomány premisszáit és irányát is.² Az etnográfusok, antropológusok számára még emlékezetes az a Bernard S. Cohn által leírt modell a misszionáriusokról és antropológusokról, amelyben „az átalakulások nyugati ügynökei”, a kereskedők és a misszionáriusok után végül megérkezik az antropológus is a bennszülöttek világába, de csak akkor, amikor ott már javában zajlik egy jelentős átalakulás.³

Miközben lassan láthatóvá válik az, hogy a web 2.0 társadalmi impaktja a fentihez hasonlítható, a jó hír az, hogy immár a társadalomkutatók a folyamat elejétől ott voltak ezeken az új felületeken, és azóta is próbálnak lépést tartani a közösségi média változó világával.⁴ Az

Szikszai Mária – egyetemi adjunktus, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, szikszaimaria@yahoo.com

¹ Daniel Miller–Don Slater: *The Internet: An Ethnographic Approach*. Berg 2000.

² Daniel Miller: *An Extreme Reading of Facebook*. 2010. 3–8. Online: <http://openanthcoop.net/press/http://openanthcoop.net/press/wp-content/uploads/2010/10/Miller-An-Extreme-Reading-of-Facebook.pdf>(Utolsó megtekintés: 2018. január 2.)

³ „Ebben a modellben a misszionárius, a kereskedő, a munkaerő-toborzó vagy kormánytisztviselő Bibliával, csecsebecsékkel, dohánnyal, acélfejcsévével és a nyugati uralom egyéb tartozékaival felszerelve partra száll egy szigeten, maleynek társadalma és kultúrája a strukturális funkcionális senkiföldjén terül el: az új betörésével összeomlik a »boldog« bennszülöttek társadalmi struktúrája, felmorzsolódik értékrendjük, életmódjuk. Az átalakulás nyugati ügynökei nyomában beállt végül az antropológus is – és megpróbálja feltárni az eredeti állapotokat.” (B. S. Cohn: *Anthropology and History. The State of the Play*. Comparative Studies in Society and History. 22(1980). 199., idézi Hans Medick: „Misszionáriusok a csónakban?” *Néprajzi megismerésmódoak kihívása a társadalomtörténettel szemben*. = *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Válogatta: Vári András. Bp. 1988. 63.)

⁴ Lásd Robert V. Kozinets: *Netnography: doing ethnographic research online*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2010; Christine Hine: *Ethnography for the Internet: Embedded, Embodied and Everyday*. London, New York 2015; Heather Horst–Daniel Miller: *Digital Anthropology*. London, Berg 2012; Tom Boellstorff–Bonnie Nardi–Celia Pearce–T. L. Taylor: *Ethnography and Virtual Worlds*. Princeton 2012 stb.

azonban máris látható, hogy a digitális bennszülöttek világában báméskodó kutatókat illetően is látványos a generációs elkülönböződés: az x generációhoz⁵ tartozó etnográfusok, antropológusok – kevés kivétellel – továbbra is hajlamosak arra, hogy ne vegyenek tudomást a digitális fordulatról, illetve ha mégis belépnek ebbe a világba, egészen másért, látványosan másképp és másra használják a közösségi média felületeit, mint az y és z generációk. És kérdés maradt az is, hogy maga a tudományos világ mit kezd ezzel a dinamikus, percről percre változó közösségi felülettel, mennyire válik lehetővé az, hogy a tudományos szövegek érvényes megállapításokat fogalmazzanak meg velük kapcsolatban.

A közösségi média robbanásszerű előretörésének egyik előfeltétele ezeknek a platformoknak a működtetését lehetővé tevő technikai fejlődés volt, ám amint megszületett a technikai feltétele, elkezdődött a netre költözés folyamata. Míg a klasszikus web 1.0 tartalmak, azaz a honlapok, személyes weboldalak, a online enciklopédiák, adatbázisok nem jelentettek túl vonzó terepet a társadalomkutatók számára, a web 2.0 világa már kimondottan izgalmas kutatási helyszínnek bizonyult, miután kiderült, hogy a társadalom lassan beköltözött ezekre a felületekre.

A netre költözés elsősorban azt jelenti, hogy a netre költöző társadalom tagjai maguk is elkezdtek gyártani a tartalmat, amellyel elárasztják az online felületeket – azaz magukkal vitték a hétköznapi és ünnepek tartalmait, majd a közösségi médiafelületeken ezeket éltetni kezdték, és az új kapcsolódási lehetőségeket figyelembe véve újabb szabályokat és viselkedési normákat kezdtek el kialakítani. És milyen tartalmat gyártanak a felhasználók? Kissé hasonlatosat ahhoz, amit a való világban gyártottak. A web 2.0 világában is fontos helyet kapnak például a emberi élet fordulópontjai: a felhasználók nagy többsége megosztja a születés, a házasság és a halál körüli rituális események tartalmait, ezzel kapcsolatos híreket, fényképeket, videofelvételeket tesznek közzé. A megjelenített tartalmak között ott vannak a párválasztással és az udvarlással kapcsolatos anyagok, fényképek a recens párválasztási alkalmakról (partik, bulik stb.), a lánykérésről, az eljegyzésről, a házasságról, a megszületett gyerekről, a keresztelőről, majd a büszke szülő dokumentációs munkája nyomán a gyerek teljes életútjáról az óvodáskortól kezdődően a ballagásáig, de mind gyakoribb az is, hogy a családok a közösségi oldalakon bejelentik a családtagjaik elhalálozását, illetve az ismerőseik ott fejezik ki részvétüket.

A közösségi oldalak népeinek kedvenc témái a kalendáriumi ünnepek alkalmával megosztott tartalmak, Európában főleg a keresztény egyházak ünnepei, a karácsony, a húsvét és a pünkösd, vagy a világi ünnepek, mint az egyes országok sajátos ünnepei, falu- és városnapok, fesztiválok, évszakokhoz kötött ünnepek stb. Ezek a megnyilvánulások azt mondják el a társadalomkutató számára, hogy a tartalom megosztója hogyan vélekedik a világról, és hogyan képzei el benne a saját helyét. Látni lehet, hogy mindezek a megnyilvánulások a közösségi értékek körüli diskurzus részét képezik, azaz mint ahogy korábban, itt is állandó egyeztetés zajlik a közös értékekről, normákról.

A közösségi média világa az előzőekben vázlatosan felsorolt hasonlóságok mellett néhány fontos részletben különbséget is mutat a korábbi, a web 2.0-t megelőző állapothoz képest.

Újdonság az, hogy a közösségi média felületein minden korábbinál nagyobb információfolyam érhető el. A regisztrált felhasználók itt hozzáférhetnek az őket érdeklő témák információs

⁵ A generációk definíciójához ld. pl. McCrindle, Mark –Wolfinger, Emily: *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. Online: <http://mccrindle.com.au/ABCXYZ/downloads/TheABCofXYZ-Chapter-Preview.pdf> (Utolsó megtekintés: 2018. február 13.)

csomagjaihoz, tematikus oldalak és kommunikációra nyitott csoportok sokasága biztosítja ezt. De újdonság az is, hogy saját, lokális és regionális világon kívüli információk immár bárki számára naprakészen elérhetők, és általánossá vált a saját, lokális vagy regionális kultúra korábban nem tapasztalt szintű ismerete is. És végül újszerű az is, ahogyan a web 2.0 lehetőséget nyújt a társadalom önszerveződése számára. Ebben a tanulmányban ez utóbbival kapcsolatos példaanyag kap szerepet.

A közösségi média felületei tehát abban hoztak újítást az megelőző online lehetőségekhez képest, hogy egyéni tartalomgyártásra, azok megjelenítésére alkalmasak. Ám ezen túlmenően nagy szerepük van a lokális közösségek önszerveződésében és érdekérvényesítési törekvéseiben is. A 21. században már nem a televíziókban közvetítik a forradalmakat,⁶ hanem – ahogy Catherine O’Donnell már 2011-ben rámutatott – a Facebookon szervezik őket, és Twitteren, blogokon, SMS-ekben számolnak be róluk.⁷ Catherine O’Donnellnek ez a megjegyzése részben arra utal, hogy az információáramlás ma már nem egyirányú, mint a klasszikus modellben, amelyben az egyeduralkodó televízió (rádó, újság) szórta az információt, és mindenki más befogadónak vett részt a kommunikációs sémában. A közösségi média felületeinek köszönhetően az információáramlás ma sokirányú, azaz az új modellben minden felhasználó egyszerre szórhatja és befogadhatja az információkat, röviden: az egyirányú információszórás egyeduralma ebben az értelemben megszűnt. Már nem ő az, aki a fogyasztók passzív tömegeit kizárólagosan értesíti a világ történéseiről vagy bármi másról, ami általános érdeklődésre tarthat számot, hanem ezen a privilégiumon most a közösségi média felületeivel osztozik.

A szociális média egyik újítása tehát az, hogy számos résztvevő részéről érkező, jelen idejű értesítést forgalmaz arról, hogy éppen mi történik a világban. De a tevékenysége nemcsak jelen idejű, hanem fokozottan jövőorientált is: arról is szól, hogy a tagjai szerint minek kellene történnie a közeljövőben. Azaz nemcsak tudósításra használják, hanem a jövőbeli elképzelések egyeztetésére, adott esetekben (társadalom)kritikára, politikai üzenetek megfogalmazására, tiltakozásra, és miután erre megérett, a megfelelő események megtervezésére, azaz önszerveződésre is.

Ennek az új kommunikációs modellnek köszönhetően a társadalmi önszerveződés lehetősége minden korábbinál nagyobb. Miután ez a nagy sebességű információáramlás megkönnyítette az azonnali (ön)szerveződést, bármely ügy hirtelen akár nemzetközivé is tud válni, és nagyon nagy számú követőt tud mozgósítani a világ minden tájáról, legyen szó akár szórakozásról, informálásról, állásfoglalásról vagy tiltakozásról. Ez a mozgósítás adott esetekben nem marad meg a szociális média felületein, hanem kiterjedhet az utcára is. Ennek egyik legnagyobb hatású példájaként az Arab tavasznak nevezett megmozdulássorozatot szokták emlegetni, amelynek terjedésében az elemzők szerint nagy szerepe volt a szociális média nyújtotta lehetőségeknek.⁸

⁶ Utalás a hatvanas évekbeli Black Power nevű mozgalom jelmondatára („The revolution will not be televised”), amely később Gil Scott-Heron dalának címeként lett híres. Az eredeti jelentéshez hozzátartozott az is, hogy egy olyan eseményre/forradalomra utalt, amelyet a média megpróbál esetleg elhallgatni – O’Donnell azonban itt nem erre reflektál. (Catherine O’Donnell: *New Study Quantifies Use Of Social Media In Arab Spring*. 2011. Online:

<http://www.washington.edu/news/2011/09/12/new-study-quantifies-use-of-social-media-in-arab-spring/> (Utolsó megtekintés: 2018. január 26.).

⁷ Lásd <http://www.washington.edu/news/2011/09/12/new-study-quantifies-use-of-social-media-in-arab-spring/> (Utolsó megtekintés: 2017. 12. 17.)

⁸ Bár vannak szkeptikusok is (pl. Evgeny Morozov: *Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. New York 2011), az elemzők többsége egyetért abban, hogy a szociális média szerepe ebben igen jelentős volt. Az arab

Ez a jelenség éppen annak köszönhető, hogy a klasszikus internetfogyasztók az új helyzetben tartalomgyártó szereplővé váltak. A közösségi felület így hamar a lokális közösségek (ön) szerveződési gyakorlatának elengedhetetlen eszközévé lép elő. Ezt megkönnyítette az is, hogy maga a felület elsősorban a lokalitás alapján határozza meg a közösséget, amikor arra biztatja a regisztráló tagjait, hogy a való világban már meglévő ismerőseit gyűjtse maga köré. Csak ezt követik a szakmai körök, hobbi mentén szerveződő körök, érdeklődési körök, rajongói körök stb. És mivel minden személy a saját ismerőseinek körében függő egyén ebben a világban, ezért elsősorban a lokalitás híreivel fog szembesülni. Amikor a lokális társadalmat különösen foglalkoztat valamely társadalmi kérdés, nagy esélye van annak, hogy a vitatott kérdéssel kapcsolatos diskurzusok eljutnak a lokális társadalom minden tagjához, akik így nagy eséllyel értesülni fognak arról, hogy közösségük többi tagja ezzel kapcsolatosan önszerveződésbe kezdett. Ez történt Romániában 2017 január végén és február első heteiben, amikor az ország számos városában kormányellenes tüntetések zajlottak, ugyanis ezek a megmozdulások az online felületeken szerveződtek.

Az értékek és normák egyeztetése, a szükséges lépések megszervezése és megtétele után a visszacsatolás következik. A szociális média világában a visszacsatolás ugyanolyan fontos mozzanat, mint maga az esemény megszervezése. A visszacsatolás alatt itt azt a folyamatot értjük, amely során az esemény valós ideje alatt vagy utána az eseménnyel kapcsolatos információk visszaáramlanak a szociális média platformjára, és ott újabb tartalomhullámokat generálnak. Miközben sokkal könnyebb lett értesülni az eseményekről, az eseményekkel kapcsolatos információk visszagyűrűznek a közösségi média felületeire oly módon, hogy a részt vevő személyek maguk közvetítenek a történekről, és onnan még az esemény ideje alatt filmfelvételeket, fotókat, információkat tesznek közzé. Így a világ legtávolabbi pontjáról is értesülni lehet egy-egy eseményről, ráadásul mindezt élőben. Az a közeg tehát, amelyen megszervezték az eseményeket, alkalmas arra is, hogy az eseményekről valós időben és utána is tájékoztassa azokat, akik nincsenek jelen, illetve megerősítse a saját résztvevőit is, és ezzel további diskurzusokat generáljon a témáról.

Források

Az említett 2017 eleji romániai eseményekről nagyrészt a Facebook közösségi oldalon lelhető információk alapján lehetett értesülni. Itt terjedtek az eseményeket beharangozó bejegyzések, és itt zajlottak a vitatott értékekkel kapcsolatos egyeztetések is, amelyeknek részét képezték a vélemények kifejtése, az ehhez kötődő viták, és ide került vissza a diskurzus részét képező vizuális anyag is. Az itt következő elemzés erre a vizuális anyagra alapoz. A közösségi oldalon megosztott fényképek közül több százat tekintettem át, 121-et töltöttem le.⁹ Mivel az

világ Facebook-penetrációjáról lásd az Arab Social Media report adatait: <http://arabsocialmediareport.com/Facebook/LineChart.aspx?&PriMenuID=18&CatID=24&mnu=Cat>

⁹ Képek forrásai személyes Facebook-oldalak: Adi Bulboaca, Adriana Stoian, Alina Andrei, Anna Ghiran, Carmen Vasadi, Cîtu Ciprian, Coste Patrascan, Dobra Andrei, Doru Dumitescu, Ferenc József, Iona Enache, Emilia Sercan, Julius Constantinescu, Lorena Cojocaru, Milena Egizia Apostol, Cristian Sirbu, Mircea Cartarescu, Mirela Carmen Anastasescu, Nicu Cherciu, Rafa Nicu, Stoica Ionel oldalai és további, nem személyes oldalak: blog f64, Brrlog, I.L. Caragiale, iqads.ro, Pancar-dar, Partikip Cluj oldalai. A képek letöltése: 2017. február 4–6.)

egyes egyéni felhasználói hírfolyamok között igen nagy különbség lehet,¹⁰ fontosnak tartottam, hogy az adatgyűjtési felületemet kiszélesítsem, és hogy ne csupán a saját ismerősi köröm által továbbított információkra alapozzak, hanem kihasználva a felület által biztosított követési funkciót, a vezető fővárosi újságírók, véleményvezérek vagy intézmények által közzétett vagy megosztott tartalmakat is kövessem.¹¹ Így nagyjából két város, Kolozsvár és Bukarest történéseiről értesültem, valamint ennél sokkal kisebb mértékben – annyira, amennyire az ismerőseim és az erdélyi média reflektált rá – a többi erdélyi város történéseiről is.

Üzenet és kontextusa

Alább a 2017 január és február hónapokban lezajlott romániai utcai tüntetéseken készült fényképekre alapozva bemutatom azt, hogy a megmozdulások résztvevői hogyan használták a hagyományos utcai tiltakozás eszköztárát, hogyan fogalmazták meg üzeneteiket, és az üzeneteik közvetítéséhez hogyan használták az online és az offline csatornákat. A leírásban *szövegnek* nevezem mindazon textusokat, amelyeket a tiltakozók bannereken, táblákon vagy bármilyen más üzenethordozó felületen felmutattak. A szövegeket gyakran képek is kísérték, amelyek szorosan kapcsolódtak a szövegek által közvetített üzenethez, ilyen esetekben ezekre is kitér a leírás.¹² A táblákra rögzített üzenetek valamilyen közös ismeretre utalva fogalmazták meg a mondanivalójukat. Az elemzés célja rámutatni arra, hogy miben áll ez a közös tudás. A táblák tartalmukat tekintve tiltakozást fogalmaztak meg, és ezt különböző regiszterek keretében tették annak függvényében, hogy a közös tudás melyik részét használták fel az üzenetek közvetítése céljából. A következőkben ezeket a regisztereket csoportosítva mutatom be. Ez a tematikus felsorolás a terjedelmi keretek miatt nyilván nem teljes, ám eredménye tanulságos lehet.¹³ A besorolási témakör megnevezése után az üzenetek leírása következik (ezen belül a szöveg eredeti nyelven és fordítása, valamint a kép leírása, amennyiben kép is tartozott a szöveghez), majd ezt követi a kutatói értelmezés/magyarázat, azaz a kulturális, társadalmi vagy politikai kontextus felvázolása. Amennyiben több leírás került példaként egy témakör alá, ezek sorszámot kaptak.

Román irodalom

Szöveg: *Mai am un singur dor, (---) scriitor!* / Csak egy vágyam van, hogy (---) író legyen!

Magyarázat: A szöveg első része a román irodalom egyik legismertebb költőjének, Mihai Eminescunak egyik széles körben ismert verssora, a második egy utólag hozzá írt sor arról, hogy a tüntető egyik politikust szeretné látni könyveket írni. A tábla arra a nagy sajtóvisszahangot kapott szabályozásra utal, mely szerint ha egy bebörtönzött személy a büntetési ideje alatt tudományos munkát, könyvet írt, akkor ez a büntetési idő csökkentéséhez vezetett. Ez a rendelkezés látványos visszaélésekre adott lehetőséget. Ezt a verssort több más átköltésben is használták.

¹⁰ Ezt a jelenséget buborékeffektusnak hívja a szakirodalom, kialakulásához pedig maga a közösségi felület algoritmus-rendszere is nagyban hozzájárul.

¹¹ A válogatás szubjektivitását ez a szempont csökkentette ugyan, de nem szüntette meg.

¹² A táblákon szereplő személyneveket személyiségi jogi megfontolások miatt a leírásban a (---) jel helyettesíti.

¹³ Terjedelmi okokból az áttekintés csupán a jelentősebb témaköröket érinti.

Világirodalom

Szöveg: *Les misérables* / A nyomorultak

Kép: a szöveg alatt négy ismert romániai politikus képe látható.

Magyarázat: A *Les misérables* Victor Hugo regényének címe, itt a címet szó szerinti értelmezésében használják.

Festészet

Kép: Eugène Delacroix 1830-as festménye van a táblán, amelynek címe: *La Liberté guidant le peuple* / A Szabadság vezeti a népet.

Magyarázat: A festmény az elnyomás ellen felemelkedő népet ábrázolja, akiket a szabadságot allegorikusan megjelenítő nő vezet a győzelemre. A festményt felmutató táblát egy fiatal nő tartja.

Filmek

1.

Kép: Sir Laurence Olivier látszik a képen Hamlet szerepében az 1948-as filmjében, amint épp a koponyát tartja a kezében.

Szöveg: *A fi sau a nu fi? Altă întrebare!* / Lenni vagy nem lenni? Más kérdés!

Magyarázat: Hamlet teszi fel a kérdést a képen, a választ (itt: *Altă întrebare!*) a koponya adja meg neki. Az említett kormányzati felelős politikus arrogáns viselkedésére utalnak itt is, amikor a sajtó által feltett kérdésre nem kívánt válaszolni, és azzal ütötte el a kérdést, hogy a többi jelenlevőhöz fordult, és ezt hajtogatta: „Más kérdés? Más kérdés?”

2.

Kép: A *Star Trek. The Original Season* című sci-fi sorozat egyik főszereplője, Spock látszik egy fényképen, amelyet egy tüntető tart a kezében. A fotót úgy tartják, hogy háttérében a román Parlament épülete látszik.

Szöveg: *Captain, I have scanned the entire building. There are no signs of intelligent life.* / Kapitány, szkenneltük az egész épületet. Nincsenek értelmes életre utaló jelek.

Magyarázat: A filmben gyakori jelenet, hogy egy idegen bolygóhoz érve megvizsgálják, hogy lakott-e, vannak-e rajta értelmes élet jelei. Egy ilyen jelenetre utal a kép és szöveg, azt sugallva, hogy a parlamentben nincsenek jelei az értelmes életnek. A tábla tulajdonképpen a hatalom rituális kinevetésének gesztusa.

3.

Kép: két jelmezbe öltözött szereplő menetel a tömegben, kezükben látható két táblán szöveg olvasható. Az első alak sárga védőruhában van, gázmaszkot visel. A második alak a *Star Wars* c. film egyik szereplője, Darth Vader jelmezében menetel.

Szöveg 1.: *Carantina. Nivel maxim de ciumă roșie. Protest obligatoriu.* / Karantén. Magas fokú vörös pestis. Kötelező a tiltakozás.

Szöveg 2.: *The force is strong with the people* / Az Erő hatalma az emberekben van.

Magyarázat: A védőruhás alak azt sugallja, hogy a kormánypárt annyira fertőző és halálos, mint a pestis, és ehhez a vörös színt társítja, amely az adott a pártnak a színe. A másik alak a *Star Wars* filmben emlegetett természetfölötti erőre utal, jelen esetben arra, hogy a tüntető emberek közösen birtokolják ezt az erőt.

Hiedelmek

Kép: A tömegből valaki két kézzel a tüntető tömeg fölé emel egy fekete macskát.

Magyarázat: A román szólások között ismert (*a arăta pisica* / megmutatni a macskát), de a román közéletben, sajtóban, újságcikkekkben, sőt az elmúlt években politikusok közötti üzenetekben is néha előbukkan az a megjegyzés, hogy valaki megmutatja a macskát valakinek. Jelentése egyértelműen a fenyegetés. A képen a macska sziluettje és az, hogy ez épp egy baljós fekete macska, erre a tartalomra enged következtetni.

A tüntetésre elvitt macska felmutatásának azonban volt egy további jeletéstartalma is. Azokban a napokban a hatalom által ellenőrzött média azzal vádolta a tüntetőket, hogy pénzt kapnak azért, hogy tüntetni menjenek, sőt ha kisállatot, kutyát, macskát visznek magukkal, arra külön összeget kapnak. A résztvevők ironizálva reagáltak ezekre a vádakra, másnap mindenki igyekezett kisállatokkal, kutyákkal, ölben vitt macskákkal tüntetni, és a Facebook oldalakat elárasztották ezek a fotók, különféle ironikus, a fizetség megemelésére felszólító szövegek kíséretében.

Rajzfilmfigurák, internetes hírességek

1.

Kép: Dexter nevű rajzfilmfigura látható a képen, mellette szöveg.

Szöveg: *Protest now, study later!* / Tüntess most, tanulj később!

Magyarázat: a tüntetések a vizsgaidőszakban zajlottak, amikor az egyetemi hallgatóknak tanulniuk kellett volna, ám ők fontosabbnak tartották, hogy jelen legyenek a tüntetéseken. Dexter egy tudományért rajongó rajzfilmfigura, számára a tudomány a legfontosabb. A plakát arra utal, hogy még neki is fontosabb lenne a tüntetés.

2.

Kép: Grumpy Cat nevű macska rajza.

Szöveg: *No.* / Nem.

Magyarázat: Grumpy Cat egy valós, törpe növésű, morcos kinézetű macska, a morcos vonásaira alapozó internetes mémeknek köszönhetően sztár lett a közösségi médiában. A mémeken a macska fényképe és a rá applikált szöveg látható, a mémek szövegének alapvető attitűdje a tagadás. Facebook oldalát több mint 8 millióan követik. A jelen üzenet szerint a tüntetőnek ugyanúgy *nem* a válasza a történésekre, mint a szóban forgó mémek macskájának.

Plágiumbotrányok

Szöveg: *Ministru cu plagiat „trebie” remaniat* / Plágiumos minisztert le kell cserélni.

Magyarázat: A tüntetések idején működő kormányban doktori disszertációikat plagizáló miniszterek is részt vettek. Az egyik szót a tüntető ezért írta szándékosan hibásan, idézőjelben. A tiltakozó a politikai döntéshozók hozzáértését, hitelességét, erkölcsi megbízhatóságát kérdőjelezte meg.

Digitális világ

1.

Szöveg: *PSD, due to illegal operation, your licence has expires and you will be completely removed from the system* / PSD, tekintettel az illegális tevékenységére, a felhasználói jogosultsága lejárt, és Önt eltávolítottuk a rendszerből.

Magyarázat: a szöveg a számítógépes szoftware-ek nyelvezete segítségével fogalmazza meg azt az elvárást, hogy az egyik kormánypárt nem szabályos tevékenysége miatt vissza kellene vonuljon.

2.

Szöveg: *Porunca 8-a V. 2.0: Sa nu furi... prea mult! #stoplacomieii #integritate* / A 8. parancsolat V. 2.0: Ne lopj... túl sokat! #stopakapzsíságnak #becsületesség

Magyarázat: A tábla a bibliai 8. parancsolat ironikusan újított értelmezését, 2.0 változatát fogalmazza meg. A 2.0 azt jelenti, hogy valami az első szintet túllépte, és már a második szinten tart. A jelentése általános értelemben: valaminek az új, javított változata A # jel használata is a web 2.0 világát jól ismerő társadalom számára üzenetértékű. A hashtag (#) jelnek nincs magyar neve, jelentése megközelítőleg a *címke, kulcsszó*. A közösségi médiában az azonos címkéjű bejegyzések egymás mellé rendelhetők, ezért elterjedt az a gyakorlat, hogy a bejegyzések szélesebb körű elérése céljából a felhasználók számos címkét használnak. A tiltakozó a kapzsíságnak szeretne véget vetni, a becsületességre szólít fel, és ironikusan megállapítja, hogy a 8. parancsolat megfigyelése szerint bizonyos körökben így szól: ne lopj – túl sokat.

3.

Szöveg: *Shift Del Oug*

Magyarázat: a *Shift Del* billentyűkombinációt a számítógépes tartalom törlésére használják, itt a tiltakozás tárgyát képező kormányrendelet (Ordonanța de Urgență, rövidítve: Oug) törlését szorgalmazzák a tüntetők.

Román népköltészet

Szöveg: *Foaie verde și-o lalea, (---)-i prost!* Lefordíthatatlan szójáték. Az első sora a román népdalok gyakori kezdősorát képező természeti kép, a második azt hangoztatja, hogy a megnevezett politikus hülye.

Magyarázat: A szöveg az olvasó elvásáraival játszik. Az első sor után azt várja az olvasó, hogy a második rimeljen rá, mint a népdalokban. Itt azonban egy egyáltalán nem rímelő sor következik. Kicsit a favicce hatását idézi, de kreatív, és eléri a célját. Az üzenet a hatalmon levő politikus képességeit kérdőjelezi meg, és mint ilyen a hatalom rituális kinevetésének egyik formája.

Reklámok

1.

Kép: Két szék látszik a képen, egy kisebb rózsaszínű és egy nagyobb natúr színű. A székek fölött a márka megnevezése az egyetlen szöveg. A kép a nemzetközi lakberendezéseket árusító Ikea svéd cég reklámjának néz ki, az alján a cég logójával.

Szöveg: *Söbölän*. / Lefordíthatatlan szójáték.

Magyarázat: A képen a székek fölött megjelenő szó (*Söbölän*) a székek márkanéve akar lenni, ugyanakkor a román *şobolan* szóra utal, amelynek jelentése: 'patkány'. A kép készítője három olyan betűt is beleillesztett a *şobolan* szóba, amelyeket a román nyelv nem ismer, és amelyek a szándéka szerint a cég nemzetiségére (svéd) utalnak, ám ezektől a betűktől még nyilvánvaló a szó értelme azok számára, akik ismerik a román nyelvet.

A kép mögötti történetnek politikai jelentése volt. Egy sajtótájékoztatóra utalt, amelyen az akkori kormányfő és a kormányzó párt elnöke vett részt. A sajtótájékoztatón jelen levő újságírók észrevették, hogy a két politikus különböző méretű székeken ül: a párt elnökének széke egy magas támlás, impozáns szék volt, a kormányfő széke egy alacsonyabb támlás, szerényebb. Azonnal megszületett az az értelmezés, mely szerint a pártelnök saját fontosságát kívánta hangsúlyozni a székek méretével, és jelezni azt, hogy a kormányfő az ő alárendeltje. Ezen a képen látható kis és nagy szék, valamint a felirat (*şobolan*) erre a visszás helyzetre utal, és a gesztust immorálisnak ítéli. Az üzenetet igen kreatív módon egy közismert, bútorokat forgalmazó nemzetközi áruházlánc reklámfelületévé alakította.

2.

A tábla egy közismert üdítő reklámjára utal.

Szöveg: *Enjoying Coruptie since 1989* / Élvezzük a Korrupciót 1989 óta

Kép: a *Coruptie/korrupció* szó a Coca Cola termék reklámjain megjelenő írásmódjával és színével szerepel, a szöveg is ennek a terméknek a reklámszövegeire utal.

Magyarázat: Megtartották az üdítő klasszikus reklámjában szereplő írásmódot és színeket, valamint a szöveg megfogalmazását, csak az üdítő nevét és az évszámot cserélték ki, és ettől az *enjoying/élvezzük* szó erősen ironikussá vált. Az évszám a kommunista rendszer bukásának éve.

3.

Kép: a magasba emelt táblán egy könyv elképzelt bortója és mellette a könyvet reklámozó szöveg látható. A rögtönzött könyvborítón egy politikus fényképe is látható.

Szöveg a könyvborítón: (---): *Cum am furat pas cu pas. Învățați, învățați, învățați.* / (---): Hogyan loptam lépésről lépésre. Tanulni, tanulni, tanulni.

A borító melletti reklámszöveg: *Acum în librării!!! Şoseaua Kiseleff nr. 10 sector 1. Bucureşti. Primele 1.000.000 exemplare gratis!* / Most a könyvesboltokban!!! Kiseleff sugárút 10. szám, 1. kerület, Bukarest. Az első 1.000.000 példány ingyenes!

Magyarázat: A reklámszövegben a könyvesboltokra történő utalás alatt a borítón látható politikus vezette párt székhelyének címe látható. A tanulást emlegető idézet Lenintől származik, és idézésével a tiltakozó arra céloz, hogy a párt nem szakított hajdani kommunista ideológiával. Az ingyenes példányok emlegetésével a párt támogatóira céloznak, gyakori ugyanis, hogy a választási kampányokban ennek a pártnak a szavazói az ingyenes termékek ajándékozását tartják mérvadónak. A kép jelentőségét növelte, hogy Mircea Cărtărescu román író is megosztotta a szociális média felületein.

4.

Szöveg: *No more Victoria's secrets* / Szójáték

Kép: a kormány épületének fényképe látszik a szöveg fölött.

Magyarázat: A román kormány épülete a Victoria / Győzelem téren található. A szöveg az ismert fehérnemű márkára (Victoria's secrets) utal, amelynek a nevében ugyanaz a Victoria szó szerepel, a fehérnemű-márkában azonban nem győzelem, hanem női név értelemben. A tüntető szerint nem kellene titkoknak lenniük a Victoria téri épületben.

Fiatal generáció, generációs megosztottság

1.

Szöveg: *Da, mama, m-am îmbrăcat bine!* / Igen, anya, jól felöltöztem!

Magyarázat: A tábla arra utal, hogy amíg hordozójának generációja az utcán vonult, szülei, nagyszülei generációja ezt jó esetben csak a televízióban követte. Az egyes hírcsatornák nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ez a generációs különbség nemcsak ebben, hanem az események megítélésében is megmutatkozzon. A szöveg ironikusan céloz arra, hogy a kapcsolat a két generáció között kimerül abban, hogy a szülők aggódnak azért, hogy a gyerekeik meg ne fázzanak, ám a tiltakozás tétjét nem ismerik fel.

2.

Szöveg: *Fraiere, am venit cu trenul* / Balek, vonattal jöttünk!

Magyarázat: A táblát nevető fiatal egyetemista tartja fel a bukaresti vonatállomáson. Az egyetemi hallgatók számára február 1-jétől tették ingyenessé a vasúti utazást. Feltételezések szerint részben azért is siettek ezzel a rendelkezéssel, hogy ne adjanak okot nekik a tüntetéseken való részvételre. A diákok azonban arra használták fel a lehetőséget, hogy a ország egyes városaiból Bukarestbe utaztak tünetetni.

3.

Szöveg: *Am sesiune de învățat, dar și țara de salvat.* / Vizsgaidőszakban tanulnom kellene, ám az országot is meg kell mentenem.

Magyarázat: a tüntetések az egyetemi év vizsgaidőszakában zajlottak, a hallgatók amikor a táblára írt szövegekkel arra utaltak, hogy bár tanulniuk kellene abban az időszakban, fontosabbnak tartják az ország megmentését.

4.

Szöveg: *Draga OUG, mâine am examen, dar asta e, picâm împreună!* / Kedves Kormányrendelet, holnap vizsgám van, de ez van, együtt bukunk meg!

Magyarázat: mint előbb.

5.

Szöveg: *Jos ANTENELE de pe MAMA!* / Le az ANTENNÁKKAL az ÉDESANYÁMRÓL!

Magyarázat: Az egyik legnézettebb, magánkézben levő országos televíziócsoporthoz a szövegben említett *Antena*, amelynek egyik csatornája híreket, aktualitásokra reflektáló beszélgetéseket sugároz. A tulajdonosa egy korrupcióért jogerősen börtönre ítélt pénzmágnás, aki politikai pártot is alapított. A csatorna politikai elkötelezettsége ez időszakban látványos volt. A csatornát rengeteg nyugdíjas korú személy követi, akik más csatornákat nem néznek, internetet nem használnak, így a tüntetők szerint könnyen a manipuláció áldozataivá válnak. A fiatalabb generáció tagjai, akik más információforrásokat is használnak, gyakran tapasztalták ezt a generációsnak is mondható problémát.

Nemiség

1.

Szöveg: *Măcar să ne fi scos la o cafea, înaintea să ne fuți* / Legalább kávézhattunk volna egyet mielőtt így kicsesztél velünk.

Magyarázat: A fényképen a táblát egy nő tartja a kezében. A szöveg arra utal, hogy az udvarlás társadalmi elvárásai szerint előbb illik megismerni, e célból kávézni hívni a nőt, ám ez esetben a kávézás elmaradt, az átvitt értelmű aktus azonban megvolt. Az aktusra vonatkozó kifejezés adott kontextusban azt is jelenti, hogy valamit nagyon elrontottak, második értelmében ezt jelenti a felirat.

2.

Szöveg: (---), *retrage OUG la timp. Nu fi ca tactu în februarie 1962* / (---), vond vissza a kormányhatározatot. Ne légy olyan, mint az apád 1962 februárjában.

Magyarázat: A tüntető a rendelet visszavonását kéri, a politikus születési évére, és a fogantatás megelőzését célzó szexuális viselkedésre való utalással.

3.

Szöveg: *Nu am nevoie de sex, guvernul mi-o trage în ficcare zi!* / Nincs szükségem szexre, a kormány meghúz minden nap!

Magyarázat: Az aktusra vonatkozó kifejezés itt is kettős jelentéssel bír: azt is jelenti, hogy a kormány naponta valamit nagyon elront.

4.

Szöveg: *Ai retras-o? Că n-am simțit nimic.* / Visszavontad? Mert nem éreztem semmit.

Magyarázat: a kormányrendelet visszavonására céloznak, párhuzamba állítva ezt a gesztust a fogantatás megelőzését célzó szexuális viselkedéssel.

Történelmi események

1.

Szöveg: *Elicopter aveți?* / Van helikopteretek?

Kép: egy 1989-es fotón látszik a Ceausescu házaspárt menekítő, éppen felszálló helikopter a tüntetők feje fölött.

Magyarázat: A kép arra utal, hogy az 1989. decemberi események alkalmával a romániai diktátor házaspár helikopterrel menekült el a kormányépület tetejéről a feldühödött tömeg elől. A tüntetők tábláján a helikopter emlegetése arra utal, hogy az aktális politikusok is így kellene meneküljenek.

A közösség ereje

A képen két szöveges tábla látszik.

Szöveg 1.: *Tremurați și voi?* / Ti is reszkettek?

Magyarázat: A szöveg a szó szoros értelmében is érvényes volt, hiszen a téli hidegben tüntetőkre utal, de átvitt értelemben is, a félelemtől reszkető bűnösre.

Szöveg 2.: *Alta întrebare: Elicopter aveți?* / Más kérdés: Van helikopteretek?

Magyarázat: Ennek a szövegnek az első része arra utal, hogy az egyik kormányzati felelős politikus arrogánsan viselkedett egy sajtótájékoztatón, amikor a sajtó által feltett kérdésre nem kívánt válaszolni, és azzal kerülte el a válaszadást, hogy a többi jelenlevőhöz fordulva azt hajtogatta: *Alta întrebare?* / Más kérdés? A szöveg (*Alta întrebare?* / Más kérdés?) internetes mémmé alakult, megjelent a felvonulók tábláin, és azóta is állandóan visszatér a szociális média posztjaiban. A szöveg második része arra utal, hogy az 1989 decemberi események

alkalmával a romániai diktátor házaspár a feldühödött tömeg elől helikopterrel menekült el a kormányépület tetejéről. A tüntetők tábláján a helikopter emlegetése erre a mozzanatra utalt.

Az egyenlő bánásmód elve

1.

Kép: az adóbevallásoknál használt nyomtatvány egy része látszik a képen, rajta a szöveg.

Szöveg: *Alta întrebare* / Más kérdés

Magyarázat: az adóbevallásban a bruttó jövedelem feltüntetésére létrehozott sorban szerepel a fenti szöveg, arra utalva, hogy amennyiben a miniszter nem tartja maga számára kötelezőnek azt, hogy válaszoljon az adófizetőket képviselő média kérdéseire, az adófizető sem tartja kötelezőnek azt, hogy az adóbevallását elkészítse.

2.

Szöveg: *Deci pot să copiezi la bac???* / Tehát másolhatok az érettségim???

Magyarázat: A szöveg arra utal, hogy a megelőző időszakban a nyilvánvaló plágiumügyek ellenére sem mozdították el a plágiumbotrányba keveredett kormánytagokat, ezért a tüntető, feltehetően érettségi előtt álló személy, ezt a helyzetet ironizálja a kérdésével az egyenlő bánásmódra utalva.

Multimédia

Szöveg: *Vă vedem.* / Látunk benneteket.

Kép: A szöveg fölött két macskaszem. A fotón látható szöveg és a macskaszemek egy videoprojektorral egy épület falára vannak vetítve.

Szöveg: *Love. Unity. Respect. Peace.* / Szeretet. Összetartás. Tisztelet. Béke.

Magyarázat: A tüntetéseken részt vettek egy fővárosi *video mapping* stúdió munkatársai. A stúdió azzal foglalkozik, hogy nagyobb épületekre készít videovetítéseket. A megmozdulások alatt ezt a technikát és a hozzáértésüket felhasználva kívülről vetítettek tiltakozó jelszavakat a kormány épületére. Az erről készült videók és fényképek felkerültek a közösségi média oldalaira.¹⁴ Elmondásuk szerint a vetített jelszavakra vonatkozó javaslatokat az első nap kivételével, amikor maguk válogattak a táblákon látható jelszavakból, a résztvevőktől email-en gyűjtötték be.

Szöveg: #REZIST / # ELLENÁLLOK

Kép: A szöveget egy videoprojektorral egy kolozsvári épület falára vetítették. Maga a kifejezés (#rezist) a 2017-es tüntetések jelszavává vált.

Az utca mint színpad

Richard Schechner az utcára vonuló tömegek viselkedésének dramaturgiáját vizsgálva¹⁵ azt próbálta megtudni, hogy mi történik akkor, amikor az utcára úgy tekintünk mint színpadra, aho-

¹⁴ A filmfelvétel elérhetősége: <https://www.facebook.com/auraleye/videos/1455556804486481/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 2.)

¹⁵ Richard Schechner: *The Future of Ritual: Writings on Culture and Performance*. Routledge 1993.

va az emberek csoportjai kivonulnak, jeleket mutatnak fel, és ezek segítségével kommunikálnak egymással, illetve a hatalommal. A tömeg, akár vallási, rituális, akár politikai célból szerveződik, mindig jól körülhatárolt kommunikációs stratégiákat alkalmaz a térhasználatától kezdve a szimbolikus nyelvezetig. Schechner értelmezése abból indul ki, hogy napjainkra a karneválok és fesztiválok elveszítették azt, amiről a középkori karneválok kapcsán Mihail Bahtyin beszélt,¹⁶ azaz már nem a biztonsági szelepei a társadalomnak, és nem a fordított világot mutatják meg. Azzal, hogy az állam rájuk telepedett, ezek az események maguk kisebbek, ellenőrzöttebbek, profitorientáltak és deszexualizáltak lettek, a térhasználatuk szabályozottá vált, a kaotikus tömegvonulást pedig felváltották a rendezett, négyzetes vagy lineáris sorban vonuló szereplők, azaz ezek az események a konformitás és rend megtestesítőivé váltak.¹⁷ A régi karneválok egyes elemei azonban, mint például a hatalom rituális kinevetése, szimbolikus megsemmisítése¹⁸, vagy az explicit szexuális tartalom, továbbra is előbukkannak a ma szerveződő utcai megnyilvánulások alkalmával. Amikor a hajdani farsangi ember tiltakozott a fennálló rend ellen, úgy tette, hogy nem kívánta azt felborítani, hanem ehelyett rituálisan, újra és újra kinevette a hatalmon levőket azon az egy napon, amikor ehhez joga volt.

Ma már nincsenek meg az ilyen rendszeres tiltakozási alkalmak, amelyeknek szerepe az úgynevezett „társadalmi gőz” kiengedése volt. Azokon a helyeken, ahol még ma is tartanak farsangi felvonulást, a résztvevők inkább valamiféle nosztalgikus színpadi eseményként, kimevített kulturális örökségként, esetleg látványában színes turistacsalogató hagyományként tekintenek ezekre. Azt mondhatjuk, hogy a hajdani karneválok mára jócskán megszelídültek. És miközben a hajdani, ciklikusan szervezett karneválok megszelídültek, megjelentek helyettük a nem ciklikus, tömeges méretű utcai rendezvények, fesztiválok, felvonulások, tiltakozások, amelyek mindig az aktualitásoktól függően alakulnak ki, és amelyek felhasználják a karneválok eszköztárát, ezeket frissen és kreatívan újraértelmezve.

A hajdani karneválok funkcióit is különálló események éltetik: a szórakoztató funkciót a fesztiválok és karneváli felvonulások, a hatalom kritikáját, rituális kinevetését a tiltakozó utcai események vették át. Ez utóbbi megmozdulások azonban nemcsak a ciklikusságot adták fel, hanem immár céljaikat tekintve is mások: nincs már szó rituális szerepcseréről, nem a kinevetés, a szimbolikus megsemmisítés a céljuk, hanem a hétköznapi életvitelhez köthető konkrét és fontosnak ítélt eredmények elérése, amihez felhasználják a rituális kinevetés, szimbolikus megsemmisítés stb. eszköztárát. Egyszerre vannak jelen az utcán és a digitális térben, és erőteljes kritikai hangot ütnek meg, alapelvekre, alaptörvényekre és általános morális elvárásokra hivatkozva, olyanokra, mint az alkotmány, nemzetközi egyezményekre, mint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, vallási törvényekre, mint a Tízparancsolat, vagy akár az íratlan viselkedési normákra.

A web 2.0 mint színpad

Az elmúlt években bebizonyosodott az, hogy a közösségi média kitűnő platformja lehet a nagyobb tömegeket mozgató események megszervezésének, függetlenül attól, hogy az esemény

¹⁶ Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Bp. 1982.

¹⁷ Schechner: *i. m.* 48.

¹⁸ Bahtyin: *i. m.* 1982. 249, 250.

célja szórakozás vagy tiltakozás. Még akkor is így van ez, ha a résztvevők nem tartoznak egy-azon intézményes keretbe, nem köti össze őket egyéb, mint az az ideológia, amely az esemény hátterét adja. Egy-egy esemény megszervezésének híre egy-egy lokális csoportban könnyen el tud terjedni, illetve ezt fel tudja erősíteni az, ha az eseményt az úgynevezett *influencer*¹⁹ felhasználók felvállalják.²⁰ A web 2.0 ebben a folyamatban tulajdoképpen ugyanolyan színpada lett az eseményeknek, mint korábban az utca volt. Sőt valamelyest több is lett annál, hiszen egyszerre mutatja a magánélet és a közélet eseményeit, egyszerre látni a magánvéleményeket és a közéleti vitákat.

A közösséget foglalkoztató kérdések megvitatása, események megtervezése, megszervezése, lezajlása – ezekben a folyamatokban valóban nagy szerepe van ma már a szociális média felületeinek. A közösségi médiának a társadalom önszerveződésében játszott szerepe értékelésekor a mérleg pozitívumai ezekből indulnak ki. De mit mondhatunk a negatív oldalairól? Hol tart a hatékonyságuk? Vajon elmondható-e, hogy az ily módon megvitatott, felvállalt és utcára vitt ügyek ugyanúgy növekedett arányú eséllyel teljesülnek, mint amilyen könnyedén megszervezhetőek?

Nos ebben a kérdésben a kutatók már szkeptikusok. Több szakember felhívta már a figyelmet arra, hogy a közösségi média felületei többségükben a társadalmilag laza kapcsolatokat tudják működtetni, és ezek csak ritkán elegendőek komolyabb eredmények eléréséhez. A felhasználók ugyanis hajlanak arra, hogy részt vegyenek egy-egy online csevegésben, vagy hogy reagáljanak egy „kedvelés” erejéig, egy online petíció aláírásával, ám ezzel máris lezártnak tekintik a szerepüket, és el is lehetetlenítik a valós részvételt és jelenlétet megkívánó ügyeket. Illetve ha meg is történik az esemény, ez könnyen hatás nélkül maradhat. Az első évek eufóriája után lassan világossá válik az is, hogy bár ezeken a felületeken igen gyorsan szerveződik egy ügy mellé álló csoport, ezek hosszú távon kevésbé tartósak és kevésbé hatékonyak, ami az eredményeiket illeti.²¹ Recens kutatások, amelyek ezekre a problémákra keresik a választ, kiemelik azt, hogy a társadalmi mozgalmak erőssége azon képességükben áll, hogy létrehozzanak egy az online felületen kívül is éltethető közösséget, majd céljaikról megteremtsenek egy narratívát, amellyel majd befolyásolni tudják a döntéshozatali folyamatokat.²² A fent tárgyalt romániai megmozdulások részben és időlegesen elérték céljukat, amennyiben sikerült egy új és önálló narratívát létrehozniuk,²³ ám azt is láttuk, hogy a következő lépés, a befolyás megszilárdítása még nem következett el.

¹⁹ Az influencer (megközelítőleg: véleményvezér) olyan személy, akinek az online bejegyzéseit nagyon sokan követik, olvassák, és egyedi hangjukkal, markáns véleményükkel befolyásolni tudják a gondolkodásmódjukat.

²⁰ A romániai román közéletnek számos ilyen influencer személyisége van. 2017. december 17-én pl. Moise Gurannak 261 233 követője volt, Lucian Mándruțanának 158 694, de például egy Barcelonában élő románul író, közéleti és nemzetközi politikai témákat is érintő felhasználónak, aki nem közéleti személyiség, és főállásban nem újságírással foglalkozik, a követői száma 17 168 volt ezen a napon.

²¹ Zeynep Tufekci: *Twitter and Tear Gas. The Power and Fragility of Networked Protest*. New Haven & London 2017. Online:

<https://www.twitterandteargas.org/downloads/twitter-and-tear-gas-by-zeynep-tufekci.pdf> (Utolsó megtekintés: 2018. 02. 13.)

²² Tufekci: *i. m.* 192.

²³ A narratíváknak egy részét képezik az eseményekről készült fényképek, a teljes diskurzus értékeléséhez azonban még számos tényezőt figyelembe kell venni.

Összegzésként elmondható, hogy ma a társadalom egy jelentős része a web 2.0 felületein egyeztet arról, hogy mi jó, és mi nem jó a világban, mi elfogadható, és mi nem a közösségük számára, és mint láttuk, ott szervezi meg a tiltakozásait is. Ezeken a közösségi oldalakon szervezett, majd az utcára kivitt eseményeken, tiltakozásokon, megmozdulásokon felmutatott üzeneteket továbbra is a kultúra ismert regisztereiben fogalmazzák meg, így ezek csak kulturális, közéleti és politikai kontextusuk ismeretében értelmezhetők. Az üzenetek megértéséhez szükséges az azokat megfogalmazó csoport kultúrájának, történetének, vágyainak és motivációinak az ismerete. Mivel a fent bemutatott tüntetések hetekig tartottak, a tüntetők nap mint nap az előző napok fejleményeire is reagálhattak, és így már nemcsak a kulturális, közéleti stb. kontextus volt számukra fontos, hanem a napi történések dinamikája is.

A megmozdulások világosan leleplezték a társadalomban létező, a digitalizációs folyamat révén létrejött generációs töréseket, és azt, hogy ennek számos következménye van. A digitális világ zsargonja is kikerült az utcára, és 2D formában ott volt a táblákon, hogy ezen utalások révén is nyilvánvalóvá váljon a generációs elkülönböződés. A hashtag jelek és a többi, a digitális médiára történő utalások, az olyan eszközök bevetése, mint az üzeneteknek, jelszavaknak videoprojektossal történő kivetítése egy-egy épület falára – mind-mind azt az érzést erősítették, hogy a tüntetés alatt bár minden korosztályból vannak jelen az utcákon, a kezdeményezés és az üzenetek megfogalmazása mégis elsősorban a digitális médiában jártas generációké. A társadalom azon része, amelyik nem használja rendszeresen a közösségi média felületeit, valószínűleg nem vagy nem úgy érti a jelentését, mint azok, akik használják. Ezzel kapcsolatosan előtérbe került az az információ is, hogy azok a fiatalok, akik 2017-ben vettek részt a tüntetéseken, tulajdonképpen az 1989-es rendszerváltók gyerekei. Ez a generáció az, amelyik már az internet korszakában nőtt fel, és ellentétben az szüleikkel, akik ebbe beletanultak, és a nagyszüleikkel, akik ezt idegennek érzik, az ő számukra a szociális média otthonos közeg. A megfogalmazott üzenetek gyakran reflektáltak a generációs törésre: arra, hogy a szülei, nagyszülei generációja kevésbé vesz részt ebben a sokirányú információs világban, inkább megmarad a televíziók nyújtotta információknál, és így ez a társadalmi szegmens fokozottan vulnerábilissá vált.

A digitális média a maga kétmilliárd felhasználójával még gyerekcipőben jár: a Facebook még csak 13 éves, a Tweeter 11. A hatásuk a mindennapokra azonban máris óriási, hiszen a társadalom világhálóra költözése nem csupán a digitális háztartás készleteinek dobozolását és átszállítását jelenti, hanem komoly társadalmi átalakulásokat is feltételez. Látványosan változik a közéleti diskurzus, valamint az értékek egyeztetésének helye és módozatai is. A fent leírt példánál maradva, láttuk, hogy bár az utca továbbra is fontos színtér marad, már jelentős mértékben osztozik a digitális felületekkel.

Symbolic Communication of Street Protests on Social Media Platforms

Keywords: digital platforms, the social impact of the digital media

Digital media is still in its infancy: the Facebook platform was founded in 2004, Twitter in 2006, and their popularity has seen remarkable growth, by 2017 the first has surpassed two billion users, the second 330 million. Their impact is enormous, we can rightly say that the society has moved to digital platforms. However, migration to digital platforms does not just mean the encapsulation and transfer of digital inventories, this phenomenon has led to major transformations in social life. The public discourse is changing, and at the same time the place and ways of reconciling social values change. With reference to the example described in the study: although the street has remained the space of manifestation of dissatisfaction, it shares this role with digital surfaces.

A. Gergely András

A hatalom akarása és élményközössége

„Ez a világ a hatalom akarása – és azon kívül semmi más!
És ti magatok is a hatalom akarása vagytok – és azon kívül semmi”
(Nietzsche: *A Hatalom Akarása*)

A hatalom akarása mint ideológiává lett értékkepzet egyfajta kombattáns szerveződés, de nem csupán akarnokság platformja, hanem érdek és értékter, így mindennemű találkozások szcénája is. Expozícióként röviden annyit: az uralom és hatalom antropológiája témakörében (elnézést kérve a helyenkénti elvontság és felületesség bűnéért) lakonikusan úgy összegezhetném közlésemet, hogy a *communitast* konstituáló struktúrává vagy ideológiává erősítve a társadalmi élményközösség a narrációk kénytelen elfogadjává szimplifikálódik, sajátos neokolonizációs helyzettudatba szorul, mivel a modern államok (párt)politikai kommunikatív rendje vagy normái olyan határokból és határáthágási gyakorlatból állnak össze vagy intézményesülnek, melyben a szimbolikus értelmezés, a „jelentésekből szőtt háló” szükségképpen antipolitikai diskurzus részévé kell váljon. Ennek beláttatását a hatalom térbeliségének, érték- és mérték meghatározó mivoltának hatékonyságát az ideológiai mezőben elfoglalt pozíciójának néhány dimenziójára fókuszálva fogom tárgyalni, Nietzsche alapművére utalva, de Clifford Geertz és az empirikus részvételi identitás felé araszolgatva, majd Pierre Clastres megfontolásait is szemügyre véve. Kiemelésekkel, hangsúlyokkal kell éljek az alábbiakban, ha érdemi megértést vagy fölismerést kívánék sugallani, de mindent részleteiben kifejtésem mégsem lehet, egyes passzusok bővebb kifejtésére szükségképpen majd másutt kell vállalkoznom.¹

Politikai antropológiával foglalkozom, mint az ismeretes, így szinte kézenfekvően kínálók látszatra „politikai” témát, mégpedig címében is kifejezetten olyat, amely tükrözni hivatott lenne politikai társadalom és uralmi viszonyok, kollíziók és konfliktusok, erőterek és hatások komplex viszonyrendszerét. A látszat azonban csalóka. Nemcsak azért, mert a mottó és a címbe foglalt nietzschei üzenet mintegy kikéri magának a szociológiai vagy antropológiai, politológiai vagy pusztán szakrális célú olvasatot.² A Hatalom itt nem a mindennapi közbeszédben összetalálkozott és publicisztikus vagy morális mondanivalók tanmeséjének egyik főszereplője, a mindenkor utált és citált, elutasított vagy hízelgéssel megtámogatott aktor. Hanem valamelyest „elvont”

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

¹ A témaválasztás eredetileg a *Találkozások antropológiája* szegedi nemzetközi konferenciára készült előadás, kicsit rendezgetve és forráshivatozásokkal bővítve.

² „mint erre a 440 oldalas eredeti Nietzsche-szöveg fordítója, Romhányi Török Gábor is külön útmutatóban hívja föl a figyelmet”, lásd Romhányi 2003. Romhányi Török Gábor: *A Hatalom Akarása, avagy A hatalom akarása*. A fordító „használati utasítása” Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása* című művéhez. *Hitel*, (16) 1. 2003. Forráshely: <http://epa.oszk.hu/01300/01343/00013/muhely.html>

lényeg, érték^{tér}, melyben tagadni vagy helyeselni, magyarázatot vagy értelmet keresni, fejlődési elveket meghatározni csakis visszafelé olvasatban lehet tudományosan és analitikusan, genealógiai eljárásban, amely mint érzékelhetjük e szóból is, nem igazán jelenkutatási *antropológiai* gyakorlat. Ám kérdés marad, hogy a Hatalom maga az *értékmeghatározás*, az eredendő irány megszabásának legitím jogosultsága, valamifajta filozófiai antropológiai alapozottságú tünemény – vagy netán egyed, élő *entitás*, cselekvő és a saját értékterében kiteljesedő dráma *játéktere* inkább. *A hatalom akarása* kötetben a 715. aforizmában Nietzsche az alábbi módon határozza meg az értékeket: „...»viszonylag rövid életű, komplex lények fennmaradásának és növekedésének feltételei a *levés*-ben«. Mind az értékek létrehozása, mind pedig ’hierarchiájuk’, azaz egymáshoz képest elfoglalt helyzetük [...] csak a Hatalom Akarása eredendő irányultságára vonatkoztatva nyer értelmet, az értékek ’helye’ ettől az iránytól függ. A Hatalom Akarása az értékek *eredete*, minden értékhierarchia eredete – meghatározza az értékek értékét”³.

Másképpen megfogalmazva, saját használatra alkalmassá téve: az értékek eredetéről s következőleg a Hatalomról is könnyedén kijelenthető, hogy a hatalmi közlési, értelmezési és kommunikatív rendszerek narratív megjelenítése azért sem lehet „tisztán” politológiai vagy empirikusan kutatható antropológiai művelet, mivel a társadalmi világ sokrétűen ritualizált szcenikai térben funkcionál, ahol a kultúrák és politikai berendezkedések közötti közlekedés nem valamiféle „természetes” létállapot, eredendő céloksággal vagy „kezdeti irányultságból” fakadó átalakulással – hanem épp ellenkező igényt ébreszt. Mégpedig a *megértés inherens módját*, az émikus aspektust, melyhez kontrollként ott az étikus rálátás, de e kettő összelete nem a teljesebb kép, hanem részleteiben is elbizonytalanító szimbolizáció, narratíva lesz, melynek vállalása immár ránk hárul, s csak relatíve független a Hatalomtól... éppúgy mint a kutató mindenkorai pozíciója a megértendő problematika aktualitását illetően.⁴

Ámde: ha maga az antropológiai kutatás és megértés, empirikus tudás és teorikus értelmezés megkívánja a jelenlétet, részvételt, rálátást és a benne-lét harmóniáját (komplex lények feltételeit a „levésben”), akkor hogyan is állhatunk hozzá e politikainak gondolt állapot megértéséhez, konkrét társadalmi közösségek hatalmi világhoz kapcsolódó entitásainak körvonalazásához, helyzeteinek, ideológiai alapozottságának vagy apparátusainak belátásához, alkalmasint beláthatatlanságához, káoszához is? Romhányi értelmezésében „A Hatalom Akarásának mindig önmagával van dolga. Mindig önmagának meghaladása, akár az akcióban, akár a reakcióban. Önmagával szemben az elemi ösztönök kaotikus és ellentmondásos sokféleségének arculatát ölti. Az eredendő indulatiság maga. Nietzsche pontosan a Hatalom Akarásának ezt az eredendő határozatlanságát nevezi káosznak. [...] A lehetőségekben túlzottan is bővelkedő káosz nem a rendezetlenséget jelenti, hanem az ösztönök sokaságát, erők teljes láthatárát, amelyeken belül a megismerés és a művészet⁵ felvázolják perspektíváikat. Másfelől a káosz viszont azt a pillanatot is jelenti, amikor az értékek összeomlanak, amikor a Hatalom Akarása önmagába visszafordulva holtpontra jut. A Hatalom Akarása a káosszal szemben az egymással harcoló

³ Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása: minden érték átértékelésének kísérlete*. Cartaphilus, Bp. 2002.

⁴ Kontextusait tekintve lásd Szabó Márton: *Politikai episztemológia. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2011*; uő: *A metaforikus politika. Politikatudományi Szemle* 3(1994) 91–111; Clifford Geertz: *Primordial Loyalties and Standing Entities: Anthropological Reflections on the Politics of Identity. Public Lectures* 7., Collegium Budapest, 1994b. 1–18.

⁵ „A dionüszoszi világszemlélet” című írás Nietzsche görög művészetéről és világréprokról szóló elméletének egyik korai megfogalmazása, mely eredetileg egy hosszabb munka része lett volna, s melyet végül nem dolgozott ki, de részévé lett a dionüszoszi és apollóni világrépek értelmezésének. [Romhányi jegyzete, i.h.]

erők hierarchizációs elve, egyszersmind tendencia az egyre nagyobb tartomány kisajátítására. Az erős akarat képes harmonizálni tulajdon erőit, bármennyire széttartanak is, tudja ellenőrizni állandó fejlődésüket. Erős az az ember, aki a 'káosz látványára vágyik', vagyis aki szembeszáll valamennyi ösztönnel, de legalábbis a lehető legtöbbel, és uralkodik is rajtuk. A 'nagy stílus', 'nagy remény', 'nagy politika', 'nagy nevelő' kifejezésekben a 'nagy' jelző minden esetben azt jelenti, hogy itt a Hatalom Akarása beteljesítette igenlő természetét. Gyöngye pedig az az ember, aki e feladatnak nem felel meg, és a megoldást mindig bizonyos erők elfojtásában vagy kiküszöbölésében keresi. Az igenlő és erős Hatalom Akarása vállalja a változatosságot, a különbséget és a pluralitást. Ha negatív és gyöngye, akkor összezsugorodik a védekezésben és a menekülésben az előbbi szöges ellentétéként, amelyre a hatalom kiteljesedésének nemes egyszerűsége jellemző." (Romhányi uo.).

Bocsáttassék meg, ha ebből a szisztematikus okfejtésből nem kellő szordínóval engedem előbukni azt a kvázi-típust, amelyet napjaink Magyarországon (és még nem is egy világtájon, nem is egy államban) a Nagyságra törv politikai akarnokok ragadnak meg egyre inkább, akik a hatalom kiteljesedését és uralmi terük növekedését a Nagyság és Erő bővületében a védekező és menekülő stratégiával egyidejűleg próbálják megvalósítani – ellentmondva látszólag a fentieknek. A hatalmi szertartásosságoknak és a mindennapos rítusoknak mindig van irányadó és tartósító eszköze, amely konkrét megnevezésben nem más, mint a hatalomgyakorlás és az erőszak kiterjedtsége, legitimitása, „mechanizmusa”. A kérdés jószerivel épp az: hogyan lesz az erőszak rendszerré, megengedett normává, megtürt szokásjoggá, „avatottak” és „felhatalmazottak” kiváltságává, és hogyan válik a mindennapos szokványosodott működés-egész egyfajta communitast konstituáló struktúrává vagy ideológiává, amely a korszak dinamikájával szentesítve az akarat eredményességét, sőt „igazságértékét” hordozza? Hogyan alakul ki a társadalom struktúrájában a funkcionális „bonyolódás”, rétegzettebbé válás, érintkezés, kölcsönhatás s mellette a hatékony tartalom, a folyamatosság, a legitimáció – a találkozások, társas intimitások értelmében? Erről-ezekről próbálok a továbbiakban néhány körvonalat megrajzolni – jelzem ismét: vázlatosan.

A politikai antropológia talán megteheti, hogy „politizál”, politikai tüneményeket tárgyal, les meg és tesz fogalmi kimunkáltságú értelmezés részévé. A politikai pszichológia, a politikai kultúra kutatása, a szociálpszichológia is hasonlóképpen jár el, egyező feltételekkel keres és talál típusokat, vélekedés- vagy viselkedésmódokat, erőket és hatásokat, szubjektumokat és csoportozatokat. Miben vagyok hát én más, amikor ezt a hatalomakarási kérdéskört lapitgatom itt, s közben antropológiát mondok? Ezt Olvasóim megítélésére bízom.

„A hatalom akarásával azt a jellemzőt juttatom kifejezésre, hogy nem számolhatjuk föl a mechanikai rendet anélkül, hogy magát a rendet ne számolnánk föl.” (Nietzsche)⁶ A nietzschei rendszerben a győztes fogalmához *belső akaratot* kell társítani, s ez a hatalom akarása, amelynek mint erőnek lényege a másik erőhöz viszonyított mennyiségi különbsége, amely különbség erőminőségben jut kifejezésre, majd így vezérlő elvvé válik az erők szintézisében, az erők különbségében és újratermelődésükben. S éppen ez az örök szintézis és állandósult visszatérés alapul a hatalom akarásának vezérlő elvén, egymástól el nem választhatóan: „az erő az, ami képes (valamire), a hatalom akarása pedig az, ami akar (valamit). [...] Az erő fogalma

⁶ Nietzsche: *Wille zur Macht*, II., 374., utalja Gilles Deleuze: *Nietzsche és a filozófia*. Gond Alapítvány Kiadó – Holnap Kiadó, Bp. 1997. 84.

természetéből következően győztes, mivel az erőnek erőhöz való viszonya, amint az a fogalomban benne foglaltatik, az uralkodás: két egymáshoz viszonyuló erő közül az egyik az uralkodó, a másik az uralt.” (Deleuze uo. 86.)

Az euro-amerikai típusú kultúrákban, államiasult struktúrákban főképp az uralmi viszonyhelyzeteket jellemző instrumentális erő a meghatározó, és a győztes szerepe szempontjából az aktorokban lakozó akarat, végső soron a hatalom akarása révén egymás fölé kerekedő erők *kölcsönkapcsolatai* adják a behódolás kényszerét.⁷ A társas-társadalmi viszonyok szimultán kölcsönhatása és esélykülönbségei mélyén lehetséges, hogy van egy sajátos „természetfeletti harmónia” is, amely túlélni segíti a partnerviszonyba kerülőket, de az erőkülönbségek újratermelése és szintézise (mint Nietzsche szerint az „örök visszatérés” eredménye) korántsem független a különbségen, származáson, társadalmi pozícionáltságon alapuló („genealógiai”) minőségtől. Ez méginkább így van az államiasultság szintje alatti szervezetszerű társadalmakban. Nem térve ki itt most részletesebben az egymástól sokban is eltérő törzsi viszonyrendszerekre, csak jelzem a fentiekből kiemelve: ha a *hatalom akarása* az erők differenciális eleme, akkor a keletkező *minőségek* eleme is, vagyis az egymással kölcsönhatásban álló erők közötti *mennyiségi különbségek* eredője lesz. De e mennyiség/minőség együttesben a minőségi oldalon ott áll a származás, a képesség, a „pouvoir” értelmében vett jogosultság és elvitathatatlanág, mely a hatalomba kerülést valószerűsíti vagy garantálja is.⁸ Az erők egymáshoz való viszonyában a *véletlen* is megjelenik, mint a *viszonyba rendeződés meghatározó elve*. Így a hatalom akarása – mint a *véletlent* legbelsejében tartalmazó képesség – az aktív-reaktív erők uralását jelenti, s az erők és akaródzások lényegük szerint differenciáltak és minősíthetők is. Itt, a minősítés pillanatában keletkezik az *interpretáció* fő problémája, vagyis az erők mennyiségi különbségeit minőségként értékelő felfogás *értékítélet*-szerű gesztusa, s ennek akár felfedése, megértése is. A geertzi *értelmezés hatalma* szempontjából az *értelmező* ebben a struktúrában csak perszonális hitelességű kapcsolat vagy alapos és hosszantartó megfigyelés révén pillanthat rá az értékmomentumra. A fennálló erőviszonyok és életsemények illetően feltárása, definiálása persze már magában véve is *interpretáció formájában megjelenő hatalomakarás* (ha másé nem, hát a kutatóé, hogy definiálja a situációt a meghatározások pontosítása révén és a szemléleti káosz ellenében) – de azt hiszem, ez már a tudományos megközelítésmódot elvitathatatlan önkényének kérdése, azé a diskurzusé, amelyet a tudomány folytat az életet élővel, s itt, ha valóban *kutatásról* beszélünk, inkább *leíró* természetű értelmezést rendelünk hozzá, nem hatalomfilozófiáit vagy morálszociológiáit.⁹

⁷ Lásd például Michel Maffesoli: *Le temps des tribus, le déclin de l'individualisme dans les sociétés de masse*. Méridiens Klincksieck, Paris 1988; Joseph A. Camillieri–Jim Falk: *The End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*. Edward Elgar, Aldershot. 1992; Cohen, Abner: *Two-Dimensional Man. An essay on the Anthropology of Power and Symbolism in Complex Society*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1974; Marc Abélès: *Un ethnologue à l'Assemblée*. Odile Jacob, Paris 2000.

⁸ Lásd még ehhez Marc Abélès: *Pouvoir, société, symbolique*. *Dialectiques*, 6.(1974). 32–58; Balogh István: *Igazságosság és politika*. L'Harmattan, Bp. 2006; Heller Ágnes: *Identitások, életterek, hatalmi terek, ismeretlen belvilágok*. *Kritika*, 8.(1996) 14–17; Krasztev Péter – Jon Van Til (szerk.): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelliseknek és békésekknek*. Napvilág Kiadó, Bp. 2013.

⁹ Lásd pl. Paul Ricoeur: *Herméneutique des symboles et réflexion philosophique*. In: *Le conflit des interprétations*. Seuil, Paris 1969. 283–285; Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Józsefvég Műhely Kiadó, Bp. 1997; Geertz, Clifford: *Az ideológia mint kulturális rendszer*. In: *Az értelmezés hatalma*. Századvég Kiadó, Bp. 1994a. 22–62; Mikecz Dániel: *Az ellenállás kultúrája*. Kultúra, identitás a mozgalmakutatás irodalmában. *Politikatudományi Szemle*, XIX(2010) 2. 110–126.

Nietzsche szerint „a hatalom akarásának mindig a pillanatnyi minősége az uralkodó” (*i. m.* 39.), ahol az erő ad értelmet a dolgoknak, s a hatalomakarás a jelentőségét nyeri. Ebben a világban az aktív erő, az igenlő akarat emeli piedesztálra, magasra, (Nietzsche kedvenc szavával) „úri” rangra azokat, akik szemben állnak „az alacsonyok, hitványok, rabszolgák” tömegével, mert ezekben a gátló erő, a tagadó akarat, a menedékkeresés olyasféle életfilozófia-konformizmust erősített meg, amely a határok, a kényszerek, a különbözőség jogának elismerésével a nietzschei „középszerűséget” segít kialakítani. Történetileg ez azt eredményezte, hogy az aktív erők önmagukat valamely jogos fölény megtestesítőiként fogták fel, a szerves evolúció koronáiként, a különbséget indokoltan hangsúlyozó győztesként – ami azonban nem így van a maguk szerepét folytonos funkciótudattal átélő, tevékeny jelenlétét a „közvetlen politizálás” aktusaként tudatosító törzsi és hordatársadalmak esetében.¹⁰ De ezekről s a filozófiai ráközelítés oksági érvényességétől alighanem igen távoli asszociációk, mint mondjuk a menekültek, a politikai „felhatalmazottság”, győztes önkép, az alárendelt társadalom összképe igen ismerős lehet korunk hírharangjait meghallóknak – ám a lapos utalás ezekre legyen inkább a véletlen áthallás műve, nem az én narratívámé. Viszont a politikai antropológia Balandier ötvenes évekbeli fekete-afrikai (1969), Clastres hatvanas-hetvenes évekbeli dél-amerikai, Geertz (1994a) ugyanekkori marokkói vagy balinéz leírásai is tükröznek annyi antikolonialista tereptapasztalatot, hogy azokból szembeszökően kiviláglik az állam nélküli társadalmak és az államellenes mozgalmak analógiás viszonya, nem utolsósorban még Weatherford 1981-es washingtoni államantropológiai helyzetképéből, Marc Abélès körképéből a francia államról (1974, 1983, 1986, 2007) vagy számos más jelenkori antropológiai kutatás témakörében állami, államközi terekről is, például a migrációkról.¹¹

Saját közelítésem nyilván nem az egyetlen aspektus, de még ehhez is szükségesnek látszik néhány kiemelhető momentum aprólékosabb értelmezése. Ilyen példaképpen a szuverenitás, a legitimitás és a civilitás, avagy a *communitas* értelmében vett autonóm döntésállapot kérdése.

Röviden jellemezve vagy tematizálva csupán: a *szuverén*, vagyis a legfőbb hatalom, a szubjektív módon kiterjesztett, de elfogadásra váró mindenkori legfőbb döntésjog elvben a jogfilozófia és jogantropológia alapkategóriája is, de más tudáságazatok felé áthallásai számos változatban ismertek. Röviden körülírva az alapjogok rendszeréről, az emberi létezés legfőbb mértékéről van szó, még a méltóság előtti, de a szubjektum fölötti státuszban. Az európai gondolkodás hagyományában és a közpolitika szótárában a brit, a francia és német felvilágosodás óta egzisztáló fogalom *konszenzuális társadalmi térben* evidensen tükrözi a születéstől minden embernek kijáró tiszteletet (újabban a fogantatástól számítva is), beleértve a vallás, a

¹⁰ Lásd itt még Georges Balandier: *Anthropologie politique*. Presses Universitaires de France, Paris 1969; Marc Abélès: *L'anthropologue et le politique*. *L'Homme*, XXVI(1986) 1–2. 191–212; Pierre Bourdieu: *Az identitás és a reprezentáció*. *Szociológiai Figyelő*, 7. (1985) 7–22.

¹¹ Lásd továbbá Clifford Geertz: *Darabokból álló világ (A kultúra és a politika térképének megváltozása)*. *Magyar Lettre Internationale*, 49. (2001), <http://lettre.c3.hu/>; Abélès, Marc: *Le lieu du politique*. Société d'Ethnographie, Paris 1983; Marc Abélès: *Az állam antropológiája*. Századvég Kiadó, Bp. 2007; Pierre Clastres: *La société contre l'État*. Éditions de Minuit, Paris 1974; uő: *Recherches d'anthropologie politique*. Seuil, Paris. 1980; Ilyés Zoltán: *A nemzetiség néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat*. https://www.researchgate.net/publication/276395746_A_nemzetisites_neprajzaantropologija. Kutatástörténeti vázlat; Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitás-teremtés Argentínában (1999–2001)*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp. 2009; Jack McIver Weatherford: *Tribes on the Hill*. Rawson, Wade, New York 1981 (Magyarul: *Törzsek a dombon. Az Egyesült Államok Kongresszusa: rítus és valóság*. Századvég, Bp. 2005.)

társadalomszervezet, a presztízs, a rangok, státuszok sokféleségét és ezek sokféle interpretációját. Az emberi társadalmak szociális érzékenysége így mindenkori tárgya a saját jogon kivitelezhető döntéseknek, az érintettek önálló cselekvési szabadságát semmiben sem korlátozva (vö. szubszidiaritás, a mindenkori legközelebb eső döntési szint előjoga, egyházi vagy közjogban, igazgatási vagy uniós szinteken is). Ez a klasszikus polgári ideál az egyén szuverén döntéshozatalát úgy ismeri el, hogy a társadalmi folyamatokbani részvétele akár a mindenkori állam ellenében is releváns lehet – az államnak az egyén szintjére vonatkozó beavatkozása mindig indoklásra szorul, függetlenül attól, hogy ez korai polgári állam, részvételi demokrácia vagy civiltársadalmi mozgalmi stratégia vitatkozó szempontja-e, vagy csupán a jogelvéké, hatalmi huzavonáé. A polgári fejlődéstörténetben, amely önmagát épp a nempolgári, nemvallási, nemfeudális, nemkatonai egzisztálás pozíciójában fogja fel, a szociális minimum és szolidaritás ennek leg-
elemibb morális kerete kellene legyen (lásd bővebben Schmitt 1992; Gombár 1996; Deleuze 1993; Hertz 1970¹²).

A *legitimitás* alapszempontja azt a morális igazolást kell tartalmazza, amely szerint a civilizált, közös megegyezést mint uralmi keret *elfogadását* tükröző társadalomszervezeti alapelvek egyrészt a jogi értelmű elvitathatatlanságot foglalják magukba, másrészt a civilizáció önképe ennek csiszoltabb változataiban a megegyezések, vitán alapuló konszenzusok, megoldáskeresők játszmák, harmonizálható döntési kompetenciák összjátékát tekinti önnön legitimáló, azaz jóváhagyó rendszerének. A legitim rend emellett még rászorul a szimpla tudomásulvételén túli támogatottságra, vagy épp ennek ellenkezője lesz sora: a létező fennálló elvitatása. A legitimitás tehát építhet a tényleges támogatottságra, de józan megfontolás tárgyává kell tennie a megértés, a szándékközösség szempontját is, rövidebben a kontinuitás elvét, a hatalmi jogosítványok genealógiái, időből eredeztethető alapját, mely nélkül a megértésnek és jóvalitásnak, támogatottságnak és elismerésnek nincs érvényes morális jogalapja sem. A hatalom mindenkori akarása azonban a legtöbbször és leginkább ezt a támogatottsági relációt látja bizonyoságnak, egyúttal kockázatnak is (pl. ha nem nyertünk támogatással, akkor a szavazóink relatív többségét nevezzük legitim többségnek, függetlenül a 3:5 aránykülönbségtől, mint a legutóbbi népszavazás alkalmával. Ez a minikáosz jelen van a magyar választási rendszerben, de helyet kap a hetvenes-nyolcvanas évek francia rendszerében is, erről bővebben Abélès 1974, 1983, 2007).

A specifikált hatalmi *térhasználat* társadalmi tétek, felelősségek, konfliktusok, kihívások és válaszok, többszereplős játszmák, előnyök és hátrányok *elosztási viszonyaiból* és az újrafelosztási kísérletekből áll, ahogyan az a politikai rendszerekben is intézményesült *erőviszonyok* függvénye. Amiként a hatalom kialakítja a maga uralmi hatókörének terét, intézményesíti működési szabályait, megszabja érvényességi határait, úgy a társadalmon belüli kapcsolatok sem csak a kölcsönösség és lekötelezettség struktúráiból szerveződnek, hanem a hatalom centrális és perifériális szereplői közötti viszonyból, szabályozott kapcsolataikból és

¹² Lásd *Carl Schmitt: Politikai teológia. Négy fejezet a szuverenitás tanáról. ELTE JTK, Bp. 1992. 7–126; Gombár Csaba: Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett. Magyarország szuverenitásáról. In Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi (szerk.): A szuverenitás káprázata. Korridor Politikai Kutatások Központja, Bp. 1996. 13–45; Gilles Deleuze: A quoi reconnait-on le structuralisme? Ed. François Chatelet: Histoire de la philosophie. Le XXe siècle. Hachette, Paris 1973. 304–305. On-line : http://www.jgyph.hu/mentorhalo/tananyag/A_francia/_a_quoi_reconnait_on_le_structuralisme_.html; Robert Hertz: La prééminence de la main droite. Étude sur la polarité religieuse. Revue philosophique (68)1909. 553–580; valamint in Sociologie religieuse et folklore, PUF, Paris 1970. 80–101. www.anthropomada.com/bibliotheque/HERTZ-Robert.pdf*

rítusaikból is.¹³ Éppúgy, miként a modern államok (párt)politikai kommunikatív rendje vagy normái is határokból és határáthágási gyakorlatból állnak össze, majd intézményesülnek, azaz jogelvekké, szokásgyakorlattá válnak, legitim módon szabnak korlátot az indulathatárok átlépőinek. Csupán a szimbolikus értelmezés, a „jelentésekből szőtt háló” (Geertz 1994a) egyik furcsasága, hogy a szociálintropológust érdeklő hatalom – itt egyszerű képletté lecsupaszított modellben: „A” és „B” alá/fölérendeltségi viszonya – a hatalom kézbe tartója által adott utasításokban és az alárendelt engedelmeskedésében testesül meg, a kulcsszó pedig a „power” [= hatalom], amelynek fizikai konnotációja energiát, tápegységet, áramlást és feszültséget is jelent az angol nyelvben: csupa olyasmit, amelynek révén két pólus közötti érintkezés történik, maga az *érintkezési aktus* pedig egyfelől a két minőség közötti *határmezsgyét* alakítja ki, másfelől pedig *veszélyzónát* alkot, melyet a dinamikai különbségben jelen lévő domináns szereplő valószínűsíthetően erőszakkal fog áttörni.¹⁴ Amikor az „értelmezés hatalmáról”, az ideológiai-nyelvi-kulturális előnyökért folyó érdekelméletek föloldhatóságáról beszél Geertz az ideológia funkcionálását tárgyalva, ezt az érdekelméletek pszichés előnyökért folytatott módszerként, lényegében a nyelv mint hatalom, a szimbolizáció mint színtér kérdései között taglalja részleteiben. Hogy ne legyenek szintisztán csak elméleti, engedessék egy példával élnem:

Ha azt mondom: Pentagon vagy Vatikán/Róma – nagyjából egy adott kor és értelmi szint fölött mindenki sejti, hogy Hatalomról, annak akarásáról, szimbolikus megjelenési formájáról, intézményéről, metonímiájáról van szó. Ha Bécsről mondom a 19. században vagy Moszkvát a 20. század első háromnegyedében, az értelmezés direkt politikai üzenet vagy deklarált minősítés nélkül is politikai keretbe illeszkedik. Ha „mumussal” fenyegetem a 4-5 éves unokáimat, kiröhögnek, mert nincs ennek életközeli fenyegető tartalma, valamint nem érzékelik-értelmezik „politikaiként” az őrdögi praktikákat. De ha Vatikánnal fenyegetek egy papot, Brüsszellel egy választópolgárt, akkor immár a pusztá városnév mögé juttatott üzenet, ez „értelmezés hatalma” is azonnal a félnivalót közvetíti, klasszifikál, orientál, szimbolikus minősít is. A mindennaposá vált csúsztatások ugyanakkor egy a közfelfogásban beidegződött, rárakódott, szokványosodott jelentés, üzenet, működéségsz utalásává válnak, s pusztán a beszéd, a fogalmak révén egyfajta *communitast* konstituáló struktúrává vagy ideológiává erősödnek. A jelentés ezzel megosztott híveket és ellenzőket, kategorizál vagy elkülönít entitásokat, s a képzelt nemzet intézményesített változatát (nemzetállam, NER, világmagyarság/összmagyarság, ősi hagyomány, származástudat, „keleti rokonság” stb.) révén a korszak politikai dinamikájával szentesíti az akarat eredményességét.¹⁵ Tudatos, alkalmazott módon úgy viselkedik, mint közzét tükröző jelentéstartalom, „igazságértéket” hordozó többletképesség vagy uralmi legitimitásfelhalmozás. Aki pedig ennek elfogadásából, megalkotásából, részvétel élményéből kimarad, az nemcsak azonnal az ellenoldalra kerül, hanem üzletfélből vagy partnerből is akár rögtön idegen, ellenfél, ellenség lesz.¹⁶ A hová tartozások, választható entitások közege el is várja a lojalitást,

¹³ Lásd Clastres 1980; Abélés 2007; Cohen 1974; Bakk Miklós: *Választási rendszerek*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Cluj-Napoca. 2007; *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése*. Szerk. A. Gergely András. Új Mandátum, Bp. 2002. <http://mek.oszk.hu/06800/06812/>

¹⁴ Lásd még Geertz: *i. m.* (1994a) és *i. m.* (2001); Edmund Leach: *Szociálintropológia*. Századvég, Bp. 1996. 133–134.

¹⁵ Lásd még Pál Gábor: *Tereket nyitó kulcskategória. A gyűlöletbeszéd fogalma a magyar politikai diskurzusban, 1994–2004. Politikatudományi Szemle* 1. 2011. 97–116.

¹⁶ A distinkciókhoz lásd: Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. József Műhely Kiadó, Bp. 1997; Bakk Miklós: *Választási rendszerek*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Cluj-Napoca. 2007.

a megfeleléskényszer, a jólviselkedés pragmatikus verzióit, a sosem definiált, de mindenkor mintegy meghatározhatónak tetsző értékrend követési szabályait, az eltérések szankcionálási módját, a „Sollen” sajátlagos önérvényesítési akaratszerűségének utat engedő elvárásrendet. Olyan értékteret tehát, melyben a morális parancs a morális pánik ellenoldali formáját ölti, a hatalom elbirtoklása ténylegesen az értékek értékének deklarált kisajátítását szorgalmazza. (Ha én definiálom, mit tekintek definíciónak, értéknek, jogelvnek, akkor máris a definíciós hatalom kisajátításával, birtokolt eszközével éltem.) Az érték- és jogelvek deklarálása végső soron olyan gyarmatosítást szimbolizál, melynek nincs is már szüksége valódi fegyverekre, tényleges mozgásra, megszálló erőkre, terrorra, hanem eléri mindezt a főhadiszállásról ki sem mozdulva, többszörös áttételeken keresztül, talán még jóval hatékonyabban, mint területfoglaló egykori mivoltában. A legális uralom élményközössége így lesz szuverenitásának elorzása révén a totális uralom elősegítőjévé, a civil engedetlenség ugyanakkor ezúton válik lázító rebellióvá és „nemzetbiztonsági kockázattá”, a hatalom pusztá látszatainak és előnyeinek szimpla akarása pedig össznemzeti érdekközösség eszméjévé erősödik.¹⁷

Mi köze a boldog emlékü Nietzschének mindehhez, az értékek értékterének értékeléséhez, személyes szuverenitás és kollektív entitás viszonyrendszeréhez? Miképpen kutatható mindez? Hogyan lesz az apolitikus vagy az antipolitikus magatartásmód is kénytelen találkozás, érintések és birkózások helyszínévé? Ennek tézisképpen rövidre fogott jelzésével egyben azt is érzékeltetni próbáltam, mennyi dilemma, norma, képzet, látszat, illúzió és szimbólum, valóságos helyett virtuális terekbe is betolakodó attrakció vesz körül bennünket, mikor akár *nempolitikai politikáról* van szó. Lehet-e még – máshogy és másért – akarni a hatalmat, értelmezni az értelmet, kutatás témájává tenni a narratívák újdontúj rendjét, átalakuló szótárát vagy átírt szinonímagyűjteményét?...

Kérdéseim csak a megválaszolatlan hipotézist erősítik, egyben jövőendő feladatot is kínálnak. Ennél többet – olvasóim verbális gyarmatosításának elkerülése érdekében – magam sem igazán akarnék. Ez is teljesíthetetlen, vagy legalább annyiféle választ és részletezést, sűrű leírást és értelmezést igényel, amennyi még seregnyi kutató, megannyi ágazati antropológia, komplex és többszintű vagy többhelyszínű ráközelítés révén is csak éppenhogy körvonalazható...

Ámde azt – ha javasolhatom – ne fogadják el tőlem, amikor a Hatalom esetében nem a manipulálókról szólok, s nem az antipolitika hatalmáról, a civil stratégiák erőszakmentes kihívásairól vagy a fegyveres fenyegetés rémségéről, hanem a megértés, a beleérzés, a geertzi értelemben vett „értelmezés hatalmáról”, az ideológiai-nyelvi-kulturális előnyökért folyó érdekelméletek föloldhatóságáról. Geertz ezt az *érdekelméletek* pszichés előnyökért folytatott módszerként jellemzi, s egyik kinövéseként kezeli a *feszültségelméleteket*, melyek a struktúrához kötött eszmerendszerek motivációs alapjait, hiányérzeti momentumait kezelni lehetnének képesek.¹⁸ Mindkettő – az érdekek és a feszengések is – jócskán kivetettek/kiszolgáltatottak a fölébük helyezkedő értékek rendszerének, s annak is, kinek/kiknek áll módjában az értékekről rendszereszerű gondolkodást értékévé vagy értéktelen kalandorsággá tenni. A Hatalom akarásában épp ez a kortárs kihívás, ez a minapi késztetések gyakorlati és kutathatósági minimuma. Egyúttal felelőssége is: a kollektív és strukturális feszültségeket nem sablonos ideológiákkal, hanem a szimbolikus formálódás intim kérdéseinek faggatásával lehetne talán közelebb vinni a

¹⁷ Lásd ehhez Abélès 1974, 1983; Cohen 1974; Geertz 2001; Maffesoli 1988; Krasztev – Van Til (szerk.) 2013.

¹⁸ Geertz i. m. (1994a). 30–32.

kutatás és felfedezés szférájához. Idézem erről Geertz-öt: „Az ideológia kiváltó okai és hatásai közötti kapcsolat esetlegesnek tűnik, mivel az összekapcsoló elem – a szimbolikus formálódás öntörvényű folyamata – fölött csöndben átsiklanak. [...] Az ideológia mint kulturális rendszer az egymással bonyolult struktúrájú összefüggésben álló jelentések – amelyek az őket létrehozó szemantikai terminusok terminusaiban függenek össze – tisztán szlogenekből álló színpada mögött fejlődött ki.” [1994a 42.] [...] Az ideológia funkciója egy autonóm politika lehetővé tétele azáltal, hogy biztosítja részint azokat a megfellebbezhetetlen fogalmakat, amelyek értelmessé, részint azokat a meggyőző képeket, amelyek kézzelfoghatóvá teszik.” (Uo. 48.)

Az ideológia tehát a feszültségre adott válasz – Geertz szerint – s a célirányos cselekedetek erősen képszerű természetének, a hozzájuk intenzíven ragaszkodó csoportoknak „ismeretlen valamik” kialakításában vállalt aktivitását látja olyannak, ami az emberek maguknak gyártott problematikus valóságképeiből áll, s a kollektív lelkiismeret mátrixaitól függően alakul. „Azonban a saját vízióhoz való csöndes ragaszkodás valószínűleg a legmegfellebbezhetetlenebb dolog.” (Uo. 62.)

Ezért is lehet a hatalom akarása olyan jelentéstartalom, mely a találkozások, a cselekvések, remények, örökségek és akaródzások kollektív, élményközösségi alapú értékévé válik. Vagy (szemantikául, antropológiául nézve) az értékek értékelésének esélyévé...

The Will to Power and the Experience of Power

Keywords: political anthropology, communicative systems of power, rites of power, Friedrich Nietzsche

The anthropological presentation of communication, interpretation, and the communicative systems of power is not a “purely” political science or empirical anthropological matter, because the world-life functions in a ritualized space, where transition between cultures and political establishments itself is a ritualized event, rather than some kind of “natural” state of being. Rites of power always have a governing and preservative instrument in the social space, which in its concrete designation is nothing more than the penetration of exercise, legitimacy, and “mechanism” of power, and violence. How does violence become a system, a permissible norm, a tolerated common law, a privilege of initiates, and how does the all-encompassing operation turn into a kind of *communitas*-constituting structure or ideology, carrying the meaning that reflects effectiveness of will, and “truth-values” sanctified by the dynamics of the era? How do functional “complications”, social stratification, contact-network, interaction, in addition to functional content, continuity, and legitimacy take shape in the social structure – according to encounters?

MŰHELY

Voigt Vilmos

Javaslat az erdélyi magyar népmesekatalógus megjelentetésére (1992)

Budapest, 1992. VI. 9.

A közelmúltban Kolozsvárt tartózkodtam és 1992. június 3-án látogatást tettem az ottani nagyhírű tudományos folklór intézetben (Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Romane” din Cluj-Napoca). Gyakorlatilag az intézet összes munkatársai jelenlétében beszéltünk közös munkáink lehetőségéről. Ekkor javasoltam azt, hogy jelentessék meg az erdélyi magyar népmesék Aarne–Thompson rendszerű katalógusát, különös tekintettel arra, hogy gyakorlatilag befejeződött Budapesten a Magyar Népmesekatalógusa típusjegyzékeinek közzététele az MTA Néprajzi Kutató Intézete kiadványaiként. Itt, Budapesten erről a javaslatról a közelmúltban egy tudományos intézeti tanácskozáson már volt szó. A kolozsvári intézet igazgatója, dr. Ion Cuceu úr melegen támogatta a javaslatot, nyilvánosan közölte, hogy ennek egységyedül az ott meg nem lévő kiadási költségek jelentik akadályát.

Erre közöltem, hogy ez ügyben az illetékes magyar intézményi vezetőkhez fordulok és remélhetőleg megtaláljuk a nyomdaköltségek fedezésének a módját. Cuceu igazgató úr azt a lehetőséget is említette, hogy ez a kötet a már nemzetközileg nagy sikerű Magyar Népmesekatalógus sorozatában, mintegy pótkötetként jelenjen meg. A kolozsvári intézet munkatársai elkészítik a teljes nyomdakész kéziratot. A megbeszélés után megnéztem az archívumban található katalógizált meseanyag karterekait (amelynek jó része már átgépelte formában is rendelkezésre áll). Az a benyomásom, hogy még ebben az esztendőben elkészülhet a teljes kézirat.

Azt javaslom, mielőbb tegyük meg az ehhez szükséges lépéseket. Egyedülálló jelentőségű és példaértékű lehetőség ez. Noha eddig is tudomásunk volt a kolozsvári archívumban (is) regisztrált magyar mesékről, ezek azonban teljes mértékben nem kerülhettek be a budapesti katalógus több mint tíz kötetébe. Ezen kívül egy egykötetes, tömör erdélyi magyar népmese-típus-katalógus a szorosabb értelemben vett mesekutatás körein kívül is kívánatos kiadvány.

Tisztelettel azt kérem, javaslatomat megfelelő formában támogatni szíveskedjenek. Biztosra veszem, sikerül a szükséges anyagi feltételeket megteremteni, az itteni folkloristák segítségét kérni. Magam is minden ehhez kapcsolódó munkában szívesen részt veszek.

Voigt Vilmos, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke

Voigt Vilmos (1940) – folklórkutató, nyugdíjas egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklór Tanszék, voigtbudapest@gmail.com

A javaslat címzettjei Gunda Béla akadémikus, az MTA Néprajzi Bizottságának elnöke, Andrásfalvy Bertalan miniszter, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, valamint Paládi-Kovács Attila, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének igazgatója voltak.

Mohay Tamás

Asszonyors – tükrözve.

Anna. A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum időszaki kiállítása a Nemzeti Múzeumban, 2017. november 29. – 2018. április 30.

Melyik az a női név, amely jobbra és balra olvasva azonos? A *palindrom* minden nyelven régi játék és fejtörő, s Anna esetében semmi kétségünk nincs, hogy a hangsor visszafelé olvasva is ugyanaz.¹

„Megfordítható” s mégis önmagával azonos élet nem elképzelhető. És az vajon lehetséges, hogy egyazon indulás, egyazon neveltetés, egyazon életkezdet ugyanoda érkezzon meg – akkor is, ha a „szereplők” két, merőben ellentétes utat jártak be? Kik laknak a városi panelekben, milyen életutakra néznek vissza? Mi van a látszataik mögött, miket és kiket rejtenek a sablonosan bútorozott szobák, a szöveges falvédővel díszített konyhák? Magukba roskadva min töprengenek idős asszonyok a rádiót hallgatva vagy az újságot félrejtve? Megérthető-e, bemutatható-e az élet útja a földön?² Akár a sajátunk, akár a mások élete?³

Ehhez hasonló kérdések foroghattak az *ANNA* címet kapott kiállítás alkotóinak fejében, akik arra tettek kísérletet, hogy a töprengéseiket néprajzi kiállítás formájában fogalmazzák meg. Elszakadtak megszokott hagyományoktól, hogy talán mélyebben láthassanak bele hagyományokba, s értelmezni tudják azok megszaggatott törmelékeit.

Székelyföldi múzeumok és intézmények munkatársai fogtak össze egy közös kiállításról álmodva. Kinda István a Székely Nemzeti Múzeumban, Miklós Zoltán a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban, Szócs Levente a gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban dolgozik, Salló Szilárd a Csíki Székely Múzeumban tevékenykedett, Vajda András jelenleg a Sapientia Egyetem Marosvásárhelyi Karainak Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszékén oktat. Tizenöt-húsz éve nagyjából egy időben jártak egyetemre Kolozsvárt a néprajz szakra, aztán ki így, ki úgy elhelyezkedett. Külön-külön is a középgeneráció sikeres kutatói, könyveik jelentek meg, kiállításokat rendeztek, doktoráltak. Azt bizonyítják, hogy van megújulásra képes belső erő az erdélyi néprajzi muzeológiában, és hogy a szakmánk nem csak idejétmúlt dolgokkal

Mohay Tamás (1959) – néprajzkutató, egyetemi tanár, ELTE BTK Budapest, mohayt@elte.hu

¹ A példatárral tele a padlás (= internet). *Nipszon anomémata mé monan opszin* – „Mosd le a vétkeket, ne csak az arcodat!” – mondja ma is egyes ókori és középkori templomok keresztelőkútjain a görög felirat, a szenteltvíz lelki hatására utalva.

² Dala László–Kocsis Ferenc: *Az élet útja a Földön*. Bp. 1962. Würtz Ádám és Réber László illusztrációival.

³ Sikeres német film a titkos megfigyelések életrontó hatásairól (*Das Leben der Anderen*, 2006).

foglalkozik, amik csak egy belterjes és vájtfulú közönséget érdekelnek.⁴ Az őket figyelők számára kezdettől fogva nagy öröm látni a szakmai sikereiket, kibontakozásukat, amit a saját szűkebb pátriájukban érthettek el. Ezen a kiállításon (talán a pályakezdet korának folytatásaként is) egymásra figyelve, csapatban dolgoztak, és talán az avatatlan látogató is megérezheti, hogy milyen sok közös gondolkodás, ötletelés és beszélgetés van a megvalósulás mögött. A Miklós Zoltán által vezetett Haáz Rezső Múzeumban 2015-ben a kiállítás látványtervezője Baróti Hunor volt, az ott szereplő alkotók közül Budapesten már nem látjuk Kolumbán Zsuzsa nevét.⁵ Öröndetes, hogy az udvarhelyi kiállításhoz igényes magyarázó katalógusfüzet is megjelent (amit nem hoztak át Budapestre, mert időközben módosították a forgatókönyvet).⁶ A kiállított tárgyak jó része végül is az udvarhelyi múzeumból került ki, de erről nincsen tájékoztatás. A budapesti Nemzeti Múzeumban 2017. november 30. és 2018. április 30. között (volt) látogatható kiállítás már muzeológus szemmel nézve is tele van ötletekkel, akár az installációt, akár a tárgyak összerendezését, akár a vonalvezetést tekintjük. Itt voltaképpen még az is előny, hogy nem valamilyen reprezentatív térben vagyunk, hanem a mélyföldszinten, a ruhatár mellett; a kék és vörös vonalak a hozzájuk tartozó, a felhangzó szövegekre utaló számokkal biztos kézzel vezetnek bárkit.

A kiállításba egy székely kapun keresztül lépünk be, aztán ereszkedünk le a csigalépcsőn.⁷ Nem véletlenül: két székelyföldi életutat látunk a 20. századból, amelyeknek a kezdete és a vége azonos terekben zajlik, közbül azonban két véglelet járnak be. Ilyen persze csak a mesében van, mondhatjuk. Igen, valóban; de melyik mese nem igaz? Melyik *igazi* mese nem a valóság mély ismeretén nyugszik, egyúttal annak a mély ismeretéhez vezethet el? Feltéve, ha jól hallgatjuk, jól olvassuk, s nem a „valóságtartalma” izgat, hanem rábízzuk magunkat a saját belső logikájára.

Néprajzi kiállítások sokféle hagyományos felfogását szokhattuk már meg az elmúlt 150 évben. Jankó János, Bátky Zsigmond vagy Györffy István idejében a szebbnél szebb tárgyakat mutató, műgonddal kifaragott tárlókban és vitrinekben helyezték el azzal a céllal, hogy egymás mellé kerüljön hasonló a hasonlóval, a látogató láthassa a formai típusokat és eltéréseket (akár a latin szólással, *similis simile gaudet*).⁸ Utána Európa-szerte modern lett az enteriőr, az in situ és az áttelepített skanzen, s amikor ezt kezdték elavultnak érezni, jöttek az újabb és újabb gondolatok, koncepciók. Mutassunk be kultúrákat, kultúrák sorozatát, néhány tárgy, felirat, kép segítségével vigyük el a látogatót a sarkvidékre vagy az őserdőbe, és állítsuk fejlődési sorba a kultúra mintázatait (*Az őstársadalmaktól a civilizációkig*, 1979). Szakadjunk el az evolucionista bemutatóktól, láttassuk az életformákat önértékükön. Mutassuk meg a kézműves-mesterségek szépségét, a mesterek gazdag tudásanyagát (*Megvetés és önbecsülés. Igaz történet Ústfoltozóról, Drótotótról, Teknőscigányról*, 2014). Tegyük ki gazdag leleteket, kincseket, könyveket, kegyszereket, mutatós öltözeteket. Vagy vegyük elő régiek szebbnél szebb fényképeit (*Erdélyen innen, Alföldön túl*, 2013). Vagy tegyük egymás mellé sok azonos tárgyat

⁴ Volt idő, amikor elismert szakembertől kapott „ezoterikus” minősítést erdélyi néprajzkutatók munkássága a KJNT székházában.

⁵ A kiállítás teljes udvarhelyi „stáblistája”: <http://www.udvarhely.ro/hirek/anna/>, a budapestié: <https://mnm.hu/hu/kiallitasok/anna-valtozatok-szekely-asszonyorsra>

⁶ *Anna. Asszonyors a XX. században*. Szerkesztette Szöcs Levente. Szöveg Kinda István, Szöcs Levente, Vajda András. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely 2015.

⁷ A Nemzeti Múzeumban sajnos nem tudták megoldani, hogy a kapu egy portára vezessen, ahogy ez Székelyudvarhelyen megvalósult.

⁸ Hasonló a hasonlóknak örül.

különböző helyekből és időkől, legyen az akár szék, akár cipő (*Bocskor, csizma, paduka*, 2017). Tegyük be az üveges vitrinekbe egyazon anyagból, akár műanyagból készült tárgyakat (*Műanyag*, 2006). Vagy rakjuk össze mindazt, amit kutatók évtizedes munkával, monografikus teljességre törekedve gyűjtöttek össze, például *Átányban (Egy falu az országban, 2010)*.⁹ Ugye emlékszünk? Szerethető és kritizálható volt mindegyik felfogás, módszer, meghaladható volt és ezután is meghaladható lesz, bármelyik mellett döntsön is a kiállítás rendezője. Ami összeköti őket, az a *koncepció*,¹⁰ a megalkotott rendszer, az ötlet, a meglátás, amit egyetlen jobb kiállítás sem nélkülözhet.

Az ANNA kiállítás koncepciója az életút fonalára van felfűzve, ám egészen szokatlanul új módon. Nem egy, a sokaságból kiválasztott embert kapunk (kipreparálva és tálcán felkínálva, ha tetszik, kimerevítve), és nem is különböző életutak tipikusnak vélt töredékeit a maguk követhetetlen változatosságában – hanem mindabból, amit számos életút mint *közös részt* tartalmaz, az alkotók „találtak ki” egy életet, egy embert. Őt nevezték el *Annának*, tudva, hogy a név oda-vissza olvasható. Ilyenformán az életút nem különálló valóság, amit egy elgondolás közvetítésével kiállítással formáltak, hanem maga is a kiállítási koncepció *részeként* jött létre, vagyis éppúgy megalkották, mint ahogy korábban mások a fejlődési sorokat, az életformákat vagy a paradox mondatokat. Csakhogy azokat a megszokásaink miatt talán hajlamosabbak vagyunk érvényesnek elfogadni. Hiszen ha igaz (*lenne!*) a marxizmus alapító atyáinak véleménye, mely szerint *egyetlen tudomány van, a történelem tudománya*, akkor egy „fikción” felépülő kiállítás fölött a (*félreértelmezett*) történelmi hitelesség jegyében akár pálcát is lehetne törni.¹¹ Honnan veszi a bátorságot egy muzeológus, hogy „kitalált történet” legyen a kiállítása vezérfonala? Ha kiállítást rendez, ragaszkodjék a „valósághoz”, ha meg fantáziálni akar, válasszon más műfajt. Ismerős?

Mégsem jogos ez a kifogás. Anna élete ugyanis nem annyira *kitalált*, hanem inkább *megalkotott* történet, a valóság sok-sok árnyalatának színeiben játszik. Anna élete, úgy, ahogy az a kiállításban megjelenik, a maga 1920 és 1990 közötti ivével: megírt *monológ*, ami a látogató számára, egyes szám első személyben, Bocskor Báborka hangján *megszólal*. Kiírva semmi sincs, a látogató egy ügyes mobilalkalmazáson keresztül mindent a fülébe kap. A tárgyak kisebb, jelzésszerű átvezetésekkel együttesekbe, enteriőrökbe rendezve vezetnek végig helyszínről helyszínré, a gyerekkortól az idős korig, az életbe lépés formára igazított mutatók kapujától a szabvány panellakásig. A faragott székely kapu után az utunk levisz a mélyföldszintre, ahol a ruhatár és a büfé társaságában az antik kövek is vannak; szinte „leszállunk a múltba”, akár a régész.¹² Aztán jelzésszerűen látjuk a gyerekkort (ugrálóvár), a parasztház fotóját (nem volt hely valódi homlokzatra), majd belépünk egy csűrbe, ahol (a jegyszédő néni mellett) ezúttal nem a munka eszközei, hanem táncosok fogadnak. Felülről látjuk őket a földön, forognak, pörögnek,

⁹ A Néprajzi Múzeumból felhozott példák elérhetők: <http://neprajz.hu/kiadvanyok/kiallitasi-katalogusok-es-kiallitasvezetok>. Mások mellett emlékezetes volt a veszprémi *Zsákmány. Tárgyak és vágyak a Balatonon* kiállítás (<http://www.ldm.hu/hu/kiadvanyok/zsakmany-targyak-es-vagyak-a-balatonon>). Ezer további példa idézhető lenne.

¹⁰ A szó ’fogantatás’ értelmét az orvosi szaknyelv örözte meg.

¹¹ Eltöprenghetnénk nemcsak az idézett mondat értelmén – ahogy ezt például megtette Glatz Ferenc: *Történetirás korszakváltásban*. (Bp. 1990) –, hanem azon is, hogyan is *Olvassuk Marxot* (Louis Althusser, Buk. 1977); továbbá pl. *A történelem hasznáról és káráról* (Friedrich Nietzsche, Bp. 1989), vagy hogy mit is jelent *A történelem eszméje* (Robin G. Collingwood, Bp. 1987), *A historizmus nyomorúsága* (Karl R. Popper, Bp. 1989) vagy éppenséggel a maga teljes terjedelmében *A történelmi tudat* (John Lukacs, Bp. 2004).

¹² „...a mai néprajzi gyűjtemények sem mások, mint, hogy így fejezzük ki magunkat, jelenkori régészeti múzeumok”. Lásd Bátky Zsigmond: *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Bp. 1906. 5.

hangzik a muzsika. Átme gyünk közöttük, aztán a csűr mögött ott a szénakazal (képe) – ahol a sötétben senki sem láthatja, mit csinál a rámenős legény a szülői figyelmeztetést lassacskán maga mögött hagyó 17 éves első bálozóval. Aztán a keresztnél fordulhatunk jobbra is, balra is, akár a valóságos útelágazásoknál. Később látunk parasztházat és polgári otthont, cselédszobát és pártirodát, elszállításra váró gabonászsákokat és hatvanas évekbeli lakótelepi otthont. A parasztszobában és a polgári ebédlőben – felülről odavetítve – csaknem egyazon mozdulatokkal látjuk megteríteni az asztalt, tányérba meríteni a gőzölgő levest. A kiállítás két végpontján, két otthonban két asztal, szinte szimmetrikusan, mégis messze egymástól...

A kettősség, a kétfelé ágazó és ugyanoda megérkező két életút „fordítókorongja” a női élet legmeghatározóbb eseménye, az új élet, a gyermek akart vagy akaratlan megfogása (*conceptio*). Az, hogy ezt ki hogy fogadja, válaszút elé állít mindenkit. Anna kiállítási „énje” ott hasad szét, kettőződik meg, ahol tanácsalanságában letérdepelve fohászkodik, s ahol otthagyja a nevével kihímzett fehér keszkenőjét: a keresztnél. Erről nem is egészen dönthető el, hogy vajon templomban vagy útkereszteződésnél vagyunk. Anna keresztet vesz magára, akárhogyan is dönt titkos terhéről. Megtartja? Nem tartja meg? Ezt a kérdést még ma is sok orvos (!) teszi fel a kezdő kismamáknak (!), ahogy sokan felteszik egymásnak, saját maguknak. Olyan világban élünk, ahol ez a kérdés még természetesnek számít. Mintha az embernek joga és hatalma lenne a más ember, a legvédtelenebb, legrejtettebb, legártatlanabb ember élete fölött dönteni. Mintha nem tudhatnánk napnál világosabban, mintha nem csodálhatnánk látványos ultrahangfelvételeken, hogy a megfogant élet az anya testében van. Nem része annak, mert egy másik DNS-spirál alakítja, és semmi más nem fejlődhet ki belőle, mint egy *másik ember* dobogó szíve és hadonászó keze.

Ezek *mind* készen vannak már a fogantatáskor a génekben, és mind „működnek” a tizenkettedik héten...¹³

Az a falusi társadalom, amelyben Anna nevelkedett, még nem tudta a genetikát és a perinatális tudományt, nem látott bele az anyaméhbe, de tudta, hogy odabent *gyerek* van. És a maga fejével, a családjá és a faluja normarendszerében azt is „tudta”, hogy nincs nagyobb szégyene egy lánynak, mint ha „megesett” lesz. Akkor is ő marad szégyenben, ha a legény vétkének számít, pedig azt is tudhatta mindenki, hogy „ketten voltak ott”.¹⁴ Ő a bűnös: mert van benne egy élet, aki nem elfogadható, aki nem érvényes, akit csak elvetni, kioltani és a testében hordozóját kirekeszteni, szökésbe kergetni lehet. Aki aztán négyszer is könyörög az imájában: *Uram, bocsásd meg a bűneinket!* Ez a hagyomány, ez az erkölcs, ez a parancs. Bármi áron ennek kell érvényesülnie.

Súlyos kérdésekhez vezet közel az ANNA kiállítás. Tartózkodóan teszi, nem ítél, nem minősít. Nem emeli piedesztálra, az idealizálás magasába a paraszti kultúrát, és nem is tekinti romlott árunak, válságtermékeknek, ahogy ezt a huszadik századi néprajz, történettudomány egymással évtizedeken keresztül vitázó (rosszabb esetben egymással évtizedeken keresztül szóba sem álló) képviselői olyan sokszor tették.¹⁵ Csak megmutat két utat, az *igen* vagy a *nem* melletti

¹³ Messzire vezetne ezen eltöprengeni, de lesz idő (talán pár száz év múlva), amikor erre a kérdésre is úgy fog visszanezni az emberiség, mint ahogy ma nézünk a rabszolgatartásra vagy a kínvallatásra. – A másik ember, vagy ha tetszik, a *másság* tisztelete egyszer talán e téren is társadalmi szintre emelkedhet.

¹⁴ Ugye mindenki tudja, ki a megesett lány. De hogy ki a „megejtő” legény, azt soha senki nem tudja...

¹⁵ Részletezés nélkül utalok a régibb időből Vargyas Lajos vs. Bibó István, később Hoffmann Tamás vs. Andrásfálvay Bertalan, ill. Hofer Tamás eltérő álláspontjaira.

döntés lehetséges következményeit. Egyikről sem mondja, hogy ez a jellemző, a tipikus, sem azt, hogy ez a többség. Csak annyit mond, hogy *látjátok, feleim, szemtekkel, mik vagyunk...* És kiderül, hogy *bizony: por és hamu vagyunk*. Mert a két döntés után továbbindulva mindkét úton kisebb vagy nagyobb tragédiák következnek. Nem látunk nyugodt, kiegyensúlyozott, boldog pillanatokot, annál inkább jól elrendezett formákat, díszleteket. Az egyik útra térve az eldobott gyermekélet csaknem törvényszerűen vezet szökéshez, a cselédéletbe a városi zsidó családhoz (az elegáns ebédlő és a cselédszoba kettősségébe); aztán az ő deportálásuk után a közösséget, talán az egyívásúakat keresve az elvtársak közé, a pártba, ahol a parasztgazdákat íróasztalok mellett kitalált ideológiáktól vezetve íróasztaloknál kényszerítették az orruk alá tolt *belépesi nyilatkozat*¹⁶ aláírására (a valóság és a hazugság kettősségébe). Közben látjuk az elért eredményekkel hívalkodó plakátokat, az íróasztal kinyitott fiókjában a propagandafüzeteket. Aztán jön a városi munka a varrodában, majd a „megnyugvás”, hogy már nem kell a tűzifáról gondoskodni, meg lehet venni a lisztet és a krumplit (a hiszékenység és önámítás kettőssége). Blokkolás, tévé, falvédő – a teljes magányban, ahol már senki sem terít asztalt, és nem meri ki a tányérba a levest sem másnak, sem magának.

Nem jó? Mást akarunk? *Indulj el egy úton*, az elágazás után a másik irányba¹⁷ kövessük azt az Annát, aki megszüli a fiát, aztán a falujában férjhez megy egy vénlegényhez, felneveli a kis Ferit, aki húszévesen eltűnik külföldön, és csak a hátrahagyott levele marad utána. Az asszony elápolja a férjét, a megmaradt gazdaságot elorozzák a párt megbízásából tevékenykedő agitátorok, s odaérünk az íróasztal másik oldalához, aminek a fele itt, fele ott, a kettő között nincs átjárás, s ami látszik, az is csak az elvlasztó üvegfalon keresztül. Majd a városi munka a rajoni néptanács titkárságán, aztán a panellakás: tévé, falvédő és a többi...

Megfelelés és áldozat, törekvés és kifosztottság, az idillikus formák, díszletek közt.

A tárgyak ebben a kiállításban nem élnek önálló életet, nem szerveződnek saját jogon rendszerbe, csak az életút belső logikája fogja őket össze. Ezt pedig egyes szám első személyben halljuk. Ugorhatunk az egyes részek között, de ha végig akarjuk hallgatni, real-time-ban kapjuk, nem olvashatunk gyorsolvasással falra tett szövegeket. Noha Annát semmilyen formában nem jeleníti meg a kiállítás, a történetben valamiért mégis elhangzik két valóságos név: a vénlegény férj Málnási Ferenc, a székelyudvarhelyi zsidó gyáros pedig Weinberger Jakab. Nem tudjuk, honnan váltak Anna életének szereplőivé, talán nem is fontos; az biztos, hogy nem „valóságos” szereplőkről van szó (jó néhány „valóságos” Weinberger Jakab és Málnási Ferenc található az interneten másutt). A szemérmes távolságtartás megóvja a kiállítás rendezőit attól, hogy a leghalványabb utalásokat tegyék számos valóságos vagy *megalkotott* Annára, akik ugyancsak sorsuk keresztjeit hordozzák.¹⁸

Akik a két úton végigjárják a kiállítást, a *valóság érdes felületét* tapinthatják meg.¹⁹ Egyszerre többet is. És elgondolkozhatnak rajta, mennyi választás, mennyi döntés áll mindegyik lépés mögött. Menjek vagy maradjak? Házasodjak? Szolgáljak vagy ne szolgáljak? Higgyem el,

¹⁶ Papp Ferenc és Papp Zsolt háromrészes dokumentumfilmje a kollektív gazdaságok megszervezéséről (2013).

¹⁷ *Indulj el egy úton...* számos változatban feldolgozott moldvai népdal a tiltott szerelemről – egyebek között címadója lett Kallós Zoltán életmű-kiállításának is a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban.

¹⁸ Az *Anna* név a zsidó és a keresztény kultúrkörben is nagyon kedvelt. Jézus bemutatásakor a templomban az idős Anna prófétaasszony is ott volt Simeon mellett, ők látták meg a megszületett gyermek *igazi* természetét. Édes Annára vagy Anne Frankra asszociálni szinte már közhelyszámba menne...

¹⁹ Clifford Geertz: Sűrű leírás. In: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Bp., 1994. 170–199.

amit belém sulykolnak, vagy próbáljak ellenállni? Ragaszkodjak a javaimhoz, vagy próbáljak belenyugodni, hogy elvették? Menjek a fiam után, vagy hagyjam a sorsára? Mennyi döntés: ezen túl mennyi *elmaradt* döntés. Elgondolkodhatunk rajta, hogy vajon mennyire világosak a választak abban a társadalomban, amelyben a *tekintély és bizalom*²⁰ oly távol van egymástól. Ahol hiányzik a bizalom egymás iránt, a formák uralma szorít, a személyes és az erkölcsi tekintélyi viszonyok adják meg a gondolkodás kereteit, ott kérdezni sem igen lehet. A dilemmák nem kimondhatók, ezért válasz sincs rájuk. A kényszerek egyenes utat nyitnak a kényszerítéseknek, ki- vagy visszaút alig van. Erős lehet a benyomásunk – mert annyira valóságos és ismerős, amit látunk –, hogy aki sínre került, az onnan már le sem tud jönni. Csak kisiklani, összetörni – mert *darabokra szaggattatol*.²¹ S ezen a ponton rögtön feltámadnak a kérdéseink: biztos? Biztos, hogy aki elszökik, cselédnek kell hogy álljon? Biztos, hogy aki vénlegényhez megy férjhez, annak a fia elszökik otthonról? Biztos, hogy ugyanoda érkezik az életünk, akár így, akár úgy döntöttünk? A válasz természetesen: biztosan nem. A kiállítás készítői maguk is minden ponton döntést hoztak, amikor a valóságtapasztalataikból és megszerzett tudásukra támaszkodva megalkották Anna élettörténetét. Ha minden elágazásnál egy-egy újabb életsorsot akartak volna kibontani, akkor egy ágrajzszerű, bokorszerűen összetett és természetesen egy valóságos kiállításban megvalósíthatatlan rendszert kellett volna megalkotni. Izgalmas projekt lenne, akár szerepjáték gyanánt is. Lett volna mire támaszkodni, hiszen évtizedek óta bőven olvashatunk falusi önéletírásokat – nemcsak a Székelyföldről, hanem szerte a magyar világokból s azokon messze túl is –, s aki esetleg ezt mégsem teszi, az is bőven találkozik ismerős életutakkal. A rendezők jó pár életrajzra hivatkoznak is katalógusukban, egyikük, Szöcs Levente pedig kifejezetten a gyergyói népi önéletírásokat választotta doktori értekezése témájának.²² A néprajzos pedig mi mást tenne, mint hogy élő emberek személyes történeteit hallgatja meg? S mi mást tesz, mint hogy ezekből alkotja meg a saját személyes tudását?²³

Talán nem is olyan távoli a hasonlat, amikor írók teljesítménye jut az eszünkbe. Nem valami hasonlót képvisel Móricz *A boldog embere*, Csalog Zsolt *Parasztregénye* (hogy csak a legismertebbeket említsük), amikor *valóságos* emberéleteket mutatnak be, amelyekben az író és az elbeszélő *saját* szavai szétválaszthatatlanul egybeolvadnak egymással? A szerzőkben megfogant egy koncepció arról, ki is Joó György, ki Mohácsi Bálintné, és megírták. Mi meg boldogan olvassuk regényeiket. Az irodalom más műfaj, de hitelességen nem versenyeztethető, nem feljebbvaló és nem alább való azoknál, akik a saját szavaikkal mondják el életüket, mint Kocsis Rózsi a *Megszépült szegénység* vagy Győri Klára a *Kiszáradt az én örömem zöld fája* c. könyveikben.²⁴ Noha más a megközelítésük, nem vonható kétségbe, hogy a maguk módján ezek is pontosan és élesen világítanak rá a valóságra.

Hatásos és valóságközeli kiállítás az ANNA. Nem azért, mert a 20. századi női élettörténetek extenzív teljességét adja, hanem azért, mert odavezeti a látogató gondolatait és érzéseit sok általa is ismert, megtapasztalt hasonló úthoz, és erős töprengésekre készíti. Biztos vagyok benne, hogy amennyire ez az asszony székely, ugyanannyira egyetemes is: valódi tükröt csilanthat meg nemcsak magyarok, hanem éppen annyira románok, szászok, cigányok vagy akár

²⁰ Mészáros Csaba kiváló könyve két szibériai faluról (Bp. 2013).

²¹ Bánffy Miklós regénytrilógiájának harmadik része (Kvár 1940).

²² Szöcs Levente: *20. századi gyergyói népi életrajzok. A népi önéletírás funkciói*. Kvár 2011.

²³ Lásd Polányi Mihály alapvető könyvét: *Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához*. (Bp. 1994).

²⁴ A hitelességet jó megkülönböztetni az esztétikai minőségtől, amiről itt nem esik szó.

szlovákok, lengyelek, s szerte Európában sokak számára, akiknél az irgalmatlan szégyennel nyomatékosított *bármí áron* parancsa felülírja az élet valódi értékét.

Egy-egy tárgyról, együttesről bővebben szólni itt nincs tér, de említésre méltó és szívszorító, amikor a polgári otthon ebédlőszekrényére ültetett játékmacin ott a sárga csillag, vagy a szekérre felhalmozva ott a gazdasági felszerelés, amit visznek a *közösbe*. Különösen is emlékezetes marad a kiállításban az az egyetlen tárgy, amely nem múzeumi gyűjteményből való, hanem egy fiatal székelyudvarhelyi képzőművész, *Jakab Gidó Szende* készítette a látogatók írásából szerkesztett kötet borítója számára.²⁵ A „vízválasztó”, az útelágazás igen erős felkiáltójele ez. Az árnyképként látszó fejkendős bábaasszony, az „angyalcsináló” (Rebi, ahogy Annától hallhatjuk) figurája mellett a falra akasztva láthatunk valamit, amiben egy közönséges fém teaszűrőt ismerünk fel. Lóg a szögön a térben, nincs megtámasztva, megtámogatva, akár a szél is lefújhatná. Falra vetett árnyéka akár egy kismama profilja is lehetne. Csakhogy ez a hétköznapi teaszűrő a domború oldalán ki van „hímezve” piros fonallal, keresztaszemes öltéssel. A minta népi, láthatunk benne négyzetet is, keresztet is: minden szép és jó. Ámde a fonálcsozó a homorú oldalon elvarratlanul, összegabalyodva folytatódik, a hímzésben mintaszerűen elsimított szálak odaát kuszán omlanak le – akárha kiömlött vér folyna. A szépen domborodó has túloldalán vagyunk, ahol az ember élet-halál urának képzelet magát. És a megformált minta szétfoszlik, az anyaméhben űr maradt...

Nem követhetjük végig a kiállítás fogadtatását, ezt majd megteszik az alkotók, ha egyszer lesz kedvük hozzá. Ami biztos: a legmagasabb fokú elismerés és a tiszteletteljes főhajtás jár ki a muzeológusoknak, minden közreműködőnek, valóságos és megalkotott szereplőknek. Alkotók, valóságos és megalkotott szereplők és minden közreműködő előtt. És csak azt kívánhatjuk, hogy az alkotók összetartása maradjon meg a közös útjukon, és legyen még erejük, kitartásuk és fantáziájuk együtt (is) dolgozni fizikai, lelki és szellemi távolságok és különbségek ellenére és mellett is. Sokakat megörvendeztethetnek vele.

Reflections on the Condition of Women. Anna. The Exhibition of the “Haáz Rezső” Museum from Odorheiu Secuiesc in the National Museum, from to 29 November 2017 to 30 April 2018.

Keywords: museology, life-story, decision-making, Szeklerland, the “Haáz Rezső” Museum in Odorhei, Hungarian National Museum in Budapest

An exhibition titled ANNA was presented in the Hungarian National Museum in Budapest from November 2017 through April 2018. The exhibition told the imaginary story of a woman in the mid 20th century Székelyföld, who had to decide whether or not to keep her unexpected baby. The exhibition guided the visitors through the two different directions her story could take based on her decision. At the end of the exhibition, the two routes met in the same spot. In his essay the author analyzes the exhibition, and raises questions about social rules and about the respect of human life.

²⁵ *Anna-sorsok. Válogatás a Haáz Rezső Múzeum pályázati kiírására készült irodalmi művekből.* Szerk. Ivácsony Zsuzsa, Szabó Károly, Tófalvi Zsuzsa. Székelyudvarhely, 2015.

Molnár Beáta

Variációk múzeumi autentikusságra három székelyföldi kiállítás kapcsán

Ha abból indulunk ki, hogy ritka az a tárgy, amely eleve azért készült, hogy múzeumba kerüljön, felmerül a kérdés, hogy vajon miért került oda, és ha már múzeumi tárgy lett belőle, mit kezdünk vele: mit kezd vele a muzeológus, és mit a látogató. Ahhoz már lassan kezdünk hozzászokni, hogy a múzeumok átalakuláson mentek keresztül, vagy még mindig átalakulóban vannak, ebből adódóan a róluk való beszédmód is megváltozott. Relativizálódtak a viszonyok egy olyan kontextusban, amely eddig inkább az állandóságot, a stabilitást, a rögzített értéket és időt sugallta. Ez a fajta viszonylagosság számos kérdést vet fel a muzeológiában, a kurátori praxisban és nem utolsósorban a látogatókban. Jelen tanulmányban az egyik legalapvetőbbnek tűnő múzeumi fogalmat, az *autentikusság* kérdését járom körül, rávilágítva azokra a tényezőkre, amelyek folyamatosan meghatározzák és alakítják az autenticitásról való gondolkodásunkat.

Amennyiben a múzeumot olyan intézménynek tekintjük, amely a társadalom egykori vagy akár jelenlegi – tárgyakkal megragadható, kifejezhető – működését tükrözi, egyben azt is elfogadjuk, hogy elsősorban nem a műtárgyakban rejlő esztétikai értékek alapján fedezzük fel egy-egy kiállítás lényegét, hanem a tárgyak által megteremtett történet, kérdésfelvetés kontextusában. Ennek ellenére a múzeumi gyakorlatban még mindig jelen van a „szép tárgy”, a „ritkaság”, az „eredeti” kultusza,¹ ám ezek mindenkori értéke nagyon változékony és az adott társadalmi-kulturális viszonyok által meghatározott. Tehát bármennyire „réginek”, azaz feltételezhetően „eredetinek”, időtállóknak is tűnjön egy műtárgy, aligha gondolhatjuk, hogy a múzeumok általa „birtokolják” a kultúra egy kis maradandó szelétét. Egyre inkább kezd világossá válni, hogy a múzeumelmélet kritikai gondolkodása elsöpörte azt az egyirányú viszonyt feltételező felfogást, miszerint „a múzeum a világról alkotott tudás legitím és szaktudományosan megalapozott birtokosaként”² az emberek műtárgyak általi nevelésére szolgál. Egy-egy steril múzeumi környezetbe átemelt tárgyról könnyebb elhinni, hogy magában hordozza a múlt hagyományos értékeit, szinte szimbólumként reprezentálva azokat. Természetesen nem a pedagógiai-oktatói múzeumi funkciót kérdőjelezi meg ez az új szemlélet, csupán túlmutat a műtárgyak tárlókban való kiállításának kizárólagosságán. Ebben az értelmezésben már nem a Bourdieu-féle „világi templomokként” tekintünk a múzeumokra, ahová a társadalom a „legszentebb kincseit”³ helyezte el, hanem olyan intézményekről beszélünk, amelyek a látogatókkal kialakított

Molnár Beáta (1991) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, molnarbeavagyok@gmail.com

¹ Fejős Zoltán: *Tárgyfordítások*. Bp. 2003. 62.

² Uo. 64.

³ Pierre Bourdieu: *A művészeti észlelés szociológiai elméletének elemei*. = *Művészetszociológia*. Válogatott tanulmányok. Szerk. Józsa Péter. Bp. 1978. 198.

konstruktív dialógusban látják és keresik a folytonos megújulás lehetőségeit. A dialógus terepe maga az intézmény, így a múzeum kommunikációs fórummá válhat, amelyben a látogatók is aktív szerepet töltenek be, vagyis az intézmény és a látogatók között létrejövő interakciók határozzák meg a múzeumi élmények milyenségét.⁴ Ezek az interakciók határozzák meg többek között az autentikusság-élményt is, amely a múzeumlátogatás, a kulturális találkozás során születik meg egy-egy látogatóban. Ez az élmény „közös produktum”, amelyben összeér a múzeumi szándék és a látogatói interpretáció.

De miért van szükségünk az autentikusságélményre? Pusztai Bertalan úgy véli, hogy a tagadhatatlanul individualizálódó késő modern társadalomból sokan keresik a menekülést valamilyen képzeletbeli ellenvilágba. Azaz mivel naponta a kultúra, a tudományosság, az értékek hanyatlását tapasztalják, szívesen menekülnek olyan helyekre, ahol mindezt öröknek és élőnek érezhetik.⁵ Ez a fajta jelentéstulajdonítás akkor válik fontossá, amikor a hagyományos értékeknek vélt jelentések „letűnőfélben” vannak, ebből fakad a múltra, az autenticitásra való vágyódás és törekvés, a hagyományok és az „eredetiség” keresése.⁶ A látogatók számára az élmény autentikussága a legfontosabb, de ez az egyediség számtalan formában megnyilvánulhat. Az autenticitás utáni vágy a „modernségre” adott válaszként is értelmezhető, ilyen értelemben tehát kulturális konstrukció.⁷ És éppen ez a paradoxon a folyamatban: minél inkább demokratizálódik a kultúra (pl. a digitalizálás révén), annál inkább válnak fontossá a „hiteles”, „igazi”, „eredeti” műtárgyak, kulturális javak, termékek. A digitális reprodukciók korában már nem elég, ha egy tárgy eredeti és nem újragyártható, szükségünk van arra a tudatra is, hogy nem érte külső (nyugati) hatás, hogy kulturálisan érintetlen (uncorrupted).⁸

Mivel a múzeum ennek a stabilitásnak képzetét sugallja, „a kultúra lehorgonyzását”⁹ is ígéri, főleg a helyi és nemzeti gyűjtemények esetében. Így az odalátogatók jogos elvárása, hogy olyasmivel találkozzanak, ami autentikus, az erre való törekvés egyszerre a látogató vágya és a múzeum érdeke. Aki belép egy múzeumba, általában elhiszi, hogy amit ott lát, az igazi, szakértők által ellenőrzött, autentikus. Egy múzeumi intézményben pedig a szakemberek azok, akik felelősséggel tartoznak, garanciát vállalnak az autentikusság felismeréséért vagy – ha szükséges – visszaszerzéséért.¹⁰ Egy kiállításon látott tárgyak az információval való telítettség szempontjából, valamint a bemutatott témára, korszakra vonatkozóan általában három nagyobb csoportba sorolhatók: autentikus, barkácsolt és tisztázatlan tárgyak.¹¹

Az autenticitás fogalmát megközelíthetjük a kiállítás/a tárgyak, illetve a látogatói élmény felől is. A tárgyi valóság megtapasztalását hideg autentikusságnak (cool authenticity), a kiállítások által kiváltott hatást, az érzelmeken alapuló élményt pedig forró autentikusságnak (hot

⁴ Frazon Zsófia: *Múzeumi reprezentáció, nyilvánosság és turizmus. = Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k.* Szerk. Fejős Zoltán. Bp. 2003. 237.

⁵ Pusztai Bertalan: *Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”.* = *Hagyomány és eredetiség.* Szerk. Wilhelm Gábor. Bp. 2007. 118.

⁶ Wolfgang Kaschuba: *Anyagi kultúra: a tárgyak nyelve. = Bevezetés az európai etnológiába.* Debrecen 2004. 196.

⁷ Richard Handler: *Authenticity.* *Anthropology Today* Vol.2. No.1(1986). 2–4.

⁸ Russel Cobb: *The Artifice of Authenticity in the Age of Digital Reproduction. = The Paradox of Authenticity in a Globalized World.* New York 2014. 2–6.

⁹ Fejős Zoltán: *Múzeum, turizmus. A kulturális találkozás és a reprezentáció rendszere. = Turizmus és kommunikáció.* Szerk. Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt. Bp.–Pécs 2000. 241.

¹⁰ Regina Bendix: *In Search of Authenticity.* London 1997. 123.

¹¹ Frazon Zsófia: *Az újrarájzolás terei.* Bp. 2009. 53.

authenticity) nevezzük. Bár ezek különböző elemei az autentikusságnak, gyakran egybemoszuk őket. Igaz, hogy ezek hatnak és visszahatnak egymásra, ám téves lenne azt feltételezni, hogy mindig egybeesnek. Ezért szükséges megkülönböztetni a kiállított tárgyak által sugallt-, és az élményen alapuló tapasztalati eredetiséget, autentikusságot.¹² Richard Handler és William Saxton értelmezése szerint az autentikus élmény akkor jelentkezik, amikor a látogatók úgy érzik, hogy egy kiállítás keretében az észlelt és érzékelt „valóság” találkozik a „valódi” lényükkel.¹³ Ehhez – az autentikus tárgyakon kívül – szükség van a hiteles kulturális kontextus megteremtésére is, hiszen ahhoz, hogy az észlelt és érzékelt valóság egybecsengjen, nem elég csupán a kiállított tárgyakra hagyatkozni.

Egy másik elméleti megközelítés szerint az autentikusság három szintjét különíthetjük el: objektív, konstruktív/szimbolikus és egzisztenciális. Ugyanakkor arra is érdemes figyelni, hogy noha a látogatónak autentikus élményben van része, ez nem mindig jelenti azt, hogy szakmailag megalapozott, hiteles kiállítást lát. Az így szerzett élmény háttérében ún. megrendezett autentikusság (staged authenticity) áll.¹⁴

Mint ahogy saját hagyományainkat, történelmünket és történeteinket is kitaláljuk, alakítjuk, majd felruházzuk jelentéssel, úgy döntjük (!) el azt is, hogy környezetünkől mi autentikus, mi az „igazi érték”. Mivel társadalmi konstrukcióról és szubjektív fogalomról van szó, az említett kategóriák sarkítottak, és nem minden esetben választhatók szét, hiszen az autentikusság absztrakció, létrehozott, megalkotott minőség, és mint ilyen objektíven nem „mérhető”. Egy inkább filozofikus szemlélet szerint az autenticitás képzelet csupán egy „ideológiai misztifikáció”,¹⁵ amely az egyén autoritását hangsúlyozza. Ezzel cseng össze Russell Cobb megközelítése is, amely szerint az autenticitás (authenticity) igencsak közel áll az autoriter (authoritarian) fogalomhoz, és mindkettő egy olyan meghatározó, domináns eszmét feltételez, amely képes bizonyos jelentéseket előhívni vagy előírni.¹⁶

Ha belegondolunk, hogy az elmúlt időben milyen kiállításokat látogattunk meg, és milyen élménnyel távoztunk, sokkal kézzelfoghatóbbá válnak az autentikusság megjelenési formái vagy saját autentikusság-élményeink. Egy hiteles kiállítás számos tényezőtől függ – a kiállítás koncepciójának kitalálásától kezdve a technikai részletekig minden lépést kurátori egyeztetések, döntések előznek meg. Amivel a látogató szembesül, az már a (részben) kész produktum, amely felfedezésre, értelmezésre vár. A következőkben három – az utóbbi években elismerésnek örvendő – erdélyi/székelyföldi kiállítás alapján világítok rá a bemutatott fogalom összetettségére. Mindhárom kiállítás lokális értékeket, életképeket mutat be: az első kettő a Csíki Székely Múzeum állandó kiállítása, a harmadik pedig a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum időszakos és vándorkiállítása.

¹² Ning Wang: *Rethinking Authenticity in Tourism Experience*. *Annals of Tourism Research* 26/2(1999). 351.

¹³ Richard Handler–William Saxton: *Dyssimulation: Reflexivity, Narrative, and the Quest for Authenticity in „Living History”*. *Cultural Anthropology* 3/3(1988). 243.

¹⁴ Dean MacCannell: *Staged Authenticity: On Arrangements of Social Space in Tourists Settings*. *The American Journal of Sociology*. Chicago 1973. 595.

¹⁵ Theodor Adorno: *The Jargon of Authenticity*. USA 1973. 14.

¹⁶ Russel Cobb: *i. m.* 2.

Csíki idők járása – Népi életképek a mindennapokból¹⁷

A múzeum állandó néprajzi kiállítása 2014-ben nyílt meg, és azóta is mind a látogatók, mind a munkatársak kedvenc tárlata. Az erre a vidékre jellemző sajátos tárgyak által a 19. század végének és a 20. század elejének csíki paraszti világát mutatja be, a csíki mindennapok sajátos életterei elevenednek meg. A kiállítás a fentről le és kintről be irányt követi: az első teremben egy havasi esztenaépület található, körülötte pedig a havasi legelőn tartózkodó juhászok életterébe nyerhet betekintést a látogató. A betekintés akár szó szerint is érthető, hiszen amennyiben elég közel megyünk, a felépített esztena berendezésének részletei, a mindennapi munka során használt eszközök láthatók – ehhez viszont oda kell menni, „be kell kérezkedni”, hiszen éppen egy tevékenység közben rajtakapott emberalak fogadja a látogatót.

Az esztena világtól kissé eltávolodva a mesterségek termébe érkezünk, ahol fafeldolgozó és famegmunkáló férfimesterségek életszerű bemutatása tárul elénk. Egy térben, kontextusba helyezve láthatóak a használati eszközök és a mesterek által készített termékek is. Az ezt követő kocsiszínbén a gazdasági élet tárgyaival lehet megismerkedni, itt találhatóak a földművelés, az állattartás és a lakótérből kiszorult, elsődleges szerepüket elvesztett, új funkcióban tovább élő tárgyak. A teremben szénaszag és a kiállító tér többi terméhez képest néhány fokkal hűvösebb „időjárás” fogadja a látogatót. A kiállítás utolsó termébe érkezve a női élettérbe tekinthetünk be. A különböző életszakaszokat bemutató, három generáció együttélésére reflektáló lakásbelső a háziiparra jellemző eszközöket, a gyapjúfeldolgozás több fázisát, a korabeli használati bútorkat mutatja be. Ebben a szobában kapnak helyet a tisztálkodási eszközök, és ez a tér szolgál a „társas élet helyszínéül” is.

A kurátorok elsődleges célja a használati tárgyak eredeti kontextusba való visszahelyezése volt, ezért olyan – a valóságot imitáló – élettereket rendeztek be, ahol ezeket nem kellett steril környezetbe, üveglapok alá száműzni. A kiállítást számos szakmai konzultáció előzte meg. „A csíki házak ilyenek voltak, ahogy itt láthatjuk, és így kell megmutatni a közönségnek. Ez a kiállítás szakmailag azért hiteles, mert nem akar több lenni annál, mint ami a múltbéli valóság volt valamikor.”¹⁸ A néprajzi kiállítás tehát megfelel a – Handler–Saxton-féle – hideg autentikusság (cool authenticity) kritériumainak, ráadásul nemcsak a múzeumi műtárgyak valóságosak, hanem a kialakított környezet is, amibe elhelyezték őket. Ez egybecseng a Dean MacCannell által objektív autentikusságnak nevezett minőséggel is, a berendezett életképek valóságshűek, és azáltal hitelesek, hogy el tudják mesélni saját történetüket. A különböző termekbe berendezett életképek *in situ* mutatják be a csíki mindennapokat.

Amennyiben népi kultúráról beszélünk, az emberek közötti kapcsolatokon és kommunikációs formákon túl azok a dolgok is beletartoznak, amelyekben társadalmi kapcsolataink megtestesülnek: a munka termékei, a mindennapi használati tárgyak, az épített környezet. Ilyen szempontból is hiteles ez a néprajzi kiállítás, ugyanis pontosan azokat a tárgyasult kulturális formákat mutatja be, amelyek szorosan hozzátartoztak az emberek hétköznapjaihoz. Ezekben a tárgyakban a kiállítás révén a közösségi gondolkodásmódok, élet- és értékhorizontok is

¹⁷ A Csíki Székely Múzeum 2014-ben megnyílt állandó néprajzi kiállítása. Kurátorok Kádár Kincső és Salló Szilárd.

¹⁸ Miklós Zoltán, a Haáz Rezső Múzeum igazgatójának szakmai megnyitóbeszédéből (2014. január 31.)

materializálódtak. Egy-egy autentikus tárgy a hagyomány fragmentuma, alkalmas tágabb jelentéskörnyezet, kontextus megteremtésére – mintegy részként bemutatva az egészet. Ezért is támadhat olyan érzése a látogatónak, hogy a tárgyak „a történelem auráját árasztják”, így téve megragadhatóvá a múltat.¹⁹ Ez a fajta eredetiséget, autenticitást idéző aura a posztmodern relativizmus fontos kiegészítője a társadalmi-kulturális egyensúly megőrzése érdekében.²⁰

Ha a látogatói élmény felől közelítjük meg a kiállítást, a hideg vagy objektív autentikussághoz hasonlóan megjelenik a forró autentikusság is. A tárlat látogatóbarát hangulatát fokozzák a beépített hangok, illatok, sőt a hőmérséklet is: például a kocsiszínben érezhető hűvösség és szénaszag vagy a mesterségek termében hallható fűrészelés hozzájárulnak a látogatói élmény autentikusságához. Ebben a megteremtett, előhívott élménykontextusban a tárgyak az emlékezés/újraélés garanciái, hiszen valamikor „bizalmas viszony” létezett köztük és az emberek között. Azért tudjuk jól érezni magunkat ismerős tárgyak és szimbólumok között, mert az identitás történelmi dimenzióját csillantják fel számunkra.²¹

A múzeumi munkatársak gyakran kitértek a kiállítás szakmai megalapozottságára, szerintük a *Csiki idők járása* a múzeum leghitelesebb kiállítása: „Ez egy szakmailag nagyon hiteles kiállítás, kár, hogy a kollégáim csak ekkora teret kaptak. De minden, amit ott látsz, fel volt kutatva, mindennek ott a helye, ahol van, szerintem a múzeum leghitelesebb kiállítása ez.”²² A kiállítás közkedveltsége a látogatói statisztikákból, a vendégkönyvekből is visszaköszön. A múzeumi munkatársak szerint a külföldi (leginkább magyarországi) látogatók egyfolytában a néprajzi kiállítást keresik, mert „az őszivel társítják, és amikor ide belépnek, úgy érzik, hogy megérkeztek. Olyan, mint egy utazás a Föld középpontja fele. Elérkeznek egészen az esszenciáig, és onnan egyetlen szippantással kiszippantják azt, amit szerintük nekik a székelyekről tudni kell. Mintha ez a kiállítás egy instant tableta lenne.”²³

Az emberek számára fontos a „valamihez/valamilyen közösséghez” való tartozás tudata, és ez a tudat attól is függ, hogy birtokolnak-e egy autentikus kultúrát, amit aztán autentikus tárgyakkal reprezentálni lehet. Ezek az autentikus tárgyak legitimálják a történetet vagy történelmet – a teljes történet pedig erősíti a tárgyak tudományos és múzeumi státuszát.²⁴

Ami a kiállításon szereplő tárgyakat illeti: legtöbbjük autentikus használati tárgy, amely belesimul, beépül abba a történetbe, amelyet a tárlat hivatott elmesélni. „Barkácsolt” tárgyaknak talán az emberalakok minősülhetnek, akikkel éppen valamilyen munkavégzés közben találkozunk. Ilyen értelemben a bábuk inkább babák, a bemutatott mindennapi élet szereplői. Tisztázatlan célú tárggyal nem találkozunk a kiállításon, hiszen a szakemberek minden részletre kiterjedő figyelemmel találták ki a koncepciót, illetve ugyanezzel a tudatossággal és precizitással vitték véghez azt, amit elképzelték.

A bemutatott kulturális értékek befogadása és a látogatókból általuk kiváltott kognitív vagy érzelmi reakció függ az egyéni értékrendtől és értelmezési szempontoktól is. Nem mindegy, hogy ki milyen elvárásokkal, reményekkel érkezik a kiállításra. Ezek a viszonyulási változók jól tükröződnek

¹⁹ Wolfgang Kaschuba: *i. m.* 191–196.

²⁰ Russell Cobb: *i. m.* 8.

²¹ Wolfgang Kaschuba: *i. m.* 198.

²² A Csiki Székely Múzeum egyik muzeológusának nyilatkozata – saját interjú, 2015.

²³ A Csiki Székely Múzeum egyik muzeológusának nyilatkozata – saját interjú, 2015.

²⁴ Frazon Zsófia: *Az újrarájzolás terei* Doktori disszertáció. Könyv: *Múzeum és kiállítás – Az újrarájzolás terei*. Bp. 2011. 25.

a vendégkönyvi bejegyzésekben is. A néprajzi kiállítás vendégkönyveiben nagyszámú olyan bejegyzés található, amely Székelyföldre, Erdélyre utal, az „igazi magyarokat” és székelyeket dicséri.

A kiállítás legnagyobb érdeme, hogy kiválóan ötvözi az autentikus tárgyak természetességét, a 19–20. századi csíki hétköznapi tevékenységeinek hangulatát és a hiteles kulturális kontextust, amelybe mindez beleépül. Ez a fajta egyensúlyi állapot, kurátori magatartás, a kiállítási technikákkal való tudatos kísérletezés pozitív elmozdulást sejtet a reflexív muzeológia irányába.

A Mikó-vár története²⁵

A Mikó-vár története című történeti kiállításban négy évszázad története elevenedik meg, hiszen a vár életében bekövetkező események nyomai folyamatosan egymásra rakódtak. A tudományos kutatások során a jelenből visszafelé haladva fokozatosan tárták fel a földfelszín alatti rétegeket. A kiállításon az eredeti helyszínen előkerült tárgyak, építészeti elemek is láthatók – mind ez európai szintű kiállítási infrastruktúrával, innovatív módszerekkel és újszerű látványvilággal.

A bevezető terem falainak jó része eredeti, udvar felőli ablakának rézsűjében 17. századi festett vakolatrétegeket, feliratokat találtak. A teremben játékosan szemléltetik, hogy milyen sorrendben találkozott a régész a különböző előásott tárgyi emlékekkel.

A következő – kutas – teremben található a 17. századi latrina, az emeletre vezető lépcsőház és az épületen belül feltárt várkút a 18. században hozzátoldott vízvezető csatornával. Az innen előkerült tárgyak a korabeli vár hétköznapijaira engednek következtetni. A vetített kosztümös kisfilmek segítségével humoros képet kaphatunk arról, hogy a felszínre hozott leletanyag a múltban miként kerülhetett a kút mélyére.

A konyhateremben valószínűsíthetően a tisztí személyzetre főztek. A kutatások során előkerült kályha és kemence, valamint a füstfogót tartó pillérek alapján készült rekonstrukciók fontos elemei a kiállításnak. Az itt vetített kisfilm az egykori konyha gyaníthatóan nyüzsgő életét mutatja be. Az utolsó terem (bástyaterem) a vár hadtörténetére fókuszál. Ebben a teremben nyílik leginkább lehetőség interaktivitásra: a fegyverekről készült hű másolatok a tapinthatóság élményét kínálják, be lehet öltözni korabeli páncélokba/öltözékbe, illetve 3D-s animáció segíti az épület átalakulásának, fejlődésének megismerését.

Autentikusság kapcsán *A Mikó-vár története* című kiállítás veti fel a legtöbb kérdést: multimédiás megoldások, szakmailag megalapozatlan feltételezésekre épülő – egyébként humoros, Magyarországon készült – kisfilmek, konyhába felakasztott műanyagsonkák, szárnyas állatok, a korszakhoz nem feltétlenül illő beöltözös kosztümök stb. Annak ellenére, hogy a kiállítás előkészítése nyolc évbe került, helyszíni elválaszthatatlan a vártól, régészeti ásatások során előkerült tárgyakat (is) mutat be, illetve számos helyi és magyarországi szakember dolgozott a kiállításon, mégsem tud teljes mértékben hiteles lenni. A kiállítás koncepciója a múzeumi munkatársak véleményét is megosztja. „Ha látogatóként mennék végig rajta, nem mondana semmit. Nem látom a koncepciót mögötte, úgy gondolom, hogy a tárgyak és az információk hiányának leplezése miatt születtek azok a látványos filmek meg minden más élményelem.”²⁶

²⁵ A Csíki Székely Múzeum 2011-ben nyílt állandó történeti kiállítása. Kurátorok, kiállításrendezők: Kaján Imre, Kósa Béla, Darvas Lóránt, Kökösy Rozália.

²⁶ A Csíki Székely Múzeum egyik muzeológusa – saját interjú (2014).

Láthatóan belső kritika is éri a kiállítás hitelességét. Ennek ellenére látvány- és élményvilágának köszönhetően megteremti a látogatók számára azt a „képzeletbeli ellenvilágot”, amelybe szívesen menekülnek.

Ami a kiállított tárgyakat illeti, a legerősebb hatást maga a tér váltja ki, hiszen a Mikó-vár falai között tárul elénk a történet. A falkutatások, a régészeti ásatások során előkerült tárgyak nagy része kiállított műtárgyként szerepel a kiállításon (pl. agyagedények, réz kiskanál, a feltárt kútszerkezet elemei), viszont ezek aránya igencsak eltörpül az egyébként domináló látványelemek, kisfilmek, hangeffektusok mellett. Szó szerint barkácsolt tárgyak a konyha rekonstrukciójához készített bútorok, múzeumpedagógiai eszközök, a kiállítás látványanyagához tartozó részletek. Tisztázatlan célú tárgyak leginkább az utolsó, bástyateremben található, ahol a várbeli hadtörténet bemutatására kerül sor (fegyverek, bútorok, berendezés).

Bár az említett kiállítás hideg/objektív autentikussága megkérdőjelezhető, a forró autentikusság nagymértékben jellemző rá. Ez a kiváltott hatást, az érzelmeken alapuló élményt jelenti, de ez az autentikusságélmény nem esik mindig egybe a kiállított tárgyak hitelességével. A múzeumi munkatársak a kritikák mellett azt is elmondták, hogy a látogatók élvezik és szeretik a tárlatot, hiszen olyan újszerű technológiával és látványelemekkel ruházták fel, amelyek lenyűgözik az embereket. „A vártörténeti kiállítás nagyon szerethető, hagytak helyet muzpedás foglalkozásoknak, a tervezéskor külön figyelmet szenteltek a múzeumpedagógiai eszközök beszerzésére. Mind a gyerekek, mind a felnőttek nagyon élvezik, nagy sikernek örvend ez a kiállítás.”²⁷

A vendégkönyvek tanulmányozása közben olyan kritikákat is olvashatunk, amelyek a hideg autentikusság, a célzott tájékoztatás hiányát kifogásolják: „Hiányoznak a vár történetével kapcsolatos magyarázó szövegek. A technikák, trükkök először ledöbbennek, de 10 perc után unalmassá válnak. Hidvégi Mikó Ferencz korát és társadalmát részletesebben, hitelesebben kellene szemléltetni.”²⁸

A hideg autentikusság megkérdőjelezhetősége ellenére a kiállítás hangulata megragadja az embereket, folyamatosan élményben van részük a megtekintése alatt. *A Mikó-vár története* című kiállításon a hideg és forró autentikusság nem esik egybe. Noha a látogatóknak autentikus élményben van részük, nem jelenti azt, hogy valóban teljes mértékben hiteles, szakmailag megalapozott tárlatot látnak. Ezt a jelenséget nevezi MacCannell megrendezett autentikusságnak (staged authenticity).²⁹

Ez a fajta múzeumi környezet, ahol a műtárgyak, a vizualitás, grafikai és látványelemek, múzeumpedagógiai eszközök együttesen vannak jelen, a 21. század múzeumi elvárásaira adott válaszként is értelmezhető. Míg a régi kiállítások gyakran csak a gyűjtemények bemutatására hagyatkoztak, ez az új forma új kontextusba helyezi a tárgyakat és a látogatót egyaránt, hiszen a kurátori praxis, a kiállítási technikák átalakulásával együtt megváltozik, mondhatni felértékelődik a múzeumlátogató szerepe, közreműködése is. A kortárs (ha úgy tetszik: európai rangú) kiállítási kultúrához való alkalmazkodás, ennek el- és befogadása nehezebben működik egy olyan társadalmi-kulturális közegben, ahol mind a múzeumi munkatársak, mind a látogatók egy része – a lehetőségek és külső-belső elvárások miatt – a statikus múzeumi megoldásokat preferálták. Ez az új, a Csiki Székely Múzeum által felvállalt múzeumi törekvés

²⁷ A Csiki Székely Múzeum egyik munkatársa – saját interjú (2014).

²⁸ A Csiki Székely Múzeum *A Mikó-vár története* c. kiállításának vendégkönyvéből, 2012-es bejegyzés.

²⁹ Dean MacCannell: *i. m.* 595.

sokszor szemben áll azzal a múzeumideával, ami mellett már korábban tudományos/látogatói tevékenységük, szerepük során elkötelezték magukat.

Hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy tiszta, egyértelmű megoldások mára már egyre kevésbé láthatók, sokkal inkább „hibrid formákkal találkozhatunk, amelyek jelentésbeli struktúrájának szétszalazása kimeríthetetlenül gazdag terepet kínál az etnográfiai/antropológiai vizsgálatok és elemzések számára”.³⁰ A kiállítások befogadásának, értelmezésének elengedhetetlen feltétele a múzeumi intézmények iránt tanúsított bizalom és a múzeumban dolgozó szakemberek felelőssége ennek az elvárásnak eleget tenni, azaz a bizalmat fenntartani, és jelenleg talán ez a múzeum legnagyobb kihívása, legfontosabb feladata.

Anna – asszonysors a XX. században³¹

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum legújabb időszakos (és vándor-) kiállítása egy női életút felől igyekszik bemutatni a huszadik századi székelyföldi hagyományos paraszti kultúrát a néprajzi muzeológia eszköztáranak, valamint a modern technikai megoldások segítségével. A kiállítás számos izgalmas kérdésfelvetést tár a látogató elé, aki – a kiállítás céljának megfelelően – válaszok helyett még több kérdéssel távozik a tárlatlátogatás után. Az *Anna* – erdélyi viszonylatban – teljesen újszerű színfolt, olyan kiállítás, amely interaktív minősítését nem a termék sarkába helyezett érintőképernyős információpultok miatt kapta. A kiállítás a látogatót is bevonja a bemutatott életút alakításába, így az elmesélt történet még személyesebbé válik.

A kiállítás a 20. századi székely női sorsokból összegyűrt Anna életútjának fontosabb fordulópontjait mutatja be. Az első terem egy székelyföldi utcába kalauzol: székelykapu, hagyományos székely porta udvara, földre rajzolt hagyományos gyermekjátékok. A terem élethűségét fokozzák a kékre meszelt homlokzatú parasztház részletei, a csűrkapura szegezett száradó báránybőrök. A második teremben egy „igazi csűrben” találjuk magunkat, friss szalmaillattal, szénabálákkal, a csűr közepén mulatozó fiatalokkal. A kurátorok izléses célzással – Maszelka János *Megeés* című festményének alapján készült óriásposzterrel – jelzik a csürbéli történetet, miközben Anna saját hangján meséli el a „bajt”: „Mít csináltál, Anna? Megvert az Isten, de meg apám is a nadrágszíjával. Uram, bocsásd meg bűneimet!” Ezután találkozunk Rebi nénivel, aki segít Anna „baján”, kicsit távolabb pedig egy feszület és egy templomi pad látható, ahol a hasonló helyzetben lévő, a helyi társadalomból kivaszított lányok tartanak ekléziát.

Ezután válik ketté a történet, a látogatónak kell eldöntenie, hogy melyik ajtón lép be, ezzel a gesztusával egyben eldöntve Anna sorsát is: férjhez megy egy szomszéd falubéli idős férfihoz, vagy megszökik, és szolgálóleány lesz egy városi zsidó családnál. Annak függvényében, hogy melyik ajtón lépünk be, különböző stílusú lakásbelsőbe érkezünk. Ha Annát inkább „férjhez adjuk”, két személyre terít asztalt, főz, vasal, gazdálkodik. A kiállítás további részében gazdasági eszközök, hombárok, lisztesládák, tele zsákok láthatók. Ha a másik történeti szálát választjuk, akkor Anna városi, polgári környezetben épp asztalt terít, és az őt befogadó zsidó családnak szolgálja fel az ebédet. A következő szint már az ötvenes évek hangulatát idézi, az egyik oldalon

³⁰ Frazon Zsófia: *i. m.* 13.

³¹ A Haáz Rezső Múzeum néprajzi kiállítása, 2015-ben nyílt meg Székelyudvarhelyen, majd 2016-ban Marosvásárhelyre költöztették. 2017. november 29. – 2018. április 30. között a budapesti Nemzeti Múzeumban volt látogatható. Kurátorok Kinda István, Miklós Zoltán, Salló Szilárd, Szócs Levente, Vajda András.

épp az erőltetett kollektivizálásnak lehetünk tanúi, a másik oldalon a zsidó polgárcsaládot deportálták, Anna a kommunista hatalom kiszolgálója lett, és saját falujába visszatérve hozzálat a kommunista eszmék terjesztéséhez. A két változat tárgyi környezete hűen idézi a korszakot: az elsöben a beszołgáltatandó gabona, zsákokkal telerakott szekér, falakra ragasztott propagandaplakátok. Ebböł a kiszołgáltatott helyzetböl Anna a városba meneköl, és egy varrodában helyezkedik el (ennek hangulatát egy vetített rövidfilmmel erősítik fel). A másik perspektívát Gheorghe Gheorghiu-Dej képe, a Román Szocialista Párt és a Román Kommunista Párt címere, a kommunista agitátor kellékei (írógép, pártjelvények, telefon, dokumentumok) illusztrálják. Nagyszerű megoldás, hogy a két életút itt egy üveglak segítségével „összeér”: ez jelzi, hogy ebben az időben párhuzamos szemléletek érvényesültek Székelyföldön (is).

A következő teremben ismét találkoznak a narrációs szálak. A kiállítás ezen része a hetvenes évek Romániáját eleveníti meg, ahol Anna már egy panellakás ablakából követi a történelem alakulását. Ami a tárgyi kontextust illeti, ebben a térben a Ceaușescu-házaspárról készült plakett, korabeli plakátok és statisztikák biztosítják a történet keretét. Továbbhaladva egy tömbházlakás konyhájába, majd szobájába nyerhetünk betekintést, ahol korabeli háztartási cikkek és a korszakra jellemző lakásdíszek láthatók (üveghal, csipke, porcelánfigurák). Ezt követően szürke betonoszlopokkal szembesülünk, amelyek az épülő tömbházakat – és az épülő kommunizmust – vetítik előre. A kiállítás során Annát nem látjuk, csupán hangját halljuk, amint saját történetét/történeteit meséli. Ez a fajta szubjektivitás, a kiállítás „főszereplőjének” jelenléte hozzájárul a tárlat élményszerű befogadásához.

A kiállítás több szempontból is példaértékű. Érződik rajta a mögöttes „csapatmunka” (kurátori székelyföldi-erdélyi múzeumok/intézmények néprajzos szakemberei), a részletekre figyelő, alaposan átgondolt koncepció, az innovatív ötletek, a felénk még többnyire újszerű megoldások, valamint a szakmai-kutatói igényesség ötvözése. Ezt erősíti fel a személyesség, a tárlat „hangneme”, illetve az a fajta reflexív attitűd, amellyel kérdezésre, továbbgondolásra bír. Anna két életútjának alakulása/alakítása kísérleti jellegű, ahol „a bemutatott női életút egyszerre célja és kerete a kiállításnak, egyszerre tematizál és kontextualizál”.³² A kiállítás nem csupán az elmesélt történetet tárja a látogatók elé, hanem rávilágít a korszakra jellemző társadalmi normákra, az alá-fölrendelő viszonyokra, a női kiszołgáltatottságra, illetve az elvárt viselkedésformákra is. A kiállítás autenticusságát fokozza az is, hogy rávilágít: a múzeumokban, gyűjteményekben létező tárgyak vagy tárgye gyűjtemések nem értelmezhetők csupán önmagukban, ugyanis valamikor szerves részét képezték egy-egy személy vagy csoport életének. Az intézményi (vagy kurátori) hitelesség is fontos szerepet játszik egy-egy kiállítás létrehozásában, hiszen a témaválasztással és a kivitelezéssel felhívja a figyelmet bizonyos társadalmi problémák vagy jelenségek összetettségére, túlmutatva a tárgyak prezentációján. Ezzel a múzeumi szemlélettel sikerült megbontani a „nemzeti történelem” fogalmának merevségét. A politikatörténet hatalmi viszonyokat adottnak tekintő, és azokra alig vagy csak óvatosan reflektáló objektív kiállítások alkalmatlanok arra, hogy a látogatókat társadalmi problémákkal, esetleg saját életükkel, szerepükkel szembesítsék.³³ Ez a kiállítás többek között azzal szembesít, hogy a történelem gyakran a benne szereplő egyének „feje fölött” történt meg. A hasonló tematikájú kiállítások a saját (nemzeti, nemi) identitásunk személyessé tételéért, megéléséért is felelnek.

³² Vajda András: *Asszonyors, asszonyszerep újító múzeumi bemutatásban*. Művelődés 8(2015). LXVIII. 30.

³³ György Péter: *Változatok székely asszonyorsra*. Élet és Irodalom LXII(2018), 5. sz. február 2. <http://www.es.hu/cikk/2018-02-02/gyorgy-peter/valtozatok-szekely-asszonyorsra.html>

Ami a bemutatott (inkább felhasznált, beépített) tárgyakat illeti, a korszaknak mára már akár szimbolikusan mondható, de a hétköznapiakban meghatározó szerepet játszó tárgyait láthatjuk. A bemutatott korszak csupán néhány évtizeddel nyúlik vissza időben, tehát a kiállítás tárgyi kontextusa nem az elmúlt évszázadok során értékelődött fel, hanem azáltal ruházzuk fel jelentésekkel, hogy látogatóként még ma is aktívan, emlékezve viszonyulunk hozzá. Amit a kiállításon látunk, mind autentikus (kölcsonként konyhabútor, használati tárgyak, falvédők stb.), hiszen nem is olyan régen (talán még ma is) még a székely mindennapok szerves része volt. A kiállítás kapcsán inkább a forró autentikusság aktiválódik a látogatókban, szinte lehetetlen semlegesen végigsétálni a tárlaton. Érzelmeket vált ki, és kérdezésre bír. Nemcsak hogy el tudjuk képzelni Annát, mindkét élettörténetével együtt, hanem szinte el is hisszük, hogy amit látunk, és amit Anna mesél nekünk, az mind megtörtént, és mind úgy történt meg, ahogy elmeséli. A bemutatott életpályák tökéletesen „megrendezett” autentikussága (staged authenticity) által részben múzeumban, részben pedig színházban érezhetjük magunkat, ahol a történetnek díszlete és (fő)szereplője van, de ahol nézőként nem passzív figyelmet, hanem aktív, döntésképes és történetalakító szerepjátékot követel a teremtett világ.

Mindhárom itt bemutatott kiállítás rávilágít az autentikusság viszonylagos voltára. Az autenticitás kérdése ugyanis összetett, függ a múzeumi intézmény prioritásaitól, intézményi stratégiájától, a kurátori elképzelésektől és nem utolsósorban függ a látogató értékrendjétől, elvárási horizontjától. Mint ilyen az autenticitás képzete, megélése kulturálisan, szociálisan meghatározott. Egy-egy bemutatott, kiállítási térbe emelt, múzeumi tárgyak által reprezentált téma elméleti megközelítése és gyakorlati következménye számos szubjektív befolyásoló tényező függvénye, sosem egy előre látható forgatókönyv szerint alakul.

A 21. században a poszt szocialista országokban is kezd egyre inkább felerősödni a társadalomszövettel foglalkozó intézmények szerepe, ezért megítélésüket, gyakorlati tevékenységüket és a történelemhez való viszonyukat is befolyásolja az a felszabadított, átrendeződő ideológiai tér, amely újra elmondhatóvá tett történeteket, láthatóvá tett titkokat és új értelmezést adott bizonyos összefüggéseknek.³⁴ Egyre több olyan kiállítás nyílik, amely ezeknek a ki nem mondott (eddig még fel nem vállalt) történeteknek ad teret. Ehhez az új helyzethez kell alkalmazkodniuk a székelyföldi, erdélyi múzeumi intézményeknek is, különös tekintettel a látogatók megváltozott érdeklődésére, tapasztalataira, elvárásaira – az adott történelmi időszakot átélő, saját történelmi tapasztalattal és emlékekkel rendelkező látogatókra, valamint az élménykultúrán szocializálódott, kortárs kulturális fogyasztási szokásokkal és elvárásokkal rendelkező új generációkra egyaránt. Éppen ezért nem mindegy, hogy milyen – kulturálisan és szociálisan meghatározott – elvárásokkal érkezik a múzeumlátogató, hiszen mindenki más és más autentikusságképzetekkel rendelkezik.

A hideg autentikusság kérdése látszólag egyértelműen eldönthető, hiszen a tárgyak eredetisége a tét. A forró, élményközpontú autentikusság viszont már több kérdést is felvet: függ a kiállításokon alkalmazott beszédmódtól, hangnemtől, a diszkurzív tér kialakításától, a vizuális és auditív (esetenként más érzékszervekre is kiterjedő) hatásoktól, az interakció lehetőségének mértékétől, illetve ezek kölcsönhatásaitól. Annak ellenére, hogy a hideg autentikusság mértéke különbözik, mindhárom kiállítás esetében „nagyfokú” forró autentikusságról beszélhetünk,

³⁴ Frazon Zsófia: uo. 18.

hiszen a látogatók élményekkel gazdagodnak, megélik, befogadják a látottakat, és közben elhiszik, hogy amivel egy-egy kiállításon találkoznak, az a történelem pontos leképezése, múzeumi reprezentációja. Ilyen értelemben nyilván nem húzható egyértelmű határvonal a forró, illetve a megrendezett autentikusság közé, hiszen ezek tapasztalati szinten gyakran egybecsúsznak – még a valóságtól elrugaszkodott, kutatói munkát és műtárgyakat nélkülöző/mellőző, csupán az érzékszervekre hagyatkozó és ezáltal élményeket generáló kiállítás is lehet „hiteles”, ha úgy „rendezik meg”, hogy azt a látogatók igazának, autentikusnak élik meg. Mindenképpen a múzeum (a kurátor) felelőssége a hiteles, autentikus tartalom biztosítása, ugyanis a már szinte végtelennek tűnő múzeumi funkciók között elsők között szerepel a kutatás, feltárás és hiteles bemutatás.

Azért is fontos felismerni és megérteni az autenticitás fogalmának szintjeit, hogy tudatosabban és árnyaltabban tudjunk viszonyulni egy-egy kiállításhoz. Egy ilyen megfoghatatlan, „ideológiai misztifikáció” leginkább a relativizált viszonyrendszerek megértéséhez járul hozzá: hogyan viszonyul a kiállítás a valósághoz, hogyan viszonyulnak a tárgyak egymáshoz, hogyan a látogatóhoz, milyen kapcsolat alakul ki a tárgyak által bemutatott téma és a látogató között, és nem utolsósorban hogyan viszonyul maga a látogató a kiállításhoz. A múzeumi reprezentációk befogadásától, megélésétől függ az autentikusság is. Ezek a mechanizmusok gyakorlati szinten természetes elemei a látogatói habitusok és élmények kialakulásának, elméleti szinten pedig a folyamatosan megújuló múzeumi diskurzus tematizálásában játszanak fontos szerepet.

Az autenticitás tehát absztrakció, kulturális konstrukció, amely meghatározza a múzeumi kiállításokhoz fűződő viszonyunkat. Ilyen értelemben talán nem is a műtárgyak hitelessége, sokkal inkább az általuk, közöttük szerzett kiállítási élmény autentikussága dönti majd el, hogy melyek azok az irányvonalat kijelölő kiállítási törekvések és tendenciák, amelyeket érdemes lesz követnie a holnap múzeumának.

Variations on the Authenticity of the Museum à propos Three Exhibitions in Szeklerland

Keywords: transnational museum history, ethnographic museums, museology, Szeklerland, Szekler Museum of Ciuc, „Haáz Rezső” Museum in Odorhei

Most objects exhibited in a museum have not been made originally for the purpose to be exhibited there. These objects are primarily endowed with meaning by the researcher or museologist in the course of collection or selection of the material. Their interpretation is also determined by the concept of the exhibition defined by the curator, and not least by the visitors' responses to them.

We are slowly getting used to the idea that museums have changed or are still in a process of transformation, and the discourse about them has changed accordingly. Until recently, the concept and context of the museum has implied constancy, stability, fixed values and fixed times, but today it has relativised. This relativity brings up several questions in museology, curatorial practice and visitors alike. In this article, I shall focus on the most fundamental concept of museology, namely the problem of *authenticity*, shedding light on the external and internal factors that continuously define and shape our thinking about authenticity.

KÖSZÖNTÉS

A. Gergely András

Folyamatok, hitek, vallások. *Pócs Éva tiszteletére*

Nem könyvújdonság már Pócs Éva maga szerkesztette sorozatában sem a pár éve megjelent (de nem túl sok helyen reflektált) *Folyamatok és fordulópontok* kötet, sem az átalakulási helyzetek, múltó idők vagy sorsfordulók áttekintő elemzése a néprajztudomány kortárs alkotóinak köreiben, hisz a néprajzi változáskutatás évtizedek óta evidens paradigmája a hazai és európai etnográfianak. A kötet¹ tanulmányaiiban a változás rejtélyes állandósága s az állandósuló átalakulás harmóniája jószerivel kimondatlanul is közös alap, üdvözlétképpen Pócs Éva életműve és személye, törekvései és eredményei elismerésül s ugyanakkor a kultúrák találkozási pontjain, irányadó trendjein átívelő hatások együtteseként. Ünnepi viszont maga a válogatás: a 70 éves Andrásfalvy Bertalan tiszteletére megszólaló kollégák és hallgatók etnográfiai tanulmányai-ból állt össze az a kötet, mely a *Studia Ethnologica Hungarica* IV. részeként kínálja hazai és (messzi-közeli) külföldi terepmunkák összefoglaló kutatási témáit. A Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszéke a tanszékalapító emeritus professzor üdvére szóló ajánlással úgy örvendezteteti meg a korszakos hatású akademikust a vezetése alatt indult kutatások zárótanulmányaival, tapasztalati összegzésével, hogy a mikro-miliókben zajló adatfelvételek mellett nagy ívű összefoglalókkal teszi komplexszé a szakma jeles vezetőjének tematikai és érdeklődési szférájába illő feltárásokat. Minthogy Andrásfalvy kutatóként, majd szaktudósként, később kulturális miniszterként, tudományművelésben is tradicionális értékrendet hordozó közszereplőként, művelődéspolitikusként volt jelen a köztudatban, így mindazon szakmatörténetileg is jelentős kutatások, melyek a pécsi műhelyből indultak, itt szinte követhetetlen sokrétűségű összképpel kerülnek a tanulmányokba.

Bevezetésül az akkori ünneplő konferencián előadó Vargyas Gábor taglalja Andrásfalvy néprajzi bibliográfiáját és alapos részletességű életútösszegzését, a tudós-politikus-kutató vállalásainak módját, okát és tágabb horizontját, mégpedig köszöntő méltatását Arnold van Gennep átmeneti rítusainak ismertetésével és a „küszöbállapotok” részletrajzaival keretezve. A rangos kollégája, Kisbán Eszter mintegy az átalakuló, de gazdagodása közben is mindegyre hagyományként tovább élő ízlés-hagyományok egyikét, a táplálkozáskultúrában széles területen elterjedt savanyú ízesítés

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

¹ Pócs Éva szerk. *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. L'Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék, Bp. 2003. 368 oldal.

néprajzának regionális rajzolatát mutatja be... szinte meghökkentve olvasóját azzal, miképpen és miért oly sokatmondóan eltérőek a történeti formák az ízesítésben a lengyel, galíciai, bukovinai és moldvai, dél-romániai és magyarországi konyhákban, milyen alapanyagok mikénti felhasználása és szakácskönyvei kínálták a paraszti kultúrában a „savanyú ízlésirány” kontinuitását az újkorban és a modern korban. A köznépi táplálkozástörténet ecethasználati, erjesztési, tejes és káposztás variációi noha kevésbé a modern fordulópontokhoz köthetők, Bán Eszter „vázlatában” az átalakuló hagyomány a változékonyság példatárával és térbeli megjelenítésével épp azt bizonyítja, miként marad kontinuitás maga a változás is, ha étrendről, termő gabonából és gyűjtögetett gyümölcsökből készülő táplálékok, böjti és ünnepi változatokban, leveses vagy húskísérő, szegényeknek vagy gazdagéknak való, keleti vagy északi térségek hagyományából „átjött” változatosságban mutatkoznak. Takács Lilla a Somogy megyei Horvátkút település- és szőlőhegy-történiáját dolgozza föl, benépesedés és birtokviszonyok, gondolkodás- és életmód-minták terén a 16. századi átalakulását követő, a 20. századra szórványosodás jeleit mutató hegyközségi társadalomtörténetét taglalja. Sági Edit ugyancsak a modernizáció hatására átalakuló eszköztár és a jószágtartás kulturális dimenzióit járja be, de nem szűken magyar, hanem finnországi lapp rénszarvastartók körében. Az arktikus ökológiai viszonyok relatív tartóssága mellett a természeti környezet megbecsülésére és a technikai civilizáció hatásaira figyel, a határokon túlnyúló réntenyésztés mellett a létfenntartás új eszközeire is kitérve: a kulturális mag állandósága mellett a motoros szánok korszaka is beköszönt, a kisebbségi és etnikai eltérések mellett a kulturális diverzitást átható életszínvonal-változások képviselik a folyamatok fordulópontját. A nagy népektől körülvevett, etnikai és etnokulturális sajátosságait féltve őrző, de adaptációban is helyt álló számi népesség „összeomlást és beolvadást elkerülve megmaradó” azonosságadata ékes bizonyága a változó feltételek közötti értékörzésnek. E kulturális viselkedésmódok talán még kontrasztosabbak a Nagy Zoltán által kutatott szibériai hantik körében, ahol a nyelv és sokszor a létfeltételek lassú megszűnését az adaptáció technológiai tüneményei segítik, mint például a televíziós feldolgozás a vadász életmódot városi életszférával kiegészítő családfelelős életmódpéldáival illusztrál. A tajgán megélt valóság-tapasztalat és a televíziós élmény regényes, szinte szakrális átélése a kettősség átmenetiségében mutatkozik meg, a tévé mint „házi szellem” is funkciót kap, a televíziós világkép a hiedelemváltozásokra is kihat, erdei-falusi és „külföldi”-orszopozíciós modellekbe enged betekintést, két (vagy több) rész-kultúra identitásformáló hatás-együttesére, szimbolikus küzdelmére nyújt rátekintési lehetőséget. Filep Antal a kisalföldi Tóközben végez változásvizsgálatot, jogszokások és közösségi büntetésformák jellegzetes modelljeinek ismeretében ered egy ötvenes évek végi eseménysor nyomába, tiltott határátlépés vádjának és büntetésének fogadtatását részletezi a falusi osztályharc egyes állomásainak követésével. Vargyas Gábor nagydoktori disszertációjának témájából, a vietnami brú népcsoport vallási rendszerében zajló változásokról, hagyománycentrikus és újítás-fókuszált antropológiai vizsgálatok tapasztalatairól kerekít izgalmas összkepet, a hegyi törzs környezetéhez és szakrális tradícióihoz kapcsolódó mentalitásáról ad intenzív áttekintést. Az új aratási és cséplési módszerek elterjedése közepette megmaradó rizsistennőkultusz és a „rituális technológiák” állapotrajza mellett egyén és közösség kihívó konfliktusát mutatja be az újítások és szakralitások dichotómiája keretében. Pöcs Éva, ki amúgy e sorozat főszerkesztője is (és segítségével már a másfél tucat kötetben is túl vannak), a 16–18. századi boszorkányperekben megfogalmazódó időjárás-manipuláció, esővarázslás és idővarázslás mitikus körét taglalja: szárazság, jégeső, időrontás, falusi mágia, demonológia és papi varázslás kérdéseiről a boszorkányüldözés magyarországi tényanyagára hagyatkozva komponál illusztrált és roppant izgalmas tér-kepet, „felhőhajtó” és „zivatarúzó” garabonciásokkal, „zivatarsárkányokkal”, idővarázsló

táptosokkal, jégcsőszökkel, ördögszövetségesekkel és tündérvarázslókkal. Ugyancsak „ördögi kapcsolatokkal” összefüggésben, a magyarországi Faust-mondakör térbeliségét és időiségét részletező tanulmánnyal szerepel Frazon Zsófia, aki a szájhagyomány és az írott források eltéréseit, sátáni kísértések és Luther *Asztali beszélgetése*iben megjelenő szövetségkötés látomásos végkifejletét (megannyi korabeli párhuzammal) értelmezési keretbe fogva, a protestáns ördögsvetség magyarországi néphitbe átkerült változatával kiegészítve tárja föl egyéni tónusban. A hiedelemalakok néprajza és a garabonciás diák vagy tudós (helyenként tudós kocsis) mondai tartalmi és a prédikációirodalomban is jelen lévő ördögsvetségi elképzelések sajátos kapcsolatrendszerében a tágabb európai hagyományba illeszkedő magyar változatok kapnak élfényt és árnyalt bemutatást. Változás és átalakulás ekkénti kultúratörténeti rajzolata a „fausti” irodalom, a nyomtatványok, ponyvák, református kollégiumi képzetátvételek olyan sztereotípiavariánsok őrzői, melyekhez funkcionálisan hasonló részletez a kötet következő tanulmánya is: Tóth G. Péter a nemzeti értékkép-formálás eredettörténetéhez nyúl vissza, a magyarokról kialakult „embrevő-törökverő” képzeteket taglalva végvári katonák „kannibalizmusára” utaló források nyomán. A történeti ábrázolás-irodalom (Bonfini, Drakula, Báthory Erzsébet, Dózsa-kivégzés metszetei) és Kézai, Anonymus, Bonfini írásai vagy mintegy ezer év óta a legtöbb írott forrás szerint „vérben gázoló”, az ellenség szívét rituálisan kimetsző és fölزابáló „magyar kannibalizmus” változatai, horrorisztikus és vámpiros átmenetei egészen a 18. századig fennmaradtak mint az európai végvidékek rémségességét illusztráló képzetek, melyeknek kultúratörténeti alapjai és átmenetei adják az Európa peremén élők „vadállatiasságának” bizonyosságát, majd az újkori népcsoportkapcsolatok révén a változás lassú bekövetkezéséhez, s ezek szolgáltak alapul e ritka folyamatábrához. Eposzok, az elit és a populáris kultúra hagyományképzetei kínáltak témát Mikos Éva dolgozatához is, kinek vállalása az irodalmi eposzokban megjelenő népies hatások, népszerű és hagyománykövető felfogások, átértelmezések forrásanyagát feltáró ismertetés volt. Az irodalomtudomány és a szövegfolklor-kutatások határán fogant tanulmányban széles ívű populáris-kultúra-szemlélet ad a Szerző, avagy a szájhagyomány és a népi írásbeliség határpontjain fölletl változatokból táral hősköltészeti alapokra épített mentalitástörténetet: a Csodaszarvas „epikai perspektívája”, a történeti tárgyú ponyvairodalom nemzetigenezis-rajza, a fehér ló, az ősmagyar áldozatfelmutatás táltosai, végül a kalendáriumok és naptárak romantikus konstruktumainak visszahatása a szépliteratúra legkiválóbbjaira (Vörösmarty, Arany) és a történeti nemzetvallásokra (Czuczor, Dunamelléki, Ipolyi, ősi hitvilág-interpretációk) itt szövegvizsgálatok változáskutatásának keretében, a „nemzeti nagyelbeszélések” alakzataiban kerülnek terítékre, elsősorban is forráskritikai összefüggések között. Elbeszélés, a mesemondó és szövege foratókönyvszerű kommunikációs helyzete, a hétköznapi „performance” az a kontextus, amelyben Nagy Ilona kiemeli a textus, maga az archívumokból kibányászott szöveg továbbadásának módjára vonatkozó információk jelentőségét. A gyűjtő tekintete, az elemzés lehetősége, a hiedelemmondák világértelmezése melletti narratív szituációelemzések jelentéstere kap itt kiemelt hangsúlyt, melyet még alátámaszt a lejegyzés számos körülménye, az előadó és a rögzítő szituatív viszonya is. Így a mese vagy történetmondás kiegészül(het) a narratívák lokális identitást vagy a mesélő személyes világképét tükröző felfogásmóddal, gesztusokkal, megjelenítési körülményekkel. A bemutatkozás, a prózai narratívák, a versengő elbeszéléseket közreadók személyes világa, családi háttere, a mesemondások alkalmi és szokásrendje is befolyásolja sokszor, milyen tartalmak és hangsúlyok jelenhetnek meg, s hogyan változik meg maga a gyűjtés módja, technikája, személyközi kapcsolatrendje, tartalma, melyek ugyancsak változást és állandóságot tükröznek egyszerre. S mert a szövegek, mesék, értelmezések folklor-tartalmi is szituatívák, a kutatástörténet kénytelen-kelletlen számol is a változatokkal,

hermeneutikai megközelítés lehetőségével, reflexiókkal, a gyűjtő befogadói, „megengedő” gondolkodásával... – mint ezt hatévnyi détári mesegyűjtő tapasztalatai alapján Ekler Andrea észlelte. A hermeneutikai pozíció „egyáltalán nem az uralkodás tudománya, tehát nem elsajátítás, birtokbavétel”, hanem „alárendeli magát a szöveg uralmi igényeinek”, „az értelem érvényesülését szolgálja azáltal, hogy kifejezetten és tudatosan áthidalja azt az időbeli távolságot, amely az interpretálót elválasztja a szövegtől, s legyőzi az értelem elidegenedését, mely a szöveget éri” – idézi Gadamer filozófiai vázlatát az *Igazság és módszer* kötetből. A kutatás közbeni viszony adatközlő és kutató között „a szövegegységekben, nyelvi megnyilatkozásokban manifesztálódik”, a kutató kérdésére az adatközlő válaszként értelmezett szöveggel nyilvánul meg, így szinte eleve utal az értelmezés funkciójára... Ennek rendjét, variánsait, a beszéd jelrendszeri sajátosságait taglalva strukturális, poétikai, szövegszűzés és motívumrendszer alapján klasszifikálja a gyűjtött szövegeket, saját példatárral kiegészítve teoretikus megállapításait. Az így létrejövő határhelyzet a szöveg világát az egyedi, az emberi létre, természetre, világmindenségre vonatkozó tartalmak közötti válaszfal, de találkozási pont is, melyben maga a hagyományos szövegek modellálásának belső dimenziója is. Belső és formális, egyúttal a vallási-ideológiai tartalmakat hordozó kifejezőeszközök, s leginkább a tánc szerepe jeleníti meg a lelki világokban folyamatosan mutatkozó odaadást, melyről Farkas Judit írása szól, kiemelten a Krisna-tudatban élők körében folytatott kutatásai alapján. A hároméves résztvevő megfigyelésre és interjúkra épülő pécsi közösségvizsgálat a tánc vallási létben betöltött szerepére, az emberi létezés természetének és misztikumának kifejeződésére, céltudatos és akaratlagos motorikus tevékenységre irányul, mely „kulturálisan meghatározott nonverbális testmozgások sorozatából áll [...], s megkülönböztethető [...] benső és esztétikai értékkel rendelkezik” (332. oldal). A vallásban és a táncokban is létrehozott célok és funkciók nemcsak magyarázzák a vallást, hanem szerepeket is kreálnak, megújítanak és megerősítenek, istenimádat célját szolgálják, és naponta többszöri változatban gyakorolva szolgálják Krisnát a tánc esztétikumának ajándéka révén. A táncszertartások illemrendje, szabályozott mozdulatsora az anyagi világgal és annak kötöttségeivel szemben álló funkciója a szeretet és odaadás révén a lelki valóságot jeleníti meg a hívők és környezetük számára, mintegy Krisna valóságaként, a világban való működés elősegítésképpen. Ugyanakkor a krisnások számára is visszatérő kérdés, az indiai vallás és a magyar életmód közötti találkozás élményének témaköre az, ami az eredeti indiai tánclépések és gesztusjelentések rendjének magyarországi gyakorlatba illesztése kapcsán fölmerül: ha a tánc kulturálisan meghatározott, átvehető-e az eredeti változatok, jelentéstartalmaik mennyiben változnak, eszköztáruk milyen folyamatok tükrében fog megváltozni.

Jelenmúlt mint szaktudományi jövő

Változások, a néprajz, a folklorisztika vagy a kulturális antropológia „felségterületén” zajló átalakulások tematikus foglalatja előzi meg azt a kötetet, amely *Múlt és jelen* címmel, ugyancsak Pócs Éva szerkesztésében látott napvilágot² azzal a hívószóval, hogy a Kárpát-medence felsőfokú oktatási intézményeiben és oktatói révén megjelenített szaktudományi érdeklődésről

² Tudományos konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének 10 éves jubileumán, 2001. szeptember 17-18-án. *Studia Ethnologica Hungarica V. L'Harmattan – Pécsi Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. 2004. Szerkesztette Pócs Éva, 228 oldal.*

áttekintést adjon tematikus dolgozatokban. A néprajz, a művelődéstörténet, a folklórkutatás, az etnoföldrajz, az irodalom, képzőművészet és iparművészet, a szakralitás-elemzések széles köre mint a múlt jelene vagy tágabban a jelen múltidejű történésvázának okszerű előzménye jelenik meg a kötet írásaiban, kicsit azzal a „csakazértis tudomány” alapállással, amelynek a kézenfekvő historikum nem egyetlen támasza, hanem a változásban és tematikai frissülésben beálló irányváltások leképezési módja is. Szemben azokkal, akiknek a folklórkutatás a divathullámoknak is kitett „változatlan-ság-vizsgálatok” ágazata volt, Pócs Éva kiemeli már előszavában is, hogy az „idejétmúltságok” nem csupán a témaválasztásban és prezentációban jelennek meg, hanem a szemléletmódok és átalakuló módszertanok is éppoly markáns arculatot kölcsönöznek a múltra épülő jelenkutatásnak, mint hordozott egykor az archiválás, a mindennapi vallásosság vagy például a város és falu viszonyának mindig módosuló kérdésköre. Pócs érzelmetti, mennyire fontos lenne szélesebb szakmai körökben is átvenni a néprajztudomány megújulási lehetőségeinek értékrendjét, napirenden tartani a hagyományos kultúrák millióinak közelmúltban bekövetkezett és minduntalan folytonossá váló átalakulását, a jelen kérdéseire kapott speciális válaszok komplexebb földolgozását. Összegzően állapítja meg: „Mindezek vizsgálata láthatóan nem függ attól, hogy kutatójuk hogyan címkézi magát és tanszékét; és világossá lett a konferencián, hogy az egyes területek képviselői le tudnak ülni egymással, és nemcsak fehér asztalnál, hanem konferenciavíták kereszttüzeiben is szót értenek, napfényre tuják hozni eme látszólag »ellenséges« diszciplínák rejtett együvé-tartozását” (8. old.). Ezt a tematikus és módszertani sokféleséget a múltbeli „jelenkutatás” és a jelenvizsgálatok – régi múltba is tisztázó fényt bocsátó kérdésfelvetéseit összhangba hozni képes – szaktudományi aspirációit öleli át a kötet tíz szerzője és írása, népballadáktól (Voigt Vilmos) a gödöllőiek formatervezési körképéig (Keményfi Róbert), naiv művészettől (Csatlós Judit) családkutatásig (Kocsis Gyula), küküllői egyházmegyei forráskutatástól (Kiss Réka) dél-erdélyi narratív és írott forrásfeltárásig (Ozsváth Imola), csíki halotti hiedelmektől (Jankus Kinga) a hazai Krisnás életmódfeltárásig (Farkas Judit), földiás gazdálkodástól (Bihari Mária) mezőgazdasági rendszerváltásig (Holcsek Eszter) megannyi egymástól nehezen elválasztható terület és tereptapasztalat jeleníti meg a múlt- és jelenkutatás alternatíváit, hipotézistől és társtudományi forrásfeltárásoktól az egyéni kutatói konklúzióig. Mindez jól illusztrálja, bizonyítja, érdekessé és kihívóvá is teszi a hazai folkloristák, a néprajztudomány képviselői és a kulturális antropológia vagy etnológia követői révén bizonyossá váló benyomást: a hagyományos népi kultúra kutatása ki kell egészüljön a kortárs kultúrakutatás szemléletmódjával, s a tovább élő műfajok, kölcsönhatások révén ezeknek immár „intertextuális”, holisztikus és komplexitást igénylő tudáskörbe emelése is folytonossá vált. A múlt és jelen együttese mint változásvizsgálati tapasztalat a lokális világok, identitások helyi kultúrák közösségi tudásává is így válhat leginkább.

Boszorkány és történet, közösség és identitás

Mily „meglepő”, hogy a pécsi néprajz-antropológiai képzés és kutatástörténet a tanszéki jubileum sokféle kutatási témaköréből egy hasonlóképpen időorientált kötetel is előállt, mely a folklorisztika, a történettudomány és az antropológiai jelenvizsgálat komplexitásából ezúttal a közösségi identitások megannyi változatát sűríti egységbe. Tematikus egységet ugyan nem mondanék, de feltehető, hogy mindazon közösségkutatás, mely Pécsen, Csíkszeredában, Sopronban,

Nyíregyházán megindult és eredményre jutott az elmúlt évtizedben, éppolyan szimbolikus rendszereket, virtuális egységeket és életforma-univerzumokat képes felmutatni a legelterjedtebb tematikák dacára, melyek ezen a kettős függésponton mégis összetartozhatnak, vagy legalább érdeklődésszféraegységbe állíthatók. A *Közösség és identitás* kötet³ nemcsak a korábbi két könyv (*Demonológia és boszorkányság; Sors, áldozat, divináció*) mintegy szerves folytatása a résztémák terén, hanem a kötet kilenc tanulmánya a társtudományok eszköztárával a közösség és az identitás fogalmi rendszerét, meghatározóit, összetevőit és szimbolikus rendszereit vizsgálja a lokális kutatások világában. A közösséggel kapcsolatos fogalomalkotás és jelentésváltozásai világából Tóth G. Péter készít mély tónusú áttekintést, midőn a „közösség” mibenlétét, megkomponált képzetét, széthullási tapasztalatainak és felszámolódásainak historikumát vizsgálja. A „mi”-tudat és a világ sodrának izgalmas tereprajzával Nagy Zoltán vezet be a vaszjugáni hantik (azóta már kiadós monográfiává gyarapodott kérdésköreinek) intimitásaiba, majd a hagyományképviselet hangján Andrásfalvy Bertalan tekinti át a „tánc” születését, az „ünnepi és színjátékszerű szertartásos változattól” a felfokozott művészi mozgás és vetélkedés rítusain át a páros, a lánc-, a fűzér- és kontratáncok válfajain keresztül a „két ember nyilvános magánügye, egymást-élvező örömkapcsolat” változatig. Túri Zsuzsanna a sienai contradák térhasználati rendszerét tekinti át a középkori város régi és mai stílusjegyekben, szertartásokban, csoportnormákban kikristályosodó változatai alapján. Vargyas Gábor a 'laza' politikai szervezetek és 'puha' stratégiák etnikus identitásproblematikáját vizsgálja a vietnami brú társadalom nyelvi-kulturális, törzsi elszigeteltségi és változástörténeti dimenzióiban. Andrásfalvy Bertalan itt egy különálló írást szentel a menyasszonyváltság néprajzi-tájtörténeti forrásirodalmának (főképp a 17. századra érvényesen), Németh Ildikó pedig egy hosszabb tanulmányban ismerteti az 1528–29-es soproni boszorkányperek előzményeinek és körülményeinek ügymenetét. Izgalmas írás Gagyi József máréfalvi boszorkánysággal összefüggő (460 oldalnyi) hiedelem-szövegyűjteménye alapján írt áttekintése, „egységes ideológiának” veszi a közfelfogás szerinti és viselkedésszabályozó elveket, viselkedés- és szociális kapcsolatok szabályozta ideológiát, a rontásesteteket mint határmegvonási eljárásokat tekintve, identitáserősítő funkciójukat is megnevezve. Szoboszlay György két 18. századi házasságtörési per kapcsán ír a magyar passiójáték-értékű nyilvánosság-történet egy szabolcsi példatáráról, Krász Lilla pedig a 18. századi bábák hagyománykövető és mégis diszkriminációjukhoz vezető folyamatait veszi nagyító alá. Végül Csekő Csilla írása zárja a kötetet egy vegetáriánus csoportban végzett kutatás alapján, ahol a vezetői tekintély és a táplálkozás szakralizálódása kap figyelmet mint ezoterikus látásmódba illesztett, intézményesült szakrális jelenség. Írása nemcsak terjedelmes, de az étkezéshez fűződő rítusok, a transzcendenssel való alternatív csoportszerveződési stratégiák elemzés szempontjából kivételes jelentőségű alapozó tanulmány is.

Szakralitások és csodák Gyimesben

Pócs Éva hatása, oktatói és akadémiai kutatásvezetői szerepe különösebben gyakori hivatkozások nélkül is nyilvánvalóan van jelen e kötet(ek)ben, mely(ek)ben a történeti dimenziók és a kortárs folyamatok szinkron/diakron tartalmai nemcsak a történeti összehasonlítást teszik lehetővé adott társadalmi mezőkben vagy választott néprajzi tájak és környezet szempontjából,

³ Studia Ethnologica Hungarica III., szerkesztette Pócs Éva. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Bp. 2002. 292 oldal.

hanem a tovább élő múlt rezervoárjainak funkcionális vizsgálataiban a néprajztudomány történeti antropológiai, kultúraelméleti és szakrális kommunikációbeli sajátlagosságaira is figyelmet irányítanak a pályatársak, melyek Pócs Éva munkásságának, pályájának mindig is jellegzetességei voltak. A könyvsorozat nyolcadik opusza *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I.* címmel jelent meg,⁴ és kilenc írást foglal magába, alapos vallásnéprajzi tanulmányokat, mások által még föl nem dolgozott (vagy nem így interpretált) szemléletmódokat felmutatva. Az írások fókuszpontja Gyimesfelsőlók, Középlók (Hidegség) és Gyimesbükk sok hetes-hónapos-éves vallásnéprajzi kutatómunka, táborozás és adatgyűjtés anyagából alakult ki, szerzőinek többsége azóta már doktori értekezésben is önálló tudományos művet alkotott a Pécsi Néprajz-Antropológia Tanszéken megkezdett kutatásai-ból. A folklórszövegek, melyek a vallás helyi társadalmi funkcióját pontosítják, „a magyarság egyik legarchaikusabb vallási és folklórhagyományokat őrző területén” nem csupán „(a moldvai magyaroké mellett) a gyimesi magyarság kultúrájának, mentalitásának zárványszerűségét, archaikus mivoltát, »középkoriasságát«...” gyűjtik össze onnan, ahonnan mások ezt még nem tették, hanem a visszahozhatatlanul eltűnő gyimesi, magyar s ezáltal európai kultúra egy szelétét segítenek megőrizni: „egy egyedi, soha másutt, máskor nem létezett, máshonnan meg nem ismerhető” anyagát, melyet más kutatók is szöveggözlések, változó színvonalú gyűjtések, bár korántsem minden folklórműfajból való válogatással tártak föl, de efféle szövegvariánsok kontextuális elemzését, funkcionális vizsgálatát, továbbá a változásra is érzékeny leletválasztékát ekképpen senki sem dolgozta föl. Hiánypótló mű tehát ez a kötet, az eltűnőben lévő hagyományok világából, melyről „nem hihetjük azt, hogy akár a régmúlt, akár a közelmúlt most feltárt maradék darabkái a gyimesieknek a kultúrát jelentik. [...] A múltba leásó, az emlékeket feltáró hozzáállás mellett figyelmünket elsősorban a jelenre kell irányítanunk, fel kell mérnünk a kultúra, a vallási élet, a folklór ma működő jelenségeit (és azok mai kulturális kapcsolatait, társadalmi hátterét), akár ősrégi e jelenségek, akár most, a szemünk láttára keletkeznek” (7–10. old.) – szól a témavezető Pócs Éva bevezetőjéből.

Mindezek komplex feltárást és értelmezést igénylő belátása, a gyimesi kultúra változásaira is figyelemmel lévő kutatások tükrözése (így a miskolci antropológusok, Biczó Gábor, Ilyés Zoltán tájféldrajzi, szakrális tájra vonatkozó vizsgálódásai, Bárh János Tatros-völgyi településnéprajzi-demográfiai áttekintése, Kallós Zoltán vagy Magyar Zoltán székelyföldi gyűjtései) alapvető feladatokat szab a kortárs szakrális néprajz kutatójának, hisz a zártként feltételezett, archaikusként bemutatott gyimesi életvilág sem „menekülhet” a globalizáció hatásaitól, mozgásaitól, csábitásaitól, jelképeitől.

A kötetben Hesz Agnes néphit és helyi vallás, lélek- és túlvilágképzetek iránti érzékeny figyelme (15–75. old.) a halál utáni létezéssel kapcsolatos elvont világokat megjelenítő írásában a testi valóság, az érzékszervek szerepe, az önkép és a kapott „más-kép” kölcsönhatásai mentén indul el a „földies túlvilágképben az anyagi javakkal való ellátottság”, „a sok munka, valamint az ételben, italban és ruhában elszenvedett hiány”, a materiális túlvilágkép egyház által meghatározott módjai, az imádságok, misék, alamizsna, ajándékozás és az áldozat szerepe, tehát „a spirituális és materiális lélek- és túlvilág-elképzelések [...] a konkrét fogalmakban való gondolkodás” és a hiedelemtörténetek, álomelbeszélések, rítusok és rítusmagyarázatok

⁴ Studia Ethnologica Hungarica VIII., szerkesztette Pócs Éva. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Bp. 2008. 377 oldal.

vallásfilozófiai szempontból eltérő típusainak szemlészésével felmutatható változások tipológiája felé. Hesz Ágnes tanítványi szerepe és önálló kutatási témakörei révén (az immár ebben a témakörben megvédett doktori disszertációja által is) érdemben jelzi a Pócs Éva megformálta hagyomány folytathatóságát.

Hárompataki gyűjtőútja során fedezte föl „a közösségben rejtett módon élő és érvényesülő szabályok felfedése, illetve az általuk kialakított és fenntartott társadalmi valóságkonstrukciók körvonalazása” egyes eseteit Czégényi Dóra, aki a kollektív hagyományok egyének hiedelemvilágában és hiedelemtudásában megjelenő egyéni elbeszélések, élményközvetítő tartalmi összetevők értelmezését kíséri meg. Emlékezeti folyamatra fókuszál tehát, ennek a szövegek által rekonstruált helyzeteket leíró mivoltát kezeli az elbeszélés meghatározó funkciójának, s az alkalmazkodás módjait, a körülmények kulturális magatartásokra kiható jellemzőit szedi egységes rendszerbe, a kisteleki hétköznapok társadalmi valóságát a személyközi tapasztalatok révén megérthetni próbálva világít rá az értelemadó és a halál tragikumát az intimitás körülményeit fölülmúlóan interpretáló történetközlésekre figyelve. A saját tapasztalati tudás megosztása, kontrasztok közé emelése, nyelvben rögzült tudásként felmutatása egyaránt az eseményrekonstruáló narratívákba kerül, melyek „az elmúlás tényének társadalmi és kulturális kontextualizálását hangsúlyosabban igénylik, s erre a sajátos halálesetek tipológiája kínálkozik értelmezési keretként (77–92. old.).

Túlvilági utakkal, a lélek tétova helykeresésével foglalkozik a gyimesbükki ortodox hiedelmek alapján írott tanulmányában Jankus Kinga is (93–112. old.). A lélek túlvilági útja a témakeret, ebbe illeszkedik a Bákó megyei román hívőközösség képzeteinek tipológiája, mely a halál utáni léleksors változatait mutatja. Nemcsak önazonosítás, hanem a nyelvhasználat is szerepet kap a településre jellemző ortodox-katolikus vegyes házasságok kognitív tudatjelei között, a modern létforma és a tradicionális helyi kultúra viszonyrendszere épp az interetnikus kapcsolatokban lesz fölfejtendő a vallási hiedelmek szempontjából. Nem „teljes halottkultusz” leírása ez, de a halál beállta utáni túlvilági lélek-út és sorsalakulás változatainak érzékeny tereprajza, ide véve a templomi ábrázolások, ponyvák, egyházi kiadványok, feltámadástörténetek, szakrális eszközök, temetési rítusok és szokásformák helyi tónusait – a gyertyák szerepét, a vizek szimbólumait, a pénz- és alamizsnaadás jelentőségét – és a gyászmunka egy részét is.

A helyi vallás, vallási folklór és az életút átmeneti rítusai jelennek meg Csonka-Takács Eszter tanulmányában is (113–161. old.), aki valóságos kismonográfiát komponál e kötetbe a gyimesközéploki keresztelők egyházi, népeleti, szokásrendi és társas kapcsolatháló komplex rendszeréről. Az újszülött, az óvó-védő szertartások, a névadás-keresztelés szokásformái, továbbá az időbeli változások mindezen terekben, a születéstől a „benti világ”, a szimbolikus mozdulatlanság, a pólyák használati módjai, a gonoszelhárító rítusok és a „kinti világ”, a környezet veszélyeket rejtő szférájának szereplői, vélt ártalmi, igézési félelmek, keresztetlenn gyermekekre leselkedő veszély-képzetek széles körét vázolja föl, majd a keresztelő idejének, ajándékainak, szakrális folyamatának állapotrajzaival ugyancsak teljes értékű részletrajzával jól érzékelteti, mennyire árnyalt az apró elemekből álló a teljes kép, s ennek alakulása, modernitáskitettsége, konvenciótartalmainak változékonysága, a „pogányt vittünk, keresztényt hoztunk” közös családi élménye a templomi szertartás után, meg a keresztszülők, a kölcsönös-ség, a komaság és kizárólagosság témakörei együtt. Szép és aprólékos társadalomrajz ez, sokkal több részletárnyalattal, mint a szakrális néprajz sok más irányzatában, hisz „egy közösség

hiedelem- és rítusrendszerét a társadalmi viszonyok vizsgálata nélkül nem lehet teljességében értelmezni”. E normának a Szerző igényesen-szépen, fotóillusztrációkkal együtt törekszik megfelelni.

Nemcsak tanítványi hivatkozásokkal, kollegiális utalásokkal vannak tele ezek az írások, melyek Pócs Éva iránymutató szerepét tükrözik, hanem Ő maga is tanulmánnyal gazdagítja a gyimesi szakrális folklór áttekintő elemzését. *Vízkereszt és Szent György napja Gyimesközéplekon* címmel többévnnyi helyi terepmunkája tapasztalatait összegzi itt két összefüggő tudásterületről: a két ünnepi idő és kapcsolatrendszerük, meg a pap és közösség viszonya, mely ebben kibontakozik. A január 6-i vízszentelés római katolikus és ortodox változatai, ennek hagyományai és a házszenteléssel összefüggő hatásai, a vízkereszt szenteltvízhasználat normái, rituális szerzési és megőrzési-tartósítási szabályai, a világi és ördögi hatások veszélyei, a rontás és hárítás szertartásai, szakrális jelképletei egészen a Szent György napi takarmányáldásig fenntartott kultuszelemek rendszerébe illeszkednek, melyekről fényképeivel illusztrálva elmélyült leírást ad, finom árnyalattal szöve tanulmányába a plébános, az ortodoxia és a más tájakon kínálkozó összehasonlítás példatárát (163–181. old.).

Ugyancsak Gyimesközéplek a helyszíne Kajári Gabriella terepkutatási tanulmányának, melyben a tradicionális gazdálkodás és a családszerkezet megfontolt, de biztos felbomlásával közvonalazza a különböző generációk közötti értéknormák, szokáselemek és tudáskészletek átalakulását, főképp a Hidegség-patakán megfigyelhető szocializációs folyamatok s azokon belül is az imaéletbe belenevelődés témakörét. Az imádságok hagyományozódásának jelenleg is zajló módosulása párhuzamosan zajlik az életforma- és értékrendváltozásokkal, az archaikus szövegelemek és momentumok kiegészülése az újakkal, a régi generációk örökségét mintegy „átírní” kész új szereplők (mint valami másodlagos szocializációt követő nemzedék tagjai) vesznek részt az új, átmeneti élethelyzetek, válságállapotok, informális közlések, egyházi és családi hatásformák kevertségére érzékeny egyének olykor elidegenítő hatásokrak kitett szerepformálódásában. Az imádkozás szóbeliségben s kevésbé az írott szövegekben meglévő öröksége, az elszigeteltebb egyének térbeli tagoltsága és gyengébb „pasztoráltsága” (vagyis hívővé nevelése és lelkigondozása), a szentekhez kapcsolódó történetek tudásöröksége, az imák „érdemszerző ereje” és jelentéstartománya vagy a szentáldozat szimbolikus tartalmainak családi értéke a közösségi identitás egyik legfőbb helyi alkotóeleme, szocializációs eszköze, s az imakultúra átörökítése is épp ezért nyer kivételes jelentőséget magában a változás korában (183–221. old.).

Még hasonlóképpen e szakrális tájon, a népi gyógyászat és az igézet hiedelemrendszeri kérdéseinek (pl. szemmel verés, megszólítás, ráolvasások, betegségűző mondások, rontások, babonáságbeszédék stb.) rituális gyógyításban és betegségfogalmakban kimutatható jelei mintegy külön területet, kutatási témakört jelenthetnek a Gyimes-kutatás tanszéki programjában. Csörge Barnabás a racionálisan nehezen magyarázható betegségek és kezelésmódjuk nyomába eredt, hogy az igézet hiedelemrendszeri magyarázatait példák sokaságán okulva mutassa be. A csecsemőkre, kisgyermekekre, családtagokra és szomszédságra kiható rontás, ártás, igézés prevenciós stratégiái és babonásági aspektusai számos figyelemre érdemes változatot tesznek beláthatóvá, melyek a külső jegyek, képzetek, hitek, vélelmek érzelmi motiváltságát is éppúgy magyarázzák, mint a jószágra, állatokra, egészségi állapotra vonatkozó tudásokat. Ezek rendszerében, rendszerező leírásában a Szerző fontos, hiánypótló, inspiráló hatásokkal bánik érzékeny eszközként (223–253. old.).

Még e táji tagoltságon belül, de szerte Gyimesre érvényesen keresi Mikos Éva is a folklórkutatás jelenkori kulcskérdéseit és a hagyományos gazdálkodási módok közepette megörökölt, reprezentatív és életgyakorlati tudásanyagát, melynek hatása a viselet, életvezetés, folklorisztikai tudás révén is kiegészül olyan elemekkel, mint az ismert szövegtípusok változásai, a televízió vagy újságolvasás nyelvi hatásai, a szellemi táplálékok igénye és kielégítési formái, valamint mindezek okán az elsajátítás folyamatában az írásbeliség szerepváltozása, térnyerése és tömegkulturális kihatásai is számításba kell jöjjenek. Egyugyanazon szakrális térben hat Szent Genováva legendájának csoda-elbeszélési módja és a mesélő szerepét a „tájékozottsággal” felülmúlni próbáló kortárs magatartási mód, a történeti felfogás, a retrospektív gondolkodásmód és a hagyományos műveltséget még kincsként őrző mentalitás. Mikos Éva a gyűjtés, az értelmezésmódok, kutatási technikák és érdeklődésirányok kitűnő áttekintésével vezet be tehát a helyi közösségek változó szövegfolklórtudásába, ennek korántsem lineáris, hanem inkább sokdimenziós változásai, amivel a pályatársak szövegeit és kutatási tapasztalatait helyezi szaktudományos értékrendbe (255–278. old.), ahogyan más szövegfolklorisztikai, népiesség- vagy regekatutási írásaiban is.

A kötet tanulmányai tehát a régmúlt jelei, lenyomatai és hagyatécai felől haladnak részlemzések és esettanulmányok során „a” kultúra múltja felől a folklór és vallási élet egész kulturális közegét felölelő, társadalmi és szakrális háttérrel felmutatni képes összegzés felé, Hesz Ágnes írásától Mikos Éva összegzése irányába. A könyv záró tanulmánya a kutatásvezető és a létező csodákat észrevenni képes szaktekintély, Pócs Éva írása, aki a helyi vallás és a hiedelmek, a mitológia és a kultuszok összességét a folklorisztika egyik alapkérdése és a szakrális néprajz főkérdése felé vezet tovább. Tanulmánya a démonvilág, a szövegváltozatok árnyalatai, a rítusmozzanatok és hitvilág-elbeszélések felől kérdezősködik, voltaképpen a helyi vallások és hiedelmek narratív, elbeszélésmódokban megnyilatkozó sokrétűségét mutatja meg a gyűjtések révén összeállt anyag teljességében s a természetfeletről való tudás alaptermeszetét illetően. Kisebb kötetnyi tanulmánya szisztematikusan tekinti át a kutató és a kutatás szerepét a hagyomány formálódásában, a gyimesi táji közösség narratív válaszait a vallásos elbeszéléskincs birtokában lévő reprezentációkkal és keresztény mitológialényekkel megidézett verziókban. Professzor-asszony írásának még kivonatolva megidézése vagy „felülnézeti képe” is hosszas részletezést igényelne, melyre itt nem vállalkozhatok, de tény, hogy a vallási hitek és kultuszok terén újabb időkben megjelent szakrális folklórkutatás egyik legáttekintőbb vállalkozásának nevezhető (279–351. old.). A kötetet záró angol összefoglalók és a képanyag fennköltén illusztrálja, hogy Pécsi Tudományegyetem néprajzos-antropológus kutatói a hosszú terepmunkán alapuló, öt éven át folytatott vizsgálódás eredményeivel nemcsak a „csodákat” és értelmezési köreiket, hívőcsoportokat és helyi kultúrát tárták föl sikeresen, de bizonyították azt is, miképpen lehet vallásnéprajzi szakkutatásnak a társadalomismeret részévé válnia, az etnológiának pedig a magyar társadalomtörténeti tudás nélkülözhetetlen részévé formálódnia.

Szimbolikus rendszerek, kortárs folklórfelfogások

A sorozat természetesen folytatódik, s noha igen fontos Viga Gyula *A bodrogi közeli kultúra és társadalom változásai a 19–20. században* című munkája (2008) vagy Iancu Laura *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat* kötete (2013), de a *Studia Ethnographica Hungarica* minden további kötetére nem lesz már itt tér... Egyet azonban még jelezni, körvonalazni

szeretnék – már csak Pócs Éva életműve szempontjából is. A *Tárgy, jel, jelentés* kötet,⁵ amelynek a fentiekhez hasonló részletezése önálló ismertetésbe kívánkozna, hisz tizennyolc tanulmányról van szó, muzeológusok, folkloristák, etnográfusok, antropológusok írásairól, akiket ezen a konferencián a való világ és társadalmi jelenségeinek egésze, tárgyiasult vagy tárgyként (is) értelmezhető mivolta érdekelt kiemelt témakörként. A kutatók, oktatók, gyűjtők vagy muzeológusok számára itt a tárgyi világ(ok) emberi viszonyainak, a jelek és értő emberek kapcsolatának, az ikon vagy szimbólum jelentéstárának és „szótárainak” más egyéb tartalmakat is hordozó vagy megjelenítő-képviselő minősége volt fókuszban. E szellemi többletet, érzéki univerzumokat is hordozó objektumok vagy objektívációk részint ugyanis örökölt, „hagyományos” közlések terében érvényesülnek, részint pedig a szimbólumrendszerek vagy szimbolikus kommunikációk univerzumában rítusok, folklor-műfajok (pl. varázsmesék, emlékanyag tárgyiasítása), kultuszok eszköztárához is tartoznak (ekképpen a betlehemes játék, fenyődíszek, húsvéti tojások, templomi kegytárgyak, vizuális közlésmódok ikonikus tartalmai, rózsafüzérek, kultuszjelképek és szakrális tárgyak, mágikus eszközök, jósló tárgyak, népi gyógymódok, ruházkodási kegytárgyak, de akár márkajelek, logók, emlékeztető tárgyiasulások stb.). Hangsúlyos a kötetben a keresztény kultusztárgyak széles körére fókuszáló érdeklődés, de önálló tanulmányba illeszkedik például a bizánci szobortárgyak, a boszorkányperek tárgyvilága, az érintkezési mágia eszközei, a Szent Anna-kultusz kellékei, egyházi öltözködési-tárgyhasználati szabályozás, állatgyógyítási eszközök, viaszöntési rítustárgyak, gondúzó rítustárgyak, kápolnák falképei s így tovább.

A kötet öt nagyobb szerkezeti egysége a Szokások, rítusok általános kérdései felől közelít (Pozsony Ferenc, Verebélyi Kincső, Balázs Lajos, Gazda Klára, Geszti Zsófia és Páky Viktória írásaival), majd a Test, holttest, képmás kérdéskörében szobrok, mágikus felfogások, ruhadarabok rítusjellegét érintve (Tóth Anna, Virt István és Pócs Éva szövegeivel) a Mágia, divináció, rontás, gyógyítás témakörében mágikus bűnjelek, viaszfigurák, analógiás tárgyjelképek székely és csángó változatain (Tóth G. Péter, Kis-Halás Judit, Frenzl Kata) át a Szent tárgyak tárgyi folklorjából illusztrál esettanulmányokkal olyan tárgyhasználatokat és ábrázolási eszköztárat (Szacsвай Éva, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor), melyek a szélesebb és mélyrehatóbb értelmezési szférákban már Képek, szövegek, emlékezet tárgyiasult szféráit reprezentálják (Dallos Edina, Szalánszki Edit, Jakab Albert Zsolt, G. Szabó Erzsébet és Grynaeus Tamás jóvoltából).

A könyv (és a hajdani konferencia) szerkesztői előszava, gondoskodó-rendszerező komponálása, megannyi elméleti keretének körvonalazása és példatárainak hivatkozási bázisa révén Pócs Éva oktatói-kutatói hatását vagy munkásságának széleskörűségét mutatják, s ekképpen valósulhat meg az óhaj is, melyet bevezetőjében jelzett, s mely szerint „reméljük, könyvünk nemcsak folklorisztikus érdekességekkel, hanem új tanulságokkal is szolgál, kiegészíti környezetünk profán és szent tárgyainak jelentéséről alkotott képünket, a jelek-ikonok-szimbólumok eddig nem ismert világát”. S valóban, az írások java többsége megújító látásmódokat, rejtekező összefüggéseket, kölcsönhatásokat és különbségeket is fölmutat, így adva lehetőséget, hogy a belátható múlt és változó jelen emberei által érzékelt, tapasztalt, mélyebb jelentésvilágok felé vezető tárgyak megértésének kísérletei közös tudásunk bázisára kerüljenek.

⁵ *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklor.” Konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én.* Studia Ethnologica Hungarica IX. Szerk. Pócs Éva, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs 2008. 479 oldal.

Közös rítus és közösségi ünnep

E közös tudás és ismeretbázis adott keretet annak a (jelen keretben csupán elnagyoltan jelzett, mert már régebbi) konferenciakötetnek, melynek szerkesztője épp megint Pócs Éva volt, s mely a Marcaliban 2002-ben rendezett nagy létszámú előadói és előadási körben az ezredforduló új társadalmi és kulturális kihívásait követő, napjainkba mint újonnan formálódó közösségek új rítusaival érkező milióit jeleníti meg régi és változó társadalmi szerepek, hagyományos vagy újraélesztett népszokások továbbélése, értelmezése, a folklór és a neofolklorizmus határain tetten érhető ünnepkörök aktuális rajzai szerepeltek. A *Rítus és ünnep az ezredfordulón* kötet⁶ huszonhét szerző előadásainak írásos változatait tartalmazza, melyek részletesebb ismertetésére talán nem ez a megfelelő alkalom. A könyv alaphangját az ünnepről gondolkodó közösség, a község, a közösség, a közösség szándékai és habitusai alapján tájékozódó vallásnéprajzi, folklorisztikai, életmódkutatási, kulturális antropológiai vagy vallásantropológiai aspektusok adják, természetesen eltérő metodikával, helyszíneken, mélységekben és feltárási horizonton közvetített egységekben. Nemcsak térségi (pl. erdélyi, szibériai, Somogy megyei, csongrádi, veszprémi, szatmári, bajai, tatabányai, szegedi, soproni, csíksomlyói, mohácsi stb.) helyi rítusok és szokásrendek kerülnek terítékre, de betlehemtől (Nagy István) Vince-napi vesszővágásig (Mód László – Simon András), ürömi zászlóavatástól (Pentelényi Kinga) cserénfai falunapig (Hesz Ágnes), kötcei templomszenteléstől (Gyanó Szilvia) tatabányai bányásznapi (Panyik Kata) és széki lakodalomtól (Gráfik Imre) a tordai városi ünnepi terekig (Keszeg Vilmos) meg a mohácsi busójárásig (Füredi Zoltán) roppant sokféle kultuszhely, szertartási közösség, rituális elem és hagyománykötött megoldás mutatkozik meg a körképben. Ezt a területi sokféleséget mintegy bevezeti Verebélyi Kincső ünneptematikát szaknéprajzi aspektusból bemutató előadása (13–21. old.), Nagy Zoltán vaszugáni hanti kultusz-történeti (245–268. old.) és Mohay Tamás kétszázötven évnyi csíksomlyói pünkösdi búcsújárásról felvázoló kegyhelytörténeti áttekintése (221–243. old.), ahol a táji-kulturális elemek historikus változásai is hangsúlyt kapnak. Méri Edina írása például már a hagyománykötött Soproni Egyetem diák-hagyományaiban a Van Gennep-féle átmeneti rítusok komponenseit mutatja ki (203–212. old.), a hagyományformálás és -alkotás újabb időkben életre kelő változatait pedig (pl. Valentin-napi rituálék Kriston-Vízi József, a zenehallgatási „bulikon” részvétel módjai Szapu Magdolna tömegzene-tanulmányában vagy a gáz bevezetésének ünneplése, mint Viczián Zsófia írásában) további kutatási irányok és szemléletmódok körvonalazzák. Érdemes külön is felhívni a figyelmet a Verebélyi Kincső megjelenítette különbségekre szokás, rítus és ünnep egymásba kulcsolódó, de történetileg el is váló sajátosságaira (Marót Károly 1940-es klasszikus tanulmánya óta tudottan „a rítuscselekvés fontosabb volt, mint a cselekvések magyarázatára létrejött szöveg, azaz a mítosz. A rítus olyan összetett kifejezési forma, amely a későbbiekben az ünnep alapjává vagy részévé válik [...] szabályszerűen, ismétlődően végrehajtott cselekvés...”), de a fogalomkörök vitatottsága és nemzetközi szinten sokszínű értelmezésmódja eltér vallástörténeti, etnológiai, hiedelemkutatási, művelődéstörténeti, folklorisztikai, szociológiai, pszichológiai és filozófiai-fenomenológiai szempontokból is. Nem véletlen, hogy a tudományos klasszifikálás (Dégh Linda,

⁶ Studia Ethnologica Hungarica VI. Szerkesztette Pócs Éva. L'Harmattan – Marcali Városi Helytörténeti Múzeum, Bp.–Marcali, 2004. 453 oldal.

Dömötör Tekla, Újváry Zoltán, Katona Lajos, Róheim Géza, Voigt Vilmos, Kerényi Károly és mások publikálta) eredményei a csoportokon, települési közösségeken, korosztályokon, szubkultúrákon belüli kommunikáció, a közösségi viselkedés olykor változó szabályrendszerei, a gazdasági alapú szertartásosság és a politikai tónusú átértékelések rendre a népelet és a társadalmi életvilág szabványos meghatározói lehettek, melyekre minduntalan új szokáscelekvések rakódtak (13–20. old.). Olyan teljes világképek hordozói is nemegyszer az ünnepek és rítusok, mint példaképpen a Farkas Judit írásában szereplő Krisna-hívők vallási konverzióban formálódó szerepnyerése, a mindennapi tudás és a hitrendszer összhangja az ünnepi szertartások, a szocializáció, a hagyományátvitel és a szimbolikus rítusok beilleszkedése a Krisna-völgyi ceremóniális rendszerbe, ahol a világképi és értékrendi reprezentációk (a fűrdetési szertartás, a murtiszobrok istenként elfogadása, az életforma-mintaképek falusi milióbe illeszkedése, az oltárszolgálat, stb.) „olyan értékeket és attitűdöket közvetítenek, amelyek a csoportot közösséggé szervezik, így a rítusban való részesülés révén az egyén e közösséghez tartozhat [...], a rítusok értelmet és értéket adnak azok életének, akik végrehajtják őket” (269–286. old.).

Az írások között Keszeg Vilmos is kitér olyan másfél évszázados ünneplési gyakorlatra, melynek szerkezete, lefolyási és jelentéstulajdonítási struktúrái a funkcionális tartalmú ünnepet az új, polgári, urbánus és nemzeti (nemzetiségi) szertartások körébe emeli. Ismerteti az ünnepi beszámolókat, szereplőket, nemzeti jelképhasználatot, a nekrológok tónusa és frazeológiája számos kérdését, az ünneplés fő tereit és szövegrepertoárját, szórakoztatási formáit és szabadidős térhasználati eljárásokat, fotózkodás, korzózás, emlékidézés, retorikai megnyilvánulások, románokkal szembeni „ellenbeszéd” formáit (21–42. old.) mint valamely közösségfenntartási és -életési metódust. E fenntartó kisebbségi élményközösség már magában a beélt térben is önállóságot, történeti feladattudatot tükröző magatartásmódok együttese, s talán épp a kapcsolódó szövegfolklórelemek teszik szertartásossá létüket mindaddig, amíg közösségként tételeződnek, homogenizálódást mutatnak, vagy a hely szellemét tükrözni kívánják... Ilyesféle sorsközösség, feladatközösség és értelmező közösségi kiváltságosság már-már közel kerül ahhoz, hogy az együtt élő, létező közösséget éltesse, a hiányzót megidézzék, megteremtse, történeti időből hívja mintegy vendégségbe, eredettudat és folytonosság miliójébe vagy reprezentált közegebe.

Teremtés – a szövegfolklórban és kívülről ugyancsak

Hiányzó és létező, megőrzött és teremtett a hívószó abban a merész kötetben is, mely az ünneplést szerző életművének nem szigorúan textuális mivoltát követi, hanem a tudóstársak születésnapjait gesztusaként épp az életmű kontextusait, a hatások hatásait, a Mester és Tanítvány viszony hangsúlyos elemeit meg a szövegértékű kölcsönhatások belátásait tartalmazza tanulmányok alakjában. A Pócs Éva szerkesztette sorozat egyik köteteként s egyben az elismerően rokon tudóstársnak szóló meglepetésként keletkezett a *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére* című markáns kötet,⁷ mely szerényen szólva mintha könyvespolci helyét sem a néprajzi kötetek között jelölné ki, hanem egyenesen a vaskos teremtéstörténetek és végenincs tündérmesék óceánjának tündökletes

⁷ Szerkesztette Ekler Andrea, Mikos Éva, Vargyas Gábor. *Studia Ethnologica Hungarica VII. L'Harmattan – PTE, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs, 2006. 620 oldal*

utazóit hívogatná a szövegkorpuszok szigeteire. A huszonkilenc szerző formálta hatszáz oldal, ha mesefolyamokban és annotációkban, cizellálásokban és leleményekben, analógiákban és folklórkutatási tematikai sokaságban gondolkodunk, bizonytalannal megközelíthetetlen egy ilyesféle ismertetőben. A névsorolvasás lapaljig tartana, a témakörök vagy körvonalazó címek lajstroma fejezetnyi, s akkor még nem méltattuk a kollegiális gesztusok java részét, melyek az eredetmondák, fabulák, világmagyarázatok, népkönyvek, apokrif evangéliumok, motívumkutatások, mesevilágok, parasztbibliák tárgyköreiben szólnak ünnepélyes elismeréssel Nagy Ilonához és kutatási témáihoz, e kötetben is a 17–41. oldalig felsorolt bibliográfiai mutatóhoz kapcsolódóan. Itt, e helyen épp egyetlen szerző egyetlen oldalát, szemléletmódját, utalásait, megfigyeléseit, pontosító hozzászólásait, koncepciózus meglátásait lehetne teljes cikkterjedelemben földolgozni, annyira gazdag a kötet. A publikációs jegyzéket kigyűjtő Mikos Éva, a laudációt tudományos köntösbe öltöztető Vargyas Gábor születésnap előszava, melyek azonnal életműszemlézési alaphangot adnak a könyvek, „csupán” kiegészül a legkiválóbb közvetlen kollégák, távolabbi szakmai társak, kortársak, pályatársak esettanulmányaival – s a korábbi Pócs-kötetekhez képest azzal az eltéréssel, hogy nem egyirányú kutatási célterület, hanem az alkalomhoz választható aktuális kutatási részeredmény mutatkozik mindegyikben, az viszont nagyjából harminc-ötven rokon területről. A tanulmányok sorát Lammel Annamária kezdi a kozmológia, biogenezis és ontogenezis holisztikus képeivel a korábban közösen készített *Parasztbiblia* reprezentálta szöveganyag kapcsán (45–61. old.), Nagy Zoltán az isten és az ördög huzakodásának hantiknál föllett teremtésgondolatát idézi föl (62–80. old.), Görög Veronika afrikai és afro-amerikai eredettörténetekből beszél el felelősség-példákat az emberiség egyenlőtlenség-mintázataiból (81–97. old.), Keszeg Vilmos a tordai művelődéstörténet és elbeszélésrepertoár mentális környezetét mutatja be a közösség viselt dolgaival összefüggő narratívákból gazdagon idézve (115–147. old.), Farkas Judit a magyarországi Krisna-tudatos gyermekirodalom eredetét és nevelő intencióinak mesehallgatási élményvilágát, a szöveghagyomány két kultúra fonódásaiból kialakuló mentális szférákat idézi meg (148–166.), és folytathatnám itt a sort még negyedszáz szerzővel-témával, de valamiképp le kell kerekítenem a sugallt intellektuális végtelenséget és a szöveghű idézeteket, az egyéniségkutatást és a nemzetvilág megidézését (Ekler Andrea, Mikos Éva), a varázsmesét és a szakrális kisemlékek körét (Dallos Edina, Perger Gyula), a diákkultúrától a köszöntésekig (Jakab Albert Zsolt, Benedek Katalin), a mezőségi táncszóktól a verses haladzsáig (Békési Tímea, Varga Sándor, Barna Gábor, Küllös Imola), a lészpedi „beszédnéprajzról” a „nagyságos elvársáig” ívelő (Vargyas Gábor, Viczián Zsófia) vagy a halottmeghívás átmeneti rítusától (Verebélyi Kincső) a túlviláglátomásokig (Voigt Vilmos) körvonalazódó szövegkorpuszok parttalan vidékeit. Mindez lényegében képtelenség, de ezt már a föntiekkel is talán sikerült elmondanom... Röviden: a kötet nem villamosutazásra, hanem hosszas íróasztali tanulmányozásra és módszertani útmutatóként épp oktatásra való, amit Nagy Ilona bűvös mosollyal és a bárkiknek bármikori szövegeivel összefüggő megértések ezernyi példájával szokott volt megcselekedni. Úgy vélem, biblikusan méltó életműhöz épp ilyesféle szövegfolklorisztikusan méltó üdvözlés jár, s ezt még Pócs Éva is fenn felmutatja a csodák és lehetetlenségek folklórban előforduló, démonküldő és teremtésformáló varázsigék kozmikus verzióival (233–269. old.).

Permanens álom, kortárs századok

A szövegfolklorisztika tematikus gyűjteményeit és a reprezentatív szöveggyűjtemények lehetőségeit sokszor jelző kutatói életművek persze nemcsak esettanulmányi, térség-, nyelvezet- vagy témafókuszú feltárások mutatóival illusztrálják, hanem a tényleges válogatásokkal is. E magyar folklorisztikai törekvések egyike az ugyancsak Pócs Éva szerkesztette *Fontes Ethnologiae Hungaricae VI.* kötetében összeállított anyag, mely *Álmok és látomások a 20–21. századból* címmel jelent meg.⁸ Ez csupán az első kötet, melynek a kegyhelyekhez és a szent látókhoz, álmok és látomások széles köreihez, szentek vagy túlvilági lények elbeszéléséhez, a néphit démonaihoz kapcsolódó narratívumok régtől fogva jelen vannak a folklorisztika különféle területein, de rendszerezett közreadásukkal eddig adós volt a néprajztudomány. E kiadós forrásanyag szöveggyűjteményi közreadása a szerkesztők legavatottabb részvételével egyúttal körülírja a térségi verziók körét is, szlovákiai, erdélyi, szlovéniai és magyarországi szövegváltozatok kerülnek tematikus körvonalakkal jelzett nagyobb fejezetekbe (Látomások kegyhelyeken; Kollektív látomások, álmok; Szent látók; Halottlátók; Álomnaplók, látomásnaplók), hogy végül a kortárs látók és gyógyítók transzcendens és New Age-kori eszmeiségének körét körvonalazza a kötet napjaink spirituális szubkultúráiból. A spirituális ösvényeken járók invokációi a beavatásra/tudásra érzékeny világ és a mágikus közösségekben folytonosan igényelt kommunikatív interaktivitás szféráiba vezetnek (512–538. old.), s a kötet bevezető félszáz oldalán a narratívumvariánsok keletkezéstörténetét, elemző iskoláit és irányzatait, a látomásirodalomból még hiányzó szempontok választását és tematikus válogatásuk szándékait jelzik a Szerkesztők. Lévén szó szövegközlésről és tipológiába rendezhető gyűjteményi forrásbemutatóról, a kötet egyszerre vállal egy eddig talán mostohán sem kezelt néprajztudományi terület fejlesztésében is főszerepet, de kutatók számára sem csupán szövegtár, hanem a szakterületi és recens társadalomtudományi tudásvilágoknak is roppant izgalmas tárháza. Benne lakozik a közösségi kultúrák és egyének életvilága, a tájegységi jellemzők köre, a társadalom számos rejtekező szférájának meghallgatási és megértési gesztusa, a vallásosság és spirituális irányultság specifikus alrendszerének klasszifikációs lehetősége (vagy legalább ezek egyik verziója), egyúttal térségi összehasonlító folklorisztika terén legalább annyira, mint a kortárs vallásvilágok megismerésének lehetséges kerete is. A szerkesztői rálátás, az angolszász-amerikai, francia, romániai és magyarországi elméletek, forrásközlések, kutatómódszertanok beláttatása különösen fontos értékűtár önmagában is, a húszoldalnyí sűrű bibliográfia pedig nemcsak a múltbéli álmvilágokat, hanem a jelen- és jövőkereső megértéseket is készséggel szolgálja.

„Néhány” oldalnyi szemlélem akárha itt is véget érhetne, sőt nem is kívánom az Olvasó érdeklődését tompítani azzal, hogy azonos terjedelemben gyalogolok végig kötetek és könyvsorozatok megannyi példáján. De úgy vélem, akár az etnográfia, a szövegfolklorisztika, a vallásnéprajz megannyi ágának és néhány kiadványának kézbevitelével csupán egy regisztrált múltat közvetíthetek, miközben napra nap új tudás termelődik, véget nem érő kutatói keresgélés fakaszt újabb

⁸ Szerkesztette Keszeg Vilmos, Peti Lehel és Pócs Éva. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Bp. 2009. 560 oldal

témaköröket, tudáságazatokat, tematikus összefoglalásokat. Ezért csupán jelzőként utalok befejezésül arra a két kiadványra, melyek tanulmánygyűjteményként nemcsak kiegészítői a forrásközléseknek, de új irányokat jeleznek, új nevekkkel illusztrálják a vallásnéprajz kies tematikus körét. A Pócs Éva szerkesztette-gondozta sorozatok körébe tartozik a *Studia Ethnologica Hungarica* válogatás is, mely (csekélység) épp a 14. köteténél tartott öt évvel ezelőtt, s azóta sem torpant meg. A *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből* című könyv⁹ a korábban megjelent gyimesi vizsgálatoknak moldvai, Maros megyei, csíkszéki kiegészítéseivel és párhuzamaival szolgál alapvetően a hivatalos egyházi világ és a népi vallásosság eltérő kultúráinak szemlélésével, a „hagyományos” és a „modern” jelenségek párhuzamosságának a vallási értékvilágra épülő másságait megértendő, továbbá a román–magyar együttélés ortodox és katolikus világait kölcsönhatásokban is kimutató, nyelvi struktúrák jelenlétét is érdemben leképező írásokkal. A kolozsvári és budapesti kutatók, alkalmanként helyszínek áttekintésével, a kegyhelyeken divó imatársulati, látomásközösségi, egyházi népének világában is megjelenő másságok regisztrálásával nemcsak rivalizáló identitáskonstrukciókat ismertettek meg írásaikban, hanem a szerves vallási közösségek kétnyelvűségben, nyelvvesztésben, kommunikatív identitások alakváltozásaiban is tetten érhető alakzatait is felmutatják, beleértve a doktrinális vallási, az átmeneti rítusokat jellemző vagy épp az archaikus és orális modellek formaváltozataiban látható másságosságokat, fesztiválosodást, performanszokat, a rituális vallásosság szervezőegységének hatásait is – ezekről Pócs Éva bevezetője az eredmények és tárgykörök szemlélésével ad körvonalakat.

S hogy a körvonalak, eredmények nem csupán a néprajztudomány szakkérdéseinek körét érintik, hanem magát a tudáságazat centrumait is motiválják, fennem mutatja az a kötet, melyben a sorozatszerkesztő mellett egy következő generáció mutatja föl a folytatás első eredményeit: Farkas Judit és Keszeg Vilmos állította össze a *Kolozsvártól Pécsig, a yaoitól a juhászatig* címmel.¹⁰ A sorozat szerkesztését Pócs Évától 2008 után Vargyas Gábor vette át, s így jönnek természetes közelségbe a PTE oktatói, a doktoriskolák tanára is mint egy-egy kötet szerkesztői. Ez most *Néprajzi – kulturális antropológiai tanulmányok két doktori iskolából* alcímmel jelent meg, s a kolozsváriakat Keszeg Vilmos képviseli, a pécsieket Farkas Judit. A tizenhárom dolgozat szól marosvásárhelyi narratív identitásokról (György V. Imola) és a hortobágyi kitelepítések elbeszéléséről (Hauptman Györgyi), a lokális történelem narratív megjelenítéséről (Nagy Réka, Csörgő Melinda), a jelenkortörténet filmes elbeszéléséről (Berta János), 17. századi nemi szerepfelfogások soproni példájáról (Dominkovitsné Szakács Anita), az identitás és önreprezentáció gyermekirodalmi és feminista, adventista és hóstáti piacozó közegéről (Balatonyi Judit, Derencsér Diána, Lőrinczi Tünde, Gál Tünde) vagy csíkmadarasi és kazári milióban kialakuló gazdasági kapcsolathálóról (Salló Szilárd, Bálizs Beáta), életvilágok, modellek és létmódok vagy konyhák, szakácskönyvek, edények közül kitekintve (Kiss Kitti). Az előszóban körvonalas vázlatot kapunk a Szerkesztőktől a pécsi és a kolozsvári tanszéktörténet, a szaktudomány intézményesülése és a doktori műhelyek fölállítása kapcsán, egyúttal reményt is, hogy a készülő disszertációk nem csupán a szakemberek szerteágazó érdeklődéséről, téma- és forrásválasztás önállóságáról, de a módszertani és tudományelméleti szempontból is meghatározó elődök, köztük Pócs Éva kutatáshagyományának továbbvitelét is továbbvezetik az időben, gazdagítják az ifjabb korosztályok révén.

⁹ PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Bp. 2009. 526 oldal.

¹⁰ PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Bp. 2013. 277 oldal.

SZEMLE

Folklorisztikai tudományszemlélet szócikkekben

Voigt Vilmos: A folklorisztika alapfogalmai. Szócikkek. Equinter – Argumentum, Bp. 2014. 520 old.
Voigt Vilmos: Néprajzi és etnológiai alapfogalmak. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 2017. 118 old.

Amikor 2000-ben, 60. születésnapján a szakma köszöntötte Voigt Vilmost, a szövegfolklor, a vallás és a mitológia, a szokás, a diszítóművészet kutatói mellett a nyelvészet, az uralisztika, az irodalomtudomány, a szemiotika magyar és külföldi művelői vonultak fel a háromkötetes tanulmánygyűjteményben (*Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* I–II., *Folklore in 2000. Voces Amicorum Guilhelmo Voigt Sexagenario.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2000). Szerteágazó életművében olyan paradigmatis tudományszemléleti munkákat találunk, amelyek megalapozták a folklor esztétikai értelmezését (*A folklor esztétikájához.* Kossuth, Budapest, 1972, *A folklor alkotások elemzése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972), a szemiotika tudományát és ennek etnopszemiotikai ágát (*Bevezetés a szemiotikába.* Gondolat/Loisir, Budapest, 1977/2008, *Emoszemiotika.* Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2013), a vallás- és mitológiai kutatást (*A vallási élmény története.* Timp, Budapest, 2004, *A vallás megnyilvánulásai. Bevezetés a vallástudományba.* Timp, Budapest, 2006), valamint a folklorisztika, a néprajz, a kultúraszemiotika egyetemi oktatását (*Alapismereti bevezetés.* KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1989, *Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája.* KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1990, korábbi kiadás után szerkesztő és társszerző: *A magyar folklor.* Osiris, Budapest, 1998, szerk. *Magyar folklor szöveggyűjtemény I.*, Osiris, Budapest, 2005). Gazdag és sokszínű

életművét két publikációs jegyzék tartalmazza (*Voigt Vilmos könyvészete.* Debreceni Egyetem, Debrecen, 2010, 2015), amelyek máris kiegészítésre szorulnak.

Voigt Vilmos közel fél évszázada a magyar folklorisztika, etnológia, esztétika-, humán- és kultúratudomány szolgáltató tudósa, kommunikátora. Folyamatosan felkészülten reflektál a humántudományok aktualitásaira. Tudományos irányzatokra, szakmai eseményekre, művekre és életművekre hívta fel a figyelmet. Ha magyarul szólalt meg, mondandóját szerette a művelődés-, társadalom- és tudománytörténet kontextusába helyezni. Ha külföldön szólalt fel, mondanivalóját szerette több évszázados fejlődéstörténettel felvezetni. Amikor 1991-ben megírta a „nemzetközi folklorisztika ma” összefoglalását, 32 oldalon – főszövegben és 112 lábjegyzetben – laponként 40 kutató, intézmény és tudományos eredmény felsorolásával bizonyította, hogy „a másfél évszázados folklorisztika nem látszik fáradni”, valamint hogy „olyan gazdaggá vált a világ folklorisztikája, hogy szinte lehetetlen áttekinteni” (*A nemzetközi folklorisztika ma.* Helikon 36. [1990] 1. 3–36.). Ez a tájékozottság, magas hírérték, fogalomhasználati reflektáltság és következetesség Voigt Vilmos szövegszerkesztésének sajátossága.

Voigt Vilmos az 1960-as években több lexikon számára készített szócikket. A *Világirodalmi Lexikon* 19 kötete 1970–1996, a *Magyar Néprajzi Lexikon* 5 kötete 1977–1982 között, az *Esztétikai Kislexikon* pedig 1972-ben jelent meg, előbbieket az Akadémiai, az utóbbi a Kossuth Kiadó gondozásában. A most

bemutató egyik kötet a szerzőnek a *Világirodalmi Lexikon* számára írott szócikkeit tartalmazza. A szócikkek zöme individuális, elenyésző része társszerzős alkotás (az előfordulás rendjében társszerző Hazai György, Szász Ferenc, Barta Lajos, Radó György, Muzslay László, Radnóti Sándor, Simon Róbert, Kovács Endre, Tegye Imre, Szerdahelyi István, Fónagy Iván, Kurcz Ágnes, Vízkelety András, Tamói László, Paricsi Pál, Martinkó András, Juhász Péter, Szepes Erika, Iglói Endre, Petőfi S. János, Fröhlich Ida, Balassa Péter, Puszta János, Vitézy Pál, Kászonyi Ágota, Végh György, Kicsi Sándor András, Sipos András, Udvari István, Dömötör Tekla, Ortutay Gyula, Kolozsvári Papp László, Baránszky Jób László).

Voigt Vilmos folklórszintézisében hangsúlyos szerepet kapnak az európai folklórszintézisnek a folklor létformájával, műfajrendszerével és esztétikai minőségével kapcsolatos alapkategóriái (terjedés, előadás, egyének). A folklór kizárólagos oralitását kiiktatva kiterít a „naiv” írás formáira, az írott és az orális kultúra kölcsönhatásaira. Szócikk készül a szóhadomány lejegyzett regisztereiről (daloskönyv, mesekönyv), a funkcionális írásbeliség formáiról (felirat, graffiti, sirköltészet), a kézirat alapul vévő alkotó-feljegyző gyakorlatokról (naiv író, parasztíró, paraszti önéletrajz, napló, parasztkrónika), a nyomtatványok használatáról (ponyva és ponyvai eredetű műfajok, hírvers, parasztkalendárium, imakönyv). Az anonimitásban terjedő és variálódó költészeti formák a *félnépi költészet*, *műkedvelő népköltészet*, valamint a *közköltészet* szócikkekben kerülnek bemutatásra. A hivatásos irodalom termékeinek népi regiszterbe való bekerülését a szerző a *primitizálódás/primitivizmus* terminusokkal azonosítja. Több szócikkben esik szó a népi világ szépirodalmi reprezentációjáról (*népi irodalom*, *parasztregegy*); a folklór / a folklórszintézis recepcióját a *romantikus népköltészet-elmélet* szócikk tekinti át. A köztudatban paraszti kultúrának tartott folklór mellé felsorakoztat olyan kollektív réteggkulturákat (szubkulturákat), mint a betyárok és a rablók, a bányászok, a munkások, a céhek, a hajósok, a katonák, a diákok, a turisták, a vadászok, a férfi-, a titkos és a vallásos, a szabadidős társaságok, a (királyi

vagy arisztokrata) udvar, valamint a korosztályok közül a gyermekek és az ifjúság kultúrája. Néhány szócikk a városok folklóráját nevezi meg. Feltűnnek azok a (többnyire vallási, közművelődési-politikai) mozgalmak, amelyek szervezni kezdték a tömegeket, új tömegkommunikációs műfajokat honosítottak meg (*chiliasztikus irodalom*, *flagelláns költészet*, *homiletika*, *ikonográfia*, *munkáskórus*, *pártköltészet*, *reklám*, *röpdal*, *tömegdal*).

A szerzőnek a tudós társadalomban való tájékozottsága szerteágazó. A folklórszintézis és az etnográfia emblematikus alakjai azonban csupán ritkán lesznek önálló szócikkek főszereplői. Közülük szócikket kapott a mesekutató Max Lüthi, P. Saintyves, Azadovszkij, Kurt Ranke, Lutz Röhrich, a Grimm fivérek közül Jakob Grimm, a finn Kaarle Krohn, az amerikai S. Thompson, a francia P. Sébillot, a német Leopold Schmidt, a folklór esztétikáját vizsgáló szovjet Guszev, a morfológus Propp, a parömiológus orosz Permjakov, a szemiotikus T. A. Sebeok, az antropológus Malinowski, a komparatiztika és a morfológia mestere, J.M. Meletyinszkij. Mellettük a szerző előszeretettel mutatja be egy-egy nemzeti kultúra felfedezőit (a svéd K. B. Wiklund és E. M. Manker, a lapp I. Ruong, P.P. Jalvi és A. Pirak, a finn T. I. Itkonen, O. Donner, M. A. Kuusi, A. Launis, a norvég J. K. Qvigstad, a magyar Sztripszky Hádor).

A lexikon rendre áttekinti a folklórszintézis, társadalomtudományi kutatástörténet klasszikus irányzatait és módszereit. A vaskos kötet szócikkeinek talán legértelmesebb szervezője a műfajelmélet, a műfajok diakroniája (történetisége), szinkroniája és hierarchiája érvényesítésével. A műfajok közötti viszonyokra a *műfajcsoport*, a *-hierarchia* szócikkek világítanak rá. Továbbá összefoglalást olvashatunk a folklórszintézis kutatásokról olyan szemléleteiről, mint a tipológia (*tipológus egyezés*, *típuskatalógus*, *mesetípus- és motívummonográfia*, *mondakatalógus*), a pszichológiai kultúraértelmezés (*néplélektan*, *néplélektani irányzat*, *lélektani irodalomszemlélet*, *irodalom és pszichoanalízis*), a kultúra térbeli terjedésének törvényszerűsége (*diffuzionista irányzat*, *földrajzi-történeti irányzat*, *indiai elmélet*, *a mesevándorlás elmélete*, *kultúrtörténeti irányzat*, *elemi gondolat*,

stabilitás törvénye, forme irréductible), a kultúrák genetikai kapcsolódása (*genetikus egyezés, indogermán iskola, mitológiai irányzat*), evolucionista (*evolucionista irányzatok*), funkcionalista értelmezése (*funkcionalista irodalomszemlélet*), a kultúra szimbolikus volta (*archetípus, szimbolika*). A 20. század közepe több meghatározó kutatási irányzatának terminológiája összefüggő rendszerbe szerveződik. Ezek az egyéniségkutatás, a morfológia (*morfológiai irodalomtudomány, Propp*), a strukturalizmus (*modell, szerkezet, másodlagos modelláló rendszerek*), a szemiotika (*szemiotika, szemiózis, szövegsemantika, szövegsemiotika*), a narratológia, a szövegten (*szövegelemzés, szövegelmélet*), az etnometodológia (*etnolingvisztikai irodalomszemlélet*), a hermeneutika, a kommunikáció- és közléselemélet, az információelmélet, a kibernetika. A kutatóiskolák közül a szerző az indogermán genetikai vizsgálatokat, a finn folklorisztikai, a budapesti egyéniségkutató, a tartui strukturalista és szemiotikai, a harvardi epikakutató iskolát emeli ki.

Mintegy másfélszáz olyan szócikket azonosítottunk a kötetben, amelyek a kultúra, szűkebben pedig a folklór történeti formáit, funkcióját, működését, továbbélési formáit, alakulását nevezik meg és mutatják be, értelmezik. Közülük paradigmaticusnak tekinthető a *folklór* és a *népköltészet*. Eredetileg mindkettő a *Világirodalmi Lexikon* számára készült. Az integráló szócikk a *folklór*, amely rendre összefoglalja a társadalomtörténetben elhelyezett nép definícióját, a folklórkultúra területeinek szakirodalmi, ezen belül történeti és tudománysemleleti értelmezését, a folklór alapvető jellemzőit (hagyományosság, közösségi jelleg, alakuló-változó jelleg, realizmus, variálódás). A *népköltészet* „a folklór keretein belül a költészeti alkotások összessége”. A szócikk ennek a kultúrának a (műnem, műfaj, forma, kommunikációs szándék, stílus- és társadalomtörténet szerinti) rendszerét, valamint a nemzeti iskolák reprezentatív kutatástörténeti irányait és eredményeit villantja fel. A harmadik paradigmaticus fogalom a *folklorisztika*, amely a népköltészet „törvényszerűségeit kutató tudomány”, legfontosabb hozzáadéka a folklórjellegű és a hivatásos művészet különbözőségeinek és

kapcsolatainak értelmezése. A szócikkek egy csoportja a folklórelemek eredetét, létformáját, terjedését, időben való élését magyarázza. Részben olyan fogalmak, amelyek – sajnálatos módon közhelyszerűen – a köztudatban is élnek, részben viszont alig ismertek. Ilyen szócikk az *affinitás*, az *állandóság*, az *átadás*, az *elterjedés*, az *eltanulás*, az *eredetiség*, a *hagyományozás*, az *innováció*, a *kreativitás*, a *kultúraminta*, a *normálforma*, az *önkijavítás*, a *recens archaikum*, a *ritualizáció*, a *rögtönzés*, a *survival*, a *továbbélés*, a *tradicionalizmus*, a *tudatosság*, az *újítás*, a *változat* és a *variálódás*, a *vándorlás*. Több szócikk a szerzőséggel, az előadással, a repertoár birtoklásával és használóival kapcsolatos nézeteket összegzi (*alkotó, előadó, dilettáns, iniciáció, mesemondó, naiv író, őstehetség*). Izgalmasak azok a szócikkek, amelyek a folklórelemek kulturális közegben való terjedésére, újrahasznosítására vonatkozó elméleteket összegzik (*folklorizmus és neofolklorizmus, gesunkenes Kulturgut és leszállott műveltségi javak, konvergencia, a primitivizálódás és a primitívség, a stabilitás törvénye, survival, tradicionaizmus*).

Közel 200 szócikk között összegző szócikk tér ki olyan beszédhelyzetek folklórjára, mint az agrár-*(ráolvasó)*, az átmeneti és avatási (*lakodalmi dal*), a kalendáris rítusok (*betlehemezés*), a hitélet, a mágia gyakorlása (*ördögűzés, ráolvasás*), a munkavégzés, a szórakozási alkalmak, a játék és csúfolás, a híradás és híresztelés (*híresztelés*), az oktatás, a nevelés, a fegyelmelés (*oktató hagyományok, találós*), az emlékezés (*nemzeti ünnepek költészete, történeti népköltészet*), az illokúciós aktusok (*eskü, ima, csúfoló*). Továbbá, a fogalmak egy-egy csoportja a szövegmondás funkcióját (*alkalmi líra, csúfoló, gyászdal, tudáspróba, kikiáltás*), a műfaj történeti konszenzust (*anekdota, frazeológia, ima, ráolvasás, sámánének, sirató, boszorkánymonda, fonódal, vigballada*), a szövegek tartalmi (*erotikus irodalom, fűvészkönyv, növénymese, totemizmus, úrirodalom, asszonycsúfoló és férficsúfoló*) és nyelvi-stilisztikai-formai (*találós kérdés és találós mese*) sajátosságait veszi alapul.

A szócikkek hierarchikus rendszerbe való szervezésére két példát emelünk ki. Szócikket kap az átmeneti rítusok költészete, ezt követi a lakodalom

költészete, ezt a vőfélyköltészet, ezt a menyaszonydal, a menyasszonybúcsúztató. Ugyanilyen hierarchikus viszonyban van a világkép, a mágia és a szómágia.

A folklór nemzeti és a terjedés, variálódás miatt előálló általános jellege több szócikk témája (*oikotípus, lokális folklór, lokális civilizáció, etnikus specifikum, nemzeti folklór, nemzeti karakter, világ-folklór*). Voigt Vilmos előszeretettel mutat be olyan karakterisztikus formákat, mint a román szokás, a *plugușor*, az orosz jóslás, a *gadanyije*, a *bilinavers*, a *caszstuska*, a *ruszalka-játék*, a lapp *medveének*, *noita*-, *csúd-történet*, a délszláv evősvarázsló *dodola*, a lett és litván *daina*-ének, a finnugor *runo*, a német *Bänkelsang* és *Moritat*, az angol balladai alműfajok, a *border ballad*, a *broadside ballad*, a *Child-ballad*, a *street ballad*, a *frontier ballad*, a kelet-európai *hajdutének*. Részletező leírást találunk a török népek eposzáról (*Alpamis*), a Robin Hood-, az Igor-történetekről, a kelta Arthur mondakörrel, az angol-szász Beowulfról, a középkori Sándor-regényről. És ebben az összefüggésben említjük meg, hogy (a világirodalmi lexikon elvárásához igazodva) a szerző szintézist készít a különböző nemzeti irodalmakról, az irodalmak tematikai, műfaji és nyelvi-stilisztikai sajátosságairól, az orális és írott kultúra viszonyáról (azték, belorusz, cigány, eszkimó és aleut, indián, jakut, japán, kamszatkai, kreol nyelvű irodalom, lapp, mediterrán, mexikói irodalom).

Egy-egy szócikk teljes szaktanulmány szerkezetét és információmennyiségét tömöríti magába. A *mesekatalógus* szócikk mintegy 50 nemzet katalógusmunkálatairól tudósít. A *népköltészet* szócikk a definíció mellett tartalmazza 28 európai, 9 amerikai, 11 ázsiai, 6 afrikai és 5 ausztráliai ország gyűjteményeit, valamint 20 ország tudománytörténeti összefoglalásának forrásmunkáját. Ugyanilyen nagy ívet jár be a *ráolvasás*, a *szólás* bemutatása. Olykor kevésbé megszokott megközelítések is tematizálódnak (*irodalmi hamisítás, műkedvelő népköltészet*). Máskor pedig a látszólagos átfedések mögött finom jelentésáramlatok tárulnak fel (*szokásfolklór és szokásköltészet, katonadal és katonanóta, találós és találós kérdés, rébusz és rejtvény, tánckialtás, táncrigmus és táncszó, jóslás és jóslat*).

A tudományelméleti irodalom a tudományos paradigma egyik alapkövének tekinti a lexikont. A szócikkek alap kutatásokon nyugvó szakmai konszenzust összegeznek. Kötelező olvasmányként a pályakezdek felfogását alakítják, egybehangolják generációk tudását, explikatív szöveggként, világos nyelvezetet használva normaként terjesztik a paradigma alapállításait. Amikor a három lexikon szócikkei készültek, a tudományos horizontok elmozdulása zajlott. A szerző receptivitásának, tájékozottságának köszönhetően a szócikkek által nem csupán tudományos eredmények gyűrűztek be a magyar tudományos életbe, hanem jelentős mértékben új szemléletek is. Ezzel magyarázható az, hogy a szócikkek elsősorban a külföldi tudományosságot exponálják; a magyar folklorisztika, etnológia, antropológia eredményei szórványosan bukkannak fel. Szintén ezzel az alaphelyzettel magyarázható, hogy olyan szemléletek is bemutatásra kerültek, amelyek a magyar folklorisztikában csupán visszhangot keltettek, de alapvető kutatási és értelmezési paradigmába nem konvertálódtak.

Alulírott azzal a kíváncsisággal vágott neki *A folklorisztika alapfogalmi* olvasásának, hogy önálló, autonóm konstrukcióvá áll-e össze a három lexikon kontextusából kiemelt közel egyezer szócikk. A korábban elmondottakat argumentumként használva a válasz – a recenziót is meglepő módon – igenlő. Bizonyára árnyalódott volna a tudományos szintézis, ha a szerzőnek más (pl. társadalomtudományi, nyelvészeti, médiatudományi, antropológiai, szociológiai) lexikonok kihívására is válaszolnia kellett volna. Vagy amennyiben a közel fél évszázad elteltével a három lexikon a szócikkek aktualizálására és kiegészítésére kérte volna a szerzőket. A szócikkek készültékor – a kollektívizálás befejeződésével, a lakosság iparba áramlásával – a népi kultúra klasszikus korszaka már véget ért, a folklorizmus revitalizációs folyamata is kibontakozóban volt. Néhány szemlélet későbben kapott tudományos megalapozást (a patrimonizáció szemlélete, az emlékezőskultúra, az egyéni motivációkra erőteljesen reflektáló antropológiai fordulat, a médiumhasználat és a kommunikáció forradalma).

Ugyanebben a kontextusban és gondolati ívben tegyük említést a szerző újabb, hasonló

vállalkozásáról, a *Néprajzi és etnológiai alapgalmak* című kötetéről. A kötet a Debrecenben 1989-ben indult *Néprajz egyetemi hallgatóknak* sorozat 36. kötete és szerves kiegészítése, folytatása a sorozat indító darabjának. Ezen a helyen a szerző az 1986-ban kiadott *Kulturális Kisenciklopédia* (Kossuth Könyvkiadó) számára írt 64 szócikkét teszi a pályára készülő néprajz szakos hallgatók asztalára. Akárcsak az előző kötet esetében, a szócikkek a szaktudomány alapfogalmait, a népi kultúra területeit, történeti rétegeit, kultúraelméleti, kulturális és társadalmi kontextusait, módszereit foglalják össze fogalmi nyelven, a legrepresentatívabbnak tartott nemzetközi irodalom alapján.

A két kötet ismertetését két gondolattal zárom. Az egyiket Voigt Vilmos fogalmazta meg a 2017-es kötetben: „akkor [az 1960–1980-as években] a világszerte az »alapgalmak« legjobb bemutatása ez volt – sőt nemcsak magyarul. Alig várom, hogy a következő nemzedék ezt olvassa – és meghaladjá. Akár egy évszázad múltán – végre

magyarul.” Most, amikor a jelen recenzió írására a recenzens újraolvasta az általa az eredeti forrásból már ismert, s tanári-kutatói munkájában évtizedeken keresztül használt és ajánlott szócikkeket, nyugodt lelkiismerettel tanúsítja: nem jobb híján ajánlja őket mai elolvasásra, hanem azért, mert nagyon jók. Valóban, az 1980-as éveket követően szemléletek születtek, alapkutatások készültek. Voigt Vilmos szócikkgyűjteményeinek újrakiadása indokolt volt mind az újraolvasásra, mind a folytatás megírására provokálnak.

Ezen túl azonban más szándékkal is mutattuk be a két kötetet. Szívesen ajánljuk őket elolvasásra mindazoknak, akik az utóbbi években a hagyományos népi kultúrát néprajzos szakképzettség nélkül kutatják, archiválják, reprodukálják, patrimonizálják, támogatott rendezvényeken oktatják, vásárra és fesztiválra viszik, valamint a médiában a mindennapi diskurzusban tematizálják.

Keszeg Vilmos

Tanulmányok mesékről, mondákról Nagy Ilona tollából

Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondáig.

Folklorisztikai tanulmányok. MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

L'Harmattan Kiadó, Bp. 2015. 302.old. (Szóhagyomány sorozat)

A L'Harmattan Kiadó jelentette meg 2016-ban a Szóhagyomány sorozat egyik darabjaként Nagy Ilona *A Grimm-meséktől a modern mondáig* című tanulmánykötetét. Ezt a kötetet egy olyan sorozat indító darabjának tekinthetjük, amelynek célja az utóbbi másfél évszázadban felhalmozódott, a szóbeliségben hagyományozódó mesékről szóló tanulmányok kötetbe rendezése.

Nagy Ilona mesekutatói tevékenysége az Ortutay Gyula nevéhez fűződő magyar mesekutató iskola mesemondó-központú és egyéniségkutató elveket valló munkához kapcsolható, olyan kutatókkal

egyetemben, mint Faragó József, Nagy Olga, Vő Gabriella, Dégh Linda, Kovács Ágnes és még sokan mások. A szerző tartózkodik attól, hogy magát a mesekutatók körébe sorolja, mivel fő kutatási területe az eredetmondák műfajára, illetve az apokrifek kutatására irányul, mégis ha életrajzát és publikációs listáját megvizsgáljuk, észrevehetjük, hogy tudományos tevékenységében folyamatosan előfordulnak mesékkel, mesekutatókkal foglalkozó írások, munkák. Több könyvismertetést írt magyar népmesegyűjteményekről. Részt vett a *Magyar Néprajzi Lexikon* mesei tárgyú szócikkek készítésében. Szerkesztője az *Új*

Luka Éva (1989) – Kolozsvár – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, l.evike@yahoo.com.

Magyar Népköltési Gyűjtemény folklorisztikai forráskiadvány-sorozatnak, mesekiadvány szerkesztő. Az elmúlt évtizedekben több rangos, meséről szóló folklorisztikai tanulmánya jelent meg.

A kötet 13 tanulmányt foglal magában. Már mindegyik napvilágot látott különböző folyóiratok vagy tanulmánykötetek lapjain, viszont egy helyen olvasva őket nagyobb hatást fejtenek ki az olvasóban, és hozzáférhetőbbek a mesekutatóknak is.

A kötet szerkesztője az ugyancsak népmesekutató Gulyás Judit. Előszavában részletesen bemutatja Nagy Ilona mesekutatói munkásságát, illetve az egyes fejezetek témáiról is információkat olvashatunk, melynek köszönhetően már a kötet bevezető része felkelti a figyelmet a kötet tanulmányai iránt. A tanulmányok tematikai egységeket alkotva következnek a kötetben. Az első négy tanulmány betekintést nyújt a népmese gyűjtés történeti és módszertani kérdéseibe. A következő öt tanulmányban a szerző saját tudományos mese gyűjtői munkásságára reflektál, és ezeket a tapasztalatokat foglalja össze. A harmadik tematikai egység két tanulmányt tartalmaz, amelyekben a szerző az erotika, illetve a halál egyik aspektusának a megjelenési formáját vizsgálja a magyar népmesékben. Végül a negyedik tematikai egységbe illeszkedő utolsó két tanulmány következik, mely eltávolodik a meséktől, és az elbeszélés és monda folklórműfajaihoz közelítve hívja fel a figyelmet a modern kor internetes világában terjedő, illetve a városi társadalomhoz kapcsolható új folklórjelenségek elterjedésére, mely a folklórkutatás folyamatos megújulását kívánja meg, és olyan nyitottságot igényel a kutatóktól, amelyben ezek a modern jelenségek is értelmezhetőkké válnak.

A kötetben szereplő tanulmányok teljes alapossgá bemutatására nem ad helyet a recenzió terjedelmi kerete, viszont a fent bemutatott tematikai egységek szerint haladva a továbbiakban érinteném a kötet fő témáit és kérdéseit.

A kötet *A Grimm-testvérek mesegyűjteményéről* szóló nagyszabású nyitó tanulmánya felvázolja a *Kinder- und Hausmärchen* (1812/1815) című mesegyűjtemény keletkezéstörténetét és hitelességének problémáit. A tanulmány egy átfogó bemutatással indul, amely érinti a Grimm-testvérek gyűjteménye

előtt kiadott jelentősebb európai mesegyűjteményeket és ezek korabeli fogadtatását. A Grimm testvérek egy nemzeti, népi és gyermekeknek szóló gyűjtemény létrehozására törekedtek. Ez a törekvés a szöveghűség rovására ment, a kor elvárásaihoz igazították meséiket, és igazi népi mesemondóval a valóságban nem találkoztak. Kezdeményezésük mégis egyedülálló és jelentős volt a korban. Elindítói voltak egy folyamatnak, ami a mesegyűjtést illeti, mely az általuk megfogalmazott elvek sikertelen megvalósítása által végül a 20. századi folklorisztika programja lett. Nekik köszönhetjük a könyvmese műfajának megteremtését és a tudatos mesegyűjtési gyakorlat kezdetét.

A magyar folklorisztikában az első tudatos mesegyűjtés Gaál György nevéhez fűződik, aki a magyar meséket német nyelven közölte a 19. század első harmadában. Nem véletlen, hogy a kötetben éppen a Grimm testvérek munkásságáról szóló tanulmányt az *Adalékok Gaál György kézirat-hagyatékának sorsához* című tanulmány követi. Ebben az írásban nyomon követhetjük a hagyaték útját Bécsből Pestre, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattáráig. A tanulmány megírását követően 15 év távlatából elmondhatjuk, hogy a hagyatéokra vonatkozó kutatások megélenkültek, és újabb eredményeket hoztak.

Nagy Ilona végigvezeti az olvasót azon az úton, ahol folyamatában láthatjuk, hogy mit jelentett a mesegyűjtés a Grimm testvérek korában, és hogyan csiszolódott és került egyre közelebb ahhoz az elváráshoz, amit a 20. században hiteles mesegyűjtési igényként a folkloristák megfogalmaztak. *A népmese az előszótól a nyomtatásig* és *A népköltési gyűjtemények kiadásáról* című tanulmányokból választ kapunk a következő kérdésekre: Kinek szóltak eredetileg a mesék, és hogyan lett a felnőtt műfajból gyerekeknek szóló műfaj? Hogyan zajlott egy mesemondás az eredeti kortárs társadalmi közegében, és hogyan befolyásolja a mesemondót a gyűjtő jelenléte, illetve a hallgatóság? Miben rejlik egy mesemondó mesei repertoárjának egyedisége? Lehetséges-e a mesemondás valóságghű rögzítése? Milyen szerkesztési elveket követel meg az Új Magyar Népköltészeti Gyűjtemény sorozat a gyűjtőktől, és ebből mit sikerült eddig megvalósítani? A tanulmányíró saját

tapasztalata szerint a mesemondás valóságghű rögzítése lehetetlen. A mese rögzítése mindig csak egy lehetséges előadásmódja a mesének egy bizonyos pillanatban, amit nagyon sok tényező meghatározhat. Lehetséges, hogy épp ezért hiányolja Nagy Ilona a mesegyűjteményekből a mesemondó helyzet bemutatását, az elmondott történetek közötti átvezetések lejegyzését, a sorrend megtartását, ahogy a mesék elhangzanak, és a beszélgetések lejegyzését, ami egy meseesten megvalósul. Ezek a látszólag mesén kívül álló részletek talán közelebb vinnék az olvasót ahhoz a mesemondói helyzethez, amely az adott mesét akkor és ott előhívta olyan formában, ahogy akkor és ott elhangzott.

A kötet második tematikai egységében Nagy Ilona már nem a mesekutatói, hanem inkább mesegyűjtői szerepben szólal meg. Néhány tanulmányban saját gyűjtéseiből közöl, melyek az előző tematikai egységben tárgyalt mesegyűjtői elveket és problémafelvetéseket gyakorlatban is közelebb hozzák az olvasóhoz. Az első terjedelmesebb tanulmányban Matkón végzett gyűjtéseit közli (*Mesék, mondák, népi elbeszélések Matkón az 1970-es évek elején*). A gyűjtés anyagában több adatközlő szólal meg. Mesélnék tündérmesét, saját élményt, boszorkány- és garabonciástörténeteket, Szent Péterről szóló történeteket. Nagy Ilona megőrizte a történetek sorrendjét, és a történeteket megelőző és azt követő beszélgetéseket is rögzíti. A következő tanulmányban megkapjuk a választ, hogy miért fontos egészében rögzíteni a mesemondói alkalom teljes kommunikációs helyzetét.

A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben című írásban igazolódni látszik az a feltevés, hogy az adatközlő a hallgatói közösséghez igazítja a történeteket. Nagy Ilona hangsúlyozza, hogy régen a hagyományos mesemondó alkalmakon és manapság a mesterségesen létrehozott mesemondói alkalmakon is jellemző, hogy elsőként a mesemondó repertoárjából a legválasztékosabb darabok hangzanak el, melyekkel a mesemondó saját mesemondói identitását erősíti meg a hallgatóság előtt. A mesemondói alkalmaknak mindig van egy ereszkedő hullámvonaluk, amikor a mesélő „pihen”, és közébeékel más műfajú történeteket

(élményelbeszéléseket, vicceket, dalokat), illetve gyakran átveszi a mesemondás helyét a hétköznapi kommunikáció a hallgatósággal. Ezek a közébeékeltelemek és kötetlen beszélgetések legjobb esetben csak a gyűjtő kézírataiban őrződnek meg, pedig ezek sokat elárulhatnak az adott közösségről és a mesemondó személyéről egyaránt. Nagy Ilona egyrészt Ortutay Gyula kézíratos feljegyzéseiből vizsgálja Lacza Mihály mesemondó repertoárját, illetve saját szülőfalujában végzett gyűjtéseiből megfigyelt tapasztalatait osztja meg a mesemondói alkalmakról. Azt is fontos tudatosítani, hogy a mesei repertoárok nemek szerint is különbözőek lehetnek. *A Női és férfi folklórrepertoárok egy családon belül: Mesemondás a 20. század végén* című tanulmányban Nagy Ilona Nagyfödemesen végzett gyűjtései alapján hasonlítja össze a Manczal család három tagjának elbeszéléseit (két férfi és egy nő), vizsgálva a női és férfimesélők közti eltéréseket az elmondott repertoár, elbeszélői stílus, műfajok megválasztása, történetmondás, a kutatóval való kommunikáció szempontjából.

A pereszlényi táltosgyermek című nyolc epizódból álló hiedelemmonda Nagy Ilona palócföldi gyűjtéseiből került a kötetbe. Az adatközlő Balla Györgyné Türi Ilona, akinek a táltosgyermek testvére volt. A történet egy beteljesületlen táltoséletű állomását a magyar folklórban példa nélküli részletességgel beszéli el olyan jellegzetes elemek beépítésével, amelyek más folklórgyűjtésekből is ismeretesek: a gyerek fogakkal születik, a vihar és a tej mint visszavetítő elem, a jövőbe látás képessége, jóslat. Nagy Ilona összehasonlítja ezt a történetet az apokrif Tamás-evangéliummal, egy Krisztusról szóló legendamesével, illetve interkulturális vonatkozásokkal, amelyek a hős tipikus életútját vizsgálták.

A második témaegység záró tanulmánya: *Mesemondás hallgatóság nélkül: Adalékok a mesemondók memóriatechnikájának kérdéséhez*. Józsa Zsigmondot mutatja be, aki hallgatóság híján önmaga szórakoztatására és tudása megőrzése céljából eleveníti fel a meséket kerti vagy mezei munka közben, így készülve a pillanatra, amikor újra hallgatóságra talál. A legtöbb esetben ennek az esetnek a fordított változatát figyelhetjük meg: a mesélő aktív mesemondását

a passzív befogadási idő előzi meg. Ebben az esetben a mesemondó repertoárjának aktív használata után passzív időszak következik (hallgatóság híján), és a mesemondó életben tartja a mesét. Az emlékezés és az előadás kapcsolatáról keletkezett nemzetközi szakirodalom referenciái vonatkozásaival egészíti ki Nagy Ilona ezt a megfigyelt mesemondói törekvést.

A harmadik témaegység első része („*Csináltak egy jó lakodalmat*”: *Erotika a népmesékben*) a szerelem és erotika megjelenési formáját vagy pontosabban hiányát kutatja. Mivel a mese a gyermekek műfajává vált, ezért ezeket a jeleneteket kigyomlázták a mesékből tudatosan, kezdve a Grimm testvérektől. A hiteles szövegek közlés igényének köszönhetően a magyar meserepertoárban fellelhető a mesékben az erotika, viszont az ilyen mesék száma meglehetősen hiányos több okból is. Egyik ok az, hogy gyakran már maga a mesélő is él az öncenzúrával, de ha mégsem, akkor a gyűjtő sok esetben ezeket a jeleneteket tudatosan kihagyja, vagy pedig a kiadó rostálja ki az „oda nem illő” jeleneteket, meséket. Nagy Ilona bevallja, hogy néprajzi hűsége őt arra kötelezte, hogy lejegyezze az általa gyűjtött meséket úgy, ahogy hallotta, szöveghűen. A szóbeliségben terjedő mesékből tudjuk, hogy a szerelem s az erotika többféleképpen megjelenhet, de sajnos a mesék kiadott változataiból csak kevésben fordul elő.

A második tanulmány ebből a részegységből a halál témájával foglalkozik, pontosabban a lélek révészével, Kharónnal (*Kharón alakja a magyar népmesékben*). Nagy Ilona megvizsgálja, hogyan jelenik meg a révész alakja a magyar népmesékben. Ebben a tanulmányban megismerkedhetünk Kharónhoz kapcsolódó hiedelemanyaggal és sajátos temetkezési szokásokkal („üres sír” állítás szokása, révpénz). A magyar népmeseanyagban Kharón alakja Három szál az ördög szakállából (AaTh 461) vagy Szerencsének szerencséje mesetípusokban jelenik meg. A tanulmányíró összegyűjti az összes magyar mesevariáns Kharónra utaló változatait és az eredményeket összegzi.

Végül elérkeztünk a negyedik, egyben utolsó témaegységhez. Az első tanulmány *Angyalok munkában: Modern csoda-elbeszélések* címet viseli,

melyben a szerző az angyalképzetokről készült kutatások eredményeit és a néprajzi gyűjtésekből kirajzoló angyalképet mutatja be röviden első lépésben, majd rátér a modern csoda-elbeszélésekre, melyek a világhálón és a könyvpiacra terjednek újabb és újabb formákban. Ezt a jelenséget egy új forráscsoportnak tartja, amelynek feltárása kutatókra vár, ahogy a következő tanulmány jelensége is.

A magyar mondakutatás fehér foltja: A modern mondák című tanulmány a kötet záródarabja. A tanulmány a modern monda kutatástörténetének eddigi eredményeit foglalja röviden össze, ugyanakkor felhívó jellegű is. Megfogalmazza azt a feladatot, ami a minden újdonságra fogékony kutatókra vár, és a 21. század embere folklórájának kutatására irányul. Modern történetekkel, mondákkal ugyanis ma is találkozunk, amelyek különböző médiumok segítségével terjednek, és újra meg újra felbukkannak (rémtörténetek, felhívások, figyelmeztetések stb.).

Mint láttuk, a tanulmányok történetileg átfogó képet adnak a mesekutatásról a tudatos mesegyűjtés kezdeteitől – amely a Grimm-testvérek mesegyűjtő törekvéseivel indul – egészen a jelenlegi törekvésekig, amelyek a mesemondás teljes kommunikációs helyzetének leírását és a szövegek hiteles lejegyzését kívánja gyakorlatba ültetni. A kötetben szereplő tanulmányok olyan érdekes témákat és olykor egyedi eseteket dolgoznak fel, amelyek nagymértékben hozzájárulnak a magyar mesekutatás eddigi eredményeihez. A Grimm testvérek mesegyűjtői munkájáról még eddig nem született ilyen részletes elemzés magyar nyelven. A pereszlényi táltos gyermekről szóló hiedelemmonda bemutatása abból a szempontból számít egyedi darabnak, hogy nagyon részletes és terjedelmes történet, mely egy küldetését be nem teljesítő táltos gyermek életútját mutatja be. Egyedinek számítanak Nagy Ilona saját gyűjtései is, amelyek a folklórányag sokszínűségén túl betekintést engednek a gyűjtői munka szépségeibe és nehézségeibe is. Az utolsó két tanulmány olyan új problémákat feszeget, amelyek a mai kor sajátos médiumainak folklórányagára és jelenségeire hívják fel a figyelmet, és Nagy Ilona szakmai nyitottságát és széles látókörűségét bizonyítják. A modern

mondáknak nevezett műfajról, mely a városi társadalmakban, közösségi oldalakon és más internetes médiumokon keresztül terjednek, a nemzetközi tudományos életben eredményekben gazdag kutatástörténete van. Nagy Ilona vállalkozott arra, hogy ezeknek a kutatásoknak eredményeit ebben a tanulmányban magyarul elsőként összefoglalja.

A kötet tudományos nyelve egyszerű, világos és lényegre törő. A tanulmányok tudományosan jól megalapozottak mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalom felől, a tanulmány szerző felkészültségéről

és tájékozottságáról vallanak. A kötet színvonalassága tanúsága nemcsak Nagy Ilona jól ismert folklórkutatói erudíciójának és elhivatottságának, hanem mesegyűjtői tehetségének is.

Tanulmánykötetét mindenkinek ajánlani tudjuk, akit érdekel akár a mesekutatás, akár a folklórgyűjtői munka, és ennek az érdeklődésnek a jegyében egy szakszerű, korszerű és ugyanakkor olvasmányos tudományos kötetet szeretne a kezében tartani.

Luka Éva

Mesegyűjtemények a 19. és 20. században, „angyali” és „ördögi” történetek a modern mondákban

Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok. MTA BTK Néprajztudományi Intézet. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2015. 302.old. (Szóhagyomány sorozat)

A tanulmánykötetet kezünkbe véve a borító címlapján két fekete-fehér képet láthatunk: az egyik Louis Katzenstein 1894 körül készült olajfestménye, a másik egy 1970-ben Homoródalmason készített fénykép. A kasseli festő a 19. század végén egy képzeletbeli, idilli mesegyűjtési szituációt örökített meg: Jacob és Wilhelm Grimm meglátogatja otthonában Dorothea Viehmann mesemondó asszonyt. A 20. századi fényképen a néprajzkutató Nagy Ilona és adatközlője, Szabó Dénes Muszka látható. Hogy miért került egymás mellé ez a két kép, hogy milyen kérdések merültek fel mesegyűjtőkkel és mesemondókkal, népköltési gyűjtemények kiadásával kapcsolatban, megtudhatjuk a kötetbe foglalt folklorisztikai tanulmányokat elolvasva.

A Gulyás Judit által szerkesztett kötet Nagy Ilona 13 tanulmányát tartalmazza, meséről és modern mondákról szóló folklorisztikai tanulmányokat. A *Szóhagyomány* sorozatban jelent meg, melynek

sorozatszerkesztője maga Nagy Ilona, és amelyben a mesével kapcsolatban olyan kötetek láttak napvilágot, mint V. J. Propp *A varázsmese történeti gyökerei* (2005) vagy Hermann Zoltán *Varázsszertár. Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában* (2012) című kötetei.

Nagy Ilona fő kutatási területei az eredetmondákkal és az apokrif szövegekkel kapcsolatosak, ezért: „A kötetünkben olvasható tanulmányok [...] melléktermékek egy »nem igazi« mesekutató műhelyéből” – írja Gulyás Judit a tanulmánykötet bevezető részében. Csakhogy a szerkesztő arra is felhívja a figyelmet, hogy Nagy Ilona nagyon is igazi mesekutató, aki mesei tárgyú szócikkeket írt az 1977–1982 között megjelent *Magyar Néprajzi Lexikon* számára, 1988 óta szerkesztője az *Új Magyar Népköltési Gyűjteménynek*, népmesegyűjtemények szövegét rendezte sajtó alá, és 1992-től válogatja a népmeséket a Kecskeméti Filmstúdió *Magyar népmesék* című rajzfilmsorozata számára.

Tekei Erika (1970) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, szerkesztő, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, tekeierika@gmail.com

A tanulmánykötetbe foglalt írások a szerkesztői szándék értelmében négy fő témát képviselnek, így a kötet négy részre osztható. Az első rész négy tanulmánya a mesegyűjtés, mesekutatás történetével, a népköltési gyűjtemények kiadásával foglalkozik; a második rész öt tanulmányt tartalmaz, melyek Nagy Ilona saját gyűjtésein alapulnak az 1970-es évektől kezdve; a harmadik rész két tanulmánya az erotika mesei reprezentációját és Kharón alakját vizsgálja a magyar népmesékben; a negyedik rész két tanulmánya már nem a mese műfajához, hanem a modern mondákhöz kapcsolódik, az egyiknek a témája az angyalok a modern mondákban, a másikkal pedig a magyar mondakutatás fehér foltjai.

A kötet végén olvashatóak a tanulmányok első megjelenésének adatai, a rövidítések jegyzéke, valamint az egységesített szakirodalom. A szövegközlés módjáról szóló részből megtudhatjuk, hogy a kötetbe foglalt írások a korábban megjelent tanulmányok javított, aktualizált változatának tekinthetők.

Az első rész *A Grimm testvérek mesegyűjteményéről* című tanulmánnyal kezdődik, amely a népmesék gyűjtésének, lejegyzésének és kiadásának a 19. században felmerülő kérdéseiről tudósít, a könyvmese műfajának, a mesegyűjtés és mesekiadás korabeli modelljének megteremtéséről. Jacob és Wilhelm Grimm arra törekedtek, hogy mesegyűjteményük nemzeti és népi legyen, valamint gyermekeknek szóló. A tanulmány bemutatja a Grimm testvérek gyűjteményét, a *Kinder- und Hausmärchen* megelőző jelentősebb, Európában megjelent mesegyűjteményeket: az olasz meséket (Giovanni Francesco Straparola: *Le piacevoli notti* című, 16. századi művét tekintik az első, nyomtatásban megjelent európai mesegyűjteménynek, Giambattista Basile meséit), a francia meséket (Charles Perrault 17. századi mesegyűjteményét, a francia tündérmese, a *conte de fées* műfajának virágkorát), a keleti meséket (az *Ezeregyéjszaka* első európai fordítása a 18. század első felében jelent meg). Ezután a Grimm testvérek mesegyűjteményének keletkezés- és kiadástörténetéről, adatközlőikről és forrásairól olvashatunk. Azt is megtudhatjuk a kötet első tanulmányából, hogy a borítón látható festmény a képzelet szüleménye, a Grimm testvérek csak

a társadalmi pozícióban velük egyenrangú vagy fölöttük álló mesemondókat látogatták meg otthonukban.

A második tanulmány, *Adalékok Gaál György kézirat-hagyatékának sorsához* arról tudósít, hogyan és mikor kerültek Gaál György kéziratjai a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárába.

Ezután a népköltészeti kiadványok kiadásáról értekező két tanulmány következik. *A népmese az élszótól a nyomtatásig* eredetileg egy ismeretterjesztő előadás szövege, szélesebb közönséghez szólt, a Hagyományok Háza és a Marczibányi Téri Művelődési Központ rendezte, *A parasztesétől az olvasókönyvig* című konferencián 2003. március 28-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Röviden áttekinti a mese történetét, az óegyiptomi papirusztekercseken, a Bibliában megjelenő meseszövegektől napjainkig. A mese eredetileg a felnőttek műfaja volt, Grimmék gyűjteményének megjelenése óta vált a mesekiadás céljává, hogy gyermekek számára készüljenek mesekönyvek. Viszont folklorisztikai és művelődéstörténeti igény van a hitelesen lejegyzett szövegek közzétételére, a területi, nyelvi kultúra megőrzésére is. Ehhez a témához kapcsolódik a kötet következő tanulmánya is, *A népköltési gyűjtemények kiadásáról*. Eredetileg 2007-ben jelent meg, és addig Nagy Ilona már tizennégy magyar népmesekötetnek volt szerkesztője. A magyar népköltési gyűjtemények kiadásának, sajtó alá rendezésének, szerkesztésének történetét, az elvárások, feladatok és lehetőségek változását tekinti át a 19. századtól napjainkig. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen legyen egy népköltési gyűjtemény a 21. században. Konkrét javaslatokat fogalmaz meg, előtte bemutatva a magyar népmesegyűjtemények modelljévé vált kiadványsorozat, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* szöveggondozási elveit és gyakorlatát, a finn földrajztörténeti iskola, valamint az előadás-központú (performance-centered) irányzat textológiai eljárásait.

A tanulmánykötet második részéhez kapcsolódik a borítón látható fénykép, a mikrofont tartó néprajzkutató és beszélgetőtársa, a botjára támaszkodva üldögélő idős férfi portréja. Nagy Ilona saját gyűjtésein alapuló tanulmányok követik egymást a kötetnek ebben a részében. *A Mesék, mondák, népi elbeszélések*

Matkón az 1970-es évek elején című tanulmány a Kecskemét környéki tanyavilág prózaepikáját mutatja be. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának munkatársa volt már, amikor igazgatója, Ortutay Gyula 1972-ben megkérte, hogy keressen fel egy öregembert Kecskemét mellett, a Matkópusztának nevezett tanyavilágban. 1973-ban újra visszament Matkóra, mert a kecskeméti filmrendező, Fazekas Lajos szeretett volna filmet forgatni ottani mesemondókkal. Az ekkor készült gyűjtését adja közre, hat adatközlőtől rögzített meséket, mondákat, igaztörténeteket.

A mesemondás forgatókönyve hétköznapi kommunikációs helyzetben című tanulmányában néhány adalékkal szeretne szolgálni annak a képnek a létrejöttéhez, amelyet a népmese előadásáról eddig kialakíthattunk. A mesélő a tudatos folklórgyűjtés kezdete óta tudatában van annak, hogy szavait valaki „kívülről” figyeli, és ez befolyásolja az előadásmódját, a szövegek kiválasztását, egész kommunikációját. *A Női és férfi folklórrepertoárok egy családon belül: Mesemondás a 20. század végén* című tanulmánya is ehhez a témához kapcsolódik, egy mesemondó aszszony és két bátyja repertoárját vizsgálja, valamint a mesemondás forgatókönyvének megismeréséhez kínál adatokat. A gyűjtés Nagy Ilona szülőfalujában, Nagyfödémesen az 1980-as években végzett terepmunkájának eredménye – „dokumentumként szolgálhat a hagyományosnak tekinthető prózafolklór állapotáról az ezredforduló táján, egy erősen iparosodó, mobil faluközösségben, ahol eredeti helyén, a szegények kultúrájában még megszólaltatható”. Ebben a két tanulmányban arra is keresi a választ, hogy a néprajzkutató neme, személye és a mesélőkhöz való viszonyának alakulása miképpen hat az elbeszélések témájára, stílusára, a gyűjtött anyagra.

A pereszlényi táltosgyermek című tanulmánya az 1960-as évek végén, palóc falvakban végzett gyűjtéséhez kapcsolódik. 1968 októberében az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának gyakornokaként a Pest megyei Letkésen, Bernecebarátiban és Kemencén – végzett kutatómunkát, elsősorban eredetmagyarázó mondákat gyűjtött. Nyolcvanhét szövegből álló gyűjtéséből több tanulmányban, majd a *Parasztbibliában* (első kiadása 1985) közölt mondákat. Ennek a gyűjtésének

a részét képezi egy táltos gyermek élettörténete, egy nyolc epizódból álló narratív lánc.

A Mesemondás hallgatóság nélkül: Adalékok a mesemondók memóriatechnikájának kérdéséhez című tanulmánya ritkán leírt narrációs helyzetről tudósít: egy olyan, magányosan élő, idős elbeszélő tudását mutatja be, akinek évtizedek óta nem volt már közönsége.

A tanulmánykötet harmadik részének első írása – „*Csináltak egy jó lakodalmat*”: *Erotika a népmesékben* – az erotikus mesék közreadásának történetét mutatja be, azt, ahogyan a testi szerelem a népmesékben megjelent/megjelenhetett. Max Lüthit idézi, aki szerint valódi erotika az európai népmesékben alig érezhető. Nagy Ilona szerint ennek az a magyarázata, hogy a német kutatók máig a Grimm-meséket és azok utóéletét tanulmányozzák, csak hogy a Grimm testvérek gyermekek számára írták át a népmeséket. Valójában a 16. és 17. századi olasz és francia mesék irodalmi feldolgozásaiban, valamint a keleti mesékben nyíltan megjelent az erotika, és a 20. század elejétől már Nyugat- és Kelet-Európában is kiadtak erotikus meséket.

Ennek a résznek a másik tanulmánya, *Kharón alakja a magyar népmesékben* a görög mitológia alvilági révészének a magyar népmesei párhuzamait mutatja be. *A Magyar Népmesekatalógusban Szerencsének szerencséje* címmel szerepel az a mesetípus, amelyben feltűnik egy férfi, akinek két part között kell állandóan szállítania csónakján az utasokat. Legrégibbi ismert magyar változata 1855-ből származik. A mesebeli révész a mitológia Kharónjával ellentétben szabadulni szeretne, és a mese végén meg is szabadul feladatától. A motívum bemutatásával a szerző célja az volt, hogy választ adjon a kérdésre: a mesék nyelvén megfogalmazott mitológéma mennyiben különbözik a mítoszban megfogalmazottól, miben tér el a mese és a mítosz üzenete.

Végül a tanulmánykötet negyedik része átvezet a modern mondák világába. *Angyalok munkában: Modern csoda-elbeszélések* a címe az első tanulmánynak, amely az utóbbi két évtizedben divattossá vált modern angyalkultusszal foglalkozik. Bemutatja a néprajzi gyűjtésekből, az archaikus

imákból, hiedelemmondákból, mesékből kirajzolódó angyalképzeteket, majd a kortárs angyaltörténeteket folklorisztikai szempontból vizsgálja, és felhívja tanulmánya által a figyelmet a folklorisztika számára megnyílt forráscsoportra, az interneten is tömegével olvasható angyalmondákra, amelyek feldolgozása kutatókra vár.

A kötetet záró tanulmány – *A magyar mondakutatók fehér foltja: A modern mondák* – a városi monda, kortárs monda, modern monda külföldi szakirodalmának összefoglalása és az esetlegesen összegyűjtött magyar anyag ismertetése. A Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya, az ELTE Folklore Tanszéke és az MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési

Kutatócsoportja által 2005. március 11-én szervezett konferencián elhangzott előadás kibővített változata ez a tanulmány.

Felhívja a figyelmet arra, hogy a modern mondák ártalmasak is lehetnek, felhasználja ezeket a történeteket a reklámpiar, az irodalom, de megjelennek filmek epizódjaként, tévésorozatokban, az interneten stb., és más műfajokkal együtt (pl. viccek, rémhírek) „ha tartalmuk a társadalom bizonyos meghatározott célcsoportjai ellen irányul (kisebbségek, a társadalom peremén élők, idegenek stb.), a diszkrimináció, a ki-rekesztés veszélyes fegyverévé válhatnak”.

Tekei Erika

Egyszer volt, hol nem volt idők Népköltészeti kiadványok a Kreatív Könyvkiadó gondozásában

Tekei Erika (vál. és szerk.): Erdélyi magyar mondák. (Fábián Gabriella illusztrációival.) Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2016. 32. old.

Tekei Erika (vál. és átd.): Állatmesék. (Pápai Barna illusztrációival.) Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2016. 32. old.

Tekei Erika (cul. și prelucr.): Povești cu animale. (Ilustrații: Pápai Barna.) Editura Kreativ, Târgu Mureș 2016. 32. old.

Tekei Erika (vál. és átd.): Tréfás mesék. (Pápai Barna illusztrációival.) Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2016. 32. old.

Tekei Erika (vál. és átd.): Varázsmesék. (Pápai Barna illusztrációival.) Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2017. 48. old.

A 19. és 20. század fordulóján végzett népmese- és mondagyűjtések, illetve az ekkoriban kiadott népköltészeti gyűjtemények egy jelentős része ma nehezen elérhető a szélesebb olvasóközönség számára. E gyűjtéseket napjainkban legnagyobb részét levéltárakban, folklórarchívumokban, nagyvárosi szakkönyvtárak körülményesen elérhető részlegein vagy vaskos folklorisztikai tanulmányok mellékletében találja meg csupán az érdeklődő, s kevés az ebből merítő, gyerekeknek szánt színvonalas

válogatás is a magyar könyvpiacon. Kérdésként fogalmazódik meg, hogy egyáltalán mutatkozik-e fogyasztói igény régi mondáinkra, meséinkre. A különböző rajzfilmek, animációk, animék, digitális mozgóképek és egyéb, az elbeszélte történethez különböző technikákkal mozgást és hangot is illesztő műfajok áradatában felnövő mai kisgyerekeket le lehet-e még kötni szépen illusztrált kötetekkel, lehet-e jóra, igazra, szépre nevelni Kacor király vagy a bujdosó macska történetével, szórakoztatni

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök, szerkesztő, Sapientia EMTE, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, nagycsolt@yahoo.com

Együgyű Miska vagy Gácsera kalandjaival, el lehet-e varázsolni Gyöngyharmat János és Világi Szép Erzsébet, a zöldszakállú király vagy a kis kondás meséjével, Firtos és Tartod, a Szent Anna tavának vagy a Bálványos várának mondájával?

Örvendetes, hogy egy erdélyi, marosvásárhelyi könyvkiadó a felmerülő kérdések és bizonytalanság ellenére is vállalta, hogy két éve rendszeresen jelentet meg népköltészeti kiadványokat gyerekeknek szánt kiadásban. A sorozat ötletgazdája és szerkesztője, Tekei Erika néprajzkutató célja egy olyan könyvsorozat megvalósítása volt, mely az iskolai oktatásban mint segédanyag is alkalmazható, szöveganyaga pedig a romániai magyar tannyelvű iskolák tantervéhez igazodik.

Az *Erdélyi magyar mondák* című kötet 2016-ban első között látott napvilágot. A gazdagon illusztrált kiadványban tíz népmondát találunk (*Bálványos vár; Venturné; Firtos és Tartod; Etéd, Szolokma, Atya; Firtos lova; Zeta vára; Három tündér; Az ikrek; Szent Anna tava; A kápolna harangja*), valamennyi Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilág* című többrészes szintéziséből került be a válogatásba. A szerkesztő a borítóra írt ajánlászövegében a következőket fogalmazta meg: „Mondáink és meséink hasonlítanak, de míg a mesék valóság tartalma az egyszer volt, hol nem volt idők és álmok homályába vész, addig a mondákban itt is, ott is felbukkannak a ma is létező hegyek, tavak, települések nevei, vagy jól ismert történelmi eseményekhez, személyekhez kapcsolódnak a költőien megformált történetek.” (Az *Erdélyi magyar mondák* lapjain erdélyi helyszínekhez és történelmi eseményekhez kapcsolódó mondák kaptak helyet.) A mintegy negyedszáz színes illusztráció és a borító Fábian Gabriella textilművész-illusztrátor munkáját dicséri: a magyar népművészeti elemekből táplálkozó motívumvilág, a cselekményükben megragadott történetek, a pasztelszínekkel megoldott mozgalmas kompozíciók mind-mind illenek a mondaszövegekhez.

Szintén 2016-ban jelent meg a kiadó gondozásában az első két népmeseválogatás *Állatmesék*, illetve *Tréfás mesék* címmel (előbbi kötetet *Povești cu animale* címmel később román nyelven is kiadták).

Az állatfabulás kötet kilenc történetet tartalmaz Tekei Erika átdolgozásában: *A vadgalamb és a szarka*, illetve *A macska és az egér* című mesék Arany László mesegyűjteményeiből származnak, melyek először az 1860-as években láttak napvilágot; *A farkas és a róka*, *Kacorkirály története*, *A bujdosó macska*, *Az ember a legerősebb és Rókáné meg a rák* Benedek Elek által gyűjtött variánsok, míg *A róka, a kis madár és az agár* című mese Szabó Sámuel, a *Kutya-macska barátság* pedig Berze Nagy János gyűjtése. A szövegekhez kapcsolódó illusztrációkat, illetve a borítót Pápai Barna grafikus-illusztrátor készítette. Mint ahogyan az a fabuláinkban lenni szokott – legyen az tanítómese, humoros csalímese vagy épp egy-egy állat tulajdonságait magyarázó történet –, az illusztrációkon is megelevenednek, emberi tulajdonságokat kapnak az állatszereplők, ruhát öltenek, két lábon járnak, tárgyakat használnak. Tekei Erika a mesék szövegében előforduló tájzavak (dajnált, kajtár, beretvál stb.) és a nyelvhasználatunkból már kikopott régi kifejezések (sulyok, pozdorja stb.) magyarázatáról is gondoskodott, a szövegeket lábjegyzetekkel látta el.

A *Tréfás mesék* című mesegyűjteményben a feje tetejére állított, nevetségessé tett, illetve nevetségessé lett világ elevenedik meg az olvasó előtt: „a butaság, a kapzsiság, az irigység, a lustaság, az apró és a nagyobb vétségek, jellemhibák, melyek tréfával, humorral, ravaszággal legyőzhetők, felszabadítóan kinevethetők”. A kötetbe Ósz János (*Együgyű Miska; A borbély és a szegényember*), Kriza János (*A rest leány*), illetve Benedek Elek (*Gácsera; Csali mese; A király nyulai; Félsz; Három kívánság; Kutya szeretne lenni; A soknevű királyfi*) gyűjtéseiből kerültek be szövegek, Tekei Erika szintén gyerekek számára dolgozta át, illetve az előző gyűjteményhez hasonlóan jegyzetapparátussal látta el azokat. A mesék illusztrátora ugyancsak Pápai Barna, aki előző kötetéhez képest újat hozott, és minden mesének egyedi színvilágot álmódott meg. A karakterek, a meseszereplők is másak – a tréfás mesékhez illően –, mind az emberi alakok, mind pedig az állatok kissé karikatúrisztikusak,

jellemük és a humor forrását jelentő jellemhibáik a rajzokról is jól leolvashatók.

A kiadó utolsóként megjelentetett népköltészeti kiadványa a tavalyi év (2017) őszén kiadott és a 23. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron is bemutatott *Varázsmesék* című mesekönyv, mely Berze Nagy János *Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyékből* című, 111 éve, 1907-ben Budapesten napvilágot látott gyűjteménye alapján készült. A benne helyet kapott – eredetileg nyelvjárársban lejegyzett – hét varázs-, tündér- és hőmesét (*Gyöngyharmat János; Aranyszóló pinytőke; A tetejellen fa; A hét daru; A zöldszakállú király; A feneketlen kút; A kis kondás*) szintén Tekői Erika néprajzkutató, folklorista válogatta és dolgozta át. Ugyancsak az ő érdeme, hogy a mesék szövegében előforduló tájszavakat (fáin, ringáz, suhancár stb.), illetve a gyerekek és/vagy szülők számára nehezen érthető, nyelvhasználatunkból már kikopott régi kifejezéseket (vetélő, peták, dikó, sing stb.) – az előző kötetekhez hasonlóan – magyarázó jegyzetekkel látta el. A mesegyűjtő Berze Nagy János (1879–1946) a magyar népmese kutatás egyik legjelesebb alakja. Elsőként gyűjtött és tett közzé nagyobb népmeseanyagot egy kisebb tájegységről, összeállította a magyar népmesék típuskatalógusát. Hagyatékából a 20. század második felében három, ifjúságnak szánt kötetet jelentettek meg eddig (*Szőlőszem királyfi; A búbájós lakat* és *Kis Vitéz Pajtás*), mindegyiket

Budapesten. A Marosvásárhelyen megjelent varázsmesés kötete most e sort is bővíti. A borítóterv és a közel negyedszáz egész oldalas színes illusztráció ismételtén Pápai Barna munkáját dicséri. Az illusztrátor rendkívül jól ráértett a magyar varázsmesék alaphangulatára és üzenetére, s mindezt ehhez illő varázslatos és mesés („varázsmesés”) módon tudta a maga vizuális eszközeivel közvetíteni az olvasók, a gyerekek irányába. A kötetben megjelent rajzok szín- és formavilága, kompozíciós megoldásai, szokatlan perspektívái és kidolgozott részleteiben rejlő szépségei a mellé vagy ráhelyezett szövegektől függetlenül is önálló grafikai alkotásokká avatják a fiatal művész munkáit, kiforrott, egységes stílusról árulkodnak, a gondosan válogatott folklóralkotások társaságában pedig valósággal meglevenednek szemünk előtt a történetek.

A röviden itt bemutatott négy kötet kiemelt darabjává válhat minden gyerek kiskönyvtárának, de a szélesebb olvasóközönség és a néprajzos szakma figyelmére, érdeklődésére is számot tarthat. Ugyanakkor azt is szükséges jelezni, hogy a kiadó folytatni kívánja a népköltészeti gyűjtemények szépen illusztrált formában való kiadását; az előkészületben, illetve megjelenés alatt lévő idei kiadványai sorában – többek között – találós kérdések és gyermekmondókák gyűjteménye, anekdotakötet és növényfabulás kiadvány is szerepel.

Nagy Zsolt

Rontó-védő társadalom

Komáromi Tünde: Rontás és társadalom Aranyosszéken. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2009. 239 old. (Kriza Könyvek 34.)

Még éppen a Változás előtti pillanatokban jelent meg Budapesten Losonczy Ágnes *Ártó-védő társadalom* című fundamentális műve (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989), amelynek akkori hatása meghökkentő volt, hisz épp azt a

mikrovilágokban mélyen megbúvó intimtáshálót, önszervező logikát jelenítette meg, amely akár az ártalmak, megbetegedések, teherviselés terén, akár a „kórokozókkal” szembeni ellenanyag-termelésben a „végső romlás” és nemzethalál-vízió

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergely@gmail.com

helyett a megingott társadalmi egészségben a saját kiegyensúlyozó mechanizmusok életben tartására ösztönöz. Losonczy könyve, ez a roppant mód izgalmas, a próféciák, köztilalmak és közpolitikai megrendelések nélkül is korszakos mű, mintegy előképe Komáromi Tünde értekezésének (szerényen dolgozatnak nevezi, holott kiadós monográfia, doktori értekezés is, amelyet sikeresen védett meg). A történeti Aranyosszék vidéke, melyről Komáromi könyve szól, és ezen belül Hagymás mint a terepkutatás helyszíne ugyancsak a Változásnak kitett világok egyike. Korábban a kollektívizáció, majd a migráció határozta meg egyre jobban azt a háromnegyed részben román ortodoxok, negyed részben református magyarok és mások lakta életvilágot, melynek vallási néprajzi, vallásantropológiai terepként való kiválasztása ezért egy történeti tipológiának is megfeleltethető.

A Szerzőt már korábbi kutatásai is a boszorkányság jelensége, a történeti antropológia kutatástörténeti előzményei és elméleti alkalmazhatósága, de ezeken felül az etnomedicina, a népi gyógyítás és az orvosi antropológiai kérdéskörök, a „nem hivatalos” tudás és gyakorlatok felé vezették, így doktori értekezésének tárgya – az igézés, a talizmán, a csecsemőgyógyítási képzetek, a betegségek családi miliőben létező verziói, az eretnokség és a beavatási szertartások kutatása után – a boszorkányság ideológiájának és mechanizmusának feltárása lehetett. Az a társadalmi valóságkép, mely nem vitatható el a rontás hitének, az előítéletes belátásoknak vagy a mágikus események körüli értelmezési tartományokban meglelt ellenfél-képzeteknek tapasztalati anyagából (pl. hogy maga a rontás hite vagy a róla való beszéd is társadalmi státusoktól függő, hogy a magyar gazdák nem hisznek a rontásban, de mégis igénybe veszik a papokhoz társított rontásfeloldó képességet stb.), de éppen emiatt a mágikus cselekvések románokhoz társítása (vagy románok esetében épp a cigányokhoz asszociálása) egyben a társas lét békétlenségeinek is árnyékállapota. Az előítéletesség és a rontásvádak hatvan mai, konkrétan mérhető eseti empirikus variációja jelzi, hogy a vallási specialisták (gyógyító, kuruzsló, látó, rontó

stb.) már a 16. századi kolozsvári boszorkánype-rekben is éppúgy jelen voltak, legfőljebb kevésbé metafizikai szinten érvényesültek. De minden korban folyamatosan problémás maradt a testhez való viszony kérdése, a „csinálmánnyal való rontás”, a mágikus képzetek hozzárendelése, a társadalmi „igazságosság” megteremtődésének, a misén vagy a rontó energiák igénybevételén alapuló kezelése, a szomszédsági boszorkányság előfordulása stb.

Persze ha az Olvasónak segíteni akarnék, nem a következtetésekből idézném föl azt, hogy mire jutott a kutatás, hanem azt a momentumot emelném ki, amely Komáromi Tünde munkájának szakmai nóvumát (is) adja. Ennek az a formális feltétele, hogy első fejezetében megismerteti velünk a kutatás helyszínét, az 1997 óta zajló kutatás jellegzetes elemeit és kérdéseit, a helyi társadalomra jellemző sajátosságokat és a rontás kérdéséhez való viszony „ismeretelméleti” sajátosságait, a helyiek önképét és értékrendjének módozatait. Erre épül a kutatástörténet bemutatása, az eltérő etnográfiai és vallásantropológiai aspektusok ismertetése, a történeti irodalom kérdése a mágia fogalmi körében és ennek magyar és román néprajzi szakirodalmi alapjai (boszorkányság-teóriák, mágiaelméletek, kognitív vagy szociológiai, pszichológiai és történeti antropológiai források), majd a saját kutatástörténet következik. Ahogyan a problematika kiviláglik, és a kutatás kérdései is felderednek, az is kiderül, hogy milyen akut válaszok adhatók rájuk, és hogy melyek azok a kérdések, amelyek megválaszolatlanul maradnak... Hat alfejezet ismerteti a falubeli hiedelemképzeteket, a boszorkány fogalmát és megítélését, az előítéletességeket, a rontásesetek mutatóit, a személyes és konkrét rontásvádak alakzatait, a személyeket, a velük kapcsolatos problémákat, az egészségi képzeteket, a rontás igazságszolgáltatási módként való elfogadását és értékrendi helyét, a módszereket és az eszközöket, majd erre szerkesztődik a részletes esettanulmányok szintje, az „átok és csináltatás” társadalmi miliőjének bemutatása, az egymásra vetítések lelkeségének ábrázolása, az áldozat, a specialista, a boszorkányszerep mint rang vagy

nemi-nemzetiségi státuszkomponens. A befejező következtetések (204–205.) már mindezekből evidensen leágaztathatók, a szociálpszichológiai vagy rokonsági hálóra vetíthető konklúziók: mindig konkrét személy a rontó vagy rontással vádolt, elszenvedő vagy előítéletekkel körülvehető (pl. havasi román bevándorolt), de mindezek tükrözik a falu társadalmában a pozíciót, helyzettudatot, társas erőviszonyokat, a vádlott és vádló viszonyát, a feloldó képességét, a családdal kapcsolatos mindenkor határok szimbolikus, spirituális vagy szokásjogi védelmét is. A közvélekedés az igazságtevő rontások mintegy felét igazságosnak, viszont a szerzési, vagyoni, irigységből motivált rontások egyharmadát elítélendőnek minősíti. A konklúzió kulcsmondata egyben a kötet záró sora is: „A rontás esetében egy nagyon rugalmas ideológiával állunk szemben, ami egyrészt támogatja az uralkodó erkölcsi nézeteket (azt állítva, hogy a bűnösön fog a csináltatás), ugyanakkor fenntartja a lehetőséget arra is, hogy bizonyos rontáseseteket rosszindulat következményeként, illetve tévedésként értelmezzenek és az áldozatot ártatlannak tekinthessék” (214.). E záró bekezdés nemcsak jelzi Komáromi munkájának helyét a történeti antropológiai, hiedelemkutató és összehasonlító vallástörténeti irányzatok között: a kutatás leginkább a Pócs Éva-féle

antropológiai boszorkánysággutatói iskolához áll a legközelebb.

Komáromi szakmai nívója tehát nem csupán a terepmunka és helyszín bemutatása, szakirodalmi előzmények rendezése és ismertetése, hanem a saját anyagra épülő eredeti kutatás, mely mostantól nevéhez és művéhez köthető. Aranyosszék e megértő perspektívában az ártó-védő társadalom felől a mágikus kompetenciákkal bíró, a helyi társadalomban a túlélés egyensúlyát is talán elősegítő harmóniák világa, a maga minden nyűgével, minden hozott és örökölt problémájával, gazdasági és társadalomszerkezeti nehézségével. A mai Változás alapkérdése a fiatalok elvándorlása lehet, és a működő hiedelemvilág erre a történeti válsághelyzetre is ad majd valamilyen választ. Az is megtörténhet, hogy kialakul a helyi társadalom belső egyensúlya a csináltatás és a feloldás, a rontás és a reménység határvidékein. Ahogy eddig, ahogy mindig. Mert a társadalom legtöbbször arra törekszik, hogy egyensúlyban, harmóniában tartsa a rontások és a reménységek mindenkor kölcsönhatásait. Perek, hitek, átmenetek, rendszerváltások, intézmények, szokások és normák minden felfordulása ellenében is.

A. Gergely András

„A moldvai magyarság szavakból ácsolt emlékműve”

Csoma Gergely: A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék Moldvából. Fekete Sas Kiadó. Bp. 2016. 679 old.

Az érdi Művelődési Otthonban 1976-ban összehívtuk azokat a főként fiatalokat, akik elsősorban Domokos Pál Péter ismeretterjesztő előadásainak hatására akkor már évek óta bejártak a moldvai csángó magyarokhoz látogatni, gyűjteni, fényképezni, énekeket tanulni, hímes ingeket vásárolni vagy „csak” élményeket szerezni. Mint

a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának már évek óta Moldvát járó titkára, arra gondoltam, hogy milyen fontos lenne, hogy ez a felfokozott érdeklődés ne maradjon üresjárat, hanem legyen lehetőleg tudományos haszna is. Ott kiosztottam több tucat néprajzi kérdőívet, és felhívtam a figyelmet, milyen fontos volna, hogy a

Halász Péter (1939) – agrármérnök, ny. főtanácsos, Magyar Művelődési Intézet, Gyimesközéplak, tatrosmente@gmail.com

készített fényképek, a gyűjtött tárgyak és a magnetofonra vett anyagok ne kótyavetyélődjenek el, ne maradjanak egyszerű lakásdíszek, féltve őrzött – ha őrzött – kazetták titkai, hanem különböző csatornákon kerüljenek a Néprajzi Múzeum Adattárába. Hiszen akkoriban kezdődtek el a Néprajzi Atlasz, a Néprajzi Lexikon és a Magyar Néprajz kötetinek munkálatai, fontos lett volna tehát, hogy ami jórészt alkalmosszerűen, szervezetlenül és gyakran töredékesen „érkezett” vagy legalábbis érkezhett volna a moldvai magyarság kulturális kamaráiból, az mielőbb bekerüljön néprajztudományunk vérkeringésébe.

A gyűjtésre való buzdításnak lett is valami eredménye, de egyedül a magyarországi rendőrség vette komolyan, mert néhányunkat már a következő napokban begyűjtöttek, és megfenyegettek, hogy „államellenes” tevékenységre készülünk, amiért súlyos büntetést jár. Nincs pontos tudomásom arról, hogy a találkozó több mint ötven résztvevőjéből kiket, mivel fenyegettek, de nem érthettek el számottevő hatást, hiszen akik addig mentünk, továbbra is jártunk Moldvába, számos fénykép, szöveges pályamunka, talán tárgy is bejutott a múzeumba és más gyűjteményekbe, sőt egyik-másik anyag nyomtatásban is megjelent. Azóta is úgy érzem, hogy ebben az 1970-es évek derekán elvetett magoknak is szerepük volt – közvetve vagy közvetlenül. Nem csoda hát, hogy most, amikor átolvastam Csoma Gergely méretében is hatalmas munkáját, első érzésem az volt, hogy *akkor* ott, Érden éppen *ilyenre gondoltam!* Még ha létrejöttében nem is volt *közvetlen* szerepem.

A Budakeszin élő Csoma Gergely fotó- és szobrászművész immár több mint negyven esztendeje járja fényképezőgéppel, magnetofonjával, és ami a legfontosabb, szívvel és lelkével a moldvai csángó vidéket, s ha – mint írja – nem is „néprajzi megközelítéssel” kereste fel a falvakat, „még láthatta a régi Moldvát”. Ami persze relatív szemlélet, hiszen már Lükő Gábor és Domokos Pál Péter sem találta *azt* a Moldvát, amit Petrás Incze János vagy éppen Zöld Péter láthatott, de kétségtelen, hogy a változások csak az utóbbi fél évszázadban

gyorsultak fel, a hagyományos értékek utolsó töredékei napjainkban vesznek el. Ha csak nem rögzítik magnóra, nem kapják lencsevégre olyan, mindenre elszánt és legjobb értelemben vett amatőr gyűjtők, mint Csoma Gergely. Pedig ez a misekönyv méretű könyvben közreadott – mint maga nevezi – „szövegthalmaz” negyvenesztendős moldvai gyűjtésének csak mintegy felét teszi, de meggyőzően egészíti ki a szerző értékes fényképeit és tematikus gyűjtéseit tartalmazó kötetait (*Moldvai csángó magyarok*. Domokos Pál Péter utószavával. Corvina, Bp. 1988; *A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslása*. Veszprém–Debrecen 1997; *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál*. Kráter, Pomáz 2000; *Elvesztett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvemlékei*. Etnofon, Bp. 2004; *Megtalált szavak. Tanárként Moldvában*. Agroinform, Bp. 2005; *Az elhagyott idő. 33 év a moldvai csángók között*. Székelykönyv Kft., Bp. 2009). Jó volna tudni, hogy a teljes anyag értéke-sebb minőségileg válogatott része jelent-e meg ebben a könyvben, vagy egy tematikusan elhatárolt rész – második, esetleg harmadik hasonló kötetre gondolva.

A kötet méreteire jellemző, hogy összesen 30 település 300 „adatközlőjének” anyaga van benne, a települések közül 5 úgynevezett „északi csángó”, 7 „déli csángó”-nak mondott és 18 székelyes csángóként ismert hely. Egyet lehet érteni a szerzővel az anyag csoportosítása tekintetében, mely szerint a „déli csángók” és a „székelyes csángók” anyagát összetéve közli, hiszen e falvak népe a 20. század során a valóságban is meglehetősen összekeveredett. Mivel pedig Csoma Gergely rendkívül gondosan adatolta a tételeket, utólag könnyen szét lehet választani településenként, személyenként vagy akár korcsoportonként, ha valaki – remélhetően – folytatni akarja majd ezt a munkát. És itt jutottam el e könyvben található „szövegthalmaz” igazi értékéhez. Csoma Gergely ugyanis nem csekély önmegtartóztatással megállta, hogy – mint írja – „nem néprajzi megközelítéssel” bánt összegyűjtött anyagával, hanem a pontos dokumentálás igényével: amit gondosan lejegyezve, adatolva, nem

csekély áldozattal megjelentetve kínál a tudomány számára. Nem próbálkozik különféle bizonytalan elméletek gyártásával, nem kockáztat különböző föltevéseket, még csak a moldvai csángók magyarságának nyilvánvalósága bizonygatásával sem tölti fölősegesen az idejét, hanem azon az úton halad, amit az amatőr néprajzgyűjtők mozgalmát elindító Morvay Péter jelölt ki számunkra, nem elzárva előlünk a gyűjtött anyag feldolgozásának lehetőségét, de felhívja a figyelmet a legjobb értelemben vett amatőrség lehetőségeire és korlátaira: az *amatőr* „jó abban, amit csinál, de nem azzal keresi a kenyerét”. Szerzőnk azt a tisztességes módszert alkalmazta tehát, amelynek alapján Bosnyák Sándor közölte a moldvai, a gyimesi csángók és a bukovinai székelyek hiedelemanyagát – s mások is a magukét – a Folklór Archívum kötetekben, vagy amit magam is választottam *A moldvai csángó magyarok hiedelmei* című könyvemben (General Press. Bp. 2005). S ha ez az anyagközlési mód bevált a legtöbb népdal- és népmese-gyűjtemény közrebo-csájtásakor vagy nyelvészeti anyag bemutatásakor, íme a példa, hogy beválik a varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék közzététele esetében is.

A moldvai magyar falvakat fényképezőgéppel sorra járó Csoma Gergely nem a kuriózumokat, a szegénység, az elmaradottság látványos jelenségeit vadászta. Mint maga írja: „nem viselkedtem hiénafotósként, aki gátlástalanul betör az életükbe”, hanem hagyományos népi műveltségünk Kárpátokon túlra rekedt jelenségeit, értékeit igyekezett lencsévégre kapni. A csángó magyar barátait magnetofonnal fölkereső Csoma Gergely is úgy beszéltette az embereket, hogy rájuk hagyta: öntsék ki a szívüket, meséljék sorsukat, fájdalmaikat, öntsék szavakba gondolataikat, tudásukat, hiedelmeiket. Ennek a módszernek természetesen megvan az előnye, hogy a kérdező nem befolyásolja az „adatközlőt”, s olyan témák, megközelítések és hangulatok is felszínre kerülnek, amelyek a kérdezőnek talán eszébe sem jutnának, de ugyanakkor az a veszély is benne van, hogy fontos témák fölött elsiklik a szó, lényeges kérdések megválaszolatlanok maradnak.

Ezt azonban – a várható haszon érdekében – vállalni kell, legföljebb a beszélgetés irányításával lehet szűkíteni az üresjáratokat.

Ha ki akarjuk deríteni, miről is szól tartalmilag *A megkötött idő* című – mégse illessük örökösen a rosszízű „szöveg-halmaz” megnevezéssel – *szöveg-gyűjtemény*, akkor a Csoma Gergely által összeállított anyag szerkezetében a következőket látjuk. Földrajzilag, ami esetünkben genetikai szempontot is jelent, két csoportra választotta anyagát, az úgynevezett „északi csángó” falvakéra és „a többire”, amiket összefoglalóan „Bákó, Aknavásár és Ónfalva körüli” csángó falvakként tart számon. Ezzel a megoszlással lehet vitatkozni, de semmi értelme, hiszen erre a felosztásra nem épül semmiféle szintézis vagy következtetés, és a pontos adatolások révén mindenki úgy csoportosíthatja a szövegeket, ahogyan akarja. Mindkét – mondjuk földrajzi – csoporton belül nagyjából a következő tematikus „alcsoportok” ismerhetők fel. A közösségek vagy inkább a települések keletkezésének „*mesék homályába vesző*” múltja, *eredettörténete*, ami meggondolkodtató hangulati kapcsolódással simul az egyes emberek *születéséhez, a csecsemőkorhoz kapcsolódó hiedelmekhez, népszokásokhoz*. S mivel az ember élete során gyermekként a legkiszolgáltatottabb a *különböző nyavalyákat okozó erő*nek (vírus, bacillus, vele született kórság, rontás stb.), ezekről s az ellenük való védelemlről szól a következő szövegcsoporthoz. Majd következik a legalább ennyi bajjal járó életszakaszt fenyegető *szellemi örökök és bajok* csoportja, el egészen a *menyegzőig* s a *nemi élel*ig. Az elsősorban egyéni szempontból jelentős témakörök után jönnek a közösségi életet szabályozó *egyházi ünnepek*, valamint a „pogány gyökerű”-nek mondható *jeles napok*, amik a moldvai magyarság életében a lehető legszorosabban fonódnak össze, majd ebből az érzelmi állapotból szinte magától nő ki a *világképpel* foglalkozó népi ismeretanyag, amittől nem idegen az olykor *babonáságnak* is titulálható jelenségek sora. Ez a logikusnak tűnő szerkezet természetesen jócskán bicsaklik, ki-kiugrik a szerző által sem túl következetesen lefektetett sínrendszerről, bár talán a sors kegyetlen iróniája terelte egymás mellé a

Magyartalanítás és a *Temetési szokások* fejezeteket, s talán az sem véletlen, legföljebb isteni sugallat eredménye, hogy mindkét csángó csoport anyagát bemutató rész az *Archaikus imák* fejezettel zárul. A könyvben megtaláljuk a példamutató módon minden szövegrészhez kapcsolt mintegy 30 *lelőhelyet*, a gyűjtés *dátumát*, a forrás *nevét* és *születési időpontját*; a könyv végén pedig a 318 „adatközlő” *településeknél* összesítését, aztán a gyűjtésben szereplő *falvak jegyzékét*, valamint az *Ajánlott könyvek* kurta listáját.

Ha vázlatosan is, de talán sikerült érzékeltetnem, hogy milyen hatalmas aranybánya van ebben a könyvben, amit Csoma Gergely letett a magyar néprajztudomány asztalára. Lenyűgöző mind súlyát, mind tudományos hasznát tekintve. Végezetül el kell tünődnünk azon, hogy ha már nem akadt olyan intézmény, alapítvány vagy – *horribile dictu* – az ügy jelentőségét felismerő mecénás, aki érdemben és anyagilag támogatta volna a szerző négy évtizedes gyűjtőmunkáját, mennyivel gazdagabb formában találhatta volna páratlanul értékes anyagát, ha célszerű és a szöveg mellé rendelt képekkel, szakszerűen elkészített tárgymutatóval, és teljes – arra

érdemes – anyagára kiterjedően jelenhetett volna meg, akár 3–4 kötetben. Arról már nem is beszélve, hogy mekkorát emelt volna a könyv használati értékén, ha – mint Kallós *Balladák* könyvéhez Szabó T. Attila vagy Seres András *Csángómagyar daloskönyvéhez Szabó Csaba* –, egy értő és érzelmileg ráhangolt szaktudós néprajzi megközelítésű bevezető tanulmányt csatolt volna.

A tálalás szegényessége azonban semmit sem von le a feltálatl étkek értékéből. Legföljebb azt sajnálhatjuk, hogy az anyag tudományos feldolgozása a távoli és általában ködös jövőbe tolódik. Mégis reméljük, hogy nem az a sors vár rá, mint a moldvai csángó nyelvjárás hatalmas apparátussal összehordott atlaszának anyagára, amelynek feldolgozására mindmáig csak alkalmilag, egy-egy kiragadott téma erejéig történt kísérlet. De ez már nem Csoma Gergely feladata lesz, aki moldvai „tanárként, szobrászként”, s tegyük hozzá: fotóművészként, csángó barátaiban a lelket tartó látogatóként s moldvai magyarok sorsának témáját napirenden tartó előadóként – megtette a magáét.

Halász Péter

Jagamas János népzenei gyűjtésének multimédiás adattára

Pávai István–Zakariás Erzsébet: Colecția etnomuzicologică a lui János Jagamas. Jagamas János népzenei gyűjteménye. The Ethnomusicological Collection of János Jagamas.

Kiadja a Román Akadémia Kolozsvári Folklór Archivuma, az MTA BTK Zenetudományi Intézet és a Hagyományok Háza. Bp. 2014. 96. old., DVD-melléklettel

Többéves együttműködés után, 2014-ben, Budapesten, a Román Akadémia Kolozsvári Folklór Archivuma, az MTA BTK Zenetudományi Intézet és a Hagyományok Háza közös kiadásában jelent meg a *Jagamas János népzenei gyűjteménye* című multimédiás kiadvány. A kötetet Pávai István és Zakariás Erzsébet szerkesztette. A több

szempontból is egyedi, ugyanakkor különleges, DVD-melléklettel is ellátott gyűjtemény elsődleges célja Jagamas János kolozsvári népzene kutató gyűjteményének archív állapotban való közreadása. A háromnyelvű, magyar, román és angol nyelvű kötet olyan népzenei anyagot tesz közzé, amelynek eddig alig öt százalékka jelent meg

Gergely Zoltán (1987) – PhD, tudományos kutató, Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklór Intézete, zoli_gdur@yahoo.com

korábbi publikációkban. A DVD-melléklettel ellátott kiadvány hatalmas mennyiségű anyagot tesz közzé: 7236 dallamváltozat, 3038 hangzópélda, 9512 kottás és szöveges kézirat és 16 fotó alig pár kattintásnyi távolságra áll az érdeklődőktől.

Az akár „Jagamas-archívumnak” nevezhető kiadvány megértését, könnyebb használhatóságát, az adatbázisban való könnyebb eligazodást, valamint a sikeres böngészést a kötetben lévő három tanulmány segíti elő. Pávai István a gyűjtemény közreadásáról tájékoztat, Zakariás Erzsébet a Kolozsvári Folklórintézet Jagamas-hagyatékát mutatja be, míg Almási István egykori tanárának, Jagamas Jánosnak az életrajzát, munkásságát, kutatói szemléletmódját mutatja be, fontosabb publikációt ismerteti.

Pávai István elsősorban a kötet közreadásának az alapelveit, lehetőségeit, korlátait ismerteti az olvasóval, viszont azokra a problémákra is kitér, amelyek mind e mai napig aktuálisak, előfordulhatnak egy ilyen nagyszabású munka kiadásakor. Ilyen értelemben a Jagamas János népzenei gyűjteménye úttörő; Pávait idézve, a multimédiás kiadvány modellként szolgált a következő, ehhez hasonló jellegű publikációkhoz: ilyenek például a *Magyarózd népzeneje Horváth István gyűjtései tíkrében* és a *Sóvidék népzeneje* című kötetek.

Jagamas János gyűjteményéből több, korábbi publikáció is közölt népzenei anyagot, viszont több mint 6000 dallamvariáns e kötet révén kerül először a nagyközönség elé, közel 3000 hangzó példát most hallgathatnak meg először az érdeklődők. A gyűjtések java része az 1950-es években történt, így az olvasók betekintést nyerhetnek, megismerhetik a romániai magyarság akkori népzenei világát.

Pávai István részletesen ismerteti a jelen népzenei adatbázis megvalósításában előforduló nehézségeket is. Ilyenek például a különböző területi átfedések, amelyek a későbbiekben azonosítási nehézségeket okoztak, vagy az archívumban dolgozó személyek által, természetesen nem szándékosan, elkövetett elírások.

A DVD-n található archívumi források részletes ismertetése után Pávai István a DVD-n található adatbázist mutatja be. Első lépésként az olvasó a magyar, román vagy angol nyelv kiválasztása után, az Ismertető menüponton belül elérheti azokat a tanulmányokat, amelyek nyomtatott formában a kötetben is szerepelnek. A Böngészés menüpont segítségével az olvasó a következő archívumi források között tallózhat: magnetofonfelvételek, decelitlemezfelveletek, fonográffelveletek, helyszíni dallamlejegyzések vagy a szöveges folklór- adatok. Minden forrás tartalmazza a népzenei adat kezdősorát, a gyűjtés helyét, az adatközlő nevét és korát, a gyűjtő nevét és archívumi jelzetét. A szerkesztők külön jelezték, ha egy adott népzenei adat előző publikációban már megjelent. Az ismertető információk alatt közvetlen egy lejátszósáv található, amelynek segítségével az érdeklődők behallgathatnak a felvételekbe, de ugyanakkor az írott forrásokat (kottáképek, dalszövegek, információ táblapok) is megvizsgálhatják.

Továbbá a Keresés menüpontra hívnám fel a figyelmet, mely különböző böngészési feltételeket kínál: az archívumi jelzet, nyelv, származási hely, adatközlő, megnevezés, szövegkezdet, előadásmód, gyűjtési időpont, vagy publikáció szerinti keresési feltételek között az érdeklődők szavak vagy szókapcsolatok szerint is tallózhatnak. Az Inaktelke menüpont alatt tekinthetők meg Jagamas János – sajnós megvalósulatlan – inaktelki monográfiájának az előmunkálatai. Ezt követi egy Képek menüpont, amely 16 fotót tartalmaz, majd legvégül az Impresszum található, amelyre rákattintva megismerhetjük azokat a munkatársakat, akik részt vettek a kiadvány kivitelezésében.

A tanulmányok sorát Zakariás Erzsébet folytatja, aki egyben a kötet szerkesztője, ugyanakkor a Kolozsvári Folklórintézet kutatója is. Írásában elsőként Jagamas gyűjtőútjait mutatja be részletesen, évekre lebontva. Az Kolozsvári Folklórintézetben található Jagamas-gyűjteményt vizsgálva az derül ki, hogy a jeles népzene-kutató viszonylag rövid idő alatt, 1949–1959

között több ezer népdalt gyűjtött és helyezett el az intézet archívumába Kalotaszegről, Mezőségről, Moldvából, a Fekete-Körös völgyéből, a Nagy-Szamos, Felső-Maros és a Kis-Küküllő menti falvakból, Udvarhelyszékről, Gyergyó- és Csíkszékről, valamint a gyimesi és barcasági csángóktól. A továbbiakban a kutató a Kolozsvári Folklórintézet gyűjtési módszereiről, archívumi forrásairól számol be részletesen. A Jagamas hagyaték négy forrásban lett elhelyezve az évek során a kolozsvári műhelyben. Zakariás Erzsébet elsőként a fonográffal rögzített anyagot ismerteti. A leltárba bevezetett 1115 fonográffelvétel közül 830-at Jagamas János rögzített a Kolozsvár környéki falvakban, Moldvában, Csíkban és a Nyárárdmentén. Annak ellenére, hogy többnyire a magyar népzene iránt érdeklődött, a kutató már gyűjtői pályájának a kezdetétől más népek népzenejét is rögzítette. Így gyűjteményében román, bolgár vagy cigány felvételeket is találunk.

Az ötvenes évektől a kolozsvári intézetben már magnetofonnal folytatták a gyűjtéseket. Jagamas 1951–1958 között nem kevesebb mint 2108 dallamot rögzített és helyezett el az archívumban.

Zakariás Erzsébet részletesen kitér az intézet Zenei lejegyzések, valamint a Helyszínen lejegyzett járulékos anyagok állományára is. Az intézetben található források akkori és aktuális helyzetének a bemutatása mellett, évekre lebontva vázolja és tisztázza Jagamas gyűjteményének a helyzetét a Kolozsvári Folklór Intézet adatainak tükrében.

A tanulmányok sorát Jagamas János egykori tanítványának, Almási Istvánnak az írása zárja. A kolozsvári népzene-kutató egykori tanárának az életét, munkásságát, kutatási módszereit, szemléletmódját ismerteti részletesen. Az erdélyi és moldvai népzene-kutatás erőteljes fellendülését nagymértékben meghatározta az a tény, hogy az 1949-ben létesített Kolozsvári Folklór Intézetbe Kodály Zoltán egykori tanítványát, Jagamas Jánost hívták meg tudományos főmunkatársnak. Az újonnan létrejött osztály fő célja – az erdélyi román, később pedig a száz folklór mellett – az erdélyi magyar népzene, népköltészet és néptánc gyűjtése, tárolása, rendszerezése

és kiadása volt. A szerzőt idézve: „az ő jelenléte ugyanis eleve szavatolta, hogy a zenefolklorisztika művelése a Bartók és Kodály nevével fémjelzett tudományosság szellemében indulhat újra, és az a hagyományfeltáró munka fog folytatódni, amelyhez az úttörést egykor Vikár Béla, Seprődi János végezte, kibontakozásában pedig olyan jeles kutatók vettek részt, mint Lajtha László, Domokos Pál Péter, Veres Sándor, Dincser Oszkár, és Járdányi Pál”.

Almási István, egykori tanárának nemcsak a népzene-kutatói munkásságát ismerteti. Jagamas János, akit rövid ideig a Kolozsvári Folklór Intézet vezetésével is megbíztak, a Gheorghe Dima Zene-művészeti Főiskolán betöltött tanári funkciójának köszönhetően egyúttal olyan kutatókat nevelt maga köré, akik sikeresen folytatták az elődök tevékenységét. Munkássága alatt olyan főiskolai hallgatók gyűjtési, lejegyzési és kiadási munkáját irányította mint Szenik Ilona, Szabó Piroska, Sebestyén Dobó Klára, Sziszmán Ilona, Demény Piroska, Gurka László és Kallós Zoltán.

A szerző szerint Jagamas már a Kolozsvári Folklórintézet első évtizedében Kodály útmutatásai szerint szervezte és irányította a népzene-kutató műhely munkáját. Elsősorban a gyűjtési területek aránytalanságait igyekezett megszüntetni. Ennek érdekében olyan területeken szervezett terepkutatásokat, ahol addig a kutatók egyáltalán nem vagy csak szórványosan tártak fel népzene-t. Viszonylag rövid idő alatt több mint 6000 dallamot gyűjtött össze a Mezőségről, Kalotaszegről, a Fekete-Körös völgyéből, a Nagy-Szamos és Felső-Maros mentén, a Székelyföldön, Moldvában, a Gyimesekben és a Barcaságon.

Munkájának az eredményeit a következő kötetekben foglalta össze: 1954-ben Szegő Júliával és Faragó Józseffel közösen adta ki a *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című kötetét. 1974-ben, szintén Faragó Józseffel közösen szerkesztik meg a *Romániai magyar népdalok* című gyűjteményt, amely az erdélyi és moldvai népzene legjellegzetesebb dallamtípusait tartalmazza.

1960-ban Jagamas János kapcsolata megszakadt a Kolozsvári Folklór Intézettel. Egy álláshalmozást

tiltó törvény miatt a tanári munkakör mellett döntött. 1984-ben jelenik meg a *Magyaró énekes népzeneje* című kötete, amely az egész település népdalkincsét teszi közzé. Szintén ebben az évben lát napvilágot a Kriterion Könyvkiadónál *A népzene mikrokozmoszában* című tanulmánykötete, amelyben többek között a magyar népzene és Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus* művének a kapcsolatát vizsgálta.

Almási István a következőképpen jellemzi egykori tanárának munkásságát: „Nem lehet eléggé hangsúlyozni, milyen óriási értékű kincs ez a grandiózus dallamgyűjtemény, amely magyar népdalokon kívül számos román, sőt bolgár dallamot is tartalmaz, s amelynek a megteremtése Jagamas Jánost a kelet-közép-európai népzene kutatás legkivalóbb képviselőinek a sorába emelte, hiszen előtte

hasonló teljesítményt csak Bartók Béla, Constantin Brăiloiu és Kodály Zoltán értek el.”

A kiadvány külön erénye a kötet három nyelven való közlése, amely így nemzetközileg is elérhetővé válik. A gyűjteménynek nem csak tudományos jelentősége van; ismertető, népszerűsítő céllal sikeresen használható akár népzenei tanszékeken, iskolákban, népdalkörökben vagy táncházakban is. Mindemellett tanulási segédeszközként is sikeresen használható népzenekedvelők, népdalénekesek vagy olyan népzeneészek által, akik olyan népdalokat vagy hangszeres dallamokat tanulhatnak meg, amelyek eddig ismeretlenek voltak részükre. Az érdeklődők a Kolozsvári Folklorintézetben tanulmányozhatják, szerezhetik be a gyűjteményt.

Gergely Zoltán

Elfelejtett népdalok Magyaróról

Pávai István: Magyarózd népzeneje Horváth István gyűjtései tükrében.

The Folk Music of Magyarózd as Reflected in the Collections of István Horváth.

Hagyományok Háza, MTA BTK Zenetudományi Intézet, Bp. 2015. 216 old., DVD-melléklettel

Pávai István *Magyarózd népzeneje Horváth István gyűjtései tükrében* című kötete 2015-ben jelent meg a Hagyományok Háza és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete közös kiadásában. A magyar és angol nyelvű, DVD-melléklettel ellátott publikáció küllemében és szerkesztésben hasonlít az egy évvel korábban megjelent, a Pávai István–Zakariás Erzsébet szerzőpáros által összeállított *Jagamas János népzenei gyűjteménye* című nagyszabású munkához.

Pávai István még a táncházmozgalom előtti időszakban, az 1970-es években ismerkedett meg Magyarózd népzenei világával, „...amikor a kolozsvári Visszhang diákrádió népzenei

szerkesztőjeként részt vettem a rádió egyik fogadóestjén, ahol Panek Kati magyarózdai balladákat és népdalokat énekelt, teljesen hiteles, a falusi hagyományban élő emberektől megszokott előadásmódban”. Hat évvel később, a bukaresti Román Televízió Magyar Szerkesztőségének megbízásából Panek Kati és Csörtán Márton zeneakadémiai diáktársa egy olyan tévéfelvételt állítottak össze, melynek segítségével a nagyközönség is megismerhette a kistáj népzenejét. Az addig egyedülálló műsor sikerét nagymértékben meghatározta a szerző Horváth Istvánnal való találkozása.

Horváth István 1909-ben született Magyarózdon. Azt a szellemi kultúrát, amelyet gyerekként ismert és élt meg, később íróként és költőként

Gergely Zoltán (1987) – PhD, tudományos kutató, Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklor Intézete, zoli_gdur@yahoo.com

foglalta össze és értelmezte a *Magyarózdai toronyalja* című monográfiájában.

A népzene-kutató már a kötet elején több forrásból is kiindulva mutatja be és tisztázza a Maros–Küküllő vidékének belső táji tagolódását. A földrajzi, néprajzi, falurajzi, szociológiai és etnikai leírásokat a szerző népzenei és néptánc-dialektológiai megfigyelései egészítik ki. A népi tánczene terén szerzett több évtizedes tapasztalatának köszönhetően Pávai István a rá jellemző precizitással ismerteti és értelmezi a kistáj táncainak elnevezéseit. Ugyanebben a fejezetben mutatja be azokat a magyarózdai zenészeket is, akik a zenét szolgáltatták a különböző mulatságokon.

A *Maros–Küküllők vidékének kutatottsága* című fejezetben részletes tudománytörténeti áttekintést olvashatunk a területen végzett gyűjtésekről és megjelent publikációkról. Az első kiadványok inkább a régió szokásvilágát, hagyományait ismertették, mutatták be. A legrészletesebb néprajzi leírás viszonylag későn, az 1970-es években jelent meg, a fenn említett *Magyarózdai toronyalja* című falumonográfiában. Horváth István részletesen ír abban a magyarózdiai énekléséről, énekes szokásairól, táncalkalmairól.

Jagamás János már a második világháború után, a jelenlegi Kolozsvári Folklor Intézet munkatársaként gyűjtött a térségben, eredményeit az 1974-ben kiadott *Romániai magyar népdalok* című kötetben közölte. 1970-ben jelent meg Almási István és Herțea Iosif *245 népi táncdallam* című kötete, mely 5 táncdallamot mutat be a vidékről. Az ötvenes évek után a régióban olyan kiváló etnomuzikológusok végeztek terepkutatásokat, mint Almási István, Szenik Ilona, Bandi Dezső, Demény Pirokska, Kallós Zoltán, Lőrincz Lajos, Pávai István, Szabó Csaba, Szabó Éva; a magyarországi kutatók közül Martin György, Pesovár Ernő, Sárosi Bálint, Végvári Rezső, Timár Sándor és Varga Zoltán. Az első jelentősebb népzene- és néptánc-kutatási eredményeket a vidékről Martin György foglalta össze 1982-ben.

A kutatástörténeti részt egészíti ki a *Korai magyarózdai gyűjtések és adatközlők* című fejezet.

Pávai István részletesen beszél a különböző archívumokban elhelyezett magyarózdai gyűjtésekről. Jagamas János 1951-ben három helyszíni lejegyzést készített a településen, valószínűleg ekkor kerülhetett kapcsolatba Horváth Istvánnal. Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit és Nagy Jenő, a későbbiekben pedig Timár Sándor, Martin György és Varga Zoltán szintén Horvát István közreműködésével kutatták a település kultúráját. Az első magyarózdai hangfelvételeket Jagamas János készítette 1953-ban, amikor is előbb fonográf-felvétellel, majd később már magnetofonnal végezte a gyűjtést. A 44 felvétel a Kolozsvári Folklor Intézet Archívumában található.

Annak ellenére, hogy Horváth István nem rendelkezett azzal a népzenei képzettséggel, mint például Jagamas János, gyűjtőmunkája mégis példányértékű, és szakmailag is megállja a helyét. A Pávai István által beékelte idézeteknek köszönhetően az olvasó megismerheti Horváth István gyűjtési módszereit, adatközlőit, de ugyanakkor az álláspontját is a szellemi kultúra megmentéséről. A szerző részletesen tudósít a Magyarózdon készült magnetofonszalagok jelenlegi állapotáról is. A felvételeket a Kolozsvári Folklor Intézetben, a Zenetudományi Intézet Archívumában és a Hagyományok Házában őrzik, néhány másolat pedig különböző magánszemélyek tulajdonában található. A DVD-rom szerkesztésekor a szerző megállapította, hogy a Zenetudományi Intézetben található hangzóanyag van műszakilag a legjobb állapotban, ezek tartalmáról is részletes leírást találhatunk a jelen kiadványban.

A *Zenés műfajok, zenélési alkalmak Magyarózdon* című fejezet Horváth István rendszerezési elve szerint van felépítve. A *Magyarózdai toronyalja* kötetből való idevágó idézetek, leírások, valamint a szerző tudományos hozzáfűzése kiegészítik egymást. Ennek köszönhetően betekintést nyerhetünk az egész település zenei életébe. Elsőként a *Gyermekmondókák* kerülnek bemutatásra, majd az ismertetés folytatódik az *Átkozódó nóták, keservesek, Balladák a fonóban, Zenés katonakisérés, Lakodalom, Karácsonyi tánc, vasárnap tánc,*

kalákatánc, Táncok, táncszók, Egyéb zenés szokások és műfajok című alfejezetekkel.

A könyv utolsó fejezetében Pávai a hangfelvételek válogatásáról és a közreadás módjáról beszél. A DVD-n található hangzópéldák mellett – hangtechnikai illetve minőségi okokra hivatkozva – a szerző fontosnak látta a dalszövegek közzétételét is. A példatárban lévő 161 szöveg műfajilag a következő csoportokra oszlik: 6 ballada, 43 szerelmi dal, 5 átokdal, 26 keserves, 6 tréfás dal, 8 táncdal, táncszó és mulatónóta, 1 munkaalkalmi, 5 karácsonyi köszöntőének, 5 gyermekdal, 17 katonadal, 5 lakodalmi dal, és 5 temetési ének. Pávai István mindenütt feltünteti az adatközlők nevét és életkorát, a gyűjtés idejét és a megfelelő archívumi jelzetet.

A publikáció legnagyobb erénye kétségtelenül a mellékelt DVD, amelynek tartalma nagyon gazdag: a 216 dallamváltozat, a 6 térkép, a 73 dokumentum és a 35 fotó mellett itt újra közlésre kerülnek a korábban nyomtatásban megjelent fejezetek is. Főleg a DVD-n található *Dallamcsoportok*

menüpontra szeretném felhívni a figyelmet, ugyanis a szerző a szövegcsoportok műfaji meghatározása és közlése mellett a dallamokat is besorolta a megfelelő népzenei stíluscsoportokba. A kötet erősségei közé sorolható a szöveg angol nyelven való közlése is, ami által nemzetközileg is elérhetővé válik a kiadvány.

Pávai István eddigi kutatási eredményei egyrészt mérföldkövek a magyar népzene és néptánc terén – itt elsősorban *Az erdélyi magyar népi tánczene* című kötetére gondolok –, másrészt egyedülállók: ezt a kettősséget tanúsítja az előbb már említett Jagamas János-népzenei gyűjtemény, amely 2014-ben jelent meg a Zenetudományi Intézet, a Hagyományok Háza és Kolozsvári Folklor Intézet közös kiadásában, és most már a jelen kötet is, amelynek segítségével az érdeklődők betekintést nyerhetnek Magyarózd régi, talán már elfelejtett népzenei világába.

Gergely Zoltán

Zenei művelődésünk a népitől az avantgárdig

Angi István–Csákány Csilla (szerk.): Zenei művelődésünk a változó régióban. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2013. 292 old.

Az Angi István és Csákány Csilla által egybe-szerkesztett tanulmánykötet a *VII. Hungarológiai Kongresszus. Nyelv és kultúra a változó régióban* zenetudományi szekciójának előadásait, tanulmányait tartalmazza. A szövegek három nagyobb zenetudományi területhez sorolhatók: folklór és etnomuzikológia, zenetörténet, valamint zeneesztétika. Tudatosan szerkesztett, jól strukturált és átlátható kötetről van szó, amelyben minden tanulmány külön-külön keretezett, ugyanakkor láncszerűen kapcsolódik az előtte lévő témához, és utal, átvezet az utána következőre. Ennek köszönhetően

átfogó képet kaphatunk a zenetudomány egyes aktuális témáiról: erdélyi magyar népzene, szokásdallamok, gyülekezeti énekek, török–mongol népzene, Liszt Ferenc magyar rapszódiai, intézményes zeneoktatás, kolozsvári magyar zenekritika, gregorián énekek feldolgozási módozatai, fausti reflexiók vagy impresszionista előhangok Liszt Ferenc zenéjében, az erdélyi avantgárd zene európaisága stb. Látható, hogy a témák széles palettán helyezkednek el, viszont egy-egy specifikus elemet ragadnak meg és járnak körül. Megközelítésük gyakran inkább elvont vagy

Molnár Beáta (1991) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, molnarbeavagyok@gmail.com

esztétikai, a kötetben szereplő kottarészek olykor példák, a szöveges tartalom zenés illusztrációi, olykor pedig az elemzés tárgyának vizuális leképezései, de mindenképpen hozzájárulnak egy-egy kérdéskör precízebb, pontosabb megértéséhez, értelmezéséhez.

A tanulmányok közötti tájékozódást segítik a szövegek elején (magyarul és angolul) feltüntetett kulcsszavak, illetve a rövid összefoglalók, amelyek támpontokat és elméleti fogódzókát biztosítanak a fogalomhasználathoz, ugyanakkor kontextusba is helyezik az adott kutatási témát.

Ami a tartalmat illeti, a kötet első, nagyobb egysége a folklór és az etnomuzikológia tárgykörébe sorolható. Almási István *Az erdélyi magyar népzenei hagyomány jellegzetességei* című értekezése a régi stílusú dallamanyagok régióként változó vonásait járja körül, amelyre elsőként Bartók világított rá. Bartók Béla, Lajtha László, Járdányi Pál, Dincser Oszkár kutatásai nyomán mutat rá arra, hogy a történelmi Erdélyben miként változnak és milyen jellegzetességeket mutatnak a különböző hagyományos dallamkészletekből ismert részletek. Szenik Ilona *Rögtönzés és variálás a népzeneben* című tanulmányában a népzeneben fellelhető variációk és az improvizáció közötti különbségekre, valamint a két fogalom eszköztárának összetevőire, törvényszerűségeire hívja fel a figyelmet. A kétféle eljárást bemutató kottás dallampéldák szerves részét képezik a szövegnek.

Kövári Réka erdélyi és moldvai karácsonyi szokásdallamokat elemez a Deák–Szentek-kéziratból. A karácsonyi ünnepkör énekei közül válogatva a 17. századi énekeskönyv szövegeit, valamint a 18. században leírt dallamalakokat veti össze a népzenei gyűjtésekben is fellelhető dallamváltozatokkal. Péter Éva a gyülekezeti énekek és a magyar népdalok közötti zenei kapcsolatokra világít rá. Tanulmányában kitér a szótagszámra, hangterjedelemre, ritmusszerkezetekre. Kiindulási pontja, hogy mind a vokális népzene, mind a gyülekezeti ének monodikus és általában strófikus szerkezetű, verses szövegű. A két műfaj közötti kapcsolatot a diatonikus recitáló stílus és a

sírató stílushoz tartozó dallamainak, a kanásztánc vers- és ritmusszerkezeteinek, valamint a Rákóczi-dallamkör darabjainak viszonyrendszerében is vizsgálta.

Az „ugrós” karakterű néptáncok zenéjéről Paksa Katalin írt. Tanulmányában kitér a régi, európai táncrétegekbe illeszkedő ugrós táncokra, amelyek élő gyakorlatként érték meg a 20. századot a Kárpát-medencében, majd megvizsgálja az erdélyi ugrós dallamok sajátosságait az udvarhelyi, csíki székelység, a hétfalusi és gyimesi csángók, illetve a bukovinai székelyek körében. Sipos János a finnugor nyelv és a török–mongol népzene kapcsán teszi fel a kérdést: hogyan függ össze a nyelv és a népzene, rokonítható-e az azonos nyelvcsaládba tartozó népek kultúrája és ezen belül zenéje? A kérdés körüljárása izgalmas szempontokat vet fel, hiszen a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik, de a magyar népzene különböző rétegei az északi törökség és a mongolok zenéjével mutatnak rokonságot. Az elemzési szempontokhoz a kutató felhasználta több mint húsz éve zajló ázsiai kutatási tapasztalatait is.

A kötetben több tanulmány is Liszt Ferenc műveinek valamely aspektusát vizsgálja (2011-ben volt születésének 200. évfordulója, a tanulmánykötet kiadási éve 2013). Tari Lujza írásában egy-egy rapszódia dallamtémái alapján mutatja be a néphagyományban fennmaradt és a Liszt műveiben is szereplő dallamokat. A szövegben szereplő kottarészek segítségével arra is rámutat, hogy Liszt olykor a közvetlenül előadott, élő előadásokból is inspirálódhatott. Boros-Konrád Erzsébet annak a Birtalan Józsefnek az életművét tárja fel, és zeneszerzői munkásságát veszi számba, aki egyedi módon ötvözte a magyar népdalok szellemiségét a modern zenei nyelvvél, ugyanakkor ezzel összefonódott pedagógiai munkássága is. A kötetben közölt tanulmányban Birtalan József *Széki rapszódia* című művének elemzését találjuk.

Pávai István tanulmányában Bartók, Kodály és Lajtha folklorizmuszempléletteről értekezik, rávilágítva zeneszerzői nyelvezetük kialakulására.

Mindháromuk életében fontos szerepet játszott a népzene „felfedezése”, de ezen túl céljuk volt a népdal szélesebb körben való megismertetése. A tanulmány e három zeneszerző-kutató törekvéseit mutatja be, és körvonalazza folklorizmuszempléjük kialakulását, változását – mindezt korabeli levelezéseik, nyilatkozataik alapján.

A tanulmánykötet következő nagyobb tematikus kategóriája a zenetörténeté. Sófalvi Emese a kolozsvári intézményes zeneoktatás kezdeteit vizsgálja. Írásában rámutat az 1819-ben létrehozott Muzsikai Egyesület (Muzsikai Conservatorium) kettős céljára: a zenét művelni és oktatni is kell. A tanulmány elsősorban levéltári dokumentumok, jegyzőkönyvek segítségével próbálja rekonstruálni az Egyesület első három évtizedét. Kulcsár Gabriella a kolozsvári magyar zenekritika történetéből nyújt izelítőt, kitér a tudományos és újság-zenekritika közti különbségekre, a kritika és krónika hasonlóságaira, miközben betekintést nyújt Kolozsvár 19–20. századi zenei életébe is.

Buzás Pál a *Változatlanságért a változó régióban Kalotaszegen* című tanulmányában a Riszeg-tetői majálisok énekkari találkozóit és a magyarbikali színjátzó- és dalscsoport alakulását elemzi, és hangsúlyozza a két hagyomány példamutató jelentőségét. Székely Árpád a Kolozsvári Református Kollégium énekkarának két évtizedét foglalja össze, kronologikusan végigkövetve azokat az állomásokat, „kultúrtörténeti eseményeket Erdély-szerte és a nagyvilágban”, amelyeket a kollégium énekkari szereplése tett emlékezetessé.

A tanulmánykötet vége felé olvasható szövegek inkább zeneesztétikai megközelítést alkalmaznak. Ide sorolható Csákány Csilla *A gregorián ének feldolgozási módzatairól a liszti életműben* című írása. Értekezésében két mű – a *Haláltánc* zongoraverseny és a *Via Crucis* oratórium – részleteivel példázta a gregorián dallamok megjelenését Lisztnél: új ritmikai, formai és harmóniai értelmezést kapnak, és egyszerre mutatnak vissza a múltba és előre a jövőbe, hiszen átértelmezték

részben megváltoztatta a gregorián énekek sajátos élményvilágát is. Fekete Miklós tanulmányában is Liszt Ferenc műveire fókuszál, ezúttal a fausti reflexiók nyomába eredve. Nehéz megragadni, hogy mit is jelent a „fausti jellem”, főleg, ha zenei megfogalmazásokban keressük. Az elemzés az ún. fausti jellem zenei bemutatását és átalakulásait mutatja be a *Faust-szimfónia* egyik motívum-transzformációjának végigkövetésével.

Fodor Attila szerint Liszt kifejezésbeli újszerűsége a modern zenei áramlatok egyik előfutárává avatta a zeneszerzőt: „Ezek az újítások abból az alkotói alapgondolatból nőttek ki, mely a zenei kifejezést, a stílári és technikai eszközöket az üzenetnek rendelte alá.” (278.) Elemzésében kitér Liszt programzene-fogalmának alakulására, illetve felhívja a figyelmet az impresszionista elemek (pentatónia, egészhangú skála) jelenlétére a zeneszerző életművében. Angi István *Az erdélyi avantgárd európaisága Szegő Péter zenéjében* című tanulmányában zenei illusztrációkkal példázta Szegő Péter következetes nonkonformizmusát, radikális zenei magatartását, kitér a szegői „kontrasztáló elv paradoxonára”, és különböző művek segítségével hívásával példázta ezt. Angi szerint a művekből kiérezhető feszültségben rejlik avantgardizmusának európaisága.

A tanulmánykötet jól igazolja, hogy mit jelent a zenetudományban az, amikor a zenét nem „művelik”, hanem kutatják. Van néhány olyan szakterület, amelyet nehéz átültetni a verbalitásba, elérhetővé, netán közérthetővé tenni – a zene ilyen. De ezeket a specifikus kutatásokat is összegezni kell, ehhez nyújtanak lehetőségek a hasonló konferenciák/ülésszakok. A tanulmánykötet egyszerre lehetőség a szakembereknek, hiszen most már egybeszerkesztve kézzelfogható az, ami egy-egy előadáson elhangzott, ugyanakkor lehetőség az érdeklődő olvasók számára is, akik ezáltal közelebb kerülhetnek bizonyos zenei fogalmak, jelenségek megértéséhez.

Molnár Beáta

Az értelmező közösségek hatalma. Hasonló tettek és események, eltérő értelmezések a gyimesi magyar–román lakodalmi kultúrában

Balatonyi Judit: A gyimesi lakodalmak. Közös kultúra és különböző identitások? Balassi Kiadó, Bp. 2017. 250 old.

Balatonyi Judit gyimesi magyar–román (gyerek)lakodalmakról szóló könyve nagyon izgalmas intellektuális vállalkozás, ami több szempontból is jelentős eleme a kortárs magyar néprajztudományi és kulturális antropológiai kánonnak. A továbbiakban ezek közül két önkényesen választott témát tárgyalok részletesebben: (1) Gyimes mint egy komplex, magyar–román (makro-, mezo- és mikroszintű) interetnikus viszonyokkal (társadalmi gyakorlatokkal és diskurzusokkal) jellemezhető szociokulturális környezet; valamint (2) a reflexivitás és a szembenézés a terepmunka természetével.

A magyarországi humán- és társadalomtudományi kutatások jelentős része hajlamos figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a Partiumban, Erdélyben és Moldvában élő magyarok évtizedek, de akár hosszú évszázadok óta változó lélekszámú román lakosság körében élnek. Legyen ez köszönhető akár a 20. századi szocialista urbanizációs folyamatoknak, akár a romániai közgazgatás átalakításának – például Gyimesbükkön a tartományi rendszer idején (az 1960-as évek elején) szűnt meg a magyar nyelvű oktatás. Pontosabban, nem az etnikai együttélési helyzetek létezésének ténye, hanem a makrokörnyezetnek és az együttélésnek a társadalmi gyakorlatokra és az azok elbeszélésére gyakorolt következményei azok, amelyek rendszerint kevésbé képezik a szociokulturális értelmezési keret részét. Ezeket a vizsgálatokat, köztük a néprajztudományi és a kulturális antropológiai kutatások egy részét is, egyfelől mind a módszertan, mind az értelmezés szintjén egyfajta öntudatlan – és ennek következtében reflektálatlan – „vakság” jellemzi. Másfelől az etnikai együttélési helyzet, vagyis a kisebbségi

magyar lét komplexitásának egyszerűsítő és némileg önkényesen érvényesített – elsősorban a veszteség-olvasat keretébe illeszkedő – elismerése és újratermelése jelenik meg bennük.

Jelen munka nagyszerű példája annak a törekvésnek, ami a maga bonyolultságában és a kutató által megismerhető „részleges teljességében” kívánja láttatni és értelmezni a gyimesi lakodalmak világát. A könyv gyakorlatilag visszahelyezi a gyimesi szociokulturális életvilágot a helyiek megélte, „eredeti” magyar–román kontextusába, és jó érzékkel választott színes példákon keresztül láttatja Gyimest annak, ami. Egy olyan szociokulturális környezetnek, ami (1) makro- és mezoszinten nem más, mint egyrészt egy magyar és román kisajátítási diskurzusokkal és emlékezetversengéssel jellemezhető nemzetpolitikai mnemonikus tér (erről bővebben lásd: Ilyés Zoltán: *Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez*. In: Bakó Boglárka–Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó és MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp. 2005. 61–62.), másrészt egy olyan szintér, amelyben meghatározó szerepet töltenek be a politikai-gazdasági hatalom gyakorlói, az oktatás és az egyház aktorai, illetve a gyimesi tudáselit tagjai. Gyimes (2) mikroszinten pedig olyan, nagyrészt magyar többségű települések összessége, ahol a helyiek összetett román, magyar, csángó etnikai és vallási identitással, családi és baráti kötelékekkel, szomszédsági viszonyokkal rendelkeznek. A munka tehát szisztematikusan és kiérleltlen reflektál arra, hogy Gyimes napjainkban

Lajos Veronika (1979) – egyetemi adjunktus, PhD, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolci Egyetem, lajosvera@yahoo.co.uk

nemcsak a román–magyar nemzetpolitika és turizmus egyik célpontja, hanem Románia (a román közigazgatás, oktatás, egyházpolitika) részeként multietnikus, ami a globális változások lokális jelenségfolyamatai mellett jelentős hatást gyakorol a helyi társadalom mindennapjaira, például a román és magyar (gyermek)lakodalmakra egyaránt. Éppen ezért talán izgalmas a kérdés, vajon a szerzőt milyen körülmények (lehetőségek, illetve kényszerek) befolyásolták a főcím – *Gyimesi lakodalmak*. – kiválasztásában, ami gyakorlatilag a magyar folklórtudomány egyik klasszikus munkájának címe is lehetne, és kevésbé enged meg áthallásokat a könyv egyik jelentőségét adó, szemléletformáló megközelítéshez.

Balatonyi etnográfijában Gyimesről egy olyan komplex kép rajzolódik ki az olvasó előtt, amely nemcsak a fent említett három szintet (makro-, mezo- és mikroszint) foglalja magában, hanem tartalmazza a megértés és elemzés szempontjából is fontos különbségtételt a témára vonatkozó tudományos és mindennapi diskurzusok, valamint a konkrét társadalmi gyakorlatok között. Mindezeket egészíti ki az, hogy a lakodalommal összefüggő különböző tetteket és eseményeket a szerző nem önmagában vizsgálja, hanem azokat a helyi értelmezési gyakorlatokkal, a lakodalomban történtek elbeszélésével együtt tekinti kutatása tárgyának. Ez utóbbinak következménye az a felismerés, hogy „nem a performansz hozza létre a reprezentációkat és a közvetített jelentéseket, hanem az aktuális értelmező közösség ad értelmet szimultán és utólagosan az egyszeri, bár esetenként gyakran ismételt cselekedeteknek... a rítusok a múlthoz hasonlóan visszafelé olvasódnak. Utólagosan kapnak értelmet...” (236.) A gyimesi lakodalomról szóló mesterelbeszélések kialakításának folyamataiban tehát az utólagos értelmezések versenyeznek egymással, vagyis az értelmező közösség (mind a magyar, mind a román) reflektál a tettek és az események szintjén nagyon hasonló lakodalmi szokásokra, és hoz létre román, magyar, katolikus, csángó és ortodox partikuláris identitásokat. (236–237.) Ez pedig

átvezet bennünket a jelen keretekben tárgyalt második témakörhöz, a reflexivitás kérdéséhez.

A kulturális antropológiában az 1970-es évek óta meghonosodó reflexió és reflexivitás két jelentéssel bír. Egyrészt vonatkozik arra, amikor a kutató saját tudományos gyakorlatát és a kutatási folyamat egészét tekinti a kutatás tárgyának, másrészt arra a felismerésre, miszerint a reflexivitás a kulturális gyakorlatok jelentős részének természeténél fogva adott része, vagyis az emberek magyarázzák, értelmezik, tudatosan átalakítják, vitatják és tárgyiasítják a hagyományokat. Balatonyi könyve tulajdonképpen a reflexivitás mindkét jelentését sikeresen példázza. Egyrészt a munka a magyar néprajztudomány és kulturális antropológia azon irányvonalába tartozik, amelyik kiemelt jelentőséget tulajdonít a kutató „önmaga felé fordított tekintete” tárgyalásának és a kutató szerepére vonatkozó reflexiónak a tudományos munka során. Másrészt a szerző meggyőző etnográfiai leírásokkal támasztja alá azt, hogy egy adott gyimesi (gyermek)lakodalomban színre vitt szociokulturális gyakorlatok az elérhető kulturális minták közül – társadalmilag, gazdaságilag, kulturálisan és politikailag meghatározott – tudatos választások (203.) eredménye.

Balatonyi a „rítus fogalmát dinamikus értelmező kategóriaként kezeli, és a rítusként való besorolás alapjának a performatív sikerességet” tekinti (32.). A gyimesi lakodalom – a szerző értelmezésében – a „színre vitt kultúra, a színre vitt performanszok, a színre vitt érzelmek és a színre vitt társadalmi kapcsolatok egyik speciális tere”, egy „kulturális apropó” arra, hogy a helyiek „jó szomszédok, jó barátok, jó testvérek, jó házigazdák, jó gyimesi magyarok, illetve gyimesi románok, jó katolikusok vagy jó ortodoxok legyenek”. (148.) A speciális térbeli performanszokból úgy lesz hagyomány, ha létezik egy értelmező közösség, amely „jelentéssel látja el a tetteket, és heterogén, egymással versenyző, illetve párhuzamos reprezentációkat hoz létre”. (203.) Ez tulajdonképpen egy állásfoglalás amellet, hogy az emberek értő és értelmező, kritikus és tudatos,

önreflektív módon vannak jelen saját környezetük szociokulturális színtereiben.

A kutatási folyamat egészére vonatkozó öszinte szembenézést nagyon jól szemlélteti az alábbi hosszabb idézet is: „Bár észrevettem a környező néprajzi csoportok, például a csiki székelyek vagy éppen a moldvai csángók lakodalmi kultúrájával való hasonlóságokat és különbségeket, de sokáig nem foglalkoztam a román–magyar vegyes házasságból származó gyimesi adatközlőim egykori és kortárs román lakodalmakkal és lakodalmassal kapcsolatos elbeszéléseivel, valamint nem vizsgáltam a helyi románok és magyarok lakodalmi közötti hasonlóságokat és különbségeket sem. Bevallom, hogy kutatásaim első néhány évében (t.i. 2005 és 2009 között) jó néhány román adatközlőtől származó beszámólót le sem jegyeztem, irrelevánsnak tartva azokat a »csángó« »magyar« lakodalmi kutatásaim vonatkozásában. Sokáig nem kezeltem tudományos problémaként az interjúkból és megfigyelésekből kibontakozó interetnikus összefüggéseket sem.” (13.)

A szerző ezt követően kifejti, hogy 2011-ben miként került a figyelmébe a román gyimesi lakodalom is egy, a freewe-ben található (*Tradicionális gyimesbükki csángó magyar lakodalom* című) bejegyzés megtekintését követően. A bejegyzés mellett volt egy videó is, amelyen „gyimesbükki csángó viseletbe” öltözött gyerekek adtak elő „tradicionális román lakodalmat”. Jól felépített annak a folyamatnak a bemutatása, ahogyan Balatonyi maga eljutott kutatómunkája során a csángó lakodalmak eredetével foglalkozó „oknyomozó, rekonstrukciós” beállítódástól addig, hogy kutatása középpontjába az került, „maguk a gyimesi magyarok és románok hogyan vélekednek” a helyi lakodalmakról és „hogyan beszélnek róla, hogyan értelmezik és viszik színre” (14.) azokat.

Mindazonáltal az önreflexió részeként nagyon izgalmas lett volna további részleteket olvasni a tudományos munka első néhány évét jellemző kutatói beállítódás kialakulására és működésére vonatkozóan is. Vagyis azokról az ok-okozati

összefüggésekről, amelyek Balatonyi akkori kutatói szerepét és szakmai gyakorlatát meghatározták. Például: vajon milyen tudománytörténeti előképekkel, elméleti és módszertani alapállással, valamint a kiválasztott földrajzi területhez társított vonásokkal állhat kölcsönös összefüggésben az, hogy a szerző nem tekintette kutatási adatoknak a román beszélgetőtársaktól származó információkat? Továbbá mi lehet az oka annak, hogy a szerző figyelmen kívül hagyta a kortárs Gyimes multietnikus szociokulturális kontextusként történő működését, valamint azt, hogy a lokalitás és az identitás a performanszok és az eseményeket értelmező beszédhelyzetek szintjén a maga interetnikus összetettségében termelődik újra, íródik újra a mindennapokban? A szerző a könyvben több helyen is reflektál a „gyimesi téma” azon vonására, hogy az a magyarországi kánon esetében milyen előfeltevésekkel és tudományos megállapításokkal terhelt, ugyanakkor a fenti felvetésekre adott módszeres reflexió tovább erősítette volna azt a kutatóról kirajzolódó képet, miszerint szakmai gyakorlatában tudatos, kritikus, és képes kutatói szerepét és tevékenységét a tudományos megismerés és értelmezés tárgyának tekinteni.

A terepmunkához szorosan hozzátartoznak a kapcsolat kialakítás nehézségei, a nyelvi és kulturális félreértések vagy az eltérő életkörülmények okozta személyes kellemetlenségek. Balatonyi nyíltan ír arról a tapasztalatáról, ugyan csupán egy lábjegyzetben részletezve, hogy a kutató a terepen igenis szándékos félrevezetés és megréflálás célpontja lehet. A szerzőt ugyanis a kutatás első időszakában a helyi fiatal férfiak azzal ugratták, és tegyük hozzá, azzal kívánták a lokális férfitársadalmat egzotizálni és őt valamelyest megbotránkoztatni, hogy megpróbálták vele elhittetni a következőt: a kétezres évek közepén igenis létezik Gyimesben egy olyan „titkos praktika”, amit a férfiak az esküvő napján a nők „domesztikációja” érdekében alkalmaznak. (18.) Az elmondások szerint ez a menyasszony szimbolikus, láthatatlan szarvának a kiütését jelentette a nászészakán, a szarv letörésével pedig tulajdonképpen megszűnt a nők eredendő gonoszsága és hatalma.

A hasonló helyzetek értelmezésében, a félreértések eloszlatásában a szerzőt a helyi kulcsadatközlők segítették, ahogy a román nyelvű beszélgetésekben is. A terepmunka nyelvi világához tartozik továbbá az a felvetés is, amit feltehetően részben az „ismerőssel” vagy ismerősnek tekintettel „szembeni vakság” (*home blindness*) okoz, hogy a gyimesi terepkutatás esetében, elsősorban a magyarországi kutatók körében, vajon miért merül fel érdemben kevésbé vagy egyáltalán nem a román nyelvtudás szükségességének ügye.

Hálásak lehetünk a szerzőnek, hogy könyvével megmutatta, lehet Gyimesről a nemzeti, etnikai

értelmezési keret és mnemonikus tér határainak szétfeszítésével is írni, lehet érdemi dialógust kialakítani a magyar és román makro-, közép- és mikroszintű diskurzusok és a társadalmi gyakorlatok, illetve az azokra vonatkozó értelmezések között. A munkát haszonnal forgathatják a gyimesi kultúrával foglalkozó egyetemisták, kutatók és oktatók a tudományterületen belül és kívül egyaránt. Jómagam kíváncsian várom, hogy a tudományos értelmező közösség milyen jelentést tulajdonít majd a műben foglaltaknak.

Lajos Veronika

A moldvai katolicizmus hétköznapijai

Iancu Laura: Peremlében. Tanulmányok a moldvai magyarok vallásosságáról. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Bp. 2017. 237 old.

Alig telt el négy esztendő szülőfalujáról, Magyarfaluról készült, imponáló anyagot tartalmazó vallásnéprajzi monográfiájának megjelenése óta, s máris kézbe vehettük a szerző újabb, nagyobb kitekintésű, vallási témájú tanulmányokat tartalmazó kötetét. Nem is csoda, hiszen ez a témakör az egyik leginkább művelt a moldvai magyarokkal foglalkozó szakirodalomban. A 2006-ban kiadott s nem kevesebb, mint 5376 tételt tartalmazó moldvai csángó bibliográfia (Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánzos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. KJNT, Kvár 2006) legnagyobb (729) tételszámú fejezetei közé tartozik az *egyházi élet*, a *néphit* és a *népi vallásosság*. Csupán a bibliográfia csaknem felét kitevő *Általános művek* száma előzi meg, de ezek nagy része nem igazán tudományos értékű interjúk és közéleti, politikai sajtótermékek közé tartozik. A „vallásosság”, a vallási élet tehát a moldvai magyarság legkutatottabb, legpublikusabb területének számít, még ha tudjuk is, hogy

az erre vonatkozó irodalom – forrástanulmánytól napilapok híreiig – a témának nemcsak a színét, hanem a visszáját is megmutatja. Mindezek ismeretében is rendkívül tanulságos, hogy Iancu Laura mennyi új adatot, mennyi új gondolatot közöl ebben a tanulmánykötetben. Mint aki a korábbiaknál mélyebbre ás, mélyebbre nyúl, s közelebb kerül a dolgok lényegéhez.

Kilenc tanulmányt találunk a *Peremlében* című kötetben: nyolc a moldvai magyarok vallásosságának lényegi kérdéseivel foglalkozik, egy – a Szent Brigitta-imákról szóló – inkább érintőlegesen. A könyv címe rendkívül találó és többértelmű. Hiszen a moldvai katolikusok nemcsak földrajzilag élnek a magyar nyelvterület és az európai római katolikus kultúra *peremén*, de létezésük is bizonytalan, hiszen most darálják át őket az évszázados magyar katolikuságból az újkeletű román katolikuságra, mégpedig nem a sorsuk elkerülhetőségét is lehetővé tevő európai módszerrel, mint a görög

Halász Péter (1939) – agrármérnök, ny. főtanácsos, Magyar Művelődési Intézet, Gyimesközéplak, tatrosmente@gmail.com

katolikusokat a 18. században, hanem erőszakosabb, balkáni módszerekkel. Egzisztenciájuk és identitásuk tehát a lét és a nemlét *peremén* ingadozik, s lelki küzdelmeikhez a hitüktől igen, a vallástól csak-csak, de az egyháztól nem kapnak semmiféle segítséget. Hogyan is támaszkodhatnak arra, aki létükre tör? Ezt az ilyen leegyszerűsítésben is hallatlanul bonyolult állapotot igyekeznek bemutatni, megvilágítani és lehetőség szerint kibogozni a tanulmányok szerzője. Vállalkozásának sikeréhez egyetlen körülmény ad reményt, mégpedig az, ami egyben meg is nehezíti, szinte lehetlenné teszi munkája eredményét, mégpedig hogy Iancu Laura egyrészt maga is közülük való római katolikus magyar, másrészt a téma diplomákkal és doktorátussal felvértezett, tehetséges kutatója. Ám ez a körülmény amennyire könnyíti munkáját, legalább annyira nehezíti is, hiszen tömegével támasztja azokat a szempontokat, amiket az igazság és a valóság ingatag *peremén* haladva az újabb „korrektség”-nek nevezett hazugságcspadákat kellene elkerülnie.

A kötet első négy tanulmánya *A moldvai katolikus népi vallásosság történeti háttere* összefoglaló címet viseli. Hangsúlyt kapnak benne a középkorias vallásosság még föllelhető elemei, s az a különös ellentmondás, amivel a jászvásári egyházmegye papjainak, főként a 20. században „komoly harcot kellett vívniuk a magyar hívek körében létező magyar nyelvű népi kultúra ellen, annak érdekében, hogy a háttérbe szorított, majd elnémitott magyar nyelvű egyházi hitéletet román nyelvű szertartásokkal pótolja, s hogy az asszimilációs pályára állított, de az idegen teológiai szaknyelvet maradéktalanul nem értő magyar katolikusok valamelyest megismerjék a katolikus egyház román nyelven közvetített tanításait”. Ez a Janus-arcú folyamat semmi esetre sem mélyítette az elrománosodás különböző fázisaiban lévő moldvai katolikusok vallási elkötelezettségét, s ami napjainkra érvényesül belőle, az elsősorban a „helyi népi kultúra és a népi vallásosság Moldvában szerves egységének” köszönhető. Annak tehát, ami ellen a jászvásári klérus egyre komolyabb harcot

vív, s annak, hogy az egyházi vezetők „komoly erőfeszítései a helyi néphit, népszokások, azaz a vallásos hagyományok/népi vallásosság visszaszorítására”, ahogy ők mondják „keresztényiesítésére, modernizálására, valamint a nyelvi asszimilációra” törekcsenek.

Iancu Laura nagy súlyt helyez a moldvai katolikus egyház 19. századi, közelebről az 1818 és 1884 közötti időszakának vizsgálatára. Ennek elején szüntette meg ugyanis a Vatikán a feltételezések szerint 1622-ben létesített Bákói Püspökséget, és hozta létre a Jászvásári Püspökség megalapításáig létezett Moldvai Vikáriusságot, melynek élén az úgynevezett *apostoli vizitátor* állt. Ezt az átmeneti állapotot tekinti át jórészt újabb források alapján, bemutatva a magyar nyelv és a magyar identitás ellen indított általános támadás módszereit. A keletkezett káosz oka jórészt az volt, hogy az olasz és lengyel misszionáriusok nagy része nem ismerte hívei nyelvét, sőt a többségük nem tudott se oláhul, se magyarul. A szerző igyeszik feltárni azokat a tényezőket, amik miatt a hívek és a vallás között nem tudott létrejönni a kívánatos összhang. A miséken például „a hangsúly nem a mise tartalmának és az azon részt vevő hívek magatartásának ismertetésén, hanem a ceremónia ünnepélyességének érzékeltetésén” volt. Ebben az időszakban az általános paphiány miatt a zömükben magyar kántorok végezték a vallásgyakorlatok nagy részét, miáltal a templomi énekek, a keresztelések és a bérmálások levezetése gyakran magyarul vagy magyarul is történt. Hogy a 20. századhoz képest mennyivel jobban érvényesült a krisztusi tanítással járó tolerancia ebben az időben, azt mutatják a különböző adatok, melyek szerint előfordult, hogy „egy magyarul nem beszélő pap arra kéri magyarul beszélő paptársát, forduljanak közösen a misszió prefektusához, és együtt kérvényezzék a helycserét, hogy a moldovánul nem beszélő katolikusok lelki gondozásáról gondoskodhassanak”. Ilyen és hasonló egyházi jó szándékkal a 20. században már alig találkozunk.

A misszionárius papokkal olyan bajok is voltak, hogy románul sem tanultak meg tisztességesen,

ezért az államnyelvet úgy-ahogy ismerő férfiak sem érthették a prédikációt. Ezért aztán azokért a papokért, akik vették maguknak a fáradságot híveik anyanyelvének megtanulásához, a lakosok érthető módon „éltek-haltak”. A magyar identitás elleni általános egyházi támadás kiterjedt a népviseletre, a népszokásokra is, olyannyira, hogy neveltséges módon a még a *kerpának* nevezett hagyományos fejkendő viseletét is tiltották, mégpedig „állami egészségügyi rendelkezésekre” hivatkozva, miszerint az alatt tenyésznek a járványt okozó tetvek, amik – teszem hozzá rosszmájúan – a nem hagyományos kendők alatt bizonyára nem érezték jól magukat. A konfúz állapotok miatt úgy érzem, igaz van a szerzőnek, amikor úgy fogalmaz, hogy „a helyi hagyományok modernizációjára és a magyar nyelvű vallásosság beszüntetésére irányuló kísérlet sikeressége felől semmi kétségünk nem lehet”, azonban „a katolikus közösségek történeti tapasztalatait, világképét hordozó és hagyományozó szokások, valamint a sajátos moldvai katolikus paraszti mentalitás *teljes* szublimálása nem következett be”. A felemás helyzet erősíti azokat a globális folyamatokat, amik „a katolikus egyház térvesztését, a vallási pluralizmus erősödését és az egyháztól való elhatárolódást” okozzák. Mindez nyilvánvalóan csökkenti a római katolikus vallás identitást erősítő szerepét a moldvai magyarság – vagy magyar származású közösség – körében.

Az anyanyelvű vallásgyakorlat hiányában bekövetkező vallási ignorancia (tudatlanság) felszámolására az 1884-ben létrehozott jászvásári római katolikus püspökség, hogy „szalonképessé” tegye működését, elvállalta a moldvai csángó magyarok erőszakos románosítását. A szerző számba veszi azokat a főbb intézkedéseket, amik a román „egyházi nyelv” rangjára emelését célozták, s előírván a misszionáriusok részére a „moldovenesc” nyelv kötelező elsajátítását. Fontos információkat olvashatunk arról is, hogy a 19. század utolsó évtizedeiben miként törekedtek anyagi támogatással Magyarországról is elérni – sikertelenül –, hogy a jászvásári papneveldeben anyanyelven is oktassák az egyházi pályára készülő fiatalokat. A 19–20.

század fordulóján két dekrétum is született, mely szerint az egyházmegye területén „az egyház és vallás nyelve a román”, ami „módosította ugyan a nyelvek presztízsét, de a katolikusok többnyelvűségéből adódó problémákat nem szüntette meg”. A püspökség megalakulása előtti toleránsabb időkre emlékeztet az az 1925-ből való adat, mely szerint a Bákó megyei színóduson még vitázhattak a magyar nyelv liturgiában való használatáról, annak érdekében, hogy „a hívek maguk is énekelhessenek” a misén. Nehézségeket jelentett azonban a házasságra készülő fiatalok alapvető hittani ismereteinek nyelvi nehézségekre visszavezethető hiánya, amit „a plébánia gazdaságában végzett meghatározott számú napszámos munkával vagy pénzzel váltottak ki”. Hasonló okokra vezethető vissza a moldvai római katolikus közösségekben az egyházi írásbeliség, a katolikus kalendáriumok használatának hiánya.

Külön összefoglaló fejezetet alkot Iancu Laura könyvében az *Egyházas (népi) vallásosság* témája, amit a moldvai római katolikus klérus többnyire sajátosan értelmzett. A 19. század végéről származó adatok alapján egyrészt a prédikációt gyakorlatilag nem tekintették a liturgia kötelező elemének, másrészt „a prédikáció elsősorban mint az egyházi büntetések kinyilvánításának közege nyert értelmezést”, ami persze nem moldvai sajátosság, valószínűleg innen eredhet a „*kipredikálás*” kifejezés. Az ellentmondásos moldvai viszonyok közt előfordult, hogy a prédikáció „pusztába kiáltott szó”-ként hangzott el az olasz pap szájából, amit még a románul tudó hívek sem értettek. Ezért aztán „a katolikusok körében a magyar nyelvet (is) használó papokat” különösképpen tisztelték. A moldvai római katolikus papság és a hívek között folyó hidegháború fontos eleme az értékrendjük elleni támadások, aminek egyik módja a „csángó” kifejezés degradálása. Egy 2002-ben született püspöki körlevél szerint ugyanis „a csángó kifejezés nem népnév, hanem csúfnév, amitől a katolikus közösség mindig is elhatárolódott”. A szerző megállapítja, hogy ezek a főpapi körlevelek döntő szerepet játszottak a magyar közösségek „katolikus

közösségé” válásának folyamatában. Minek következtében „a nemzeti/etnikai identitás vallási/katolikus identitássá változott”.

A moldvai magyarok identitásának deformálását szolgáló folyamatban a 20. század utolsó évtizedeitől előkelő helyet kap az 1983-ban boldoggá avatott *Oláh* vagy *Oláhországi Jeromos* személye, aki a 16. században, Moldvában született római katolikus, tehát nagy valószínűséggel magyar származású volt, akinek életrajzi adataival azonban a jászvásári római katolikus egyház valóságos zsonglórmutatványokat folytat, aminek célja semmi esetre sem az ismeretek tisztázása. Iancu Laura lelkiismeretesen vizsgálja azokat a forrásokat, amiknek összegyűjtéséhez Domokos Pál Péter látott hozzá, még a boldoggá avatás idején. Jeremiás életére és tevékenységére vonatkozó adatok rendkívül hiányosak és ellentmondásosak. Így nem világos, hogy a nevében szereplő *Vlah* (Oláh) szó népnév vagy földrajzi elnevezés (*da Vallachia*). A magyar nyelvű forrásokban, közleményekben az *Oláhországi Jeremiás*, valamint az *Oláh Boldog Jeremiás* használatos. A kötet szerzője mindenesetre nyitva hagyja a barát származásának kérdését. A téma feldolgozójának helyzetét rendkívül nehezíti az a körülmény, hogy a román nyelvű életrajzi leírások nélkülözik a bibliográfiai hivatkozásokat. Már születési helyét illetően is számos adat ismert, ezek mindegyike Moldvában található, tehát az „oláhországi” jelző, ami Havasalföld történeti elnevezése volt, kérdéseket vet föl. Hasonlóan tisztázatlan Jeromos 1574. vagy 1575. évi Itáliába utazásának iránya, van aki Onyesten, más Gyimesen keresztül utaztatja. Jeromos – aki akkor még János volt – béralkozásának időpontja is bizonytalan, ezért Iorga a katolikusságát is kétségbe vonta, de az valószínű, hogy „egyházi rend szentségében nem részesült, az életrajzok egyszerű, írástudatlan, teológiában járatlan szerzetesnek”, laikus barátoknak mutatják be, „ami több mint negyven esztendő telt el a kolostor falai között, többnyire betegek ápolásával foglalatkosodva”. Domokos Pál Péter az 1980-as évek elején, beszélgetéseink során gyakran emlegette Jeromosra vonatkozó

kutatásainak eredményeit: a boldoggá avatás jegyzőkönyvei között arra a mondatra bukkant, hogy „*beteg szerzetesársait édesanyjától tanult énekekkel vigasztalta...*” „Istenem – mondogatta Péter bácsi –, ha csak egyetlen sorát följegyezték volna ezeknek az énekeknek, micsoda kincset énének azok számunkra...!” 1625-ben bekövetkezett halála után a holttestet a nápolyi Szeplőtelen fogantatás templomában helyezték nyugalomba, ám a koporsónak a 18. század során nyoma veszett; más adatok szerint a római Brindisi Szent Lőrinc-templomba vitték, csak 1947-ban került elő a rend központi templomában, majd 1961-ben Rómából Nápolyba, 2008-ban pedig a moldvai Onyestre szállították. Jeromos boldoggá avatásának körülményei meglehetősen hosszadalmasak. Még 1627-ben kezdeményezték az eljárás megindítását, de az újból és újból megindulás után ismeretlen okokból többször is megszakadt. Végül is II. János Pál pápa 1983-ban avatta boldoggá. A rendelkezésre álló források alapján egyelőre nem világos, hogy végül is ki volt az eljárás kezdeményezője. II. János Pál fennmaradt szavai szerint ez nem volt más, mint „a keresztény gyökerekkel rendelkező *román nép*, akinek buzgalmát és hűségét elismerendő avatta boldoggá az első (katolikus) *románt*”. Helyesen állapítja meg tehát Iancu Laura – Árpád-házi Szent Margit 670 év múltán sikeres avatására gondolva –, hogy az effajta avatásokat „politikai és egyházi érdekek (is) motiválták”. „Jeremiás boldoggá avatásának egyházpolitikai körülményei a kor egyháztörténetére vonatkozó kutatások és publikációk hiányában nem ismertek”, és nagyon hiányoznak. Akárcsak a Jeremiás tiszteletét szabályozó rendeletek, legalábbis a szerzőnek nincs róluk tudomása, attribútumait is mostanában szedik össze elsősorban a román nemzeti jelképek tárházából. Erőtlenül folyik az utóbbi években elkezdődött „Jeremiás-kultusz” szervezése, ami gyakorlatilag a hozzá intézett imák elmondását jelenti. A moldvai katolikus hívek gyakorlatilag pedig csak Jeremiás holttestének Onyestre szállítását követően értesültek egyházmegyéjük megtiszteltetéséről. Jeremiás boldoggá avatásának körülményei azonban jórészt

ma is ismeretlenek – állapítja meg a szerző –, s „a kérdés behatóbb vizsgálata – az iratok titkosítása miatt – minden bizonnyal sokáig várat még magára”.

Figyelemre méltó jelenséget vizsgál Iancu Laura a nem helyi gyökerű, a 14. századi Svédországban élt Szent Brigitta imájának moldvai pályafutásával kapcsolatban, ami voltaképpen annak az ősidők óta meglévő emberi igénynek a kielégítésére szolgál(na), ami arra kíváncsi, hogy mi vár rá a túlvilágon. A szerző helyszíni gyűjtései során találkozott ennek az imának a népszerűségével, ami a túlvilággal és a túlvilágra került hozzátartozókkal való kapcsolattartás illúziójával magyarázható. Utal Erdélyi Zsuzsanna jelenlegi ismereteink szerint egyetlen, a bukovinai Józseffalváról származó asszonytól gyűjtött apokrif Szent Brigitta imájára, és szó van egy Kotnárról ismert, 17. századi Szent Brigitta-ereklyéről. A szerző szülőfalujából a harmadik ezredforduló tájáról két egyházi ponyvakiadványra utal, az abban szereplő imák elmondása ugyanis bűnbocsánatot ígér. Ily módon rokonságban van a klasszikusan népi, archaikus imádságokkal, legalábbis ezeket a szálakat igyekszik a tanulmány felgöngyöltetni.

A kötet két utolsó tanulmánya a vallásos identitás történeti háttérével foglalkozik, azon belül is elsősorban a *vallás és az identitás kapcsolataival*. Rendkívül fontos ez a kérdés, és igaza van Iancu Laurának, mikor azt írja, hogy „a moldvai magyarságra irányuló kutatások egyik legbonyolultabb területe a népcsoport identitásához kapcsolódik”, ugyanis az asszimilációs folyamatok történelmi alakulásáról alig vannak információink. Ki is használják ezt azok, akiknek a lelken szárad a moldvai magyarok identitásának bizonytalansága, mikor a vizek maguk keltette zavarosában halásznak, fennen hangoztatva, hogy a „moldvai katolikus lakosság több mint egy évszázada súlyos identitáskriszisen szenved, mert nincsenek meggyőződve eredetükről, etnikai hovatartozásukról, vagy nyilvánosan nem vállalják a nézetüket”. Persze hogy nem vállalják, mikor egyenruhás és a reverendás felvigyázók emelnek kezét azokra, akik nincsenek „identitáskriszisen”! Mert

bezzeg nem voltak „identitáskriszisen” azok a moldvai katolikusok, akik – mint a korábbi tanulmányokból is kitűnt – évszázadok óta könyörgik, kérik, követelik az anyanyelvű vallásgyakorlatot, akik miatt a jászvásári egyházi vezetőknek „komoly erőfeszítéseket kellett tenniük a helyi néphit, népszokások, azaz a vallásos hagyományok visszaszorítására [...] valamint a nyelvi asszimilációra”. De nem voltak „identitáskriszisen” azok a szabófalvi magyarok sem, akik követeléseikkel „és sorozatos lázadásaikkal a *misszionáriusok purgatóriumává* tették azt a vidéket”. És hogyan lennének mára már „identitáskriszisen”, amikor papjaik többsége nem értette hívei nyelvét, ők pedig alig értették, amit az prédikált, s „az olasz papok minden erejükkel szolgálták az elrománosodást”. Ez a könyv hozzásegít ahhoz, hogy megértsük: azok vetik a moldvai katolikusok szemére a bizonyos formában kétségtelenül meglévő identitásválságot, akik lassan két évszázada nyilvánvaló politikájukkal előidéztek. De még akkor sem illetném ezzel a pejoratív kifejezéssel a kialakult állapotot, inkább a könyvben is idézett Pozsony Ferenc megállapítását használnám, miszerint „Moldvában egy olyan középkorias identitás él, amelyet inkább etnikai, mint nemzeti öntudatnak lehetne nevezni”.

Iancu Laura szinte lehetetlen feladatra vállalkozott ebben a könyvben, s ezt lehetőség szerint sikerült megoldania. Mindnyájan érezhetjük, ha figyelmesen elolvassuk, milyen nehéz volt a dolga. Hiszen Laura hívő katolikus ember, aki nyilván nem szívesen ír le egyházáról olyan tényeket, amik annak eltévelyedését, vagy éppen kártékonyágát teszik nyilvánvalóvá. Másrészt saját népe a kárvallott, a védekezésre képtelen, kiszolgáltatott áldozat. Tanulmányait olvasva érezkelhetjük is küzdelmét, nemegyszer vergődését, hogy mennyire fájhat nemcsak az, ami fáj –, de az is, hogy meggyőződésére hallgatva és az igazságnak elkötelezve – ki is kell mondania fájalmának okait.

Halász Péter

„...mintha a magyaroktól nemrég elszakított tartományban lennél”

Trunki Péter – Bodó Csanád: A tanfelügyelő jelenti.

Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban. Kriterion, Kvár 2017. 243 old.

Páratlan értékű forrásmunka jelent meg a Kriterion Kiadó kolozsvári műhelyében, ami remélhetően új lendületet ad majd a moldvai magyarok 20. századi sorsának kutatásához. A szerzők egy eddig ismeretlen, vagy legalábbis hasznosítatlan forrástípushoz nyúlva közelítenek a témához, nevezetesen hogy a török fennhatóság alól kikerült, Romániává egyesült Moldova és Havasalföld miként igyekezett lefektetni 1877-től az „egységes nemzetállama” alapjait. Mivel ennek a törekvésnek útjában állt Moldova részben középkori eredetű magyar népessége, a nyugat-európai típusú nemzetépítés során a fiatal román állam minden lehetséges eszközt igénybe vett a gyér számú magyarság erőszakos beolvasztására. Ezek közül az egyiket, a kizárólag államnyelven – vagyis románul – történő iskolai oktatás miatt kialakult helyzetet mutatja be ez a levéltári dokumentumokra, az iskolákat látogató tanfelügyelők jelentéseire alapozott könyv.

A kétnyelvű – román és magyar – dokumentumgyűjtemény és a bevezető tanulmány nyomán voltaképpen semmi újat nem tudunk meg a moldvai csángó magyaroknak a 20. század első felére jellemző sorsáról, amit eddig ne tudtunk volna. De mennyire másként látunk egy tájat repülőről, üres, elnagyolt, elmosódott színekkel és alakokkal, amikor a hiányzó részleteket saját fantáziánkkal – látomásainkkal – kell kitöltenünk, és milyen más ugyanezt egészen közelről, minden elemét külön-külön érzékelve, valósággal átélve megtapasztalunk. Hiszen szinte összeér a tanfelügyelői jelentéseket felmutató könyv által kivetített képsor az immáron több mint fél évszázados személyes tapasztalatommal. Moldvában járva, csángó magyar ismerőseimmel és barátaimmal beszélgetve éppen

eleget hallhattam elkeserítő gyermekkori élményeikről, amikor tanítóikkal, tanáraikkal képtelenek voltak szót érteni, mert azok nem beszéltek az ő közösségeik nyelvét. De nem is voltak tájékozottak azzal a helyzettel, hogy itt egy kompakt magyar népesség gyermekeiről van szó, s tudatlanságukban, jobb esetben is megátalkodottságot, gyengeelméjűséget tétéleztek fel a csángó gyermekekről, a rosszindulatúak pedig ki akarták belőlük verni azt a természeti jelenséget, hogy a magyarnak született gyermek kényszerűségéből sem képes a számára idegen nyelven kommunikálni. Így aztán a könyv dokumentumaival bemutatott iskolák pedagógusai az oktatás és nevelés helyett teljesen más jellegű feladat előtt álltak, ami a gyermekek számukra ismeretlen, *idegen nyelven való beszédre s tanulásra* kényszerítését jelentette. Amint a fölvezető tanulmányban olvashatjuk: „Állami kezdeményezés lévén, Moldvában az oktatás az egynyelvűségre állt be. Mivel a katolikus moldvai magyarság körében sokan nem tudtak románul, létrejön egy állam által megteremtett tér, az iskola, ahol a diákok nem boldogulhatnak saját anyanyelvükön, ezért egy idegen nyelvet kell elsajátítaniuk ahhoz, hogy az oktatási intézményen belül annak előjáróival kommunikálni tudjanak [...] Az iskola integráló szervezetté válik, tanára pedig [...] az asszimiláció direkt végrehajtója lesz.”

Ezek a tanfelügyelői jelentések hivatalos iratoknak számítottak, ezért valós képet szolgáltatnak a vizsgált időszakra vonatkozóan – legalábbis a négy szemügyre vett településről. Természetesen a fölvevett jegyzőkönyvek esetenként torzíthattak, sőt az elmésebb tanítók alkalomadtán „kozmetikázták” is a munkatársaikról megfogalmazott szakmai

véleményt. A jegyzőkönyveknek az előírások szerint öt témakörben kellett – vagy mondjuk inkább így: kellett volna – jelenteniük, de nem minden tanfelügyelő tett eleget a jegyzőkönyv elvárásainak, több rovat üresen maradt, vagy párszavas megjegyzéseket tartalmaz, gyakran pedig az előző ellenőrzéskor készült jelentés megjegyzéseit ismétlik. A tanfelügyelők átverésének néhány kirívó példáját is megfigyelhetjük, amikor az ellenőrzéskor az iskolában talált diáklétszámot gyors futárakcióval egykettőre megduplázták. Máskor az adatokat és az információkat utólag írták be a tanfelügyelő jelentésébe. Ezek azonban csak apró-cseprő hiányosságok és szabálytalanságok voltak, amin a helyi viszonyok ismeretében nem is kell meglepődnünk. Még az is kiderül a jegyzőkönyvekből, hogy ha az összes iskolaköteles gyermek látogatta volna a tanórákat, esetenként el sem fértek volna a szűkös tantermekben.

Trunki Péter és Bodó Csanád hézagpótló dokumentációs kötete négy moldvai település tanfelügyelői jelentéseiből válogat: Szabófalva, Külsőrekecsin, Frumósza és Lészped falvakból. Az állami iskolai oktatás a különböző településeken nem egy időben indult: a szabófalvi azon kevesek közé tartozott, ahol 1859-ban az állami oktatás már meglévő alapokra épülhetett, Külsőrekecsinben 1896-ban, Frumósán 1881-ben szervezték meg az iskolai oktatást, Lészpeden pedig 1907-ben vették fel az első tanfelügyelői jegyzőkönyvet, a tanítás tehát már korábban kezdődhetett. Szabófalva kivételével az oktatás igen kedvezőtlen körülmények között, rossz állapotban lévő, szűkös elhelyezést lehetővé tevő alkalmi épületekben indult, s ezek az állapotok később sem javultak számottevően. „Nem egyszer olvasunk – írják a szerzők – zsúfolt, sötét, néha alig fűtött roskadozó termekről, (amik) még inkább visszataszították az amúgy is motiválatlan tanulókat.”

Figyelemre méltó, hogy miközben a tanfelügyelői jelentések az oktatás tárgyi feltételeiről (elhelyezés, felszerelés, oktatási segédesszűkökkel való ellátottság) évről évre rendkívül sötét képet festettek – s e tekintetben a környező telepűlésekhez

képest „semmilyen megkésettűséget nem észleltek” –, addig az oktatás színvonala és eredményessége – legalábbis a jegyzőkönyvek szerint – „dicsérdő, elismerésre méltó”, a pedagógusok igyekezete általában példamutató, a gyöngge eredményekért kizárólag a „katolikus”, csángó, „heteroglot” vagy esetenként néven nevezve magyar gyermekek a felelősök, akik nem úgy szűlettek, hogy a román „nemzetépítés” érdekeit szolgálják, s úgy jönnek – ha már muszáj – az iskolába, hogy legtöbbjük egy szót sem tud az ország román többségének nyelven. Ha a jegyzőkönyvek részleteibe tekintűnk, az is kiderűl, hogy a lakosság „idegenkedve fogadta a kényszerű művelődést”, a pedagógusoknak hiányoztak „az idegenek közt végzett munkájukhoz az azonnali eredmények”. A szűlők sem szűvesen küldték gyermekeiket az idegen nyelvű iskolába, s az emiatti „törvény által megalapozott pénzbűntetűések felhalmozása nem mindig vitte elöbbre a tanítás ügyét...”

A tanfelűgyelői jelentűésekből kiderűl, hogy a moldvai magyar falvak oktatásának minden hátránya abból származott, hogy az erőszakos asszimilációra való törekvűs nyomán románul akarták a magyar gyermekeket megtanítani az írás, olvasás, számolás anyanyelven sem könnyű tudományára és minden egyéb tantárgyra. Az átlagon felűli pedagógiai feladat megoldásához elöször arra kellett megtanítani a magyar gyermekeket, hogy románul beszéljenek, ezt pedig anyanyelvű tudásukra alapozva lehetett volna eredményesen megvalósítani, amihez nemcsak a megfelelő módszer, de az egyűttérző jó szándék is hiányozott. Az aműgy is sorsverte csángó gyermekek számára, akik a tanfelűgyelői jelentűések szerint „az éhezűs miatt sokszor képtelenek voltak szellemi teljesítműnyre”, a román nyelvű oktatás olyan nehűzsűséget jelentűett, amivel a tanulók nehezen küzdűttek meg. Olyannyira, hogy az 1912. évi népszámlálás adatai szerint „míg a moldvai tartomány öszlakosságán belül az írástudók aránya 31% volt, a csángó közössűgekben ez az arány nem haladta meg a 4-6%-ot”. Ez lett az ára annak, hogy a román hatalom csángó magyar telepűlések népessűgéből akarta megvalósítani a

„román nemzet” építését. Valószínűleg úgy gondolták, hogy ha magyar nyelvű római katolikusokból többé-kevésbé sikerült létrehozni a román nyelvű római katolikus egyházat, akkor ugyanez a módszer beválik a „nemzetépítés” terén is.

Nincsen tanulság nélkül, mikor a szerzők azon tűnődnek, hogy vajon a román nyelvű iskolai oktatás, vagy a román nyelvű vallásgyakorlat erőltetése volt nagyobb hatással a moldvai „magyar nyelvű közösségek életére”. Igazat kell adnunk a szerzőknek, hiszen a beiskolázáskor még egynyelvű magyar gyermekek számára „a tanító volt az a személy, aki a román nyelv elsajátítására rávette őket”. Egyértelműbben fogalmazva, az egyház „csak” a templomból és egyéb rituális helyszínekről tiltotta ki a hívek anyanyelvét, a tanítók emellett még a számukra idegen nyelv megtanulására és használatára is rászorították őket.

Tanulságos és jellemző, hogy ezek az ellenőrzésre járó tanfelügyelők éppen olyan tájékozatlanok voltak a moldvai magyar telepek helyi és nyelvi körülményeivel, mint az oda kinevezett román tanítók. Ez a tudatlanság sokszor akadályozta őket, hogy reálisan, hogy azt ne mondjam, pedagógushoz méltó módon, netán *szerezzel* foglalkozzanak a rájuk bízott gyermekekkel. A tanárok és a tanfelügyelők tájékozatlanságuk következtében gyakran szándékos ellenállásnak tekintették a tanulóknak és a szülőknek a román nyelv és a szüntelenül erőszakolt „román hazafiság” iránti közömbösségét, mint ahogyan a pedagógusok is idegennek és a nemzetállammal szembenállónak érezték a helyi nyelv és kultúra pusztá létét, s „minden igyekezetükkel azon voltak, hogy új elemekkel, mégpedig a román népkincs örökségének bemutatásával helyettesítsék azt”. Képmutató kulturális küzdelem folyt tehát a moldvai magyar falvakban, ahol a többségi hatalmat képviselő pedagógusok úgy tettek, mint ha nem látnák a valódi problémát, a saját értelmiséggel és érdekérvényesítési lehetőséggel nem rendelkező, bizonytalan identitású csángó magyar közösség pedig az értetlenség passzivitásába menekülve igyekezett magát távol tartani a bajtól. Az állóháború néma szenvedői pedig a szerencsétlen

csángó gyermekek lettek, akik nyilván keveset értettek a lelkükért folyó ördögi küzdelemből, s begubóztak abba a kétségbeesítő helyzetbe, amiről olyan szívbemarkolóan írta a költő, hogy „...*engemet sokszor nem is tudtam, hogy miért, vertek, mint apró gyermekeket*”. A megalázott és megfélemlített csángó gyermekekben nyilvánvalóan kevés együttérzést találunk azok iránt a nehézségek iránt, amelyekkel a román pedagógusok kerültek szembe a „román nemzetépítés” terén. Pedig azoknak is megvolt a maguk baja, s általában ők sem tehetek róla, mert minden az intoleráns, sovén román „nemzetépítés” erőltetéséből fakadt. S ezen bizony nem segítettek azok a névhasználati trükkök sem, amik a *magyar* megnevezés helyett a *csángót*, vagy a *katolikust*, netán a *heteroglott* kifejezéseket használták, hiszen tudjuk, hogy ezek Moldvában azonos értelmű fogalmak. Kár, hogy az 54–55. oldalon szereplő körgrafikonon a szerzők „összeöntötték” a négy település magyarságának szinonim megnevezéseit, pedig tanulságos lett volna, ha külön is feltüntetik.

A könyv szerzőinek tanulságos megfigyelése, hogy a román „nemzetépítés homogenizációs programja számára a Moldvában élő magyar nyelvű népesség a vizsgált időszakban ugyan konstans problémát jelentett, de ennek kezelését áthátotta a román és a magyar állam közötti viszony”. Feszültebb időszakokban ugyanis gyakoribbá vált a *magyar* helyett a *csángó* megnevezés használata. Ez természetesen csak a szavakkal való játékot jelentette, mégis figyelmet érdemel, hogy a *maghiar* kifejezés összesen 11 jegyzőkönyvben szerepel, s ezek többsége 1945 utánról származik, amikor Bákó megye számos településén engedélyezték a magyar nyelv „intézményesülését”, ezzel szemben az első és a második világháború idején, amikor a két ország hivatalosan is hadban állt egymással, a *csángó* név használata „a magyar állammal való kapcsolat elfedésének lehetőségét teremthette meg”. A könyv szerzői bevezető tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy a vizsgált falvakban a tanítók egyáltalában nem voltak módszertanilag felkészülve arra, hogy mit kezdjenek az iskolába kerülő, románul egyáltalában nem beszélő

gyermekkel. Ez ugyanis nemcsak a tanulók helyzetét s a tananyag elsajátítását nehezítette, de az oktatók is általuk nehezen kezelhető helyzetben találtak magukat.

Bizonyára az eddig felsorolt ellentmondások is hozzájárultak ahhoz, hogy a négy, itt vizsgált moldvai magyar település diákjai meglehetősen kedvetlenül látogatták idegen nyelvű iskoláikat. Az „iskolaköteles”-ként nyilvántartott gyermekeknek csak egy részét írták be az iskolába, de még a beiratottaknak is csak hozzátétőlegesen a fele látogatta a tanintézeteket. A tanárok természetesen manipulálták is az adatokat, rendszerint több látogatót jegyeztek be, mint amennyi jelenlévőt az odalátogató tanfelügyelő megolvasott, s a különbséget esetenként különböző okokkal próbálták magyarázni. Egy 1942-beli szabófalvi bejegyzésből éppenséggel azt tudjuk meg, hogy a 87 iskolakötelesből „most 10 gyermek van jelen, de a naplóba egy tanítói poszthoz szükséges 25-30-at kell beírni”.

A bemutatott négy helyszín több mindenben különbözik egymástól: az egyik helyen fűtés nincs, a másikon a bútortartó hiányzik, és így tovább. Lészpeden például egy 1932. évi tanfelügyelői látogatásról azt jelentették, hogy „a tanterem tágas, de nincs karbantartva: hiányzik a bútortartó és a fűtés”. Külsőrekecsinben pedig 1897-ben „30 tanulóval találtam becsúfolva valami »jászlakba« [padokba]. Az osztályban sötét volt, lehetetlen, hogy ebben a bűzös osztályban folytatódjék az oktatás.” Nem valószínű, hogy a részben vagy teljesen magyar népségű falvakban rosszabbak lettek volna az oktatás tárgyi feltételei, mint egyebütt, tehát ezek a megállapítások minden bizonnyal az iskolák átlagos moldvai állapotára utalnak.

Az iskolai munka tartalmi vonatkozásában azonban már markáns sajátosságokat találunk, ha áttekintjük a könyv több mint kétharmadát kitevő, tanfelügyelői jegyzőkönyvekből szemezgető részét. De elgondolkodtató, hogy száz esztendővel ezelőtt szinte semmi különbség nem volt a Bákó környéki, úgynevezett székelyes csángók és a Román környéki „északi” csángók – Szabófalva, Traian és Bírófalva (Gherăești) – nyelvhasználata között,

ahol a gyermekek otthon, a családban kizárólag anyanyelvükön beszéltek. Mint a szerzők megállapítják, „a vizsgálatba vont fél évszázadnyi anyag helyenként inkább állapotról, mintsem folyamatról tanúskodik”. Mindössze két területen tapasztalható „előrehaladás”: egyrészt hogy „az évfolyamok emelkedésével egyre javul a nyelvtudás – mármint a román nyelvtudás –, ami azt mutatja, hogy minden módszertani eltévelyedés ellenére a tanítóknak sikerül évek hosszú során beleverniük valamennyi román nyelvismeretet a csángócskák koponyájába; továbbá elvéve előfordul, hogy egy-egy pedagógusnak megvilágosodik az elméje, és rádöbben a látszólag bonyolult helyzet egyszerű megoldására. Szabófalván például már 1908-ban megemlíti a tanfelügyelői jelentés Paládi Emil tanító urat, aki „a helyi magyar nyelvet is beszéli, ez pedig rendkívül nagyban elősegíti őt a leckék megtanításában és az iskolásokkal való társalgásban”. Ez a jelentés agyba-főbe dicséri Paládi tanító urat, de aztán többé nem találkozunk a nevével, lehet, hogy más felelősei nem értékelték ennyire magyar nyelvtudását. Nem is csoda, hogy néhány év múlva (1914) már az a helyzet Szabófalván, hogy „negyven továbbjutott diákból 36-an már harmadszor buktak [...] találtam olyan diákokat, akik egyáltalában nem tudtak olvasni, hogy az olvasott szöveg megértését ne is említsem”. Ettől függetlenül 1919-ben ösztönös rohamában így fakadt ki valamelyik Szabófalvára látogató tanfelügyelő: „...a tanítónak sokat kell küzdenie, mivel a tanulók többsége iskolába jövetelkor nem tud románul, s az a kevés, aki tudja, az is teljesen helytelenül beszéli. A szabófalvi elemi iskolában az a benyomásod, *mintha a magyaroktól nemrég elszakított egyik tartományban lennél.*” Hát igen!

A 19. század elejétől egyre erőteljesebb románosítási törekvés az 1940-es években átmenetileg enyhült a moldvai magyar települések iskoláiban. Szabófalván ennek csak annyi jelét tapasztalhatjuk, hogy elbizonytalanodik a közoktatás képviselője, s a csángó gyermekekről azt a fából vaskarikának tűnő megállapítást engedi meg magának, hogy „román származásúak, anyanyelvként viszont a

magyar nyelvet használják”. Lészpeden azonban 1948-ban már 158 tanuló iratkozott be a „magyar iskolába”, ami az összes iskolaköteles gyermeknek hozzávetőlegesen a fele. A frumószaiz magyar nyelvű oktatásról nincsenek adatok, a románról pedig annyit tudunk meg, hogy 1950-ben az iskola látogatottsága „nagyon gyenge”, s „a magyar tanulók még nem tudnak románul, olvasásuk jobbára mechanikus”. Külsőrekecsinben a tanfelügyelő dicséri a román tanítót, aki „állhatatos ebben az ellenséges környezetben” (1946), s az alultáplált gyerekeket „túl gyakran használják vízfordásra” (1947), az iskolában nincsenek tankönyvek (1948), az osztályteremben februárban nincs fűtés (1949), és „sürgősen óvodára lenne szükség, ahol a gyerekeket megtanítják beszélni” – mármint románul. 1950-ben azt olvashatjuk a tanfelügyelői jelentésben, hogy „a 24-ből jelen lévő 7 tanuló [...] félénkek voltak és nem tudtak románul [...], az iskolalátogatás nagyon gyér, a tanulók nem értik, amit a tanító magyaráz”, és... bekövetkezik a megvilágosodás a tanfelügyelő elméjében: „Azt javaslom, hogy a következő tanévre itt, Külsőrekecsinben szüntessék

meg a román oktatást, és csak magyar nyelven folyó oktatás legyen.” Ám korlátozott gondolkodására jellemzően meg sem fordul a jószándékú tanfelügyelő fejében az a kézenfekvő megoldás, hogy a magyar nyelvű oktatás *mellett* a román államnyelvet idegen nyelvként oktassák a magyar diákoknak. Ez a korlátoltság sajnos ma már az egész országra jellemző a román nyelv iskolai oktatása tekintetében.

A kétbalkezes tanügyi hozzáállás felemás következményeit napjaink csángó közösségeiben érhetjük tetten. A magyarul beszélő nagyszülők és szülők kényszerűségből románul szólnak a gyermekeikhez és unokáikhoz, hogy azok a román tannyelvű iskolákban ne kerüljenek hátrányba a nyelvi követelményekkel szemben. Hogy aztán a családja anyanyelvétől elszakadó gyermek milyen érzelmi hátrányokat szenved egész életére ettől a természetesnek egyáltalában nem nevezhető „nyelvhasadásos” állapotól – az már egy másik könyv témája lehetne.

Halász Péter

Élet-gyónás „magamról – a világnak”

Kozma Mária: Daczó Árpád (P. Lukács OFM) élete. Naplói, levelezése és más feljegyzések nyomán. H.n., é.n., [Csíkszereda, 2013] 400 old.

A hagyomány szerint Lukács evangélista anynyira közeli ismerője volt Szűz Máriának, hogy megfestette az arcképét; Rómában és Częstochowában is őriznek neki tulajdonított Mária-képet. Szent Páltól tudjuk, hogy az eredeti foglalkozása orvos volt (Kol 5,15), és sokat írt Jézus gyógyításairól. Nála olvassuk Jézus születésének és gyermekségének történeteit. Neki köszönhetjük sok más mellett az *Angyali üdvözlést*, a *Magnificatot*, *Simeon énekét*, a tékozló fiú és az

irgalmas szamaritanus történetét meg *Az Apostolok Cselekedeteit*.

Évtizedekkel ezelőtt, 1943-ban Szent Lukács nevét kapta szerzetesi neveként egy huszonkét éves fiatalember, aki lassan a századik életéve felé közeledve ma is itt él közöttünk csendes szerzetesi magányában, az örök élet kapujában. Eltérhetetlen szálak fűzik az Istenanyához, jó ismerője a gyógyfüveknek, az 1950-es években elsőként adott be penicillin-injekciót falusi betegeknek Eszterneken,

történetek sokaságával van tele. És sokat írt, sokat köszönhetünk neki...

Daczó Lukács: ferences pap, akit Márton Áron püspök 1945 pünkösdvásárnap szentelt fel, tíz nappal a világháborút lezáró fegyverszünet megkötése után. Élete a papi szolgálatban telt el, mindennel, ami a világháborút követő négy, majd újabb két és fél évtizedben azzal együtt járt. A keretek, a főbb állomások régóta ismertek: fiatalon Marosvásárhely, Esztelnek, Csíksomlyó, majd ötvenen túl Szentágota, Kostelek, Marosillye, újra Marosvásárhely, végül Fogaras. Ferences közösségétől erőszakkal eltávolítva, a legtöbb helyen egyedül.

Szerzetesektől kevésbé megszokott módon Lukács atya a „civil” nevét is tudatosan használja. Daczó Árpádot évtizedek óta egyre szélesebb körben ismerhetik a híveken és a ferences renden kívül is. Az 1970-es években nyelvész és folklorista szaktudósokkal vette fel a kapcsolatot, hogy véleményüket kérdezze mindarról, amit akkorra a népi hitvilágban összegyűjtött és felfedezett. Első néprajzi közléseit a *Népismereti Dolgozatok*ban a szakmán kívül még nemigen vették észre. Munkássága a rendszerváltás után bontakozott ki, amikor a nagyközönség számára is elkezdte közzétenni meglátásait. Elsőként egy kis füzetben: *Népünk hitvilága. Elmélkedés és előadás az 1991. évi májusi rekollekciós napokon, amit a Gyulafehérvári Érseki Egyházmegye papsága részére tartott P. Daczó Árpád Lukács O.F.M. fogarasi plébános*. Barokk könyvek elején szoktunk ilyen pontosan tájékoztató címeket olvasni, amiben itt az fontos, hogy ez még főként papoknak szól: nem „tudomány”, hanem a népi vallásosság ismeretének fontosságát hangsúlyozó ismeretterjesztés, a szó legjobb értelmében. 1994-ben Lukács atya maga kérte a nyugdíjaztatását, hogy immár főként az írásnak élhessen, attól kezdve máig a dési kolostorban. Nyolcvanéves korára készült el *Csíksomlyó titka. Mária-tisztelet a néphagyományban* című könyvével (Csíkszereda, Pallas–Akadémia Könyvkiadó, 2000, 340 oldal), amit Kozma Mária rendezett sajtó alá. Tíz év elteltével, már kilencven évesen

újabb könyv: *Csíksomlyó ragyogása* (Csíkszereda, Pallas–Akadémia Könyvkiadó, 2010. 182 oldal). Mindkettő ismeretterjesztés és igehirdetés, amikbe bele van szöve mindaz, amit Lukács atya a maga tudása szerint a népi Mária-tiszteletről, Babba Máriáról, a népi napkultuszról gondolt, és amit apostolként akart átadni mindenkinek. Igazi „néprajzi” könyvet Daczó Lukács gazdag szöveggyűjteményéből Takács György rendezett sajtó alá és látott el kísérő tanulmánnyal, jegyzetekkel: *„Hosszú utak megszorodának. Archaikus népi imádságok, ráolvasók, szentes énekek Erdélyből és Moldvából* (Budapest, Magyar Napló, 2003. 410 oldal). A szakma legjobbjai itt igazán összefogtak: nem más, mint a téma kortárs élő klasszikusa, Erdélyi Zsuzsanna segítette a kézirat megformálását és írta a bevezetőt, szakemberek jegyezték le a benne foglalt zenei anyagot. A szerkesztő köszönetet mond Tánccs Vilmosnak, aki az atya moldvai gyűjtéseit átadta, meg Barna Gábornak, Juhász Zoltánnak, Vincze Lászlónak és másoknak. A kötet budapesti bemutatójára népes közönség előtt, rangos előadóművészekkel kísérve a Magyarok Házában került sor 2003. június 13-án, a számára olyannyira kedves Szent Antal napján. A szerző meghatott volt – és áldást osztott...

Pappá szentelésének 50 éves évfordulóját Daczó Árpád Lukács 1995-ben ünnepelte Csíksomlyón, ahol a folklorista Faragó József is köszöntötte. 2012-ben a Kriza János Néprajzi Társaság életműdíjjal tüntette ki, akkor Tánccs Vilmos laudálta; 2015-ben pedig, amikor már hetven éve volt pap, Magyar Örökség Díjat kapott.

Lukács és Árpád, két név: egyikük szent írárok szerzője, másikuk a magyarok vezére. Két arc, két munkásság. Egy élet két oldala?

A könyv, amit a kezünkben tartunk, ezt mutatja be naplók, levelek és más feljegyzések közlésével. Egységében, kettősségében, kétségeiben egyaránt.

Aki olvassa ezt a könyvet, akárha életgónást olvasna. Mert mi más lenne, amit egy tizenhat éves gimnazista fiú 1937 őszi napjaitól kezdve papírra vet a belső vívódásairól? Amit egy papnövendék leír a lelkiyakorlatairól? Amit egy fiatal pap leír a

hivatása válságairól? Amit egy internált szerzetes leír egy többgyerekes anya iránt érzett valóságos és plátói szerelméről? Amit egy magányosságra kényszerített ferences leír viszontagságairól és félelmeiről Csíksomlyón – ahol ferencesek évszázadokon át mindig sokan, együtt dolgoztak? Amit egy nyelvhatárra kihelyezett, plébánossá lett páter Kostelegen leír a hívei lelki életéről és a maga törekvéseiről? Mi más lenne, ha nem gyónás, mikor a szerzetesi engedelmesség, a közösségbe való beilleszkedés szívébe markoló, megoldhatatlan dilemmái tárulnak fel? Mi mást olvasunk, amikor valaki egy életen keresztül vívódik szeretetlen anyja kínzó emlékével, aki soha ölebe nem vette, soha meg nem simogatta, soha templomba nem vitte, és semmire nem bízatta?

Daczó Árpád, Lukács atya két munkásságát a vele készült interjúkból, elbeszéléseiből, az ünnepi beszédekből valamennyire korábban is ismerhetjük, aki odafigyelt rá. Azt is tudhattuk, hogy mindezek mögött egy háborgó lélek tengernyi vihara áll, aki csakis Égi Édesanyjában talált menedékre. Most mindez – ha csak félig is – a közönség elé kerülhetett.

Örüljünk, hogy a kötet az asztalunkon lehet, mert annyi mindent megtudunk belőle, amit alig tudhattunk eddig. Látjuk egy életpálya kitarató ívét a lelkipásztori munkában, az állandó töprengésben, helykeresésben, nem utolsósorban magában a naplóírásban, a feljegyzések vezetésében. Lukács atya nagyon szeret írni, másoknak is, saját magának is. Igazi muzeológus alkat, aki mindent eltesz, évtizedekkel ezelőtt kapott fényképeket, névjegyeket is őriz, másolatokat tart elküldött leveleiről. A szerkesztés közben Kozma Mária is új meg új pótlásokat kapott tőle.

Olvashatunk arról, hogy amikor Csíksomlyón még a saját rendi ruháját sem hordhatta, hogyan dugdosta a titkos feljegyzéseit, a *Historia Domust*, a rendház legértékesebb Kájoni-kéziratait – ez utóbbiakat találták meg aztán 1980-ban a kegyeszobor talapzatában, annak javításakor. Láthatjuk, hogyan küszködött a kegyhely takarításával, tatarozásával, hogy hogyan próbálta visszaigényelni a

rendház elorzott szobáit – amire a válasz az volt, hogy a szerzetesek elűzése után húsz évvel gyorsan államosítottak mindent. Olvashatunk az inspektorok szorongató látogatásairól, a kollektivizálás emberéleteket megtipró drámájáról, a vallástalanság terjedéséről, új meg új szolgálati helyek hívó és nem hívó népéről; a reményt keltő 1968-69-es időkről, amikor a megyésítés a turizmuspotenciál fejlesztési törekvéseit is magával hozta, s újra lehetett orgonahangversenyeket rendezni a kegytemplomban. Meg sok-sok emberről, ritkán elismerő, többször kesergő sorokat. Olvashatunk lelki és testi bajokról, fájdalomokról, betegségekről, bosszúságokról. Az utolsó itt közölt bejegyzés – „(itt végződik a napló)” – 2011. május 3-án kelt, két héttel írója kilencvenedik születésnapja előtt. Utána még ott van Táncczos Vilmos méltatása (Keresztény Szó 2012. március 3.). Mindezt egy sorozat fényképen is követhetjük az elsődlozástól (1930) a gyerek- és fiatakkoron, a Magyar Népi Szövetség tagsági igazolványán (1945) át a búcsús képekig és az öregkorig. A templomtető javítása közben is lefotózta valaki 1964-ben. Komoly szemeket láthatunk, de a tőle oly ismerős, szinte bocsánatkérően mosolygó szeméből alig valamit.

Lassan kirajzolódik egy arcél. Janus-arc: ha erről nézem, a szenvedő embert látom, ha meg amarról, a szívós kitarással élő és alkotó embert, aki egyre mélyebbre merül a gondolataiba Szűz Máriáról, Babbáról, a keleten felragyogó fénys napról. Mi sem természetesebb, mint hogy egy naplóban az ember saját maga áll az írásának középpontjában. Lukács atya esetében sincs ez másképp, és egyre inkább látjuk, milyen sokat foglalkozott önmagával. Felnőtt a láthatatlan munkáslétben, anyai szeretet nélkül. Jóakarató emberek sok segítségével, valódi csodák vezették ki onnan. Kiszakadt és felemelkedett, noha erre szinte semmi reménye nem lehetett. Életmentő volt számára a ferences közösség. Dél-Erdélyben, a vajdahunyadi ferences teológián élte át azt, amit mások odaát Észak-Erdélyben „kicsi magyar világ” gyanánt élvezhettek. Különlegességének tudata kamaszkorától kezdve formálódott, és mindvégig szenvedett attól,

hogy küldetését nem töltheti be, hogy értékeit nem ismerik fel a vágyai szerint. Ha van ember, akire újra ráillenek Ady Endre mélyről felsajgó sorai, ő az: „Szeretném magam megmutatni, / Hogy látva lássanak /”, és tovább, még inkább: Szeretném, hogyha szeretnének / S lennék valakié...”

Ez a különlegesség kétségkívül: valódi. Sokoldalúságában Lukács atya a ferencesek régi, szinte a középkorból visszaköszönő legjobb alakjait idézi fel: prédikál és könyvet ír, gyóntat és gyógyít, áldást oszt, és nem riad vissza semmilyen fizikai munkától, ha arra van szükség, semmilyen megpróbáltatástól, ha az adatik. Aki nemcsak gyűjt és őriz minden tárgyi, szellemi és lelki értéket, hanem a kincseit önzetlenül meg is osztja, tovább is adja. Ki mindenki kapott tőle tanácsot, szentképet, könyvet, áldást, és keresztet („paxot”) a homlokára?

Nem tudjuk meg, mit kapott meg, mit láthatott, mit használt fel a szerkesztő, Kozma Mária Lukács atya írásaiból. Nem tudjuk, milyen meggondolások mentén dolgozott. Azt jól látjuk, hogy a különböző időben, különböző céllal készült írásokat összeépítette. A kisebb-nagyobb kihagyásokkal vezetett napló szövegébe illetve olvashatunk Márton Áronnak küldött helyzetjelentést Csiksomlyóról (234–237.), Domokos Pál Péternek írt levelet (229.); a naplóba ékelve olvassuk a csiksomlyói rendház titokban vezetett *Historia Domus*át (212. skk.) és ezen belül is egy 1995-ből származó feljegyzést a „Szent Antal kápolna javítása miatti büntetésem”-ről (217–218.). Nem kis figyelem, akár filológus képesség kell, hogy mindezt követni lehessen. A szerkesztő rövidre fogott és jól elkülönülő szövegei abban segítenek, hogy az átvezetések vagy éppen a kihagyások érthetőbbek legyenek. Ahogy olvasunk, a kérdőjeleink viszont szaporodnak. Hogy lehet egy könyvet tartalomjegyzék nélkül szerkeszteni? Miért van a szöveg tele kihagyásokkal, és nem csak jelölve (zárójelbe tett pontokkal), hanem számtalanszor jelöletlenül is? Miért szemérmeskedünk azzal, hogy a diktatúra ötven évvel ezelőtti egyházüldöző kultuszinspektorainak neveit kipontozzuk? Nem lehetett volna a könnyebb érthetőség, a korban, környezetben való jobb elhelyezés érdekében esetleg jegyzetelni

a szöveget? Nem lehetett volna akár névmutatót is szerkeszteni?

Talán nem véletlen, hogy az író és Kozma Mária csak egy korlátozott nyilvánosságot célzott meg e félig megjelent könyvvel. Mi másnak tudhatnók be, hogy a könyv kiadó, helységnevé, évszám nélkül jelent meg (csak a kolofonban van ott: 2013)? Érthetetlen, hogy miért nincs ISBN száma, ami nélkül egy könyvtáros is nehezen boldogul vele. Nem volt, aki felvállalja? Miért van, hogy a könyv nyilvános könyvtárakban nem lelhető fel, sem ott, ahol kötelempéldányokat gyűjtenek, sem a kiadása (véltető) helyén? Alighanem egy kézen meg lehet számlálni azokat, akik a megjelenésről szóló híradást észrevették a csíkszeredai *Origoban* (2013/10. sz.). Az új könyvet monogramja mögé húzódva az író-publicista Nagy Miklós Kund ismertette az *e-nepujsag* weboldalon (2013. június 28). Takács György tanulmányban hivatkozhatott rá („*Tekintetes napkelet, ott látok egy szép kápolnát...*”) *Az angyal sző hajnal hagyomány*a. Erdélyi Múzeum 2017/2. 33–66). A ferences testvérek hallgatnak, nem tudjuk, mit szóltak hozzá. Aki a kötetre rátalált, szerencsés ember, aki megszerezhetette a csakis Erdélyben árusító három könyvesbolt egyikében, még inkább.

Aki egyszer nekifog, hogy megírja Daczó Árpád, Lukács Atya életét, annak nem lesz egyszerű dolga. Temérdek szerkesztés ágazó íráson kell átküzdenie magát. Nagy dolgot cselekedett Táncoz Vilmos, hogy a páter életút-dokumentációjának nagyobbik részét (írásait, fényképeit, hangkazettáit, apróbb tárgyait) megkaphatta, elhelyezte a Kriza Társaság Archivumában, és a diákjaival tartalmilag kivonatoltatta. Talán lesz, aki egyszer belemerül ebbe a tengernyi hullámverésbe, és egy jó iránytűvel áthajózik rajta. Akkor – akkor vajon kit fogunk látni? Egy embert, aki sokat változott, s közben ugyanaz maradt. Egy szenvedő embert, aki minden módon megpróbálja megmutatni a felismerései jelentőségét. Aki nagyon tudott örülni a természet csodáinak, a kultúra szépségeinek, a római altemplomoknak, minden igaz szónak és szívbéli imának. Aki egy életen keresztül nem talált baráti otthonra a saját, kordával egybekötött barát-közösségében.

Aki – ahogy minden szerzetes, minden ember – megküzdött ezernyi kísértéssel a nőktől kezdve a hírnévig, és mindig odafent talált kapaszkodót. Aki eljutott a tudomány világába, s ha nem is alkotott tudományos műveket, felfedezései részei lettek a néprajzi szakirodalomnak. Aki sok elismerést megkapott, aki körül hívek és barátok sokasága gyülekezett, s akinek e világra irányuló szeme szép lassan elhomályosult.

Adja Isten, hogy ha eljön az ideje, odaát már ne kelljen „tükör által, homályosan” látnia a számára oly kedves helyeket, embereket s azt a Szűz Máriát, akihez oly sok szál fűzi. Akár Szent Lukácsot az Istenanyához.

Aki csak teheti, vegye és olvassa Daczó Árpád, a ferences Lukács páter könyvét.

Mohay Tamás

Lemegyek az iszonyú mély tárnába...

*Miklós Alpár: Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányányáiban (18–19. század)
Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2017. 427. old.*

Az *Emberek és kontextusok* sorozat tizenegyedik köteteként jelent meg Miklós Alpár könyve, melynek szűkebb tárgyát az erdélyi (Désakna, Marosújvár, Parajd, Torda, Vízakna) és máramarosi (Aknaszlatina, Aknasugatag, Rónaszék) sóbánya-látogatások, tágabb témáját pedig a régió utazás- és turizmustörténete képezi. A szerző a vizsgálandó kérdéskört nyolc logikus, jól áttekinthető fejezetben bontja ki, melyek íve a primer szövegek közlésétől a szerzők és az útvonalak bemutatásán át a tágabb kontextusok feltárásáig, a források részletes elemzéséig vezet.

A bevezetőt követő második fejezet – a sorozat célkitűzésének megfelelően – olyan forrásszövegeket tesz elérhetővé, melyek egymás mellé gyűjtve mentalitásokat és azok változásait teszik láthatóvá. A gyűjtemény összesen 38 primer szövegből áll, mely 35 különböző, Erdélyen, Máramarason kívüli személyhez, szervezethez köthető a 18–19. századból. A fejezetben szerzetesek, tudósok, felvilágosult nemesek, szakemberek, művelt nagypolgárok beszámolóit olvashatjuk, melyeket a szerző saját forrásfeltáró munkája

mellett elsősorban a *Călători străini despre Țările Române* című kiadványsorozat alapján válogatott. A közölt részletek bővelkednek az ismétlődő elemekben, különböző toposzokban, melyeket Miklós Alpár – a hetedik fejezetben közölt elemzésében – elsősorban a látogatások közel azonos forgatókönyvének, továbbá az utazók részben azonos hivatkozási alapjának, a vezetőik bevett elemekből épülő felvilágosításainak tud be. A bányalátogatásokról szóló beszámolók több – a bölcséleti stúdiumokat folytató olvasó számára is – érdekes részt rejtnek. Ilyenek például a bányászok életére, műveltségére vonatkozó megjegyzések, egy Krisztus- és Szent Péter-legenda vagy a só pazarlása láttán Kitaibel Pálnak azon gondolata 1796-ból, mely a jövő nemzedékekkel szemben táplált felelősségnek ad hangot. A szövegekben számos fejcsoválásra vagy mosolygásra készítő népkarakterológiai megjegyzés is szerepel, melyek közül talán Arthur J. Patterson egyik meglátása volt a legemlékezetesebb: „Az élvezet másik tényezőjét a helyi dzsentri azon folytonos törekvése képezte, hogy politikát vigyen a

Bakos Áron (1988) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, bakosaron@gmail.com

végetnemérő beszédekbe és köszöntésekbe...” (131.)

Természetesen e helyütt nem lehet célunk a forrásszövegek részletes ismertetése, amire már csak azért is fölösleges lenne kísérletet tenni, mivel azt a szerző a kötet ötödik, hatodik és hetedik fejezetében példásan elvégzi. Az elemzés egyik erénye, hogy a szerző nem éri be a forrásszövegek kvalitatív vizsgálatával. A mű ötödik fejezetében a bemutatott anyag, a kötetből kimaradt további szövegek, valamint a vendégkönyvek bejegyzései alapján kvantitatív szempontból is láthatóvá teszi azokat az utazás- és turizmustörténeti folyamatokat, melyek a vizsgált időszakban (18–19. század) végbementek. Az utazások különböző motivációinak tipologizálásán túl elsősorban a diakronikus változásoknak ezen regisztrációja vezet tovább a mű hatodik fejezetéhez, mely tágabb kontextusba helyezi a vizsgált problémakört. A szöveg szigorú, logikus rendben halad a tágabttól a szűkebb kontextusok felé, az államhatárok változásán, az utazási lehetőségek technikai fejlődésén, az utazási irodalom műfajainak, szövegregisztereinek áttekintésén, az Erdélyre és Magyarországra vonatkozó ismeretek különbségeinek számbavételén, a változó utazási motivációk, attitűdök, különböző divatok, a szabadidő kialakuló képzetén keresztül a fürdők, bányák szerepéig a turizmusban. A fejezet egy olyan mentalitástörténeti változást tesz láthatóvá, melynek során a racionális indítékoktól vezérelt, a kötelességtudat által ösztönzött utazások helyébe egyre inkább a divat irracionális motivációi által uralt, a kedvtelés jegyében fogant turizmus lép. A mű utolsó hosszabb, hetedik fejezete a forrásszövegek elemzésére tesz kísérletet a már feltárt kontextusokon belül. Ennek első fele gyakorlatilag tipologizálja és összegzi a korpuszt, kiemelve annak legfontosabb jegyeit. Az elemzés egyik fő meglátása, hogy a bányalátogatásokkal kapcsolatban rámutat a bányába való alászállás központi szerepére. A talán triviálisnak tetsző megállapítás valójában olyan kulcsot ad a szerző kezébe, ami egyfelől lehetővé teszi a szövegek rendszerezését, másfelől kaput

nyit a korpusz mélyebb elemzésére. A fejezet második része ennek jegyében az alászállás leírására használt képeket, hasonlatokat, metaforákat, irodalmi, mitológiai párhuzamokat az archetipikus szimbólumokon és a tér kulturális felosztásában használt dichotómiákon keresztül elemzi. A szerző a választott fogalomkészlettel nagyon szellemesen oldja fel a szövegeken végigvonuló ellentmondásos érzéseket és képeket, értelmezi a borzalom és az áhitat, a pokolbeli alászállás és a föld alatti katedrális toposzát.

Az alászállás átmeneti helyzetének központba állítása talán indokoltta tehette volna, hogy a szerző Victor Turner műveit is felhasználja a kvalitatív elemzés során. Az átmenetiséggel kapcsolatban elsősorban nem is a talán ismertebb *liminalitás*, hanem a Turner által később kidolgozott *liminoid* fogalmára gondolok. Minthogy Turner elemzései során a terminust éppen olyan élmények leírására használja, melyek társadalmi státuszváltást nem hoznak magukkal, ám egzisztenciálisan kibillentik az egyént, így a megrendülésről, az életre szóló élményekről tanúskodó szövegek értelmezésére talán alkalmas lehetett volna. Hasonlóképpen Edith Turner későbbi írásai a *communitas*ról talán éppen a szerző által külön kategóriaként kezelt rendkívüli utazásokkal kapcsolatban kínálhattak volna további elemzési szempontokat. Végül, bár a divat fogalmát többször használja a szerző, a jelenség gazdag társadalomtudományi szakirodalmából mintha nem merítene.

Ami a közreadott forrásanyagot illeti, filológiai szempontból talán szerencsésebb lett volna, ha minden szöveget eredeti nyelvből ültetnek át magyarra. A második fejezethez tartozó rengeteg lábjegyzet (szám szerint 1088) ezt részben feloldja azzal, hogy temérdek eredeti terminust, megfogalmazásmódot közöl. A rendkívül sűrű lábjegyzeteléssel szemben viszont azt a kifogást emelhetjük, hogy éppen a források folyamatos olvashatóságát töri meg, ami egyébként a követett szerkesztési elvnek, a szövegek egymás után való felvonultatásának legnagyobb hozadéka. A lábjegyzetek ráadásul rendkívül különböző regiszterekben mozognak. Pozitív, hogy

a bányászati, minerológiai terminusok erdejében nem hagyják elveszni a tájékozatlan bölcsészeket. Ugyanakkor az olvasóra mikrofilológiai adatok tömegét zúdítták, valamint olyan személyek adatait közlik, olyan kulturális utalásokat magyaráznak meg, melyek – a kötet várható olvasói köre számára – teljesen evidensek. Talán célszerűbb lett volna a filológiai és az ismereti lábjegyzetek külön jelölése vagy előbbieik végjegyzet formában való elválasztása.

A könyvészetileg és nyelvileg is igényes kötet minden apró kifogás ellenére rendkívül értékes

munka, mely egy látszólag periferikus európai régió látszólag érdektelen szövegei alapján jut el központi kérdésekhez az utazás- és turizmustörténet tekintetében. A következtetések végig összhangban maradnak a vizsgált anyaggal, a források használata szemléletes, a könyv szerves egészet alkot: az olvasó a szerzőben biztos kalauzra talál, ha vállalkozik rá, hogy képzeletben útra keljen „a feledhetetlen magyar Schweicz magas havasai s mélységei aknáí közé”.

Bakos Áron

Margináliák és marginalizáltak: a magyar női teológia nagykorúsodása

Vörös Éva: Kötényes teológia. Esszék és tanulmányok. Második, javított és bővített kiadás. Exit Kiadó, Kvár 2016. 268 old.

A budapesti születésű Vörös Éva, teológus, mentálhigiénés szakember és pedagógus, több mint egy évtizede Erdélyben él. 1996–1999 között egy Biharkeresztes közelében fekvő kis falu önálló lelkeseként szolgált, majd 2004. december 5-e után úgy döntött, hogy áttelepül Erdélybe. Az első, 2006-ban megjelent, *Lélekszirom* című kötetében ezt írta: „Először csak a belső szobámnak írogattam – leginkább szövegvezérelten, a nyitott Biblia margójára...”

Második kötete, az először 2015 nyarán megjelent *Kötényes teológia* új kiadása, öt korábbi méltatás hosszabb-rövidebb szövegrészletével (o. n.), az egyik méltató, dr. Szücs Ferenc professor emeritus *Női teológia. Elméletben és gyakorlatban* című ajánlásával (11–12.), valamint dr. Szathmáry Sándor teológiai professzor második kiadáshoz írt előszavával (13–14.) jelent meg. Mind a méltatásrészletek, mind az ajánlás és az előszó, a könyv egységét és hiánypótló jellegét, szerteágazó tematikáját, a több műfajt felölelő szövegek tartalmi mélységét és magas

színvonalát, izgalmas és szórakoztató nyelvezetét, valamint megtorpanásra, ugyanakkor továbbgondolásra készítő jellegét hangsúlyozzák. Az először a zalaegerszegi Pannon Írók Társaságának, majd a kolozsvári Exit Kiadó gondozásában megjelent kiadvány keresettségét mintegy az első megjelenés és az újrakiadás közötti időintervallum rövidsége nyomatékosítja.

A jelenleg Kolozsvár mellett élő és a harmadik kötetén dolgozó Szerző szerint: „írásaim jobbra a hétköznapi spiritualitásáról, transzcendenciájáról szólnak” (*Önéletrajz*, 2018; kézirat). Erre utal a kötet címbe öntudatosan beemelt hétköznapi *kötény* is. A profán ruhadarab használatának biblikusan szakrális előképe az a krisztusi magatartás, amikor Jézus „egy kendőt vévén, körülköté magát” (Jn 13,4), és megmossa a tanítványok lábát. A nagycsütörtöki lábmosást megbízatásként és szakramentálisan értelmezve, az isteni kegyelem közvetítésére való elköteleződés jeleként felkötött kötény ma is a mindennapi

Czegényi Dóra (1974) – néprajzkutató, egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, czegenyidora@yahoo.com

szolgálat szimbóluma. Ez és nem kevesebb Vörös Éva vállalása is.

Teológiai tanulmányait 1980-ban szülővárosában, Budapesten fejezte be, mentálhigiéné szakemberré Debrecenben vált (1996), vallásanári diplomát a Károli Gáspár Református Egyetemen szerzett (1999). Külföldi tanulmányokat angol nyelvterületen Cambridge-ben, Walesben (1983–84) és Chicagóban (1992), német nyelvterületen pedig Tübingenben (2010–12) és Heidelbergben (2013) folytatott. Lelkészi szolgálatot a főváros és környéke gyülekezeteiben és diakóniai intézményeiben végzett, Debrecenben öregotthont vezetett, de tanított gimnáziumban, főiskolán és egyetemen is. Közben egyházi, olykor világi folyóiratokban publikált, egy ideig a Reformátusok Lapja külső munkatársa, ugyanakkor a Kutató Teológusnők Európai Egyesületének (European Society of Women in Theological Research, ESWTR) és más ökumenikus, emberjogi szervezeteknek is tagja volt. Írásban rögzített önbesorolása szerint: „azok közé tartozom, akit megszólítanak a határhelyzetek, a marginalizáltak” (*Önéletrajz*, 2018).

Második kötetének alcíme – *Esszék és tanulmányok* – a négy fejezetre tagolt gyűjteményben fellelhető huszonöt írás műfaji besorolását egyértelműsíti. A kötetbe gyűjtött, korábban magyar, esetenként angol nyelven is megjelent tanulmányok mellett hosszabb-rövidebb cikk, ígehirdetés és mídrás, előadás és meditációsözveg, esetismertetés és munkanaplórészlet, valláspedagógiai és pszichoterápiás beszámoló, levél, mese, belső monológ és fiktív párbeszéd olvasható. Az 1985 és 2014 között elhangzott és/vagy leírt mondanivaló kötetbe szerkesztésekor a fentebb felsoroltak három tartalmi tömbbe, és egy – feltehetően, nem véletlenül – fejezetként elkülönített, *Zárszó helyett* című részegységbe rendeződtek. A kötettagolásban nem a kronológia, hanem a közzétett szövegek indítatása, valamint az általuk tematizáltak bizonyultak meghatározónak.

A főcím által megelőlegezett és a szerzői ajánlás – „Édesanyámnak ajánlom a kötetet, / aki nemcsak az életet, de a hitet is / továbbörökítette bennem” – sorai alapján előrevetített egyirányú – nőíró, női (teológus)

író → nőolvasó(k), női (teológus) olvasó(k) – kommunikációt illetően, már az első fejezet felfedi, hogy a megosztottak legalább annyira szólnak nőkről és férfiakról, mint nőknek és férfiaknak.

A szakralitás női változatai. A fekete papi palást és a virágos kötény konfliktusa című első fejezetben közzétett négy korábbi szaktanulmány és egy cikk a nők egyházi szolgálatának alakulás- és hatástörténetét tematizálja. A túlnyomórészt teológiatörténeti jellegű szövegek a nőkre mint teológiai kisebbségre irányítják az olvasó figyelmét. Az anonimitásuk okait fürkésző és a kirekesztettség (*outsiderség*) formáit adató, értelmező református lelkész nő azonban, beavatottként (*insiderként*) nem a női spiritualitás marginalizáltságának méltánytalanságát hangsúlyozza.

Értelemszerűen szubjektív olvasatomban – miközben az ezredforduló sokszínű társadalmi-kulturális szövegekörnyezetében egyre markánsabban megfogalmazódó *női kérdések* mentén a *nőkérdés* ugyan állandósulni látszik, ám egy célravezetőnek minősülő, asszertív tárgyalástechnika következetes alkalmazása már kevésbé – Vörös Éva nőként és teológusként is azon kivételek egyike, aki a tudatosan alkalmazott kérdések nyíltságával és határozottságával az érdekvényesítő kommunikációt példaértékűen modellezi és gyakorolja. Mint írja: „[...] a mi mulasztásunk, hogy a magyarországi női teológia nem jutott el az írásbeliségig. [...] Talán az is a hiányosságaink közé tartozik, hogy a lelkész nőeknek még nincs történettudatuk, az a fajta öntudat, ami archiválja az eseményeket, azt a nyelvezetet, amellyel a témát tárgyalják, mert tudja, ami velük történik, az része az egyháztörténelemnek.” (30. old.) Talán az éppen ezen *felismerés* és *belátás* jegyében fogant szövegekben mind a történetiség, mind a kontextualizálás elve érvényesül. Így a református (pl. a pápai, a sárospataki, a kolozsvári, a debreceni és a budapesti) teológiák évkönyveinek forrásértékét is visszaigazoló Szerző egyháztörténeti jelentőségű adatsorokkal alátámasztott állítása, miszerint „Az emberi szellem fellegvárjai közül a teológia bizonyul a nők számára a legbevehetetlenebbnek. Ezek a kapuk nyílnak meg a legnehezebben, itt tartja magát a legkikezdetlenebbül

az a téveszme, miszerint a teológia férfügy, férfitudomány.” (17.), nem is feminista, nem is férfi- vagy egyházellenes kötetnyitó bevezetés, hanem egy sommás ténymegállapítás. (A nemzetközi női teológiában is jártas Szerző egyébként a feminizmust egyfajta „szólamprobaként” értelmezi, és a mozgalom hordalékának tekintett szélsőséges feminizmustól elhatárolódik; lásd pl. 26. old.)

Ebben az intézményi kapuk előtt álló, anonim teológusnők lesújtó panorámáját, ugyanakkor a nevesített, nagy elődök arcképcsarnokát is kirajzoló fejezetben a Pilder Mária (1888–1966) diakonissza és pedagógus teológiai felkészültségét, fordítói tevékenységét, a Hermann Kutter svájci teológussal folytatott levelezését, a filmgyári létráról 1944-ben leszállított divattervező és miniszterfeleség, Zsindelyné Tüdös Klárával (1895–1980) végzett közös egyházi munkáját méltató tanulmány mellett egy, a Juhász Zsófia (1928–1990) alternatív, ún. „fehérvölgöyös papság”-át ismertető írás is szerepel, de az olvasó a többnyire „tömlő-biztos változatban” (28.) megnyilvánuló női teológiát illetően is tájékozódhat. A *Wass Albert Funtineli boszorkány* című regényének „betúnarkotikumának” (37.) hatására született – a posztmodern spiritualitás női arcára is rávilágító – fejezetzáró tanulmány, az irodalmi szövegvilág kontextusában kirajzolódó női főhős (Nuca) pappal vívott harcát a spirituális nagykorúság és a szabályozott vallásosság összecsapásaként értelmezi: „A pap így inti Nucát: – Az Istennek hagyj békét! Nem tudod, mi az, hát hallgass.” (idézi 43. old.)

És valóban, a női hallgatást illetően az egyik legtöbbet hivatkozott bibliai szövegrészlet is ekként int: „A ti asszonyaitok hallgassanak a gyülekezetekben, mert nincsen megengedve nekik, hogy szóljanak [...] mert éktelen dolog asszonynak szólni a gyülekezetben.” (1Kor 14,34–35). Ám a Bibliában, amelyet valószínűleg (kizárólag) férfiak írtak és szerkesztettek egybe, és amelyet jómagam nőként, de nem ritkán néprajzkutatóként is csak magyar, illetve olykor román nyelvű fordításban olvasok, ez áll: „Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfivá és asszonnyá teremté őket. / És megáldá Isten őket.” (1Móz 1,27). A Biblia antropológiája

szerint tehát a férfi és a nő egyaránt Isten képére teremtett, és mindkettő megáldott. (Ha valaki Éva, a bibliai őszanya bűnbeesése miatt aggályoskodna, az újszövetségi tanítás értelmében a Krisztus keresztalákor ártatlanul kiontott vér mindenkit, így a nőket is megtisztított minden bűntől.) Ami a női hallgatásra intő újszövetségi forrást illeti, talán a Pál apostolnak tulajdonított levél egy másik, közvetlenül a tilalmat megfogalmazó szövegrészletet követő sorát is célszerűnek bizonyulhat felidézni: „Avagy ti töletek származott-é az Isten beszéde, avagy csak hozzátok jutott el?” (1Kor, 14,36). Azt pedig, hogy a krisztusi példakövetésben jeleskedő Pál apostolnak, akinek keze által „nem közönséges csodákat cselekszik vala az Isten [...]”, egykor szerfelett népszerűsítő kötetnyei is voltak – „Annyira, hogy a betegekhez is elvívék az ő testéről a keszkenőket, vagy kötényeket, és eltávoznak azoktól a betegségek, és a gonosz lelkek kimenének belőlök” (ApCsel 19,11–12.) –, szintúgy itt vélem említésre méltónak.

Mivelhogy a református egyházban az 1980-as évek elejétől nők is működhetnek teljes jogú papként, Vörös Éva kötetének második fejezetében – *Kötényes írásmagyarázat* cím alatt – két meditáció- és hét igehirdetés-szöveg olvasható. Az Avilai Szent Teréznek tulajdonított ima (a Szerző által németből magyarított) szövegváltozatával nyitó fejezet sajtóságos női hangot szövegeztet meg: „Fazekak és serpenyők Ura, megengeded, hogy az emelkedett lelkiállapot helyett pusztán a fáradtságomat kínáljam fel?” (53.) Az első írásmagyarázat sem véletlenül alapoz a Jézust vendégül látó testvérpár, a Márta és Mária történetét elmesélő bibliai szövegrészletre, amelyben Mária a *kötényes tanítvány*, „ki is Jézus lábainál leülvén, hallgatja vala az ő beszédét” (Lk 10,39). Ennek a konyhát és a teológiát, a tevékenykedőt és az elmélkedőt, a hétköznapit és a rituálist, a profánt és a szakralist ötvöző női magatartásmodellnek az ismételt hangsúlyozása arra figyelmeztet: ez Vörös Éva „ars poetica”ja is. (Aki a Szerző konyhai kötetnyének létezésére felől is meg szeretne győződni, ajánlom figyelmébe az Agnus rádió és a Szabadság napilap közös rovataként olvasható Házaló Fazék itt elérhető cikkét: <http://>

blog.agnusradio.ro/2014/05/hazalo-fazek-voros-eva-almatoria-sutes.html.

A teológiát „Istenről való beszéd”-ként értelmező, saját szakmai nagykorúsodását a nyugati női teológusoknak tulajdonító Szerző (lásd 27. old.) igemagyarázatai – pl. *A tékozló lány története* (Jn 8,1–11) vagy *A szégyen* (Ruth 3,1–4) – már címükben a női látószögről árulkodnak. A nők szentírásban beazonosított jelenlétét, jelentőségét és szerepét taglaló írások közül az egyik legfigyelemreméltóbb a Magdalai Mária alakját „az apostolok apostola”-ként (Jn 20,1–18) láttató, értelmező szöveg. Ennek utolsó és egyben fejezetzáró mondata – ti. „megíratott okulásunkra az apostolnő-paradigma.” (80.) – egy olyan részletet emel ki, amely a hagyományos, így értelemszerűen férfidominanciájú teológia figyelmét elkerülte, ezáltal újszerű bibliaolvasatok lehetőségét hangsúlyozza.

A kötet harmadik és legterjedelmesebb fejezetében (81–257.) a nők társadalmi és egyházi szerepvállalásai az interdiszciplinaritás jegyében és az emberélet fordulópontjain (a születéstől a halálig) átviteltetve kerülnek tárgyalásra. A „*Bevetésben*”. *Női teológia a terepen* cím alatt olvasható tanulmányok, eset-, módszer-, könyv- és nézetismertetések a Szerző sokrétű képzettségének és szakmai tevékenységének lenyomatai. A minden generációra kiterjedő figyelemről tanúskodó kilenc írás Vörös Éva egyéni terepmódszerét is körvonalazza: a rég ismert és máig járhatóan bizonyult, ugyanakkor a legújabb és alternatív megoldást nyújtó terepcsapásokat illetően is tájékozottnak lenni, de ha szükségesnek bizonyul, improvizálni és/vagy újakat vágni, kiépíteni. A Hanna Strack, német protestáns lelkesítő könyve alapján a születés-teológiáról értekező, az óvodások körében tapasztaltakat valláspedagógiai életképekként felviláglató és azok mentálhigiénés olvasatát nyújtó, a Soli Deo Gloria Szövetség munkáját ifjúsági adatok alapján áttekintő, a kegyesség szó háttérbe szorulásának okaira rákérdező, a posztmodern kor vallási anyanyelvét a spirituális többnyelvűséggel is összevető Vörös Éva lankadatlan érdeklődéssel fordul újabb sorok és sorsok, újabb kérdések és válaszlehetőségek felé. A dr. Pető Csilla klinikai szakpszichológussal és pszichoterapeutával együtt gyászolók számára

szervezett csoportterápia során meg- és átélteket adató (egyéni) munkanaplórészletek társszerzőként való közreadása egyrészt szakmai bátorság- és ösztönöségetalont képvisel, másrészt lehetséges együttműködésekre inspirál. Egy 16. és egy 20. századi, az *ars moriendi* tárgykörében íródott könyv méltatását és hasznosíthatóságának latolgatását követően, az erőszak kultúrája kapcsán az erőszakmentes konfliktuskezelést „járatlan kiút”-ként tárgyaló (legkorábbi, 1985-ös) írás után, a fejezet legvégére egy, a múltnak címzett, rendhagyó levél is beavogatódott, amelyet a Szerző hat éves önmagának írt. Amint azt a saját veszteségfeldolgozása kapcsán – a Bert Hellinger (sz. 1925), egykori katolikus szerzetes által kidolgozott pszichoterápiás módszert alkalmazó – Vörös Éva gyermekkori önmagához írta: „a beszélgetést nem tudom befejezni, csak abbahagyni”. (254.)

A kötet utolsó, két ugyancsak rendhagyó hangvételű rövid írást közlétező részegysége sem a lezárást nyomatékossítja. Az Európa két lányáról – Nyugatról és Keletről – szőtt „sorsmese” *happy endjét* az első olvasásra akár provokatívnak is minősíthető, *A Mindenható túsarkában* (*midrás*) című követi. Ez a látszólag pajkos szöveg nem más, mint „egy magát teológusnak valló fehérnép” (264.) és a Mindenható egy lehetséges párbeszédének átirata. S mivel a könyv nem az íróvesszők korában, így nem is ’íróvessző’-vel (< lat. *stylus*) íródott, a hajdani írószköz helyett, amelynek lapos végét a hibák elsímitására használták, a Szerző sem véletlenül emelte be a kötet legvégére és az érdeklődés homlokterébe a túsarkot (< ol. *stiletto* ’gyilkos, tör’). A női lábbeli sajátos nyomvonalának a maximális magasság emelésével és követésével mintegy a női spiritualitás üdeségét is felvillantja. Azt az évődően *évai* humort, amellyel Juhász Zsófia a hétköznapi rutinmunkája közepette (pl. egy beteg tisztába tevésénél) el-elismételte, hogy: „Ilyenkor fog az angyalok plajbásza” (31.), vagy amikor az Úr szájába adott „Hú, a Mindenségit!” (264.) felkiáltást követően a kötetzáró második is elhangzik: „nőnek lenni olyan jó!”

Czégényi Dóra

Örökség-koncepciók, gyakorlatok és kontextusok

Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2018, 240 old. (Kriza Könyvek 43.)

Az elmúlt két évben a Kriza Könyvek sorozatban rendre megjelentek az értékfeltárás, értékhasználat, az érték és közösség viszonyát taglaló (Kriza Könyvek 39.), illetve az archívumok létrehozását és használatát, azaz a hagyománykonstrukcióknak az őrzését, terelését és megjelenítését vizsgáló (Kriza Könyvek 40.) tanulmánykötetek. A Kriza János Néprajzi Társaság a korábbi évek örökségkutatásait folytatva a néprajzi örökség, örökségesítés, örökséghasználat témakörében újabb tanulmánykötettel jelentkezett. A kötet 2017-ben megrendezett örökségkonferenciák (*Az örökségesítés új kontextusai. Értéktárolás és értékvédelem a Székelyföldön, Marosvásárhely; Színre vitt örökség. Értelmezések a néprajzi örökség mindennapi használatáról*, Gyergyószentmiklós) válogatott anyagát tartalmazza. Ezek az örökség témaköréhez elsősorban néprajzi/antropológiai és kultúratudományi szempontból közelítő írások a néprajzi örökség kérdése mentén veszik számba azokat a paradigmákat és társadalmi, kulturális, valamint mediális kontextusokat, melyek meghatározták a magyar néprajzi értékek gyűjtésének, őrzésének/tárolásának, értelmezésének és megjelenítésének, illetve használatának kereteit. A tizenegy tanulmányt jegyző tizenkét szerző egyfelől az örökségképzés lokális és regionális eredményeire, az örökségesítés mechanizmusaira és szereplőire irányítja rá a figyelmet, másfelől a hagyomány fesztivalizációját, az örökség és ünnep viszonyát, az örökségalkotás mögöttes ideológiáit és szándékait elemzi, vagy éppen az örökséghasználatot vizsgálja a kutató perspektívájából. A tanulmányok rámutatnak arra is, hogy hagyomány társadalmi hasznosításának kortárs törekvései közé tartoznak a lokalizálás, az etnikai közösséghez és/vagy adott tájhoz rendelés, ezek nyomán a kulturális örökség

kérdésköre nemcsak a kutatókat, hanem a társadalmi szereplőket is foglalkoztatja.

Örökség: etnicitás, regionális identitás és territorialitás című bevezető tanulmányukban Jakab Albert Zsolt és Vajda András az örökség fogalmát (annak szintjeit, szerkezeti felépítését, szintereit, eszközeit és gyakorlatait) járják körül. Bemutatják annak kontextusát, rámutatnak arra is, hogy a fogalmat miként gyarmatosítják és familiarizálják, milyen az örökség és a hagyomány, illetve a hagyományápolás kapcsolata. A tanulmány fontos részét képezi a politika szerepének elemzése, végül megismerhetjük az örökségesítéssel foglalkozó tematikus konferenciákat is.

Keszeg Vilmos *Keresztútzben a népi kultúra: interpretációs és kontextualizáló kísérletek* című írásában felvázolja a népi kultúra és a népi kultúrát ért hatások történetét, illetve a hagyományként azonosított népi kultúra különböző funkcióit, kontextualizálásait (folklorizmus és patrimonizáció), a népi kultúrával kapcsolatos magatartásokat és mindezekre hatással levő diskurzusokat, intézményeket is elemzi. Meglátása szerint az örökségesítést Európa új eszmétörténeti korszaknyitásaként lehet értelmezni, és ebben a népi kultúra hagyományos elemeinek rekontextualizálódása érhető tetten.

Miután egy korábbi tanulmányában az erdélyi népi építészeti inventarizációját és az örökségvédelmet tekintette át, a *Népi építészeti inventarizáció és örökségvédelem a Székelyföldön (1989–2017)* című írásában Furu Árpád a székelyföldi projektek bemutatását és rendszerezését vállalta fel. Kiderül, hogy az 1989 utáni székelyföldi népi építészeti felmérések milyen céllal, módszerekkel, szakmaisággal valósultak meg, illetve az is, hogy milyen fontosabb inventarizációs programok zajlottak a régióban.

Nagy Ákos (1986) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, fradiforever@yahoo.com

A szerző ugyanakkor értékeli az egyes programokat és azok hasznosulását is.

Gagy József *Örökségesítő. Két példa* című írásában a máréfalvi Kovács Piroska és a csíkfalvi Kilyén Domokos életútjának, munkásságának és hatásának bemutatásával a lokális és regionális kulturális konstrukciók termelődésére hívja fel a figyelmet. A szerző kiemeli a különböző politikai-adminisztratív kontextusok szerepét is, amelyek eltérő módon és eltérő eredményességgel mintázzák az örökségesítés nemzetiesítő tevékenységeit az adott székelyföldi régiókban.

Szabó Á. Töhötöm *A népi kultúrától a kulturális örökségig: néhány általános tanulság erdélyi példákön keresztül* címmel közölt tanulmányában két többnemzetiségű régió kulturális örökségét és örökségesítési folyamatait kutatta. A Kis-Küküllő menti Bonyhán és környékén, illetve a szilágysági Szilágynagyfaluban végzett felmérésből kiderül, hogy ez örökség menedzselése egyrészt az etnicitás, másrészt az anyagi erőforrások elérésének eszköze is. Ugyanakkor a tanulmányból az is kiderül, hogy miként szorítja ki a kulturális örökség a népi kultúra fogalmát, illetve miként kapcsolódik ehhez a politikai és gazdasági szféra, és ez milyen konfliktusokhoz vezet.

Tánczos Vilmos *Kié a csíksomlyói búcsú? (Örökség-fogalmak és -ideológiák)* címmel mutatja be a csíksomlyói pünkösdszombati búcsú kulturális ökonomiájának változását. Rámutat arra, hogy miként változott meg a tér-, idő- és ritushasználat, illetve milyen nem vallásos ideológiai jelentésekkel telítődött az esemény. Ugyanakkor a búcsúval kapcsolatos örökségesítési koncepciókat és diskurzusokat is elemzi, az olvasó elé tárva a búcsúval kapcsolatos, ma érvényben lévő örökségfogalmakat és örökség-ideológiákat. Ezeket összefoglalva és szembeesítve egymással rávilágít a különböző intézmények kisajátítási érveire is.

Pozsony Ferenc *A pityókás kenyértől a nemzet kenyéréig* címet viselő tanulmányában a kenyérnek a szakrális életben és különböző néphagyományokban betöltött szerepéről értekezik, majd bemutatja, hogy ez a falusi környezetből kiemelt és újraalkotott (kitalált)

hagyomány miként változott, vált etnicizálttá a modern polgári nemzetépítéstől napjainkig. Ugyanakkor rámutat arra, hogy ez a folyamat nem egyedi magyar jelenség, hanem más európai országban is jelen van, és nyilvános térben zajló tömeges szertartások, örökségesítési gyakorlatok, hatalmi legitimizációs stratégiák kapcsolódnak hozzá.

Vincenzo M. Spera *Az olaszországi szőlőünnep a fasizmus és a Mária-kultusz között* című tanulmányában ennek az ünnepnek történetét és a 19. századtól adatolt hagyományhasználati gyakorlatát ismerteti. Kiderül, hogy miként maradt fenn töretlenül a fasizmus idején általánosan bevezetett és elfogadott ünnep, és hogyan vált újraértelmezéseknek köszönhetően egyes helyeken borászati-gasztronómiai fesztivállá, illetve más helyeken miként kötötték azt össze a védőszentek ősszel esedékes ünnepével. A szerző rámutat arra, hogy ezek az ünnepek a szőlő- és bortermelés, illetve a helyi kulturális identitás, a tipikus helyi termények megjelenítésére nyújtanak alkalmat.

Egy népviseletkutatás és -kiállítás tapasztalatai tíz év távlatában címmel Szöcs Levente muzeológus írt tanulmányt, melyben összefoglalja a Gyergyóvidéki népviseletkutatásnak és a Tarisznyás Márton Múzeum 2006-os népviselet-alapkiállításának tapasztalatait. Kifejti, hogy milyen szerepet tölt be egy vidék, egy kisváros identitásának megalkotásában, bemutatásában a múzeum mint örökségalkotó vállalkozás, illetve a népviselet összegyűjtése és kiállítása miként válik örökségesítési gyakorlattá. A szerző a kutatás és kiállítárendezés során felmerülő kérdésekre, problémákra is rámutat, segítséget nyújtva egy szakmailag és technikai szempontból is korszerűbb állandó tárlat jövőbeni megtervezéséhez.

Magyar Zoltán *A Magyar Történelmi Mondák Archívuma. Egy tudományos szintézis adatbázisának objektív feltételei* című írásában azt vizsgálja, hogy mik a magyar mondakatalogizálás objektív feltételei, mire van szükség egy reprezentatív történelmi mondaarchívum, illetve egy reprezentatív katalógus (típus- és motívumindex) összeállításához. A szerző meglátása, hogy a magyar történelem és kultúrtörténelmi örökség változatossága és az ehhez kapcsolódó magyar mondaanyag rendkívüli gazdagsága

szükségessé tesz egy ilyen tudományos vállalkozást a magyar folklorisztikában, amely nemzetközileg is jelentős és példamutató lehet.

Bakos Áron *Enyém, tiéd, miénk? Módszertani javaslat a terepjegyzetek kezelésmódjához* című tanulmányában a néprajzi és antropológiai gyűjtések során a kutatók által írt terepnaplók, jegyzetek lehetséges felhasználási, újra- és továbbhasznosítási módjait vizsgálja. A szerző ennek kapcsán gyakorlati és etikai, illetve archiválási kérdéseket is feltesz.

A kötet olyan tanulmányokat tartalmaz, amelyek az örökségfogalom és örökség-paradigma

megközelítéseit, kutatói hagyományát és az örökségesítés társadalmi gyakorlatát értelmezik, azaz egy új paradigmaváltást jeleznek. A kutatók mellett az örökségesítés szereplői (hivatalnokok, helyi önkéntesek, örökségvállalkozók), a pályázatok és támogatók, a kultúrahazsnálók és kultúrávásárlók, a múzeum-, kiállítás- és fesztiválszervezők egyaránt érdekeltek és implikáltak ebben a paradigmaváltásban.

Nagy Ákos

Néprajzi intézmények, néprajzkutatói életpályák és mentalitások

Keszeg Vilmos – Szakál Anna – Virginás-Tar Emese (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 25. Néprajzkutatás Erdélyben: intézmények, kutatói életpályák, mentalitások. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2017, 453 old.

Idén októberben lesz tíz éve, hogy a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék és a Kriza János Néprajzi Társaság rendezésében sor került az első, a kolozsvári (és romániai magyar) néprajzkutatás történetével foglalkozó konferenciára (*Megemlékező konferencia a kolozsvári néprajzoktatás 110. évfordulója alkalmából*), majd ezt 2009-ben *A kolozsvári néprajzkutatás alakjai* című szimpózium követte. A két konferencia válogatott anyagát a társaság 18. évkönyve tárta a közönség elé. A Czégényi Dóra, Keszeg Vilmos és Pozsony Ferenc által szerkesztett kötet az *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt* alcímet viselte. 2010, 2011 és 2012 őszén újabb tudománytörténeti konferenciák zajlottak, és az azokon elhangzott előadások természetesen nyomtatásban is megjelentek. A 20. évkönyv *A néprajztudomány története. Intézmények, kutatók, kutatások* címmel jelent meg, György V. Imola, Keszeg Vilmos és Tekei Erika szerkesztői munkásságának köszönhetően. A 2013-as és 2014-es szimpóziumok anyagát Keszeg

Vilmos, Szász István Szilárd és Zsigmond Júlia szerkesztette a *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák* című 22-es évkönyvvé, a 2015-ös konferencián előadottakból pedig a Bakos Áron és Keszeg Vilmos szerkesztette 23. évkönyv (*Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*) nyújt válogatást. Végül a 24., Keszeg Vilmos és Virginás-Tar Emese szerkesztette *Hagyomány és örökség a romániai magyar néprajzkutatásban* című évkönyv zárta ezen kötetek sorát.

Ezt a hagyományt folytatva jelent meg a Kriza János Néprajzi Társaság 25. évkönyve, amely a tizedik alkalommal megrendezett kutatástörténeti konferencián elhangzottakból nyújt ízelítőt. A 2017 októberében *Néprajzi kutatástörténeti örökség Erdélyben* cím alatt futó rendezvény folytatta a kolozsvári (és a romániai magyar) néprajzoktatás és -kutatás történetét feltáró és népszerűsítő tudományos konferenciák hagyományát. A kutatástörténeti eseményekre, eredményekre, kutatói életpályákra, módszerekre, illetve intézmények és médiumok szerepére reflektáló

Nagy Ákos (1986) – doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, fradiforever@yahoo.com

előadások mellett egy kerekasztal-beszélgetésre is sor került, amelyen a résztvevők az eddigi kutatás-történeti konferenciák tanulságait és a jövőbeli terveket boncolták. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága, az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya szervezésében megrendezett konferencia 25 előadásából 16 szerepel a Keszeg Vilmos, Szakál Anna és Virginás-Tar Emese szerkesztette tanulmánykötetben. Ezeket két kutatói élettörténet egészíti ki.

A szerkesztők ajánló sorát a *Kutatástörténetek: események és eredmények* című tömb követi. Ennek első szerzője Filep Antal, aki *Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után. A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatások* címmel közöl tanulmányt a két világháború közötti korszak táj- és népkutató táborairól, bemutatva azok szervezőit és résztvevőit. A források hiányában saját emlékeire támaszkodó írásában rekonstruálja a mozgalom egyes eseményeit, illetve a korabeli kutatókról és a szakmai kapcsolatokról is tudósít.

Virginás-Tar Emese *Fokozati dolgozatok a népi kultúra oktatásáról* című tanulmányában fokozati dolgozatok elemzésén keresztül vizsgálja a néprajzi ismeretek, a helyi hagyományok közoktatásba való beépítésének, visszatartásának kísérleteit.

Zsigmond Győző *A magyar etnomikológia történetéről* című tanulmányában a gomba és népi kultúra kapcsolatával foglalkozó tudomány magyar történetét tekinti át. A szerző a külföldi párhuzamok, a módszertani kérdések és az eddigi eredmények mellett a jövőbeni feladatokra is kitér, illetve néhány fontosabb etnomikológiai kiadványt is ismertet.

Az *Intézmények és mentalitások* fejezet első tanulmánya *A Kolozsvári Unitárius Kollégium olvasóköreinek létrejötte, összetétele és hatása az erdélyi szervezett folklórgyűjtés megindulására* címet viseli. Ebben Szakál Anna 19. század eleji erdélyi protestáns iskolák olvasótársaságainak a népköltészeti gyűjtésekre gyakorolt hatását vizsgálja.

Erdély Berlinben, 1927 címmel közölt tanulmányában Szöcsné Gazda Enikő egy, a németországi Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht (Nevelési és Oktatási Központi Intézet) által szervezett 1927-es berlini kiállítást mutat be, amelyen Erdélyt, annak népeit és az erdélyi népi kultúrát tárták a nyugati nagyváros közönsége elé. A szerző a régió emblémájává váló tárgyak mellett a korabeli gyűjtőkről és a gyűjtésről is beszámol.

Dimény-Haszmann Orsolya *A Csernátoni Népfőiskola szerepe és működése* című írásában a Haszmann Pál Múzeum egyik tárintézményének, az 1973-ban alakult Csernátoni Népfőiskolának történetét ismerteti. Ebből kiderül, hogy ez volt az a regionális intézmény, amely évtizedekig a kézművesmesterségek – mindenképp a fafaragás – technikai tudását közvetítette az egymást követő korosztályoknak.

Doszlop Lídia *A táj és népe vonzásában. A makfalvi alkotótábor története* címmel mutatja be egy olyan művészta- bor negyedszázados történetét, amely a meghívott képzőművészeket a helyi természeti értékek mellett a hagyományok survival elemeivel szembe- sítette, és azok megörökítésére ösztönözte. A tanulmányból kiderül, hogy ezek az alkotótáborok miként járultak hozzá a hagyományok felfedezéséhez, popularizálásához, patrimonizálásához és a regionális identitás megerősítéséhez a művészek és a helyiek közötti interakció során.

A Kutatók: életpályák, módszerek, alapkutatások fejezet első tanulmányában Olosz Katalin *Balladagyűjtő tanárok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem diplomásai között* címmel a 19–20. század fordulóján tevékenykedő egyetemi tanárok balladagyűjtő munkásságát vizsgálja. A főként Kanyaró Ferenc és Szendrey Zsigmond munkásságára összpontosító tanulmányból kiderül, hogy a szerző legújabb kutatásai során olyan publikálatlan kéziratokra lelt, amelyek több mint 650 balladát és népdalt tartalmaznak a korabeli gyűjtésekből.

A moldvai csángók kutatásának egy újabb részletét tárja elénk Tánzos Vilmos *A minőség mint értékföllet. A 100 éve született Mikecs László tudományos módszeréről* című tanulmánya. Ebből a

korai csángó kutatás egyik képviselőjének életpályáját, módszereit és munkásságának érdemeit ismerheti meg az olvasó.

Fehér Anikó *Járdányi Pál népzenekutató munkássága és kidei gyűjteménye* címmel ismerteti Járdányi Pál etnomuzikológiai munkásságát, illetve bemutatja a nagy jelentőséggel bíró kidei gyűjteményt is, mellyel a kutató a magyar népzene kutatást gazdagította.

András Andrea *Hegyí István életpályája (1914–2004)* címmel egy szörványvidéken is tevékenkedő református lelkész életpályáját és néprajzkutatói munkásságát ismerteti a család emlékezetére támaszkodva.

Egy csíkszentdomokosi mesemondó autobiográfiájának elemzése című tanulmányában Bodó Andrea a Belatini Braun Olga által az 1940-es években felfedezett csíkszentdomokosi mesemondó helyi emlékezetét vizsgálja, illetve részletesen bemutatja a mesélő pszeudo-autobiografikus írását is, amelyet az a mesegyűjtő kérésére írt.

Faragó József kutatói életpályáját már korábban áttekintő Albert Ernő újabb adalékokat közöl a kutató munkásságáról. A *Faragó József írásai a népi táncok-ról* című írásból Faragó Józsefnek a néptánc kutatását ösztönző tevékenységéről szerezhetünk tudomást.

Tekei Erika *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Balla Tamás magyardécei népmesegyűjteményének recepciótörténete* című tanulmányában az 1970-es évek romániai magyar lapjai által irányított gyűjtőmozgalmakat tárja az olvasó elé. Ezt követően pedig az egykori diák-gyűjtő, Balla Tamás 1970-ben kiadott

magyardécei mesekötetét, annak recepcióját veszi górcső alá, majd fogalmazza meg következtetéseit.

A korábbi évek gyakorlatának megfelelően kutatói életpályákat áttekintő interjúk sem hiányozhatnak a kötetből. Ez alkalommal Keszeg Vilmos Asztalos Lajos mesefordítóval és Csögör Enikő hiedelemgyűjtővel folytatott beszélgetést, amelyből a kalotaszegi mesegyűjtést, illetve a tordatúri hiedelemgyűjtést is megismerheti az olvasó.

A *Médiumok* fejezet első tanulmányát Deák Ferenc Loránd jegyzi. *Miklóssy Mária festészetéről* címmel közölt írásában az alkotó székelység-motívumokat felvonultató művészetét mutatja be és értelmezi.

Kelemen Zsuzsanna *Kicsengetési kártyák. Adatok Székelyudvarhely vidékéről (1951–2011)* című tanulmánya az iskolai ballagások egyik rituális tárgyát, a kicsengetési kártyát elemzi, és bemutatja, hogy miként árnyalódott ennek a médiumnak a használata, illetve a nyomtatás háziasításáról is képet kaphatunk.

A Kriza János Néprajzi Társaság 25. évkönyve – követve a hagyományt – a kolozsvári (és a romániai magyar) néprajzkutatás eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert részleteibe avatja be az olvasót. A néprajz különböző ágazatairól érkező szerzők igen változatosak a tanulmányok palettáját, és ennek eredményeképpen nemcsak a szakmabeliek, hanem a népi kultúra és annak regionális kutatása iránt érdeklődők számára is élvezetes és tanulságos olvasmány lehet ez a kiadvány.

Nagy Ákos

Törzsek az állam ellen: az erőszak ősrégészete

Pierre Clastres: Az erőszak archeológiája. Qadmon Kiadó, Bp. 2015. 174. old.

Évtizedek óta alig akadt szakmai színtereken valaki, aki a politikai antropológia klasszikusai közül – ha egyáltalán valamit s nem lexikoncikk

rövidségű kivonatot – épp Pierre Clastres alapművét részesítette figyelmében. Az érdeklődő kevesek elé kínálkozik most a szerző másik alapkönyve, a

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

politikai antropológia és a dél-amerikanisták egyik kivételesként megbecsült forrásműve, mely nemrég jelent meg magyarul is, tanulmányválogatásként: *Az erószak archeológiája*. A kötet írásai az 1977-ben fiatalon elhunyt szerző posztumusz gyűjteményéből valók (*Recherches d'anthropologie politique*, 1980), s talán legfontosabb korszakos írásaiból állt össze (az eredeti tucatszámú írásból hatot kiemelve). E tanulmányok fókuszált ismeretköre a vadság értelmezésének és megértésének céljával járja körül a mintegy másfél évtizedes terepmunkára épülő kérdéstömeget, melynek efféle feldolgozásával az amúgy is Lévi-Strauss-tanítvány pontositja, helyenként elvitatja mestere tereprekutatási nézőpontjait, s vitába bocsátkozik Boglár Lajossal, valamint néhány más indiánkutatóval is. Okosan, finoman, lebilincselően.

Mi sem lehet bátrabb cselvetés egy recenziós részéről, mint másfélszáz oldalnyi antropológiát „röviden összefoglalni”. Talán meg sem próbálnám. Annyi azonban bizonyos, hogy korunk új társadalmi mozgalmi, civil ellenállási, dacos antipolitikai vagy zúzó hatalomkritikai narratívái roppant sokat köszönhetnek a kényszerhatalommal élő államok elleni „primitív” ellenállás és pre-civilizatorikus magatartásmoделlek Clastres nyújtotta példáinak. A politikai ideológiák hangos 20. századában, a fejlődéselméletek és kulturálismodell-keresések válságidőszakaiban kiváltképp fontossá válik az államiság előtti, államiság elleni és állam nélküli társadalmak szerveződésében, állandóságában és megmaradásában főszerepet játszó egyensúly-keresések mérlegelése. Múltként is meg jelenként, vagy ennek esélyeként is. Mivel a „primitívnek” mondott világok, a valójában csak sikertelenül és időlegesen gyarmatosított társadalmak életvilágának harmóniai és rejtett konfliktusai immár a legtótálisabb demokráciák válsághelyzeteivel szemben is ellenpontot kínálnak, ezért legalább megfontolandóként érdemes figyelembe vennünk a kényszer nélküli politikai rendszerek esélyeit. Clastres a „nem-kényszerítő” politikai rendszer, a reprezentatív hatalom békecsináló és harmóniakereső funkciója felől tekinti e gyarmati világok népeit, s dél-amerikai indián kultúrákban eltöltött másfél évtizede alapján alátámasztja azt is, hogy lehetséges (mert létezik!)

olyan társas létmód, melyben nem a gazdasági haszonnak totálisan alárendelt munkamegosztás a meghatározó, s főképp nem az életvilágot destabilizáló külső erőknek való megfelelés adja a létideológia legfőbb hivatkozási szempontját.

Meglehet, a dél-amerikai esőerdők indiánjainak földidézése már egy nagyságrenddel nagyobb olvasószámot adnának, mint a politikai antropológia hazai „fan-klubja”, a hatalom természetrajzát politikai térben érdeklődéssel figyelők már további nagyságrendet képviselnének, s – egyre szélesedőnek tessző körben – a politikatudomány, az államelmélet, a politikai filozófiák, a fejlesztéspolitikák, a lokális világok, helyi társadalmak, civil mozgalmak iránt érdeklődők, a politikai pszichológia, a konfliktuskutatások, az önkreatív társadalmi esélyeket keresők, a civilitás és civilizáció különböző szintjeit belátni hajlamosak, az államérek és hatalmi státuszharok elemzésére készek, a csoportkonfliktusok természetrajzát belátni hajlandók, a civilizációs és „alul-civilizáltak” világait szembeállítani törekvők, az erószak lélektanára fogékonyak, vagy akár csupán az egyetemes etnológia értékei iránt érdeklődéssel nyitottak is fősorakozhatnának itt a könyvespult előtt. Mindannyiuknak számos meglepetést, érdekességet, stílári izgalmat tartogat a kötet.

Clastres munkáiban a „nemes vadember” léte, a „primitív” közösségek egvedei állnak az egyik oldalon, s velük átellenben a „leghidegebb szörnyeteg”, az államiasodott intézményrendszer alkotja a világ szerveződésének főbb pólusait. A „primitív közösség” – még ha olykor „vad” ténylegesen is, amit pedig egyre kevésbé látnak tettelesen is korunk antropológusai – a maga civilizáltságát, vagyis évszázados-évezredes létmódját a történelem tanúsága szerint csakis akkor képes megvédeni az állam elnyomásától, ha megerősíti oppozíciós álláspontját, s a „társadalom az állam ellen” folytatott küzdelmében folyamatosan a totális szabadság pártján marad meg, jobbára eredendő törzsi közösségi mivoltában. Ennek megfelelően elvitatja a tekintély nyugati értelemben vett, és kizárólagos igazság/osság/ot, jogosultságot önmagára osztó szerepkörét, mely küzdelemben „a történelem nélküli népek történelme” válik (sokszor etnikai alapú)

ellenállás fő stratégiájává, s lesz vitathatóvá mind az evolúciós érvelések fejlődési céljait beteljesítő állam szerepe is, főképp ha az oppozíció a kényszerhatalom és parancsolás, gyarmatosítás és megváltó befolyás ellen tiltakozó természeti népek életvilágát jeleníti meg. Az államasult hatalom ugyanis nem rest a maga erőszakmonopóliumát nem elsősorban a közös emberi értékek védelmében, hanem épp bizonyos saját érdekek mentén akár e közösségek megsemmisítése árán is kierősködni.

Valamelyest elnagyolt összegzésben talán ekképpen lehetne összefoglalni Pierre Clastres fő művét (*La Société contre l'État. Recherches d'anthropologie politique*, 1974), mely nemcsak az egyetemes etnológia tudásterületének egyik alapműve, hanem sajnós magyarul még nem hozzáférhető szakmunka, s így *Az erőszak archeológiája* mindenekelőtt hiánypótló, de ezenfelül a dél-amerikai indián kultúrák antropológiája szempontjából is roppant jelentőségű. Clastres 1963 és 1974 között kutatott dél-amerikai indiánok között, ezekből a terepmunkáiból állította össze kötetét, s közben 1974-től a Tudományos Kutatások Nemzeti Központja (CNRS) munkatársa, valamint 1975-től kutatásvezető a párizsi École Pratique des Hautes Études-ön. Az esettanulmányi szövegek ugyan a hatvanas években keletkeztek, de jelentőségük és jelentésük magában a „korszerűség” és „időt-lenség”, modernitás és „primitívség”, „haladás” és „elmaradás” kontrasztjában fogalmazható meg, ami pedig mindennapos agyalásaink tárgya, eszköze, érvrendszerünk bázisa szokott lenni ma is, párban vagy szemben „A Hatalommal”, kontrasztban az Állammal, hierarchiában az egyénnel, ideológiákban „a néppel”. Vagyis hát, még mielőtt a kötetről tartalmi ismertetőt vagy vázlatos közléskivonatot adtunk volna, érdemes szövegrétegekre is utalni, mert élményanyaga valóságos irodalmi tónussal és sűrűséggel, a legjobb francia esszéirodalom hagyományával, a tudományos ráébredések tényeken túli intimitásainak ismertetésével telített, s ezzel „szerzőtársat”, értelmező partnert csinál olvasójából (Ádám Péter s Csímár Péter kiváló fordításában). A kötet címében rejlő direkt utalás az „archeológiára” nem pusztán a múlt feltárása a jelenre maradt leletek, régészeti felfedezések

ürügyén vagy az ezekből megfejthető-kibontható-feltételezhető jelentéstartalmak és közlésterek leíró felhasználása, hanem maga a létezés régészete, az emberi társadalmak egyik legősibb fegyvertárának, az erőszaknak középpontba állításával megvilágítható kutatási téma. Mindezekon felül izgalmas politikai, politikafilozófiai, társadalomtörténeti és erkölcs-kritikai tónusa is megragadja olvasóját a személyes részvételen alapuló tudásgyűjtés, a résztvevő megfigyelésen és elemzésen át megszerzett tudás összegző felmutatása révén, a tradíciók és szabálykövetési modellek indián kultúrákban (guayaki, guarani, chulupi, aché, janomami stb.) értelmezhetővé váló és modern társadalomtudományba illeszkedően tanulságossá tett körképe segítségével. Clastres a francia társadalomtudományi oktatás híresen kiváló alapintézményeiben szerezte meg kutatási alapjait, s Amazóniában, továbbá az Orinoco mentén, Paraguayban, Bolíviában, Brazíliában is az őshonos indiánok egyik legismertebb kutatójaként, majd a politikai antropológia tudásterületének egyik első kidolgozójaként híresült el. Még *A társadalom az állam ellen* című könyvében szembesítette olvasóit az állam intézményét az egyetemes fejlődés egyik csúcspontjának vélő s az evolucionista felfogások ellentmondásait feleldeni látszó aspektussal (nevezetesen azzal, hogy ez sosem volt hiteles ideál, s a politikai antropológia épp attól kaphat létjogot, hogy kimondhatja a kényszerítésre képtelen vagy „nem-kényszerítő” állam és a „primitívnek” titulált törzsi világ államtalanszerveződésmódjának magasrendűségét). *Az erőszak archeológiájában* további számos teoretikus és eseti példát is fölhalmoz ennek az életvilágnak egyértelmű létjogáról, sőt előnyéről és hasznáról is. Az „ellen”-teóriával egyben az egyenrangú egyének közötti parancsolási viszonyt és engedelmességi kényszert is elvitatja, az uralom archeológiai mélyrétegeiben pedig a gazdaságilag még alá nem rendelt és erőszakkal kívülről még el nem nyomott népekről, népcsoportokról szól. Clastres esetében maga a megszólalás módja is emberközeli és közvetlen, s a kutatói szerep, a belátás és megértés eszköztárra pedig példás. Vallja tudósi érdeklődése mellett kételyeit is, fölvezetve okfejtései között a másfajta

értelmezések dilemmáit is, de elkötelezetten hű kíván maradni kutatott terepének lakóihoz.

A kötet első írása (*Vad etnográfia*) egy keresztény leányról szól, aki az indiánok fogságába esve húsz évig, két férj mellett és számos gyerek születése után megismerheti a vad törzsi norma- és szokásrendet, majd kilépve a törzsi létből, egy hosszú és őszinte interjúban elmeséli egész addigi életvilágát. Ez a kívülről és belülről egyszerre látás, amely roppant módon hasonlít az antropológus kutatói szerepköréhez, normáihoz, erkölcséhez és megismerői céljaihoz is, Clastres szerint valamiféle „tojáshéjban” rejlő titokvalóság belátásához hasonlít, melyről feltörés nélkül próbáljuk elmondani, milyen belülről. További fejezeteiben még sorra keríti az etnokannibalizmus, a samanizmus és a hatalom indián fogalmának kérdéseit, hogy megállapíthassa magáról a tudásról, amit az antropológusok vizionálnak: „Az antropológia teljesen vakon (vagy talán egyszerű struccpolitika volna ez?), valami homályos bizonyosságtól vezetettve elsiklik egy olyan terület felett, amelyet lehetetlenség meghatározni a szellem, lélek, test, eksztázis stb. fogalmi mentén, de amelynek középpontjában nem más áll, mint a Halál: az teszi fel az utolsó, csúfondáros kérdést.” (18.) Akár az Élet, akár a Halál teljességértékű mibenléte örök alapkérdés a kutató számára, de ennek komplex mivoltáról, a lét küzdelmeiről, a csoportok egymás közötti harcairól, és a dél-amerikai törzsek közötti ellenségeskedés erősödéséről vagy megoldásmódjairól szükséges tudástól csak akkor juthat el a bizonyosságig és részismeretékig, ha a hatalom mint szakralitás, a béke és a viaskodás mögötti kérdések (csereviszonyok, területbirtoklás, megélhetési feltételek, konfliktusmegoldási rutinok stb.) a megismerés során kibomlanak ilyesfajta vallomásokból, mint az említett indián asszonyé. „A primitív társadalom dúsan burjánzó életével összevetve ugyanis a tudós beszéde inkább emlékeztet egy olyan ember hebegésére, aki nemcsak dadog, de tetejébe még félszemű is [...] tologatjuk a jelentéseket, amelyek a feléjük irányuló minden lépésünknel egyre arrébb csúsznak... [ezáltal] a tudomány nyelve megmarad a Vadakról, de nem a Vadak által folytatott diskurzusnak” lesz részévé. Hozzájuk hasonlóan nekünk sem sikerült

kivívunk „a megkettőződés szabadságát, hogy itt is legyünk, meg ott is, méghozzá úgy, hogy ne veszítsünk el mindent egyszerre, valamiféle senki földjén találva magunkat. Egyikünk sem bír azzal a tudással, amely teljessé válása esetén szép csendben meg is semmisülne” – ahogyan a helyi főnök, mikor rádöbent, hogy már tisztelői körében „többé nem minősül főnöknek, inkább a hősi halált választotta” (20–22.).

A megismerő technikák, a helyi életmód és értékrend számos további érzékletes bemutatása és tanulmányos elemzése útján vezet be Clastres (mint kutató és oktató szerző) a „vad” társadalmak, indián helyi kultúrák mélyebb és mélyebb rétegeibe. Kötetének minden példázatát, „tanulmányát” nem lehet ide idézni, s nem is a „poén” citálása lenne célom, mint inkább az önmagára is reflektálni képes tudós munkájára fölhívni a figyelmet. Ahogyan az etnocidiumról ír (31–46.), a hatalom funkciójáról a primitív társadalomban (47–56.), az erőszak és a háború viszonyáról a vadaknál (57–114.) vagy a primitív férfi mint harcos teljességértékű szereprendszeréről (115–164.), végül a törzsi világban a harcos mitológiai reprezentációiról (165–174.), az mintegy kiegészül a kutató-gyűjtő-okostojás fehérember és a bennszülött viszonyának szinte humoros parafrázisával (23–30.), ahol villanófényt kap a büszke turista együgyűsége és a helyiek leleményessége, ezzel is mintegy árnyaltan és példázatosan illusztrálva azt, hogy miképpen vagyunk képzelte nagyságunkban is kicsinyek a kicsinységükben is óriási indiánokhoz képest. Tudásunk, „rabolt” ismeretkincsünk, fölfuvalkodott fogalmi apparátusunk és egész értékrendünk szánalmasan lekezelő tud lenni a „primitívnek” tekintett világok lakóival szemben, miközben az Ő teljes világuk rejtettsége és rétegzettsége nem is tudhat föltárulni efféle ráközelítésekkel.

Mértékadó és választékos minőségű Clastres nemcsak kutatói érzékenysége, elemzőkészsége, tematikus tájékozottsága és elbeszélő rutinja – melyet a kötet kiváló fordítói is híven és gazdagon felmutatnak, valóban érzékeny tónusban! –, de mindemellát a szaktudomány tényleg egyik kivételes kutatójától egy valóban jól válogatott kötet állt itt össze. A kultúrakutatási és prepolitikai világokat megjelenítő tanulmányok Pierre Clastres

viselkedésarcheológiai, helyenként a „messzi népek felfedezői” és a gyarmatosító hódítók ellenében hangzó tézisei révén olyan struktúrákővető, de érzékenyen empirikus művet formálnak, melyet a legjobbak között becsülhetünk meg a politikai antropológia és a dél-amerikanisták munkáinak

egyre gyarapodó gyűjteményében. Talán már csak rajtunk, olvasókon áll, hogy *A társadalom az állam ellen* kötetét is érdemes legyen megjelentetni.

A. Gergely András

Kunyhóból is jöhet nagy ember – monográfia Nyárády Erazmus Gyuláról

Bartók Katalin (szerk.): Nyárády Erazmus Gyula emlékezete. Kriterion Könyvkiadó, Kvár 2016. 312. old.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természet-tudományi és Agrártudományi Szakosztályának szervezésében 2011. április 11-én Kolozsváron emlékülést rendeztek az 1881. április 7-én Nyárádtőn született Nyárády Erazmus Gyula jeles botanikus tudós születésének 130., illetve halálának (1966) 45. évfordulója alkalmából. Ezen emlékülésen vetődött fel a gondolat, hogy a közvetlen munkatársai, Váczy Kálmán és Bartha Sándor által korábban összeállított *Nyárády Erazmus Gyula, a természettudós* című kötetet (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988) újra közzétegyék, biztosítva ezzel többek között, hogy – a folytonosság jegyében – a fiatalok, a következő generációk is tudomást szerzenek tudósunkról.

Bartók Katalin egyetemi előadótanár irányítása alatt, a kiadványtervezés során végül úgy döntöttek, hogy a már meglévő 1988-as kötetet kiegészítik az emlékülésen elhangzott előadások anyagával, valamint az újabb kutatási eredményekkel és a hozzátartozók, tudós-, illetve munkatársak visszaemlékezéseivel. Az ilyen módon megszületett *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete* című monográfia 2016-ban látott napvilágot a kolozsvári Kriterion Könyvkiadó gondozásában, a Communitas Alapítvány, illetve a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A Bartók Katalin szerkesztette sokszerzős (Bartha Sándor, Bartók Katalin, Farkas Zoltán, Okos-Rigó Ilona, Poszet Szilárd, Szabó T. Attila, Váczy Kálmán, Wanek Ferenc) mű igényes kivitelben, keménykötésben, mintegy 312 oldalon keresztül, négy nagyobb fejezetben mutatja be Nyárády életét és hagyatékát. A szerkesztés során tulajdonképpen megtartották a Váczy–Bartha-féle kötet szerkezetét, a már meglévő, változatlanul átvett vagy kiegészítésekkel ellátott egységek mellett azonban helyet kaptak teljesen új részek is.

Bartha Sándor 1988-as és a szerkesztő, Bartók Katalin 2015-ös előszavát követően az első fejezet (*Nyárády Erazmus Gyula élete*, 11–34. old.) mindenki számára olvasmányos élet- és családtörténet, melyből megismerhetjük Nyárády Erazmus Gyula ifjúkorát és tanulmányait, életútjának fontosabb állomásait, családi kapcsolatait, Nyárádyt, az embert és Nyárádyt, a tudóst. A Bartha Sándor által jegyzett fejezethez – az 1988-as kiadáshoz képest – ugyan keveset adtak hozzá a 2016-os kötetben (a kiegészítéseket és új részeket Bartók Katalin írta), mindenképpen ki kell emelnünk, hogy a Magyarországon élő Nyárády-leszármazottak közreműködésével családja és eddig nem ismert fényképfelvételek is (családról, munkatársakról, tanulmányi kirándulásokról stb.) bekerülhettek a monográfiába, illetve

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök, szerkesztő, Sapientia EMTE, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, nagyceszolt@yahoo.com

olvashatunk a család kolozsvári nyughelyéről is, melyet nemrég felvettek a Házsongárdi temető kiemelt, védett síremlékeinek sorába.

A kötet második fejezete (*Tudományos munkássága*, 39–232. old.) terjedelmét tekintve is a kötet legfontosabb egységének tekinthető, melyből Nyárády Erazmus Gyula szerzteágazó természettudományi munkásságára nyerünk rálátást. Az 1988-as első kiadásban e fejezetet az a Váczy Kálmán írta meg, aki húsz éven keresztül volt Nyárády közvetlen munkatársa (egy szobában dolgoztak a *Flora RPR/RSR*, Románia legnagyobb botanikai monográfiája összeállításán is, melynek Nyárády nemcsak szerkesztője, hanem jelentős részének szerzője is volt), így mindenképpen meglepő, hogy a 2016-os kötet szerzői a Váczy által leírtakhoz számos újdonsággal, adalékkal tudtak hozzájárulni. *Az alapozás esztendei (1903–1921)*, *A kiteljesedés évei (1922–1948)* és a *Legtermékenyebb évei és akadémiai pályafutása (1948–1966)* részek végigkísérik Nyárády szakmai pályafutásának fontosabb állomásait, ezt követően – Bartók Katalin kiegészítéseivel – a tudós florisztikai munkásságáról olvashatunk bővebben, de a növényátarsulási kutatásairól, botanikai kirándulásairól és természetvédelmi tevékenységéről is megemlékeznek a szerzők. A kötet egyik nagy értékét abban látom, hogy módszeresen feldolgozásra került benne Nyárády herbáriumának hazai és magyarországi gyűjteményekben őrzött anyaga, mely a Bartók Katalin által közölt tanulmány (*Nyárády herbáriumának és hagyatékának sorsa*) tanulságai szerint nem a Váczy Kálmán által 1988-ban 50 000 lapra becsült hagyaték „csupán”, hanem volumene 90 000 lap körülire tehető! Itt jegyzem meg, hogy a kötet nem foglalkozik a tudós külföldre került herbáriumi hagyatékával, mely bár számát tekintve nem, de értékét tekintve mindenképpen jelentős (az erről szóló kiegészítő tanulmányom lásd jelen lapszamban *Nyárády Erazmus Gyula külföldre került hagyatéka* címmel). A szerzők kutatásainak másik fontos eredménye, hogy Váczy Kálmán iratai között megtalálták a hányatott sorsú, máig kéziratban lévő *Monografia băilor sărate Sovata și imprejurimilor*

sale című Nyárády-tanulmánykötetet. Szintén előkerült Nyárádynak *Az alkotás öröméről* címmel írott esszéje, melyből eleddig csak részletek kerültek publikálásra. Ezek feldolgozása, kritikai kiadása sajnos még várat magára. A második fejezet további tanulmányai Nyárády Erazmus Gyula szakmai kapcsolathálóját (*Nyárády Erazmus Gyula kapcsolatai hazai és külföldi botanikusokkal*), tudományos levelezését (*Tudományos levelezése*) mutatják be, s ugyanakkor Nyárády egyéb irányú munkásságáról is beszámolnak, jelezve, hogy a tudós munkássága jócskán túlhaladta a szűkebb értelemben vett botanika tárgykörébe tartozó témák kutatását: Váczy Kálmán és Poszet Szilárd a térképészi, Wanek Ferenc a geomorfológiai, szintén Váczy Kálmán a növényrajzoló és -fényképészi tevékenységéről ad áttekintést. A kötetben helyet kapott *Nyárády időszerűsége* című fejezet ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy *etiam ex casa vir magnus potest exire* (konyhóból is jöhet nagy ember): Nyárády Erazmus Gyula munkásságát ma is elismerik, és az általa jelzett irányokban ma is munkálkodnak. A fejezetet az Okos-Rigó Ilona és a szerkesztő által összeállított Nyárády-bibliográfiák zárják.

Az 1988-as Váczy–Bartha-kötethez képest új fejezet a harmadik (*Fia és szakmai örököse: Nyárády Antal*, 233–250. old.), melyet Bartók Katalin, Szabó T. Attila, Okos-Rigó Ilona, valamint Farkas Zoltán jegyeznek, s melyből átfogó ismereteket szerezhettünk Nyárády Erazmus Gyula Antal nevű fiának életéről és munkásságáról. A fejezetet Nyárády Antal tudományos munkáinak jegyzéke, illetve a kortársak visszaemlékezései zárják.

Az utolsó, negyedik fejezet (*Függelék*, 251–309. old.) elsősorban a botanikus- és etnobotanikus szakma érdeklődésére tarthat számot, hiszen itt találhatunk meg egybegyűjtve olyan tudományos információkat, mint a Nyárády Erazmus Gyula által leírt új rendszertani egységek, a Nyárády Erazmus Gyuláról elnevezett új növények (eponimák), a Nyárády által más botanikusokról elnevezett növények, valamint azon botanikusok, akikről Nyárády Erazmus Gyula növényeket nevezett el, s a Nyárády által használt típusnövények is itt kerülnek felsorolásra. Mivel az

utóbbi évtizedekben s főként az utóbbi években a botanikában, növényrendszertanban számtalan változás történt, ezért kritikaként fogalmazható meg, hogy a függelékbe került jegyzékekben a szerkesztők nem jelölték a ma is érvényben lévő, önálló taxonként elismert egységeket. Az eponimák esetében a Váczy–Bartha-féle, 26 taxont felsorakoztató listát ugyan G. Negrean bukaresti botanikus 2015-ben újabb 10 taxonnal egészítette ki, magam e jegyzéket is hiányosnak találok, és újabbakkal egészíteném ki: *Aconitum toxicum* subsp. *nyaradyanum* W. Mucher – ma is elismert alfaj; *Agrostis coarctata* var. *nyaradyana* Beldie és *Astragalus vesicarius* f. *nyaradyanus* (Prod.) S. Kozuharov & D. Pavlova – ma szinonim névként vannak számontartva; *Euphorbia nyaradyana* Prod. – ma is önálló fajként elismert; *Thymus serpyllum* f. *nyaradyanus* Lyka – ma szinonim névként van számon tartva. Mindez a kötet értékéből semmit sem von le, inkább Nyárády Erazmus Gyula szakmai és emberi nagyságáról tesz ismételt biznyságot, s arról, hogy a megjelent monográfia csupán – a szerkesztőasszony által a bevezetőben is jelzett – „hólabda” elindítója.

A kötetbe közel félszáz fekete-fehér archív felvétel, reprodukció és ábra került elhelyezésre, valamint kötetvégi szömagyarázat teszi érthetővé bárki számára a műben előforduló fontosabb

szakkifejezéseket, terminusokat. Hiányolom azonban a román, illetve angol nyelvű kivonatokat, mely biztosítaná a hazai román és a külföldi szakma, illetve a laikus olvasóközönség számára Nyárády Erazmus Gyula személyének, tevékenységének a szélesebb körű megismer(tet)ését, emlékének fennmaradását, fenntartását. Reméljük, hogy egy majdani bővített kiadással, netán román, illetve angol nyelvű változattal sikerül ezt a hiányt is pótolni.

Összességében elmondható, hogy a kötet különböző fejezeteit más-más érdeklődésű és képzettségű emberek más-más hozzáállással olvashatják, érthetik meg, attól függetlenül, hogy ezek a fejezetek kiegészítik egymást, és külön-külön hiányos képet rajzolnának Nyárádyról. A monográfia véleményem szerint tehát nemcsak igényes tudományos szakmunka, hanem egy olvasmányos élettörténet is. A botanika, etnobotanika, biológia, térképészet és geológia szakterületén dolgozó kutatókon, illetve a biológia–környezettudomány, valamint az agrár szakos egyetemi hallgatókon túl magam is ajánlom mindenkinek. Bárkinek, akit vonz a természet, „hiszen Nyárády Erazmus Gyula európai jelentőségű, elismert botanikusként igen sokat tett e minket körülölelő csoda elmélyültebb megismeréséért”.

Nagy Zsolt

Közösség és kultúra vs. közösség és kultúra

Todd Harper: *The Culture of Digital Fighting Games. Performance and Practice.*
Routledge, New York – London 2014. 157 old.

A magyarul *verekedős játéknak* nevezett programok még azok számára is ismerősek lehetnek, akiktől teljesen idegen a videojátékok világa. Miközben az elmúlt néhány évtizedben a videojátékok mind népszerűbbé váltak, és használatuk meghatározó szabadidős tevékenységgé lett,

addig a több évtizedes múltra visszatekintő műfaj alaphelyzete változatlan maradt: két ellenfél áll szemben egymással egy két- vagy háromdimenziós játéktérben, hogy kézitusában megküzdjenek egymással. Todd Harper kötete arra tesz kísérletet, hogy az e körbe sorolható játékokat azok használata

Bakos Áron (1988) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, bakosaron@gmail.com

felől próbálja értelmezni, elemzése középpontjába a szabályokat és normákat, valamint jelentésteli közegeket létrehozó embert állítja.

A szerző a témát hét fejezetre osztva járja körbe, elsőként a műfaj korábbi közegére, a játéktermekre tekint vissza. A további elemzés szempontjából a történeti jellegű kitérő azonban korántsem öncélú, Harper ugyanis amellett érvel, hogy a játékteremben az általa kutatott észak-amerikai felhasználók egyfajta letűnt vagy elérendő idillt, a programok használatának legideálisabb módját látják. Ha a bezárt termekre gondolnak, akkor az utópia és a valóság közötti szakadék időbeli, a viszonyulás pedig nosztalgikus, ha pedig a Japánban még mindig virágoznak vélt ilyen jellegű szórakozóhelyekre utalnak, akkor a távolság térbeli, melyet egy pozitív etnosztereotípia legitímál. Harper szerint tehát a játékosok szemében a játéktermek lehetővé teszik a programok lehető legoptimálisabb használatát, mely elsősorban a felhasználók fizikai jelenlétéből, a személyes találkozás élményéből, a játékosként és nézőként való bekapcsolódás együttes lehetőségéből, az új, ismeretlen ellenfelek támasztotta kihívásokból, valamint a sportszerű magatartás gyakorlásából tevődik össze. A következő három fejezetben ezekre a megállapításokra építve írja le a játék használatának aktuális módjait, online és offline közegait, azokat a különböző társadalmi tereket, ahol a játékokat használják, és beszélnek róluk. A két zárófejezetben a szerző a használat helyett a használókra helyezi a hangsúlyt. Az identitás kérdésére rátérve Harper azt vizsgálja, hogy a döntően maskulin közegben (mely egyszerre igaz a játékra mint médiumra és a játék használatára mint társas viselkedési formára) milyen a nők, valamint az ázsiaiak megítélése. Megfigyelése szerint míg előbbi csoporttal szemben negatív, addig utóbbival szemben pozitív sztereotípiák uralkodnak. Az ellenkező előjelű viszonyulásból kiindulva elsősorban a nőkkel szembeni diszkrimináció eseteit elemzi, mindezt ellentétbe állítva a felhasználók önképével, miszerint a közeg mindenki számára nyitott, az egyenlőség elvén nyugszik, a megítélés legfontosabb alapja a játékban mutatott egyéni jártasság (*skill*).

A kötet egészét tekintve kiemelendő, hogy a szerző a játékok használatát diszkurzívnak tekinti. Mint rámutat, az elemzés során nem szabad megmaradnunk a játék „szövegének” interpretálásánál, ugyanis az ehhez kapcsolódó további szövegek (*paratext*), valamint a társadalmi (közegek, normák) és egyéni (identitás) szint együttese differencializálja a használatot. Meglátása szerint az utóbbi két szint összjátéka olyan fontos szerepre tehet szert, hogy az azonos programot használó, de más közegből érkező, más normákat magukévá tevő, más egyéni motivációkkal rendelkező személyek – ugyanazt a programot használva – már nem is feltétlenül ugyanazt a játékot játsszák. Hasonlóan fontosnak tartom azt a megfigyelését, mely az internet szerepére vonatkozik. Mint megállapítja, az online közegekben terjedő, bárki számára könnyen hozzáférhető útmutatók hozzájárulnak ahhoz, hogy kialakuljon a programok használatának ortodox módja, mely a legerősebb karakterek és legeredményesebb taktikák kánonjára épül. Vagyis paradox módon az internet nem feltétlen pluralizáló szerepet tölt be, hanem a korábbi kulturális állapothoz képest egy monolitabb állapot létrejöttéhez járul hozzá. Végül a játékok társadalmi vetületeinek szempontjából fontos észrevétele, hogy a használat sosem merül ki a tényleges játékban, hanem annak mindig fontos része marad a szocializáció, a különböző milyenségű társas kapcsolatok teremtése és fenntartása a játék által vagy a játékkal kapcsolatban.

Minden erőnye ellenére a kötetel szemben komoly kifogásaink lehetnek. Az első és legfontosabb az empirikus megalapozottság. A szerző mindössze tíz személlyel készített interjú, valamint két nagyszabású, verekedős játékok köré épülő rendezvényen vett részt. Önmagában ez olyan vékony jégre viszi a művet, ami erősen kétséges, hogy biztos alapja lenne a következtetéseinek. A választott módszerekről egyébként sem tudunk meg sokat, és a szerző még ezt a keveset is csak elszórtan közli. Így például csak a kilencvenkettedik oldalon derül ki, hogy Harper internetes fórumokon keresett adatközlőket, a száznegyvenharmadikon pedig az, hogy online nem

folytatott résztvevő megfigyelést. Mindennek ellenére azt el kell ismerni, hogy a szerző képes kevésből sokat kihozni, vagyis azt a néhány interjú és offline megfigyelést hosszan és láttatóan idézi, módszeresen elemzi. Nagyrészt viszont ennek tudhatjuk be, hogy a kötet helyenként redundáns, és egy-egy megfigyelésnek talán nagyobb jelentőséget tulajdonít a szerző, mint ami egyébként azt megilletné. Mindenesetre az örvendetes, hogy a szerző nem – a szememben sokszor kétes értékű – autoetnográfiai megfigyelésekre támaszkodott, ahogy azt sokan teszik a videojátékokkal kapcsolatos kultúra- és társadalomtudományi írásokban.

Az öncélú kritikát elkerülendő a következőkben a kötet két kulcsfogalmára szeretnék kitérni. Használatmódjukat – legalábbis ami a videojátékokkal kapcsolatos szakirodalmat érinti – tünetjellegűnek tekinthetjük, tehát reményeim szerint részletesebb elemzése többet ígér, semmint egyetlen kötet konceptuális problémáinak tárgyalását. A két elemzendő fogalom ugyanis a kultúra és a közösség, melyek fontosságára e lap olvasóinak nem kell felhívnom a figyelmét, ahogy talán arra is fölösleges kitérnem, hogy e keretek között miért is lenne meddő bármelyik definíciójára hivatkoznom. Ennek ellenére nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a mű fogalomkezelése mennyire gyökeresen eltér attól, ahogy – az elmentendő elemeket tartalmazó definíciók alatt és ellenére – a terminusokat általában használjuk. Az értéksemleges kultúra fogalmának egyik talán legfontosabb eleme ugyanis az értékorientált megfogalmazásokhoz képest az, hogy a kultúra nem cél, hanem állapot, a dinamikus törekvést felváltja a kultúrában való létezés képe. Tehát a felvilágosodással általánossá váló használatával szemben a kultúra antropológiai megközelítése adott csoport tekintetében nem exkluzív, hanem inkluzív, nem a csoporton belül, hanem csoportok között jelöl ki határokat. Mindezt figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a szerző a fogalmat sajátos, hibrid értelemben használja. A szerző a kultúrába való belépésről, a kultúra elsajátításáról beszél, ami azonban semmivel sem tűnik bonyolultabbnak, mint egy

bevasárlóközpontba való bejutás, melyet esetleg megelőzhet vagy követhet a leértékeléseket tartalmazó szórólap átlapozása. Hasonlóképpen több millió, a világ különböző pontján élő, értelemszerűen az esetek túlnyomó többségében egymással semmiféle vagy legfeljebb nagyon felületes és esetleges kapcsolatban lévő személyek halmazáról pedig közösségként beszél. A két fogalom használatakor a szerző valójában nem tesz mást, mint teljesen összemossa azok étikus és émikus szintjét. Ugyanis saját kutatásaim alapján is tudom, hogy a játékosok sokszor hajlamosak adott program felhasználóira közösségként utalni, ahogy az adott játék használatáról is kultúraként beszélni. A probléma tehát abban gyökerezik, hogy az e módon vett két fogalom jelentésmezeje jelentős eltéréseket mutat attól a módtól, ahogy azt például a kulturális antropológiában használjuk. Így a reflektálatlan átvétel komoly félreértésekre adhat okot, ráadásul két olyan fogalom esetében, amelyeknek a használatmódja korábban sem volt problémamentes. Mindenesetre ezzel olyanannyira felhígítjuk mindkét fogalom jelentését, hogy gyakorlatilag bárminek lehet kultúrája, és bármilyen tetszőleges közös nevező alapján kijelölt csoport lehet közösség. A fenti fogalomhasználat tehát azonkívül, hogy tovább nehezíti a kultúratudományok közötti megértést, súlyos empirikus tényeket fed el. A közösség fogalma nem engedi láttatni, hogy valójában egyre inkább organizált társas eseményekről és közegről beszélünk. A Harper által megfigyelt e-sport eseményhez hasonló rendezvények ugyanúgy eltávolodnak a szabadidős játékhaználtól, mint a professzionális sport az amatortól, a játék üzleti érdekek vezérelte, vagyis a befektetők és szponzorok által dominált közeggé válik. Tudományos értelemben semmi sem indokolja, hogy ezt közösségnek nevezzük, viszont a játékipari szereplők által propagált – s a felhasználók egy része által átvett – szóhasználat alkalmazásával éppenhogy megfosztjuk magunkat annak lehetőségétől, hogy ezeket a folyamatokat leírassuk és láttatni engedjük. Valójában itt tehát arról van szó, hogy a játékok már nemcsak szórakozást ígérnek, hanem

identitást, kultúrát és közösséget is kínálnak a felhasználóknak. Az azonban Harper leírása alapján nem világos, hogy milyen elemek avatnák ezt a közeget kultúrává, hacsak nem a különböző eszközök beszerzése és használata. Ezenkívül az elemzés nem mutat olyan alapvető elemet, ami bármilyen értelemben elválasztaná egymástól a kultúrába belépő és azon kívül álló egyéneket. Mindenesetre a kultúra fogalmának nagyvonalú használatával ezt az elsődlegesen materiális, gazdasági determináns háttérbe szoríthatjuk és a szekunder – egyébként alapvető nyugati társas érintkezési szabályoktól semmiben sem különböző – elemeket elsődlegessé avathatjuk. Harper is megemlíti ugyan a belépési költségeket, és ezeket mintegy kiegészítő jelleggel közli is, de világos, hogy az úgynevezett „kultúrába” való tartozásnak voltaképpen ez az elsődleges – és szerintem jobbra kizárólagos – kritériuma. Mindez természetesen nem jelenti, hogy a játékokhoz kapcsolódóan ne jöhetnének létre közösségek, és a közös tevékenység, a rendszeresen együtt játszó, szabadidejük jelentős részét együtt töltő emberek ne alakíthatnának ki a közössé tett kulturális referenciák, a megszokott gyakorlatok és élmények alapján egy sajátos elemeket is tartalmazó szubkulturális közeget. Azonban az elemzésnek azon az általános és makroszintjén, amelyen a jelen kötet mozog, a két fogalom használata alapvetően hibás és rendkívül megtévesztő. Nagyvonalúan a verekedős játékok kultúrájáról és közösségéről beszélni szerintem egész egyszerűen abszurd, és paradox módon még a szerző által lefektetett, fentebb ismertetett elemzési elvnek is ellentmond, mely a társas és egyéni szintek alapvető fontosságát hangsúlyozta a játék szövegével szemben.

Mindennek működésmódját és veszélyeit a nők helyzetére irányuló kérdésfelvetés esetében részletesebben is bemutatom. Önmagában rendkívül izgalmas kérdés, hogy egy alapvetően maskulin közeg hogyan kezeli a női játékosokat, milyen egyéni válaszok és gyakorlatok alakulnak ki, a rendszeresen együtt játszó emberek csoportja milyen normákat alakít ki. Harper ehelyett egy nagyszabású, nemzetközi e-sport esemény kontextusában vizsgálja a

kérdést. Önmagában természetesen ez is releváns kiindulópontja lehet az elemzésnek, a kontextus felvázolása, az esemény leírása, valamint a média-visszhang követése több társadalmi folyamatra is rávilágíthat. Harper érvelése azonban önkényesen összemossa a különböző elemzési szinteket, az egyéni viszonyulásokat, valamint az esemény szervezői és résztvevői által a médiában közzétett reakciókat, s mindezt átkonvertálja egy fiktív társadalmi szintre, a verekedős játékok közösségére. A különbséget ezek után az önkép és gyakorlat különbségeként írja le, vagyis míg állítása szerint a „közösség” propagálja újabb és újabb játékosok részvételét, akik között egyedül a játékban való jártasságuk alapján tesznek különbséget, addig valójában diszkriminálják és virtuálisan bántalmaznak a nőket. A problémának egyik – e keretek között nem vizsgálendő – része, hogy itt mennyire higitjuk fel ezeknek a szavaknak a jelentését, nyitunk újabb frontot a tettes-áldozat dichotómiájára épülő morális harctéren, valamint hogy mennyire tereljük az erőszaktevő egyéni felelősségét egy – egyébként meghatározhatatlan – társadalmi csoport kollektív felelőssége felé. Az elemzés szintjén a fő kifogásunk az lehet, hogy az üzletileg érdekelt szervezők, szponzorok, fejlesztőcégek motivációt – mely a fősodorbeli nyilvános közbeszédnek megfelelő kép (*public image*) fenntartásában és kommunikálásában érdekelt – egy csoport önképével azonosítja. A vizsgált fórumokon ugyanis teljesen elképzelhetetlen, hogy valamilyen alulról szerveződő vélemény megfogalmazódjon, hacsak nem a kommentek között, amiket azonban a szerző nem vizsgál. A szerző részéről tehát a nőekkel szembeni verbális inzultus ellen való fellépést megtévesztő egyfajta belső önmérsékletre való rászorításként értelmezni, amikor ez egy felülről induló kezdeményezés, ami a játék egyes fogyasztóit érintheti. S ha a szerző még egy-egy játékos véleményét ismerteti is a kérdésről, akkor is felmerül a kérdés: mennyiben releváns két-három személy véleménye egy több tízmillió felhasználói csoport körében. A szerző tulajdonképpen – anélkül, hogy erre reflektálna – posztulálja, hogy itt egy közösségről van szó, és ennek megfelelően ő a közösség tagjainak

véleményét kérdezi meg. Hasonlóképpen azt is posztulálja, hogy az egyéni vélemények a közösség konszenzusos véleményét tükrözik, mely a közös kultúrával összefüggésben alakulhat ki. A fentiek értelmében azonban az előfeltevések helyállósága erősen kétséges, s így az egész további érvelés és a következtetések értéke megkérdőjeleződik.

A kötet a részletesen bemutatott kifogásaim ellenére sem érdemtelen a videojátékok kutatása iránt

érdeklődők figyelmére. A szűkebb témában nem kutató etnográfusok és antropológusok számára pedig a hosszabban elemzett konceptuális probléma miatt lehet fontos: a kultúra és a közösség fogalma, legyen bármilyen elhasznált és tisztázatlan, elég fontos ahhoz, hogy a magunk eszközeivel próbáljuk megvédeni a tévutakra vezető használatmódtól.

Bakos Áron

Adalékok a kortárs migrációs folyamatok társadalomtudományi értelmezéséhez

Örkény Antal – Csepeli György – Zsigo Frank Thomas: Hyphens (kötő-jelek). Special issue on migration. ELTE Társadalomtudományi Kar. Bp. 2017. 139 old. (Yearbook of Doctoral School of Sociology)

Az ELTE Szociológiai Doktori Iskola évkönyve egy aktuális problémára, az elmúlt években az Európai Uniót érintő migrációs hullámra reflektál, ezáltal az összetett kérdéskör társadalomtudományi értelmezéséhez járul hozzá. A kötet szerkesztői az előszóban amellet érvelnek, hogy az Európaszerte krízist okozó, közel egymillió bevándorlót jelentő 2015-ös migrációs hullám következtében kialakuló tagállami reakciók szükségszerűen nagyon heterogének. Ennek okai közt szerepel egyrészt az eltérő történelmi emlékezet. Kelet-Közép Európában a „menekültválság” a háborús fenyegetettséggel kapcsolódik össze, mert a kilencvenes években zajlott délszláv háború nyomán megjelenő menekülthullám még közeli és tragikus emlékként él a térség lakóinak emlékezetében.

Másrészt a menekültválság kapcsán kialakult véleménykülönbség nem egyedi helyzet, az európai uniós intézményrendszernek más esetekben is komoly kihívást jelentenek a tagállamok eltérő etnikai, kulturális viszonyai, a tagállami kooperációt is gyakran nehezítik a nemzeti sokszínűségből fakadó nézeteltérések. Az Európai Unióba érkező

„idegenek” tömege pedig tovább bonyolítja az etnikai kérdések helyzetét.

A képet árnyalja az a tény is, hogy posztkommunista országok alig több mint tíz éve tagjai az EU-nak, és a rendszerváltozás is kevesebb mint három évtizede zajlott le. Az „új” államforma a térség szociális és társadalmi gyakorlatait is folyamatosan igyekszik átalakítani, azonban az értékek és praxisok változása hosszú folyamat. A menekültválságra adott heterogén társadalmi válaszok arra hívják fel a figyelmet, hogy az EU tagállamaiban élők mennyire különböző módon értelmezik az erkölcsi, jogi kötelezettségeket, a politikai közösségek védelmét és az alapvető társadalmi értékeket.

A kötet szerkesztői rávilágítanak arra, hogy az előzményeket figyelembe véve nem meglepő, hogy a 2015-ös menekülthullám által nagymértékben érintett országok számára – amelyeknek gyakran alig volt tapasztalatuk menekültek fogadásában – kihívást jelentett a nagyszámú tömegek adminisztrálása, a humanitárius segítségnyújtás megszervezése, illetve a lehetséges jövőbeli integráció kialakítása.

Ujhelyi Nelli (1993) – doktorandus, PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Néprajz–Kulturális Antropológia Doktori Program, Debrecen, nelli.ujhelyi@hotmail.com

A könyv tíz tanulmányt foglal magába, amelyek az ELTE-n és a CEU-n 2015 és 2017 között lezajló, a migráció témakörét körüljáró kurzus doktorandusz és mesterszakos hallgatóinak válogatott írásai. A világos szerkezetű, logikus felépítésű tanulmánykötet négy részre tagolható. Az első egységet négy tanulmány alkotja, amelyek a migrációs hullám magyarországi NGO-szektor válaszreakcióit és a civilek nézőpontját veszik górcső alá. Kenéz Anikó írása Miskolc belvárosából kitelepített hátrányos helyzetű cigányokkal készített interjúkra épül. Az ő helyzetük azért speciális, mert a helyi döntéshozók kilakoltatták őket, így a hajléktalanság elől menekülve sokan közülük vagy rokonaik, ismerőseik közül Kanadába utaztak, ahol menekültstátust igényeltek. A szerző társadalmi reprezentációs elméletre támaszkodva arra kíváncsi, hogy mit gondolnak a menekültekről, a menekültek helyzetéről az ily módon „érintett” csoport tagjai.

Nagy Zsófia egy magyarországi kis faluban, Mártonfán kibontakozó menekültellenes társadalmi mozgalmat vizsgálja. A helyi kezdeményezés célja az volt, hogy megakadályozzák a településre tervezett menekülttábor létesítését. A szerző rávilágít, hogy bár a mozgalom ötvennapos aktivitás után elérte célját – a kormány visszavonta a tábor építési tervét –, a helyi közösségi szerveződés nem fejezte be tevékenységét, a menekültellenes hangulat további formákat öltött Mártonfán.

Zuzana Pavelková a szerb–magyar határmenti és a határon átvélő humanitárius aktivizmus jelenlegét járja körül. Ezt a típusú civil szerveződést egyre erősödő társadalmi mozgalmként aposztrofálja, amely szoros kapcsolatban áll más nemzetközi szinten megjelenő menekültek elfogadásáért, jogaikért tevékenykedő mozgalmakkal, illetve a globális igazságosságot és más civil társadalmi célokat hirdető megmozdulásokkal. A szerző ugyanakkor két fontos sajátosság miatt el is különíti vizsgálata tárgyát a rokonított mozgalmaktól. Az egyik az aszimmetrikus viszony a segítők és a megsegítettek között, a másik az a rövid távú válságkészség, amely a céloktól az eszközökön át, a mobilizációs lehetőségeik minden tényezőre kiterjed

a menekültek humanitárius segítségét nyújtó civil mozgalmak esetében.

Surányi Ráchel azokat a zsidó hitközösségi tagokat vizsgálja, akik 2015 nyarán, a Keleti pályaudvaron a menekültek humanitárius ellátásában önkéntesként részt vettek. Saját bevallása szerint figyelmét a vallási és etnikai kérdésekkel terhelt helyzet keltette fel, vagyis a zsidó és muszlim kultúra találkozása egy válsághelyzetben, ahol a két fél segítő-megsegített viszonyrendszerbe kerül. Ez a tanulmány adalékkul szolgál az interkulturális és a valláskülönbségeket érintő kérdések értelmezéséhez.

A kötet második egységét az a három tanulmány jelenti, amelyek a migrációs válság médiareprezentációját és -visszhangját vizsgálják. Szőnyi Eszter és Thomas Van Roey tanulmányukban 900 twitteres *#refugeeswelcome* hashtaggel ellátott bejegyzést vizsgálnak egy kétnapos időintervallumban – a menekülthullám csúcán, 2015 szeptemberében. A rövid twitteres bejegyzések, az azokhoz való könnyű hozzáférés lehetősége, valamint az átjárhatóság következtében új kommunikációs szféra alakul ki, amelyben a társadalom tagjai gyorsan és naprakészen reagálnak esetünkben a migrációs válságra. A tanulmány célja az ilyen kommunikációs hálózat logikájának és struktúrájának megértése és elemzése. Három fő kutatási kérdésük: 1. Hogyan fejeződik ki az online bejegyzésekben a nemzeti és/vagy az európai identitáskonstrukció? 2. Reflektálnak-e ezek a posztok az EU vagy az adott ország felelősségének kérdésére? 3. Hogyan válik a társadalmi mozgalmak eszközzé a twitteres felület?

Szabolcsi Zsolt a morális pánik elméleti keretébe illesztett kutatásában a menekültek médiareprezentációját vizsgálja az M1 és az RTL klub 2015 és 2016 közötti esti híradói alapján. Míg az M1 hírei a menekülteket homogén és az ország (valamint Európa) biztonságát fenyegető tömegként ábrázolja, addig az RTL klub sokkal inkább a heterogenitásra fókuszál, a menekültek napi szintű problémáit mutatja be.

Borislav Buljić, Komoly Gabriella és Darko Majstorović tanulmánya az általuk közösen rendezett film problémafelvetéseit elemzi. A film a szerbiai és a magyarországi közszolgálati tévécsatornában megjelenő menekültreprezentációkat veti össze. Bár mindkét ország állami médiája ugyanarra a célra használta fel a válság ábrázolását: az állam válaszin-tézkedéseinek legitimálására, azonban annak módja merőben eltért a két esetben. A magyar közmédia veszélyt jelentő illegális bevándorlókként ábrázolta a menekülteket, ezáltal igazolta a kormány védekező intézkedését. A szerb közmédia viszont a menekültek emberi tragédiájára összpontosított, így a belgrádi – állami részvétellel történő – humanitárius összefogás jelentőségét támasztotta alá.

A tanulmányok harmadik csoportjában két olyan tanulmány szerepel, amelyek Európán kívüli migrációs válságkezelő gyakorlatokat mutatnak be. Ana Ćuković azt az összetett folyamatot tárja az olvasó elé, amelyben a detroiti bevándorlók aktíván részt vesznek az elmúlt évek gazdasági és demográfiai válságból való kilábalásban. A tanulmány történeti áttekintést is nyújt arról, hogy hogyan válik a bevándorló közösség a helyi önkormányzati struktúrák részévé.

Beck Fanni írásában a kínai államhatáron kívüli identitásépítési stratégiáról és annak működési mechanizmusáról számol be. A tengeren túli második generációs kínaiak hibrid identitása lehetővé teszi a kínai identitás megtartását, sőt állami beavatkozással és tudatos politikai lépésekkel elérhető annak erősítése. A tanulmány egy kínai azonosságtudatot erősítő tábor egyik résztvevőjének identitáskonstrukciójára gyakorolt hatását mutatja be.

A kötetet Csányi Zoltán elméleti áttekintése zárja. A szerző a migráció és a szubjektív jólét fogalmak közti korrelációt – illetve annak elméleti hiányát – vizsgálja. Tanulmányával amellől érvel, hogy a 2015-ös válság nem csupán politikai, gazdasági és értékbeli kérdéseket érintett, hanem szükségképpen a szociológia- és a politikatudományban meglévő elméletek változásához is vezetett. Az írás célja a migráció, a gazdasági fejlesztések

és az egyéni jólét kérdésköröket együtt vizsgáló kutatások elméleti kereteinek megalapozása.

A tanulmánykötet a kortárs migrációs folyamatok hatásainak árnyalt értelmezését nyújtja. Az egyes esetek bemutatása felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy téves elképzelés lenne kontextusából kiragadva értelmezni a jelenben vagy a közelmúltban zajló migrációs eseményeket. A tanulmányokból világosan kirajzolódik, hogy az Európai Unió belüli heterogenitás mennyire megmutatkozik egy válsághelyzet plurális kezelési módjában. Emellett a társadalmi intézmények válságra adott válaszára világíthat rugalmasságukra, alkalmazkodóképességekre, mobilizációs potenciáljukra éppúgy, mint merevségükre, alkalmatlanságukra.

A kötet hiánypótló, ereje az összetett értelmezésben rejlik. A tanulmányok szerzői és a kötet szerkesztői a jelenség komplex, multivokális megvilágítását tűzték ki célul. Az írásokat olvasva világossá válik, hogy a 2015-ös események által közvetlenül érintett EU-s országokban a váratlan migrációs hullám az értékek és az igazságszolgáltatás működésének válságát eredményezte. Egyrészt a migrációs válság következtében körvonalazódnak látszanak a sokszínűséget, az emberi jogokat és a humanizmust támogató csoportok. Másrészt talán váratlan eredményként említhető a nemzeti kontextusba ágyazott határvédelmi védekező reakciók erősödése, amelyet a kulturális homogenitás fenntartásának szándéka legitimál. Végkonklúzióként megállapítható, hogy a befogadó társadalmak – akár integráló, akár tranzitállam – álláspontja és reakciókészlete a társadalom aktuális értékeinek, befogadó hajlamának, humanitárius összefogó képességének lenyomatát képezi.

A kötet tanulmányai hozzájárulnak a társadalom válságkezelési képességének fejlesztéséhez. A könyv egyaránt hasznos kutatási eredményekkel szolgálhat a migráció-kutatók, a média működését vizsgáló szakemberek, a kulturális és etnikai különbségekkel foglalkozók, valamint azon laikus olvasók számára is, akik a migrációs krízis társadalompolitikai hátterének kérdése iránt érdeklődnek.

Ujhelyi Nelli

Boldog élet gazdasági növekedés nélkül?

Hartmut Rosa – Christoph Henning: *The Good Life Beyond Growth. New Perspectives. Routledge Studies in Ecological Economics. Taylor and Francis, 2018. 270 old.*

Rendhagyó tanulmánykötetet tart kezében az olvasó (vagy birtokol mint e-könyv-olvasó az újdonság erejének, esetleg éppen a nyomtatott példány borsos árának okán). A Hartmut Rosa és Christoph Henning által szerkesztett kötet szerzői nem kevesebbre vállalkoznak, mint hogy alternatívákat kínálnak a boldog élet (*good life, buen vivir, Wohlleben*) koncepciójához, miközben a növekedés utáni társadalom (*post-growth society*) lehetséges működésének kívánatos forgatókönyveiről érvelnek, vitatkoznak. S bár a cím jóformán életvezetési tanácsok tárházát sejtetheti a „*life coaching*” polcra, szó sincs ilyesmiről: neves szociológusok, filozófusok és közgazdászok 270 oldalon, összesen 20 angol nyelvű tanulmányban veszik górcső alá a boldog élet koncepciójának konstruktív mivoltát.

Vajon miért fontos éppen most foglalkozni ezzel a kérdéssel, és milyen kapcsolat mutatható ki a gazdasági növekedés és a boldog életről alkotott képzeink között? Az összes kötetben publikáló szakember – köztük a manapság népszerű *Degrowth* (magyar nyelven e felfogás a *nemnövekedés* terminussal honosult meg) gondolatkörének szellemi szülőatyja, Serge Latouche is – egyetért, hogy a természeti erőforrások végeességét számításba nem vevő, növekedésen alapuló gazdasági rendszerek előbb vagy utóbb, de minden bizonnyal összeomlanak. A hanyatlás jelei – írja Latouche – a 2000-es évek eleje óta folyamatosan jelen vannak, így a globális felmelegedés tünetei, a 2008-as gazdasági világválság, a 2010-es görög államcsőd, a jelenlegi politikai helyzet a Közel-Keleten és a felgyorsult migráció is egyazon töből fakadó, látszólag összefüggéstelen események „bifurkációi”. A Szerző

szerint mindennek egyik elsődleges oka történeti alapokon nyugszik: az ipari forradalom hatására megindult tömegtermelés a második világháború végére hirtelen piacot veszít, melynek hatására tömegessé válik a munkanélküliség. Az ekkorra globálissá terebélyesedő világgazdasági rendszer tehát akkor képes strukturálisan megszilárdulni és biztosítani a jó élethez szükséges feltételrendszert, ha újabb munkahelyek, felvásárlópiacok, kereskedelmi kapcsolatok épülnek ki, és sikerül stabilizálni a termelést. E jelenséget Rosa és Latouche dinamikus stabilizációnak hívja, amelynek értelmében a gazdaság a társadalmi stabilitást csak lendületében, nagy sebességben képes biztosítani. A gazdaság hajtóereje a profit, azaz az erőforrások kiaknázása, felhalmozása és keringtetése során felhalmozódó többlet. Az így, végeláthatatlan spirálban terebélyesedő gazdaság egyáltalán nem veszi figyelembe a természeti-materiális erőforrások kiaknázhatóságának korlátait. A gazdaság motorja azonban nem melléktermék nélkül működik: szennyezett levegő, kártékony gázok (metánmezők) felszabadulása, óceánokon úszó műanyagflakon-szigetek, talajerózió, a jégsapkák olvadása és ezzel párhuzamosan a Föld biodiverzitásának drasztikus csökkenése kíséri a kényszeredett gazdasági növekedést. Ennek a sziklaszilárd gazdasági dogmának rendeljük alá társadalmi strukturánk újratermelését, társadalmi intézményeinket, az oktatást, a munkaerő-pótlék képzését, tudományos tevékenységünket, a materiális javakban kiteljesedő életünket és a boldogságról alkotott képzeinket, szexuális életünket stb. – írja Rosa. A szerzők szerint a gazdaság többé nem az emberek boldogulását szolgálja, hanem az emberek („a humán erőforrás”)

Hajba Gergő (1991) – PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, helikon@live.com

váltak a gazdasági növekedés kiszolgálóivá, fogyasztási szokásaik, attitűdjük révén. Időszerű volt tehát egy olyan tanulmánykötet összeállítása, amely a jelen kialakult helyzet történeti gyökereit, filozófiai aspektusait tárgyalja, és vázolja a várható következményeket is. A kötet szerzői egyetértenek abban is, hogy a boldog élet és a méltóságteljes életkörülmények elérhetőek a gazdasági növekedés logikáján kívül is: ennek kulcsa a természettel való viszonyunk újraértelmezése, társadalmi-közösségi kapcsolataink elmélyítése, az erőszakmentes párbeszéd, kényelmi szempontjainkról való részleges lemondás, életmódunk megváltoztatása, a demokratikus értékek tisztelése, különböző mélységű gazdasági regulációk és bizonyos rendhagyó gazdasági reformokkal történő kísérletezés. A nemnövekedés gondolatköréből tehát kevés olyan új szempontot ismertetnek, amelyek ne lennének ismertek akár 18. századi romantikus költők művészeti vízióiból, az 1970-es évek pezsgő közéletének reformmozgalmából, ökológiai szempontokat is figyelembe vevő gazdasági műhelyek gondolatiságából vagy akár újbaloldali, grassroots mozgalmak öndefiníciós eszközkészletéből. Mindezt tulajdonképpen egyik kutató sem tagadja, sőt a nemnövekedés nem egy kikristályosodott paradigma, csupán olyan régi és új beszédtemák, cselekvések összessége, amelyek a következetesség, a takarékoság, a rezonancia, a bizalom, a megbecsülés, a közös fogalmain át igyekeznek visszatérlni a gazdaságot eredeti céljainak megfelelő medrébe.

A boldog élet feltételeit a jelenlegi gazdasági berendezkedés biztosan képtelen lesz megteremteni – írja a kötetben Alberto Acosta –, ugyanis a növekedés, gyarapodás malmai létünket a több(let)ben való kiteljesedésre ösztönzik, állandó elégedetlenséget szülve ezáltal. A gazdasági fejlettség elsődleges mutatója, a GDP a jólét (így bizonyos értelemben a boldogság) számszerűsítése, mégis több szerző utal azon evidenciára, mely szerint az empirikus kutatásokban kirajzolódnak a boldogságfogalom, általános emberi elégedettség egy bizonyos pont felett teljes mértékben

elrugaszkodott a gazdaság által kínált „jólétől”. Az egyének boldogságérzete egyáltalán nem mutat szükségszerű arányosságot anyagi javaik gyarapodásával. A materiális javakon alapuló boldogságfogalom egy *programozott banalitás* – állítja Acosta –, mivel az a termelés és a fogyasztás ciklusainak egyik végterméke. A boldog életet természetesen sokféle nézőpontból definiálták nagy hatású filozófusok az antikvitás óta, vallási vezetők, mégis mintha megfeledeztünk volna ezen intelmek emocionális, szakrális jellegéről – írja. A kötet első felének alapvetése szerint a modern társadalmi berendezkedésnek egyáltalán nincs határozott válasza arra, hogy milyen a boldog élet: megválaszolását teljes mértékben az egyének hatáskörében hagyja, miközben lineáris, monokauzális gyarapodási modelleket kínál, a „lehetőségeink” végtelen tárházával; „...egyszer csak ott találjuk magunkat a korlátlan hozzáférhetőség horizontján, de a lehetőségek egyike se igazán vonzó”. (saját fordítás, 46.). Hartmut Rosa ezért tudatos életmódváltást, a rezonancia szemléletét ismerteti, amely a társadalom tagjai közti kölcsönös bizalmon, a természet megélésében, a művészetekből való merítkezésből és tudatos kommunikációs aktusokból áll, mellyel a miniket körülvevő világot formáljuk. Az epifánia, az irodalmi nyelv – reflektál Rosa esszéjére Charles Taylor – lényegiségében ragadja meg világunk valóját. Szerinte létezik a nyelvnek egy leegyszerűsítő, profán változata, amely tárgyasításra és manipulációra használatos, teret adva ezzel az egysíkú világmagyarázatoknak, melyek a természetet is csupán kiaknázandó, meghódítandó idegenségnek tekintik. A szerzők e mélyebb filozófiai síkra terelt érveléssel mutatják ki, hogy a növekedés „ethosza” mind gondolkodásunkban, társadalmi intézményeinkben, életcéljainkban és a mindennapi kommunikációra használt nyelvünkben is jelen lévő. A rezonanciát, az észlelés ezen különös formáját tagadhatatlanul a romantika eszmeáramlatának ihletése emelte újra a diskurzusba, mint ahogy azt Taylor megerősíti. Óva int azonban, hogy a növekedés utáni társadalom

lehetséges forgatókönyveit felcseréljük romantikus képzelgésekkel, idilli utópiákkal, így az általánosabb eszméletörténeti tanulmányokat gyakorlatiasabb útmutatások váltják fel a további fejezetekben.

Manfred-Max Neef a holisztikus szemlélet kívánatossága jegyében beszél a természet megbecsülésének fontosságáról, amelyet képzelenség korlátok nélkül a gazdasági növekedés melléktermékeivel terhelni (76–77.). Érvel a társadalmi igazságosság mellett is, amelyet szigorú szabályzások és gazdasági morál hiányában nem vagyunk képesek elérni. A szűkösség szerinte ugyancsak e gazdasági logika kártékony találmánya (utal itt az ipari forradalmat megelőző társadalmak „elégedettség” fogalmára). Ugyancsak számos humán minőséget (szépség, szexualitás, a párkapcsolatok „eladhatósága”, fogyasztási attitűdjeink felcserélhetősége, táplálkozás, a jó munkáról, méltányos bérezésről kialakult képzeleteink) sző át az állandó többre, nagyobbra, jobbra való törekvésünk. „Iktasd ki a szexet a gazdasági vérkeringésből, és szerintem azonnal összeomlik a világgazdaság. A lényeg itt az, hogy a (pár)kapcsolatok szexualizációjának hasonló hatása volt a szerelemre, mint a kapitalizmusnak a gazdasági kapcsolatokra.” (Saját fordítás, 182.)

A szerzők tanulmányaiban többé-kevésbé kirajzolódik az a konszenzus, mely szerint nincs egyértelmű receptje, kikristályosodott cselekvési modellje a növekedés utáni társadalmak építkezésének. A különböző vitatémák összessége rávilágít: a növekedést pienesztáló világkép rendkívül soktényezős, megváltoztatására nem elegendők az egyösszetevős válaszok. Az általános, filozófiai jellegű elemzéseken felül üdvöztetően hat néhány olyan gyakorlatias résztema felbukkanása, amelyek többé-kevésbé a nemnövekedés diskurzusából nőttek ki, vagy ahhoz kapcsolódóan kaptak széles körű nyilvánosságot, így például

a feltétel nélküli alapjövedelem, a bérf plafon, a munkás érdekképviseletek és szakszervezetek új típusú szerepvállalásai és a megújuló energiaforrások használatának ösztönzése állami támogatással. A tanulmánykötet tehát nem par excellence a nemnövekedés mozgalmának szellemi korpusza, bár szükségszerűen sok átfedés fedezhető fel irányzatok, szerzők és diskurzustémák között. Ennél fogva kevésbé állhat fent az a nemnövekedésre vonatkozó éles kritika, mely szerint az lényegében új köntösbe csomagolt ökoszocializmus, baloldali kritizmus. Mindazonáltal, legalább ennyire hiányzik az elméletet követő gyakorlat ismertetése: ugyan üdvöztetőleg hat a lokális kisközösségeket, civil aktivizmust összefonó hálózat, az Átalakulás Mozgalom említése (amelynek magyar vonatkozása az *Átalakuló (Kis)közösségek Programban* testesül meg), az olvasó méltán hiányolhatja konkrét kezdeményezések, társadalomjobbító szándékú kísérletek, politikai törekvések, esetleg már működő modellek (így a közösségi kertészet mozgalma, ökofalu-hálózatok) példáit, hatókörük kiterjedését, korlátait.

Kérdés, hogy azon politikai berendezkedésekben, ahol a gazdasági növekedés okozta károkozást legváltozatosabban elbogatellizáló döntéshozók képviselnek „demokráciákat”, képesek-e a vészharangot kongató kutatócsoportok átlépni a társadalmi ingerküszöböt, hogy ha elkerülni nem is, de legalább csökkenteni legyünk képesek a gazdasági összeomlás hatásait. Erre vajmi esélyünk van, hiszen az életünk minden területét behálózó (gazdasági) növekedést Hartmut Rosa szerint nem kényszeredettséggént, hanem továbbra is lehetőségként, a lehetőségek végtelen tárházaként éljük meg. A választás és a lemondás aktusa ebből a szempontból egyre inkább felértékelődő, intellektuális erény – taglalja.

Hajba Gergő

Vajdasági történetek az 1940-es évek eseményeiről

Papp Árpád (szerk.): *Igaz történetek Mindenkeföldjéről. Vajdaság/Délvidék. I. (1941–1944), II. (1944–1984)*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. 2016. I. 624 old., II. 558 old.

Közismert műfaj történeti adat, hogy megfontolt előzetes gyűjtések (Dobos Ilona, Nagy Olga) után Réthey Prikkel Miklós 1991-ben jelentette meg az igaz történetekről szóló műfajmonográfiát (*Az igaz történet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben. Ontológiai megközelítés*. Debrecen 1991). A szerző az egy településen, Akasztón elvégzett gyűjtés alapján az igaz vagy igaznak vélt történet előadásának vitális, kommunikációs, oktató-nevelő funkcióját nevezte meg. A kanonizáció előzményei közé tartozott Küllös Imolának az az összegző tanulmánya is, amely az élmény- és igaz történeteket az élettörténetekkel is összefüggésbe hozta. „Sokat vitatott és manapság sem egyértelműen eldöntött kérdés az igaz történetek, különösen pedig az egyéni elbeszélések folklórművészet volta” – írta a szerző (*Igaz történet, élettörténet, önéletrajz*. In: Vargyas Lajos főszerk.: *Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 251–266.). A kérdés megválaszolására azóta sem került sor, igaz, ezzel kapcsolatos igény sem merült fel. S bár több megalapozó kísérlet vonatkozik a történet narratológiai értelmezésére, amely értelmezés a narráció referenciális értéke mellett egyéb funkcióit is hangsúlyozza, a köztudatban naiv, szubjektív, személyes történelemként él, ambivalens megítélésben.

A narratívumok e funkcióját hangsúlyozza Papp Árpád, amikor a kötet címében az összetett szót jelzős szerkezetű alakítja vissza. A kötet 624 + 558 lap terjedelemben 28 település közel másfélszáz lakójának interjúhelyzetben felidézett emlékeit tartalmazza. A beszélgetéseket 2009–2012 között 21 kutató rögzítette. Az anyagot szerkesztette és bevezette Papp Árpád. A tematikus tömbök

a következők: Az impériumváltás első éve (A bevonulás emlékezete, Sajkásvidék – a razzia és előzményei, Szimbolikus térfoglalás), Mindennapi élet a magyar közigazgatás alatt (Csalódás, inség, Csendőrök, Levente, Iskola, Az ellentétek gyökerei, Dobrovoljacok, Bukovinai székelyek, Sztapár, a szomszédos település, Zsidók, A németek sorsa), Fegyverben (Katonaelet, Hadifogság, A kupuszinai repilétér, A Vörös Hadsereg, A katonatiszt, A katon, Cserék és lopások, Erőszakolások és azok elkerülése, Átkelés a Dunán, Kényszermunka), Újabb impériumváltás (Petőfi brigád, Táncmulatság Kupuszinán), A megtorlás (Szabadka és környéke, Nyugat-Bácska, a sztapári partizánok, a Krónicspalota, Tisza mente, Bánát, Sajkásvidék – gyűjtőtáborok, a papok sorsa, Német láger), (Nem) mindennapi élet a második világháború után (Államosítás, vagyoneklobzás, Földosztás, Beszolgáltatás és jegyrendszer, A hatalom helyi kiszolgálói, Kolonisták, Tito és Sztálin, Az új rendszer kiszolgálói), Hét történet. A kellő türelemmel és sok empátiával összegyűjtött, szakszerűen gondozott hatalmas szövegtömböt a gyűjtők leválasztják a beszédhelyzetről, a szövegvizsgálat és a második világháborút követő feszült időszak eseményeinek irányába kanalizálva a további kutatást. A kötetet Landgraf Ildikó helyezi el a rangos tudománytörténeti kontextusba. Míg a történész a történetek referenciális hozadékát fürkészi, a folklórkutató a történelemről mesélő emberre, viselkedésére figyel. A gyűjtemény – és az alapját képező történetmondás – jelentőségét a következőképpen jelöli ki: „Remélhetőleg a kötet is jelentősen hozzájárul majd, hogy a vajdasági magyarság »kibeszélje« magából azt a fájdalmat, amit az 1944-es hatalomváltás jelentett, ami a közösséget a kollektív bűnösség jegyével bélyegezte

Keszeg Vilmos (1957) – néprajzkutató, egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, vkeszevgv@gmail.com

meg. A személyes és közösségi tragédiák szavakba öntésével, az átélt borzalmak, igazságtalanságok tisztázásával van mód arra, hogy gyűlölet nélkül lehessen beszélni a vajdasági magyarság és a velük együtt élő nemzeti közösségek közelmúltjáról, közös történelméről.” Az eseményekben részt vevők

generációjának s ezzel együtt a kommunikatív emlékezet visszavonulását követően ez a kötet írja át az individuális/kollektív szájhagyományt a kulturális, szervezeten fenntartott emlékezet regiszterébe.

Keszeg Vilmos

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2017. évi munkájáról

„Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az elmúlt évek során, mind vertikálisan, mind horizontálisan bekapcsolta s összefogta a tudományos élet szereplőit. Vertikális alatt a különböző korosztályokat értem, ez sajátos jelenség Intézményünkben, hiszen fellelhetők a tapasztalt, nyugalmazott egyetemi oktatók, az aktív tanárok, a fiatal kutatók s az egyetemi hallgatók is. A horizontális vonal által a különböző szakterületek (szakosztályok) együtt gondolkodását, a közös kutatásba való bekapcsolását értem, jó példái ennek az EME-ben több éve eredményesen működő interdiszciplináris csoportos kutatások. Ezt a sajátos kapcsolati hálót vétek lenne megbontani, ez nem csupán közösségi kapcsolat, hanem komoly szakmai többlet-tudásbázis. Ez teszi az EME-t egyedivé s erőssé, a különböző tudományágaknak s tudományos tevékenységeknek otthont adó keretintézményként.”

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület az erdélyi magyar tudományosság hagyományosan meghatározó keretintézménye. Alapításától fogva felvállalta a magas színvonalú tudományművelést, közgyűjteményi feladatokat lát el, intézményes keretet és infrastrukturális háttérrel nyújt az elmélyült kutatómunkának. Ezen célok szolgálatában saját kutatóintézetet, szolgáltató jellegű tudományos könyvtárat, tudományos szakosztályokat, fiókegyesületeket, ifjúsági szakszoportokat, illetve könyvkiadót működtet.

A korábbi évekhez hasonlóan az elmúlt évben is befogadta és támogatta azokat az ifjú kutatókat, szakmai műhelyeket, tudományos rendezvényeket, amelyek tevékenységüket ebben a szakmai környezetben képzelték el.

A magyar és ezen belül az erdélyi magyar tudományos élet szervezőjeként és fenntartójaként átfogó kutatásokat ösztönzött, tudomány-népszerűsítő feladatokat látott el, tudományos partnerségi kapcsolatokat ápolt és együttműködött hasonló célokat követő társintézményekkel. Tagjai között a tudóstársadalom teljes keresztmetszetét megtaláljuk, az egyetemi oktatókon és az akadémiai szféra jeles képviselőin kezdve, a fiatal kutatókon, a doktori iskolák hallgatóin, a mesterképzős és az egyetemi hallgatókon át egészen a tudományművelés laikus támogatóiig.

Céljai megvalósításában folyamatosan együttműködik nemcsak a honi, hanem a határon túli tudományos műhelyekkel: akadémiai intézetekkel, felsőoktatási és közművelődési intézményekkel. Ezen együttműködések eredményeként az elmúlt évben is számos kutatási programot bonyolított, szakmai rendezvényeket szervezett, tudományos kiadványokat rendezett sajtó alá és jelentetett meg.

Szakosztályain és fiókegyesületein keresztül különböző helyszíneken összefogta a szakmai közösségeket, fórumot biztosított az azokban zajló tudományos munka eredményeinek a bemutatásához.

Az EME által fenntartott és működtetett Kutatóintézet tevékenysége az abban folyó kutatómunka az előzetesen rögzített célokhoz és tervekhez megfelelően haladt. A lehetőségekhez mérten külső munkatársak bevonásával időszakos kutatómunkát is támogatott, ebbe a munkába fiatal kutatókat, egyetemi hallgatókat vont be, és lehetőséget biztosított számukra, hogy eredményeiket bemutathassák.

Az egyesület kiadója 2017-ben is kiterjedt tevékenységet folytatott, a tudományos periodikák és konferenciakiadványok megjelentetése mellett számos önálló kötetet gondozott és jelentetett meg, ahogy kitérített figyelmet fordított és jelentős erőfeszítéseket tett ezek népszerűsítésére és terjesztésére is.

A mögöttünk álló évben is tovább bővítettük az Erdélyi digitális adattárát (EDA), az Egyesület szabad hozzáféréssé repositóriumát, tudományos adattárát, amelyben az interneten keresztül digitális formában is hozzáférhetők az EME kiadványai, gyűjteményei, kutatási eredményei, az egyesületi rendezvények dokumentumai.

A 2017-es év részletes tevékenységéről, eredményeiről az alábbiakban tájékoztatunk.

A 2017. év eredményei számokban

Az elmúlt évben az EME összesen **93 rendezvénynek** (melyből 13 könyvbemutató, 19 konferencia és egyéb rendezvények) volt a házigazdája. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* központi fórumát 16 szakosztályi és fiókegyesületi rendezvény egészítette ki, gazdagította. A rendezvényeken 406 szerző 304 előadása hangzott el összesen mintegy 800 fő részvételével.

Kiadványaink mérlege 31 kötet: 16 könyv, 10 folyóirat (négy Erdélyi Múzeum, három *Acta Scientiarum Transylvanica*, három *Orvostudományi Értesítő*) és **5 más kiadókkal közösen** megjelentetett kötet. **A digitális adattár** állománya az elmúlt év végére **22 000 tételre gyarapodott**.

Az EME tavaly összesen **31 kutatási programot működtetett 13 főállású és 22 külső munkatárs révén**.

A 2017-es évben **13 könyvbemutató**nak adott otthont intézményünk, ahol saját kiadványainkat és más kiadók kötetét ismertették a nagyközönséggel. Újjonnan megjelent könyveinket más helyszínen is bemutattuk.

Nyilvántartásunk szerint a **2008–2018 közötti időszakban tagjaink létszáma 2825 fő**, melyből 1093 tagunk egyetemi hallgató. **2017-ben 170 új tag lépett be Egyesületünkbe**.

Rendezvényeink, tudományterjesztés, fontosabb események

Intézményi életünket 2017-ben is konferenciák, tudományos tanácskozások gazdagították, melyekről a szakosztályok beszámolóí is tanúskodnak.

Központi rendezvény

November 24-én immár tizenhatodik alkalommal rendeztük meg *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* fórumot. Rendezvényünk fővédnöke hagyományosan a Magyar Tudományos

Akadémia (MTA) elnöke, **Lovász László** akadémikus volt. A plenáris ülészakot **Sipos Gábor**, az EME elnöke nyitotta meg, ezt követően **Kocsis Károly**, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának (MTA–MTKEB) elnöke köszöntötte az egybegyűlteket. A köszöntések sorában **Albert Edina** Magyarország kolozsvári konzulja következett, majd **Csoma Botond** képviselő **Kelemen Hunor**, az RMDSZ elnökének levelét olvasta fel, **Dávid László** rektor, a Sapientia EMTE, míg **Markó Bálint** rektorhelyettes a Babeş–Bolyai Tudományegyetem nevében köszöntötte a jelenlévőket. Ezt követően **Tarnóczy Mariann** a MTA–MTKEB leköszönő osztályvezetője mutatta be utódát, **Morvai Tündét**. A továbbiakban Bitay Enikő főtitkár, a fórum programfelelőse bemutatta a rendezvénysorozat tizenhat ülészakának témáit, jelentőségét. Ezt követően kezdődtek el a központi fórum plenáris előadásai.

Mara Gyöngyvér (egyetemi docens, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Biomérnöki Tanszék) a mikrobiológiai kutatások területére nyújtott betekintést, **Szacsvai Kinga** (tudományos kutató, BBTE Környezettudományi Kar, Kolozsvár) a beltéri radonkutatás jelenlegi romániai helyzetét mutatta be, **Balog Adalbert** (professzor, Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar, Kertész-mérnöki Tanszék) a mezőgazdasági kultúrák védelméről és kártevőiről tartott előadást. Rosszindulatú daganatok korszerű diagnosztikájáról és kezeléséről érkezett **Mezei Tibor-László** (patológus kutatóorvos, egyetemi adjunktus, Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem), **Nagy Bálint Zsolt** (egyetemi docens, a BBTE, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézete) pedig a pénzügyi viselkedéstan nyitott kérdéseiről szólt. A matematikaoktatás modern elméleteit és a hazai helyzetet tekintette át előadásában **András Szilárd** (matematikus, egyetemi docens, BBTE, Matematika és Informatika Kar, Magyar Matematika és Informatika Intézet). **Márton Lőrinc** (egyetemi docens, Sapientia EMTE, Marosvásárhelyi Kar, Villamosmérnöki Tanszék) a robotirányítási rendszerekről érkezett, **Varga P. Ildikó** (egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Irodalomtudományi Intézet) pedig Vikár Bélának a magyar–finn kapcsolatokban betöltött szerepéről tartott előadást. **Vremir Mátyás** (tudományos kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület) a dinoszauruszok korának utolsó időszakát mutatta be a legújabb erdélyi kutatások fényében. **Szász Anikó** (tudományos kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület) a kolozsvári református egyházköztség 17. századi gazdálkodásáról érkezett.

A központi rendezvény ünnepi hangulatához egy kiskoncert is hozzájárult, az **Echo by Visszhang oktett** lépett fel **Molnár Botond** karnagy vezetésével. A rendezvény az EME szék-házában folytatódott állófogadással, kötetlen beszélgetéssel. A rendezvénynek nagy sajtóvisszhangja volt, ugyanakkor beharangozása is érzékeltette a fórum jelentőségét.¹

¹ A rendezvény sajtóelőzetese:

Tizenegy fiatal kutató a tudomány emberközpontságáért (Újvári Ildikó) Kolozsvári Szabadság napilap, közzétéve 2017. november 22.-én <http://szabadsag.ro/-tizenegy-fiatal-kutato-a-tudomany-emberkozpontosagaert>

Seregszemlén az erdélyi magyar kutatók és kutatások (Újvári Ildikó) Kolozsvári Szabadság napilap, közzétéve 2017. november 22.-én: <http://szabadsag.ro/-seregszemlen-az-erdelyi-magyar-kutatok-es-kutatasok>

EME beharangozó (Pákai Enikő) Erdélyi Figyelő, közzétéve 2017. november 23.-án: https://www.facebook.com/534716723271172/videos/1526487967427371/?hc_ref=ARSpyoZCryLs-NSj9Wo0nrbOVy7q4hCgWZnIYjSmlQqyAfbo1IWGFM3q7IhxQTvbju

Erdélyben is ünnepel a magyar tudomány. Természetesen erdélyi magyar kutatók és kutatások seregszemléjével. (Szabó Tünde) http://foter.ro/cikk/20171120_erdelyben_is_unnepel_a_magyar_tudomany

A központi fórum sajtóvisszhangja:

2017-ben *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* központi fórumát **16 szakosztályi és fiókegyesületi rendezvény** egészítette ki, gazdagította. A rendezvények téma, nagyságrend, helyszín és célközönség tekintetében egyaránt változatos képet mutattak, volt közöttük öt nemzetközi tudományos konferencia, tudomány-népszerűsítő rendezvény, illetve emlékkonferencia is. Tíz rendezvény Kolozsváron, hat vidéken zajlott (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Érmindszent, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy). A rendezvényeken 406 szerző 304 előadása hangzott el összesen mintegy 800 fő részvételével.

Fontosabb események időrendi sorrendben

Január 25-én az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja (MTA-KIK) az Agora-program keretében, immár hagyományosan könyvbemutatót szervezett Intézményünk számára, *Az EME legújabb kiadványai* címmel (a 2016-ban megjelent kiadványok bemutatása). A köteteket Biró Annamária felelős kiadó, Péntek János alelnök, Sipos Gábor elnök és Bitay Enikő főtítkárral mutatta be. Házigazda Monok István, az MTA-KIK főigazgatója volt. Az esemény megtekinthető a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (NIIF) videotoriumban: <https://videotorium.hu/hu/recordings/14897/konyvbemutato-az-erdelyi-muzeum-egyesulet-legujabb-kiadvanyaiabol>.

Február 25-én intézményünk emlékülést tartott a 175 éve született dr. Genersich Antal emlékére, a Kolozsvár Társasággal és a Genersich Antal Alapítvánnyal közösen szervezve. A **dr. Genersich Antal-emléknappal** az 1872-ben alakult kolozsvári tudományegyetem egyik intézményalapító tanárára, későbbi rektorra, a korabeli Magyarország nemzetközi híru tudósára emlékeztünk. A rendezvényen három szervező intézmény képviselői tartottak megemlékező beszédet: **Sipos Gábor** (EME elnöke), **Kántor Lajos** (Kolozsvár Társaság elnöke) és **Tankó Atilla** (Dr. Genersich Antal Alapítvány titkára).

Április 1-jén tartotta az **EME évi rendes közgyűlését** központi székházában. Köszöntőt mondtak: **Kocsis Károly**, a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke, **Polonyi Géza**, Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusának konzulja; illetve **Hegedüs Csilla**, az RMDSZ kultúráért felelős ügyvezető alelnöke. Hagyományainkhoz híven az előző év (2016) tevékenységének áttekintése, mérlegelése, majd a 2017. év célkitűzései, munkatervei voltak a közgyűlés jelentősebb programpontjai. Díjak átadására és új választmányi tagok választására is sor került. Külön köszöntötték a nyugdíjba vonulás előtt álló **Tarnóczy Mariannt**, a Határon Túli Magyarok Hivatala Titkárságának osztályvezetőjét. Az eseményről Ördög Béla tudósított *Hivatalos: jogutóda az EME gr. Mikó Imre tudóstársaságának* címmel (*Szabadság*, XXIX. évf. 77. sz., 2017. április 3.) <http://szabadsag.ro/-/hivatalos-jogutoda-az-eme-gr-miko-imre-tudostarsasaganak>

Emberközpontúság a mai magyar tudományosság célkeresztjében (Ördög Béla) Kolozsvári Szabadság napilap, november 25-én: <http://szabadsag.ro/-/emberkozpontusag-a-mai-magyar-tudomanyosság-celkeresztjeben>

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben tizenhatodik fóruma. A kétnapos rendezvénysorozat konferenciák és tudomány-népszerűsítő előadások előzték meg Erdély-szerte. (riporter: László Tibor) Kolozsvári Rádió, közzétéve november 26-án: <http://kolozsvariradio.ro/2017/11/26/a-magyar-tudomany-napja-erdelyben-tizenhatodik-foruma/>

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben Kolozsvári RTV, Erdélyi figyelő, közzétéve november 28-án: <https://www.youtube.com/watch?v=WNS6-lqf1Pw>

Gulyás Gergely a Magyar Országgyűlés törvényalkotásért felelős alelnöke **2017. április 28-án** látogatta meg az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, a látogatás alkalmából megbeszélést folytatott Egyesületünk elnökével, Sipos Gáborral és főtítkárával, Bitay Enikővel.

A Magyar Tudományos Akadémia 188. közgyűlésén a Külső tagok fórumán **2017. május 10-én** Arany János-díjjal és -éremmel tüntették ki öt tagtársunkat. **Arany János-díj** Kiemelkedő Tudományos Teljesítmény kategóriában **Egyed Emese** irodalmár, az EME Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának elnöke, valamint Fialat Kutatói kategóriában **Papp Kinga** irodalmár, az EME Kutatóintézet főmunkatársa részesült. Arany János-éremmel **Gyenge Csaba** gépészmérnök, az MTA külső tagja és **Gyéresi Árpád** gyógyszerész professzorok, az EME alelnökeit, valamint **Dávid László** villamosmérnök, tagtársunkat, a Sapientia EMTE rektorát tüntették ki. A díjakat/kitüntetések **Lovász László** akadémikus, az MTA elnöke adta át.²

Május 19–20. között az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézete, a Michael Benedikt Közép- és Kelet-Európai Felvilágosodáskutató Társaság és az Interkulturali-THÉ Egyesület közös szervezésében **Aranka György-évfordulós tanácskozá-**ra került sor.

Május 25-én a kecskeméti Neumann János Egyetem GAMF Műszaki és Informatikai Karáról **Kovács Lóránt dékán és Johanyák Zsolt Csaba dékánhelyettes** látogatták meg Intézményünket együttműködési lehetőségek feltárása és kapcsolatépítés érdekében. A vendégeket Bitay Enikő főtítkár fogadta.

Az immár nyolcadik alkalommal megtartott **Kolozsvári Magyar Napokon augusztus 14–19. között** intézményünk több rendezvénnyel vett részt.

Augusztus 14-én „*Az erdélyi Társaság nem nevezetetik Tudós Társaságnak, tsak Magyar Nyelv művelőnek*” címmel az EME Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárral közösen szervezett rendezvényt a Könyvtárban. Ugyancsak **augusztus 14-én** *Isten dicsőségére – a szilágysági református egyházmegye kegytárgyai és úrasztali textíliái képekben (XVI–XVIII. sz.)* címmel kiállítást szervezett a zilahi fiókegyesületünk közösen Magyarország Főkonzulátusával, a szilágysági református egyházmegyével és a szilágysági EMKE-vel.

A Természettudományi és Agrártudományi Szakosztály immár hagyományosan tartott közösen előadás-sorozatot az EME előadótermében, melyen a következő előadások hangzottak el: Kékedy-Nagy László: *Víz a környezetünkben*, Mócsy Ildikó: *A vizek természetes radioaktivitása* (augusztus 15.); Szigyártó Lidia: *Vízminőség algológus szemmel*, Lázár László: *Víz és a mezőgazdaság* (augusztus 17.).

Augusztus 18-án Az EME Természettudományi Szakosztálya a Kriterion Könyvkiadóval közösen szervezett könyvbemutatót az EME előadótermében, ahol Al. Manoliu, N. Barabaş, Bartók K.: *Hét nyelvű gombafogalomtár* kötetét mutatták be.

A Bölcsészlet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály két kerekasztal-beszélgetést szervezett, augusztus 15-én *Színésznők: színpad és társadalom egykor és ma* és augusztus 17-én *A fordítás mint megismerés – kerekasztal-megbeszélés a költészet fordíthatóságáról* címmel,

² Tarnóczy Mariann – Kövér Alexandra (szerk.): *Tudomány és magyarság 8. Arany János-díj és -érem 2017.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2017. http://mta.hu/data/dokumentumok/magyar_tudomanyosság_kulfoldon/tud_magy_2017_PRESS.pdf

majd augusztus 19-én egy közös rendezvényt tartott *Nyelvészet-, irodalom- és néprajzórák a Marianumban* címmel a BBTE Bölcsészettudományi Karával.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya a Kolozsvár 20. századi ipartörténetének emlékei előadás-sorozat 9. és 10. rendezvényét szervezte meg augusztus 15-én és 16-án. **Kerekes Sándor** és **Szőcs Katalin** a kolozsvári nehézgépgyártó kombinát (CUG) történetét mutatták be, valamint **Balla György**, **Bujáki Sándor** és **Kismihály János** az „Armatura” vállalat történetéről tartottak előadást, melyeket hozzászólások egészítettek ki. A rendezvény hagyományosan teret adott az egykori alkalmazottak találkozájára, adatgyűjtésre s kötetlen beszélgetésre. További részletek a szakosztályi beszámolóban találhatóak.

A Kolozsvári Magyar Napok alatt augusztus 14–19. között az EME a BBTE Földrajzi Intézetével, illetve a Szent Mihály-plébániával közösen szervezte meg a Szent Mihály-templom tornyának a látogatását **Talpas János** vezetésével és 6 turizmusszakos egyetemi hallgatóval. Az öt nap alatt mintegy 2000 személy látogatta meg a tornyot.

Október 3-án Robert Offner (Universitát Regensburg, Universitátsklinikum) az Erdélyi Múzeum-Egyesület meghívására könyvbemutatóval egybekötött előadást tartott *A világleírás alapjai (Johannes Honterus: Rudimenta cosmographica, Brassó 1542), avagy a modern természettudományi oktatás kezdetei az újkori Erdélyben és Európában* címmel. Az eseményről Szabó Tünde (szabot) tudósítását a Fötér portálon olvashatjuk online *Ezt magolta 150 évig Európa* címmel http://foter.ro/cikk/20171007_ ezt_magolta_150_evig_europa.

Október 6-án a Debreczeni Márton öröksége című rendezvény keretében Debreczeni-Droppán Béla, a Magyar Nemzeti Múzeum történész-főmuzeológusa tartott könyvbemutatóval egybekötött előadást *Debreczeni Márton kultusza gróf Mikó Imre Debreczeni-életrajzától Bitay Enikő kötetéig* címmel az EME székházában.

Október 20-án a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület közös szervezésében a 2016-os esztendő történelmi tárgyú EME kiadványait mutatták be az MTA BTK Humán Tudományok Kutatóházában.

December 9-én Egyesületünk **Abt Antal (1828–1902) – Gaál István (1877–1956) Emlékkonferenciát** szervezett közösen a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Magyar Műszaki Tudományos Társasággal a Sapientia EMTE, Óváry termében.

2018. január 24-én az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja (MTA-KIK) Agora-programja keretében, immár hagyományosan könyvbemutatót szerveztek intézményünk számára *Az EME legújabb kiadványai* címmel (a 2017-ben megjelent kiadványok bemutatása). A köteteket Biró Annamária felelős kiadó, Sipos Gábor elnök és Bitay Enikő főtítkárral mutatta be. Házigazda Monok István, az MTA-KIK főigazgatója volt. Az esemény megtekinthető a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (NIIF) videotoriumban: <http://videotorium.hu/hu/recordings/18668>.

2018. január 16-án Szentés város önkormányzata kezdeményezésére **Purjesz Zsigmond- emléknapot** szervezett Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusa, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Házsongárd Alapítvány és a Református Kollégium dr. Purjesz Zsigmond, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály volt elnöke tiszteletére, halálának 100 éves évfordulója alkalmából. Sírjánál, a Házsongárdi temetőben a koszorúzásokat megelőzően emlékbeszédet tartottak: **Gergely Istvánné Tőkés Erzsébet**, a Házsongárd Alapítvány elnöke, **Gaal György** helytörténész, az EME választmányi tagja és **Szirkbik Imre**, Szentés város

polgármestere. Ezt követte az emlékülés az EME székházában, melyet **Sipos Gábor**, az EME elnöke és **Mile Lajos**, Magyarország kolozsvári főkonzulja nyitott meg. A rendezvényt köszöntötték: **Oláh Emese**, Kolozsvár alpolgármestere; **Szurbik Imre**, Szentés város polgármestere, **Hegedűs Csilla**, az RMDSZ ügyvezető alelnöke és **Bódizs György**, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályának alelnöke. Majd két előadás hangzott el: **Gaal György** irodalomtörténész, helytörténész: *Purjesz Zsigmond, az iskolateremtő kolozsvári belgyógyász professzor* címmel és Péter H. Mária ny. egyetemi adjunktus, gyógyszerésztörténész; Péter Mihály ny. egyetemi tanár, az MTA külső tagja közös munkáját: *Purjesz Zsigmond és az Erdélyi Múzeum-Egyesület* címmel **Péter H. Mária** mutatta be. A rendezvényen *Az Örökségünk őrei* program győztes csapata, a református kollégium diákjai, a *Purjesz–Óváry-ház őrei* is bemutatkoztak. Az emlékülés ünnepi hangulatát a **Kolozsvári Református Kollégium kórusa** biztosította, karnagy: **Székely Árpád**.

Az eseményről a kolozsvári RTV, Erdélyi Figyelő műsora tett közzé összefoglalót január 29-én, mely itt tekinthető meg: https://www.youtube.com/watch?v=a_fGNrznWCM. A rendezvényről a kolozsvári rádióban László Tibor tudósított és készített interjút, mely itt hallgatható meg: <http://kolozsvariradio.ro/2018/02/28/purjesz-zsigmondra-a-korszeru-betegellatas-egyik-kolozsvari-uttorojere-emlekeztek/>

2018. február 13-án dr. Visy Zsolt régész, a Pécsi Tudományegyetem emeritus professzora látogatta meg Egyesületünket, a vendéget Sipos Gábor elnök, Péntek János alelnök és Bitay Enikő főtitkár fogadta.

2018. február 19-én az Eszterházy Károly Egyetem (Eger) vezetősége látogatta meg Intézményünket: dr. Liptai Kálmán rektor, dr. Pajtókné dr. Tari Ilona rektorhelyettes, dr. Juhász Tibor rektorhelyettes és dr. Verók Attila tanszékvezető, a vendégeket Sipos Gábor elnök és Bitay Enikő főtitkár fogadta.

Díjak

A Fialat Műszakiak XXII. Tudományos Ülésszak ünnepi megnyitóján 2017. március 23-án intézményünk Gróf Mikó Imre-emléklapot adományozott **Roosz András** professzornak, az MTA rendes tagjának az erdélyi magyar műszaki tudományosság szíves és kitartó támogatásának elismeréséül.

A 2017. április 1-jén tartott közgyűlésen Egyesületünk Mikó Imre-emléklapot adományozott három tagtársának: **Vincze Mária** közgazdásznak az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi szakosztályában kifejtett munkássága és a közgazdaság-tudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül; **Egyed Emese** irodalmárnak az EME Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályában kifejtett munkássága és az irodalomtudomány területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül; valamint **Garda Dezső** történésznek az EME Gyergyószentmiklósi Fiókegyesületében kifejtett munkássága és a történettudomány területén végzett kutatómunkája és egyetemi oktatói tevékenysége elismeréséül.

Ugyanekkor Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Gróf Mikó Imre Alapítvány **Apáthy István-díjat** adományozott **Kolumbán Józsefnek** a matematikai tudományágak területén végzett kiemelkedően eredményes kutatómunkájáért, nemzedékeket nevelő egyetemi oktatói tevékenységéért, az EME Matematikai és Informatikai szakosztályának létrehozásáért és

fáradhatatlan tudomány-népszerűsítő munkásságáért valamint **Sipos Emesének** a gyógyszerészeti tudományágak területén végzett alkotó kutatómunkájáért, gyógyszerész-nemzedékeket nevelő egyetemi oktatói tevékenységéért, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztályában végzett önzetlen és kitartó munkásságáért.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* központi rendezvényén november 24-én a gr. Mikó Imre-emléklapok átadására is sor került, melyet egyesületünk a jelentős oktatói és kutatói tevékenységek, illetve a tudományos szakosztályok és azok kiadványaiban vállalt szakmai tevékenységek elismeréseként ad át. A 2017-es évben **Szacsvai Kingának** az EME Természettudományi szakosztályában kifejtett munkásságát és a fizikatudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenységét és kutatómunkáját díjazta egyesületünk gr. Mikó Imre-emléklappal. **Mezei Tibor László** az EME Orvostudományi Szakosztályában kifejtett munkássága és az orvostudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréseként kapott gr. Mikó Imre-emléklapot. **Gobesz F. Zsongornak** az EME Műszaki Tudományok Szakosztályában kifejtett munkássága és az építészet területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül adományozott az egyesület gr. Mikó Imre-emléklapot.

Kapcsolatok, együttműködések ápolása

A tudományművelő közösség egyetemes értékrend szerint szervezi önmagát, és folytatja a megismerésre és a tudományos igazságok népszerűsítésére irányuló tevékenységét szerte a világon. Ugyanakkor egy bizonyos nemzeti kultúrába való beágyazottsága, nyelvhez kötöttsége sajátos feladatokat is ró rá. Ennek szellemében egyesületünk kiterjedt együttműködést folytat egyfelől a hazai és határon túli felsőoktatási és akadémiai intézményekkel/intézetekkel, másfelől az erdélyi közművelődési intézményekkel. Ezen együttműködések természetétől függően az elmúlt évben is számos közös program került lebonyolításra: közös kutatási projektek futtatása, konferenciák és tudományos tanácskozások szervezése, közös kiadványok szerkesztése, gondozása és megjelentetése.

A tudományos eszmecsere elengedhetetlen kereteként ezeknek az együttműködéseknek továbbra is kitüntetett figyelmet szentelünk, és folyamatosan ápolni, bővíteni és gyarapítani törekszünk kapcsolatainkat régi és új partnerintézményeinkkel. Ennek jegyében központi székházunkban továbbra is örömmel biztosítunk (helyet)teret a régészeknek, a Pósta Béla Egyesületnek és a Radó Ferenc Matematikaművelő Társaságnak.

Gyakoriak a más intézményekkel közösen szervezett rendezvények, ezeket a szakosztályi beszámolóinkban láthatjuk, ugyanakkor partnerei vagyunk sok olyan tudományos rendezvénynek is, melyeknek otthont biztosítottunk a sikeres lebonyolításhoz (pl. a *Korunk Akadémia* előadás-sorozat, melyet a Korunk Baráti Társaság szervez az EME előadótermében).

Tagságunk

Nyilvántartásunk szerint a 2008–2018 közötti időszakban Egyesületünk taglétszáma 2825 fő, melyből 1732 fő rendes tag (aktív és nyugdíjas), 1093 tagunk pedig egyetemi hallgató. Egyesületünknek 85 alapító és 48 tiszteleti tagja van. 2017-ben 170 új tag lépett be

Egyesületünkbe. 2017-ben összesen 619 rendes tag és 223 egyetemi hallgató fizette ki a tagdíjat. A 2013–2017 közötti időszakban 1868 személy fizetett tagdíjat, a többi hátralékban van.

A hátralékban levőket Alapszabályzatunk szerint nem tekinthetjük rendes tagoknak, azonban nem töröltük őket nyilvántartásunkból, mivel gyakran előfordul, hogy utólag törlesztik többévi adósságukat, ilyen utólagos fizetés szórványosan 2017-ben is előfordult. Az egyetemi hallgatók a tagdíjfizetést néhány év után felfüggesztik, mivel csupán könyvtáraink használatára végezték be Egyesületünkbe, és az egyetem elvégzése után többnyire nem tartják fenn a kapcsolatot intézményünkkel.

Szaksztyályok, ifjúsági szakcsoportok, fiókegyesületek

Szaksztyályok

Az EME szervezeti felépítésében a kezdetektől kiemelt szerepe volt a szaksztyályoknak. Ezek tömörítik tudományáganként és tudományterületenként a tagságunkat, ismeretterjesztő, tudomány-népszerűsítő rendezvényeket, szaksztyályi üléseket tartanak, könyvbemutatókat szerveznek, aktív részt vállalnak a kutatómunka támogatásában. Tevékenységükkel hozzájárulnak az EME könyvkiadási programjaihoz, valamint a tudományos publikációk számának növeléséhez, vállalják a tudományos rendezvényszervezéssel járó fáradságos feladatokat, az EME vezetősége és központi adminisztrációja mellett fontos tartóoszlopai az egyesületi munkának. Mindemellert aktívan ápolják az intézményközi kapcsolatokat, és folyamatosan erősítik az egyetemeken folyó oktatói, kutatói tevékenységeket.

1. A Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szaksztyály 2017-ben is tudományos előadásokat, kerekasztal-beszélgetéseket és évfordulós rendezvényeket tartott. Február 16-án Sárándi Tamás *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940* című könyvbemutatójára került sor, a szerzővel Both Noémi Zsuzsanna beszélgetett.

Február 18-án a Möller István Alapítvánnyal (Dunakeszi) közösen szervezett műhelytalálkozót *Az erdélyi Mezőség kulturális örökségének kutatása és népszerűsítése* címmel. Március 2-án *Arany János kérdez* címmel tartottak kerekasztal-beszélgetést Arany János 200. születésnapján, meghívottak: Olosz Katalin, Kozma Dezső, Jancsó Miklós, Iszlai Enikő, Zsirka Klein Katalin, Boér Máté. A beszélgetést Egyed Emese szaksztyályi elnök vezette, közreműködtek a tordai Jósika Miklós Elméleti Líceum diákjai (szakmai irányító: Lukács János magyartanárr). Március 9-én Vekov Károly tartott előadást az EME székházában *A Szoboszlai-per kettős olvasata* címmel. Március 14-én a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Irodalom Szaksztyályával közös, *Filmvetítés és beszélgetés az élményközpontú irodalomoktatásról* című rendezvény meghívottja Füzfa Balázs (Szombathelyi Főiskola). Május 17-én Kontler László (CEU Budapest) *Maximilian Hell mint jezsuita és „hungarus” tudós mozgása a részint a felvilágosodás által létrehozott helyi, regionális, birodalmi és globális „terekben”* című előadása hangzott el a BBTE magyar Nyelvészeti és Irodalomtudományi Mesterképzőjével közösen tartott rendezvényen. Május 19–20-án a szaksztyály a BBTE Magyar Irodalomtudományi Intézetével, a Michael Benedikt Közép- és Kelet-Európai Felvilágosodás-kutató Társasággal és az Interkulturális-THÉ Egyesülettel közösen szervezte *A magyarországi és erdélyi tudományosság alakzatai a 18–19.*

század fordulóján. Aranka György-évfordulós tanácskozást. A Bálint Tibor Baráti Társasággal közösen tartották *Az író irodalomtörténete. Tanácskozás az olvasó Bálint Tiborról* című rendezvényt június 12-én, ahol a meghívottak Péter Izabella egyetemi hallgató, valamint Bálint Júlia, az író özvegye voltak.

Június 20-án Takács Ádám (Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfiai Tanszék, ELTE BTK Budapest) tartott előadást *A „szocialista tudat”. Ideológia, mentalitás és magatartás a Kádár-kori Magyarországon* címmel. Október 20-án került sor a Néprajzi kutatástörténeti örökség Erdélyben konferenciára, melynek társszervezői a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Néprajzi és Antropológiai Szakbizottsága.

A szakosztály a Kolozsvári Magyar Napokon is aktívan részt vett. Augusztus 14-én kiállítást szerveztek az Aranka György-évfordulón a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban *Az erdélyi Társaság nem nevezeték Tudós Társaságnak, csak Magyar Nyelv művelőnek* címmel, a rendezvény kurátora Egyed Emese és Másody Ildikó, közreműködött a THÉ-Trupp Egyetemi Irodalmi színpad (Kokoly Zsolt, Moritz Kinga). Augusztus 16-án beszélgetést tartottak *Színésznők: színpad és társadalom egykor és ma* címmel, a rendezvény meghívottai Györgyjakab Enikő, Imre Éva, Kali Andrea, Csutak Réka, Udvari Tímea, moderátorok Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra. Augusztus 17-én kerekasztal beszélgetést szerveztek *A fordítás mint megismerés* címmel a költészet fordíthatóságáról, ahol Domokos Johanna (Bielefeld), Jánk Károly (Szatmárnémeti), Lövétei Lázár László (Csíkszereda), Székely Melinda (Kolozsvár) voltak a meghívottak. A BBTE-vel közösen augusztus 19-én Magyar néprajz-, nyelvészet- és irodalomórát tartottak a Marianumban, melyeknek keretében a következő előadások hangzottak el: Keszeg Vilmos: Folklor, média, médiafolklor, Fazakas Emese: Változó nyelvünk a változó világban, T. Szabó Levente Arany János paródiái, Balázs Imre József: Dalszöveg és vers Arany Jánostól Bob Dylanig, Málnási Ferenc: Toldi. Társasjáték.

A Magyar Tudomány Napja Erdélyben 16. fórumán a szakosztályi rendezvények három szekcióban zajlottak. A nyelvészet, irodalom, néprajz szekciót november 25-én tartották *Nyelvészeti, irodalom-, színház- és zenetudományi kutatások a jövő emberéért* címmel, melynek 2017-es újdonsága a szekcióülés második felében szervezett *László Ferenc – 80* emlékkonferencia, ahol zenetudományi előadásokkal emlékeztek László Ferencre.

A történelem szekcióra szintén november 25-án került sor, az előadásokat két tematikus tömbbe osztották a szervezők, egyrészt a reformáció 500 éves évfordulójára emlékeztek, másrészt az 1867-es kiegyezésre *Osztrák–magyar kiegyezés a szimbolikus politika tükrében* címmel. A művészettörténeti szekciót december 9-én tartották.

A szakosztály augusztus 28–31-én csoportos kutatóutat szervezett Nagyszebenbe az Interkulturali-THÉ Egyesülettel közösen, a Communitas Alapítvány Művelődési Bizottsága támogatásával, résztvevők: Biró Annamária, Csata Adél, Egyed Emese, Kerti József, Papp Kinga, Szabó Emília.

Május 8-án adták át a Debüt-díjat, melyet ezúttal Sárándi Tamásnak (*Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print 2016) és Bordás Beátának (*Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában (1840–1914)* ítélte a bírálóbizottság (Keszeg Vilmos, Pál Judit, Gábor Csilla).

Tisztségviselők: Egyed Emese elnök, Bartha Katalin Ágnes titkár.

2. A Természettudományi Szakosztály 2017-es tevékenységének alapját a havi tudományos előadások megtartása képezte, melyek témája változatos volt, és jelentős érdeklődést váltottak ki a résztvevőkből. A munkaterv, valamint utólagos kiegészítések szerint az alább felsorolt előadások hangzottak el: január 26-án Falus András: *Génjeinkben az egészség* (DVD-vetítés), február 23-án az Agrártudományi Szakosztállal közösen szervezett könyvbemutatón Bartók Katalin mint a kötet szerkesztője ismertette a *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete* című kiadványt (Kriterion Könyvkiadó). A kötetet az Octavian Goga Megyei Könyvtár a megyében 2016-ban kiadott legjobb könyvek között díjazta.

Március 30-án Barina Zoltán *A Magyar Természettudományi Múzeum herbáriumainak története (1802–2016)* című előadása hangzott el. Április 27-én az Agrártudományi Szakosztállal közösen újabb könyvbemutatóra került sor. Az *Eke és toll. Dr. Nagy Miklós emlékezete* című kötetet Biró Annamária, az EME felelős kiadója, Farkas Zoltán és a kötet szerkesztője Cseke Péter ismertette. Május 25-én Karácsonyi János *Lehozzák-e a fizikusok a Napot a Földre? (A szabályozott magfúziós kutatások jelene és jövője)*, június 29-én pedig T. Veress Éva *Biotermék táplálkozás élettani szerepe* előadása hangzott el. Az őszi szakosztályi rendezvényeket Wanek Ferenc *Jegenye-fürdő múltja, jelene, jövője* című előadása nyitotta. Október 26-án került megrendezésre a *Haynald Lajos Emlékkonferencia*, melyen számos magyarországi és erdélyi kutató méltatta a híres püspök természettudományos munkásságát. Előadást tartott Bauer Norbert (Budapest), Kovács Sándor főesperes, Bartók Katalin (Kolozsvár) és Bakó Irén (Gyulafehérvár). A szakosztály az év utolsó tudományos rendezvényét a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel és az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társasággal közösen szervezte. Az *Abt Antal (1828–1902) - Gaál István (1877–1956) Emlékkonferencia* programfelelőse Lengyel Hunor volt.

A szakosztály 2017-ben tudomány-népszerűsítő előadássorozattal is bemutatkozott. Az igen nagy sikernek örvendő *Kék aranyunk – a víz* (az Agrártudományi Szakosztállal közösen szervezett) előadássorozat a Kolozsvári Magyar Napok keretein belül zajlott. Az augusztus 15–17. között zajló rendezvényen előadást tartott a programfelelős Kékedy-Nagy László, Mócsy Ildikó, Szigyártó Lídia, Lázár László. A szakosztályi programot könyvbemutató zárta: Al. Manoliu – N. Barabaş – Bartók K. *Dicţionar micologic în şapte limbi. Lexicon mycologicum in septem linguis* (román, latin, francia, angol, német, orosz, magyar) gombafogalomtárát Bartók Katalin ismertette augusztus 18-án. Ugyancsak itt említenénk meg, hogy augusztus 17-én került sor a KAB Biológiai Szakosztályával szervezett közös rendezvényre. A szakosztály és szakbizottság Uray Zoltán vezetésével *A lángot, nem a hamut*. Centenárium megemlékezés ifj. dr. Xántus Jánosról című filmvetítéssel emlékezett meg ifj. dr. Xántus Jánosról.

A szakosztály tagjai előadásokat tartottak, tudományos dolgozatokat mutattak be felkérésre más rendezvényeken is, meghívásos alapon, különböző rendezvényeket szerveztek. Tudományos munkásságuk tükrö a szaklapokban, konferenciakötetekben megjelent dolgozatok, hazai és külföldi szakkönyvekben megírt fejezetek.

Ami a szakosztály kiadói tevékenységét illeti, 2017 elején többévi lemaradását pótolva megjelent az *Acta Scientiarum Transylvanica, Chimica*, 21–22/3 (2013–2014). A 23–24/3 (2015–2016), a 25/3 (2017) kötetek pedig szeptemberben láttak nyomdafestéket. Ugyancsak 2017-ben jelent meg a már említett fogalomtár (Al. Manoliu, N. Barabaş, Bartók K.: *Dicţionar micologic in şapte limbi. Lexicon mycologicum in septem linguis. Hétyelvű elektronikus gombafogalomtár*), melynek szerkesztésében Bartók Katalin is részt vállalt. Szintén

társszerzőként jelentetett meg kötetet Csadvári Alexandra. A DeGruyter jeles nemzetközi kiadónál megjelent *Advanced Process Engineering Control* című kötetet Agachi Paul Șerban, Cristea Mircea Vasile, Csavdari Alexandra Ana és Szilágyi Botond szerkesztették. A szakosztály további tagjai, mint Karácsonyi János, Veress Erzsébet, Vallasek István, Szöcs Katalin, Kis Boglárka Mercédesz, valamint Wanek Ferenc előadásokkal, szakcikkkel, népszerűsítő munkákkal járultak hozzá a tudományterjesztéshez. Kiemelnénk itt Veress Erzsébetnek az EME Kutatóintézetében betöltött projektvezetői szerepét. (A Műszaki Szakosztállyal közösen indított többéves program címe *Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben.*)

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* 16. fóruma keretében november 24–25-én megtartották az Erdélyi Természettudományi Konferenciát (ETK 16.). Az *Emberközpontú tudomány* mottóját viselő előadássorozat plenáris ülészakán Szacsvai Kinga képviselte a szakosztályt. A konferenciát a Természettudományi Szakosztály elnöksége szervezte és bonyolította le a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kémia és Vegyészmérnöki Karának épületében. A rendezvényen 26 dolgozat hangzott el (37 résztvevővel). Az elnöki megnyitót követően Hevesi Attila *Kialudt, szunnyadó és működő tűzhányók az észak-amerikai Cascades-hegységben*, illetve Bartók Katalin és Okos-Rigó Ilona *100 éve született Brugovitzky Edit növényélettanos* plenáris előadásai hangzottak el. Ezt követően öt szekcióban folytatódott a rendezvény, ahol 21 előadás hangzott el (biológia, földtudományok, kémia és környezettudományok 5-5, illetőleg egy fizika). Egy különálló szekcióban a poszterek kaptak helyet, ahová összesen öt poszterrel jelentkeztek, mindenik a biológia tárgyköréből. Az előadások eredeti, saját tudományos kutatási eredményeken alapulnak, döntő többségük interdiszciplináris kutatások eredménye, egy részük elméleti jellegű, konkrét gyakorlati alkalmazási lehetőségekkel, mások gyakorlati jellegűek voltak, illetve esettanulmányok. A szerzők túlnyomó része az Erdélyi Múzeum-Egyesületet képviselte, de jelen voltak a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemet, a Sapientia EMTE-t, képviselő előadók is. A résztvevők között 9 magyarországi kutató is jelen volt, a Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem és MTA ATOMKI Intézet, Veszprémi Pannon Egyetem, budapesti Magyar Természettudományi Múzeum, Semmelweis Egyetem, MTA-ELTE, Szent István Egyetem, Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, MTA Energiatudományi Kutatóközpont stb. PhD hallgatói és kutatói. Négy dolgozatot és öt posztert mutattak be.

A szakosztály több tagját tudományos tevékenysége elismerésül jeles külföldi és belföldi díjakkal tüntették ki: Lingvay József vegyészmérnök (Gábor Dénes-díj), Szacsvai Kinga (Mikó Imre-emlékérem), Bartók Katalin (Borbás Vince-díj), Csadvári Alexandra (Oktatói Kiválóság-díj), Kis Boglára Mercédesz (Solti Gizella-díj).

A szakosztály 2017-es évi közgyűlésén tisztújításra is sor került, Wanek Ferencet a választmányi tagságban Kis Boglárka Mercédesz geológus váltotta fel. A szakosztály gördülékeny működését továbbra is Kékedy-Nagy László elnök, Karácsonyi János titkár, Bartók Katalin, Veress Erzsébet és Kis Boglárka Mercédesz választmányi tagok munkája biztosítja. A 2018. január 25-i szakosztályi tisztújító közgyűlés új titkárt választott, s választmányi tagot jelölt.

Tisztségviselők: Kékedy-Nagy László elnök, Szacsvai Kinga titkár.

3. Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály az EME egyik legnépesebb, ezáltal talán a legaktívabb szakosztálya, melynek 900 fős tagsága 65 új személlyel bővült az elmúlt évben. A választmány 2017-ben három alkalommal ült össze a felmerülő kérdések

megbeszélése és megoldása végett. A tagtársakkal a kapcsolattartás egyrészt az Orbán-Kis Károly választmányi tag által karbantartott szakosztályi honlapon (www.emeogysz.ro), másrészt hírlevelek formájában valósul meg. A népes tagságnak köszönhetően a szakosztály több területi csoportban fejt ki tevékenységet, s több hasonló érdekeltségű intézménnyel közösen szervezi rendezvényeit. Partnerei közül kiemelnénk a Kolozsvári Területi Bizottság Orvostudományi Szakbizottságát (Szilágyi Tibor), a Gyógyszerésztudományi Szakbizottságát (Gyéresi Árpád), a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaságot (Sipos Emese), a Magyar Egészségügyi Társaságot (MET, Széman Péter), a magyarországi Országos Alapellátási Intézetet, a magyarországi Országos Gyógyintézeti Központot, a Studium Alapítványt, valamint a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséget. A felsorolt, országos és nemzetközi szervezeteken kívül a Szakosztály kapcsolatban áll olyan helyi alapítványokkal és társaságokkal, mint például a Keresztény Orvosok Szövetsége (KEOSZ), a szilágysomlyói Báthory István Alapítvány, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Marosvásárhelyi szervezete, a székelyudvarhelyi Pápai Páriz Ferenc Alapítvány, a szatmári Szent-Györgyi Albert Társaság.

A szakosztály fő tevékenysége a tudományos összejövetelek szervezése. Ezeknek egy része a szakosztályon belül működő szakcsoportok és területi csoportok szervezésében zajlik, szakmai-tudományos továbbképzők keretében. A szakosztály 2017-ben is megszerezte az országos Orvosi és Fogorvosi Kamara akkreditációját, mely ebben az évben is elismerte az általuk szervezett továbbképzőket és tudományos rendezvényeket (XXVII. Tudományos Ülésszak, a XXI. Erdélyi Orvosnapok, a XXV. Báthory-napok XXIV. orvostovábbképzője).

Március 24–25. között került megrendezésre a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány és a Hargita Megye Orvosi Kollégiumával közös szervezésben Székelyudvarhelyen a XXIV. Családorvosi Továbbképző Konferencia. A Balla Árpád főorvos által szervezett akkreditált rendezvényen 16 előadás hangzott el, melyeket 527 külföldi és hazai előadó hallgatott meg.

Április 6–8. között Kovásznán került sor a XXVII. Tudományos Ülésszakra, melyen 596 résztvevőt regisztráltak. A népes hazai előadókhoz 35 külföldi, főleg magyarországi – budapesti, szegedi, debreceni, pécsi – orvos, gyógyszerész és fogorvos társult. A Tudományos Ülésszak első felében továbbképző és plenáris előadások hangzottak el. Péntek délutántól szombat délig 15 szekcióban 131 előadás hangzott el, amelyek az orvostudomány szinte minden ágát felölelték. A Tudományos Ülésszak keretén belül két díjat is kiosztottak. A Csőgör Lajos-díjat a Kuratórium dr. Balla Árpád főorvosnak ítélte oda, a „Lencsés György – Ars Medica”-díjat pedig dr. Süveges Ildikó budapesti egyetemi tanár vehette át. Ugyancsak ekkor került sor a dr. Kopp Elemér-pályadíj átadására is. A díjazottak Maxim Orsolya gyógyszerész, Komlói Andrea és Csatári Tamás gyógyszerészhallgatók. 2017-ben a díjak sora egy újabb kiegészítéssel bővült, Tamás Sándor, a Kovászna Megyei Tanács elnöke dr. Szabó Béla egyetemi tanárt a magyar nyelvű oktatásért kifejtett tevékenységéért elismerő oklevéllel tüntette ki. A sikeres ülésszak megszervezéséért külön köszönet illeti dr. Albert Istvánt.

Május 10-én a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlés Külső tagok fórumán Arany János-éremmel tüntették ki Gyéresi Árpád gyógyszerészt, az EME alelnökét, az erdélyi gyógyszerészeti oktatás és kutatás meghatározó személyiségét.

Szeptember elején (1–3.) zajlott Szatmárnémetiben a XXIV. orvostovábbképző, a Báthory-napok keretén belül megrendezésre került nemzetközi orvoskonferencia, *Egészséges életmód – Krónikus Obstruktív Tüdőbetegségek* témakörben. A 119 résztvevő részben külföldről (Magyarország, Szlovákia, Németország), részben Erdélyből érkezett. A Széman Péter által

szervezett továbbképzőn 6 előadás hangzott el. A konferencia a Báthory István Alapítvány, a Magyar Egészségügyi Társaság (MET), illetve az EME Szilágysomlyói Fiókegyesületének égisze alatt zajlott, és a Román Orvosi Kamara által 7 kreditponttal elismert rendezvény volt.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozathoz kapcsolódott a november 10–12. között tartott XIX. Erdélyi Orvosnapok (216 résztvevő). A Csíkszeredában zajló ülésezést a szakosztály a Kolozsvári Akadémiai Bizottsággal, a Hargita megyei Orvosi Kollégiummal és a csíkszeredai Megyei Sürgősségi Kórházzal karöltve szervezte. A sikeres konferenciáért dr. Bíró Lászlót, dr. Szakács Oszkár-Balázst, dr. Pelok Benedek Györgyöt és dr. Lőkös Barna-Csabát illeti köszönet.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* központi rendezvényén, 2017. november 24-én dr. Mezei Tibor plenáris előadást tartott *A rosszindulatú tüdődaganatok korszerű diagnózisa, a személyre szabott kezelés irányába tett első lépések* címmel.

A szakosztály minden évben pályázatot ír ki orvosok, fogorvosok és gyógyszerészek kutatói tevékenységének és szakmai érvényesülésének segítésére. A 2017-es kutatási ösztöndíjra azonban nem érkezett be pályázat.

A szakosztály a Semmelweis Egyetem Gyógyszerésztudományi Karával közösen két pályázatot hirdetett meg a gyógyszerész/orvos kutatók/kutatócsoportok részére az erdélyi és a budapesti régió közti tudományos együttműködés fellendítése céljából, valamint egyetemi hallgatók részére a gyógyszerkutatásba, illetve a nagyműszeres gyógyszer tudományi technikákba való bekapcsolódás céljából. A két pályázaton összesen öt kutató/kutatócsoport pályázata részesült 60 000 RON értékű anyagi támogatásban.

2017-ben a tudományos üléseken való ingyenes részvétel igénylésére 15 dolgozat érkezett be, melyek közül a szaklektorok pozitív elbírálásában részesülőket az Orvostudományi Értesítő közölte.

2006-ban hozta létre a szakosztály a legjobb tanulmányi eredményt elért végzős egyetemi hallgatóknak a Csögör Lajos-díjat és -oklevelet, melynek kiosztására 2017-ben is az egyetemi évet záró ballagáson került sor a Vártemplomban. A díj pénzjutalmat foglalt magában, melyet a 4 díjazott diáknak (Benedek Ildikó Annabella, Kész Blanka, Toth Imola Ida, Sztójka Alexandra) Szabó Béla szakosztályi elnök adott át. Ez alkalommal került sor az első Dr. Formanek Gyula-émlékdíj átadására is, a pályázat nyertese Koncz Szabolcs gyógyszerészhallgató.

2017-ben Vajda Sándor nyugalmazott főorvos (Borosjenő) és Szatmári Szabolcs egyetemi előadótanár (Marosvásárhely) a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány életműdíjában, Szántó Annamária adjunktus a Pápai Páriz Ferenc Alapítvány fiatal kutatói díjában részesült.

A szakosztály elnöke 2017-ben együttműködési szerződést írt alá dr. Réthelyi Miklós akadémikussal, a Kárpát-medencei Tehetség Kutató Alapítvány elnökével, amelynek célja az itteni tehetséges fiatal kutatók felderítése és támogatása. Szintén együttműködési szerződés született a magyarországi Háziorvosok Országos Egyesületével, amelyben a szakosztály vállalta, hogy bekapcsolódik és népszerűsíti „Az év praxisa a Kárpát-medencében” pályázatot. Az együttműködést követően, amelyet a szakosztály elnöke és prof. dr. Balogh Sándor írtak alá, az itteni családorvosok is bekapcsolódtak a pályázatba. Ennek keretében Sztójka Tamás kásonalftízi családorvos életműdíjat vehetett át azon az ünnepségen, amelyet az MTA nagytermében tartottak meg.

A szakosztály szakmai eredményeit ismertető kiadványa, az Orvostudományi Értesítő 90. kötetének két rendes számát, illetve két különszámot is sikerült megjelentetni, melyek a XXVII. Tudományos Ülésszakon és a XXIV. Tudományos Diákköri Konferencián elhangzott

előadásokat tartalmazzák. A 90. kötet számainak nyomdaköltségét a Gedeon Richter Románia Rt. fedezte. A lap korszerűsítése, illetve szakmai színvonalának emelése érdekében üzembe helyezték az „Editorial Manager”-programot, mely lehetővé fogja tenni a beérkezett cikkek gyorsabb véleményezését és az egész szerkesztőségi munka gyorsabb, áttekinthetőbb bonyolítását. 2017 júliusától a kéziratokat kizárólag ezen a felületen fogadták. Köszönet illeti Mezei Tibor felelős szerkesztő, valamint a szaklektorok és korrektorok gyors és igényes munkáját, mely által a lap szakmai színvonalát emelik. A szerkesztőbizottság kiemelt feladatának tartja a lap nemzetközi adatbázisokba történő bejegyzését, ennek értelmében 2017 végén szerződést kötött a DeGruyter céggel, mely vállalta az Orvostudományi Értesítő nemzetközi adatbázisokban való jegyzését s az ezzel járó adminisztratív folyamatok intézését. A kiadót sikerült hosszas tárgyalások után meggyőzni arról, hogy a lap továbbra is magyar nyelven közölhesse a szakmai publikációkat – természetesen angol nyelvű címmel és kivonattal ellátva.

Tisztségviselők: Szilágyi Tibor elnök, Sipos Emese titkár, Szabó Béla, Szatmári Szabolcs és Bódizs György alelnökök, Mezei Tibor jegyző. Munkájukat Vitályos Zita titkárnő segíti.

4. A Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály 2017-ben is alapvető tevékenységének tekintette a rendszeres szakmai előadások tartásának megszervezését. Az elmúlt évben tizenhárom előadásra került sor, öt magyarországi és hét kolozsvári előadóval, valamint két alkalommal a GTK szakkollégium diákjaival. Az előadások látogatottsága 7-90 személy között ingadozott, nagyobb létszámú hallgatóság a magyarországi szakemberek előadásain jelent meg. Ezenkívül az év folyamán három konferenciát szervezett a szakosztály.

Március 1-jén Bálint Teodóra Alexandra, Horváth Adrienn, Pádár Zsuzsa és Szász Karina (a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub hallgatói) *A turizmus iparág bemutatása* címmel tartottak előadást. Március 2-án Péter László (egyetemi adjunktus, BBTE, Szociológia és Szociális Munka Kar) volt a szakosztály meghívottja, előadásának címe: *A romániai privát sportszektor a szocializmus és a vadkapitalizmus fogságában*. Március 14-én Alt Mónika-Anetta és Sáplácan Zsuzsa (BBTE, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézet) Értelem és Érzelem. *Reklámstratégiák a bankszektorban* címmel tartottak előadást. Március 20-án Bokros Lajos (egyetemi tanár BBTE KGTK és CEU, Budapest) tartott előadást, melynek címe *Itt van-e végre a paradicsom? Románia európai felzárkózásának esélyei*.

Április 4-én Poór József, DSc (egyetemi tanár, Szent István Egyetem, Gödöllő, a Humán Szakemberek Országos Szövetségének elnöke) *Az etikai attitűdök hatása a vállalatok emberi erőforrás gazdálkodására*, majd április 5-én Megyesi Boldizsár (Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont) *A hagyományok felélesztése vagy divatkövetés: az ökológiai gazdálkodás intézményesülése és helyzete Romániában* című előadására került sor. Az április 5-i előadást követően Kiss Dénes (egyetemi adjunktus, BBTE, Szociológia és Szociális Munka Kar) mutatta be az Erdélyi Társadalom folyóirat 2016/1-es, „Vidéki társadalom, vidéki gazdaság” című tematikus számát. Április 12-én Lakatos Artúr (történész, közgazdász, a nemzetközi kapcsolatok elemzője) *A múlt öröksége, a jelen befagyasztott konfliktusai. a jövő háborúi? A közeljövő geopolitikai kockázatai* című előadása hangzott el. Április 24-én a szakosztály és a KAB közös rendezvényén Demeter Krisztina (egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem) tartott előadást *Egy kutatás margójára: A lean tudás átadása multinacionális vállalatokban – az ötlet megjelenésétől az eredményekig* címmel.

Május 24-én Somai József (közgazdasági szakíró, Wekerle-életműdíjas közgazdász) mutatta be *Brassai Sámuel hozzájárulása az erdélyi közgazdasági gondolkodás kialakulásához c.* előadását.

Június 8-án szervezte meg a szakosztály a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Intézetével együtt a IV. Erdélyi Magyar Vendéglátás és Turizmus Konferenciát, amely negyedik alkalommal kínált lehetőséget a vendéglátás és turisztikai kutatóműhelyek számára eredményeik bemutatására. A június 6-i *Adózunk, de hogyan? A jövedelemadóra vonatkozó jogszabályváltozások hatásai* című előadást Fekete Szilveszter (BBTE, KGTK) tartotta. Június 9–11. között a szakosztály a Sapientia EMTE, Erdélyi Magyar Jogászok Társasága (EMJT), Lupán Ernő Alapítvány, Forum Iuris Egyesület közösen szervezte meg Borospatakon a III. Jogászggyűlést.

Október 27-én a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozata keretében szervezte meg a szakosztály, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karának Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézete, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság, a Magyar Tudományos Akadémia, a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet és a Pro Oeconomica Egyesület közösen az ICEBM 2017 nemzetközi közgazdaságtudományi konferenciát. A rendezvényen 77-en vettek részt, 18 egyetem és kutatóintézet képviselőjében. Ausztriából, Németországból, Magyarországról, valamint Romániából, a három plenáris előadás után, öt szekcióban összesen 49 előadás hangzott el angol nyelven. Ugyancsak október 27-én, a Sapientia EMTE Tordai úti épületében került sor az *Erdély mint jogtörténeti tér* nemzetközi konferenciára, amely a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben 2017* rendezvénysorozat jogtudományi szekcióját képezte. A romániai és magyarországi szakemberek részvételével sorra kerülő konferencia fókuszában Erdély jogtörténete állt, az előadások az ókortól a kommunista diktatúra végéig követték a térség jogalkotásának, -alkalmazásának és gyakorlásának különböző aspektusait. A rendezvényt a Szakosztály a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetével közösen szervezte, a magyar Igazságügyi Minisztérium, illetve a Forum Iuris Egyesület támogatásával.

November 7-én Krajnik-Nagy Károly (közíró, lapszerkesztő) *A tervutasításos gazdaság száz esztendeje* címmel tartott előadást. November 23-án Horváth István (habilitált egyetemi docens, ELTE, Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék, tanszékvezető) *Versenyképesség és/vagy munkavállaló-barátság? A román és a magyar munka törvénykönyve összehasonlítása – egyetemistáknak és gyakorló jogászoknak c.* előadása hangzott el a szakosztályi rendezvényen.

December 13-án *Vendéglátóipar a nagyvilágban és Kolozsváron a Gazdasági Tanácsadó Klub szemszögéből* címmel tartottak előadást Bálint Alexandra Teodóra, Éltés Rita és Géger Gyopár, a BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Magyar Intézetének keretében működő Gazdasági Tanácsadó Klub hallgatói.

A szakosztály közgyűlésére 2017. február 8-án került sor. Az EME 2017. április 1-jén Vincze Máriának, a szakosztály volt elnökének, Gr. Mikó Imre-emlékplapot adományozott az intézmény keretében kifejtett munkássága és a közgazdaságtudományok területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül. A szakosztály a tisztújító közgyűlést 2018. február 19-én tartotta.

A szakosztály vezetősége: Kerekes Kinga elnök, alelnökök: Balla Emese, Kokoly Zsolt és Kiss Dénes

5. A Műszaki Tudományok Szakosztálya küldetéséhez híven 2017-ben is fenntartotta hagyományos tevékenységeit (a magyar műszaki nyelv ápolása, művelése, a szakember-utánpótlás, -nevelés, a fiatal kutatók szakmai előrehaladásának a támogatása, valamint a műszaki értelmiség összefogása). Ennek jegyében nemzetközi tudományos üléseket és tudomány-népszerűsítő előadásokat, szakmai táborot szervezett, s tudományos tevékenységek, kutatások működését ösztönözte, segítette. Munkássága eredményeit kiadványsorozataiban tette közzé, s az EDA-ban terjesztette.

A szakosztály január 14-én kettős eseménnyel indította az évet. Az évi rendes közgyűléssel, melynek keretében az előző év sokrétű tevékenységét tekintették át, véglegesítették az évi munkatervet, s köszöntötték a 75. életévét betöltő Kerekes Sándor választmányi tagot, megköszönve a műszaki szakosztálynak nyújtott közel negyedévszázados támogatását. Ugyanaznap a szakosztály könyvbemutatót tartott. Máté Márton gépészmérnök, a Sapiaentia EMTE docense *Hengeres fogaskerekek gyártószerszámai* című kötetét Hollanda Dénes professzor emeritus méltatta, kiemelve egykori tanítványa egyedi nézeteit a csigamarókról, legnagyobb újítását a fogaskerekek V-típusú fogainak, ívekre váltásával, nagy elismeréssel nyugtázta a többévi kutatás eredményének színvonalas kötetben való közzétételét, olyan tanítványként nevezve meg a szerzőt, „*aki túlhaladta mesterét*”. Az eseményről Ördög I. Béla a Szabadság hasábjain számolt be *Évet értékelték az EME műszaki szakosztályánál* címmel (Szabadság, XXIX. évf. 12. sz., 2017. január 17.).

A magyarországi Doktoranduszok Országos Szövetsége Műszaki Tudományok Osztálya a Smart City Konferencia (Óbudai Egyetem, Budapest) plenáris előadásra kérte fel a szakosztály elnökét, aki január 27-én a *Technikatörténeti kutatások és műszaki örökségvédelem Erdélyben* címmel szakosztályunk sokrétű kutatási tevékenységét s eredményeit mutatta be. Ugyancsak a szakosztály elnöke február 20-án tartotta székfoglaló előadását az Magyar Tudományos Akadémián, az MTA Műszaki Osztály szervezésében *Anyagtudományi kutatások és a műszaki tudományok művelése Erdélyben* címmel. Előadása második részében ismertette az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya által működtetett interdiszciplináris program jelentőségét, a kutatás főbb témaköreit s az elért eredményeket. Az eseményen az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya képviselői is jelen voltak.

2017. március 23–24. között immár huszonkettedik alkalommal rendezte meg az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya a *Fiatal műszakiak tudományos ülészetét* a Sapiaentia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel közösen. A konferencia fővédnöke Lovász László, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, védnöke Gyulai József, a Novofer Alapítvány kuratóriumának elnöke volt. A megnyitó és plenáris előadások a János Zsigmond Unitárius Kollégium Dávid Ferenc dísztermében zajlottak. A megnyitón Bitay Enikő, Sipos Gábor elnök és Dávid László rektor szólaltak fel a szervező intézmények nevében, majd a meghívott intézmények képviselői: Gyulai József, Roósz András, Csizmadia Béla, Rajnai Zoltán és Danyi József. A rendezvényen Magyarország Kolozsvári Konzulátusát Albertné Simon Edina konzul képviselte.

Az ünnepi megnyitón az Erdélyi Múzeum-Egyesület Roósz András akadémikus részére Gr. Mikó Imre-emléklapot adományozott az erdélyi magyar műszaki tudományosság szíves és kitartó támogatásának elismeréséül. Ezt követően négy plenáris előadás hangzott el, négy intézmény képviselőjében, neves kutatók, tapasztalt oktatók meghívásával: Roósz András akadémikus, professzor emeritus, Miskolci Egyetem, Műszaki Anyagtudományi Kar,

Fémtani, Képlékenyalakítási és Nanotechnológiai Intézet: *Áttekintés a Magyar Tudományos Akadémia-Miskolci Egyetem közös anyagtudományi kutatócsoportjának kutatásairól*; Rajnai Zoltán egyetemi tanár, az Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar Dékánja: *Információbiztonság, tudatosság*; Dezső Gergely egyetemi adjunktus, Nyíregyházi Egyetem, Műszaki és Agrártudományi Intézet, Műszaki Alapozó, Fizika és Gépgyártástechnológia Intézeti Tanszék: *Kutatási és alkalmazási tapasztalatok az additív gyártásban*; Forgó Zoltán egyetemi adjunktus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar, Gépészmérnöki Tanszék vezetője: *A virtuális és a kiterjesztett valóság mint segédeszköz a modern iparban*.

Hatodik alkalommal adták át a Maros Dezső-díjat, melynek célja a romániai magyar ifjú műszaki szakemberek kutatómunkájának támogatása, elismerése, további kutatásra való ösztönzése. Ezúttal Máriás Nimiró mérnökutató vehette át a díjat (laudálta Máté Márton szakosztályi alelnök) eddigi kiemelkedő kutatási tevékenysége elismeréséül, a fiatal műszakiak tudományos ülésszakokon való sikeres előadásaiért, valamint a további kutatásra való ösztönzéseként.

Az ünnepi megnyitót a János Zsigmond Unitárius Kollégium ajándékműsora zárta, melyen az iskola diákjai léptek fel: Fekete Tekla szólóhegedű, Dimény Kristóf szavalt, és Gorzó Boglárka népdalt énekelt.

Délután kilencvenegy előadás hangzott el nyolc szekcióban. Az előadásokat tartalmazó programfüzet itt olvasható: <http://eda.eme.ro/handle/10598/29843>. Örvedetes, hogy a Kárpát-medencét megjelenítő fórum továbbra is nagy érdeklődésre tartott számot. A magyarországi, a felvidéki és az erdélyi fiatalok mellett Budapesten és Debrecenben tanuló brazíliai, vietnámi, egyiptomi, olasz egyetemi hallgatót is köszönhetünk körünkben. A rendezvény megnyitásával egy időben jelent meg a konferenciakötet, a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat 7. száma. A konferenciakötet társkiadója az Óbudai Egyetem, ezzel is tükrözni kívánták azt a határon átnyúló, többéves szakmai együttműködést, mely a közös kutatásokban és közlésekben már eddig is érzékelhető volt. A közös kiadás nem titkolt célja a közreműködés megerősítése, látathatóvá tétele. A kiadvány összesen 148 szerző 95 írását tartalmazza, felöleli valamennyi műszaki szakterületet (anyagtudományok, biztonságstudomány, gépészet, informatikai alkalmazások, környezetvédelem, építészet, mechatronika, mezőgépészet, vegyészet, villamosság-tan stb.), a műszaki oktatást, tudomány- és technikatörténetet, az interdiszciplináris kutatás eredményeivel is kiegészülve. A tanulmányok szerzői 13 egyetemet, 6 kutatóintézetet, haton pedig az ipart képviselik. A kötet és a tanulmányok külön-külön is elérhetők online módon az Erdélyi digitális adattárban: <http://eda.eme.ro/handle/10598/29833>. A rendezvény első napjáról Ördög Béla tudósított a Szabadság című kolozsvári napilapban *Fiatal műszakiak nemzetközi fóruma Kolozsváron* címmel (XXIX. évf. 69. sz., 2017. március 24.). Online itt érhető el: <http://szabadsag.ro/-/fiatal-muszakiak-nemzetkozi-foruma-kolozsvaron>.

A konferencia másodnapján, március 24-én az erdélyi barangolás program keretében a résztvevők szakmai kiránduláson vettek részt, melynek fontosabb állomásai: Parajd (sóbánya), Koronka, Marosvásárhely (Teleki Téka, Bolyai-múzeum), Marosugra (Haller-kastély). Programfelelős és egyben túravezető Talpas János tagtársunk volt.

Az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya 2017. május 4-én 19 személlyel a kolozsvári Ipari park (Tetarom I–III.) meglátogatásán és szakmai bemutatóján vett részt Kerekes Sándor választmányi tag, a Kolozs megyei Tanács volt alelnökének szervezésében. A három helyszínen kiépült ipari egységek közül egy előre egyeztetett program (útvonal) szerint öt céget

látogathattak meg, s ismerhették meg termékeit, gyártási folyamatait, s fejlesztési törekvéseit: ENERGOBIT, AGRESSIONE, EMERSON, DELONGHI, BOSCH. A házigazdák vetítettképes bemutatóval s az üzemi egységek megmutatásával gazdagították az értékes szakmai eleményeket. A szakmai napot a választói Kallós Alapítványnál zárták, kötetlen beszélgetéssel egybekötött ebéddel.

A Magyar Tudományos Akadémia 188. közgyűlésén a Külső tagok fórumán 2017. május 10-én Arany János-éremmel tüntették ki Gyenge Csaba akademikust, az MTA külső tagját, az EME alelnökét, szakosztályunk oszlopos tagját, akinek „nemzetközileg jegyzett szakmai munkája és odaadó közéleti tevékenysége eredményesen építette a magyar–magyar kapcsolatokat, gyarapította az egyetemes tudományt, valamint szolgálta a romániai magyar közösséget”; továbbá Dávid László tagtársunkat, a Sapienta Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektorát „kiemelkedő intézmény- és tudomány szervezési jelentős szerepvállalásáért”.

Június 13-án ötödik alkalommal került sor a *Magyar műszakis ballagásra* Kolozsváron a Kolozsvári Műszakis Klub (KMDSZ-KMK) és az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya szervezésében. A frissen végzett kolozsvári műszakis kollégákat Bitay Enikő szakosztályi elnök, Lőrincz István, a Kolozsvári Magyar Diákszövetség (KMDSZ) elnöke, Gobesz Zsongor-Ferdinánd, a Kolozsvári Műszaki Egyetem (KME) docense, Kiss Ádám, a KMDSZ-KMK volt elnöke, valamint Cserei Nándor, a KMDSZ-KMK elnöke üdvözölte. A ballagó diákoknak emléklapot, könyvet s virágot adtak át a szervezők, az ünnepi hangulathoz Szócs Tamás gitárelőadása járult hozzá.

Augusztus 5-én a gyerőmonostori 8. Madárleány napon Bitay Enikő Debreczeni Márton (a falu szülöttje) örökségéről tartott előadást, s mutatta be a róla szóló legújabb kötetet.

A Műszaki Tudományok Szakosztálya augusztus 15-én és 16-án, a Kolozsvári Magyar Napok keretében folytatta a *Kolozsvár ipartörténete* című, a már említett előadás-sorozatot. A két rendezvény, melyeknek jeligeje: „Hozz magaddal egy emléktárgyat!”, egyben találkozók az egykori alkalmazottakkal, s emléktárgyak gyűjtésére is lehetőséget nyújt. A 20. század ipartörténetének emlékei előadás-sorozat 9. láncszemeként augusztus 15-én Kerekes Sándor és Szócs Katalin a kolozsvári nehézgép-gyártó kombinát (CUG) történetét mutatták be, a 10. rendezvény augusztus 16-án volt, melyen Balla György, Bujáki Sándor és Kismihály János mérnökök az „Armatura” vállalat történetéről tartottak előadást. Mindkét rendezvényen az előadásokat hozzászólások egészítették ki, hagyományosan teret adva az egykori alkalmazottak találkozójának, adatgyűjtésnek, s a kötetlen beszélgetésnek. Az eseményekről a Fötér portálon *Volt egyszer egy Kolozsvári Nehézgépgyár. A CUG történetéről meséltek egykori alkalmazottak az Erdélyi Múzeum-Egyesületnél, a Kolozsvári Magyar Napokon* címmel Fall Sándor beszámolóját olvashatjuk: http://foter.ro/cikk/20170816_volt_egyszer_egy_kolozsvari_nehezgepgyar. A rendezvénysorozatról a kolozsvári rádió sugározta augusztus 16-án László Tibor beszélgetését a szervezővel, *Ismét Kolozsvár 20. századi ipartörténet emlékei a magyar napokon* címmel: <http://kolozsvariradio.ro/2017/08/16/ismet-kolozsvar-20-ik-szazadi-ipartortenek-emlekei-a-magyar-napokon/>). A két eseményről készült riportot 2018. január 17-én tették közzé: *Két gyár, egy sors – a szocialista iparosítás nehéz öröksége* címmel (riporter László Tibor), mely itt hallgatható meg: <http://kolozsvariradio.ro/2018/01/17/ket-gyar-egy-sors-a-szocialista-iparositas-nehez-oroksege/>. A nagy érdeklődésnek örvendő rendezvényről a kolozsvári Szabadság hasábján Ördög I. Béla *Kolozsvári ipartörténeti nosztalgiazás, értékmentéssel* címmel tudósított (XXIX. évf. 192. sz., 2017. augusztus 22.).

A szakosztály augusztus 24–27. között tizenhatodik alkalommal szervezte meg a technikatörténeti alkotótábort. Ez alkalommal Parajd és környéke volt a terepmunkák helyszíne. A 8 fős csapat első ízben végzett helyszíni terepszemléjén a felmérni kívánt objektumokat vette számba, s dolgozta ki az elkövetkező időszak célirányos munkálatait: a parajdi sóbánya, a munkástelep és sómalom helyének megtekintése, a sószoros bejárása, a régi telephelyek és bányahivatalok felkutatása. Ugyanakkor a környéket is bejártuk, Korondon fazekasműhelyeket látogattunk meg, és megvizsgáltuk az unitárius templom toronyóráját; Énlakán az unitárius templomtorony állapotát és harangjait mértük fel. A tábor szakemberei között a Kolozsvári Műszaki Egyetem, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia EMTE és Széchenyi István Egyetem oktatói voltak. Az interdiszciplináris kutatáshoz szükséges szakmai tudás érdekében a résztvevőket különböző szakterületekről szólítottuk meg, így volt köztük gépész, anyagtechnológus, geológus, turisztikai szakértő, építész, közgazdász. A táborban megkezdett munkálatok az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya keretei között továbbfolytatódnak, időközben elkezdődött a forrásdokumentumok gyűjtése. A továbbiakban kisebb (szak)csoportokban, diákok bevonásával folytatódnak a felmérések konkrét munkálatai. Ezúton köszönjük a Communitas Alapítvány anyagi támogatását, mely hozzájárult a tábor sikeréhez.

Október 6-án *Debreczeni Márton öröksége* című rendezvény keretében Debreczeni-Droppán Béla, a Magyar Nemzeti Múzeum történész-főmuzeológusa tartott könyvbemutatóval egybekötött előadást *Debreczeni Márton kultusza gróf Mikó Imre Debreczeni-életrajzától Bitay Enikő kötetéig* címmel az EME meghívására. A rendezvénynek hármasként célja volt. Debreczeni Márton kultuszának fenntartását, példaértékű tevékenységének fellelevenítését kívánta láthatóvá tenni. A könyvbemutató kapcsán (Bitay Enikő *Debreczeni Márton, az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki öröksége* c. kötet) az EME keretében zajló hagyatékok digitalizálása, örökségvédelmi tevékenységek és eredményeik bemutatása. Valamint az október 6-i emlékezés napja jegyében azok emlékét is meg tisztelni, akik közvetve voltak mártírjai (vértanúi) az 1848/49-ben lezajlott forradalomnak és szabadságharcnak, mint Debreceni Márton is. A rendezvény házigazdája Sipos Gábor elnök volt, a könyvbemutató felkért hozzászólói: Péntek János nyelvész, az EME alelnök, Máté Márton gépészmérnök, a Sapientia EMTE docense. A rendezvény záróbeszédét Egyed Ákos történész, az MTA külső tagja tartotta az október 6-i megemlékezés jegyében. A Szabadság napilap Örökzöld Debreczeni Márton öröksége címmel számolt be az eseményről: <http://szabadsag.ro/-/orokzold-debreczeni-marton-oroksege> (*Szabadság*, XXIX. évf. 234. sz., 2017. október 10.). A kolozsvári rádió október 28-án tette közzé online László Tibor riportját *Debreczeni Márton – méltatlanul elfeledett nagyságunk* címmel: <http://kolozsvariradio.ro/2017/10/28/debreczeni-marton-egy-meltatlanul-elfeledett-nagysagunk/>.

Október 18-án Márton László alelnök tagtársunk a Bajai Vízügyi Főiskolán tartott előadást *Kós Károly a művészi kovácsolás formatervezője* címmel. November 2-án az *Idő és az Ember konferencián (XIX. Simpozion Național Timpul și Omul)* a ploiești-i Óramúzeumban Márton László immár tizedik alkalommal tartott előadást román nyelven *Orologii contemporane* címmel, ezáltal is népszerűsítve az EME MTSZ technikatörténeti kutatásainak eredményeit.

November 18-án a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében a kecskeméti Neumann János Egyetem az AGTEDU 2017-es konferenciát a kihelyezett Gazdálkodási Karán szervezte Szolnokon, melyen Bitay Enikő felkért előadóként plenáris előadást tartott *Anyagtudomány művelése az erdélyi interdiszciplináris kutatásokban* címmel.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* ünnepi megnyitóján, november 24-én Gobesz Zsongor-Ferdinánd tagtársunkat, a KME docensét gr. Mikó Imre-emléklappal tüntették ki az EME Műszaki Szakosztályában kifejtett munkássága és az építészet területén végzett egyetemi oktatói tevékenysége és kutatómunkája elismeréséül.

A szakosztály a *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozat keretében tartotta meg a *XVIII. Műszaki Tudományos Ülésszakot* a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karral közös szervezésben november 25-én. A konferencián jelentős intézményközi projektek, együttműködések eredményeit ismerhettük meg. Ugyanakkor betekintést nyerhettünk az EME Műszaki Szakosztály tudomány- és technikatörténeti szakcsoportjának, illetve a társszervező Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kar gépész- és villamosmérnöki tanszékek munkálataiba is. A rendezvényen nyolc egyetemről, négy kutatóintézetből összesen negyvenkét szerző huszonnégy főleg csoportos kutatási munkáját ismerhettük meg. A változatos, sokszínű előadások technikatörténeti, anyagtudományi, anyagtechnológiai, biztonságstudományi, gépészeti, automatizálási, építészeti, geotechnikai, biomechanikai, fogászati implantátumok fejlesztési témákat érintettek. A konferencia előadásainak programfüzete itt olvasható: <http://eda.eme.ro/handle/10598/30174>. Az előadások írott változatai a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat 8. számában jelennek meg, illetve online módon is elérhetők lesznek az EDA-ban. Újdonságként az elhangzott előadások angol nyelvű cikkeit digitális kiadványban is közzétesszük a *Papers on Technical Science* sorozatban, a kutatási eredményeket ily módon igyekszünk széles körben terjeszteni, a nemzetközi vérkeringésbe is eljuttatni. A rendezvényen adták át ünnepélyesen a szakosztály kitüntetését, a Jenei Dezső-emléklapot, melyet ezúttal Máté Márton gépésszmérnök, a Sapientia EMTE egyetemi docense vehette át az erdélyi magyar műszaki tudományosság fejlesztésében és ápolásában kifejtett kiemelkedő munkássága elismeréséül (laudálta Kelemen András, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karának dékánja).

December 13-án a szakosztály elnöke a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gépész Karán Czigány Tibor akadémikus professzorral, dékánnal tanácskozott a szakosztály új folyóirata (*Acta Materialia Transylvanica. Anyagtudományi Közlemények*) ügyében, másnap Gyulai József akadémikus professzorral is, akik szakmai támogatásukat ajánlották fel. A DeGruyter céggel kötöttünk szerződést, mely vállalta 2018-tól az adminisztratív munkát az újonnan beinduló *Acta Materialia Transylvanica. Anyagtudományi Közlemények* folyóirat és a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat nemzetközi adatbázisokban való jegyzéséért s terjesztéséért.

A 2017-es évben három új kötet jelent meg a szakosztály gondozásában s támogatásával. A *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozatban: MTK 6. *XVII. Műszaki Tudományos Ülésszak. The XVI-th International Conference of Technical Sciences*. Konferenciakötet (szerk. Bitay Enikő, Máté Márton); MTK 7. *XXII. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka. Proceedings of the XXII-th International Scientific Conference of Young Engineers*. Konferenciakötet (szerk. Bitay Enikő), valamint a *Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek* sorozat 11. Jancsó Árpád *Az Osztrák–Magyar Monarchia első vicinálisa. A Valkány–Perjámos–Varjas-vasútvonal története* kötete (lektor: Nagy-György Tamás). A kötetek szakmaiságában nagy szerepük volt a lektoroknak és Kerekes György olvasószerkesztőnek.

A szakosztály a 2017. évben is együttműködött más intézményekkel, folytatódtak a közös kutatások a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemmel, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemmel, valamint az

Óbudai Egyetemmél, melyek eredményei különböző fórumokon hangzottak el, és jelentek meg társszerzőségben, kiadványokban.

Tovább folytatódtak a szakosztály keretei között zajló műszaki és interdiszciplináris archeometallurgiai, tudomány- és technikatörténeti kutatások, valamint az ipartörténeti emlékek gyűjtése is, interjúk készítése. Jelentősebb kutatási témák 2017-ben, melyek eredményeiről előadásokban, közleményekben számoltak be a kutatók: *A mikházi vicus (Maros megye) területén legújabbán feltárt vassalakok archeometriai vizsgálata; Székelyföld technikatörténete; A balánbányai rézérc (kalkopirit) felhasználhatóságának tanulmányozása a bronzkori eszközök előállításában; Martin Lajos (1827–1897) műszaki hagyatékának kutatása, digitalizálása.*

A szakosztály tisztújító közgyűlése 2018. január 12-én volt. A Műszaki Tudományok Szakosztály kiadványainak műszaki szerkesztője, valamint a szakosztály digitális programok felelőse Szilágyi Júlia mérnök, az ipartörténeti gyűjtemények katalogizálója Orbán Katalin önkéntes.

A szakosztály vezetősége: Bitay Enikő elnök, Márton László és Máté Márton alelnökök, Kisfaludi-Bak Zsombor titkár.

6. A Matematikai és Informatikai Szakosztály tagjai a 2017-es év folyamán különböző tudományos ülésszakok, előadások, konferenciák, szakmai versenyek és továbbképzők szervezéséhez járultak hozzá. Az előző években sikerült szoros együttműködést kialakítani a BBTE és a Sapientia EMTE oktatóival, a Farkas Gyula és a Mitis Egyesületekkel, a Matlap közösségével, a Radó Ferenc Matematikaművelő Társasággal, valamint a KAB matematikai, informatikai és csillagászati szakbizottságával. Ennek az együttműködésnek a folytatását jól szemlélteti az, hogy közösen szervezték meg 2017. november 3–5. között a *8. Matematika és Informatika Alkalmazásokkal Konferenciát*. A konferenciaszervezésben az EME-nek elsősorban azért volt kulcsfontosságú szerepe, mert egyedül a mi szakosztályunk képes az akadémiai szféra különböző rétegeit, egyetemi oktatókat, kutatókat és hallgatókat, illetve a középiskolákban matematikát és informatikát oktató pedagógusokat egyaránt szervezeti tagként megszólítani. A rendezvényen adták át a Farkas Gyula Emlékérmet, melyet 2006 óta ennek a konferenciának a keretében szoktak átadni. Az emlékérmeket olyan általános iskolában vagy középiskolában oktató matematika vagy informatika szakos tanár kaphatja, aki tevékenységével jelentősen hozzájárult a matematikai vagy informatikai ismeretek terjesztéséhez, és a tehetséggondozásban kiemelkedő eredményeket ért el. Az idén Egyed Géza kézdivásárhelyi matematikatanár, Szabó Zoltán szászrégeni informatikatanár és Székely Éva medgyesi matematikatanárnő részesült az elismerésben. A laudációkat Soós Anna, Darvai Zsolt és Kolombán József állította össze, és Adorjáni Csilla olvasta fel. A díjakat András Szilárd, a *Farkas Gyula Egyesület a Matematikáért és Informatikáért* elnöke adta át. A konferencia három, a matematika körébe tartozó, plenáris előadással folytatódott. Balogh Zoltán egyetemi tanár (Universität Bern, Mathematisches Institut, Svájc) tartott előadást *Optimális anyagszállítás és az új világok geometriája* címmel. Ezután Némethi András egyetemi tanár (MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet, ELTE Budapest, Matematikai Intézet, Geometriai Tanszék) *Algebrai egyenletek geometriája* című előadása következett. Végül Tóth Bálint egyetemi tanár (az Academia Europea tagja, MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet, University of Bristol, Egyesült Királyság) *Brownian Motion and „Brownian Motion”* című plenáris előadása zárta a sort. Másnap ugyancsak plenáris előadásokkal folytatódott a konferencia. Munkácsy Katalin

főiskolai docens (ELTE TTK Matematikatörténeti és Módszertani Központ) *Alkalmazott matematikatörténet* címmel tartott előadást. Végül informatika témakörben Gaskó Noémi egyetemi adjunktus (BBTE Magyar Matematikai és Informatikai Intézet) *Közösségek keresése sajátos hálózatokban* című előadása következett. A plenáris előadások után párhuzamos szekciókban folytatódott a rendezvény matematika, informatika és didaktika előadásokkal. Összesen 25 előadás hangzott el, és több mint 60 személy vett részt a rendezvényen. A konferencia zárónapján *Kása Zoltán* vezetésével kolozsvári matematikatörténeti emlékhelyek meglátogatására került sor, melynek különös aktualitást kölcsönzött az a tény, hogy a rendezvény november 3-án kezdődött, pontosan azon a napon, amikor Bolyai János 1823-ban megírta híres levelét apjának: „a semmiből egy új, más világot teremtettem”.

A 2017-es év egyik jelentős eseménye az volt, hogy *Kása Zoltán* rendezésében elkészült a *Matematika a Bolyain. Adalékok a matematika történetéhez a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959* című 105 perces dokumentumfilm. A filmben Kolumbán József, Németh Sándor, Szilágyi Pál, Neda Árpád, Bitay László, Lászlófy Pál, Neda Ágnes, Vizi Imre, Hamburg Péter és Orbán Béla osztja meg a nézőkkel az egykori Bolyai Tudományegyetemmel kapcsolatos gondolatait. A 8. Matematika és Informatika Alkalmazásokkal konferencia keretében első alkalommal került nyilvános bemutatásra ez az igen fontos matematikatörténeti dokumentumfilm.

Tisztségviselők: Robu Judit elnök, Makó Zoltán alelnök, Darvay Zsolt titkár.

7. Az Agrártudományi Szakosztály a 2017-es immár hagyományossá vált újévi bor-kóstolóval és sajtobemutatóval kezdte a tevékenységét január 21-én. Február 23-án a Természettudományi Szakosztállyal közösen tartottak könyvbemutatót, ahol Bartók Katalin szerkesztő ismertette a *Nyárády Erazmus Gyula emlékezete* c. kötetet. Március első szombatján a *Nyárádszeredai kertésznapiok és magbörze* került ismét megrendezésre.

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központjában április 4-én Macalik Ernő biológus telt házas közönség előtt tartott előadást *Gyógynövényekkel egészségünkért* címmel. Az előadást követően sor került a Cseke Péter által szerkesztett *Eke és toll. Dr. Nagy Miklós emlékezete* című könyv bemutatójára, Biró Annamária, Cseke Péter és Farkas Zoltán méltatták a nagy előd munkásságát. Két héttel később a könyvet a családtagok jelenlétében újra ismertették, méltatták, emlékeztek Kolozsváron az EME székházban. A könyvet harmadszor a Marosvásárhelyi Kertész Konferencián is bemutatták május 6-án.

Május 5–7. között negyedik alkalommal szervezi meg a Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszéke a szakosztállyal közösen az Erdélyi Kertész és Tájépítész Konferenciát a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi kampuszában. Június 6-án Csapó János a Sapientia EMTE és a Debreceni Egyetem professzora *Mennyire higgyünk a reklámoknak, internetes információknak, kósza híreknek* címmel tartott előadást a Sapientia EMTE Sepsiszentgyörgyi Tanulmányi Központjában.

A Kolozsvári Magyar Napokon a Természettudományi Szakosztállyal közösen szervezett tematikus előadásorozat keretében Lázár László a *Víz a mezőgazdaságban* címmel tartott előadást.

A Sapientia EMTE Kertészmérnöki Tanszéke az EME Agrártudományi Szakosztálya, illetve a támogató cégek (Alcedo, Caussade Semences, DuPont Pioneer, KWS, Maisadur Semences és Marton Genetics) közreműködésével szeptember 28-án került sor kukoricahibridek bemutatására egy szakmai rendezvény keretében. A szakmai bemutató során, az általános termőhelyi

és technológiai adatok felvázolását követően, a nemesítő cégek képviselői a kukoricahibridek fontosabb értékmérő tulajdonságait ismertették a résztvevőkkel. A Kertészmérnöki Tanszék Kísérleti és Tangazdasága keretén belül hatodik éve folyik a kukoricahibridek vizsgálata. 2017-ben hat nemesítő cég részéről összesen 30 kukoricahibridet tartalmaz a kísérleti és bemutató parcella.

A *Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvény keretében a szakosztály *Az ember-központú elméleti és alkalmazott agrártudomány* címmel szervezett szakmai fórumot hazai és külföldi, a pályakezdő és a tapasztalt szakemberek számára, melynek keretében az agrártudomány aktuális kérdéseiről, jövőbeni kihívásairól értekeztek. Tizenegy előadás hangzott el, két meghívott előadó a Mosonmagyaróvári Széchenyi István Egyetem Mezőgazdaság és Élelmiszertudományi Karáról érkezett, s bemutatták intézményük múltját és fejlődését, külön hangsúlyozva a gyakorlati oktatás szerepét. Az előadások színes tematikát öleltek fel: tudománytörténeti, mezőgazdasági, növénytermesztési, agrárgépészeti előadások hangzottak el, s ugyanakkor neves szakmai előzőkről is megemlékeztek, munkásságukat kiemelve.

Tisztségviselők: Nyárádi Imre István elnök, Fazakas Csaba alelnök, Lázár László titkár.

Ifjúsági szakcsoportjaink

Egyesületünk 2017-ben is felkarolta, támogatta és ösztönözte a tudományos utánpótlást biztosító szakmai műhelyeket és az azok által tömörített, kutatómunkára vállalkozó diákságot.

A **Kolozsvári Magyar Történezhallgatók Egyesülete (KoMaTE)** az elmúlt egy évben két tisztújítást tartott. Az első ilyen közgyűlésre 2017 márciusában került sor, amikor az addigi elnök, Belényesi Hunor leköszönt. A vezetőségben helyét Telegdi Imre vette át, valamint alelnökök Orbán Tamás és Balog Apollónia lettek. Ebben az időszakban több közösségépítő rendezvényt tartottak a tanárok együttműködésével, valamint a Kolozsvári Műszaki Klubbal. Április végén szervezték meg a már hagyományos tavaszi tábor, melynek ezúttal Szinetet választották helyszínéül, a rendezvényen több résztvevő tartott előadást a jelenlevőknek. Május végén egy sikeres pályázatnak köszönhetően egy napra ellátogattak Válaszútra, ahol meglátogatták a Bánffy-kastélyt. A nyár folyamán elkészültek a Gólya Füzetek, amelyeket októberben a tanévnyitó után adtak át az elsőéveseknek, valamint a hivatalos tanévnyitó után alkalmat teremtettek arra, hogy a diákok és a tanárok informális körülmények között találkozzanak, beszélgessenek. A történelem karra beiratkozott elsőéveseknek október végén szervezték meg a már hagyományos gólyatábort Árokalján, amelyen 30 lelkes elsőéves vett részt. Novemberben tanévnyitó közgyűlésre került sor, ahol tisztújítást tartottak. Elnöknek Balog Apollóniát, alelnököknek Gotsman Annabellát és Kénesi Jánost választották meg. E hónapban került megrendezésre a szokásos Töri-Földi Gólyabál is, amit a tradíciókhoz híven a földrajz karral közösen szerveztek meg az elsőévesek számára. Az év végéhez közeledve még egy nagy program volt, amit sikerült kivitelezni, ez pedig a KoMaTE Napok, amely egy egész hétvégés rendezvényesorozat a diákok és a tanárok részére.

A **GEKKO (Geológus Egyetemisták Kolozsvári Kutató Osztálya)** 2017-ben is egy közösségi és szakmai tevékenységekkel gazdag évet zárt. Ebben az évben immár tizedik alkalommal került megrendezésre a hagyományos nyári GEKKO tábor, amely idén négynapos sátoros jellegű volt, helyszíne Felsőbánya és környéke. A résztvevők a tábor alatt megismerhették a térség földtanát, a már bezárt külszíni bányákat, valamint ásványgyűjteményüket is bővíthették

a bányák meddőhányóiról, mesterséges feltárásokból a túrák alatt. Szeptember közepén Wanek Ferenc vezetésével egy geológus egyetemistákból álló öttagú csoport vett részt Sztánának és környékének földtani feltérképezésében, amelynek feldolgozása még folyamatban van. Az őszi folyamán a frissen felvételizett geológus gólyák számára gólyabált és gólyatábort is szerveztek. A gólyatábort Szinden tartottuk, ahol a Tordai-hasadékhoz túráztak, eközben a gólyák ismerkedhettek a térség földtanával. Az év folyamán a GEKKO tagjai számos konferencián képviseltették magukat dolgozatokkal, poszterekkel vagy résztvevőkként: XX. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK), XIX. Székelyföldi Geológus Találkozó (SzGT), a XIX. Bányász-, Kohász-, Földtani Konferencia (BKF) és Abt Antal–Gaál István Emlékkonferencia. A konferenciái részvétel mellett a SzGT szervezésében és lebonyolításában is részt vettek, valamint önkéntesként a BKF lebonyolításában.

A GEKKO-val kapcsolatos információk, programok elérhetők a Geológusképzés magyar nyelven, BBTE, Kolozsvár Facebook-oldalon (facebook.com/foldtan). A GEKKO vezetőségi tagjai: Jakab Anna elnök, Barabás Emese alelnök, Szigyártó Ottilia titkár.

Fiókegyesületeink

A fiókegyesületek fontos pillérei az EME-nek, hiszen tudományos tevékenységük kiterjed olyan vidékekre is, ahol nagy szükség van a tudományos élet fellendítésére, fenntartására, népszerűsítésére. Együttműködnek a helyi civil szervezetekkel, önkormányzatokkal, így rendezvényeik a helyi igényeket is szem előtt tartva, ezek anyagi hátterét is igyekeznek közösen megteremteni. Akárcsak a szakosztályok esetében vezetőik önzetlen közösségi munkát végeznek a tudományos élet fellendítéséért, a vidéki tagság összefogásáért, mely feladat azért is értékelendő, hiszen különböző tudományterület szereplőit szólítja meg.

A gyergyószentmiklósi fiókegyesület számos tudományos előadást, könyvbemutatót szervezett a 2017-es esztendőben. Rendezvényeik közül kiemelkedett a Magyar Tudomány Napja rendezvénysorozat alkalmából szervezett nemzetközi történetiszkonferencia, melyet a Szent László-emlékév alkalmából szerveztek, történészek és művészettörténészek beszéltek a szent király uralkodásáról és kultuszának továbbéléséről, a székelységhez fűződő kapcsolatáról. A konferenciának 11 előadója volt (Csukovits Enikő, Tringli István az MTA kutatóintézetének történészei, Szakálos Éva, az esztergomi Balassa Bálint Múzeum művészettörténésze, Tüdős Kinga sepsiszentgyörgyi történész, Jánó Mihály sepsiszentgyörgyi művészettörténész, Garda Dezső a Babeş–Bolyai Tudományegyetem előadótanára, Balázs Lajos a csíkszeredai Sapientia EMTE előadótanára, Vetési László az Erdélyi Református Püspökség részéről, Kissné Portik Irén gyergyószentmiklósi néprajzos), illetve 80 személy vett részt a rendezvényen.

Fiókegyesületi elnök: Garda Dezső.

A Zilah és Vidéke Fiókegyesület az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek kevés taggal működő része, a szórványban dolgozik, ahol több más (főleg helyi) kulturális szervezet is működik. Ezekkel sikerült jó partneri kapcsolatot teremteni, hiszen közös a cél: az erdélyi (a mi szempontunkból itt és most: szórvány-) magyarság önazonosságtudatának erősítése. Az összefonódást az is jól tükrözi, hogy több fiókegyesületi tag más egyesületen belül is dolgozik, vagy akár vezetőségi tag (pl. a zilahi EMKE – Lakóné Hegyi Éva, Bajusz István; Tövishát Kulturális Társaság – Szilágycseh

– Vida Katalin, stb.). Így együttműködtek a zilahi EMKE-vel, a Pro Zilah Egyesülettel, a Szilágy Társasággal, a szilágysomlyói EME-fiókegyesülettel és a Báthory István Alapítvánnyal, a szilágycsehi Tövishát Kulturális Társasággal, a zilahi Megyei Múzeummal, a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központtal, a Hepehupa művelődési folyóirattal stb.

Mivel önálló anyagi alappal nem rendelkeznek, főként más szervezetek munkáját segítetik, és jelen voltak a főleg ősszel tartott különböző falunapokon (ezek mindig jó alkalmak voltak az amúgy is nagyon szétszórt tagsággal való találkozásokra, beszélgetésekre), de képviselték a fiókszervezetet (esetenként hozzájárulva a szervezéshez is) például a Magyar Kultúra Napján, március 15-én a magyar nemzeti ünnepen, a történelmi évfordulók megemlékezésein, a szilágysomlyói Báthory-napokon, a szilágycsehi Tövishát-napokon, a zilahi szüreti napokon, a Megyei Múzeum és a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központ rendezvényein, A költészet tavaszán, a városnapokon stb.

A fiókegyesület évi nagy rendezvénye a Szilágyság-kutatás napja, a rendezvénynek minden évben külön témája van, amely a magyar kultúrához és a Szilágysághoz kapcsolódik. 2017-ben a XIV. Szilágyság-kutatás napjának témája: *Művészetek a Szilágyságban. In memoriam Szabó Vilmos*. A kétnapos rendezvényt május 19-én Szabó Vilmos retrospektív kiállítással nyitották meg a Szilágy Megyei Művelődési és Művészeti Központban, majd ugyanitt folytatódott a tudományos ülés, ahol a következő előadások hangzottak el: Balog Lucian: *Szimbólumok hermeneutikai elemzése Szabó Vilmos művészetében*, Oláh Mihály: *Hévézi Endre művészete és zilahi vonatkozásai*, Bajusz István: *Egy zilahi úrasztali kehely és ami mögötte van*, Lakó Éva: *Szimbólumok a református egyház textiliáin (XVII–XVIII. sz.)*. Az előadások után László László mutatta be a Magyarai Hunor – László László – Gyöngyössi János: *Ahogy az Egy Isten látja. 40 erdélyi unitárius templom* c. könyvet. Az ülés végén a fiókszervezet átadta a Petri Mór-díjat, amellyel olyan személyek munkáját szeretné elismerni, megköszönni, akik a Szilágyság-kutatásban, a térség kultúrájának előmozdításában jeleskedtek, illetve támogatták azt. Az első napot a dobai citerások játéka zárta. A rendezvény másnap, május 20-án Szilágyolompértban folytatódott, ahol Bogya Árpád lelkész mutatta be a templom festett kazettás mennyezetét. Ezek után Szilágynagyfaluban tekintették meg Posta Rozália néprajzi gyűjteményét, és bekapcsolódtak a helyi Bánffy Napok eseményeibe.

A Szilágyság-kutatás napján elhangzott előadásokból a Hepehupa szilágysági művelődési folyóirat közöl teljes vagy részleges anyagot, ily módon pedig ezek olyan személyekhez is eljutnak, akik nem tudtak részt venni a rendezvényen, illetve távolabbi vidékek felé is közvetítődnek.

A fiókegyesület másik nagy rendezvényére november 22-én került sor Érmindszenten *A nagy fiára emlékező szülőföld* címmel, ahol Ady születésének 140. évfordulójára emlékeztek. Ez alkalommal emléktáblát helyeztek el a szülőházon, és a következő előadások hangzottak el: Kovács Kuruc János: *Ady-ünnepségek és -megemlékezések Kalotaszegen és a Szilágyságban*, Vincze Mínya István: *Ady Kalotaszegen*, Kelemen Hunor: *Miért időserű Ady?*, Demény Péter költő előadása: *Lázadt lelkem ezer évet. Ady Endre sebzett forradalmisága*. Az ünnepséget Marosán Csaba színművész rövid összeállítása Ady Endre verseiből, valamint más szavazatok és a dobai citerások játéka egészítette ki.

A 8. Kolozsvári Magyar Napok alkalmával augusztus 14-én a Fiókegyesület (Bajusz István), a zilahi EMKE (Lakóné Hegyi Éva) és a szilágysági Református Egyházmegyék kiállítást rendeztek Magyarország Kolozsvári Főkonzulátusán *Isten dicsőségére* (A szilágysági református egyházak kegytárgyai és textiliái képekben) címmel.

A programok megvalósítását a fiókegyesület tagsága és szimpatizánsok saját munkájukkal, adományokkal támogatták, viszont zökkenőmentes és sikeres lezajlását a *Communitas Alapítványnak* is köszönhetik, az EME-n keresztül.

Fiókegyesületi elnök: Bajusz István.

A szilágysomlyói fiókegyesület 2017 január 18-án tartotta meg éves közgyűlését, ahol elfogadták Széman Péter elnök 2016-os beszámolóját, valamint megtárgyalták és jóváhagyták a 2017-es munkatervet. A fiókegyesület március 15-én emlékünnepséget tartott az RMDSZ-szel és a Báthory István Alapítvánnyal közösen. Május 19–20-án társszervezője volt az EME Zilah és vidéke fiókegyesülete által szervezett XIV. Szilágyság-kutatás Napján, melynek témája: *Művészetek a Szilágyságban – In memoriam Szabó Vilmos*. A rendezvény helyszíne Zilah, Szilágylompért, és Szilágynagyfalu volt.

Szeptember 1–3. között tartották a XXIV. Orvostovábbképzőt a XXV. Báthory Napok keretében, helyszíne Szatmárnémeti, Rómain Katolikus Püspökség, *Az Egészséges életmód – a COPD-es betegek életminőségének javítása* témájú rendezvényen 8 előadás hangzott el, 119-en regisztráltak. Szeptember 20–24. között ötnapos magyar fesztiválra került sor a XXV. jubileumi Báthory Napokon, melynek keretében, szeptember 23-án román–magyar történetzkonferenciát szerveztek a Báthory István Alapítvánnyal közösen, *400 év történelem a somlyói várban* címmel. Előadók: Báthori Gábor (Nyírbátor, Magyarország), Kovács András (Kolozsvár), Horia Pop (Szilágysomlyó), Sipos Gábor (Kolozsvár), Kiss László (Csilizradvány, Felvidék), Daniel Hrenciuc (Radóc). Szeptember 29.–október 1. között a Gál Kelemen Oktatási Központtal (RMPSZ) közösen szervezték a XVII. Pedagógus-továbbképzőt, melynek témája: *Technológia az oktatás szolgálatában – a digitális kompetencia fejlesztése napjainkban*. November 22-én a szilágysomlyói fiókegyesület az EME Zilah és vidéke fiókegyesületével közösen tartott vándorgyűlést Érmindszenten *A Nagy fiára emlékező szülőföld* címmel, Ady Endre születésének 140. évfordulója alkalmából. *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvénysorozat keretében megszervezett tudományos ülésszakot emléktábla-avatás és annak megkoszorúzása követte. A fiókegyesület tagjai részt vettek az EME közgyűlésén, az EMEOGYSZ közgyűlésén és kovásznai tudományos ülésén, valamint *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvényein.

Fiókegyesületi elnök: Széman Péter.

A Csíkszeredai Fiókegyesület legfontosabb 2017-es eseménye a magyar tudomány napja alkalmából november 10-én *Szent László király erdélyi, székelyföldi kultusza* címmel szervezett nemzetközi konferencia, ahol nyolc előadás hangzott el. Ezenkívül az elmúlt évben jelent meg a *Dózsa* című konferenciakötet, amely a fiókegyesület által, a 2014-es tudomány napja alkalmából, szervezett Dózsa-konferencián elhangzott előadások, tanulmányok anyagát tartalmazza. A kötetet 2017 áprilismájusában Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön és Dálnokon is bemutatták Balázs Lajos, Oláh Gál Robert, Sarány István, Ambrus Tünde közreműködésével. Szintén a tavaly jelent meg a 2015-ös tudomány napi konferencia előadásaiból szerkesztett kötet *Aporok szolgálatában* címmel, melynek május 19-i bemutatóján Ambrus Tünde, Berekméri Árpád Róbert, Nemes Gyula működtek közre. A fiókegyesületi tagok tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is folytattak. Az elmúlt évben Ambrus Tünde és Balázs Lajos több helyszínen tartottak előadásokat.

Fiókegyesületi elnök Balázs Lajos, titkár Ambrus Tünde.

Az **EME sepsiszentgyörgyi fiókegyesülete** a 2017-es évben is fontosnak tartotta az intézmény híreinek és eseményeinek a közösségi hálón történő népszerűsítését. A fiókegyesület tavalyi központi rendezvénye a Magyar Tudomány Napja rendezvénysorozat keretében tartott konferencia volt. Az *Emberközpontú tudomány – ember a tudomány célkeresztjében* című konferenciát november 17-én tartották Sepsiszentgyörgyön, a Sapientia EMTE sepsiszentgyörgyi épületében. A fiókegyesületi rendezvény 2017-ben is a Magyar Tudományos Akadémia által kijelölt tematikába illeszkedett. A konferencia három előadója: Bartha Sándor, a Green Energy Egyesület tudományos főmunkatársa, Kinda Eleonóra, a Székely Mikó Kollégium református vallásánára, valamint Kulcsár Erika, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, sepsiszentgyörgyi kihelyezett tagozatának adjunktusa. A különböző tudományterületeken tevékenykedő székelyföldi kutatók előadásaival a szervezők az embert a kutatás tárgyaként használó tudományterületek sokféleségére, illetve az interdiszciplinaritás fontosságára hívták fel a figyelmet. Az EME sepsiszentgyörgyi fiókszervezetének tavalyi MTNE rendezvénye is nagy érdeklődésre tartott számot: több mint ötven érdeklődő foglalt helyet a közönség soraiban.

Fiókegyesületi elnök Bíró Boróka Júlia, titkár Kulcsár Erika.

A **Marosvásárhelyi Fiókegyesület** tagjainak nagyobbik része nem végez folyamatosan tudományos munkát. Akik tudományos tevékenységet folytatnak – közülük elsősorban a természet- és műszaki tudományok művelői –, azt nem az EME keretében, hanem egyéb szakmai intézményekben, egyesületekben vagy egyéni úton, szabadidejükben fejtik ki, de az 1. szakosztályból is többen az EME-n kívül más tudományos szervezetekhez is kapcsolódnak, így például a történészek a marosvásárhelyi Borsos Tamás Egyesülethez, a néprajzosok a Kriza János Néprajzi Társasághoz.

A fiókegyesület *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvény keretében emlékkonferenciát szervezett a reformáció 500. évfordulója alkalmából. 13 történész és irodalomtörténész mutatta be előadását a Kultúrpalota kistermében, mely esemény a nagyközönség számára is nyitott volt. A szakmai szempontból aktív tagok részt vettek egyéb tudományos intézmények által szervezett hazai és külföldi tudományos megnyilvánulásokon, és szakmai folyóiratokban és tanulmánykötetekben több tanulmányt tettek közzé. Mindezek mellett a tapasztalt kutatók elsősorban – de nem csak – a pályakezdő fiataloknak szakmai tanácsadást nyújtottak.

Fiókegyesületi titkár Simon Zsolt.

Kutatóműhelyek

Korábban már jeleztük, hogy egyesületünk folyamatosan támogat olyan tudományos műhelyeket, amelyek tevékenysége összhangban van az EME célkitűzéseivel. Székházunkban továbbra is helyet adtunk a romániai magyar régészek reprezentatív szervezeteként számon tartott Pósta Béla Egyesületnek, amely a történeti, művelődéstörténeti, régészeti, településtörténeti kérdések kutatását és az erre irányuló tevékenységek támogatását, a műemléki és muzeális értékek kutatását és megóvását, valamint az egyetemi szintű régészeti képzés és történelemoktatás segítését tekinti fő feladatának.

A **Pósta Béla Egyesület** keretében zajló tevékenységek szervesen hozzájárulnak az erdélyi magyar tudományosság kiszélesítéséhez. Az egyesület állandó kiemelt együttműködő partnere az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A két intézmény közös, hosszú távú projektekben vesz részt, ugyanakkor kutatópontot tart fent, amelynek az Erdélyi Múzeum-Egyesület biztosít helyet. Az egyesület szervezésében a 2017-es évben tovább folytatódtak a Nagykároly-Bobáld tellen, illetve a mikházai római katonai táborban zajló régészeti feltárások (Molnár Zsolt és Pánczél Szilamér vezetésével). Az év során számos gyakorlati foglalkozás folyt a régészeti anyagismeret, régészeti dokumentáció készítés, valamint a régészeti anyagismeret és feldolgozás terén. Ismételten sor került a Pósta Béla Szakkollégium keretében folyó hallgatói képzésekre, terepkutatásokra is. Az egyesület tanulmányutakat szervezett, és tapasztalatcseréken való részvételi lehetőségeket teremtett a Babeş–Bolyai Tudományegyetem hallgatóinak, illetve bővítette az egyetemi oktatást segítő kézikönyvtár állományát. A 2017-es évben is sor került a régészeti tárgyú – vendégelőadók által tartott – előadásorozat megszervezésére. A Bethlen Gábor Alap, a Communitas Alapítvány és a Romániai Kulturális Örökség és Kutatási Minisztérium, a Szatmár Megyei Tanács, Nagykárolyi Városi Tanács támogatásának köszönhetően az erdélyi térség társadalomrégészeti kutatását célzó programjait 2017-ben is sikeresen megvalósította. 2017-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel és az Entz Géza Alapítvánnyal közösen sor került a Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből IX. kötetének (Új sorozat) kiadására. Vezetősége: Bajusz István elnök, Molnár Zsolt ügyvezető elnök.

Az EME programjai

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület stratégiai céljainak megvalósítása érdekében 2017-ben a következő hosszú távú programokat működtette:

I. Kutatóintézetünk, kutatási programjaink

Szerencsés, ha egy intézmény, folyamatosan visszacsatolja aktuális tevékenységét azokhoz, akik megálmodták, alapították és életre hívták. Az EME Kutatóintézetének születésénél olyan tudós főkből bábáskodtak, mint a magyar és román tudományosság által egyaránt elismert és nagyra becsült Jakó Zsigmond professzor, az Erdéllyel kapcsolatos kutatások jeles Kárpát-medencei képviselője. A kutatóintézet igazgatói tisztjét ma is az ő kiváló tanítványa, Kovács András művészettörténész, az MTA külső tagja, az EME alelnöke tölti be, ő felügyeli az Intézetben folyó kutatói munka folytonosságát.

A Kutatóintézet legfőbb feladatát – a kezdetektől fogva – az erdélyi magyarság kultúrájához szorosan kapcsolódó történeti és nyelvészeti források feltárása, feldolgozása és közreadása képezte. A főállású tudományos munkatársak tevékenysége ma is ezekre a stratégiai tudományterületekre összpontosít, a történettudomány, a nyelvészet és irodalomtörténet, valamint az esztétika diszciplínáinak fontos részterületeit kutatva.

Akárcsak az elmúlt években, a történész kollégák 2017-ben is folytatták azt a nagyszabású munkát, amely a közép- és kora újkor Erdély történeti forrásait dolgozza fel és adja közre: az erdélyi fejedelmek királyi könyveinek regesztázását, a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi tevékenységének feltárását, az erdélyi káptalan fejedelemség kori jegyzőkönyveinek

regesztázását. Nyelvész és irodalomtörténész kollégáink az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kötetének digitalizálásán, egy korszerű digitális helynévtár összeállításán, a 18–19. századi erdélyi kultúrtörténet kapcsolattörténeti vizsgálatán, az Aranka-levelezés sajtó alá rendezésén, valamint a 17–18. századi nemesi íráshasználat összefüggéseinek feltárásán dolgoztak. Filozófus végzettségű kollégánk a 20. századi (magyar) politikai eszmetörténet és politikaelmélet néhány, ma is aktualitással bíró kulcskérdését vizsgálta.

Emellett a természettudományi, műszaki témájú interdiszciplináris, matematikai, agrártudományi és orvostudományi kutatások külső munkatársak tevékenysége révén egészítették ki az intézet feladatkörét, jellegét. A 2017-es évben összesen 22 személy (külső munkatárs) végzett 13 kutatóprojekt keretében időszakos kutatómunkát.

Külön említésre méltó, hogy ezen programok esetében a tudományművelés oktatóműhelyeiről is beszélhetünk, hiszen a kutatások egyetemi oktatók irányítása mellett, de fiatal kutatók bevonásával folytak/folynak, elősegítve ezzel az egyetemi kutatómunkát egyfelől, a szakosztályi kutatómunkát másfelől. Ez a fajta együttműködés tulajdonképpen az EME-t egykor létre hívó szándék egyik fontos elemének beteljesítése is. Kutatási tevékenységet az egyes szakosztályok keretében is végeztek, ezekről a szakosztályi beszámolóiban tájékozódhatunk. A külső kutatási megbízatások meghatározott időre szólnak. Az időközben lezárult kutatási programok rövid beszámolóit megtekinthetők az EME honlapján.

Az EME Kutatóintézetének három osztálya összefogja a humán- és társadalomtudományi, a műszaki és természettudományi, valamint az orvostudományi és gyógyszerészeti kutatási projekteket. 2017-ben az alábbi kutatási projektek munkálatai folytak:

A) A humán- és társadalomtudományi osztály kutatási projektjei

1. Fejedelemség kori források feltárása és kiadása: Projektvezető: Kovács András ny. egyetemi tanár, igazgató. A kutatás célja Erdély kora újkori történetére vonatkozó források feltárása, kiadása. Keretében a kutatók a következő forrásfeltárási munkálatokat végzik:

1.1. Az erdélyi királyi könyvek regesztázása és kiadásra való előkészítése. A fejedelmi kancellárián vezetett királyi könyvek (LibriRegii) a kora újkori Erdély történetének egyik legjelentősebb forráscsoportját alkotják. Történeti forrásértéküket a bennük fellelhető irattípusok változatossága, a fejedelemség kori Erdély társadalmi életének csaknem minden területére kiterjedő adatgazdagsága adja. A forráskiadvány-sorozat korábbi kötetekben is alkalmazott szabályok szerint Bethlen Gábor királyi könyvei közül a VIII. (1615–1617), XII. (1623–1628) és XV. liber regiusok (1622–1628) [MOL F1: 11, 14, 18.] kivonatai készültek el. Befejezés előtt áll Báthory Gábor 1608–1610 közötti királyi könyveinek a regesztázása is. Kutatók: Fejér Tamás, Pakó László, Szász Anikó.

1.2. A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori hiteleshelyi tevékenységének feltárása. E munka célja a fejedelemség kori Erdély egyik jelentős hiteleshelyén vezetett regisztrumok latin nyelvű bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatokban való közzététele, a Jakó Zsigmond által közzétett középkori jegyzőkönyvek sorozatainak folytatása. A XVII. század végéig vezetett 27 protocollum időrendbe rendezett kivonatait részletes mutatóval ellátva teszi mindenki számára hozzáférhetővé a kiadvány. Ennek a vállalkozásnak az első kötete az 1576–1590 közötti időszak 865 kivonatót tartalmazza, megjelenése 2018 márciusára várható. Kutató: Bogdándi Zsolt.

1.3. Az erdélyi káptalan fejedelemség kori jegyzőkönyveinek regesztázása és kiadásra való előkészítése. 2016 végén megjelent az Erdélyi Történelmi Adatok sorozatban (ETA VIII. 2.) az erdélyi káptalan jegyzőkönyveinek oklevélregesztáiból készült második kötet. A kötet az 1600–1613 között vezetett jegyzőkönyvi bejegyzések magyar nyelvű kivonatait tartalmazza. A korszakhatárt Báthory Gábor fejedelem halálának időpontja jelentette. A munka következő szakaszát a Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt (1613–1629) keletkezett jegyzőkönyvek kivonatolása képezi. Ebből az időszakból származnak Debreceni János, Taracközi Péter, Barkai Ambrus és Bojti Veres Gáspár káptalani levéltárosok jegyzőkönyvei (örzökhelyük: Magyar Országos Levéltár, levéltári jelzetük MNL OL F2). Minthogy a feldolgozandó levéltári anyag igen tetemes, vélhetőleg két kötetre fognak rúgni a Bethlen Gábor korszakában íródott káptalani jegyzőkönyvek bejegyzéseit feldolgozó regeszták. A kötetek közül terveink szerint az elsőt az 1613–1619-ben kelt bejegyzések, míg a másodikat az 1619–1629 között született oklevelek regesztái fogják képezni. E majdani két kötet közül az első regesztáinak zöme Debreceni János hiteleshelyi levélkereső jegyzőkönyvi bejegyzéseiből fog elkészülni, kisebb részét fogják alkotni a Taracközi Péter requisitor által írott jegyzőkönyv bejegyzéseiből készülő regeszták. A Debreceni János levéltáros által vezetett jegyzőkönyv okleveleinek kivonatolását elkezdtük, és folyamatosan zajlik.

Kutató: Gálfi Emőke. A kutatás a Magyar Országos Levéltárral együttműködésben zajlik.

1.4. A fejedelmi kancellária működése a Báthoryak korában (1571–1602). E hivatal- és intézménytörténeti kutatás célja a Báthoryak kancelláriája szervezetének és működésének vizsgálata. Az egész korszakra vonatkozó kutatások mellett megvizsgáltuk a fejedelmi kancellária működését Mihály vajda rövid erdélyi uralma idején is. Kutató: Fejér Tamás

1.5. A fejedelmi tábla működése a 16. század második felében. Az intézménytörténeti/jogtörténeti kutatás célja a felsőbbíróság kialakulásának, szervezetének és működésének tisztázása, személyzeti adattárának összeállítása. Kutató: Bogdándi Zsolt

1.6. A kolozsvári jogügyigazgatók (direktorok) intézménye és számadásai (1584–1660). A kutatás célja az intézmény szervezetének és működésének vizsgálata, a tisztségviselők hivatali jegyzékének az összeállítása és éves számadásainak a közzététele. A számadások átírása, a névmutató és a tisztségviselők hivatali jegyzéke elkészült, az intézmény szervezetét és működését bemutató elemzés most készül. Ennek keretében elkészült és nyomdában van az alábbi tanulmány: *A kolozsvári jogügyigazgatók és a városi vagyoni védelme (1584–1660)*. Jelenleg a közzététel percek (melyek kezdeményezői a jogügyigazgatók voltak) a város 17. századi bíráskodási gyakorlatában való elterjedésének vizsgálata folyik. Ezt a direktorok hivatali pályáinak, szakmai előmenetelének a feltérképezése követi majd, mely vizsgálat képet adhat a direktori intézmény jellegzetességeiről, a hivatal a városi intézmények rangsorában betöltött helyéről és a direktori tisztség betöltőinek további karrierlehetőségeiről. Kutató: Pakó László

1.7. Gyulafehérvár és a körülötte elterülő uradalom társadalma (1541–1600) (a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával). A kutatás célja az erdélyi fejedelmek székvárosának és a körülötte kialakuló uradalomnak a társadalmi szempontú vizsgálata, különös tekintettel az egyházi javak szekularizációjára és az abból fakadó változásokra. Kutató: Gálfi Emőke

2. Az Erdélyi okmánytár köteteinek szerkesztése és Erdély középkori történetének kutatása. (az NKFI 119430. sz. projektjének és a Domus Hungarica ösztöndíj támogatásával) Projektvezető: Jakó Klára. Kutatók: W. Kovács András, Hegyi Géza. A projekt keretében a következő kutatások zajlanak:

2.1. Az Erdélyi okmánytár V. kötetének szerkesztése. Az Erdélyi okmánytár célja az Erdély történetére vonatkozó középkori (1542 előtti) nem elbeszélő források (oklevelek, missziliksek, számadások stb.) teljességre törekvő összegyűjtése, kritikai vizsgálata és közzététele magyar nyelvű regesztákban. A sorozatot néhai Jakó Zsigmond (1916–2008) professzor kezdeményezte, aki az 1400-ig terjedő okleveles anyag zömét fel is dolgozta. A V–VI. kötet szerkesztése így az ő kéziratának gépbe vitelét, ellenőrzését, egységesítését, kiegészítését, illetve mutatókkal való ellátását jelenti. Mostanra az V. kötet (1373–1389) Jakó-féle regesztáinak begépelése megtörtént, az ellenőrzés és kiegészítés folyamatban van.

2.2. Az Erdélyi okmánytár szerkesztéséhez kapcsolódó segédletek összeállítása. Az okmánytár átfogó jellege csak szerteágazó könyvtári és levéltári kutatások révén biztosítható. Ennek fő területei: *a)* a szórványközlések összegyűjtése, tematikus bibliográfiák összeállítása; *b)* a kutatás előtt eddig ismeretlen oklevelek feltárása, lefényképezése romániai levéltárakban; *c)* pótlások az *Erdélyi okmánytár* megjelent kötetéhez.

2.3. Erdély középkori történetéhez kapcsolódó alapkutatások, elsősorban archontológiai táblázatok, genealógiai táblák, prozopográfiai adattárak, térképek készítése. Folyamatban van: *a)* az erdélyi középkori megyei hatóságok működésének kutatása; *b)* az erdélyi püspökség és káptalan középkori archontológiájának, illetve személyzeti adattárának az összeállítása; *c)* az egyházi tized adminisztrálásának feltárása a középkori erdélyi egyházmegyében.

3. 18–19. századi kapcsolattörténeti kutatások. Aranka György levelezésének sajtó alá rendezése. A projekt célja Erdély 18–19. századi kultúrtörténetének több szempontú feltárása. Erdély történetét a korábbiakban csupán egy kitüntetett náció szemszögéből vizsgálták. Az itt élő népek (magyarok, székelyek, szászok, románok) kultúrájának párhuzamos vizsgálata lehetővé teszi egy árnyaltabb kép megrajzolását. Hosszú távú cél tehát egy nem nemzetközpontú kultúrtörténet feltárása. A kutatás a BBTE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, az MTA Irodalomtudományi Intézet, az ELTE, a Szegedi Tudományegyetem, a Bécsei Tudományegyetem közös együttműködésével folyik. Egyéni kutató: Biró Annamária.

4. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár köteteinek digitalizálása. A Tár köteteinek szerkesztése mellett néhány éve célul tűztük ki a teljes sorozat korszerű digitalizálását, amely korrektúrázás, aktualizálás után kerül az EDA-ba. A végső cél a teljes körű digitalizálás után olyan adatbázis létrehozása, mely újabb, elsősorban különböző nyelvészeti kutatások elvégzését teszi lehetővé. A digitális korrektúra elvégzése teszi lehetővé a kétrétegű pdf formátum létrehozását, így a szöveg másolás után is hibátlan marad. Ez egy rendkívül aprólékos munka, az EME két kutatója végzi, jelenleg az V. kötet javítása zajlik, tervezzük a további kötetek digitalizálását is. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke.

5. Mai erdélyi magyar digitális helynévtár. Új együttműködés jött létre 2014 tavaszán a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Tanszékének onomasztikai részlegével. 2015 őszén egy Síkfőkúton rendezett konferencia alkalmával az együttműködést kiterjesztettük több magyarországi egyetemre, valamint a Nyelvstratégiai Intézetre is. Ennek a megállapodásnak értelmében a Magyar Digitális Helynévtár Magyar Nemzeti Helynévtárrá alakult, ennek fényében az EME a Szabó T. Attila által megkezdett, majd az ún. kolozsvári iskola tagjai által folytatott erdélyi történeti és élőnyelvi helynévkutatás aktualizálását, mai magyar helynévkatalógus (magyarázatokkal együtt) összeállítását tűzte ki célul. Aranyos vidékének helynevei kerülnek rövidesen az adattárba, ebből kiadvány is készül, melyet egy új sorozat (Erdélyi Magyar Helynévtár)

első köteteként üdvözölhetünk. Kutatók: Tamás Csilla és András Zselyke. Külső munkatárs: Murádin László.

6. A kortárs politikai eszmetörténeti kutatások szemléleti keretét, ahogy eddig is, a politikai tér módosulásai képezték. Ezen belül a politikai szabadság lehetőség feltételei, a kortárs politikai problémák (migráció, nemzetállam vs. kisebbségi érdekérvényesítés) valamint a képviselői demokrácia halmozódó deficitje voltak a kiemelt témák. Tovább részletezve, az elmúlt évi részkutatás, a bibói életmű aktualitásának újragondolása mellett a politikai tekintély problémakörére összpontosított. Egyéni kutató: Ilyés Szilárd-Zoltán.

7. 17–18. századi erdélyi perszonális források kutatása. A projekt célja: a 17–18. századi erdélyi emlékirat-irodalom és misszilisek kutatása. A 17–18. századi Erdélyben majd minden nemesi családban születtek naplók, emlékiratok, igen gazdag misszilisanyag maradt fenn, kutatóink egy-egy családra vagy személyre összpontosítva tárják fel és értelmezik e forrásokat.

7.1. Székely László: *Élete... s ez idők alatt lött világi viszontagságainak leírása című emlékiratának átírása és kiadásra való előkészítése.* Kutató: Fehér Andrea.

7.2. Nemesi íráshasználat a XVII–XVIII. századi Erdélyben. A kutatás célja az íráshasználat különböző formáinak, az írás mindennapi életben betöltött szerepének a vizsgálata nemesi családok levéltári forrásai alapján, különös tekintettel a női levelezésekre és a női íráshasználat problémáira. Kutató: Papp Kinga.

8. Irodalmi és színháztudományi kutatások. Projektvezető: Egyed Emese egyetemi tanár. A kutatások célja elsősorban az Erdélyi Múzeum anyagának módszeres feltárása (kéziratok szépirodalom), értelmezése, publikálása, az EME gyűjtőlevéltárába bekerült anyagoknak a tudományosság és a képzés-nevelés céljaira történő felhasználása, az erdélyi magyarság irodalmi, színházi, neveléstörténeti hagyományainak az európai kultúrával való szakszerű összekapcsolása, kutatói utánpótlás biztosítása.

A kutatás megvalósításához a következő intézetekkel működnek együtt: SIHCTOB (Société Internationale d’Histoire Comparée du Théâtre, de l’Opéra et du Ballet), MTA Irodalomtudományi Intézet, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, a XVIII. század kutatóit tömörítő nemzetközi egyesületek (Société Internationale d’Étude du XVIIIe siècle, illetőleg nemzetközi munkacsoport a XVIII. század kutatásáért), a KAB, egyetemi kutatócsoportok (BBTE, Partiumi KE, Sapientia EMTE, ELTE, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Veszprémi Egyetem, Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ), továbbá a kolozsvári Georgius Aranka Egyesület, az EMKE, az Interkulturali-THÉ Egyesület.

A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

8.1. A műveltségszerzés és tudományszervezés változatai a 18–19. századi Erdélyben célja kéziratok és nyomtatott anyagok feltárása koherens filológiai és művelődéstörténeti módszerekkel, középpontban az egyházi és a házi oktatás rendszerével, az akadémiai mozgalmak változataival, irodalom-, nyelv- és művelődéstörténeti szempontok szerint. A kutatócsoport összetétele Boér Máté, Csata Adél, Rác Emese és a kutatásvezető Egyed Emese.

9. Magyar nyelvi vonatkozások 19. század eleji román szótárakban. 19. század eleji román szótárak, szótárjellegű nyomtatványok, kéziratok szójegyzékek magyar nyelvi anyagának feldolgozása. A szóanyagban megállapítható esetleges eltérések okának, mennyiségének és minőségének megállapítása; korrelációk, eltérések.

Projektvezető: Vremir Lilla Márta.

10. Az Erdélyi Múzeum folyóirat 1897–1905 közötti számainak feldolgozása, metaadatolása
c. projekt keretében az online kötetek eredményesebb felhasználása érdekében a tanulmányokat tárgyszavakkal és egyéb ismertető adatokkal láttuk el. Erre azért volt szükség, mert az internetes kereséskor nemcsak a konkrét címek, hanem téma alapján is letapogathatják ezeket a különböző külső keresőmotorok vagy akár az Adattár belső keresője. Mindezzel kutathatóságuk is egyszerűbb lett. A munka az adattár belső, adminisztrációs felületén folyt, a tanulmányok átolvasása után került sor azok adatlapjainak kitöltésére a megfelelő tartalmakkal. Projektvezető: Papp Kinga.

11. Az erdélyi jogtudomány fejlődése 1940–1944 között (oktatás-kutatás-tudományterjesztés). Hiánypótló tudománytörténeti feltárás az erdélyi jogtudomány fejlődéséről az egyetemi oktatói és kutatói munka, a tudománynépszerűsítés korabeli hasznosításának módzatai, illetve a hallgatói névsorok rekonstruálása révén. Projektvezető: Kokoly Zsolt

12. Okos múzeum mindenkinek. A projekt célja egy interaktív és smart múzeum kialakítása. Interaktív, összefoglaló, kiterjesztett kiállítások létrehozásának támogatása, több múzeumban párhuzamosan történő tárlatvezetés, interaktív kommunikációval. Projektvezető: Avornicului Mihai-Constantin.

B) A természettudományi és műszaki osztály kutatási projektjei

1. Műszaki és kulturális örökségvédelem Erdélyben. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens. A projekt célja a műszaki és kulturális örökség feltárása, tanulmányozása és védelme Erdélyben. Kulturális örökségünk anyagi összetevőinek tudományos vizsgálata. A projektet az alábbi kutatások alkotják:

1.1. Technika- és ipartörténeti kutatások Erdélyben. Kutatásvezető: Márton László ny. kutatómérnök. A kutatás célja technikai örökségünk felkutatása, működőképessé tétele, megőrzése, kulturális örökségünkbe való integrálása, valamint a térség kulturális és turisztikai fejlesztése. Jelen kutatás témája: Székelyföld technikatörténete, a békés alkotás évszázadainak, a műszaki fejlődés éveinek kutatása. Kerámiatechnika, bányászat, kohászat, fafeldolgozás, bőr-, gyapjúfeldolgozás, malomipar, fémművesség, vegyipar, üvegyártás, járműipar, vasútépítés néhány témakör (fejezet), melyek kutatására, feldolgozására állt össze a kutatócsapat különböző szakterületről. Kutatók: a Műszaki Tudományok Szakosztály technikatörténeti szakcsoportja.

1.2. Műszaki egyéniségek Erdélyben a XIX–XX. században. A műszaki tudományok egyéniségeinek és hagyatékainak kutatása Erdélyben a még fellelhető hagyaték gyűjtésére, digitalizálására és feldolgozására irányul. Középpontjában Martin Lajos műszaki hagyatékának elemzése, életének és munkásságának feldolgozása áll. Projektvezető: Bitay Enikő egyetemi docens.

1.3. Kulturális források felkutatása a vidékfejlesztés érdekében. A kutatás célja felmérni Erdély magyarlakta (szórvány)településeinek társadalmi, kulturális értékeit a vidék fejlesztése érdekében. Kutatásvezető: Talpas János egyetemi adjunktus.

1.3.1 A kolozsvári Szent Mihály-templom turisztikai értékesítése. A kutatás célja: a torony turisztikai látogathatóságának elemzése s az attrakciók növelése. Projektvezető: Talpas János

1.4. Iparrégészeti, archeometallurgiai és archeometriai kutatások. Kutatásvezető: Veres Erzsébet ny. egyetemi adjunktus. A kutatás célja elsősorban a Marosvécsről, Mikházáról és Felsőrépáról származó, ásatások során előkerült római kori vassalalak leletek archeometriai vizsgálata. Az eredmények közös, anyagtudományi, geológiai, régészeti (történész) értékelése jelentős új eredményekkel egészíti ki a műszaki örökségünkkel kapcsolatos ismereteinket.

1.4.1. A vas archeometallurgiája. A mikházi castrum és a szomszédos vicus területéről származó vassalakleletek összehasonlító vizsgálata. A római katonai és civil műhelyekből származó salakhulladék hasonlósága vagy esetleges eltérései a régészet számára fontos adalék a felhasznált nyersvas származása és megmunkálása tekintetében. Mikháza (Călugăreni) az a katonailag jelentős pontja a római *limes* Keleti-Kárpátokon belül húzódó szakaszának, ahonnan a kapcsolódó limeskutatás eddigi helyszínei közül a vasművességhez kapcsolódó leggazdagabb lelet (salaklelet is) előkerült. Mivel eddig kohót, kovácsműhelyt nem találtak, a salak származhat akár import vasbucák feldolgozásából vagy import vastárgyak javításából-alakításából is. Az is feltételezhető, hogy a civil műhelyekben a használhatatlanná vált vasfegyvereket a polgári élet számára hasznos szerszámokká dolgozták fel. A kérdés tisztázásának elősegítésére kitűzött célunk a castrum és a vicus területéről származó vassalakminták elemi összetételének vizsgálata (XRF, ICP) és ásványtani-szerkezeti jellemzése (optikai mikroszkópos, FTIR, XRD). Kutatók: Bitay Enikő, Veress Erzsébet, Kacsó Irén, Pánczél Szilamér. Együttműködő intézmények: a Sapientia EMTE, a kolozsvári INCDTIM, a Maros Megyei Múzeum.

2. Környezeti radioaktivitás.

2.1. Természetes építőanyagok radioaktivitásának vizsgálata. A kutatás célja a lakások építésénél használt természetes építőanyagok radioaktivitásának vizsgálata. Célkitűzésünk a 226-Ra, 232-Th és 40-K izotópok fajlagos aktivitásának vizsgálata ezekben az anyagokban. Projektvezető: Szacsvai Kinga

3. Őslénytani kutatások. Egyéni kutató: Vremir Mátyás. A kutatás célja az újonnan feltárt leletek alapján bizonyítani az európai és az ázsiai–amerikai fauna közötti kapcsolatot, amely a faunisztikus elemek aktív cseréjét sugallja.

3.1. Kelet-Közép-Európa legkorábbi emlősleletei – a kogaionida multituberculáták (Allotheria) evolúciójának kezdetei célja, bemutatni az erdélyi medence endemikus felső krétakorú primitív ősem-lős faunáját, evolúciós történetét, rendszertani hovatartozását és rétegtani elterjedését, kutatásaink legújabb eredményeinek tükrében. Projektvezető: Vremir Mátyás. Kutató: Csiki Száva

4. Matematikai és informatikai kutatások. Folytonos optimalizálás és alkalmazásai kutatások. Projektvezető: Darvay Zsolt egyetemi adjunktus. A gazdasági, mérnöki vagy más jellegű gyakorlati feladatoknak széles köre vezethető vissza az operációkutatás területén vizsgált optimalizálási problémákra. A kutatás az útkövető algoritmusok körére vonatkozik. A távlati cél az, hogy egy olyan bonyolult szoftverrendszert dolgozzunk ki, amely lehetőséget teremt az egyes algoritmusok összehasonlítására is. A projekt keretében az alábbi kutatás valósult meg:

4.1. Belsőpontos algoritmusok polinomialitása. A projekt keretében a lineáris, illetve nemlineáris optimalizálási feladatok megoldására koncentrálnak. Azoknak a belsőpontos módszereknek az elméleti bonyolultságát vizsgáljuk, amelyek alkalmasak ezeknek a feladatoknak a megoldására. Projektvezető: Darvay Zsolt

Kutatók: Feldman Dániel-Zoltán, Márk Gizella Noémi, Sándor Annamária, Takács Petra-Renáta és Darvay Zsolt

5. Agrártudományi kutatások

5.1. A talajtakarás hatásának vizsgálata bazsalikomállományban célja az erdélyi kisüzemi bazsalikomtermesztők körében alkalmazható alternatív termesztéstechnológiai lehetőségek

vizsgálata, a környezetkímélés, a minőségi árutermék előállítása és a fenntartható gazdálkodás érdekében. Projektvezető: Nyárádi Imre-István

C) Az Orvos- és Gyógyszerésztudományi Osztály kutatási projektje

1. Az orvosi biotechnológia magyar nyelvű képzésének fejlesztése. Jelen projekt fő célja, hogy a magyar nyelvű orvosi biotechnológia mesterképzésének fejlesztését valósítaná meg oktatási anyagok összeállítása révén, valamint magyar nyelvű szemléltető eszközök révén. Projektvezető: Sipos Emese

Kutatási eredmények, illetve várható eredmények

A kutatóintézet belső munkatársainak megjelent, illetve előkészületben levő kötetei:
Erdélyi okmánytár. V. 1373–1389. (Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András);

Székely László önéletrajza (munkacím) (Fehér Andrea);

Bartha Katalin Ágnes, Biró Annamária, Demeter Zsuzsa, Tar Gabriella-Nóra (szerk): *Hortus amicorum*;

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. II. 1606–1608. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 4–5.) VII/4., Bocskai István királyi könyve 1606; VII/5. Rákóczi Zsigmond királyi könyve 1607–1608. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. III. 1608–1610. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 6.) Báthory Gábor királyi könyvei 1608–1610. (Fejér Tamás, Szász Anikó, Pakó László);

Bűnüldözés és a városi vagyon gyarapítása. A kolozsvári jogügyigazgatók tevékenysége és számadásai (1584–1660) (Pakó László);

A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei (1326–1590) I. (Bogdándi Zsolt);

Erdélyi magyar helynévtár I. Aranyos vidékének helynevei. (András Zselyke, Tamás Csilla);

Egy szucsági népi költő élete és munkái (munkacím) (Tamás Csilla);

Aranka György levelezése (Biró Annamária).

Nem mehetünk el szó nélkül mellett, hogy több fontos kutatási projekt – mint például az Aranka György-levelezés sajtó alá rendezése, vagy az 1541–1602 közé eső fejedelemség kora archontológiájának összeállítása – olyan egyéni kutatómunkák tárgyai, amelyeket belső munkatársaink az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával az EME intézményes keretein belül folytatnak. Ezek a projektek az MTA és az EME termékeny együttműködésének az eredményei. Az elmúlt időszakban belső munkatársaink közül öten (Biró Annamária, Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Gálfi Emőke és Szász Anikó) részesültek az említett posztdoktori ösztöndíjban.

Arany János fiatal kutatói díjjal tüntették ki Papp Kinga irodalmárt, az EME tudományos munkatársát 2017. május 10-én a Magyar Tudományos Akadémia 188. közgyűlésén a Külső tagok fórumán, eredményes, sikeres kutatásáért, valamint azért is, hogy „*a felsőoktatásban is szerepet vállal, s önzetlenül és folyamatosan részt vesz az EME Kutatóintézetének és Kiadójának tudományos értékeket gyarapító tevékenységében*”⁷³.

³ Forrás: http://mta.hu/data/dokumentumok/magyar_tudomanyosság_kulfoldon/tud_magy_2017_PRESS.pdf

2017-ben belső tudományos munkatársaink összesen 36 tanulmányt, 2 könyvet, 3 lektori véleményt, 2 könyvismertetőt és interjút, 5 recenziót jelentettek meg, 13 előadást tartottak, 12 tudományos kiadványt szerkesztettek, 11 kiadványt korrektúráztak, 5 tudományos rendezvényt szerveztek, 9 kutató végez oktatói tevékenységet a BBTE különböző intézetei keretében (előadás + szeminárium).

Az intézet külső munkatársai tudományos eredményeiket nyomtatott formában az EME kiadványaiban, tanulmánykötetekben, esetenként önálló kötetek részeként mutatták be, de számos esetben ezek a kutatási eredmények konferenciákon, az EME vagy más tudományos intézmények által szervezett szakmai fórumokon vagy éppen a szakosztályi rendezvényeken kerültek a szakmai közönség színe elé, ezáltal hozzájárulva intézményünk tudományos eredményeinek gyarapításához. A reáltudományok, illetve interdiszciplináris kutatási eredményei a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat évente megjelenő két számában jelennek meg folyamatosan, illetve nemzetközi fórumokon is terjesztik s teszik közzé.

A külső kutatók munkájáról összegző beszámolójára, konkrét eredményeinek bemutatására nem szoktunk vállalkozni, hiszen van olyan kutatás, amely csupán egy évre szól, s eredményeinek publikálására nem abban az évben kerül sor, a kutatások szerteágazó témáit nehezebb összefogni egy csokorba, a megvalósításukról, eredményeikről a kutatásvezetők beszámolóit amúgy is megtalálhatók az EME honlapján, ahova folyamatosan feltesszük a lezárt kutatások beszámolóit. Azonban nem mehetünk el szó nélkül a külső kutatók eredményes munkája mellett. A foglalkoztatásukhoz szükséges optimális anyagi bázis (honorárium, saját laboratórium, műszerek) hiányában az EME Kutatóintézetének keretében létrehozott, folyamatosan és azóta is jól működő Természettudományi és műszaki osztály, valamint az Orvos- és gyógyszerésztudományi osztály az elmúlt év során folytatta az Osztályok külső munkatársai által indított és megvalósított kutatási programjait. Munkájuk révén nagymértékben hozzájárulnak az EME sokoldalú tudományos intézményként való láttatásához, növelve az ott folyó tudományos munka elismertségét. Csupán néhány példával szemléltetjük mindezt.

Vremir Mátvás 2010-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyéni kutatójaként vezet **geológiai, rétegtani és őslénytani kutatásokat** az Erdélyi-medence délnyugati régiójában. Ugyanakkor őslénytani feltárást vezet a bajorországi Solnhof-medence aktív kőbányák által veszélyeztetett lelőhelyein, illetve számos mentőásatást vezetett a Krim félsziget magashegységeiben. Kutatásainak eredményeit rangos nemzetközi lapokban tette közzé (PNAS, AMNH Science, Cretaceous Research, Quaternary Research, Naturwissenschaften stb.).⁴ Csupán a múlt évben összesen öt előadást tartott az EME színeiben: kettőt augusztusban Münchenben (Németország), szeptemberben Bukarestben és októberben Caparicában (Portugália), valamint novemberben Kolozsváron (MTNE plenáris előadás).⁵ 2017-ben újabb publikációja jelent meg az Amerikai Múzeum folyóiratában (American Museum Novitates Number 3884:1–36).⁶

A 2009 óta folyó **arheometriai és arheometallurgiai interdiszciplináris csoportos kutatás** eredményeiről folyamatosan közöltünk, a múlt évben igyekeztünk mindezek eredményeit

⁴ http://www.eme.ro/servlet/eme/template/mtne%2CEMETudNap2017_plVremir.vm/action/PMenuAction/clickedmenuid/EMETudNap2017_plVremir/eventssubmit_doclick/null

⁵ http://www.palmuc.de/bspg/images/Zitteliana_Tagung/zitteliana_91_online.pdf p. 29, 94.

http://geology.uaic.ro/daniel.tabara/publications/Volum%20abstracte_2017.pdf; http://eventos.fct.unl.pt/dinoeggs/files/abstract_book.pdf p. 41.

⁶ <http://www.bioone.org/doi/abs/10.1206/3884.1>

nemzetközi folyóiratokban is közzétenni, a vassalakok kutatási eredményeiről (*Spectrochimica Acta Part B: Atomic Spectroscopy*), illetve a kerámialetek kutatási eredményeiről (*Studia Universitatis Babes-Bolyai Chemia*)⁷.

A mérnöki hivatás hitvallása: a kutatás, tervezés és a gyakorlati kivitelezés összefonódása, szimbiózisa. Ez volt a műszaki jellegű kutatások, a technikatörténeti csoportos kutatások 2006 óta végzett tevékenységének vezérfonala. **Technikatörténeti kutatásaink** eredményeit a harangok, toronyórák, napórák, vízenergiát hasznosító szerkezetek terén tucatnyi tanulmánykötet jelzi. Kutatásaink eredményeinek hasznosítása, gyakorlatba ültetése mindennél jobban igazolja, hogy ezeknek értelme volt. Csupán néhány kézzel fogható példát említünk: a mohácsi vízimalom és a taposómalom kivitelezési terveinek elkészítése és a két szerkezet gyakorlati megvalósítása, a ploiești-i Óramúzeumnak készített napóra, a magyargyerőmonostori, több évszázados toronyóra rehabilitációja és bevonása a település turisztikai vonzerejének növelésébe hírnevet, elismerést hozott az EME-nek. Végül 2017-ben a bajai hajómalom megtervezése és megépítése. Kiemeljük, hogy az említett taposómalom egyedülálló Európa-szerte, a bajai hajómalomnak nincs párja a Dunán, forrásvidékétől a deltáig.

Az elmúlt évben az Orvos- és gyógyszerésztudományi osztály kutatási témája kimondottan az oktatás fejlesztésére összpontosított, nevezetesen a magyar nyelven megvalósuló alapképzéshez és mesterképzéshez szükséges didaktikai anyagok összeállítását segítve. Ugyanúgy beszélhetünk a környezettudományi, matematika-informatikai, közgazdaságtudományi, agrártudományi stb. hatékony eredményeiről, melyek munkálataiban fellelhetők a fiatal kutatók, egyetemi hallgatók, az utánpótlást erősítő s kutatási munkára serkentő hatásukkal is kitűnve.

Intézetünk a benne folyó kutatómunkát más tudományos műhelyekkel és intézményekkel kötött együttműködési megállapodásokkal is elősegíti, hiszen gyakran a partnerintézetek gondozzák a kutatott és feldolgozásra váró iratokat, jegyzőkönyveket, levéltári forrásokat. Ilyen értelemben partneri viszonyban állunk a MNL Országos Levéltárával, az MTA számos kutatóintézetével. Példaként gyakran felhozzuk, hogy az MTA BTK Történettudományi Intézetével ápolunk szoros kapcsolatunk közös kiadványbemutatókban és közösen szervezett szakmai fórumok formájában ölt testet.

Kutatási programjaink támogatói: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Magyar Tudományos Akadémia, MTA Domus szülőföldi ösztöndíj pályázat, Nemzeti Kulturális Alap, EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztály, EME Műszaki Tudományok Szakosztály.

II. Tudományos könyvtár és adattár működtetése, fejlesztése.

Információs és Dokumentációs Központ

A *Rhédey-ház*ban levő központi könyvtárunk állományát lexikonok, szótárak, bibliográfiák, repertóriumok, magyar nyelv- és irodalomtudomány, társadalomtudományok, természettudományok, műszaki tudományok, valamint szakfolyóiratok gyűjteményei alkotják. Itt található Kolozsvár egyik legteljesebb kódex hasonmás kiadás gyűjteménye is. CD és DVD gyűjteményünk az oktatást szolgáló anyagokból áll (repertóriumok, adatbázisok szótárak és egyéb segédesszközök), ezeket az olvasóteremben lévő, az olvasók számára fölállított számítógépeken lehet konzultálni. Ugyancsak ide kerülnek kurrens folyóirataink, amelyeknek egy részét – összegyűjtve az egy évben megjelent számokat – továbbküldjük könyvtárainkba.

⁷ http://chem.ubbcluj.ro/~studiachemia/issues/chemia2017_4/tom1/13Bitay_155_171.pdf

Központi könyvtárunkat 2017-ben 348 regisztrált olvasó használta. A Rhédey-házat ezen kívül rendszeresen látogatják az EME kiadványai iránt érdeklődők is.

2017 júniusában kiadványainkkal részt vettünk a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, ahol az EME kiadványai igen nagy érdeklődésnek örvendtek, augusztusban pedig a Kolozsvári Magyar Napok rendezvénysorozaton.

Gyűjteménykezelés és fejlesztés. Az elmúlt év során 750 könyvet és folyóiratot vettünk leltárba, melyek adományok, hagyatékok, cserekapcsolatok, valamint vásárlás által kerültek az EME tulajdonába. Itt is nagy gondot okoz az egyre nagyobb számban megjelenő kiadványok raktározása.

2017 nyarán sor került a Rhédey-házban működő könyvtárterem mennyezetének megerősítésére, mely időre munkatársaink közreműködésével az ott található könyvállományt portalanítottuk, dobozoltuk.

Mihály Zoltán geológus eocén kori rákkövéleteket adományozott Egyesületünknek, ezzel bővítve paleontológiai gyűjteményünket.

Központi könyvtárunk látja el az EME kiadványainak terjesztésével járó feladatokat is (árusítás, forgalmazás, raktározás stb.), a tiszteletpéldányok és az előfizetett kiadványok kiosztását, a bel- és külföldi cserekapcsolatok lebonyolítását és a kötelespéldányok elküldését. 2017 folyamán az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiból 1726 kötetet ajándékoztunk vagy tiszteletpéldányként adtunk át különböző intézményeknek, iskoláknak és vendég-előadóknak, valamint a szerzőknek. Cserepartnereinknek 876 kiadványt postáztunk, adtunk át személyesen vagy megbízott személy által. Ebben az évben 48 személy fizetett elő az Erdélyi Múzeum folyóiraatra, melynek mind a négy számát átvehették postai küldeményként vagy székházunkban személyesen.

Legfontosabb cserepartnereink: Román Nemzeti Könyvtár (Bukarest), Sapientia EMTE, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Kolozsvár), Octavian Goga Megyei Könyvtár (Kolozsvár), Eugen Todoran Központi Egyetemi Könyvtár (Temesvár), Mihai Eminescu Központi Egyetemi Könyvtár (Jászvásár), Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára, Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete (Kolozsvár), Bolyai Társaság, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, Entz Géza Alapítvány, Erdélyi Unitárius Egyház (Kolozsvár), Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Csiki Székely Múzeum, Haáz Rezső Múzeum (Székelyudvarhely), Incze László Céhtörténeti Múzeum (Kézdivásárhely), Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde (Brassó), Muzeul Banatului Montan (Resicabánya), Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár), Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), Maros Megyei Múzeum (Marosvásárhely), Muzeul Banatului (Temesvár), Protestáns Teológiai Intézet (Kolozsvár), Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Kolozsvár), Szatmár Megyei Múzeum, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság (Nagyvárad), Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Országos Széchenyi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Magyar Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Debreceni Egyetem Könyvtára, ELTE Egyetemi Könyvtár, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Könyvtára, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Szegedi Tudományegyetem Könyvtára, a Szegedi Középkorász Műhely, METEM, Pro Hungaris Alapítvány, Jósa András Múzeum

(Nyíregyháza), a nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Szentendre), Pannonhalmi Főapátság, GWZO Leipzig, Münchener Magyar Intézet, Südost-Institut (Regensburg), Haus des Deutschen Ostens, Deutsches Entomologisches Institut, Kassai Polgári Klub, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Kőrös–Maros Nemzeti Park Igazgatósága, Vas Megyei Múzeum stb.

Magánszemélyek is adományoztak könyvtárunknak: Aniszi Kálmán, Balázs Lajos, Balogh Béla, Bányai Éva, Bélfenyéri Tamás, Boldizsár Zeyk Imre, Csörsz Rumen István, Dánielisz Endre, Derzsi Júlia, Emödi János, Farkas Zoltán, Fazekas Tiborc, Fleisz János, Gaal György, Géczy Róbert, Gidó Attila, Ittész Gábor, Karácsonyi Károly, Kovács Kiss Gyöngy, Kozma Dezső, Lőrinczi Réka, Lupescu Mária, Murádin Jenő, Murádin László, Robert Offner, Pálffy Géza, Péter H. Mária, Péter Mihály, Pintér Márta Zsuzsanna, Elena Dana Prioteasa, Rokalyi József, Romics Imre, Sárándi Tamás, Sas Péter, Szabó József, Tóth Csaba, Vladár Zsuzsa, Zsigmond Ilka. Az adományokat ezúton is köszönjük.

A **Jordáky-házban** (melyben szépirodalom, nyelv- és társadalomtudományok, illetve szakfolyóiratok gyűjteményei találhatóak) működő könyvtár részlegünk látogatottsága az elmúlt évekhez viszonyítva enyhe visszaesést mutat. A könyvtári szolgáltatást igénybe vevő személyek túlnyomó többségben továbbra is a történelem szakos hallgatók köréből kerülnek ki (ide azonban évről évre kevesebb hallgató jelentkezik), őket követik a földrajz szakos egyetemi hallgatók. Olvasónaplónkba az év során 1134 bejegyzés található (egyetemi hallgatók, oktatók, valamint kutatók).

Az új online könyvtári katalógusban immár a könyvtárunkban lévő összes kötet fellelhető. Könyvtárunk állománya 2017-ben is folyamatosan bővült, elsősorban Szász Zoltán adományának, Szabó György hagyatékának, illetve az MTA Történettudományi Intézet friss kiadványainak befogadásával. Ennek értelmében a Jordáky-házban található könyvtár részleg 282 új kötettel bővült. A könyvtárosi munka során 154 új kötetet leltároztunk, és 282 kötetet katalogizáltunk.

A **Lőrinci-házban** (Lakatos utca) működő intézetrészleg a történelem, művészettörténet, régészet, segédtudományok iránt érdeklődő kutatókat fogadja. A kéziratárban őrzött hagyatékokat, azok jellegéből adódóan, hazai és külföldi néprajzos, történész (színház- és filmtörténet), nyelvész kollégák kutatják. Változatlanul nagy gondot okoz az egyre gyarapodó anyag raktározása. Az újabban beérkezett könyvadományokat részben már sikerült elhelyezni és a kutatók rendelkezésére bocsátani, egy részüket azonban még dobozolva, feldolgozatlan állapotban tároljuk.

A helyszűke az egyre bővülő kutatói forgalomnak örvendő kéziratári gyűjtemény fejlesztését is akadályozza. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával beszerzett raktári állványzat teljesen megtelt, így a továbbiakban csak kisebb hagyatékok/letétek elhelyezése lehetséges.

Az elmúlt időszakban gyűjteményünk két adomány révén gyarapodott. Imre Lajos református teológiai tanár unokája, Kristó Boróka a kolozsvári magyar egyetem 1945–1947 közötti működésére vonatkozó iratokat adott át, Hegyi Géza közvetítésével, valamint néhai Szabó György irodalomtörténész, klasszika-filológus, műfordító könyvtárának egy része került az EME tulajdonába. Az adományokat ezúton is köszönjük.

III. Az Erdélyi digitális adattár működtetése és fejlesztése

Egyesületünk folyamatosan fenntartja, bővíti az Erdélyi digitális adattárát. A nyílt hozzáférésű intézményi repozitóriumnak három jellegzetes előnye van: egyrészt lehetőséget nyújt

a tudományos munkák széles körű megismertetésére (az indexelő rendszerek révén hatékonyan kapcsolják be a digitalizált és feltöltött anyagokat a világ tudományos vérkeringésébe); másrészt segíti, megkönnyíti a kutatók dokumentációs munkáját; s harmadrészt a feltöltött, szellemi értéket jelentő anyagokat biztonságosan tárolja, megőrzi. A digitalizálási programok által igyekszünk online hozzáférhetővé tenni mind az erdélyi tudományos örökséget, gyűjteményeket, régi kiadványainkat, mind a legfrissebb szakirodalmat, kutatási eredményeket és egyesületi rendezvények dokumentumait.

Az EDA 2011-ben épült ki, a DSpace akkori legújabb változatát (1.7.2-est) felhasználva átvette az EME-adattár teljes anyagát, s új külsőt is öltött. A DSpace, a nyílt forrású szoftver azóta újabb s újabb fejlesztéseken ment keresztül, s ma már a 6.2.0 változata a legfrissebb. Hét év után szükségessé vált frissíteni a tudományos tárunk szoftverét, hiszen az indexelések s keresési felület sem működött már hiba nélkül. Az új változat tesztelése folynak, s idén márciustól helyezük üzembe, melynek során a teljes arculatot nem tudjuk megőrizni.

A tudományos adattár kilenc egységből (tárból) áll, folyamatosan bővülve, 2017 év végére 22 000 tételre gyarapodott. Elérhetősége: <http://eda.eme.ro/>. Az elmúlt évben a következő tételeket kerültek az adattárunkba:

Az *Erdélyi Múzeum* folyóiratnak az alábbi kötetei kerültek be az adattárba: 2016/1., 2., 3., 4. kötetek és 2017/1., 2. kötetek (tanulmányokra lebontva), 1900/1–10., 1901/1–10., 1902/1–10., 1904/1–10. kötetek és 1905/1–10. kötetek (tanulmányokra lebontva).

A *Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvanica* folyóirat következő kötetei kerültek feltöltésre: 2008/16/1 Kémia, 2009–2010/17–18 /3. Kémia, 2011–2012/19–20./3. Kémia, 2013–2014/21–22./3. Kémia, 2015–2016/23–24./3. Kémia, 2017/25/3 Kémia.

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* V. kötetének feltöltését folytattuk (301–650. old.).

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozat következő köteteivel gyarapodott adattárunk:

276. Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918–1948 között*;

277. Hegyi Géza, W. Kovács András (szerk.): *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*;

278. Dávid Péter: „*Itt van a legvégső oltára Pallásnak?*”;

279. Pósta Béla, sajtó alá rendezte: Vincze Zoltán: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának története*.

Az *Emberek és kontextusok* sorozat következő két kötetét tettük digitálisan elérhetővé:

8. Keszeg Vilmos (s.a.r.): *Rontók, gyógyítók, áldozatok*;

9. Vajda András: *Az írás és az írott szó hatalma*.

A *Certamen. Előadások A Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* sorozat első két kötetét is feltöltöttük.

Online elérhetővé vált a Kölesériana sorozat első kötete: Jakó Zsigmond: *Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709–1732*.

Az *Emlékkönyvek* közül digitálisan elérhetővé vált a következő két kötet:

Benő Attila, Fazakas Emese, Kádár Edit (szerk.): „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére.

Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára (2008)*.

A *Romániai Magyar Bibliográfiák* sorozatból a következő köteteket töltöttük fel:

1. Tóth Kálmán, Gábor Dénes: *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949*

2. Szigethy Rudolf, Újvári Mária: *Romániai magyar könyvkiadás 1950–1953*

3. Szigethy Rudolf: Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998

4. Nagy Mária: Helikon 1990–2004

Ezenkívül 10 önálló kötetet is felöltöttünk az EDA-ba:

Egyed Emese (szerk.): *A látható jelentés*;

Gáll Erwin, Gergely Balázs: *Kolozsvár születése*;

Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Analógia és modern nyelvelírás*;

Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolák, iskolamesterek, diákok Erdélyben*;

Nagy-Tóth Ferenc: *Régi erdélyi szilvák*;

Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor (szerk.): *Autonómisták és centralisták*;

Sipos Gábor: *Reformata Transylvania*;

Tánczos Vilmos: *Madáryelven*;

Wilhelm Sándor: *A törpeharcsa*;

Wilhelm Sándor: *A lápi póc*.

A Műszaki Tudományos Közlemények sorozatnak három kötete került be az adattárba: MTK4 – MTÜ 2015, MTK6 – MTÜ 2016 és MTK7 – FMTÜ 2017.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 9. és 10. kötetét tettük digitálisan elérhetővé:

TTF9. Bitay Enikő: *Debreczeni Márton, az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki öröksége*;

TTF10. Jancsó Árpád: *Műtárgyak a Jaszenova–Oravica–Anina vasútvonalon*.

Feltöltésre került Hajós József hagyatékának jegyzéke (Ilyés Szilárd).

Ugyanakkor három konferencia programfüzete is online elérhetővé vált: FMTÜ-programfüzet 2017; MTÜ-programfüzet 2016; MTÜ-programfüzet 2017, valamint néhány plakáttal bővült az EDA Eseménytára is.

IV. Tudományos könyv- és folyóirat-kiadás. Kiadónk, kiadványaink

Az EME kiadója a kiadványok népszerűsítése, a könyvvásárokon, illetve könyvbemutatókon való részvétel mellett fontosnak tartja az akkreditáció megszerzését, illetve folyamatos fenntartását is. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadója a rendszeresen megjelentetett szakfolyóiratok mellett évente több tudományos kötetet jelentet meg önállóan vagy más kiadókkal közösen.

Rendszeresen megjelenő szakosztályi kiadványaink: az Erdélyi Múzeum (az Elnökség, a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, valamint a Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztály folyóirata) 2017. év 1., 2., 3., 4. füzete jelent meg (felelős szerkesztő Kovács Kiss Gyöngy), a Múzeumi Füzetek – Acta Scientiarum Transylvania (főszerkesztő Fodorpataki László) 23–24/3, 25/3 Kémia kötetei és 23–24/2 Agronómia kötete jelent meg. Az Orvostudományi Értesítő (az Orvostudományi Szakosztály szemléje) 89. kötetének két száma, valamint a 90. kötet első száma jelent meg (főszerkesztő Szabó Béla).

A Műszaki Tudományos Közlemények 6. és 7. kötete MTK 6. Bitay Enikő, Máthé Márton (szerk.): *A XVII. Műszaki tudományos ülészek előadásai – Proceedings of the XVIIth International Conference of Technical Sciences* és MTK 7. Bitay Enikő (szerk.): *A XXII. Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszak előadásai látott napvilágot az elmúlt évben*.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatban a Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben* c. kötet jelent meg.

A Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat 11. kötete Jancsó Árpád: *Az Osztrák–Magyar Monarchia első vicinálisa. A Valkány–Perjámos–Varjas-vasútvonal története* jelent meg.

A Emberek és kontextusok sorozat egy új kötettel gyarapodott: 14. Miklós Alpár: *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányáiban*.

A Letöltés sorozat 6. kötete Maksa Gyula: *Képregények kultúráközi áramlatokban* jelent meg.

A Certamen sorozat negyedik kötete, Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila (szerk.): *Certamen IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában* jelent meg.

Önálló kötetünk

Tertullianus (Pap Levente ford., utószó, jegyz.): *A zsidók ellen*, Sófalvi András: *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken*, Bartha Katalin Ágnes, Biró Annamária, Demeter Zsuzsa, Tar Gabriella-Nóra (szerk.): *Hortus amicorum*, Lakatos Róbert: *Dokumentumfilmek hatások a játékfilmben*, Kádár Edit, Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelveirési modellek*, Vikár Béla (s.a.r., bev., jegyz. Varga P. Ildikó): *„Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 éven keresztül”*: *Vikár Béla levelei*, Benő Attila – Fazakas Noémi: *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*, Gáll Erwin (et al.): *„Daciától Ultransilvániáig”*. *A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai (3/4–12/13. század)*, Berki Tímea (szerk.): *A román irodalom magyar bibliográfiája 1970–1980. Bibliografia Maghiară a Literaturii Române 1970–1980, Levélle válvá. Ujfalvi Krisztina verselő körben (1795–1798)*. S.a.r. Egyed Emese, Kelemen Lajos: *Napló I. (1890–1920) s.a.r. Sas Péter, Bitay Enikő, Sipos Gábor (szerk.): A romániai magyar tudományosság intézményi keretekben*.

Más kiadókkal közösen megjelentetett kötetek

Veress Károly: *A nyelv teremtő erejéről*. Hermeneutikai vizsgálódások III. az Egyetemi Műhely Kiadóval közösen, Jakab Albert Zsolt, Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére* a Kriza János Néprajzi Társasággal, Lajos Katalin, Tapodi Zsuzsa (szerk.): *Az idegenség diskurzusai* a Státus Kiadóval közösen, Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz* a Lector kiadóval, P. Kovács Klára, Pál Emese (szerk.): *Képváltás. Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek V. Konferenciájának előadásaiból* az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvánnyal, valamint Ajtony Zsuzsanna, Hubbes László, Lajos Katalin, Tapodi Zsuzsa: *Stranger–Străinul* a Status Kiadóval közösen.

Kiadónk és kiadványaink minősítése (minősítettése)

2017-ben a román akkreditációs intézet akkreditációs listája nem változott. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem, kultúratudományok és filológia kategóriában, valamint a C kategóriát az előadó-művészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést a történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia kategóriákban.

A Tudományos Kutatás Nemzeti Tanácsa (CNCS) által B minősítésüként elfogadott kiadványok az egyetemi tanárok, doktoranduszok és a romániai tudományos életben részt vevő kutatók számára életbevágóak, ugyanis csak ezek alapján lehet az egyetemi életben előléptetéseket elérni és pályázatokat elnyerni.

Kiadványaink népszerűsítése, terjesztése

Az EME kiadója fontosnak tartja, hogy a hagyományos könyvterjesztési stratégiák mellett (könyvterjesztői hálózat, online bolt, könyvtári cserépéldányok) a különböző könyves

eseményeken is jelen legyen. Friss kiadványainkat bemutatjuk az EME székházában felkért szakértők közreműködésével, részt veszünk a hazai és magyarországi fesztiválokon, illetve kiadványainkat más intézetek eseményein is bemutatjuk. 2017 januárjában az előző évben megjelent kiadványainkat mutattuk be az MTA Könyvtár és Információs Központjában Sipos Gábor elnök, Bitay Enikő főtítkárr, Péntek János alelnök és Biró Annamária felelős kiadó közreműködésével. Ugyanebben a hónapban mutatták be Máté Márton: *Hengeres fogaskerekek gyártószerszámai* kötetét. Áprilisban a Maros Megyei Múzeummal közösen kiadott *Fundálók, pallérok, építések Erdélyben* (szerk. Orbán János) című tanulmánykötetet ismerhette meg a nagyközönség székházunkban. Májusban az Emberek és kontextusok sorozatot, valamint a sorozat 14. kötetét (Miklós Alpár: *Idegen utazók Erdély és Máramaros sóbányaiban*) mutatták be a Kriza János Néprajzi Társaságnál. Miklós Alpár kötetének május folyamán Parajdon is volt bemutatója. A Cseke Péter által szerkesztett *Eke és toll. Nagy Miklós emlékezete* c. kötetet nemcsak székházunkban, hanem Sepsiszentgyörgyön és Marosvásárhelyen is ismertették. A Rác Emese által sajtó alá rendezett Pápai Páriz Ferenc: *A gyulafehérvár–nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története* kötetet az áprilisi kolozsvári bemutató után októberben Nagyenyeden is bemutatták a reformáció 500 éves évfordulója alkalmából rendezett *A reformáció erdélyi bölcsőhelyei. „Könyv, oktatás, és reformáció. A protestáns oktatás évszázadai”* c. konferencián. Bitay Enikő *Debreczeni Márton, az „egyetlen” erdélyi bányász műszaki öröksége* c. kötetét augusztusban a Magyargyerőmonostoron megtartott 8. Madárleány-nap keretében mutatták be, majd októberben az EME-székházban Debreczeni-Droppán Béla, a Magyar Nemzeti Múzeum történész-főmuzeológusa tartott könyvbemutatóval összekapcsolt előadást a kötet megjelenése apropóján Debreczeni Mártonról. Az Erdélyi Múzeum folyóirat 2016/4-es filozófia számát, valamint az Egyetemi Műhely kiadóval közösen kiadott Veress Károly: *A nyelv teremtő erejéről* c. kötetet 2017 májusában mutatták be az Egyetemi Műhely kiadó más filozófiai témájú kiadványaival együtt. Sófalvi András *Hadakozás és önvédelem a középkori és fejedelemség kori Udvarhelyszéken* kötetének bemutatóját októberben tartottuk az EME-székházban. 2016-os, történelmi témájú kiadványainkat a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjával közösen szervezett október 20-i budapesti rendezvényen mutatták be. A Magyar Tudomány Napja Erdélyben rendezvényt sorozat nyelvészet, irodalom, néprajz, zenetudományi szekciója keretében mutatták be P. Varga Ildikó *Vikár Béla levelei* kötetét.

2017-ben az EME kiadója részt vett a Budapesti Könyvfesztiválon, valamint a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, ahol az RMKC által működtetett standon kiemelt helyen voltak elérhetők 2013–2017-es kiadványaink. A Budapesti Ünnepi Könyvhéten Bányai Éva dedikálta újonnan megjelent, *Fordulat-próza* kötetét. Ugyanakkor kiadónk önálló standot működtetett a kolozsvári Ünnepi Könyvhéten, a könyvhét keretében a *Certamen IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* c. kötetet mutatták be Egyed Emese, Gálfi Emőke és Weisz Attila szerkesztők a szerzők jelenlétében a Bulgakov Irodalmi Kávészó és Kultúrbiisztróban, ugyanitt Bányai Éva: *Fordulat-próza* c. kötetét Balázs Imre József mutatta be. 2017 augusztusában az EME kiadója önálló standot működtetett a Kolozsvári Magyar Napok rendezvényt sorozatán, ahol a kiadó promóciós anyagával és kiadványaival ismerkedhetett meg a közönség. Ugyanitt mutatták be Lakatos Róbert *Közép-kelet-európai filmes karrier kezdete az ezredfordulót követő években* című kötetét. A novemberben megszervezésre kerülő marosvásárhelyi könyvfesztiválon sikeresen működtettük az EME Kiadó standját munkatársaink részvételével.

Az Octavian Goga Megyei Könyvtár ismét díjazta kiadványainkat, ezúttal a 2016-os kiadói évben megjelent kötetek közül Gidó Attila *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között* és Dáné Veronka „*Mennyi jobbagya és mennyi portiója*”. *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében* című kötete részesült elismerésben.

Kiadványaink közül az Erdélyi Múzeum folyóirat számai az LXXI/2009. évfolyamtól (de folyamatosan bővül a korábbi számokkal is), a *Certamen. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában* évkönyv minden (I–IV.) kötete, illetve 2016 óta a *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* új sorozatának minden (I–IX.) kötete elérhető a Frankfurt-központú Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban. [www.ceeol.com] A tartalmakhoz való hozzáférés ingyenes, a felhasználó részéről csupán egy díjmentes regisztrációra van szükség (a tartalmak feltöltését Pakó László végzi.) Az időszakos kiadványaink mellett az adatbázisban elérhetők a Tudomány- és Technikatörténeti Füzetek sorozat darabjai is és az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozat több kötete (a tartalmak feltöltését Szilágyi Júlia végzi). Ezenkívül az Erdélyi Múzeum folyóiratot eljuttatjuk az Elektronikus Periodika Adatbázisba, illetve a kiadványaink adatai elérhetők a WorldCat és a MATARKA katalógusokban is.

Intézményünk a DeGruyter céggel kötött szerződést, mely vállalta az Orvostudományi Értesítő folyóirat, a Műszaki Tudományos Közlemények sorozat és az újonnan beinduló Acta Materialia Transylvania. Anyagtudományi Közlemények folyóirat nemzetközi adatbázisokban való jegyzését s az ezzel járó adminisztratív folyamatok intézését.

Kiadványaink támogatói

Könyveink és folyóirataink megjelenése a Bethlen Gábor Alap, a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Domus Hungarica Ösztöndíjprogram, a romániai Communitas Alapítvány, a Reformáció Emlékbizottság, az EME Orvos- és Gyógyszerésztudományi Szakosztálya, az EME Műszaki Tudományok Szakosztálya, Erdély Öröksége Alapítvány, Magyar Államvasutak RT. Jogi Igazgatósága, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Marosvásárhelyi Kara Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Kincses Kolozsvár Egyesület, Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület, a Gedeon Richter Románia Rt., Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola és Hargita Megye Tanácsa, Maros Megyei Múzeum támogatásának köszönhető.

A kiadó honlapja: <http://eme.ro/kiado>. Felelős kiadó Biró Annamária, szerkesztőségi titkár: Papp Kinga, korrektor: András Zselyke.

V. Szakmai képzések

Az elmúlt évben is a szakmai képzések forráshiány miatt csupán az Orvostudományi Szakosztály immár hagyományossá vált kreditpontos képzései által valósultak meg, melyeket az Orvosi és Fogorvosi Kamarák is elismertek. Márciusban szervezték meg a XXIV. Családorvosi Továbbképző Konferenciát Székelyudvarhelyen, áprilisban a XXVII. Tudományos Ülésszak keretében tartottak továbbképzést Kovásznán, szeptemberben a XXV. Báthory Napok keretében került sor Szatmárnémetiben a XXIV orvostovábbképzőre, novemberben pedig a XXI. Erdélyi Orvosnapokat tartották Csíkszeredán.

Beruházások, eszközfejlesztések

A szűkös anyagi források miatt a 2017-re tervezett beruházások és nagyobb értékű eszközbeszerzések sajnálatos módon elmaradtak. Ezekre nem sikerült támogatást szerezni az elmúlt évben, és a saját forrásaink mértéke sem alakult úgy, hogy a beruházásokat azokból vagy tartalékainkból fedezni tudtuk volna.

Kisebb tárgyi eszközök beszerzésére összesen 5177 lejt fordítottunk (a takarékoság jegyében 4 db. használt, de jó állapotban lévő személyi számítógépet, ezenfelül egy képernyőt és periférikus eszközöket vásároltunk). A megvásárolt eszközök a hatékonyabb munkát segítik.

Vagyoni helyzet, adományok, támogatások, pénzügyi forráslehetőségek

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület mérleg szerinti tőkeértéke 2017-ben 4 704 242 lejt tesz ki. A gazdasági tevékenységből (kiadványértékesítés) származó negatív eredményt, 19 436 lej veszteséget kompenzálja a nonprofit tevékenység 41 774 lejes többlete, így a 2017-es pénzügyi évet összességében 22 338 lejes többlettel zártuk.

A befektetett eszközök állományának amortizációval csökkentett értéke 2 578 157 lejt tesz ki. Az év végi forgótőke nagysága 2 214 540 lej, ez a 2016-os adatokhoz képest 3,7%-os növekedést jelent. A könyvtári állományunk könyv szerinti értéke 355 071 lejt tesz ki. A rövid távú kötelezettségek év végi értéke 64 241 lej. Ez az összeg a 2018 januárjában esedékes személyi kifizetésekből, számlatartozásokból és adókötelezettségekből tevődik össze.

A 2017-re vonatkozó költségvetést 1 474 0000 lejre (98,3 mFt, az év végi 0,015 RON/HUF árfolyamon számolva) állítottuk össze, ehhez képest a kiadás oldalon a tervezetthez képest pozitív irányú kevéssel több mint 9%-os eltérés mutatkozik, mely 1 607 626 lejt (107,2 mFt) jelent. Ez legnagyobb részét a konferenciák és szakképzések nagyobb költségeinek tudhatók be. Másrészt a tervezetthez képest nagyobb mértékű kedvezőtlen árfolyam-ingadozásoknak tulajdonítható, mely nagyobb pénzügyi költséget eredményezett. Mivel a támogatások javarészt Magyarországról érkeznek forintban, az Egyesület árfolyam kitettsége 2017-ben is számottevő volt.

A beruházások teljes mértékben elmaradtak, a 2017-es költségvetésben is terveztük a Jordáky-ház tisztázatlan részének kifizetését a kolozsvári önkormányzatnak, ez azonban az elmúlt évben sem valósulhatott meg adminisztratív okokból. A működési költségek és a személyi kiadások megközelítőleg a költségvetésben rögzített számok szintjén maradtak.

A költségvetés projektől függő tételeit lehetőség szerint az elnyert céltámogatásokhoz igazítottuk. A kiadványok költségei a tervezetthez képest több mint 6%-os csökkenést mutatnak.

A kiadások szerkezetében nem mutatkozik lényeges változás az előző évekhez képest: 2017-ben is a költségvetés legnagyobb tétele az állandó alkalmazottak személyi költségei 625 253 lej (41,6 mFt), ez az összes kiadás 39%-át teszi ki (összesen 21 fő, ebből 13 fő tudományos főmunkatárs).

Az Intézmény működtetésére, fenntartási költségeire 312 023 lejt (20,7 mFt) fordítottunk, ez a teljes kiadások 18%-a, mely magába foglalja a Rhédey székházunk bérleti díját is (10 mFt). A kiadványok szerkesztésére, nyomtatására 172 946 lejt (11,5 mFt) fordítottunk, ez a teljes költségvetés több mint 11%-a. A könyvkiadás költségeinek legnagyobb részét pályázatokból sikerült

fedezni. Konferenciák, rendezvények és szakképzések kiadásai összesen 309 592 lej (20,6 mFt) tesznek ki, ezen kiadásokat nagyrészt az erre befolyó részvételi díjak és hozzájárulások fedezik. A kiadások fennmaradó részét a külső kutatási projektek, a pénzügyi költségek adják.

A költségvetés bevétel oldalát kevéssel több mint 16%-kal sikerült túlteljesíteni, 2017-ben összesen 1 711 710 lej (114,11 mFt) folyt be Egyesületünkhöz. A bevételek legnagyobb részét, több mint 74%-át a támogatások teszik ki 1 277 972 lej (85,17 mFt) értékben.

Az Egyesület saját forrásokból 444 086 lej (29,58 mFt) bevételezett, ez az összes bevétel több mint 25%-át jelenti, és a tagsági díjak, konferenciákon való részvételi díjak, adományok, szponzorizálás, kiadványértékesítés, pénzügyi-, és egyéb bevételekből áll.

A támogatások legnagyobb része (több mint 91%) magyarországi forrásból származik, míg a belföldi támogatások a 9%-ot sem érik el.

Belföldi intézményi támogatóktól összesen 102 563 lej (6,8 mFt) folyt be pályázatok révén a Communitas Alapítványtól, az RMDSZ Főtitkárságtól, a Kolozsvári Polgármesteri Hivataltól és a Kolozs Megyei Tanácstól.

Magyarországi Intézményektől 1 175 409 lej (78,3 mFt) folyt be normatív és projekt- támogatásként, ez az összes bevétel 68,67%-át teszi ki. Egyesületünket legnagyobb mértékben a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta (az összes támogatás 67%-a), ezt követi nagyságrendben a Magyar Tudományos Akadémia által biztosított működési és rendezvény-, illetve kiadványtámogatás (az összes támogatás 10%-a) az Erdély Öröksége Alapítvány által nyújtott három kiadványtámogatás és a Nemzeti Kulturális Alap által nyújtott kiadvány- és rendezvénytámogatások.

Egyesületünk munkáját segítették: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történeti Intézete, Apolló Egészségügyi Centrum Kft (Debrecen), Gedeon Richter gyógyszergyár (Marosvásárhely), Medsystem Várad Kft (Nagyvárad), GlaxoSmithKline (GSK) Kft (Bukarest).

A jövedelemadó-felajánlásokból származó 2932 lej (195 463 eFt) is hozzájárult az Egyesület munkájához, ezt az összeget a kiadványaink megjelentetésére fordítottuk. Köszönjük az EME tagságának és szimpatizánsainak a felajánlást, és biztatjuk úgy a romániai, mint magyarországi támogatókat, hogy az elkövetkezendőkben is ajánlják fel személyi jövedelemadójuk 2, illetve 1%-át Egyesületünk céljainak megvalósítására (magyarországi támogatók a Gróf Mikó Imre Alapítványnak tehetik meg a felajánlást).

Az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramja, illetve a Domus magyarországi ösztöndíj-pályázat, valamint az intézményi, ún. műhelytámogatás ebben az évben is nagy segítséget nyújtott kutatásainkhoz. Ugyanakkor köszönjük a Gróf Mikó Imre Alapítvány folyamatos pénzügyi és szakmai támogatását is.

A támogatásokért ezúton fejezzük ki köszönetünket!

****Tulajdonjogunk, egykori ingatlanaink**

Az EME egykori javai, igen értékes tudományos gyűjteményei fölött továbbra is fenntartjuk tulajdonjogunkat.

A Kolozsvár főterén levő ingatlanunk, a Wass Otilia-ház visszaszerzése érdekében már évek óta pert folytat intézményünk, illetve adminisztratív úton is igyekeztünk jogainkat érvényesíteni. Mint ismeretes, a sikertelen adminisztratív eljárás nyomán újabb pert indítottunk az el nem

adott ingatlanrészeket illetően, melyet első fokon elvesztettünk, azzal a kifogással, hogy nem bizonyítottuk jogutódi minőségünket. A határozatot megfellebbeztük, aminek a Kolozsvári Törvényszék határozatában helyt adott, és 2017. március 2-án kimondta a jogfolytonosságunkat (egyesületünk jogutódja az 1859-ben megalapított Erdélyi Múzeum-Egyesületnek). Ennek folytatásaként szeptember 9-én a Román Állam „semmisségi felfolyamadványát” is elutasította. Újabb beadványunkra a Kolozsvári Ítéltábla 2018. január 11-én helyt adott keresetünknek (első fokon, a határozat még nem jogerős), s elrendelte az el nem adott lakások természetben való visszaadását (1, 6, 8, 9, 11. és 13. számú lakások), illetve a Majális utca 1–3. szám alatti néhai ingatlanunkért a kárpótlást.

A Wass Otilia-ház régi peres ügye is folytatódott, az eladott lakrészek ügyében, 2018. február 16-án a Kolozsvári Bíróság első fokon teljes egészében elutasította keresetünket (nem jogerősen). Ezen határozatot fellebbezni kívánjuk, negatívum, hogy peresítés esetén jelentősen növekszik az anyagi kárunk.

A Jordáky-ház megosztásának érdekében (melyben Egyesületünk egynegyed részben társulajdonos) 2011-ben indítottunk birtokmegosztási eljárást nem peres úton, azonban nem sikerült érdemi megoldást kieszközölni a Városi Tanácstól. Ennek megoldásához is peres eljárás szükséges, a Város tulajdonrészének megvásárlásához, az ingatlanrészek telekkönyvének rendezéséhez.

Zárszó

Összegzésként elmondható, hogy ismét egy eredményes évet zártunk, hiszen 2017-ben is sikerült a kitűzött programjainkat töredéktelenül megvalósítani, folyamatosan működtetni intézményünk egységeit, ezáltal az erdélyi magyar tudóstársadalmat szolgálni. Azonban fejlesztésekre s komolyabb beruházásokra nem jutott keret, s munkatársaink alacsony bérét sem tudtuk orvosolni. A szűkös keret ellenére tervezett programjaink megvalósultak, s ehhez többen (több tagtársunk) önkéntes többletmunkával járultak hozzá.

Az EME mint tudományos keretintézmény továbbra is sok fiatal számára vonzó közeg, különösen kiemelkedő tudományos munkássága és a tudomány terjesztésében betöltött szerepe miatt.

Az EME egyik érdeme, hogy szinte egyedüliként a Kárpát-medencében sikerült a magyar nyelvű humán és nem humán tudományos életet összefognia. Tudományfilozófiai alapkérdés, hogy a tudomány mennyire lehet nemzeti. A magyarul is beszélő kisebbségek körében ugyanilyen alapvető kérdés a nem humán területen dolgozó értelmiségi magyar nemzetiségének megtartása, erősítése, a magyar tudományosságba való bekapcsolása. Mindez az EME-nek magas szinten sikerült, és komoly eredménynek tekinthető.

Büszke vagyok arra az eredményre is, hogy az EME az elmúlt évek során, mind vertikálisan, mind horizontálisan bekapcsolta s összefogta a tudományos élet szereplőit. Vertikális alatt a különböző korosztályokat értem, ez sajátos jelenség Intézményünkben, hiszen fellelhetők a tapasztalt, nyugalmazott egyetemi oktatók, az aktív tanárok, a fiatal kutatók s az egyetemi hallgatók is. A horizontális vonal által a különböző szakterületek (szakosztályok) együtt gondolkodását, a közös kutatásba való bekapcsolását értem, jó példái ennek az EME-ben több éve eredményesen működő interdiszciplináris csoportos kutatások. Ezt a sajátos kapcsolati hálót vétek lenne megbontani, ez nem csupán közösségi kapcsolat, hanem komoly szakmai

többlet-tudásbázis. Ez teszi az EME-t egyedivé s erőssé, a különböző tudományágaknak, s tudományos tevékenységeknek otthont adó keretintézményként.

Az évek során az intézményt sokrétű tudományos tevékenységgel, minőségi tartalommal töltöttük meg, s mint azt már a múlt évben is kifejtettem, szükséges kialakítanunk intézményi rendszerünk stabil bázisát, a kutatási tevékenységek kiterjesztéséhez, a meglévők erősítéshez komoly átszervezés és finanszírozás szükséges, ennek jegyében készült el a *Regionális tudás-központ* tervezete.

Felelősek vagyunk a munkatársaink jövőjéért, kutatásaink minőségéért, működésünk átláthatóságáért, ugyanakkor a korszerű szervezet kialakításáért is.

Ma az EME egy modern s működő intézmény! Ez korántsem jelenti azt, hogy nincsenek folyamatosan megoldásra váró feladatok, kihívások, fejlesztési törekvések, ugyanis minden évben van olyan fontosabb ügy, avagy pillér, melyet újra kell gondolnunk, megerősíteniünk, fejleszteniünk.

Az intézmény fenntarthatósága s a bemutatott programok tervszerű és sikeres elvégzése munkatársainkat sokrétű feladat elé állította a múlt évben is, az adminisztratív személyzetet csakúgy, mint a könyvtárosokat, kutatókat, a szakosztályok és fiókegyesületek vezetőit. Ezúton köszönöm mindannyiuk segítségét, áldozatos munkájukat, nem kevésbé a kutatók eredményes, színvonalas tevékenységét.

Természetesen az önzetlen támogatók és az elkötelezett munkatársak nélkül mindezen eredmények nem valósulhattak volna meg, ezért köszönetet mondok mindazoknak, akik bármilyen formában támogatták az EME működését, tevékenységét.

Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Kolozsvárt, 2018. február 24-én,

Bitay Enikő sk. főtitkár

A főtitkári jelentés szóbeli kiegészítése

Az EME az elmúlt évben is sikeres, eredményes tevékenységéről a főtitkári jelentés részletesen beszámol. Ezeket most röviden képekben elevenítjük fel a kivetítőn.

Újabb mérföldkőhöz érkeztünk, túl vagyunk egy újabb cikluson, ciklusokon: 4 év, 8 év, illetve 12 éves főtitkári tevékenységen. Ilyenkor ideje van az összegzésnek, számvetésnek. Ezért fontosnak tartanám kiemelni, hogyan fejlődött és modernizálódott az intézmény, miképpen lehetett a folyamatos fejlődést fenntartani, s ugyanakkor a hagyományos értékrendet (értékeket) is megtartani, s mindeközben tudatosan követni a kitűzött célokat, az adott anyagi lehetőségek keretei között folyamatosan eredményesnek lenni.

Az EME tizenkét éves (2005–2017) intézmény- és tudományszervezési törekvéseinek mérföldkövei, fontosabb elemei

Az EME ezen időszakban kettősségre törekedett megmaradni hagyománytisztelőnek, s ugyanakkor modern tudományosbázist kialakítani, mely teret ad a tudományművelésnek, a tudomány népszerűsítésének, a tudományosság alapján létrejövő közösségiségnek.

Az elmúlt ciklusokban a stratégiai terveit követve intézményünk folyamatosan fejlődött, s modernizálódott. Az első periódusban látványosabb volt ez a fejlődés, kibontakozás, majd az elért eredmények folyamatos fenntartása, a színvonal megtartása jelentette az eredményes működést. A sikeres fejlődés szakaszait, eredményeit szeretném kiemelni, de mindennek előtt mindannyiuk támogatását, önzetlen segítségét szeretném kiemelni és megköszönni. Azokat az eredményeket, mérföldköveket elevenítem most fel, amelyek intézményünk bázisát határozta meg és működését folyamatosan javította s tartotta fenn az idők folyamán. Fontosabb mérföldkövek:

– 2005–2006-ban **akkreditáltattuk az EME kiadóját, s két folyóiratát**: az Erdélyi Múzeumot és az Orvostudományi Értesítőt;

– 2005–2006-ban **létrehoztuk az EME Kutatóintézetét**;

– 2007 januárjában az *Információs és dokumentációs központot* avattuk a központi könyvtárunkban, mely keretében az Elektronikus Információs Szolgáltatás (EISZ), illetve a könyvtárlományunk elektronikus katalogizálása is beindult,

– 2007-ben akkreditáltattuk, pontosabban **minősítettük a kutatóintézetet**, ezáltal romániai állami (Országos Felsőoktatási Kutatási Tanács) kutatási forrásokat sikerült pályáznunk, s megnyernünk is;

– 2008-tól kezdve meghatározott idejű **kutatási programokat indítottunk, külső munkatársak számára**, kezdetben az intézmény által megszabott témákban, majd fokozatosan teret biztosítottunk a különböző szakterületeken való kibontakozásra, a szakosztályok által javasolt és igényelt témákban is. A felvállalt programokba a fiatal kutatók bevonása volt a cél, ugyanakkor ezzel a szakosztályokat is kívántuk erősíteni, a kutatási tevékenységekbe bevonni, a kutatásnépszerűsítési és a kiadványokban vállalt szerepük mellett.

– 2010-ben **avattuk az intézményi repozitóriumot, az Erdélyi Digitális Adattárat**, mely a tudományos kutatáshoz szükséges adatok tárolására, szolgáltatására, s az eredmények megjelenítésére, terjesztésére egyaránt nyújt lehetőséget.

– 2011-től **az EME működését programokba határoztuk meg**, s pályáztattuk a megvalósítani kívánt projekteket. Így a tervezés, működtetés és megvalósítás (eredmények) követése tervszerű volt, illetve adott periódusra voltak kalkulálva, logikai rendszerben működtetve.

– a 2011-től indult *Kolozsvári Magyar Napok* augusztusi forgatagába aktívan kapcsolódtunk be rendezvényeinkkel a szakosztályok révén, ezzel erősítve s népszerűsítve tevékenységüket,

– 2012-től arra összpontosítottunk, hogy a **normatív támogatás stabilitását** folyamatosan elérjük, a kutatóintézet főállású munkatársait az adott létszámban megtarthassuk, hogy a felvállalt hosszú távú kutatási programjaik ne sérüljenek.

– 2012-ben **avattuk a Periodikák az Erdélyi Digitális Adattárban (PEDA) modult**. A program célja: a ritkaságszámba menő, Erdélyben megjelent, sokak által ma is használt

¹ A 2006. március 11-én tartott közgyűlés elfogadta az EME Kutatóintézetének szervezeti és működési szabályzatát

szakmai folyóiratok digitalizálása, ekkor került sor a 150 éves Keresztény Magvető digitalizált változatának ünnepélyes bemutatójával, melynek teljes digitalizált anyaga felkerült az EDA-ban, s ma is folyamatosan bővül az új számaival.

– 2012-ben a román akkreditációs intézet újra változtatott a kiadók besorolási követelményein. Az EME kiadója megtartotta korábbi B kategóriás minősítését történelem és kultúratudományok kategóriában, megszerezte a B kategóriát a filológia tárgykörére, valamint a C kategóriát az előadóművészetek témakörben. Az Erdélyi Múzeum folyóirat is megőrizte a B minősítést, csupán a kategóriák változtak (a bizottság döntése alapján): történelem és kultúratudományok, filozófia és filológia. Ezenkívül az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatot is elismertette.

– 2013. december 7-én újraalakult a csíkszeredai fiókegyesület (Balázs Lajos tagtársunk kezdeményezésére)

– Mint ismeretes az Erdélyi Közös Katalógus üzemeltetése 2011-ben leállt, emiatt önálló rendszer kiépítésére törekedtünk, mely több fázisban valósult meg. Sikertült a megsérült adatokat visszaállítani, az új rendszerbe átvinni (konvertálni), **2013-tól üzemel könyvtárunk új katalógusa, amely a Hun-Téka rendszerben működik.** Az indítófelület elérhetősége: <http://portal.eme.ro>. Az EME integrált rendszerében további fejlesztések következtek.

– 2014-ben két kiállítással is igyekeztünk gyűjteményeinket láthatóvá tenni (Kolozsvár ipartörténete és az első világháború centenáriumaéhoz kapcsolódó témákban).

– 2014. július 29-én intézményünk és a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár között kötött **együttműködési megállapodást**, mely révén több közös digitalizálási programot is megvalósíthatunk.

– 2014-ben **megalakult az EME Sepsiszentgyörgyi Fiókegyesülete** (Bíró Boróka Júlia tagtársunk kezdeményezésére).

– 2015-ben **négy kiállítást szerveztünk**, melynek poszterei megtalálhatók az EDA-ban (egy szakosztályi 25 éves emlékkiállítás; Kolozsvár ipartörténete, ki hol dolgozik?; ipartörténet a Tranzt-házban; Őslénytani leletek az EME gyűjteményében).

– 2015. május 4-én a **Magyar Tudományos Akadémiával kötött megújított együttműködési megállapodás** ünnepélyes aláírására került sor Budapesten az MTA évi rendes közgyűlésén.

– 2015-ben fiatal építőmérnökök által alapított szervezet, **Meeting – Erdélyi Magyar Építőmérnök Társaság partnerként csatlakozott intézményünkhöz.**

– 2015-ben a **Magyar Tudomány Napja Erdélyben (MTNE)** rendezvényünk **plenáris ülésére Lovász László matematikus akadémikust, az MTA elnökét hívtuk meg** előadás tartására, illetve a **romániai magyar tudósokat foglalkoztató intézményeknek adtunk teret saját intézményük kutatási tevékenységeinek bemutatására.**

– Majd 2016-tól kezdve a MTNE fórum plenáris rendezvénye **a fiatal kutatók eredményeinek bemutatására ad lehetőséget** különböző szakterületen és intézmények képviselőiben.

– 2016-ban Jakó Zsigmond születésének 100. évfordulóját ünnepeltük meg két rendezvényen, tiszteletünket kifejezve, **emlékezve arra a példaértékű egyéniségre, tudósprofesszorra**, aki intézményünk újjáalakulását elnökölte, s az EME kutató intézetét megalapította, elindította.

– 2016-ban **elkészült az átdolgozott Regionális tudásközpont tervezete**, mellyel az EME tudományos tevékenységét és az ehhez szükséges infrastrukturális alapjait kívánjuk megerősíteni.

– 2017-ben Intézményünk a DeGruyter céggel kötött szerződést, mely vállalta az *Orvostudományi Értesítő* folyóirat, a *Műszaki Tudományos Közlemények* sorozat és az újonnan beinduló *Acta Materialia Transylvania. Anyagtudományi Közlemények* folyóirat nemzetközi adatbázisokban való jegyzését s az ezzel járó adminisztratív folyamatok intézését.

– 2017-ben **az EDA-t és az EME honlapját szerveztük át**, s újítottuk meg, a hatékonyabb adat- és információszolgáltatás érdekében, melyeket 2018-ban indítunk el, ugyanakkor kialakítottuk a biztonsági adatmentések és adattárolások lehetőségét a központi székházunk hálózatában (szerverén).

A több évi tudatos tervezés – úgy érzem – eredményes volt, az EME-t sokrétű tudományos tevékenységgel, minőségi tartalommal tölthettük meg, szolgálva a kisebbségben élő tudós társadalmat. A továbbiakban, mint ezt már a múlt évben is említettem, intézményi rendszerünk stabil bázisát szükséges kialakítani a kutatási tevékenységek színvonalának megtartásához, erősítéséhez, s kiterjesztéséhez, melyhez komoly átszervezés és finanszírozás szükségeltetik, ennek jegyében készült el a Regionális tudásközpont tervezete is.

Az EME továbbra is vonzó közeg a kutatásra vágyó fiatalok számára is. Az EME intézményi keretrendszere biztosíték arra, hogy tudásukat gyarapítsák, kutatási eredményeiket közzé tehessék, s kibontakozva a jövőt építsék. Mi továbbra is felelősek vagyunk a munkatársaink, szakosztályaink jövőjéért, kutatásaink és tevékenységünk minőségéért, működésünk átláthatóságáért, ugyanakkor a korszerű szervezet kialakításáért is.

Tisztelettel kérem jelentésem s ezen szóbeli kiegészítés elfogadását.

Kolozsvárt, 2018. április 7-én

Bitay Enikő főtitkár

Contents

S. Norbert Medgyesy: Eucharistic Songs in the <i>Hymnarium</i> Translated by Johannes Caioni.....	1
Zoltán Fejős: Oszkár Mailand on the Ethnographic Museums of Paris. An Example of Transnational Museum History.....	14
Zsolt Nagy: Gyula Nyárády Erasmus's Legacy Found Abroad.....	36
Zoltán Magyar: The Creatures of Mythical Prehistoric Times. Legends about Giants in Hungarian Folklore.....	53
Kinga Papp: The Narratives on the Seizing of the Calvinist Church in Miklósvár/ Micloșoara.....	66
Árpád-István Bajkó: Farewell from the Dead in Györgyfalva/Gheorgheni in the Middle of the 20 th Century. The Representation of the Human Body in the Manuscripts of Jaskó István 'Pitti'	78
Balázs Ádám Demjén: The History of the Secondary Schools of the Transylvanian Roman Catholic Status, with Special Focus on Marosvásárhely/Târgu Mureș (1860-1862).....	85
Árpád Furu: Details for the Research of Rural Architecture of North-Western Transylvania	95
Péter Halász: "Aunt Rózsi! Have You Been Gathering?" Additional Data to the Traditional Gathering Activity of the Moldavian Hungarians.....	114
Judit Farkas: "From Krishna Valley to New Vraja-dhama". An Example of Tradition and Innovation in Gaudiya Vaishnavism.....	128
Mária Szikszai: Symbolic Communication of Street Protests on Social Media Platforms	142
András A. Gergely: The Will to Power and the Experience of Power.....	157

Workshop

Vilmos Voigt: A Suggestion for the Publication of the Catalogue of Hungarian Folk Tales from Transylvania (1992).....	166
Tamás Mohay: Reflections on the Condition of Women. <i>Anna</i> . The Exhibition of the "Haáz Rezső" Museum from Székelyudvarhely/Odorheiu Secuiesc in the National Museum, from to 29 November 2017 to 30 April 2018	167
Beáta Molnár: Variations on the Authenticity of the Museum à propos Three Exhibitions in Szeklerland.....	174

Homage

András A. Gergely: Processes, Beliefs, Religions. <i>A Tribute to Éva Pócs</i>	185
--	-----

Review

Vilmos Keszeg: A Folklorist's Scientific Views in Lexicon Entries	201
Éva Luka: Ilona Nagy's Studies on Tales and Legends	205

Erika Tekei: Tale Collections from the 19 th and 20 th Century. “Angel’s” and “Devil’s” stories in modern legends	209
Zsolt Nagy: Unce upon a Time. Folk Poetry Publications of Kreatív Könyvkiadó Publishing House.....	212
András A. Gergely: A Society of Curses and Protection.....	214
Péter Halász: “A Monument Made of Words for the Hungarians from Moldva/Moldavia”	216
Zoltán Gergely: A Multimedia Database of the Folk Music Collection of János Jagamas	219
Zoltán Gergely: Forgotten Folk Songs from Magyarózd/Ozd.....	222
Beáta Molnár: Hungarian Musical Culture from Folk Music to the Avant-garde	224
Veronika Lajos: The Power of Interpretive Communities. Similar Actions and Events, different Interpretations in the Hungarian-Romanian Wedding Culture of Gyimes Region.....	227
Péter Halász: Everyday of Catholicism in Moldva/Moldavia.....	230
Péter Halász: “...as if You Were in a Province Torn from Hungarians not Long before”.....	235
Tamás Mohay: A Life-Confession “about myself – to the World”	239
Áron Bakos: I Descend into the Terribly Deep Mine Shaft.....	243
Dóra Czégényi: Marginals and the Marginalised: the Coming of Age of Hungarian Female Theowlogy	245
Ákos Nagy: Concepts of Heritage, Practices and Contexts.....	249
Ákos Nagy: Ethnological Institutions, and the Biographies and Mentalities of Ethnographers.....	251
András A. Gergely: Tribes Against the State, the Ancient Archaeology of Violence	253
Zsolt Nagy: A Great Man can Come from a Small Hut as well – a Monography on Gyula Nyárády Erazmus.....	257
Áron Bakos: Community and Culture vs. Community and Culture.....	259
Nelli Ujhelyi: Details for the Social Historical Interpretation of Current Migration Processes.....	263
Gergő Hajba: Happy Life without Economic Growth?	266
Vilmos Keszeg: Stories from Voivodina about the Events of the 1940s	269

Society Communications

Enikő Bitay: Secretary-general’s Report of the 2017. Year	271
---	-----

Cuprins

Medgyesy S. Norbert: „Fii binevenită, Mană Preafrumosă, dăruitoare de mântuială...”	
Cântece euharistice traduse de Kájoni János (Ioan Căianu) și cuprinse în <i>Hymnariumul</i> său	1
Fejős Zoltán: Oszkár Mailand despre muzeele etnografice din Paris.	
Model pentru o istorie transnațională a muzeului	14
Nagy Zsolt: Moștenirea lui Nyárády Erazmus Gyula ajunsă în străinătate	36
Magyar Zoltán: Făpturi ale preistoriei mitice. Legende despre uriași în folclorul maghiar	53
Papp Kinga: Narațiuni despre ocuparea de către catolici a bisericii reformate din Micloșoara (jud. Covasna)	66
Bajkó Árpád-István: „Iertăciunile” (versuri funerare) din Gheorgheni (jud. Cluj) în mijlocul secolului al 20-lea. Reprezentări ale corpului uman în textele funerare compuse de specialistul Jaskó István Pitti	78
Demjén Balázs Ádám: Istoria gimnaziilor Statusului Romano-Catolic din Transilvania, cu o privire specială asupra instituției din Târgu Mureș (1860-1862)	85
Furu Árpád: Contribuții privind studiul casei țărănești din Nord-Vestul Transilvaniei	95
Halász Péter: „Mătușă Rózi! Ați cules?” Date despre activitățile de cules ale maghiarilor din Moldova	114
Szikszai Mária: Comunicarea simbolică pe platformele digitale în cadrul unei manifestări politice de stradă	128
Farkas Judit: „De la Valea Krishna până la Noua Vraja-dhama”. Un exemplu privind tradiția și inovarea în Gaudiya Vaishnavism	142
A. Gergely András: Dorința de putere și experiența puterii	157

Atelier

Voigt Vilmos: Propunere pentru publicarea catalogului poveștilor populare maghiare din Transilvania (1992)	166
Mohay Tamás: Reflecții privind condiția femeii. <i>Anna</i> . Expoziția temporară a Muzeului „Haáz Rezső” din Odorheiu Secuiesc la Muzeul Național al Ungariei. 29 noiembrie 2017 – 30 aprilie 2018.	167
Molnár Beáta: Variații pe tema autenticității muzeului cu privire la trei expoziții în Ținutul Secuiesc	174

Omagiu

A. Gergely András: Procese, credințe, religii. <i>Lauda etnografei Pócs Éva</i>	185
---	-----

Recenzii

Keszeg Vilmos: Viziune folcloristică asupra științei în articolele unui lexicon	201
Luka Éva: Studii de Nagy Ilona despre basme și legende	205

Tekei Erika: Colecții de povești din secolul al 19-lea și al 20-lea, povești „angelice” și „diabolice” în legendele moderne	209
Nagy Zsolt: „A fost o dată, ca niciodată...” Colecții de basme populare apărute la editura Kreativ Könyvkiadó din Târgu Mureș.....	212
A. Gergely András: Societate vrăjitoare-ocrotitoare.....	214
Halász Péter: „Monument al maghiarilor din Moldova făurit din cuvinte”.....	216
Gergely Zoltán: Bază de date multimedia a culegerii de muzică populară a lui János Jagamas.....	219
Gergely Zoltán: Cântece populare uitate din Ozd (jud. Mureș).....	222
Molnár Beáta: Cultura noastră muzicală de la cea populară până la avangardă.....	224
Lajos Veronika: Puterea comunităților interpretative. Fapte și evenimente asemănătoare, cu explicații diferite în cultura maritală din Ghimeș.....	227
Halász Péter: Repere cotidiene ale catolicismului din Moldova	230
Halász Péter: „...parcă ai fi într-o provincie nu de mult ruptă de la maghiari”	235
Mohay Tamás: Spovedanie de viață „despre mine pentru toată lumea”.....	239
Bakos Áron: „Cobor în mina cumplit de adâncă...”	243
Czégényi Dóra: Marginalii și marginalizați: maturizarea teologiei feminine maghiare.....	245
Nagy Ákos: Concepții privind moștenirea: practici și contexte	249
Nagy Ákos: Instituții etnografice, cariere și mentalități de etnograf	251
A. Gergely András: Triburi împotriva statului, arheologia preistorică a violenței	253
Nagy Zsolt: Un om important poate veni și dintr-o colibă – monografie despre Nyárády Erazmus Gyula.....	257
Bakos Áron: Comunitate și cultură vs. comunitate și cultură.....	259
Ujhelyi Nelli: Contribuții la interpretarea prin prisma științelor sociale a fenomenului migrării în lumea contemporană.....	263
Hajba Gergő: Viață fericită fără creștere economică?.....	266
Keszeg Vilmos: Povești din Voivodina despre evenimentele din anii 1940	269

Comunicări ale Societății

Bitay Enikő: Raportul secretarului general privind activitatea Societății pe anul 2017.....	271
---	-----

Tartalom

Medgyesy S. Norbert: „ <i>Iduez legy, Szep Manna, Iduessegnek meg adoja...</i> ” Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a <i>Hymnariumban</i>	1
Fejős Zoltán: Mailand Oszkár a párizsi népismertető múzeumokról. Példa a transznacionális múzeumtörténetre	14
Nagy Zsolt: Nyárady Erazmus Gyula külföldre került hagyatéka	36
Magyar Zoltán: A mitikus előidők teremtményei (Óriásokról szóló mondák a magyar folklórban)	53
Papp Kinga: A miklósvári templomfoglalás narratívái	66
Bajkó Árpád-István: Halottbúcsúztatás Györgyfalván a 20. század közepén – Test(kép)-reprezentációk Jaskó István Pitti kézírataiban	78
Demjén Balázs Ádám: Az Erdélyi Római Katolikus Státus gimnáziumai, különös tekintettel a marosvásárhelyi tagintézményre (1860–1862)	85
Furu Árpád: Adalékok az észak-partiumi népi lakóházak kutatásához	95
Halász Péter: „Rózsni néni! Gyütött-e?” Adatok a moldvai magyarok gyűjtögetéséhez	114
Farkas Judit: „Krisna-völgyből Új Vradzsa Dhám”. Hagyomány és újítás egy példája a gaudíja vaisnavizmusban	128
Szikszai Mária: Egy utcai tiltakozás szimbolikus kommunikációja a közösségi média felületein	142
A. Gergely András: A hatalom akarása és élményközössége	157

Műhely

Voigt Vilmos: Javaslat az erdélyi magyar népmesekatalógus megjelentetésére (1992)	166
Mohay Tamás: Asszonyors – tükrözve <i>Anna</i> . A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum időszaki kiállítása a Nemzeti Múzeumban, 2017. november 29. – 2018. április 30.	167
Molnár Beáta: Variációk múzeumi autentikusságra három székelyföldi kiállítás kapcsán	174

Köszöntés

A. Gergely András: Folyamatok, hitek, vallások. <i>Pócs Éva tiszteletére</i>	185
--	-----

Szemle

Keszeg Vilmos: Folklorisztikai tudományszemlélet szócikkekben	201
Luka Éva: Tanulmányok mesékről, mondákról Nagy Ilona tollából	205
Tekei Erika: Mesegyűjtemények a 19. és 20. században, „angyali” és „ördögi” történetek a modern mondákban	209
Nagy Zsolt: Egyszer volt, hol nem volt idők. Népköltészeti kiadványok a Kreatív Könyvkiadó gondozásában	212
A. Gergely András: Rontó-védő társadalom	214

Halász Péter: „A moldvai magyarság szavakból ácsolt emlékműve”.....	216
Gergely Zoltán: Jagamas János népzenei gyűjtésének multimédiás adattára.....	219
Gergely Zoltán: Elfelejtett népdalok Magyarózdról.....	222
Molnár Beáta: Zenei művelődésünk a népitől az avantgárdig.....	224
Lajos Veronika: Az értelmező közösségek hatalma. Hasonló tettek és események, eltérő értelmezések a gyimesi magyar–román lakodalmi kultúrában.....	227
Halász Péter: A moldvai katolicizmus hétköznapjai.....	230
Halász Péter: „...mintha a magyaroktól nemrég elszakított tartományban lennél”.....	235
Mohay Tamás: Élet-gyónás „magamról – a világnak”.....	239
Bakos Áron: Lemegyek az iszonyú mély tárnába.....	243
Czégényi Dóra: Margináliák és marginalizáltak: a magyar női teológia nagykorúsodása.....	245
Nagy Ákos: Örökség-koncepciók, gyakorlatok és kontextusok.....	249
Nagy Ákos: Néprajzi intézmények, néprajzkutatói életpályák és mentalitások.....	251
A. Gergely András: Törzsek az állam ellen: az erőszak ősrégészete.....	253
Nagy Zsolt: Kunyhóból is jöhet nagy ember – monográfia Nyárády Erazmus Gyuláról.....	257
Bakos Áron: Közösség és kultúra vs. közösség és kultúra.....	259
Ujhelyi Nelli: Adalékok a kortárs migrációs folyamatok társadalomtudományi értelmezéséhez.....	263
Hajba Gergő: Boldog élet gazdasági növekedés nélkül?.....	266
Keszeg Vilmos: Vajdasági történetek az 1940-es évek eseményeiről.....	269

Egyesületi közlemények

Bitay Enikő: Főtitkári jelentés az Erdélyi Múzeum-Egyesület 2017. évi munkájáról.....	271
---	-----